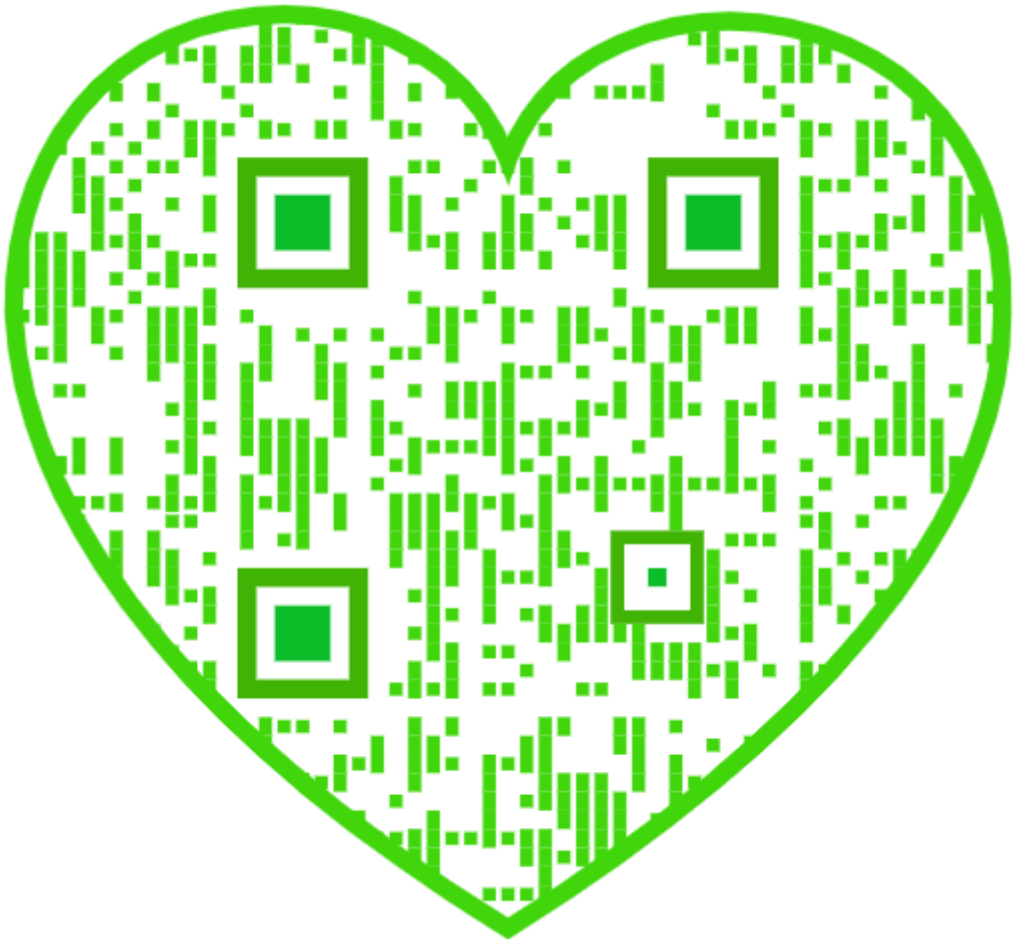
De Vlaamsche Gids. Jaargang 5

bron
De Vlaamsche Gids. Jaargang 5. De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen 1909

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_vla001190901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

Het daghet in den Oosten.

Eene omwenteling voor vrijheid in de staatkundige hoofdstad van den Islam; het daadkrachtig ingrijpen der naaste buren; de toekomst der christene nationaliteiten in en rond het Ottomansche rijk tegenover de nieuwe Turksche toestanden - wat al problema's, nu juist ontstaan!

Plots zijn ze opgerezen in het naaste Oosten, toen men er zich lang aan gewoon had gemaakt het Oostersche vraagstuk naar de verre oevers van de Gele Zee te verleggen en de Balkan niet langer als een broeinest van nachtmerries voor Europeesche staatslieden te beschouwen.

'Het daghet weer in den Oosten' en bij de eerste stralen van het nieuwe politieke licht ziet men al dadelijk dat het oude drama tusschen strijdende volkeren, talen en godsdiensten niet uitgespeeld is. Voor een nieuw bedrijf is het doek der wereldgeschiedenis opgegaan. Wat kan men er zich van voorstellen, in vrees of in hoop, voor vrede of voor nieuwen kamp?

I.

Niets is treffender dan wanneer men te Constantinopel de ronde der oude Byzantijnsche wallen doet, breed nog open te vinden de bres, waardoor de Turken in 1456 Byzancië binnenrukten en een einde maakten met het Oostersch Romeinsche rijk. En als men dan door den warboel van Turksche houten huizen met hunne tuinen, door de enge, kronkelende straatjes, zonder orde of plan, den weg zoekt naar den Bosphorus, als men overal opmerkt hoe weinig er hier, in de hoofdstad van een groot rijk, gedaan werd aan openbare werken, aan bestuur, aan inrichting voor veiligheid en zekerheid, dan krijgt men meer den indruk van een kamp dan van eene stad, van iets vergan-

kelijks en tijdelijks, dat overal op losse schroeven schijnt te staan. Nog krachtiger wordt die indruk waar men, aan de oevers van den Gouden Hoorn, zich een oogenblik tracht te ontrukken aan het verrukkelijke schouwspel van kleur, lucht en licht, van bonte schilderachtigheid, van ongeëvenaard natuurschoon, dat de haven van Constantinopel tot een wereldwonder maakt.

Al het mooie, pittige en interessante - moskeën en minaretten, het bonte gewoel der straten, gezichten en kostumen - moge voor den voorbijgaanden toerist Oostersch zijn; alles waar eenige kracht in zit is Westersch: de groote schepen in de haven, de banken en handelshuizen, te Galata, en tot zelfs die leelijke stad daarboven, Pera, waar de Europeesche bevolking woont.

Om van St-Sofia een christene kerk te maken, zouden een paar uren volstaan; oud byzantijnsche mozaïek zit nog, overschilderd, onder de versiering; de andere moskeeën zijn bijna alle naar haar model gebouwd.

Nergens heeft men den indruk van iets dat ferm staat als een paal boven water; de bres van het binnenrukken is nog open voor het heengaan.

Hetzij ge Constantinopel verlaat en met den *Orient Express* terug naar het Westen spoort, hetzij ge naar Klein-Azië oversteekt en in het binnenland doordringt, overal blijft u die indruk van zwak ingrijpen in de toestanden overweldigend bij.

Van Constantinopel naar Hongarije snijdt de spoorweg door land, dat eens tot het vruchtbaarste van Europa werd gerekend. Zoolang men op Turksch gebied blijft, is alles bar en bijna woest; nauw ziet men eene kleine kudde, een verloren hutje, hier en daar een half verlaten dorp. Doch pas heeft men de grens van Bulgarië overschreden, of alles is veranderd: de velden zijn beter bebouwd; men erkent overal het merk van orde, voorspoed en vlijt, en hoe verder men terug naar het Westen komt, hoe treffender de verandering is, tot men als in eene warande van weelde, door menschenhanden geschapen, rijdt.

Wat de toestanden ook in Klein-Azië zijn, wordt best duidelijk gemaakt door een eenvoudig feit. Het hoofd van een der groote handelshuizen in Smyrna vertelde mij dat in korte jaren hem een zoon, een schoonzoon en twee neven in de onmiddellijke nabijheid der stad

door roovers werden opgelicht en slechts tegen losgeld vrijgegeven. In een der gevallen beliep het losgeld tot meer dan 100,000 frank.

Korten tijd geleden reed de leider van een bankhuis te Brousse met eenen vreemdeling en eene dame per vierspan over den landweg, op eenige kilometers van Brousse, eene groote stad van meer dan honderd duizend inwoners, toen hij werd aangehouden door roovers, die, het geweer in de hand, de reizigers hunne beurs afeischten. De vreemdeling en de dame gaven den hoofdman der roovers hun geld af; de bankier wierp zijne beurs met eene verachtende beweging op den grond, en toen de roover zich bukte om ze op te rapen, schoot hij hem neer, terwijl de koetsier de zweep op de paarden legde. De reizigers werden door de makkers van den gevallene met geweervuur begroet. Toen ik te Brousse was, lag de bankier nog, met eenen kogel door het been, te bed. Zulke toestanden, die in vele deelen van het rijk dagelijksch brood zijn, voeren ons terug naar de middeleeuwen.

In Constantinopel was het, tot voor de revolutie, verboden na zonnenondergang met een schuitje over den Bosphorus te varen.

Zonder inlandsch paspoort kan men niet van de eene stad tot de andere geraken.

Het inrichten van de telefoon in Pera, Galata en Stamboel en van de post binnen de stad was verboden.

De straten en wegenis zijn in eenen toestand, waar het armste dorp in ons land zich zou over schamen.

Was eene concessie of openbare toelating voor het ontginnen van eene mijn, het bouwen van eenen spoorweg, en was dies meer, te verkrijgen, zoo werden die niet rechtstreeks gegeven aan diegenen die de onderneming wenschten op touw te stellen; de *firman* voor de concessie werd toegekend aan een of ander hoveling of gunsteling, met den verstande dat deze zich, om ze over te laten, natuurlijk peperduur liet betalen. Daarmede was echter de zaak niet afgedaan. Elke latere stap werd een nieuw voorwendsel tot afpersing van geld.

De vali of gouverneur van eene der voornaamste provincies van het rijk zegde mij: ‘Overal elders moet de handelsman of de nijveraar berekenen hoeveel hij noodig heeft als vastliggend kapitaal, hoeveel ook als loopende gelden en hoeveel nog als reserve; ook in Turkije moest men voor die drie posten zorgen; maar dan

bleef er nog een andere schadepost, en dat waren de bedragen, die onder de meest verscheidene vormen door knoeierij werden afgeperst!'

Wat industrieele ondernemingen in die omstandigheden kunnen worden, kan men zich licht inbeelden. Natuurlijk werden dan het Rijk of de bevolking door de Westersche ondernemers wel eens met gelijke munt betaald. In Turkije zijn talrijke spoorwegen per kilometer betaald geworden of werd een waarborg van opbrengst per kilometer bedongen. Rijdt men over die banen, dan merkt men dadelijk, op welke potsierlijke wijze ze heenkronkelen door alle bochten en rond alle valleien. Het doel is geweest zooveel kilometers als mogelijk uit te meten op het schadeconto der regeering.

Wat het innerlijke regime betreft, daarvan komen nu sedert de omwenteling talrijke staaltjes aan het licht, vroeger, met eene zekere waardigheid, door de Turken verzwegen.

Op het platteland vallen alle belastingen op den landbouwer. De knevelarijen waar de arme lui, die iets bezitten, zich aan blootstelden, leiden er natuurlijk toe dat niemand iets meer verricht dan het strikt noodige.

De godsdienst, ofschoon in geenen deele afkeerig van den arbeid, werkt toch, door het opleggen, gedurende den ganschen dag, van meermaals herhaalde godsdienstoefeningen, storend voor de groote industrie en hare werkmethodes. Naar ouder gewoonte kijkt de Turk op de christene bevolking, haar zwoegen en drijven niet zonder verachting neer; zelf vindt hij weinig neiging om hetzelfde handwerk te verrichten; anderzijds worden Grieken, Armeniërs, Joden, door hunnen ondergeschikten rang op staatkundig gebied, er natuurlijk toe geleid handel en nijverheid, zooveel doenlijk, tot een monopool te maken. Veel moet op dit gebied veranderen, eer dit land een modern land wordt.

Is die verandering mogelijk?

Algemeen is de achting die men in den mond van alle onpartijdige beoordeelaars voor de Turksche bevolking, buiten het bestuur, hoort uitdrukken. De Turk wordt algemeen als zeer sober en vertrouwenswaard beschreven; hij is dapper en offervaardig voor Sultan en land. Overal treft men krachtige typen van een edel menschenras

aan; ook kan men niet met de Turksche bevolking, zij het maar onrechtstreeks, in betrekking zijn, zonder achting voor haar te gevoelen. Een Belgisch financieman is met de Turksche arbeiders zeer ingenomen en spreekt van ondervinding. Een Belgisch geleerde, die maanden lang in Klein-Azië heeft rondgereisd op zoek naar oude opschriften, beschrijft het volk in deze termen: gastvrij, eerlijk, rondborstig, vertrouwbaar, werkzaam, in een woord: een flink ras.

Maar wat ook de individueele waarde der Turksche bevolking zijn moge, tot hiertoe heeft zij zich volkomen onbekwaam getoond, het met het zwaard veroverde land door een goed bestuur te behouden. Langzaam is het Osmanenrijk van bijna onder de muren van Weenen teruggedrongen tot op een paar uren van Constantinopel en in die drie en eene halve eeuw is de geschiedenis van haar beheer een onbeschreven blad, ten minste als men zoekt naar werken die gebleven zijn, naar goeden invloed die de geschiedenis kan prijzen; terwijl met dwalingen, misgrepen en bestuurlijke misdaden eene bibliotheek allicht kon worden gevuld.

II.

In dien toestand kan men zich inbeelden hoe de zegevierende omwenteling der Jonge Turken door die in zich goede en treffelijke Turksche bevolking met schalmei- en klaroengeschal ontvangen werd en begroet.

Eene bruikbare staatkunde van hervorming en vrijheid, een werkprogramma dat orde in het binnenland, regeeringsdaden voor ontwikkeling van handel en nijverheid en tevens handhaving der Ottomansche souvereiniteit tegenover den vreemde aankondigt, moest het hart doen trillen van duizenden in dit land, als een einde aan misbruiken en aan verval. Het gaat niet, groote en kleine zaken te verwarren of te vergelijken, maar iets van wat men in West-Europa in het begin der Fransche omwenteling voelde, iets van die idealistische stroomingen waar alle harten voor gloeiden, van het onbegrensde geloof aan weldaden, door eene wet geschapen, iets van de mirakuleuze kracht die in tooverwoorden als vrijheid, gelijkheid en broederlijkheid zou zittten, zweeft ook ginds in de lucht.

Te Brousse werd mij verteld hoe de bevolking daar de ge-

woonte had met dolken en wapens in gordel of zak te loopen. Na de omwenteling werd het als een vrij volk onwaardig beschouwd die moordtuigen met zich te voeren en algemeen werden zij afgelegd. Hoe lang het duren zal is eene tweede vraag!

De hartstocht waarmede ik in Constantinopel honderden menschen zich heb zien werpen op eenen zakkenroller, alsof allen zich gekwetst voelden in hunne nieuwe eigenwaarde van vrije burgers, is een ander verschijnsel van hetzelfde, bijna onbegrensd, vertrouwen in eene nieuwe orde van zaken.

Ook bij de beambten, door het nieuwe bestuur of onder den invloed van de nieuwe beweging aangesteld, is dezelfde geest merkbaar. Zelfs eenvoudige lui, die maar een klad Fransch kenden of die zich door een taalman deden verstaan, spraken mij, op de kleine steamers die over den Bosphorus naar Klein-Azië varen, meer dan eens aan om mijne indrukken te vragen over het land. Als ik dan in bewonderende termen over de schoonheid van Constantinopel of den Bosphorus sprak, werd ik al dadelijk gewaar dat zij niet naar *die* indrukken verlangden en steeds kwam de vraag: ‘Maar het land is slecht bestuurd... maar nu zal het beter gaan; denkt u dat niet, met de vrijheid?’

Die indruk werd herhaald totdat het aandoenlijk werd.

Hoe zwaar moet het oude regime hebben gewogen, niet alleen, zooals men zich wel eens voorstelt, op de hoogere standen, maar ook op den minderen man, om zoo algemeen een gevoel van ontlasting te weeg te brengen!

Het weinige goed dat door de gevallen regeering werd ingericht, werkt tegen haar. Het oude regime heeft inderdaad in de laatste twintig jaren het onderwijs in Turkije zeer bevorderd; het aantal scholen is in hooge mate vergroot.

Duizenden die niet konden lezen hebben het geleerd; maar die allen zijn nu ook in staat dag- en weekbladen te verslinden. Het aantal bladen is in eenige weken vertienvoudigd, vertwintigvoudigd, en de prijs is erg laag geworden. Overal vindt men zeer eenvoudige menschen met een dagblad in de hand; of wel zitten zij te zamen in de kleine cafés, met een kopje koffie, en praten over politiek, en een hunner leest hardop het dagblad voor.

Er schijnt dus inderdaad een meevoelen van de Turksche massa der bevolking in de nieuwe toestanden te bestaan. Eerst de ondervinding zal leeren of die sympathie sterk genoeg is om eene nieuwe orde van zaken te doen groeien en bloeien.

Wat de Araben in Syrië en in Arabië er voor voelen, is tot nu toe minder bekend; maar in de Syrische steden aan de kust, die tot het rijkste deel van het Osmansche rijk behooren, zullen de gevoelens wel dezelfde zijn als in Smurna, Brousse of Constantinopel.

Grieken, Armeniërs, Macedoniërs stellen zich algemeen veel van het nieuwe regime voor. Elk plaatst zich natuurlijk op zijn standpunt, maar de wensch nuttig werk te verrichten schijnt algemeen te bestaan, ofschoon de laatste voorvallen, met de verkiezingen, het enthousiasme wel wat hebben gekoeld. In alle geval, mag men in vertrouwen aannemen dat de nieuwe beweging niet slechts het werk van intellectueelen is, maar hartelijk met de wenschen en verzuchtingen van het volk overeenstemt.

III.

Hoe is nu de omwenteling mogelijk geweest?

Een vreemd diplomaat, niet tot onze Belgische legatie behoorend, wees mij, bij eene wandeling door Stamboel, de gevangenis, waar een onzer landgenooten had vastgezeten, en zeide lachend: ‘Uwe legatie heeft daar eene kranige thesis voorgestaan. De collega's hier hebben gedacht dat de Belgen van geen klein gerucht vervaard waren, want nooit hebben Engeland, Duitschland of Frankrijk het gewaagd te beweren dat de Capitulaties den zin hadden dien men in het Belgische tractaat meent te lezen. Geene van de andere mogendheden heeft hare ingezetenen opgeëischt voor het consulair gerecht, wanneer het misdaden tegenover Turken gold. Maar uw landgenoot was velen sympathiek.’

‘Ik was in de vergadering, sprak mijn zegsman, toen hij onderhoord werd. Zijn pleidooi tegen het bestaande politiek regime en zijne houding waren zoo kranig, dat de tolk de door hem gebruikte termen in het Turksch niet dorst vertalen. Het is die houding die hem gered heeft, want de Turken zijn, alles te zamen, een ridderlijk volk

en zij hebben achting gekregen voor dien jongen, onbekenden kerel, die zonder eigenbelang er zijn hoofd aan waagde, en helder, klaar en open zijne meening liet kennen, al ging het om het leven.'

Ik vroeg toen aan mijnen zegsman of die samenzwering iets tot de omwenteling had bijgedragen.

'Absoluut niets, antwoordde hij; het was heel en al buiten de wegen waarlangs men iets kon bereiken. Het was vreemdelingen- of Armeniërswerk en men versterkte het Turksche regime in plaats van het te verzwakken.'

Het is inderdaad het kenmerk van deze omwenteling, dat zij, zoo niet geheel, dan toch grootendeels het werk van Turken is; maar de leidende invloed is natuurlijk de Westersche geweest.

Een der hoofden der beweging zeide mij dat hij tot de hervormingpartij was toegetreden vóór tien jaar, toen hij nog te Parijs aan de Ecole de Médecine studeerde. Anderen hebben in hooge mate den invloed ondergaan van de Zwitsersche, Engelsche, Duitsche en Fransche onderwijzers en vooral onderwijzeressen, aan wie in talrijke Turksche families de opleiding der kinderen in de laatste jaren werd toevertrouwd. De herinrichting van het leger door de Duitsche officieren, het onderwijs in de Militaire School hebben ook Westersche ideën met de vleet in Turksche breinen gezaaid. De hervormingsbeweging in Turkije zelf, vóór ongeveer 30 jaar gefnuikt, had, alles ten trots, diepe sporen nagelaten. De demacratische inrichting der Turksche samenleving is eene andere hulpbron geweest. Adel bestaat eigenlijk in Turkije niet: alle Mahomedanen zijn gelijk. Onderscheid komt voort uit fortuin of beroep, veel minder uit familie of afkomst; in den grond heeft dus de sociale inrichting van Turkije een democratisch karakter.

Het bijzonder kenmerk van de omwenteling is echter dat zij voor het eerst eene intellectueele revolutie is. Geesteskracht en inrichting hebben het buskruit en de barricaden van weleer vervangen.

Met de geleidelijke gehoorzaamheid en de onverschilligheid bij de Turksche bevolking, hare verspreiding en verbrokkeling over alle deelen van het land en vermenging met christene volken; met den invloed ook dien de Sultan uit zijn godsdienstig karakter haalt en de

kracht waarmede hij het leger aan zijne zijde hield, was er van geweld niets te verwachten.

De weg is geweest het aanwerven van het noodige getal geesten in leidende stellingen, zoodat op een gegeven oogenblik het absolutisme zich omringd voelde van menschen, die de nieuwe richting waren toegedaan, of ten minste een zoo groot aandeel van de staatsmacht in handen van zulke menschen vond, dat het een zaak werd van buigen of breken.

Er werd mij verzekerd uit goede bron, dat meer dan tien jaren lang het werk op touw is. Er bestond, zooals men weet, een buitencomiteit te Parijs en een binnencomiteit te Salonica; overal waar het mogelijk was werden locale comiteiten ingericht. Heden bestaan er meer dan 200 van die inrichtingen.

Meestal werd met groepjes, uit een klein aantal personen bestaande, gewerkt, gewoonlijk vijf, waarvan slechts éen met de andere inrichtingen in betrekking stond, en de anderen weer op hunne keurt de schakel vormden voor andere groepeeringen. Zoo heeft men langzamerhand geestesverwanten aangeworven, die dag in dag uit onverdroten arbeidden. Steun schijnt de beweging in vrijmetselaarsloges gevonden te hebben. Iemand die een drietal jaren geleden door Salonica reisde, had daar de gelegenheid de beweging reeds in vollen gang te zien.

Op nihilistisch model is eigenlijk de heele organisatie nagebootst en het is wel aardig hoe juist Russische revolutionnairen buiten hunne weet de leermeesters zijn geweest der scheppers van het vrijzinnige Turkije.

Het is echter heden nog een raadsel hoe zulke uitgebreide inrichting heeft kunnen tot stand komen tegenover een spionage-stelsel, waarvan misschien geen weerga bestaan heeft. Dit ook pleit voor de degelijkheid en de vertrouwbaarheid van het volk, dat er geen of zoo weinig verraad werd gepleegd. Duizenden zijn jarenlang bereid geweest voor de algemeene zaak meer dan hun fortuin, hun lijf en leven veil te houden.

Toen de inrichting ver genoeg gekomen was, had men slec[hts] op eene gunstige gelegenheid te wachten. Ze werd half geschapen en half gevonden: het was de misnoegdheid van het leger. De officieren

kloegen steenen uit den grond, 1° over het gedurig geldgebrek door het niet uitbetalen der soldij; 2° over de spionage, die zich tot officierenkringen had uitgebreid; 3° over de onrechtvaardigheid in de bevorderingen.

Toen is de slag geslagen en in omstandigheden die ieder kent. Bliksemsnel kwamen in westelijk Europa achtereenvolgens de berichten: een locale opstand; het uitzenden van strijdmachten waarover de Sultan zich zeker oordeelde; het neerschieten van den kommandeerenden bevelhebber en het overgaan van die betrouwbare strijdmacht tot de opstandelingen; en dan in eens, overal waar men trachtte stand te kunnen houden en hulp te vinden, een gevoel dat de Jonge Turken er meester waren, dat het absolutisme op het leger rond Constantinopel niet rekenen kon; dat men toegeven moest, of alles verliezen.

De Sultan heeft toegegeven; de grondwet van 1876, op de Belgische grondwet bijna gecalqueerd, is terug in voege gebracht.

De Padixhah' wordt de jongste der grondwettelijke vorsten.

IV.

Nauw was het jubelen in het rijk een beetje tot bedaren gekomen, toen de eerste begroeting van christene mogendheden voor het nieuwe regime, de eerste betuiging hunner sympathie - anders dan in woorden - Constantinopel bereikte: het was niets minder dan eene breede streep dwars door het verdrag van Berlijn. Oostenrijk-Hongarië verklaarde Bosnië en Herzegovina ingelijfd bij het Rijk, kort nadat Bulgarië alle banden van vazaliteit tegenover den Sultan had opgezegd en, zoo doende, blijkbaar in overeenstemming met Weenen handelde.

Het was een harde slag voor de Engelsche en de Fransche diplomatie; vooral *Downing Street* vond de noot moeilijk om kraken. De Engelsche en Fransche pers hadden dagen op dagen gewaarschuwd en getempeest; noch Oostenrijk-Hongarië; noch zijn beschermeling hadden er zich om gestoord, in de vaste overtuiging dat het bij woorden zou blijven. En zoo is het dan ook geschied.

Voor volkeren bij wier staatkundige geboorte volkstractaten

aan de wieg werden gehecht, zooals het met België het geval is, zijn voorvallen van dezen aard wel niet nieuw, maar altijd leerrijk. Zeker moet men niet kleineerend spreken van zoo eene plechtig door de groote Staten bezegelde belofte van hulp en waarborgen. Het is altijd wenschelijk het goede recht op zijne zijde te hebben, maar wee de volkeren die op zulke papieren weermiddelen rekenen ter vrijwaring van hun bestaan!

Wat een krachtig en modern ingericht leger waard is, hebben in andere opzichten de gebeurtenissen in het Oosten uitgewezen. Indien het kleine Bulgarië ongedeerd het veel grootere Ottomansche rijk heeft kunnen trotseeren, is dit eenvoudig omdat het Bulgaarsch leger op uitstekenden voet, in vaderlandschen en democratischen zin werd ingericht. Alles was daar en is daar gereed: manschappen en geweren, voorraad en kanonnen. Wel gaarne hadden de Turken het zwaard uit de scheê getrokken; maar het is voor niemand een geheim dat hunne troepen in zeer onvoldoenden toestand waren, en hunne bewapening, vooral hun voorraad aan kruit, niet veel beter. Men vertelde openlijk dat patronen en poeier of onvoldoende waren, of te verouderd om met zekerheid te kunnen dienen. Geld ontbrak niet minder en zoo moest men zich wel in de noodzakelijkheid troosten.

Sierlijk is de houding van Oostenrijk-Hongarië en van Bulgarië, beide grondwettelijke mogendheden, tegenover de democratische strekkingen in Turkijë niet geweest; van het standpunt van het recht beschouwd moet men wel verklaren dat zulke politieke wegen alles behalve rechte lijnen zijn. Maar groote historische drijfkrachten zijn sterker dan redeneeringen en zelfs, - hoe spijtig het ook zij - dan het gevoel van billijkheid en internationale wellevendheid.

Het voortdringen van de Westersche Staten tegenover den eens zegevierenden Islam gaat nu sedert eeuwen ongestoord zijnen gang. Noch Bulgarië, noch Oostenrijk-Hongarië konden er aan denken terug te komen tot den vroegeren toestand. De breuk moest dus eens geschieden, de scheidslijn eens gebroken worden. De krakende wagen, in Berlijn gebouwd, kon niet eeuwig rollen.

Wat de regeeringen der beide Donau-landen waarschijnlijk

tot daadkrachtig ingrijpen heeft geleid, is de overweging dat met de nieuwe toestanden in Turkije, met een Parlement en eene voor het Parlement verantwoordelijke regeering, met het opwekken van eenen openbaren geest in het land, het later waarschijnlijk heel wat moeilijker zou worden den knoop door te hakken. Misschien is het waar dat men met de niet goed te keuren daad van heden voor latere dagen een voorwendsel tot Europeeschen krijg heeft gespaard.

Een krachtig Turkije, zooals de jonge Turken droomden het in te richten, hadde zich tegenover eene schending van het Berlijner verdrag niet neergelegd, of tegenover eene vaderlandsche partij en oppositie in het Parlement niet nederleggen kunnen.

Met wat nu geschied is, zijn de omtrekken van het rijk scherp afgelijnd en is ten minste al wat nog in het bezit van Turkije is, echte Turksche grond, en niet het gebied met slechts half verzekerde souvereiniteit. Veel heeft Turkije niet verloren. De ware vraag is wat het uit het blijvend gebied, nog zeer uitgestrekt en voor breede ontwikkeling vatbaar, zal weten te maken.

V.

In dit gebied wonen, benevens de eigenlijke Turken, talrijke volksstammen, waaronder de voornaamste de Grieken, de Araben, de Armeniërs en de Bulgaren zijn.

Welke verhoudingen zullen die verschillende nationaliteiten tegenover de nieuwe Turksche toestanden aannemen en hoe zich ten opzichte der hun verwante volkeren, zooals Griekenland en Bulgarië, gedragen?

Wat is hunne getalsterkte?

Indien de verschillende volksstammen, Araben inbegrepen, zich allen tegen de eigenlijke Turksche bevolking moeten keeren, is deze in minderheid. Of echter de Arabische stammen daarvoor te vinden zijn, blijft voor alsnu een open vraag. Het zou echter ongewoon zijn dat de Araben, die noch door taal, noch door zeden, noch door stam een zijn met de Turken, zich zoo goedschiks en blindelings naar al der Turken wenschen zullen gedragen.

De andere stammen, en hoofdzakelijk de Grieken en de Bul-

garen, zullen zich zeker voor het oogenblik rijksgetrouwe onderdanen toonen. Wie het verleden kent zal echter moeilijk gelooven dat in het geheim hun hart niet, voor de Grieken in Athene, en voor de Bulgaren, over de grens, in Sofia is: daar is hun vaderland, hun dierbaar land...

Het eerste problema van het jonge Turkendom, het moeilijkste en het gewichtigste dat zich voor hen voordoet is te weten of zij in staat zullen zijn door eene verdraagzame en vrijzinnige politiek die verschillende stammen, en hoofdzakelijk de Grieken, aan het nieuwe regime blijvend te hechten. Doen zij dit, dan is de toekomst nog wel moeilijk, maar toch voor grootsche resultaten open. Doen zij het niet en trachten zij het eigenlijk Turkendom in alles heer en meester te doen blijven en overal die strekkingen te dwarsboomen en te vernietigen die met het Turksche nationaliteitsgevoel schijnen te strooken, dan is de toekomst zwanger aan onheil en verderf.

Het is zeer moeilijk te bepalen wat de tendenz daarover in het Jong Turkendom is. Het gevoel van nationale fierheid en de hoop op eene herleving der nationale grootheid is zeer sterk bij velen onder de leidende geesten der nieuwe beweging. De theoretische kennis die zij van Wester-Europeesche toestanden hebben opgedaan, is wel geschikt om die strekking bij hen nog te versterken. Hunne bewondering gaat naar Frankrijk en naar Engeland, - staten van ééne taal en van één ras, voor praktische doeleinden althans.

Het is dus allicht te voorspellen dat de taal- en rassenstrijd in het nieuwe Turkije weldra eene overwegende rol zal spelen en dat de Jonge Turken niet geneigd zijn aan de Grieken, bij voorbeeld, zulke taalrechten te erkennen als diegene die in Oostenrijk voor de verschillende nationaliteiten gelden.

Daaruit kunnen groote moeilijkheden ontstaan, en reeds heeft men bij de eerste verkiezingen voor het Parlement er een begin van gezien.

Het is natuurlijk te veel verwachten van een ras dat tot hiertoe alleenheerschend is geweest, dat het op eenen dag die positie zou prijsgeven.

Wie echter het Jong Turkije een goed hart toedraagt, moet wenschen dat met tijd en ondervinding een juister besef van de onbe-

twistbare kracht die in taal- en volksbewustzijn huist, ook bij de leidende machten zal doordringen. Men moet het nieuwe regime eenigen tijd daarvoor gunnen en niet elke fout breed uitmeten. De taak is moeilijk. Veel wat bestaat moet veranderd worden: waar er gehakt wordt zullen er ook hier weer spaanders vliegen. Maar zeker is het dat taal en ras krachten zijn waar geene regeering tegen bestand is. Eene liberale politiek is op dat gebied voor Turkije eene levenszaak.

Wordt die niet gevolgd, - dan zal waarschijnlijk de geschiedschrijver der toekomst schrijven dat het Parlemeoitarisme slechts den eindelijken val van het Ottomansche rijk heeft voorbereid, en, na de oorlogen van vroeger, met de onlusten die zullen ontstaan en de oorlogen van de toekomst, den laatsten schakel te meer heeft gesmeed in de lange keten van feiten, die den Islam tegenover den Bosphorus hebben gezet.

Het daghet in den Oosten, - maar de bres van 1453 is nog open. Tusschen die twee motto's heeft het Jong Turkendom de keus.

Antwerpen, December 1908.

LOUIS FRANCK.

De wreede Verzoeking

't Was een mooi dalletje, een groene frischheid hoog op de bergen. Langs één zijde verlengde het zich, nauw ingesloten tusschen roodbruine rotsen, die kaal en steil opstonden. Op hun toppen en hier en daar op smalle terrassen of langs schuine, uitstekende ribben groeiden ver overhangend struikgewas en kleine pijnen met neergebogen ruige pluimtakken. 't Was een heerlijk grillig licht-en-schaduwspel van ruwe uitsprongen, dunne spleten, diepe holten en roode effenheid van marmeren muurvlakken; een fantastische architectuur van geweldige monolithen gehouwen tot gewrongen pilasters, massieve steunpijlers, zonderling geteekende nissen en baldakijnen, een verwarring van vormlooze consoles en ingezakte arcades. 't Waren beneden als bouwvallige, groenbedekte hypogeeën, waarin reuzengeslachten sinds eeuwen sliepen, terwijl boven tinnen en pinakels zonder spits schuil gingen onder den overhang van struiken. Hoog opstekend en met feilen uitsprong op het overige van den marmerwand, geleek een gedeelte van de rots een machtigen schanstoren, ver uitkijkend in het gebergte.

Langs één kant naderden de twee muren tot elkander en lieten een smalle spleet, waarachter de helling van een bergkegel opschuinde tegen het hemelazuur. Uit die spleet kwam een blauw bergstroompje aanruischen, vullend de enge rotsenhalle met een zingend gevloei van levendige liefelijkheid. Het vernauwde en verbreedde zich tusschen zijn onregelmatig uitgesneden steenoevers, versnelde en vertraagde zijn loop, hier voortglijdend strak en effen, daar brekend door dammen van aaneengerijde rotsblokken of zich stortend eensklaps dieper met mooi overbuigende, beneden schuimziedende watervalletjes. In zijn beweegbaar gegolf lagen weerkaatst, gebroken en zigzaggend, de kleuren van den grasberanden boord,

van de verspreide boomengroepjes aan weerszijden, van de bruinmarmeren muren en het strakke hemelzeil daarboven. Door 't klare water heen waren de steenen op den bodem zichtbaar. De beide oevers waren bedekt met een bijna effen laag zand en ronde keitjes van overstroomingen.

Dat stroompje liep uit in een klein rond meertje en daar week de engte van het rotsdal schielijk open. De steile wand werd lager en ging over in groenbewassen hellingen. Ook rondom het meertje liep een gemakkelijke natuurlijke weg. Aan het meest verwijderde uiteinde rees de berg naar barre hoogten van ruwe spitsen en onmetelijke blokken.

Dicht bij de monding van het stroompje purper-schaduwde, half-cirkelvormig bijna, de opening van een tamelijk diepe grot. Het was binnen een ruime kamer met hoog gewelf, waaraan ontelbare stalagmieten neerhingen als fantastische sluitsteenen. De bodem was bedekt met fijn zand, waaruit stalactieten opkegelden. Het licht dat door de nauwe opening binnenvloeide, spreidde uiteen tot een flauwe schemerklaarte, die spookachtige schampstrepen deed glimmen op de druipsteenen, op de oneffenheden van het gewelf en langs de randen van de vele duistere nissen in den wand.

De gang die naar de grotkamer voerde verbreedde in 't midden en vormde een aardig voorvertrekje. Daar rustten de Edenmenschen, Adam en Eva. Zij hadden zich de grot uitgekozen als een schuilplaats, vooral gedurende de schroeiende middaguren.

Van de groote duistere ruimte met haar spookachtige verlichting hield Eva niet, al was het er zoo heerlijk koel. Maar in den ingang zat ze graag. In het dal golfde het vuur van de zon; uit de grot waaierde de frischheid. En o, het aangename te kijken even in die akelige donkerdiepte en te rillen, en dan gauw den blik te slaan op de heerlijke lichtopening met het gejuich van hemel en rotsen en groen en water.

Zij hadden een hoop varen en mos tegen den wand opgestapeld en ook een dikke laag mos gelegd over twee zware blokken, die Adam nevens elkander had gewenteld.

Liggend of zittend verdroomden zij hier de gewelddadige middagstonden, starend op hetgeen daarbuiten sliep in gloed, met over

hun ziel de schemering van zacht gesoes. De rivier zong in de zware stilte haar geluid-eenzaam geklater met hoogere en lagere klankjes van kleinere en grootere valletjes op harden steen. De zon vlamde met verblindende glansen in de golfrimpels...

Dien middag was Eva bijzonder loom, na morgenzwerving in de bergen. Nu lag ze uitgestrekt op haar mosbed. Haar oogen waren toegevallen: Haar knieën hoekten wat omhoog en haar beide armen lagen naar boven gebogen, de ellebogen scherp uitstekend, de handen onder de goudblonde krullen, die lichtten tegen het donkere mos.

Lief kalm stonden haar trekken, kalm van rustige maagdelijkheid en mooie onschuld. Zwartzijig lagen de wimpers tegen de rozige effenheid van de wangen. Tusschen de sappige roodheid van de met nauwe spleet geopende lippen glom blauwig het glazuurwit van de tanden. In zachte gelijkmaat ging op en neer de veerkrachtige weekheid van den bloembladreinen boezem.

Nevens Eva, tegen haar aangedrukt, lag op het mos een blauwgrijze duif, sedert enkele dagen haar gezellinnetje.

Heel stil hield zich Adam, op zijn blok gezeten, het bovenlijf tegen de koele hardheid van den wand geleund. Hij dacht, hoe hij steeds het reinst en het innigst voelde zijn liefdeontroering voor Eva, wanneer hij zoo neerzag op haar vlekkelooze mooiheid in onbewogen sluimerrust. En in hem was de verwondering, dat zijn liefde hem het liefst was zoo, wanneer ze in vrome streeling van hart en blik op Eva neergleed, liever dan in de wonnige handliefkoozingen op fulpen vrouwevel...

En dan ineens zag hij terug het vreemde, dat gebeurd was dien morgen in 't boschje beneden in lager dal...

Zij waren op zoek geweest naar vruchten en naar honig. Ze hadden zich neergezet onder een boom met dicht donkergroen loover en een overvloed van tamelijk hoog hangende gele vruchten. Een zonderling dier, heel lang en dun en rond, het metaalglanzig lichaam zonder pooten, hadden ze zien ringelen langs een tak tot bij eenige verlokkend mooie vruchten. Eva had zich heel eng tegen hem, Adam, aangeleund in de omstreeling van zijn armen, en dan had hij niet anders gekund: hij had zijn lippen gloeiend op haar lijf gedrukt, op haar armen, op haar borst... En toen had de slang haar spitse hoofd

neergebogen en hen beiden bezien met zonderling vasten en akeligen blik... Uit den boom zwoelde een doordringende fruitgeur, een flauwe, weeë geur. En Adam had geweten, dat de vruchten niet goed waren. En hij had gevonden, dat er iets slechts was in Eden...

En plots had Eva verlangd naar een van de mooie vruchten, uit welker midden de scherpe slangenkop neerzag... Adam had een onwil gevoeld: in zichzelf had hij gehoord de Verwittiging en de Bedreiging. En hij had in Eva's onschuldsgelaat gezien iets leelijks en in haar oogen een glans van ruwe wildheid... Hij had geweten, dat de mooie vruchten haar en hem vergiftigden met hun geur. En hij had Eva bij de hand genomen en haar weggeleid met zachten dwang. Eerst had zij verwonderd hem aangezien, doch aanstonds had ze vergeten en weer in de oogen gehad haar zachten gazellenblik. Een poosje later was ze vroolijk een helling af gedarteld...

Adam hoopte, dat Eva zou vergeten zijn die leelijkheid van een oogenblik in hun bestaan van zachte harmonie en pure mooiheid. Maar *hij* kon niet vergeten, en bij de herinnering pijnigde een vrees in zijn binnenste...

O, moeten weten dat er iets onschoon is in het leven, dat in Eden niet alles mooi en rein is en goed, dat een slechte vrucht kan vergiftigen het bloed en ontheiligen de zuivere glans van maagdeblik!...

Waarom, o Jahve! het slechte, het leelijke? Waarom de verleiding, waarom de zonde?...

Hij huiverde... Voor hem die heiligheid van teedere naaktheid, de blanke rust van ongerepte maagdelijkheid!... O, dat was in hem de ontroering van hoogere zuiverheid, de godgevallige aanbidding voor schepselvolmaaktheid! Dat was het bewustzijn van heerlijke schoonheid! Dat was de blauwe helderheid van geluk, de glimlach van Jahve in ziel van licht!...

Boven het geruisch van waterstrooming en waterval uit hoorde Adam het gefluister van den Zegenadem...

In het dal langs den rotswand purperde reeds een breede streep schaduw, toen Eva ontwaakte en, na even uitrekking van ledematen, lenig opsprong. De duif fladderde op en ging op haar schouder zitten. Eva streelde haar wang liefkoozend tegen het zijden pluimkleed van den vogel.

Ze gingen naar buiten en liepen het belommerde oeverpad op.

De hooge rotstoren wierp een schaduw, die al reikte tot over de rivier. Eva boog zich daar over den oever om met holle hand van het frissche water te scheppen. 't Was aan een inham, waar het water ongerimpeld stond. In de gladde oppervlakte boven donkeren bodem zag Eva duidelijk haar spiegelbeeld.

Ze glimlachte zich zelve toe, blij dat ze zich zoo mooi zag, zoo lief het teere gezicht, zoo glanzend de blonde krulharen, zoo bloeiendblank het bevallige lijf.

- ‘Ben jij dat, Eva, zong vleiend haar stem, ben jij zoo mooi?... Is zoo mooi je haar?... Is zoo mooi je gezicht?... Je oogen glanzen, Eva, zoo mooi!... Zie, ik lach tegen je... Hoe lief je lacht!... O, hoe glanst je haar, als je zoo schudt je hoofd!... En wat blinken je tanden!... Lach, Eva, lach!... Je bent, o, zoo mooi!... En zoo blij ben ik, dat je zoo mooi bent!... Lach, Eva, lach!...’

En helder galmde tusschen de rotswanden het heerlijk geparel van haar lachjes.

- ‘Ben ik niet mooi, Adam?’
- ‘Je bent mooier dan al wat mooi is...’
- ‘Ik ben zoo blij, dat ik mooi ben!...’

Dat was een zilveren kindervreugde in Eva, het weten, dat ze mooi was, mooier dan alles in Eden. En gelukkig was ze, als ze het hooren mocht uit Adam's mond, uit den mond van den sterken Jongen Man.

Het blauwe duifje trippelde op den kant rond, met lichte beweeglijkheid van dunne pootjes. Het kopje met de zwarte zachte oogjes schudde koket op en neer met bevallige buiging van glanzig halsje.

Lokkend stak Eva de hand uit. De duif vloog er op. Eva kuste het donzige kopje.

In 't dal was de zacht-violette weemoed van de schemering. Op de naburige hellingen en toppen gloeide van wegdalende zon de gouden en purperen afschijnselen tegen het donkere lila van schaduwkanten.

Adam zwom in het meer met breedkrachtig armgebaar, het hoofd heffend de blankheid van het gezicht en het zwarte van het

haar boven de blauwheid van 't water. Rimpels golfden naar den boord.

Eva liep langs den oever, plukkend tot grooten tuil gele en purperen en witte lischbloemen. Adam zag ze met kleine stapjes over het zand gaan, mijdend de talrijke steenen. In haar linkerarm lagen de lange groene stengels, terwijl de bloemen zelf aftintten tegen haar mat-rozigen schouder en 't goud van haar blonde krullen. Hier en daar trad ze voorzichtig 't water in, waar stonden de mooiste irissen. Dan boog ze even voorover, greep heel laag den stengel, die stijf overneeg en afknakte. Lichtjes lei Eva de bloem bij den tuil in haar arm.

Eensklaps zag Adam, dat ze na een poos gekeken te hebben naar de gouden bergtoppen, een helling opklom. Ze verdween achter een rots. Hij wist, dat ze weldra te voorschijn zou komen ginds op het hooge terras van den rotstoren; dat ze er de aanbiddingsontroering zocht van kleurengloeiende avondplechtigheid...

En daar verscheen ze, zoo heel klein en wit op de zwart-bruine rots tegen de teergroene helderheid van den hemel. Het roode avondlicht vergulde haar rozige naaktheid, waartegen fel afstak het groen van haar bloemtuil. Rondom haar hoofd straalde de aureool van 't blonde haar.

Hoe ver scheen Eva in dat hooge, roode licht! Ze stond roerloos, in extase kijkend naar de klaarte die uitgloeide.

Adam waadde 't meer uit en klom denzelfden weg op, dien Eva had gevolgd. Langs grillig rotsenpad kwam hij bij haar. Hij boog zijn arm rondom haar middel; haar hoofd liet ze op zijn schouder vallen.

Zoo keken ze samen uit naar het Westen, waar, achter de verre blanke toppen met lila en goud overvloeid, beneden gloed van kleurenpracht - geel, oranje, rood, purper, mauve en tot blauw smeltend groen - de zon, groot en brandend, neerzeeg.

In hun oogen was de diepe ontroering van biddenden vrede. Zij voelden de zaligheid van Jahve's tegenwoordigheid, die zegenend hing over de bergen - blank, rood en groen - van Eden...

Lang bleven ze dien avond op het hooge terras, zoo klein hun lijven in de onmetelijkheid van de bergrust, - maar hun zielen voelden zich in hun heerlijke versmelting de ziel van Eden, uit de essence

van Jahve, in hun groote eenheid zelven de eenheid, de harmonie van Eden...

Ze zaten op het gras van den bodem, terwijl het blauw van uit het Oosten verdiepte en geleidelijk opzoog het groen, het purper en het goud van zonnenondergang. De bergen verschemerden in grijspaarse wegneveling. De hoogste toppen schijnselden nog even, - weifelend nagenot van rozige herinnering. Het groen van de naburige hellingen werd tot een somber violet; hier en daar plekten ietwat lichter hardkale rotsvlakken. Kloven gaapten koolzwart. Afgezonderde boomen, de stammen nauw zichtbaar, stonden als donker-violette bollen en kegels boven schuine hellinglijn. De diepe valleien lagen vol wollige grauwheid.

Tusschen de nauwe insluiting van steile muren zagen Adam en Eva het stille dal van hun eenzame liefde vol nacht. Het stroompje zilverde geheimzinnig - zacht fosforeerend de golfjes en de neerstortende waterstralen - naar de meerkom toe. Lichte nevels stegen daar op en zweefden in etherische wolkstrookjes het dalletje in.

Om een der bergkegels was stilaan een halos van maanlicht opgerezen. Tusschen twee hellinglijnen door, waaiervormig uitgesneden, grijsde op in manerust een droom van heuvelland. Vol witte mist de valleien, blauwgroen de toppen, de voorste, maar vergrauwend, violettig, naar de kim toe, versmeltend langzamerhand met het grijs-violet van de lichtende nevels, zich oplossend in violet-blauwen manehemel.

Langs een der hellinglijnen gloeide een purperen ring omhoog; te midden daarvan, op goud-groenig veld, rees kalmglanzend - oranje met rooden boord - de maan op voor den droomstarenden blik van Adam en Eva. Heel traag kwam de groote volle schijf te voorschijn en verwijderde zich schuinweg van de donkere berglijn, stijgend naar 't fluweelblauw van hoogen hemelkoepel.

Rondom stonden nu de kegels en toppen blank verlicht met felle aflijning van purperen schaduwen. Er hing als een tooverachtig waas van doorschijnend zilver over het geelgroen van de grashellingen en over het donkerder groen van de bosschen. De rotsblokken stonden in ruw relief tegen die duidelijkheid als in droom, de blauwe doezeling der meer verwijderde bergen, grijs vernevelend naar vage

horizonnen. Feeërisch geheimzinnig glansde het mauve der hoogste spitsen tegen de donkerte van 't gewelf.

In 't meervlak door heel ijlen lila-nevel heen glinsterde nu met ontelbare streepjes en vlekjes van glans een lange strook licht. Een scherpe zilveren lijn teekende den boord van 't water. Daarbuiten scheen het water een effenheid van dieppurper glazuur. Langs een kant stonden de vele lischbladen zilverbestreept en -gespitst.

Een koel windje woei door 't gebergte. Adam voelde op de warme zachtheid van Eva's vel een opkorreling van killen huiver.

Zij stonden op en verlieten het torenterras. Zonderling mysterieus was het trage voortbeweeg van hun twee blanke lijven dicht tegen elkander, in de zilveren rust van manenacht.

Om hen de grootsche stilte van de grijze dalen. Zachtjes ritselden nu en dan de loovers. Beneden in het dal zong het bergstroompje, langs oevergesteente en rotsenval, zijn eeuwig gebruis...

Ze waren de hellingen afgedaald om van de vruchten, waarvan er overvloed was, de mooiste te zoeken, maar in hun zoeken angstigde de vrees voor het ooft, dat vreemd bedwelmend geurde.

Want de giftige vruchtboomen waren vele in 't gebergte en niet te ontwijken. Vaak als Adam en Eva zaten dicht tegen elkander in schaduw van dichtbelooverden boom, viel hun oog plots op de geelgloeiende verleiding van diksappige vruchten in 't gebladerte.

En er was de bedwelmende geur, wee en toch aantrekkelijk; er was de verleiding die ruw deed stroomen het bloed en hard en leelijk maakte den blik! Er was het gevaar, het gevaar!... Maar er was ook de vreeselijke Verwittiging, de Bedreiging!...

O, die woeste dierenkracht die wilde losbreken in Adam! O, dat akelig verlangen in Eva naar wat de dood was van liefdezachtheid en maagdemooi!...

Hoe dringend, dringend fluisterde in hen de Verwittiging, dat giftig was en moordend de mooi gele vrucht en dat ze te plukken en te eten zonde was!...

De geur, de weeë geur bleef hun bij op hun terugweg langs

goudverlichte hellingen naar koele grot. Uit beider oogen - die van Adam donker en open, die van Eva blauw en onschuldig - staarde dezelfde angstblik.

Heerlijk wasemde hun de frischheid tegen uit de zwartheid van de stalagmieten kamer. Adam trad de grot binnen om te dompepelen zijn heete lichaam in de koele verkwikking. Eva, overwinnend haar afkeer van krochtduisternis, volgde hem voorzichtig tusschen de druipsteenzuilen. Hoe akelig die zwarte geheimzinnigheid, die somber gapende diepten, dat vreemde gesteente en die fantastische glimplichten!

Eensklaps, rillend van angst, sloeg ze haar armen om Adams hals en drukte zich tegen hem aan, plettend haar lijf tegen het zijne.

Een drift bruischte op in Adam. Hij tilde Eva omhoog en preste zijn mond in haar vleesch met lange zoenen van hartstocht, waaronder hij haar sidderen voelde van wonnig verlangen.

O, dat was heerlijk! 't Was een brandende wellust!... Maar 't was zoo woest, zoo ruw!... En Eva, zoo teer en fijn... Was niet de mooiheid van zijn liefde steeds geweest de zachte eerbied als voor goddelijkheid? Hun liefde, hun prachtige, klare liefde, hoe verduisterde ze onder treurige vaalheid!... O, hun arme, mooie liefde!...

En toch, die wellust, die wellust van wilde drukking lijf tegen lijf, opslaand met golven van gloeiende streeling door al de leden!

O, de arme, verduisterende liefde!...

Het blauwe duifje was weg. Vroeg in den morgen had Eva een andere duif zien aanvliegen naar haar lieveling. Heel dik had de vreemde vogel zich gemaakt, en trotsch en dwingend had zijn geroekoek geklonken. Schuw scheen het duifje hem eerst te ontwijken, maar toen, plots, was ze met hem weggevlogen, het dal uit...

En daarover zat Eva na te peinzen. Want ze wist, dat haar duifje gauw een nestje hebben zou, ergens op een innig plekje tusschen 't loover, en mooie witte eitjes. En dan jongskens, naakt eerst en blind, met gele bekjes. En altijd zouden de gele bekjes opengaan, heel wijd, zacht krijtend om voedsel. En steeds zouden de oudjes

bereid zijn om te vullen die hongerige snaveltjes. En de oogjes zouden opengaan en op de naakte lijfjes zouden pluimpjes komen, fijn dons. En de hulpelooze wezentjes zouden mooie duifjes worden als hun vadertje en hun moedertje. En dat zou alles zoo lief zijn, zoo aandoenlijk lief.

Eva wist dat. Want zoo dikwijls had zij bij nestjes gestaan, lang en droomend. O, er waren er zulke mooie, zoo kunstig en zoo zacht! Ze had er gevonden rustend tusschen twee takken, of vastgevlochten aan de twijgen, of hangend in 't riet, of bengelend licht aan een langen rank vol bloemen, of verscholen in de holte van een boom. En de eitjes waren van alle kleur, enkele gansch effen, andere gespikkeld, eenige klein, heel klein, andere veel, veel grooter. Somtijds lagen er vele in 't nestje, meer dan je op je vingers tellen kunt; vaak waren er maar een tweetal. Maar uit al die eitjes kwamen jongskens, lieve, lieve dingetjes. En al die jongskens hadden steeds honger. En niets deden de oudjes dan eten zoeken voor hun kleintjes, totdat ze groot werden en mooie pluimpjes kregen en zelf konden vliegen.

O, 't was steeds een heerlijke, teere ontroering in Eva, te zien die zachte nestjes en die kleine hulpbehoevende vogeltjes en die steeds zorgende oudjes.

En bijna even lief vond Eva het, jonge gazelletjes en maralletjes en veulentjes en andere van dat lustig stoeiende volkje rondom hun moeder te zien dartelen en zich gaan verkwikken, gulzig, aan haar lavenden overvloed.

Dat scheen Eva zoo mooi, zoo mooi! En diep in haar voelde ze die wonderbare mooiheid...

O, ook te hebben zulke kleine, teere wezentjes om haar, kindjes van haar en Adam, en ze te streelen, ze te verzorgen, ze te laven uit haar zelve, met ze te spelen en ze te zien worden zoo mooi als zij, Eva, of zoo krachtig als Adam!...

Dat was een zalig en rein verlangen. Wanneer zou Jahve haar het kindje geven?... Maar ze wist, dat alleen in reinheid het kindje komen mocht, in reinheid van onschuld en liefde...

Met angstige verwondering keken Adam en Eva op zekeren morgen naar 't uitspansel. Den vorigen avond was het ondergaan der zon prachtiger geweest dan ooit: een overweldigend heerlijke ontgloeiing van purper en goud ver langs de kim. Nu kwam de zon op te midden van een opeenstapeling van wolkjes vurig rood of roomwit met gouden boorden. Aan een anderen kant was de lucht beneden met een grijze massa bedekt: het leek een verre, grauwe vlakte. Die massa rees op en werd donkerder en zond punten uit als bergkegels met witte spitsen. Heele brokken scheidden er zich van af en dreven als onmetelijke vlokken schuim met grillig uitgerafelde, steeds zich vervormende omtrekken langs den hemel, waarvan de blauwheid nu dieper scheen. Dichter dromden ze bijeen en hooger verhief zich de massa boven de hellinglijnen. 't Was als de reusachtige schim van een wild gebergte.

En voor de zon dreven nu donkere schaduwen, waarachter langzamerhand de vurige bol verbleekte tot blauwwitte schijf en een opgenblik onzichtbaar werd. En dan was het of een droeve kilheid over Eden huiverde.

Over de hellingen en bergtoppen zagen Adam en Eva groote donkere vlekken voorbijschuiven, doovend licht en kleur waar ze kwamen. 't Was een vreemde akeligheid, die zwarte vlekken elkander te zien achtervolgen over dalen en weiden en bosschen en rotsen en kegels blank van ijs. En grooter werden de vlekken, overrompelend heele bergen met hun somberheid.

Adam en Eva klommen hooger de bergen op, om verder te zien het beangstigende verschijnsel. 't Loof van boomen en struiken ruischte fel onder geweld van wind, die boog de toppen en omsloeg de bladeren, zoodat de lichte onderzijde zichtbaar werd. Bloemstengels en lange grashalmen negen naar den grond, alle in één richting. Het lichte krulhaar van Eva woei op over haar linkerschouder.

Sneller nu groeide de wolkenmassa aan en grooter werden de afgezonderde brokken die ze uitzond. 't Was alsof de zon voortschoof achter de wolken: een wijl bleef ze onzichtbaar achter een zwart gevaarte met breeden gouden boord, kwam dan weer te voorschijn, mat en bleek eerst, schitterend weer waar ze gleed over open blauw, om opnieuw achter een wolk weg te glijden.

O, dat was vreeselijk, dat uitdooven van het heerlijke zonnelicht, dat versomberen van alle kleuren in doodsche schemering! En telkens langer duurde die schemering, telkens langer liet op zich wachten de herademing van het weder lichten.

Beneden lag hun dalletje, een lieflijk glimlachrimpeltje, als de zon scheen, - een poosje later een treurig rotsenkloofje. Op het blauwe meertje daarnevens gleden de grauwe schaduwen van overdrijvende wolken.

Grooter werden de donkere vlekken die liepen over de hellingen en spitsen. Weinig waren de toppen die nog stonden, een oogenblik, zegevierend blank in zonneglans.

De vale massa groeide aan, overrompelend heel het blauw, naderend - zwarte bedreiging - de zon... En het sombere scherm schoof voor de zon...

O, de angst in Adam en Eva! - Was dat de dood van het licht, van het heerlijke gouden licht, de glanzende blijheid van Eden? En was dat de schemering voor eeuwig, die aan was gegleden zwart en log van achter de geheimzinnigheid der kimmen?...

O, de doodschheid der bergen in die kleurloosheid! Nu stonden ze daar in gevaarlijke grootschheid, in akelige vergrauwing van alle tinten, vervaald de grasbegroeide hellingen en terrassen, het donkere groen van de wouden, de grijze en bruine rotsen, - blauwgrijs de witte verre gletschers op ongenaakbare toppen.

Dat was niet het zachte ter ruste gaan van licht en kleur in stillen avond! 't Was de uitdooving van den zingenden, zonnigen dag!...

Ontzaglijker schenen nu de bergen: 't was of ze bij 't grauwer worden naderkwamen, zij ook een heir van sombere bedreiging. Scherper en ruwer afgelijnd hoekten en zigzagden de steile, hoogklimmende hellingen tegen elkander, zwarte driehoeken de kegels tegen het laagdrijvende zwerk, dat steeds dieper kwam te hangen, zoodat het weldra rustte op de bergtoppen, waarvan de hoogste er in verdwenen. In de verte hing het zwarte tot in de dalen. En 't naderde, dat zwarte, als een muur.

En plots het vreemde. Een zonderling geritsel in 't naburig gebladerte, een koel geplets van waterdruppels op Adam en Eva's

lichaam. En neer vielen de druppelen, steeds meer, steeds dichter in schuine glimstrepen, waarachter de omringende bergen onzichtbaar werden. Een matte glans lag weldra op de bladeren en op het gras en nat glommen ook de rotsen. En Adam en Eva zagen het leken langs elkanders lichaam.

Steeds overvloediger werd de regen en van de steenblokken liepen kleine waterstraaltjes tot plasjes op den bodem.

Toen vluchtten Adam en Eva en daalden de hellingen af, voorzichtig, want bij plekken was het glibberig. En zij schaterden om de gekke vlucht, terwijl zwaar de druppels neersloegen op hun gebogen ruggen.

Toen ze aankwamen in de droogveilige grot, plakten Adam de zwarte haren tegen voorhoofd en slapen. En Eva's blonde lokken hingen zwaar van vocht, uit de krullen, op rug en borst.

Minder tragisch kwam hun nu de versombering van Eden voor. 't Was iets nieuws, zoo'n dag zonder fellen brand van zon, zoo'n algeheele schaduw. En dan, dat neerstorten van water, aanhoudend in lijnrechte schuine stralen, kletterend en pletsend op zand en rots en blad. En hoe prettig dat neervallen van de regendruppelen in de rivier! Ontelbare kleine zuiltjes sprongen op, zilverachtig, en vielen neer, latend op de oppervlakte een rond, helder blaasje. Op het meer was het een wemelend gedans van die zuiltjes: het vlak was één levendigheid, alsof millioenen vischjes hun zilveren bekjes omhoog staken boven het water uit.

Aan den overkant van het meer was er nauwelijks iets te onderscheiden door den dichten regensluier. De hellingen stonden er vaag-groen als achter nevel.

Eva zat op een der met mos bedekte steenblokken, Adam op den bodem aan haar voeten dicht tegen haar, een arm rustend op haar dij. De vingers van haar eene hand waren in de zijne gestrengeld; met zijn andere hand streelde hij werktuiglijk haar mooironden, sierlijk naar dunnen pols versmallenden arm.

In de grot was de lucht zoel.

Uren zaten zij zoo, den blik naar buiten gericht, waar de regen bleef neerstralen zonder ophouden. Het dal was vol eentonig geruisch: het gekletter op bladeren en bodem en rots, het geplas in de rivier,

het bruisen van de watervallen en het gesuis van de windvlagen...

Dagen lang hield de regen aan. En Adam en Eva zagen de morgenden in grauwe onverschilligheid openlichten en de avonden aanschemeren in moedelooze berusting. En in hun wachten naar blijde zon blauwde de herinnering aan de gouden vlakte vol bloemen en vogelen.

Voor hun oogen daarbuiten was niets dan de geweldige regen. Dat was de grijze, droeve verveling. En meestal zaten of lagen ze dicht bij elkander, levend alleen in hun streelingen van liefde.

Zij verlieten hun grot maar, als de honger dwong. Maar o, de verzoeking van de giftig bedwelmende gouden vruchten in de dalen! Dat was de angst van elken tocht!

Maar tot meer teederheid en eerbied dwong Adam telkens zijn blik en zijn liefdegebaar, neerdrukkend met heftig geweld van wil den dwang van ruwe dierlijkheid in zijn bloed, na vergiftiging door vruchtgeur.

O, de ruwheid en de leelijkheid buiten hun liefde houden! Rein en zacht moest ze blijven, hun liefde, om mooi te zijn en goed. En als het eens geschieden moest, wat ze wisten dat onvermijdelijk was, dan mocht het alleen zijn in zachte vroomheid, in Jahve's genade. Buiten de liefde, de reine, zachte, in de leelijkheid, was de zonde. En de weeë - toch zoete - geur van de gouden giftvrucht was de verleiding, was de zonde...

Onder geweldigen aanvoer van water schuimde de rivier de bergen af en raasde het dal in met bruisenden val, na plotselingen stoot tegen de onwrikbare stijlen van de nauwe rotspoort. Ongestuim schuurde langs het oevergesteente de bruingele watermassa, mederukkend in haar wentelgolven aardschollen, russchen en boomen, die, geknakt en gebroken de takken, in wilde verwarring zich opstapelden tot dammen, maar weer spoedig uiteenwrongen onder neerdonderenden stortvloed.

En het water steeg, steeg, stroomde over en heel na was het oogenblik, dat het de grot zou binnendringen.

Nu verlieten Adam en Eva hun schuilplaats en het dal, het dal van hun eenzame liefde; en langs het meer om gingen ze, gebogen blanke gestalten, door den grauwen regen. Waarheen?

Voor hun oogen zonnigde onweerstaanbaar verlokkelijk de blijheid van de verre vlakte.

Terugkeeren, terugkeeren over de zacht deinende heuvelen, langs de mooie blauwe meren naar de vlakte!

O, die onafzienbaarheid van goudgroene weiden, waar staan in roerlooze verrukking, slank en sierlijk, met uitspreidende bladertuilen, de droomende palmen! O, de bloemen die openluiken in de zonnigheid van Edenmorgen en schitteren en geuren ontelbaar tusschen 't gras, aan struiken en slingerranken! De vogelen: papegaaien, paradijsvogels, parkietjes, honigzoekertjes, fazanten, pauwen en andere, zoovele, - wonderen van jubelend kleurengeschetter! De vlinders, bloemen die fladderen door lichtende ruimte! De antilopen en gazellen die stoeien met luchtigheid van dunne ledematen de vlakte over! De apen die zoo prettig gek doen in de boomen! En de beekjes met gouden en zilveren vischjes die met vlug vinbeweeg heenzweven boven zandgelen bodem! En het oerwoud met zijn rust en schemering van eeuwen onder de ontzaglijke welving van hooge kruinen! En o, het heerlijke wonder van dageraad en zonsondergang aan de wijde, wijde horizonnen! Het gouden ontluiken van de doorzichtige morgenuren, de overweldigende glorie van middagrood, het purperen insluimeren van eindelooze verschieten! En de lucht geurig van blauwe blijheid en blanken vrede!

Juichend zagen Eva's oogen vooruit, de nieuwe dagen te gemoet van het kleurglanzende lichte genot, de heldere dagen van kommerloos gestoei over eindelooze groene effenheid!

Ook in Adam was het verlangen weer te keeren naar de verrukkingen van de bloemenvlakte, waar hem in zalige verwondering het leven was geopenbaard en de heerlijkheid van blauwen hemel en glansverblindende zon en Eden vol schoonheid, en waar geschonken was geworden aan de extase van zijn blik en zijn liefde het blankrozige wonder van Jonge Vrouw.

Maar in zijn verlangen was wel de weemoed om het verlaten van het dal waar gebloeid had, te midden van de indrukwekkende

grootschheid van de bergen, het eenzame geluk van hun goddelijke liefde. In zijn vreugde was ook even de bitterheid van 't vooruitzicht, dat ginds, binnen het onbereikbare blauw der kimmen, Eva niet meer zijn zou van hem alleen, dat zij zich weer geven zou in kinderlijke speelschheid aan de bloemen, de vlinders, de vogelen, de gazellen en al wat dartelt over kleurige weide.

Zoo gingen de blanke gebogen gestalten, in de oogen het zonnige vooruitzicht, door den grauwen regen, dalewaarts...

Maar helaas! op hun weg loerde de wreede verzoeking van zoet-giftige gouden vruchten, vele, vele...

De Verschrikkingen des Levens.

Bij het lijk van Abel stonden Adam - gebogen reus - en Eva - verslenste, droevige vrouw - in hun oogen, star-open, de barre ontzetting...

En beiden zagen met scherpe duidelijkheid weer het gebeuren van de zwarte zonde die ze niet hadden kunnen ontwijken... En ze zagen weer de vlam die uit den hemel vóor hen was neergebliksemd als het zwaard van Jahve's toorn en waarvoor ze gevlucht waren, radeloos, de bergen door, uit Eden voor eeuwig...

RENÉ ADRIAENSEN.

Schetsen.

Morgenmist.

De morgenzon rees glorierijk boven de beemden, een reuzige waaier van licht ontvouwend boven de in matte mist gedompelde bomentoppen.

Beneden lag 't koud-groen tapijt der beemden: heel 't landschap was één teergetinte peerlemoer, waar de grachten in glimmende linten van vuur dóórkronkelden...

Onduidelike dieren, kwamen de koeien al schoorvoetend uit de mist, de voorste luid-loeiend, met de dampende muil naar de zon...

Omkranst van goud-nimben liepen roepende en djakkende kinderen achter het vee...

Ik schilderde...

Wonnige wereld van licht en morgenzaligheid!

Dansend droomgezicht van witheid en goudglans!

O blakend zonnefeest!

Ik schilderde...

Boden van de verrukte kunstenaars-ziel, stegen her en der beemdleeuweriken op trillende vlerkjes hoog in trillende licht!

Ik schilderde...

Toen, in eens, verdween de goudvool, en, naakt en scherp, tekende 't landschap zich af op de lucht, koud! - Zó ogen zonder Liefde! -

't Arme studieken aan mijn voet neerwerpend, zag ik strak vóór me uit: stroef lijk de werkelikheid, stond op eens recht over mij 't medogenloos leven!...

Allerzielen.

't Was 't zwarte levensuur, dat ziekte en kommer mêewandelen met de Geest.
De in kille mist bedolven aarde - eindeloos grauw kerkhof - zwijgt.
Goude, zonnegoude zomervreugd keert nimmer weder!
Traag klokkengelui galmt, door de zware stilte, de nare wecklacht der gestorvenen...
Op 't lijk der schamele dode ligt, klam en vaal, het bedkleed...
Hagen en heggen, met spinnewebben en dode blâren behangen, wenen stil.
Zwarte vogels vliegen krassend heen door 't klokkengebrom, dat niet wil ophouden...
Och, och, de gewelven der Ziel dreunen, ontzet van 't luien!
In haar diepe gangen zette de Tijd, schroevend, vele doden neder.
Zie, bij 't weifelend waslicht van 't wankend gemoed, hun droeve rijen:
Het lijkje van 't kindergeloof; arm wassen kindje, uw rozige handjes plaatsten eens witte kruisjes van Hoop op de onvermijdelike graven, die komen moesten!
Arme, immer roerloze, gele handjes nu, op 't blanke doodskleed!
De jeugd, glanzende godin, die, met het edel hoofd van een glorie omgeven, de wereld intrad, ligt ook daar, in 't groene illuziënkleed afgelegd; 't groene kleed, door onwetendheid beborduurd en bestikt met goude simbolen van idealen, nu dode dromen! In 't schemerdonker staan onder 't zwarte floers onduidelike katafalken!
En luid en luider kleppen de zware klokken!
Uw moeder, zegenende Liefde! uw vader, kalme geteider! uw broeder! uw zuster! uw magen en vrienden, heel 't afgezwoegde mensdom, o, alle leven ligt hier neer in de dood!

De Wereld is de ontredderde boot, ronddolend om een weifelende Ster!

Uit de mist, door de karreslagen en wegels, in 't reuzelend geblaarte, komen mantels, zwarte spoken!

Hier tegen me aan, naast die neergevelde beuken, nadert ene: uit de diepe kap schemert een bleek en donker, beenderig hoofd, en 't is of het de Dood zelve ware, waarrond die grauwe plooien staan, zo mager is de nauwe borst, zo dor de grote hand, die boven 't slijk het kleed opraapt, waaronder grove schenen gaan!

Verschijning.

...Over de doornhaag - de geurig bloeiende - zag hij in 't park - verrukt!

Dicht-bij, de brede laan overschaduwend, buigt een katalpa zijn blij-groen dak, gekroond met blanke trossen...

Op de mossige buigende stam rust een schitterende pauw: de zijden sleep glijdt groen-goud neer tot de grond; in het morgenzon-toveren blinken de duizend ogen van safier in 't goud der glimmende franjen; smaragd en blauw-fluweel sieren hals en kop, boven 't brons der vleugels...

De lanen lopen lui en lenig - vleiende slingerslangen - door groene pleinen, bont van rozenperken en leliën en keizerskronen...

En, ginder, onder 't prieel van linden, de jonge gebiedster, in 't roze kleed, - koningin van de bloemen!

De eeuwenoude platanen en berken en sparren blauwen weg tot de paarsblauwe kimme, in heerlik spel van licht en schaduw!

EDMOND VERSTRAETEN.

Het honderdste Lied[1].

Ik weet een land, dat jaren, jaren lang
Een uitgebloeiden wondertuin geleek;
Waarin weleer de rijkste bloemgewassen
Hun regenbogen door het loover wierpen;
Waarin een heer van gorgelzieke vogels
Hun stemmen paarden met de stemmen der
Fonteinen, en den luistergragen mensch
Bevalen: 'Sta - en houd den adem in!'

Eilaas, die pracht van bloemen schroeide weg!...
De milde grond, het telen moe, viel dor...
Geen zoete scherts van wind of water meer...
En nergens, in het ijle hemelruim,
Werd nog een blijde leeuwerik gehoord.
Die leeuwrik, - eeuwen lang werd hij verwacht!...
En eindlijk vloog hij tóch de wolken in!
Daar schoot hij op, met stalen vleugelpaar,
Dolblij, fier, stout, een jonge vorst gelijk,
En zong den heelen hemelkoepel vol, -
Een juichend firmament van prachtmuziek!

En waar hij in de jonge bloemen viel,
Die plots een nieuwe levensvreugd deed botten

(1) Voorgedragen in den Vlaamschgezinden kring *Neerlandia*, te Brussel, toen Arthur Wilford, op 13^{den} Juli 1908, het honderdste lied in zijn populaire uitgave liet verschijnen.

Alhier, aldaar, in 't uitgeslapen zand,
Ging heel een paradijs van andre vogels
Aan 't kwinkeleeren in den koelen dauw.
Volheerlijk schoot de doode wondertuin
Weer op met steile schuim- en bloemfonteinen!
Hij schalde en scheurde alom van luide stemmen,
Die niemand kende en niemand had vermoed, -
Die uit de aromen en de lucht geboren
En uit den bodem zelf gestegen schenen!
Waar de eene beek van melodie vervloeide,
Vervloeide een andre beek van melodie!
Weldra beschaamde 't luide zangmirakel
Het schuwe kwettersprookje van weleer!

En zie, vorst Oberon en andre vorsten,
Die kronen droegen daar in 't ommeland
En 't schoone met hun kleine harten minden,
Betreurden dat de liedren van die wondervogels
Spoorloos verspatt'en in het goudazuur,
En dat niet enkle - een honderdtal bij voorbeeld -
De verste steden en de verste dorpen
Doorschallen konden met hun tooverij!...
Ze wenkten hun kaboutervolkje bij,
Dat lang vóór Gütenberg het drukken kende,
En dat een eerste reeks bezielde hymnen
Met zwarte vlekjes, rond als hazelnootjes,
Op witte blaadjes vast begon te leggen, -
Onsterflijk vast, tot in der eeuwigheid!
De slimme ventjes hoorden gretig toe
En grepen nieuwe perelspranken op,
Zoodat na korten tijd een tweede reeks,
Daarna een derde en eindelijk een achtste
- Een stapel vonkelklare klankjuweelen -
Hun kleine beiaards luidden door het land!

En nu, vorst Oberon en de andere vorsten,
Die 't schoone met hun kleine harten minden,
Nu knikten zij, gevleid, elkander toe,
Nu loegen zij tevreden in hun baard,
Bewust dat zij hun kleine landgenooten
De rijkste schatten toegeworpen hadden.
Zij wisten nu, dat, door hun wil en wensch,
De schoonste liedren van hun wondervogels,
Die uit de lucht der velden zelf geboren
En uit den bodem zelf gestegen schenen,
Niet meer verspatten zouden in het niet, -
Maar met hun tooverij door dorp en stad
Om zouden schallen, eeuwen, eeuwen lang!...
En Oberon en zijns gelijken zagen,
Dat oud en jong de waarde van de gift
Beseften en hem dankten op de knie.
Zij hoorden, als zij door de straten togen,
Dat, met eerbiedig zoete fluistertaal,
Hun namen werden uitgesproken. Ja,
Zij stelden vast - en 't gaf hun groote vreugd! -
Dat zij hun volk een vonkje heil te meer
In 't schoonheidminnend hart geslagen hadden, -
Geslagen hadden door 't gezegend lied!
Zij hoorden zelfs, dat, over zee en grens,
Den gullen liedren van hun gulle vogels
De hoogste tol van lof geboden werd!...

En zulk een schoonheidminnende Oberon
Wordt heden in *Neerlandia* gevierd.
En zulk een honderdvoudig milde gift
Wordt heden door het Vlaamsche volk begroet.
Want stellig hebben Wilford's honderd liedren
De zoetste droomen van ons componisten
- De Boeck, Gilson, Opsomer, Hullebroeck,
Desmet, Van Durme, Ryelandt, Vandermeulen,

En andre jok- en jubelzieke mannen -
Ons luisterstille gouwen rondgedragen
En vriendlijk porrend toegefluisterd: ‘Nu,
Vooruit! Hebt moed! En schalt de wereld om!’
Door hèm werd menig stoer talent ontdekt!
Door hèm is 't lied - ik ken geen hooger lof -
Tot daaglijksch brood in Vlaanderland gedijd!
Door hèm heeft eindelijk de vrouw, het Vlaamsch
Ontwend, weer Vlaamsch geneuried bij de wieg!
Door hèm schijnt Vlaandren weer te willen worden
Hetgeen het vroeger in Europa hiet:
Een land van zangers en van zangeressen!
‘Dank! Dank!’ herhalen allen, die het wel
Met eigen kunst en eigen toekomst meenen.
‘Dank, onbaatzuchtig eedle meester! Dank!’
Zoo tuigt het beste deel van 't Vlaamsche volk;
‘Uw naam blijf zingend leven in ons hart!’

LAMBRECHT LAMBRECHTS.

[Verzen]

Kermis.

De kleurge vlaggen wappren in den wind,
en 't Belfort zendt zijn fijn gekantwerkt lied
over de stad, waar feestgejoel begint...
Daar stijgt geen klacht van armoede en verdriet,

want Feest is heerscher, trotsch en vreugdgezind,
die gul zijn gouden jubelgaven biedt,
en zonde en zorg met koningslach verwint, -
want Feest is Koning, en de Vreugd gebiedt.

De lucht is blauw gelijk een dichterdroom,
en druipt alom vol laaiend zonnegoud,
hier laan en straat, en daar den klaren stroom.

O, al de menschenleventjes, ontvouwd
in roes van feest, tijgen in dollen stoet
den blijden Vreugde-koning te gemoet...

Avond.

Met glinstrend-gouden weemoed-oogen staart
het gloeiend Westen door de stille boomen,
die ruischend beuren van de zwijgende aard
naar 't stervend licht de zachte zomerdroomen.

Ik hoor hun vleuglen kleppen hemelwaard,
een lied omruischt mij, en door klare stroomen
wordt mijn verrukte ziel zacht opgenomen,
tijgt zwijmlend mee ter gouden hemelvaart...

Nu staan de boomen roerloos in het zwijgen,
en de oogen van het Westen, starens-moe,
gaan, in de plechtge Stilte, vredig toe,

'wijl hoog, waar de eerdsche zomerdroomen stijgen,
eenzaam en ver, zegent, met stillen lach,
een gouden ster den schoon-gestorven dag...

RICHARD DE CNEUDT.

Taalstrijd in Oud-Engeland.

De Angelsaksen waren sedert drie eeuwen in Groot-Brittanje, wanneer zij op hun Oostkust de eerste vijanden zagen verschijnen, die hun onafhankelikheid, hun beschaving en hun taal bedreigden.

Die vijanden waren Noormannen, of Denen, om de naam te gebruiken die men hun in Engeland gewoonlik geeft, hoewel zij ook uit Noorwegen kwamen. Zij behandelden de Angelsaksen in de IXe eeuw, zooals deze zich in de V^{e} en VIe eeuw tegenover de Britten en andere Kelten hadden gedragen: eerst loutere rooftochten van enkele boten en met het enig doel om te plunderen en met de gemaakte buit weer spoedig in zee te steken; dan, nog rooftochten, maar in talrijker benden en met steeds toenemende nederzetting; daarop, echte veroveringstochten van gehele vloten en legers en inbezitneming van het grootste gedeelte van het land, de zogenaamde *Danelaw*. Alleen Wessex, door Alfred de Grote gered, bleef nog onafhankelik en kon zelfs in de volgende eeuw (954) de Danelaw onderwerpen. Maar in 1013 bracht een nieuwe Skandinaafse aanval geheel Engeland voor 29 jaar onder de heerschappij van Deense koningen, waaronder Knoet de Grote de voornaamste was.

Op een soortgelijke wijze hadden andere Noormannen een eeuw vroeger (912) het gedeelte van Frankrijk veroverd dat sedertdien Normandië heet. Daarheen vluchtte de onttroonde Angelsaksiese koning Ethelred II. Hij wist dat hij daar geen Denen zou vinden, *maar Fransen*, geen vijandelike vorst, maar zijn zwager en bondgenoot Richard II, hertog van Normandië, aan wiens hof en in wiens hertogdom iedereen Frans sprak.

Want zowel in Frankrijk als in Groot-Brittanje zijn de Noormannen in de beschaving van de overwonneling volkomen opgegaan, en wel met een snelheid die verbazend mag heten, wanneer men bedenkt dat zij toch de *macht* in handen hadden. In Frankrijk waren ze

op minder dan een eeuw volkomen verf ranst. Van Engeland is het grootste gedeelte gedurende nagenoeg twee eeuwen door Denen beheerst; toch hebben zij niets gedaan om hun taal aan de Angelsaksen op te dringen, en onder Knoet de Grote, die te gelijker tijd ook koning van Denemarken en Noorwegen was, werd in Engeland niet het Deens, maar het Angelsaksies als regeringstaal, gebruikt[1]. Dit kon waarschijnlik moeilik anders, omdat de Denen met het grootste gemak hun eigen taal prijsgaven om die van het veroverde land aan te nemen, evenals zij zich overigens zeer snel als ras door de omringende bevolking lieten opslorpen. Zij hebben aan de Angelsaksiese beschaving een schok gegeven, zekere wijzigingen teweeggebracht of verhaast; evenzo hebben zij het ras zelf ietwat gewijzigd, vooral in het Noorden; maar van ingrijpende invloed is geen spraak geweest: de Kelten uit de bergstreken daargelaten, was Groot-Brittanje na de dood van de laatste Deense koning, gelijk voor de komst van het eerste vikingschip, in de handen van de Angelsaksen. Deze hebben een aantal Deense woorden overgenomen; daartoe beperkt zich nagenoeg de invloed van de Denen op taalgebied.

Rechtstreekse aanleiding tot een taalstrijd hebben de Denen dus niet gegeven.

Maar zij dwongen Ethelred II eerst het bondgenootschap van de hertog van Normandië, en dan een schuilplaats aan zijn hof te zoeken. Het kind, dat hij in ballingschap meevoerde, werd na zijn dood aan het hof van zijn ooms Richard en Robrecht als een Fransman opgevoed; en dat kind was de toekomstige Eduard de Belijder, koning van Engeland.

De Denen hebben daardoor onbewust de poort wagenwijd opengezet voor de Franse invloed, en als de verfransing Engeland voor goed intrad, werd zij er binnengeleid door de afstammelingen van die andere Denen, die eens, onder Rolf, Normandië hadden veroverd.

Zij die noch in Engeland, noch in Frankrijk aan verdeensing hadden gedacht, leverden aldus onrechtstreeks het voorspel tot een Anglo-Franse taalstrijd, die ruim 400 jaren zou duren.

* * *

(1) B. Ten Brink, *History of English Literature*, I, blz. 113.

Toen het Deens koningsgeslacht in 1042 uitstierf, verlangden de Angelsaksen naar een vorst uit hun ras. Zij hadden over de twee laatste Deense heersers bitter te klagen gehad en hun hoop vestigde zich nu op Eduard, zoon van de laatste koning van Wessex en rechtstreeks afstammeling van de volksheld bij uitnemendheid, Alfred de Grote. Zij riepen hem uit zijn ballingschap, en de gewenste ‘nationale’ koning besteeg de troon.

Maar weldra bleek het dat Eduard de Belijder niet te vergeefs aan het hof van Normandië tot een man van in de dertig jaren was opgegroeid. Hij was Fransman van top tot teen, sprak alleen Frans, evenals zijn hof, dat grotendeels uit Normandiërs bestond en voelde zich een vreemdeling in het land, dat zijn vader als banneling had moeten ontvluchten. Al zijn gunsten waren voor Normandiërs, die hij tot bisschoppen, tot abten van grote abdijen en tot hogere ambtenaars benoemde.

Weldra was het land in twee partijen verdeeld: de Franse partij, bestaande uit de koning, het hof, vele hogere ambtenaars en hun aanhang van Normandiese vrienden of onderhorigen van alle aard; en de nationale partij, bestaande uit de rest van de bevolking en aangevoerd door de machtige graaf van Wessex, Godwin, en zijn zoon Harold.

Men moet het gewicht van die Franse partij niet overschatten: zij was de kleine minderheid, Eduard was een zwakke vorst, Godwin was feitelik de machtigste persoon in het land, en door zijn toedoen werden in 1052 de vreemde gunstelingen afgesteld. Maar onderschatten mag men de Franse partij ook niet: zij beschikte over de invloed die aan elke aristokratie eigen is en hier spoedig toenam, omdat er gestadig meer Normandiërs naar Engeland overstaken als naar een land van belofte, en omdat er ook meer en meer Angelsaksen zich, uit eigenbelang of om andere redenen, aan de zijde van het hof schaarden.

Aan de ene kant heeft dus de regering van Eduard de Belijder een begin van Normandiese kolonisatie tot gevolg had; aan de andere kant was het zijn schuld dat de Angelsaksen, gelijk de Vlamingen, hun leliaards hebben gehad.

Dit alles vergemakkelikte de inmenging van de Normandiese hertog in de zaken van het land; wanneer Willem de Veroveraar, bij

Eduard's dood, op de kroon aanspraak maakte, die het volk onmiddellik aan Harold had toegekend, waren zijn pogingen noch onverwacht, noch zonder steun in Engeland. En evenals te Groeninghe niet alle Vlamingen om het zegevierende Leeuwenvaandel geschaard stonden, vochten te Hastings niet alle Angelsaksen rond de Gulden Draak van Wessex, waaronder Harold in 1066 verslagen en gedood werd.

* * *

Na de verovering van Engeland werden de Angelsaksen eenvoudig van alle landeigendom beroofd; slechts de weinigen die de wapenen niet hadden opgenomen tegen de overwinnaars kregen hun eigendom terug, maar dan nog bloot als leen. Die ‘leliaards’ hadden overigens altijd een Normandiër tot leenheer, en vormden dus een soort van ondergeschikte adel. Al het overige land werd onder Normandiërs van alle rang verdeeld, evenals alle openbare wereldlike of kerkelike ambten.

Daardoor verviel de massa van het Angelsaksies ras tot de rang van een lagere klas van landbouwers, werklieden en kooplieden.

Wat de betrekkingen tussen het onderworpen en het heersende ras in de aanvang waren, kunnen wij niet in de biezonderheden bepalen; daartoe zijn de vertrouwbare bronnen van inlichting te schaars, vooral wat de taaltoestanden betreft. Doch in algemene trekken kennen wij deze laatste toch wel:

Frans is de taal van de koning, het hof en de hogere kringen, Latijn of Frans de taal van de regering en van alle bestuur, van het onderwijs, van de rechtbanken, van de begunstigde letterkunde.

Dat de Angelsaksiese taal zo erg over het hoofd werd gezien, kunnen zekere schrijvers niet geloven; o.a. Behrens, in zijn artikel *Französische Elemente im Englischen* in Paul's *Grundrisz*[1]. In de laatste tijd, zegt hij, hebben Engelse historici er met nadruk op gewezen, dat de Normandiese en daarna de Angevijnse vorsten zich vroeg moeite gaven om de taal van hun Angelsaksiese onderdanen te leren.

Die schrijvers, en ook Behrens, stellen zich hier, onzes dunkens, met weinig tevreden.

(1) Hermann Paul, *Grundrisz der Germanischen Philologie.* 1e uitg. Deel I, blz. 801.

Behrens haalt eerst de woorden van een tijdgenoot van Willem I, Ordericus Vitalis, aan, volgens wie de Veroveraar zich beijverde de volkstaal te leren, om zonder taalman de geschillen van het onderworpen volk te kunnen begrijpen, ‘freilich mit einem Zusatz, aus dem hervorgeht, dass sein Bemühen erfolglos geblieben’. Die ‘Zusatz’ deelt Behrens niet mee; hij werpt nochtans licht op de vraag: daarin zegt Ordericus Vitalis(1) dat hardere tijden de koning beletten zijn studie voort te zetten, en dat een opeenhoping van menigvuldige bezigheden *hem noodzakelik naar andere zaken afleidden.* Wat betekent dit anders, dan dat de kennis van het Angelsaksies niet tot die zaken behoorde, waarvoor men andere noodzakelik verwaarloost? Het duidt de maat van Willem's belangstelling aan. Van een even doelmatige goede wil getuigde ook ten onzent een aartsvijand van onze taal, minister Bara, toen hij in volle Kamer verklaarde:

> J'ai essayé de toutes les façons d'apprendre la langue flamande et je n'y ai pas réussi(1).

De inlichtingen over de taalkennis van de volgende vorsten zijn even weinig van aard om een optimistiese opvatting te wettigen: Hendrik I verstond het Angelsaksies, maar sprak het niet; van Willem Rufus en Steven weet men niets; Hendrik II (Plantagenet) kon een weinig Angelsaksies, maar sprak het niet; van Richard I Leeuwenhart, Jan en Hendrik III weet men alweer niets.

Waarom zouden zich overigens die Franse vorsten om het Angelsaksies bekommerd hebben? Zij beschouwden Engeland als een wingewest - en dat was het ook - niet als hun vaderland. Verscheidene onder hen vertoefden meestal te Rouen of elders in Frankrijk, en alle Normandiërs, van de koning tot de laatste edelman, verachtten de Angelsaksen en hadden voor hun taal niets over dan onverschil-

(1) De volledige plaats luidt:
Anglicam locutionem plerumque sategit ediscere, ut sine interprete querelam subjectae gentis posset intelligere, et scita rectidudinis unicuique (prout ratio dictaret) affectuose depromere. *Ast a perceptione hujusmodi lectionis durior aetas illum compescebat, et tumultus multimodarum occupatinnum ad alia necessario attrahebat.*
Orderici Vitalis, angligenae coenobii Uticensis monachi *Historiae ecclesiasticae libri tredecim.* Ed. Aug. Le Prevost, in de uitgaven van de *Société de l'histoire de France*, Paris, Renouard, I840. Tomus II, libel 4, blz. 215.

(1) De volledige plaats luidt:
Anglicam locutionem plerumque sategit ediscere, ut sine interprete querelam subjectae gentis posset intelligere, et scita rectidudinis unicuique (prout ratio dictaret) affectuose depromere. *Ast a perceptione hujusmodi lectionis durior aetas illum compescebat, et tumultus multimodarum occupatinnum ad alia necessario attrahebat.*
Orderici Vitalis, angligenae coenobii Uticensis monachi *Historiae ecclesiasticae libri tredecim.* Ed. Aug. Le Prevost, in de uitgaven van de *Société de l'histoire de France*, Paris, Renouard, I840. Tomus II, libel 4, blz. 215.

ligheid,[problem] die hoogste vorm van de minachting. De kroniekschrijver Hendrik van Huntingdon beschrijft omstreeks 1150 de toestand van Engeland bij de dood van Willem de Veroveraar (1087) en zegt dat het als een schande werd beschouwd Angelsaks te worden genoemd. En Lounsbury(1), die deze getuigenis aanvoert, voegt er bij: 'De taal van het gemene volk was inderdaad in de ogen van de Normandiër een barbaarse taal. Hij deed niet de minste poging om ze uit te roeien; hij hield er zich mee tevreden, ze eenvoudig te verachten. Voor hem was ze de grove spraak van een grof volk, dat aan de beheersing van een edeler ras was onderworpen geworden.

Ook klinkt het vreemd wanneer diezelfde Lounsbury op de volgende bladzijde verklaart: 'Maar het is tegen alle waarschijnlikheid dat de leden van de hogere standen, die in het eiland opgebracht werden, die voornamelik daar hun belangen hadden, wier levens grotendeels daar werden doorgebracht, de taal niet zouden hebben kunnen verstaan en gebruiken van de grote massa van het gewone volk, waarmee zij dageliks in aanraking kwamen. Van het begin af moet de noodzakelikheid ze somwijlen gedwongen hebben Engels te gebruiken, ofschoon het Frans hunne voorkeur had.'

Lounsbury verliest hier uit het oog dat de door hem zelf erkende verachting voor de volkstaal voldoende was om, tegen alle prakties nut en zelfs alle gezonde rede in, de Normandiër wars te maken van het aanleren dier taal. 'Aanraking met de grote massa van het gewone volk' was inderdaad noodzakelik, maar zal niet gebeurd zijn op de rechtstreekse wijze, door Lounsbury verondersteld; *wel* door tussenkomst van min of meer tweetalige onderhorigen uit het volk zelf. Veeleer zullen edellieden, die bij toeval het Angelsaksies machtig waren, er voor gebloosd hebben die zonde tegen het decorum te laten blijken.

Over de juiste toedracht der zaken zijn wij niet voldoende ingelicht; maar onze gissingen zullen geen enkel Vlaming gewaagd schijnen. Of moeten wij in herinnering brengen dat nu nog talrijke lieden uit de Vlaamse aristokratie en zelfs uit de middelstand - om van de Walen te zwijgen - het bestaan en het nut van de volkstaal blindweg

problem (2) Zitting van 1 Desember 1887.

(1) T.R. Lounsbury, *History of the English Language*, New York, Holt, 1889. - blz. 44.

buiten rekening laten; dat het verkeer van die mensen met het volk deels gedwongen, deels uit ‘fatsoen’ alleen gebeurt door tussenkomst van Vlaamse knechten en meiden die wat Frans kunnen verkaekebroeken; dat er nog altijd dames zijn die Vlaams verstaan, maar het fatsoenlik achten dat te ontkennen; dat er nog altijd vele scholen zijn waar de verachting van het Vlaams wordt ingeprent, o.a. door straf en boete voor wie die taal spreekt? Moeten wij ten slotte nog vermelden dat dit alles vóór een halve eeuw *de algemene toestand in Vlaams België* was?

Men bedenke verder dat de Normandiese hogere standen nog ernstiger redenen hadden dan aristokratiese sleur of kwalik begrepen trots, om de houding aan te nemen, die Lounsbury zo ‘against all probability’ vindt.

Toen zij in Engeland drongen, brachten ze niet met zich de simplistiese volksverhuizingsgeest van de Denen uit de IXe eeuw, die geen rasheerschappij, maar slechts een beter leven in een voordeliger oord zochten. Zij brachten met zich de tyrannies-centraliserende geest die de Fransen van de Romeinen hadden geërfd en die de gehele Franse geschiedenis beheerst. De politiek van Willem de Veroveraar en van zijn opvolgers tot in de XIIIe eeuw had gestadig hetzelfde dubbel doel: ten eerste de heerschappij van het Normandies ras over de Angelsaksers, en meteen van de adel over het volk, te verzekeren; ten tweede alle macht, zelfs die van de Kerk, aan de koninklike macht te onderwerpen. Kon en moest dus Knoet de Grote rekening houden met de taal van de Angelsaksen, in de brutale ras- en standtyrannie van de Normandiese vorsten was er voor zo iets geen plaats. Uitsluitend gebruik van het Frans was integendeel van zelf aangeduid, ten minste zo lang als louter verachting van het volk en van zijn taal nog mogelik was. Als dit laatste ophield het geval te zijn, namelik om 1250, kwam er dan ook verandering. Dit wordt o.a. bewezen door twee aanhalingen uit Matheus Parisiensis en uit Matheus van Westminster, die Lounsbury vagelik op de eerste tijden na de verovering toepast, terwijl feiten uit de XIIIe eeuw bedoeld worden[(1)].

Intussen kende de koninklike kanselarij tot in de XIIIe eeuw, en behoudens zeer enkele uitzonderingen, geen andere taal dan het

(1) Zie verder blz. 55.

Latijn. In enige oorkonden, onder Willem I opgesteld, ontmoet men het Angelsaksies, nooit het Frans; een overigens Latijnse charter van 1119 (Hendrik I) bevat enige Angelsaksiese rechtstermen ‘ut ab omnibus aptius et plenius intelligatur’; in dezelfde eeuw wordt, onder Hendrik II, een andere oorkonde in het Latijn en in 't Angelsaksies uitgevaardigd. Maar die alleenstaande gevallen, soms door lokale noodzakelikheid veroorzaakt, dient men niet te overschatten, zoals zekere schrijvers doen, die daarin een bewijs zien van vroegtijdige verzoening van de twee rassen(1).

Het onderwijs dat de kinderen uit de hogere standen genoten, ontvingen zij, of door privaatlessen te huis, of te zamen met andere kinderen, in de woning van één der belanghebbende families, of in de woning van hun leraar. In elk geval was deze laatste een hoge geestelike, een Normandiese abt of bisschop, die alle redenen had om het Frans als voertaal te gebruiken.

Wat nu de eigenlike openbare scholen aangaat, de Hogescholen (van de XIIe eeuw af), de kathedraal- en kloosterscholen, de zogenaamde spraakleer-scholen (Grammar-schools), waartoe alle - dus in meerderheid Fransonkundige - kinderen toegang hadden, wat gebeurde daar? Het half dozijn kroniekschrijvers die er iets van zeggen zijn het eens om te beweren dat men er alleen door middel van het Frans onderwees, en enkele voegen er zelfs bij, dat Willem de Veroveraar die voertaal dadelik en uitdrukkelik voorschreef. Maar die schrijvers behoren alle tot de XIVe eeuw, zodat de enige bronnen van inlichting in ons bezit onvoldoende zijn. Zoals Behrens(2) zegt, is het twijfelachtig, of zij - gelijk ze meestal beweren - volgens oudere bronnen spreken, die wij dan nog zouden moeten kennen, dan wel of zij eenvoudig uit de toestand van hun eigen tijd gevolgtrekkingen hebben gehaald en die als feiten voorgesteld. Maar Behrens gaat hier alweer te ver, wanneer hij die feiten onwaarschijnlik acht, alleen op grond dat vele leerlingen geen Frans verstonden! De vraag is juist, of men de Fransonkundigen niet eenvoudig verwaarloosde, om alleen voor die te zorgen, wier ouders zich willens of onwillens het Normandiese juk lieten opleggen, wat het einddoel van de gehele regeringspolitiek was. Dit wordt ook uit het oog verloren

(1) *Grundrisz*, I, blz. 803.
(2) *Grundrisz*, I, blz. 804.

door Scheibner[1] - die echter de eerste was om onze vraag ernstig te bestuderen - wanneer hij zegt[2]: ‘Aan de Engelsen hun moedertaal te willen roven ware onnatuurlik, doelloos, ja gevaarlik en onuitvoerbaar geweest.’

Hadden Behrens en Scheibner geweten, wat er in *onze* scholen gedurende jaren is gebeurd, of hadden zij kunnen voorzien hoe hun eigen landgenoten in het jaar 1908 met de Poolse kinderen uit de Pruisiese Westermark zouden te werk gaan, zij hadden dergelike argumenten niet gebruikt, die ons ietwat naïef voorkomen. Hebben Higden, Holcot, de schrijver van de Pseudo-Ingulph en anderen werkelik niets anders gedaan dan veertiende-eeuwse toestanden als basis te nemen tot een gissing aangaande de XIe en XIIe eeuwen, dan hebben zij ten minste niet onlogies geredeneerd. In het begin van hun eigen eeuw was het Frans nog de algemene voertaal; zij zagen met hun eigen ogen hoe die eerst nu trapsgewijze door het Engels vervangen werd. Waarom zouden zij geoordeeld hebben, dat sedert Willem I de toestand voor de volkstaal verslecht was, terwijl zij wel wisten dat intussen het volk, de ‘Commons,’ gestadig waren vooruitgegaan in rijkdom, in beschaving *en in politieke macht?*

Tot staving van zijn gissing, dat in de scholen het Angelsaksies ook een rol moet gespeeld hebben benevens het Frans, haalt Behrens een reglement van de Hogeschool te Oxford aan, dat aan de leraars oplegt, bij het taalkundig uitleggen van teksten, beurtelings het Engels en het Frans te gebruiken, opdat het Frans niet volkomen zou weggelaten worden[3]. Het stuk is echter niet gedagtekend. Behoort het tot de XIIIe eeuw, zoals de uitgever er van denkt, dan is het van geen kracht voor de tijd die ons hier bezighoudt; want juist in de XIIIe eeuw werd de demokratiese beweging machtig en Oxford koos partij voor Simon de Montfort en de Gemeenten tegen de koning.

De rechtbanken zullen in taaiopzicht al niet veel van de scholen

(1) Oscar Scheibner, *Ueher die Herrschaft der französischen Sprache in England*, vom XI. bis zum XIV. Jahrhundert. (Programm der K. Realschule zu Annaberg). - Annaberg, Schreiber, 1880.

(2) Blz. 11.

(3) *Grundrisz*, I, blz. 805: Tenentur etiam construere, necnon construendo significationes dictionum docere in Anglico et vicissim in Galiico, ne illa lingua Gallica penitus sit omissa.

verschild hebben. Maar hier kunnen wij nogmaals niet veel meer dan gissen, want onze enige autoriteit is Rob. Holcot (XIVe eeuw). Deze beweert uit oudere schrijvers de inlichting geput te hebben, dat sedert Willem I het Angelsaksies uitdrukkelik verbannen en het Frans alleen toegelaten werd[1].

Behrens vat dit op als slaande op alle rechtbanken, terwijl Holcot toch alleen de ‘curia regis’ vermeldt. Voor de hogere rechtbanken neemt Behrens overigens aan, dat het Frans noodzakelik alleen gebruikt werd, omdat de rechters altijd Normandiese ridders waren. Doch voor de mindere, plaatselike tribunalen kan hij niet geloven dat aan het Angelsaksies geen plaats werd vergund. Na hetgeen we hoger aangaande het onderwijs zeiden, zal het wel onnodig zijn te wijzen op wat er jaren en jaren in onze gerechtshoven gebeurde, noch op de overige redenen die ons er toe nopen het stelselmatig uitsluiten van het Angelsaksies integendeel als zeer waarschijnlik te beschouwen. Waar het niet anders kon, zal men tot tolken zijn toevlucht genomen hebben, vermoedelik met dezelfde deels komiese, deels treurige gevolgen als die wij nu nog in onze eigen rechtbanken van tijd tot tijd kunnen vaststellen. Wat de taal der processtukken, de *geschreven* rechtstaal betreft, zijn wij natuurlik beter ingelicht; die was altijd en uitsluitend Latijn tot in de XIIIe eeuw.

Terwijl aldus de heerschappij van het Frans en het Latijn op taalgebied een waardige tegenhanger vormde van de Normandiese dwingelandij op politiek gebied, bleef het Angelsaksies de taal van de overgrote meerderheid van de bevolking, die, mits uitzondering van een klein getal tweetaligen, niets anders sprak noch verstond.

En te dien aanzien is de houding van de Angelsaksen uiterst merkwaardig:

Hun taal heeft alle rechten verloren; de regering en de hogere kringen verachten ze; de school erkent ze hoogstwaarschijnlik niet als voertaal en zeker niet als leervak; zij wordt nog gesproken, maar heeft opgehouden een kultuurtaal te zijn. Vóór de komst van de Normandiërs had het dialekt van Wessex een begin van hegemonie veroverd en werd als officiële taal gebruikt; er was dus hoop dat men

(1) Ordinavit quod nullus in curia regis placitaret nisi in Gallico. *Grundrisz*, I, blz. 802, nota 3.

eens van een algemene Angelsaksiese taal zou kunnen spreken. Nu brokkelt de pas ontstane eenheid weer spoedig tot de voormalige toestand terug, en wie schrijft, schrijft in zijn eigen plaatselike tongval. En wat is dan nog de waarde van wat in de volkstaal wordt geschreven? Wel kent Engeland onder de Normandiese vorsten, maar vooral onder de eerste Angevijnse koning, Hendrik II Plantagenet, een bloeiende letterkunde; maar die is het werk van Normandiërs; zij alleen vindt steun en bedient zich natuurlijk van het Frans of van het Latijn. Terwijl aan het hof en in de kastelen van de adel de Angelsaksiese *segger* nooit verder geraakt dan de keuken, worden *trouvères* en *troubadours* in de ridderzaal verwelkomd.

Intussen is de Angelsaksiese letterkunde onbeduidend. Enkele geestelike liederen, de *Ancren Riwel* (Nonnenregel), het *Poema morale*, Layamon's *Brut* en het gedicht van *de Uil en de Nachtegaal* bezitten enige - niet al te schitterende - letterkundige waarde en vormen uitzonderingen. Al de andere geschriften zijn devotiewerken, waardoor priesters en monniken alleen in de godsdienstige behoeften van het volk willen voorzien en waaraan alle letterkundige waarde, ja, zelfs alle letterkundige bedoeling, vreemd is.

In de toestand van minderheid waarin zij verkeert, moet dus de Angelsaksiese taal ook nog de bron van nationale hoop derven, waaruit ten onzent de Vlaamse Beweging haar eerste levenskracht putte: een bloeiende letterkunde.

En toch weerstaat die taal gedurende ongeveer 200 jaar op verbazende wijze aan de invloed van het almachtige Frans. In Layamon's *Brut*, dat 32000 verzen bevat, heeft men nauweliks een honderdtal woorden van Franse oorsprong geteld, en het *Ormulum* heeft er nog minder; nochtans werden die werken 150 a 200 jaar na de Verovering geschreven. Allerlei Angelsaksiese teksten uit de eerste helft van de XIIIe eeuw, door Behrens onderzocht, hebben *te zamen* niet meer dan 900 zulke bastaardwoorden opgeleverd.

Daaruit moet men natuurlik opmaken dat de Angelsaksen gedurende twee eeuwen geen of weinig Frans leerden, ofschoon meer dan één stoffelik belang er mee gemoeid was. Hoe is dat uit te leggen?

Volgens Lounsbury[(1)] ‘is het niet nodig aan te nemen dat

(1) Blz. 81.

deze toestand van zaken te danken was aan enige vijandschap tussen de rassen, of aan de afkeer van het veroverde ras voor het gebruiken van de taal van hun overwinnaars. Zij gebruikten geen nieuwe woorden *omdat zij die niet nodig hadden:* de bestaande voorraad termen was ruim voldoende om al de kennis uit te drukken, die zij wensten mede te delen, of om de weinige nieuwe denkbeelden uit te drukken, waaraan zij het aanzijn schonken.'

Lounsbury's uitlegging onderstelt dus dat een volk alleen zulke woorden overneemt die het nodig *heeft*. De waarheid is dat het volk allerlei *onnodige* woorden overneemt die het, te recht of ten onrechte, nodig of slechts nuttig *acht*. Onder de Burgondiese vorsten en later, wanneer er niet eens van eigenlike verovering en nog minder van vreemde kolonisatie kon spraak zijn, is ons volk ganse karrevrachten Franse woorden gaan gebruiken, waaronder zeer vele aan hoegenaamd geen andere behoefte beantwoordden dan aan een naïeve zucht om voornaam te doen.

Was zoo iets in Engeland niet mogelik?

Toch wel. Reeds in de XIIe eeuw spot Johannes Saresberiensis (Jan van Salisbury) met de lieden van Angelsaksiese afkomst die willen doorgaan voor Normandiërs, en daarom hun taal met Franse woorden doorspekken[(1)].

Wij zijn dus geneigd, met de gangbare mening, te geloven, dat de Angelsaksen, op een afstand gehouden door hun meesters, zich des te koppiger tegen verfransing zullen gekant hebben, daar hun haat voor de vreemdeling door een geweldige dwingelandij onderhouden werd. Misschien zagen zich oversigens de Angelsaksen in vele gevallen door de minachting van de hogere standen van elke gelegenheid verstoken om het Frans machtig te worden; het is ook mogelik dat verschillende oorzaken te gelijk hebben gewerkt: passieve en actieve verachting aan de ene, verbitterde koppigheid aan de andere kant, en, in elk geval, wederzijdse rasvijandschap.

(1) Admittit soloën, sumit quod barbarus offert,
Inserit haec verbis, negligit arte loqui.
Hoc ritu linguam comit. Normannus haberi
Dum cupit urbanus Francigenamque sequi,
Aulicus hoc noster tumidus sermone rotundo
Ridet natalis rustica verba soli.

(*Entheticus*, v. 137-142. - Aangehaald *Grundrisz*, I, 811 en 812, nota).

Bewijzen door dokumenten is ons niet mogelik. Maar de voorgestelde uitlegging vindt steun in de latere geschiedenis.

Het zal inderdaad weldra blijken, dat beide talen juist zo lang zonder invloed op elkander blijven, als beide rassen onverzoend en dus onvermengd zijn.

In de tweede helft van de XIIIe eeuw, integendeel, brengen veranderde ekonomiese en politieke toestanden mede, dat er tussen de twee gedeelten van de bevolking eenheid van belangen door eenheid in de mishandeling ontstaat. Dan begint ook de toenadering van ras tot ras, van spraak tot spraak, en neemt de tweede periode van de taalstrijd een aanvang.

* * *

Hoe paradoxaal dit ook schijne, de bevrijding van de Angelsaksen werd door hun onderdrukkers verhaast, en de overmatig absolutistiese politiek van Willem de Veroveraar droeg in zich de oorzaak van haar eigen ondergang.

Die vorst verwees het Angelsaksies volk tot de laagste rang in de maatschappelike orde: daardoor paarde hij echter ekonomiese aan nationale grieven, verbond de volkszaak met de vaderlandse zaak en verleende aldus aan beide, voor de toekomst, een kracht, die hij zeker niet bedoeld had.

Evenmin lag het in zijn wensen om adel en Kerk tot noodzakelike bondgenoten van de aanstaande demokratie te maken. Toch was dit het gevolg van de alleenheerschappij, die zijn eigenaardig leenstelsel aanvankelik aan de kroon verzekerde: onder hem en zijn opvolgers, immers, waren de edellieden niet alleen met elkander maar ook elk afzonderlik met de koning door de leenplicht verbonden. Terwijl die op het vasteland de uitzondering waren, bestond hier de gehele adel uit *kroonvazallen;* de koning, aan wie zij allen de krijgsdienst schuldig waren, beschikte dus over een macht, die hem toeliet alle afzonderlike poging tot onafhankelikheid te verijdelen. Willem en zijn onmiddellike opvolgers voelden zich zo sterk, dat zij ook ondernamen, en er grotendeels in slaagden, de kerkelike macht aan de hunne te onderwerpen.

Onder de Angevijnse koningen werd de dwingelandij nog erger,

omdat nu de grote helft van Frankrijk tot de koninklike bezittingen behoorde, en gestadig ten koste van veel bloed en veel geld tegen een andere centralisatie-politiek moest verdedigd worden, die van de Franse koningen. De zwaar belaste adel verarmde en morde meer en meer, evenals de geestelikheid. De Angelsaksiese kooplieden en nijveraars waren intussen door arbeid rijk geworden; zij verleenden geldelike hulp, tot wanneer de daarmee gekochte charters aan de Gemeenten genoeg politieke onafhankelikheid hadden verzekerd, om weerstand mogelik te maken; en dan morden de Gemeenten, gelijk de adel en de geestelikheid.

In het begin van de XIIIe eeuw stegen koninklike dwingelandij en algemene verontwaardiging ten top. Door zijn vuig karakter, door allerlei knevelarijen en baldadigheden verwekte koning Jan zozeer de haat van iedereen, dat Normandiër en Angelsaks, groot en klein, nog slechts één vijand kenden: de koning. In 1204 verloor hij de Franse bezittingen, en zijn pogingen om ze te herwinnen liepen uit op de slag bij Bouvines (1214), waar hij door Philippe-Auguste volkomen verslagen werd.

Toen hij in Engeland terugkeerde, vond hij de gehele natie, met de aartsbisschop van Canterbury aan het hoofd, verbonden om hem de Grote Charter af te dwingen. Krachtens die eerste grondwet van Engeland zou voortaan Angelsaks, zowel als Normandiër, o.a. genieten: de persoonlike vrijheid, het recht van vertegenwoordiging in de Grote Raad, die feitelik de regering in handen kreeg (oorsprong van het Parlement) en het recht van zelf regering van de Gemeenten.

Koning Jan's opvolger, Hendrik III, poogde het grondwettelik juk af te werpen: de adel, door Simon de Monfort aangevoerd en door de Gemeenten gesteund, dwong hem zijn zegel te hechten aan de *Provisies van Oxford*, waardoor de Grote Charter bekrachtigd en volledigd werd (1258). Als hij, wat later, door onenigheid onder de edellieden aangemoedigd, een nieuwe poging waagde, werd hij te Lewes (1264) verslagen en gevangen genomen, door dezelfde Simon de Montfort.

De dagen van Willem de Veroveraar en van onbeperkte tyrannie behoorden nu voor goed tot het verleden, al was de regeringsmacht niet op het gehele volk, maar hoofdzakelik op de adel overgegaan;

deze had meer en meer af te rekenen met zijn bondgenoten uit de Gemeenten, met een steeds rijker en machtiger middelstand, die ten slotte zijn eigen ‘Kamer van vertegenwoordigers’ kreeg: in 1341 werd het Parlement definitief in twee ‘huizen’ gesplitst: het Hoger Huis voor Adel en Kerk en het Lager Huis voor de Gemeenten.

De strijd om politieke vrijheid, die de Angelsaksen *als stand* in aanzien deed stijgen, verhief ze ook *als ras*. De Normandiese adel kon moeilik zijn vroegere minachting blijven koesteren voor die burgers, die gedurig de getalsterkte van zijn legers hadden verdubbeld en die, overigens, terwijl hij zelf door de Franse oorlogen verarmd was, *de financiële* macht van het land vormden. Waar het gezamenlik strijden voor gelijksoortige rechten tot de zegepraal leidde, ontstond noodzakelik een gevoel van eensgezindheid, een toenadering, die in de loop van de XIIIe eeuw door allerlei omstandigheden bevorderd werd.

Reeds toen in 1204 Normandië verloren werd, begonnen de meeste Anglo-Normandiërs Engeland als hun eigenlik vaderland te beschouwen. In 1244 werd de breuk als het ware officieel bekrachtigd - ten minste wat de adel betreft - door een edikt van Louis IX, koning van Frankrijk, dat onmiddellik door Hendrik III van Engeland werd nagevolgd: edellieden, welke bezittingen hadden in Frankrijk *en* in Engeland, moesten één van beiden opgeven, en, bij gevolg, *of* Franse, *of* Engelse onderdanen worden.

In de steden hadden zich, sedert de Verovering, vele Normandiese en ook andere Franse ambachts- en kooplieden gevestigd; zodra geen vijandschap meer in de weg stond, konden Angelsaksen en Normandiese burgers buiten hun ras huwen zonder beneden hun stand te dalen - wat de edellieden niet konden. Onder de massa nam daarom de toenadering alras de praktiese vorm aan van rasversmelting. Men kan dus zeggen dat de demokratiese beweging niet alleen het ontstaan bewerkte van nieuwe ekonomiese en politieke toestanden, en, als gevolg daarvan, van een nieuwe nationale *geest*, maar ook van een nieuw *volk*, het Engels volk.

Daar de Angelsaksen verreweg de meerderheid van de bevolking uitmaakten, geschiedde de versmelting ten voordele van hun ras.

De taaltoestanden volgen die ontwikkeling op de voet, en zijn er een trouwe weerspiegeling van.

Het Frans is natuurlik nog oppermachtig als taal van de hogere kringen en van alle hogere uiting van de beschaving; het verdringt zelfs meer en meer het Latijn als officiële schrijftaal. Reeds in 1215 wordt een oorkonde van Stephen Langton, aartsbisschop van Canterbury, in het Frans opgesteld[1]. Dat was ook het geval met de *Provisies van Oxford*. Maar het is een teken des tijds dat dit laatste edikt, met de hulp van het volk aan Hendrik III ontrukt, te gelijker tijd ook in het Angelsaksies werd uitgevaardigd.

De zoon van Hendrik III, Eduard I (1272-1307) veralgemeende het gebruik van het Frans als regeringstaal, maar kende de volkstaal. Volgens Matheus Parisiensis, die onder Hendrik III leefde, weigerde Sewal, aartsbisschop van York, zekere personen tot kerkelike ambten te benoemen, omdat zij geen Angelsaksies kenden, en hoewel die door de Paus waren aanbevolen; in een brief aan de Paus protesteerde hij tegen de moeilikheden, die hem daarom berokkend werden[2].

De volkstaal heeft klaarblijkelik veld gewonnen, gelijk het volk. Ze wordt niet langer stelselmatig genegeerd, de openbare machten en de hogere standen beginnen met haar bestaan rekening te houden.

Aan de toenemende rasversmelting beantwoordt overigens een taalversmelting; en ook die geschiedt ten koste van het Frans element. Er gebeurt eerder inenting van het Frans op de Angelsaksiese taalstam dan eigenlike vermenging, en reeds in de XIIIe eeuw kan men zien dat het Germaans element zich voorbereidt om in het toekomstig Engels de eerste rol te vervullen.

De woordenschat wordt verrijkt met Franse woorden die betrekking hebben op wet en regering, hof, kunst, wetenschap, leenstelsel enz.; maar artikels, voornaamwoorden, telwoorden, hulpwerkwoorden, voorzetsels, voegwoorden en andere elementaire bestanddelen, alsook de verbuiging, de vervoeging en al wat de bouw van een taal kenmerkt, blijven schier uitsluitend Angelsaksies.

Zolang echter de nieuwe taal nog in volle wording is, kan zij

(1) *Grundrisz*, I, blz. 803.
(2) Lounsbury, blz. 46.

evenmin hopen het Frans te onttronen als de wordende middelstand de aristokratie. Men dient ook niet te vergeten dat de vermenging van Frans met Angelsaksiese *tongvallen* vooralsnog niets anders kan voortbrengen dan *andere tongvallen*. Brengen politieke en andere omstandigheden niet mee, dat één daaronder de overhand krijgt boven de andere, zo kan er dus, in de strenge betekenis van dit woord, van geen Engelse *taal* spraak zijn.

De taalstrijd, die in Engeland plaats heeft tussen 1250 en 1350, is dus een harde strijd: die van een reeks dialekten in wording tegen een sedert lang gevestigde, beschaafde taal.

En toch gaat gedurende dit tijdperk het Engels gedurig vooruit en het Frans gedurig achteruit.

Soms zag de overheid het nut in, om in officiële aangelegenheden de volkstaal te gebruiken. Volgens de *Annales Monastici*(1) werd in 1299, te Worcester, een koninklik edikt in het Engels (in materna lingua) openbaar bekend gemaakt (publice proclamatum). Privilegies, door Eduard III in 1327 aan de gemeente Londen verleend, werden in de Guildhall openbaar (en waarschijnlik in het Frans) afgekondigd, en dan in het Engels uitgelegd(2).

Dit zijn echter alleenstaande gevallen, waarvan ook vroeger wel eens voorbeelden te vinden zijn; *aanzienlike* vooruitgang *ols bestuurtaal* kon het Engels nog niet hopen.

Maar de *kennis* van het Engels moet zich onder de edellieden sterk verspreid hebben, hoewel zij meestal aan het Frans de voorkeur gaven.

Omstreeks 1275 verklaart de schrijver van de ridderroman *Arthur en Merlijn*, in zijn proloog:

> Van Frans noch Latijn zal ik meer spreken; maar in 't Engels zal ik daarom vertellen. Recht is het, dat wie in Engeland geboren werd, Engels versta. Frans gebruike wie edelman is, *maar ieder Engelsman kent Engels*; menig edelman heb ik gezien die geen Frans kon spreken(3).

(1) IV, 541. - *Grundrisz*, I, blz. 804.

(2) Coram majore, aldermannis et communitate ibidem (in Gihalda) congregatis, per Andream Horn, camerarium Gihaldae lectae et publicatae ac in Anglico expositae. (*Grundrisz*, I, blz. 804.)

(3)
Of Freynsch no Latin n'il Y tel more;
Ac on Inglisch ichil tel ther fore.
Right is that Inglisch vnderstond
That was born in Inglond.
Freynsche vse this gentleman,
Ac euerich Inglisch Inglisch can;
Mani noble ichaue y-seighe
That no Freynsche couthe say.

H. Weber, *Metrical Romances* (Edinburgh, 1810) deel III, blz. 349.

Dat de schrijver overdrijft door nu reeds aan *ieder* Engelsman de kennis van de volkstaal toe te kennen, is zeker; maar dat hij zo iets niet had geschreven indien de Engelssprekende edellieden niet reeds talrijk waren geweest, is het niet minder. Zijn verklaring vindt overigens steun in de - ook door hem afgelegde - getuigenis van tijdgenoten, dat het Frans, integendeel, minder en minder bekend geraakte.

Nu, ook in ons land heeft men kunnen vaststellen dat vijandschap tegen, en onbekendheid met de volkstaal gemakkelik uit elkander spruiten.

Het toenemend aanleren van het Engels door de stand, die zich vroeger om de taal van de massa niet eens bekreunde, is dus op zich zelf een overwinning.

Maar in de XIIIe eeuw was die overwinning nog lang zo volledig niet als hoger vermelde dichter het voorstelt. Nog altijd ging er protest op tegen het verwaarlozen van de Engelse taal door de adel.

Zo klaagt, op het einde van de eeuw, Robrecht van Gloucester, na in zijn kroniek de verovering van Engeland door de Normandiërs verteld te hebben:

> Zie, zo kwam Engeland in de handen van Normandië. En de Normandiërs konden toen alleen hun eigen taal spreken, en spraken Frans zoals zij het te huis deden, en lieten hun kinderen daarin onderwijzen. Zodat de edellieden van dit land, die uit hun bloed gesproten zijn, allen dezelfde taal behouden, die ze van hen ontvingen. Want, tenzij een man Frans kent, is hij van weinig tel; maar geringe lieden kleven steeds het Engels, hun eigen taal, aan. *Ik denk dat er in de gehele wereld geen landen zijn, die niet hun eigen taal aankleven, behalve Engeland alleen*. Maar men weet wel dat het goed is beide te kennen; want hoe meer een man kent, des te meer is hij waard[(1)].

(1) Thus com, lo! Engelond into Normandies hond.
And the Normans ne couthe speke tho bote hor owe speche,
And speke French as hii dude atom and hor children dude also teche.
So that heiemen of this lond that of hor blod come,
Haldeth alle thulke speche that hii oi hom nome.
Vor bote a man conne Frenss me telth of him lute;
Ac lowe men holdeth to Eagliss and to hor owe speche yute.
Ich wene ther ne beth in al the world contreyes none,
That ne holdeth to hor owe speche bote Engelond one.
Ac wel me wot uor to conne bothe wel it is,
Vor the more that a mon can the more wurthe he is.
Morris and Skeat, *Specimens of Early English* (Oxford, 1889), II, blz. 8.

Die veel besproken woorden vat Scheibner[1] op als een bewijs dat de edellieden de twee talen kenden, maar het Engels tot moedertaal hadden; volgens hem verwijt Robrecht hun dat zij hun taal verlaten voor het Engels. Hij vraagt: ‘Zou Robrecht zeggen: Beide kennen is goed, indien hij niet meende dat de voornamen de twee talen kennen? Indien het Frans de moedertaal van de voornamen is, verliest het verwijt zijn scherpte.’

Wij houden het met de gewone uitlegging en vragen op onze beurt: Zou Robrecht zelf Engels schrijven indien hij de adel om het verlaten van het Frans voor het Engels meende te moeten afkeuren? Zoals B. Ten Brink bemerkt[2], beschouwt Robrecht van Gloucester de Normandiese verovering wel als een ‘gedane zaak die geen keer kan hebben,’ maar ook als een straf Gods. Willem de Veroveraar is in zijn ogen een onwettige vorst, wiens troon eigenlik aan Edgar Aetheling, de laatste afstammeling van de Angelsaksiese koningen toekwam; hij neemt het herhaaldelik op voor het gemene volk, en de slag van Evesham is hem een droevige herinnering uit zijn jeugd, omdat daar Simon de Montfort, de aanleider van de demokratiese partij, werd verslagen en gedood. Als nu die Engels schrijvende, Engels en demokraties gezinde man vaststelt dat de ‘geringe lieden het Engels aankleven’, dan kan hij dat niet anders doen dan met genoegen; en hoe kan hij dan, in de overigens onduidelike zinsnede over degenen die de landstaal ontrouw zijn, iemand anders bedoelen, dan wie het Engels verwaarlozen? De laatste zin bevat dan alleen een *wens* dat ieder de twee talen zou kennen, niet het *bewijs* dat die wens in vervulling was gegaan.

Overigens, Robrecht van Gloucester staat niet alleen. Zijn protest wordt een dertigtal jaren later, en ditmaal zeer duidelik, her-

(1) Blz. 19.
(2) *History of English Literature* (London, Bell, 1895), I, blz. 278.

haald door de onbekende schrijver van het godsdienstig leerdicht *Cursor Mundi*:

> Dit boek is vertaald in de Engelse taal, om de liefde van het Engels volk, het Engels volk van Engeland, opdat het gemene volk zou verstaan. Franse rijmen lees ik hier zowat op alle plaatsen; dat is veel waard voor de Fransman; wat is het voor hem die geen Frans kan? In de natie van Engeland is de Engelsman in overwegend getal. Het ware nodig dat men die taal het meeste sprak, waarmee men bij de meesten kan voortgeraken. Zelden werd heel zeker de Engelse taal in Frankrijk geprezen. Geven wij aan elk zijn taal; mij dunkt, wij doen hun dan geen onrecht aan[(1)].

Niet alleen geniet het Frans, trots de vermeerderde vertrouwdheid met de volkstaal, nog altijd de voorkeur van de hogere kringen, maar de Engelsen hebben tot in de veertiende eeuw hun *Siska van Rozemaal*'s en hun *Baas Ganzendonken* gehad, gelijk de moderne Vlaming ze nog kent: op het einde onzer periode, omstreeks 1350, schrijft Ranulph Higden zijn Latijns *Polychronicon*, waarin hij o.a. ook over de taaltoestanden van Engeland in biezonderheden treedt. Na uitgelegd te hebben dat de oorspronkelike landstaal, het Angelsaksies, in drie hoofddialekten verdeeld was en nu bedorven is geraakt, gaat hij aldus voort:

> Deze korruptie van de aangeboren taal, echter, is op onze dagen veelal het gevolg van twee oorzaken: namelik, dat de kinderen op school, tegende gewoonte van de andere naties, sedert de komst van de Normandiërs gedwongen worden hun eigen volkstaal te verlaten en uit het Latijn in het Frans te vertalen; ook, dat aan de

(1) This ilke boke in translate
In-to Inglis tonge to rede
For the love of Inglis lede,
Inglis lede of Ingeland,
For the commun to understande.
Frenche rimes here I rede
Communely in ilka stede.
That mast ys worth for Frenche man
Quat is for him na Frenche can?
Of Ingelande the nacioun
Ys Inglis man thar in commoun.
The speche that man with mast may spede,
Mast thar-wit to speke war nede;
Selden was for ani chance
Praised Inglis tong in France;
Give we ilkan thare langage,
Me think we do tham non outrage.

Chambers's *Cyclopaedia of English Literature*, I, blz. 46.

> zonen van edellieden, van de wieg af, het Frans wordt onderwezen. *En zeker omdat ze wensen op deze laatsten te gelijken*, om daardoor voornamer te schijnen, streven er *lieden uit de buiten* met alle macht naar, om Frans te spreken. Daarbij schijnt het toch wonderbaar, hoe de eigen natuurlike taal van de Engelsen, in een enkel eiland opgesloten, zo verscheiden is tot in de uitspraak toe, terwijl de Normandiese taal, uit het buitenland afkomstig, bij iedereen gelijkluidend blijft(1).

Dat men, in het begin van de XIVe eeuw, in de scholen geen Engels, maar wel Frans leerde en verder als voertaal gebruikte, wordt ook door Robrecht Holcot bevestigd(2).

Men ziet het, in dat land, waar in de XIIIe eeuw vele edellieden Engels kenden en velen Engels alleen, was er toch nog veel te doen eer de taal van de meerderheid zegevierde; van algemene erkenning daarvan als *de* nationale taal is er in de gehele XIIIe eeuw geen spraak.

Maar reeds dan begon een factor te werken, die in de XIVe eeuw die erkenning noodzakelik zou maken: de stijgende en ten slotte algemene onbekendheid met het Frans. Van daar dat de letterkunde van onze periode zich kenmerkt door een echte stortvloed van uit het Frans in het Engels vertaalde werken, vooral ridderromans. Van daar dat de schrijver van *Arthur en Merlijn* reeds menig edelman gezien heeft die geen Frans kon spreken.

De vertaler van *Richard Coeur-de-Lion* beweert omstreeks het einde van het tijdperk:

> In Franse boeken is dit gedicht gemaakt, leken kennen het niet; *leken kennen geen Frans*; *op honderd is er niet één*. En toch zijn er velen, zo ik hoor, die met vreugde de edele wapenfeiten van dappere Engelse ridders zouden vernemen(3).

(1) Haec quidem nativae linguae corruptio provenit hodie multum ex duobus quod videlicet pueri in scholis, contra morem caeterarum nationum, a primo. Normannorum adventu, derelicto proprio vulgari, construere Gallice compelluntur: item, quod filii nobilium ab ipsis cunabulorum crepundiis ad gallicum idioma informantur. *Quibus profecto rurales homines assimilari volentes*, ut per hoc spectabiliores videantur, francigenare satagunt omni nisu. Ubi nempe mirandum videtur quomodo nativa et propria Anglorum lingua, in unica insula coartata, pronunciatione ipsa sit tam diversa, cum tamen Normannica lingua, quae adventitia est, univoca maneat penes cunctos.
Polychronicon, Boek I, Kap. 59. - *Cycl. of Engl. L.* I, blz. 33, nota.

(2) Scheibner, blz. 19.

(3)
In Frensshe bookys this rym is wrought,
Lewede menne knowe it nought;
Lewede menne cunne French non;
Among an hondryd unnethis on;
And nevertheles, witli glad chere,
Fele off hem that wolde here,
Noble justis, I undyrstande,
Of doughty knyghtes off Yngelonde.

H. Weber, *Metrical Romances*, II, blz. 4, v. 21 en vlg.

Daarmee stemt overeen dat uit dezelfde tijd (eerste helft van de XIVe eeuw) verordeningen van verschillende colleges van de Universiteit te Oxford tot ons zijn gekomen, krachtens welke de studenten met elkander alleen Frans of Latijn mogen spreken[(1)].

Ook het Parlement voelt zich in 1332 genoodzaakt, met het oog op de oorlogen in Frankrijk, biezonder de hand te houden aan de studie van het Frans door de kinderen *van de adel* en van de burgers[(2)].

Om het jaar 1350 had het Frans klaarblijkelik opgehouden de *moedertaal* van de meerderheid van de adel te zijn, en moest reeds als een vreemde taal worden aangeleerd.

Alle reeds aangeduide politieke oorzaken van vervreemding tussen Frankrijk en Engeland hadden natuurlik bijgedragen om het vroeger gezag van het Frans te ondermijnen.

Maar een gevolg van die vervreemding is vooral van gewicht geweest: *het verval van die taal tot de rang van een patois*.

Wanneer de Normandiërs Groot-Brittanje veroverden, bestond er nog geen algemene Franse taal; er waren vier hoofddialekten, die aan vier grote politieke indelingen beantwoordden, elk hun letterkunde hadden, en binnen hun gebied de rol van een taal speelden. De taal van de nieuwe adel van Engeland, die wij tot hiertoe gemakshalve Frans hebben genoemd, was eigenlik één van die vier Franse tongvallen, het Normandies; wanneer het in Engeland officieel werd, steeg natuurlik zijn prestige, en het kon dit behouden zolang het veroverde land in nauwe betrekking met het moederland bleef en zolang het in Frankrijk zelf zijn rang behield. Toen, echter, de Franse koningen er in slaagden de macht van de grote vazallen te breken, werd Parijs de hoofdstad en kreeg de tongval van de *Isle de France*, die de - vroeger afwezige - centrale regering nu

(1) *Grundrisz*, I, blz. 805.

(2) Althans Froissart bericht dat het Parlement wenselik vond: ‘que tout seigneur, baron, chevalier et honestes hommes de bonnes villes mesissent cure et dilligence de estruire et apprendre leurs enfans le langhe françoise par quoy il en fuissent plus able et plus costummier ens leurs gherres.’
Ms. d'Amiens, éd. Kervyn de Lettenhove, II, blz. 419 *Qrundrisz*, I, blz. 805.

gebruikte, de overhand, en werd meer en meer de *taal* van Frankrijk; zodat de andere dialekten, waaronder het Normandies, alle aanspraak op een voorname rol moesten opgeven.

Die toestand van minderheid werd voor het Normandies van Engeland nog verergerd, eerst door het blote feit dat het niet in gestadige, rechtstreekse verbinding met het Normandies van Frankrijk was en zich onder nieuwe omstandigheden voortontwikkelde; dan, en vooral, na het verlies van Normandië door koning Jan, door het afbreken van schier alle taalgemeenschap met het hertogdom.

De taal van de Anglo-Normandiese adel verschilde meer en meer van het kontinentaal Normandies, en dit laatste zelf was, in de ogen van alle Fransen, een onbeschaafde tongval. Meer en meer moest dus de adel van Engeland beseffen dat hetgeen hij tegen het veldwinnende Engels van de meerderheid poogde te handhaven, niets meer was dan het patois van een patois.

Al vroeg moet het verschil tussen het Normandies van Engeland en dat van Frankrijk opvallend zijn geweest.

In de eerste helft van de XIIe eeuw maakt Willem van Malmesbury de lof van zekere bisschop Ralph, die in 1119 tot aartsbisschop van Canterbury werd gekozen, en rekent hem tot een verdienste dat hij de taal van zijn geboorteplaats, namelik van Le Mans, biezonder korrekt en sierlik spreekt[(1)].

Volgens Walter Map (XIIe eeuw) vertelde men dat er te Marlborough een bron was, waarvan men niet kon drinken zonder voortaan het Frans te radbraken; zodat het later een gewone spreekwijze werd, van iemand die slecht Frans sprak, te zeggen: hij spreekt Frans van Marlborough[(2)].

Walter Map's tijdgenoot Luces de Gast bidt de lezers van zijn ridderroman *Tristan* om toegevendheid, zo zijn Frans niet onberispelik is, daar hij in Engeland geboren en opgevoed werd[(3)].

In de XIIIe eeuw meent Willem van Waddington een zeker Latijns gedicht in het Frans te moeten vertalen, omdat iedereen,

(1) Huic accedit genialia soli, id est Cinomanniti, accuratus et quasi depexus sermo. *Gesta Pontificum Anglorum*, ed. A. Hamilton, blz. 126. - *Grundrisz*, I, blz. 807

(2) *De Nugis Curialum*, ed, Th. Wright, blz. 235. - *Grundrisz*, I, 80).

(3) Scheibner, blz. 20.

rijk en arm, verzot is op die taal en omdat iedereen ze kent. Scheibner neemt dit aan als een bewijs, dat de kennis van het Frans te dien tijde zeer verspreid was[1]; maar waarom moesten dan alle Franse ridderromans, juist te dien tijde, in 't Engels vertaald worden? Willem van Waddington zal waarschijnlik een beperkte aristokratiese kring met ‘iedereen’ verward hebben. Ook hij verontschuldigt zich over mogelike fouten, op grond dat hij nu eenmaal een Engelsman is en onmogelijk korrekt Frans kan schrijven.

De Fransman Philippe de Beaumanoir (1246-1296) kiest tot heldin van zijn gedicht *Jean et Blonde*, een Engelse jonkvrouw (Blonde d'Oxford), wier Frans blijkbaar te wensen overlaat, want haar geliefde geeft haar lessen:

> Et en meilleur françois le mist
> Qu'elle n'estoit quant à li vint[2].

In hetzelfde werk verklaart de Engelse graaf de Senefort dat hij goed Frans verstaat, omdat hij in Frankrijk is geweest om het te leren[3]. En uit een ander passage blijkt dat de dichter als het beste Frans dat van Pontoise (in de Isle de France) beschouwt[4].

Behrens, Lounsbury en Scheibner voeren ook een bekende plaats uit *Otia imperiala* van Gervasius van Tilbury aan. Daarin beweert die kroniekschrijver dat de hogere adel zijn zonen in Frankrijk liet opvoeden, opdat zij zich daar in de wapenen zouden oefenen en ook om hun moedertaal van onbeschaafdheid te zuiveren[5]. Gervasius, die onder koning Jan leefde, spreekt echter van de tijden van Harold, en wij zien niet in, waarom zijn woorden slechts op zijn eigen tijd van toepassing zouden zijn, zoals de drie hoger genoemde schrijvers beweren. Kunnen de Normandiese edellieden die Eduard de Belijder naar Engeland hadden gevolgd, of ook nog de kleine groep Angelsaksiese ‘leliaarden’ niet bedoeld worden? Het dunkt

(1) Scheibner, blz. 28.
(2) *Grundrisz*, I, blz. 805, nota.
(3) *Grundrisz*, I, blz. 807.
(4) *Grundrisz*, I, blz. 807, nota 3.
(5) ‘Eo quod apud nobilissimos Anglos usus teneat filios suos apud Gallos nutriri, ob usum armorum et linguae nativae barbariem tollendam.’ *Grundrisz*, I, blz. 805 en 807. - Scheibner, blz. 18. - Lounsbury, blz. 44.

ons in elk geval voorzichtig met deze twijfelachtige getuigenis geen rekening te houden. Er zijn er overigens andere genoeg.

In de XIVe eeuw moet het taalverschil zo groot geweest zijn, dat de Engelsen moeite hadden om met Fransen te onderhandelen. Froissart zegt:

> Ils disoient bien que le françois que ils avoient apris chies eulx d'enfance, n'estoit pas de telle nature et condition que celluy de France, estoit et duquel les clers de droit en leur traittiés et parlers usoient[1].

Ook wordt het Frans van Engeland met spot bejegend, niet alleen door Franse[2], maar ook door Engelse schrijvers.

Bekend is de humoristies getekende priores uit de *Canterbury Tales*, van wie Chaucer met fijne ironie getuigt dat zij het Frans zeer wel en sierlik kon spreken, volgens de school van 'Stratford atte Bowe (een voorstad van Londen), want Frans van Parijs was haar onbekend[3].'

Langland, de schrijver van *Piers the Plowman*, spreekt met minachting van het 'Frans van Norfolk[4].'

En een tijdgenoot van Chaucer en Langland, de onbekende auteur van het *Testament of Love*, drukt zich nog strenger uit: 'Er zijn vele uitstekende geesten die met groot genoegen in Latijn en Frans geschreven en vele edele dingen voortgebracht hebben; maar waarachtig, er zijn er die hun poëtiese stof in zulk Frans kleden, dat de Fransen het even zo gaarne horen als wij het Engels van Fransen[5].'

Wat later voegt hij er de raad bij: 'Laat de geleerden Latijn schrijven, want zij hebben de nodige wetenschap en kennis daarvoor,

(1) Ed. Kervijn, XV, 114. - *Grandrisz*, I, blz. 807, nota 4.
(2) *Grundrisz*, I, blz. 807.
(3)
> And Frensch sche spak ful faire and fetysly
> After the scole of Stratford atte Bowe
> For French of Parys was to hire unknowe.

(Canterbury Tales. Prologue).
(4) Lounsbury, blz. 61.
(5) In Latin and French hath many sovereign wits had great delight to endite, and have many noble things fulfilled; but certes there be some that speak their poesy matter in French, of which speech the Frenchmen have as good a fantasy as we have in hearing of Frenchmen's English. (Lounsbury, blz. 61).

en laat de Fransen ook in hun Frans hun mooie dingen schrijven, want het is hun mond aangeboren; *maar wij, laat ons onze denkbeelden in die woorden uitdrukken, die wij van de tong onzer moeder hebben geleerd*[1].

Froissart, Langland, Chaucer en de schrijver van het *Testament of Love* behoren echter tot de *tweede* helft van de XIVe eeuw. Zij brengen ons tot de derde en laatste periode van de Engelse taalstrijd.

* * *

Dit tijdperk, dat zich van ongeveer 1350 tot het einde van de XVe eeuw uitstrekt, zag eindelik de triomf van de Engelse taal.

Nog in de XIVe eeuw wordt de drang naar algemene erkenning van het Engels als enige nationale taal onweerstaanbaar. Van rasverschil is er, buiten de adel, geen spraak meer; de versmelting is onder Eduard III volledig.

Om het jaar 1400 bereikt de macht van de middelstand zijn toppunt; bij die van de Gemeenten is zich een kloeke plattelandse middelstand komen voegen, door de opkomst van de 'Yeomen' of vrije pachters. De bloei van de nijverheid (vooral van de wolnijverheid) verrijkt de Gemeenten, en de geldnood van de regering, door de Honderdjarige Oorlog veroorzaakt, vermeerdert hun getal. Ook ziet men, in de schoot van het Parlement, het gezag van het Lager Huis ten minste opwegen tegen dat van het Hoger Huis, en dat Parlement, in zijn geheel genomen, is machtig genoeg om o.a. over het koningschap te beschikken: in 1327 wordt Eduard II ten voordele van zijn natuurlike opvolger, Eduard III, afgesteld; en in 1399 ondergaat Richard II hetzelfde lot, maar ditmaal ten gunste van Hendrik IV van Lancaster, die nochtans, uit een wettelik oogpunt, weinig of geen recht op de kroon bezat.

Aan de andere kant wordt door de strijd tegen Frankrijk de reeds gapende kloof tussen dat land en Engeland dieper dan zij ooit te voren was of nadien zou zijn. Engels patriotisme en Engelse haat voor de Fransman verbitteren en verscherpen elkaar. Wanneer, in 1336, aan het eerste gedeelte van de Honderdjarige Oorlog een

(1) Scheibner, blz. 28.

einde komt, heeft Engeland de helft van de Franse bezittingen herwonnen; maar het is nu niet meer alleen de overwinning van een koning door een koning, die door het traktaat van Brétigny wordt bezegeld; het is ook de vernedering van een volk door een ander. Waar vroeger die Franse domeinen een oorzaak van geestesgerneenschap waren, zijn ze nu een twistappel, een bron van onverzoenlike rasvijandschap.

Ook voor de edellieden is nu het Frans de taal van de vijand; zij kennen het overigens minder en minder, en dan nog onder de vorm van een patois zonder letterkunde, zonder gezag, dat door de grote meerderheid van het volk niet wordt verstaan en dus van geen prakties nut meer is, terwijl het Engels nu door alle standen gesproken wordt.

Uit onwetendheid, uit nauwere aansluiting tot alles wat nationaal is, maar vooral uit noodzakelikheid, omdat de *taal* van de meerderheid zich met de *macht* van die meerderheid opdringt, kortom, deels omdat zij het wensen, deels omdat zij het moeten, keren zich nu de regerende standen tot het Engels.

En gelijk de Franse koningen met de tongval van hun hoofdstad en van de *Isle de France* hadden gedaan, handelen nu ook de hogere kringen en het hof van Engeland tegenover één van de Engelse dialekten, het *Midland*-, of meer bepaaldelik het *East-Midland Dialekt*. Zij gebruiken het meer en meer als bestuurtaal, en als zodanig heeft het reeds alle kans om de algemene landstaal te worden. Doch allerlei omstandigheden droegen bij om die hegemonie van het Oost-Middellands Engels uit te breiden en te versterken.

Tussen de van elkaar sterk afwijkende eigenaardigheden van de noordelike en zuidelike tongvallen vormde het een natuurlik gemiddelde, een vergelijk; het was dus gemakkeliker aanneembaar door het gehele land dan om het even welk andere tongval. Op zijn gebied lagen: Londen, de sterkste, de rijkste gemeente, de vesting van de burgerlike macht; het naburige Westminster, de zetel van het Parlelement en van de gehele regering; en ook de Hogescholen van Oxford en Cambridge, de twee voornaamste brandpunten van wetenschap en beschaving.

Eindelik hing ook de letterkunde haar onmisbare zegel aan de adelbrief van die nieuwe edelman.

De Engelse letteren hadden in de XIIIe eeuw weinig meer voortgebracht dan vertaalwerk. Na 1350 nemen zij een vlucht die in evenredigheid is met de algemene vooruitgang van de natie. De demokratiese verzuchtingen vinden een bezielde uitdrukking in Langland's *Pieter de Ploeger*. Tot tolk van de godsdienstige bekommernissen van de tijd maakt zich Wyclif; hij en een paar volgelingen schenken aan hun volk een vertaling van de Bijbel, die overal doordringt, en in Engeland de rol vervult van Luther's Bijbel in Duitschland: de taal van het Boek der Boeken wordt gemakkelik beschouwd als de Taal der Talen. En van diezelfde tongval bedient zich Chaucer, de grootste Engelse dichter vóór Shakespeare, o.a. in de *Canterbury Tales*, dat geniaal afgewisseld beeld van het veertiende-eeuwse Engeland. Chaucer, de zoon van een Londens wijnhandelaar, verkeert aan het hof en huwt een eredame van de koningin: de tijden wanneer Angelsaks een scheldnaam was en de taal van de *segger* alleen in de keuken van de groten geduld werd, is blijkbaar lang voorbij.

Wel wordt echter het Frans nog lang gebruikt; maar tegenover de taal van Wyclif en Chaucer kan het niet meer hopen enige ernstige invloed op het openbaar leven te hebben; het handhaaft zich nog alleen als een modetaal, die moet aangeleerd worden; in en om het hof maakt het deel uit van het ‘bon ton,’ ongeveer zoals het Frans in Holland, tot in onze tijden deed. Gelijk zekere kledingversierselen, die in geen eigenlike noodwendigheid meer voorzien, wordt het nog lang voortgedragen uit fatsoen of uit sleur, zelfs in zekere bestuurlike aangelegenheden; maar het is nog slechts een strik of een knoop op de nationale dracht, waarin voortaan het maatschappelik leven is uitgedost.

Graaf George Dunbar houdt het om 1400 nog geraadzaam zich in een brief aan Hendrik IV te verontschuldigen, omdat hij die in het Engels schrijft, daar hij met Latijn of Frans minder vertrouwd is[(1)]; en alle brieven van Hendrik IV zelf (1399-1413) zijn in het Frans[(2)]. Maar wanneer diezelfde Hendrik zich tot het Parlement wendt om de kroon op te eisen, waarvan Richard II in het Latijn *en in het Engels* afstand had gedaan, doet hij dit in het Engels, en het stuk waarbij hij

(1) *Grundrisz*, I, blz. 801.
(2) Lounsbury, blz. 62.

het Parlement, na aanvaarding van zijn eis, bedankt, is ook in het Engels; het officieel verslag van de zitting waarin beide brieven werden voorgelezen noemt uitdrukkelik het Engels zijn moedertaal[1].

In de XIVe eeuw zijn vele reglementen van Londense gilden nog steeds in het Frans opgesteld; maar in de eerste helft van de XVe eeuw worden die vertaald in het Engels, dat voortaan ook voor alle andere bestuurlike zaken gebruikt wordt. Een merkwaardige aantekening in de *Records* van de Brouwersgilde legt uit waarom:

> Overwegende dat onze moedertaal, te weten, de Engelse taal, op onze dagen begonnen is op verdienstelike wijze ontwikkeld en versierd te worden; dat onze doorluchtige heer, koning Hendrik V, zich welwillend gewaardigd heeft in zijn brieven en in verschillende zaken die zijn eigen persoon aangingen, de geheimen van zijn wil te veropenberen; en dat hij, opdat zijn volk beter zou verstaan, zich beijverd heeft het gebruik van de gemeenschappelike taal in geschreven stukken aan te bevelen; en er zijn er velen, in ons brouwersambacht, die kunnen schrijven en lezen in de Engelse taal voornoemd; maar in andere, te weten Latijn en Frans die vroeger gebruikt werden, begrijpen zij in het geheel niet; voor welke redenen, benevens vele andere, en overwegende dat het grootste gedeelte van de Lords en van de Gemeenten begonnen zijn hun zaken in onze moedertaal te laten neerschrijven, hebben wij ook in ons ambacht, enigszins hun stappen volgend, besloten, de nodige dingen, die ons aanbelangen, op die wijze te boek te stellen[2].

Kenschetsend, en in moderne ogen bijna grappig, is het feit, dat bovenstaande besluit, waardoor de landstaal plechtig - hoewel in slordige stijl - in haar eer wordt hersteld, in het Latijn werd geboekt.

Het Parlement is tot op het einde van de XVe eeuw het toneel van een dergelijke strijd tussen gezonde rede en sleur, al werd het reeds in 1362 met een Engelse redevoering geopend, wat ook de twee volgende jaren het geval was[3]. In het Lager Huis sprak men Engels in de tweede helft van de XIVe eeuw, maar het Frans voerde er nog lang de boventoon; in het Hoger Huis tot ongeveer 1500[4]. Tot in 1489 is de officiële tekst van de aangenomen wetten eerst Latijn en vervolgens Frans; het gebruik van het Engels voor het zenden en het

(1) *Statutes of the Realm*, I, Introduction, blz. XLII en vlg.; *Rotuli Parliamenti*, III, n^{r} 53 en 50.
(2) Lounsbury, blz 64.
(3) *Statutes of the Realm*, I, Introduction, blz. XLI.
(4) Scheibner, blz. 26.

beantwoorden van verzoekschriften wordt eerst in de XVe eeuw de regel. Wat de protokollen van de Parlementszittingen betreft, die zijn tot in 1385 Frans, en dan Latijn tot in de XVIe eeuw, met hier en daar een Engelse uitzondering (te beginnen van de XVe eeuw). Men weet dat tot ver in de XIXe eeuw zekere Franse formules in gebruik waren, en misschien nog zijn, als b.v.: *Le roy le veult*, tot bekrachtiging van een aangenomen *bill*, en *le roi s'avisera*, wanneer de bekrachtiging geweigerd wordt.

Wie die parlement-toestanden op zich zelf zou beschouwen, zou zich kunnen afvragen of het Frans op het einde van de XVe eeuw wel zo volledig door de landstaal verslagen was. Er zijn echter andere feiten die aantonen, dat wij hier alleen met sleur te doen hebben, en dat daarbuiten de mode van het Frans, zelfs onder de adel, slechts door een heel klein groepje (waarschijnlijk de onmiddellike hofkringen) gevolgd werd.

In waarheid was de onwetendheid van het Frans zo algemeen, dat zij in 1362 het aanzijn gaf aan wat men de *eerste Engelse taalwet* mag noemen. Het is één uit verschillende wettelike verordeningen, in een enkel 'statute' verzameld en door Eduard III op advies van het Parlement uitgevaardigd; het betreft het taalgebruik in de Gerechtshoven.

Aan de koning, zegt dit stuk in hoofdzaak, is herhaalde malen door Kerk, Adel en Gemeenten betoogd, hoe veel kwaad gesproten is uit het gebruik van het Frans in de tribunalen, *omdat die taal te weinig bekend is in het rijk;* zodat de lieden, die vóór een rechtbank moeten verschijnen, niets verstaan van wat er voor of tegen hen gezeid wordt. In andere landen gebeurt dat niet, omdat daar alles, wat met het gerecht in verband staat, in de landstaal wordt gedaan. Daarom besluit de koning dat alle rechterlike debatten voor om het even welke Engelse rechtbank, voortaan *moeten*[1] gevoerd worden 'en la lange engleise.'

Tekenend is hier alweer, dat dit dekreet aangaande het Engels

(1) Niet *mogen*, zoals Scheibner (blz. 31) beweert! Men zie de tekst van het dekreet in de bijlagen, blz. 72.

taalrecht, in het Frans is opgesteld[1] en beveelt dat de processen in het Latijn zullen worden geboekt *(entreez et enroullez en latin)*.

In 1386 vertaalt John Trevisa Higden's *Polychronicon;* en aan de passage aangaande de Franse voertaal van het onderwijs, die wij hoger (blz. 59 en 60) aanhaalden, voegt hij de volgende aanvullende kommentaar toe:

> Deze wijze van doen was sterk in zwang vóór de grote pest (1349), en is sedertdien wat veranderd. Want John Cornwall, een leraar in de spraakleer, veranderde het onderwijs in de 'grammar-schools' en verving het vertalen in het Frans door het vertalen in het Engels; en Richard Pencrich leerde die methode van hem en anderen van Pencrich; zodat nu, het jaar O.H. 1385, het 9e jaar van de regering van Koning Richard, na de Verovering de tweede, in alle 'grammar-schools' van Engeland, de leerlingen het Frans verlaten en in het Engels vertalen en leren, en daarbij voordeel aan de ene kant en nadeel aan een andere hebben. *Hun voordeel is dat zij de spraakleer in minder tijd leren* dan kinderen plachten te doen: het nadeel is dat nu schoolkinderen *niet beter Frans kennen dan hun linkerhiel*; en dat is spijtig voor hen, indien zij de zee moeten oversteken en in vreemde landen moeten reizen en in vele andere gevallen ook. *Ook de edellieden* hebben nu veelal opgehouden hun kinderen Frans te onderwijzen[2].

Bij die onverholen spijt van Trevisa over die schoolkinderen, die het Frans zo machtig zijn 'als hun linkerhiel' en die edellieden, die het niet meer de moeite waard achten aan hun zoons het Frans te laten onderwijzen, begrijpt men volkomen de klacht van een drietal Engelse gezanten, die in 1404 met Frankrijk moesten onderhandelen. Zij hadden gevraagd, dat de antwoorden van de Franse afgevaardigden in het Latijn zouden opgesteld worden; wanneer zij nu toch een Frans antwoord ontvingen, schreven zij op 21 Oktober dat 'voor mannen zo ongeleerd als zij, het even zo goed in het Hebreeuws had kunnen zijn!' Nochtans zijn twee van die gezanten ridders, en de derde, Nicolas de Rysshetoun, is een 'professor in wereldlik en kerkelik recht[3].'

Dit was de toestand in 1404! Wij kunnen dus gerust aannemen, dat op het einde van de XVe eeuw de hier beschreven taalstrijd een einde nam, omdat aan de volkstaal de naam en de rol van algemeen

(1) Gewoonlik citeert men een Engelse vertaling uit de XVIIIe eeuw, waarvan leemten aangevuld worden met behulp van andere vertalingen uit de XVIIe. Daarom geven wij de oorpronkelike tekst als bijlage.
(2) Engelse tekst in de bijlagen, blz. 73.
(3) Lounsbury, blz. 62.

erkende landstaal door niemand meer betwist werd; ook niet door de weinigen die het nog altijd in zekere gevallen fatsoenlik achtten, een taal te gebruiken, die zij voortaan kunstmatig moesten aanleren, zo vreemd was zij geworden!

* * *

Op enige punten van overeenkomst tussen de Engelse taalstrijd en de Vlaamse Beweging hebben wij zelf terloops gewezen; waar wij dat niet deden, zal aan de lezer, bij alle noodzakelik verschil, toch meer dan eens, en tot in kleine biezonderheden, een verrassende gelijkenis opgevallen zijn.

Wellicht zal hij dan ook, zoals wij, geoordeeld hebben dat er voor ons, die te midden van een *zich voltrekkende* taalstrijd leven, wat te leren valt uit een ander taalstrijd *die voltrokken is.*

Wij kunnen er eerst geduld uit putten. Wie er zich soms over ergert, dat het ook aan de Vlaamse Beweging onmogelik blijkt Rome en Keulen op één dag te bouwen, trooste zich, en denke aan de eeuwen die de slag bij Hastings van de zegepraal der Engelse taalrechten scheiden.

Wie, verder, meent, de Vlaamse zaak te helpen door aan eigen tongval de voorkeur te schenken boven het Nederlands, zal misschien met enige belangstelling hebben vastgesteld, dat in Engeland het Frans zijn heerschappij behield zolang het alleen tegen een reeks tongvallen te kampen had, maar betrekkelik snel moest wijken voor de algemene Engelse taal, wanneer die eindelik bestond.

Ten slotte - en vooral - kan het ons strekken tot een wenk en tot een aanmoediging, dat de zegepraal van de Engelse volkstaal behaald werd in de strijd voor de andere volksrechten, en dat die viktorie verzekerd en verhaast werd door de vereniging van de nationale met de demokratiese zaak.

M. BASSE.

Bijlagen.

De eerste Engelse Taalwet.

Sta'utum factum in parliamento tento apud Westmonasterium in quindena Sancti Michaelis Anno tricesimo sexto[1].

Item, pour ce que monstre est soventfoitz au Roi, par Prelatz, Ducs, Counts, Barons et tout la commonaltee, les grantz meschiefs que sont advenuz as plusours du realme de ce que les leyes, custumes et estatutz du dit realme ne sont pas conuz communement en mesme le realme, par cause qils sont pledez, monstrez et juggez en la lange Franceis, qest trop desconue en dit realme; issint que les gentz que pledent ou sont empledez en les Courtz le Roi et les Courtz dautres, nont entendement ne conissance de ce quest dit pour eulx ne contro eulx par lour Sergeantz et autres pledours; et que resonablement les dites leyes et custumes seront le plus tost apris et conuz et mieultz entenduz en la lange usee en dit realme et partant chescun du dit realme se pourroit mieultz governer sanz faire offense à la leve, et le mieultz garder, sauver et défendre ses heritages et possessions; et en diverses regions et paiis, ou le Roi, les nobles et autres du dit realme ont este, est bon governement et plein droit fait à chescun par cause que lour leyes et custumes sont apris et usez en la lange du paiis: Le Roi, desirant le bon governement et tranqillite de son poeple, et de ouster et eschure les maulx et meschiefs que sont advenuz, et purront avener en ceste partie, *ad pour les causes susdites ordeigne et establi* del assent avantdit que toutes plees que seront a pleder en ses Courtz queconques, devant ses Justices queconques ou en ses autres places ou devant ses autres Ministres queconques ou en les Courtz et places des autres Seignours qeconqes deinz le realme, *soient pledez, monstretz, defenduz, responduz, debatuz et juggez en la lange engleise:* et qils soient entreez et enroullez en latin; et que les leyes et custumes du dit Realme, termes et processes, soient tenuz et gardez come ils sont et ont este avant ces heures; et que par les aunciens termes et formes de counter nul homme soit perdant, issint que la matire del accion soit pleinement monstre en la demonstrance et en le brief: et est acorde del assent avantdit qe cestes ordeignances et estatutz de pleder comenceent et tiegnent lieu al quinzeine Seint Hillere prochein avenir.

(*The Statutes of the Realm*, printed by command of His Majesty King George the Third..... Deel I, (1810), blz. 370 en blz. 375).

(1) Namelik het 36ste jaar van de regering van Eduard III.

Trevisa over het Engels in de scholen.

Thys manere was moche y vsed to-fore the furste moreyn, and ys seththe somdel ychaunged. For Iohan Cornwal, a mayster of gramere, chayngede the lore in gramer-scole and construccion of Freynsch in-to Englysch; and Richard Pencrych lurnede that manere techyng of hym, and other men of Pencrych; so that now, the yer of oure Lord a thousond thre hondred foure score and fyue, of the secunde kyng Richard after the conquest nyne, in al the gramer-scoles of Engelond childern leueth Frensch and construeth and lurneth an Englysch, and habbeth ther-by avauntage in on syde and desavauntage yn another; here avauntage ys, that a lurneth here gramer yn lasse tyme than childern wer ywoned to do - disavauntage ys, *that now childern of gramer-scole conneth no more Frensch than can here lift heele*, and that ys harm for ham, and a scholle passe the se and trauayle in strange londes, and in meny caas also. *Also gentil men habbeth now moche yleft for to teche here childern Frensch.*

Trevisa's *Vertaling van Higden's Polychronicon*, uittreksel bij R. Morris en W.W. Skeat, *Specimens of Early English*, deel II, blz. 241 en 242. (Oxford, Clarendon Press, 1889).

Pater Justinus' Kloostergedichten.

Dit opstel is het gevolg van het onderzoek van een lijvig infolio-handschrift, mij door den knappen boekenkenner, Victor De la Montagne, vriendelijk ter hand gesteld, en den titel dragend: *Mengelmoes gemaeckt ende bijeenvergaedert door Ew. Pater Justinus van Brussel, capucien predikant.* Dit handschrift wordt ook vermeld door Serrure in den catalogus van 1873, n^{r} 2749.

Over Pater Justinus vonden wij geene levensbijzonderheden. Wij weten enkel, dat zijn leus was *Dat Gaudia virtus*, en dat hij ook Latijnsche lofdichten schreef, waarvan men er op de Gentsche universiteitsbibliotheek meer dan een dertigtal bezit, afzonderlijk gedrukt en gedagteekend van 1712 tot 1727. De gedichten, die in het *Mengelmoes*, op één na, in chronologische orde overgeschreven werden, dragen dagteekeningen loopende van 1709 tot 1746. Wij mogen daaruit besluiten, dat Pater Justinus vooral werkzaam was in de eerste helft der 18e eeuw.

In een ‘voorreden tot den leser’ omschrijft de Brusselsche kapucijn zijn dichttrant en -stof als volgt:

> Dan sal ick op 't tooneel myn soete stemm' doen klincken,
> Dan sal sy weder op, dan sal sy weder sincken
> In haeren eyghen niet, dan brullen als een stier,
> Dan sal sy weder syn een onversoenden gier.
> Dan sal sy op een nieuw de daden gaen vermelden,
> (Ag stiert myn traege penn) van noyt volpresen helden,
> Die strijden op den wegh van hunne saligheydt,
> Tot storten van hun bloedt, en halsgevaer bereydt.

Uit deze aanhaling blijkt al dadelijk, dat wij hier te doen hebben met een rijmelaar, die aan de achttiende-eeuwsche Vlaamsche letterkunde zeker den roem niet zal schenken, die haar ontbreekt. De allegorische tooneelspelen, de levensbeschrijvingen van heiligen als

‘Oswaldus, coninc van Engelandt’ en Catharina, het ‘vertoogh over St-Jan in de wildernis, afgebeeldt op de processie te Brugge’, de stichtelijke gedichten, de zeer talrijke gelegenheidsgedichten en de vier kluchtspelen, die in het handschrift voorkomen, zijn alle geschreven in een smakelooze, opgeschroefde en soms ergerlijk platte taal.

Het belang van Pater Justinus' werk ligt dan ook hoofdzakelijk en nagenoeg uitsluitend in zijn cultuur-historische beteekenis. In dit opzicht zijn vooral de gelegenheidsgedichten en de kluchtspelen de merkwaardigste bijdragen.

Wij stellen ons voor bij een andere gelegenheid de kluchtspelen te bespreken en bepalen ons in dit opstel tot een overzicht op de gelegenheidsverzen.

Pater Justinus moet onder de geestelijken van zijnen tijd bekend gestaan hebben als een soort van publiek dichter, die zich bij allerlei merkwaardige gelegenheden, als zilveren en gouden jubelfeesten van paters, nonnen en begijnen, gelofte-afleggingen, blijde intreden van vorsten en dies meer, gemakkelijk liet vinden om in het gebruikelijke letterkundige gedeelte der plechtigheid te voorzien. Niet altijd richt hij zich uit zijn persoonlijken naam tot de gevierden, zeer dikwijls is hij maar de tolk van dankbare weeskinderen, opgewekte gildebroeders en feestvierende kloosterlingen. Hij was aldus de feestdichter bij dergelijke huldebetooningen te Brussel zelf, te Middelburg, Aalst, Brugge, Leuven, Lier, Gent, Dendermonde, Tienen, Ninove en elders nog. De faam van den man zal wel niet gering geweest zijn.

De meeste dier gelegenheidsstukken zijn in schertsenden toon opgevat en sommen vooral de kleine gebreken en misstappen der gevierde geestelijken op. Pater Justinus' lof- en besteekgedichten werden blijkbaar geschreven om bij een blijden maaltijd onder vroolijk gestemde zusters en fraters de heldin of den held van het feest eens ‘zijn zaligheid’ te geven. De losse trant dier stukken, waarin de goedwillige hekelzucht zich onbewaakt uit, geeft hun in zekeren zin de aantrekkelijkheid onzer oude kluchten, waar wij ook, dank zij het verwerpen van alle pseudo-literaire schijndeftigheid, het beste beeld van vroegere beschavingstoestanden in aantreffen.

Pater Justinus' gelegenheidsgedichten zijn aldus een bescheiden, maar werkelijk niet te versmaden bijdrage tot de betere kennis

van het intiemere kloosterleven gedurende de laatste jaren van het Spaansch en de eerste helft van het Oostenrijksch bewind in de zuidelijke Nederlanden.

Wat Pater Justinus in sommige zijner gedichten schrijft over de opvatting, die enkele nonnen over het kloosterleven in 't algemeen hadden, is voor ons wel verrassend. De eenen vonden geen bittere woorden genoeg om over de eentonigheid van hun verblijf binnen de kloostermuren te klagen en verlangden vurig om naar de wereld terug te keeren; de anderen, die daarentegen het kloosterleven heerlijk vonden, verdedigden het nagenoeg uitsluitend door te wijzen op de louter stoffelijke genietingen, die zij er vonden, en op het rustige, onbezorgde leven, dat zij er leidden.

De droevige gemoedsgesteltenis vinden wij op treffende wijze uitgedrukt in *Beclagh Reden van een Nonneken* en in *Liedeken van het Nonneken.*

Het eerste zusterken somt al de plezieren op, waaraan het in de wereld deelnam en zucht dan:

Maar nu ben ick opgesloten
Als een voghel in de keef,
'k Ben met traenon overgoten
En niet als te vooren leef.

Och! Was Ick op vrije voeten,
En in soete liberteyt,
Men sou my dan weer begroeten,
Dan was ick uyt mijnen strydt.

Houdt de liberteyt gepresen....

Het andere nonneken weidt vooral uit over de wijze, waarop het er toe overgehaald werd om in het klooster te treden, en over de ontgoocheling die het daar na zijn noviciaat opliep.

Men maeckte 't cloosterleven
In mijn ooghen seer verheven,
Ieder reys
Als een hemels paradijs.
Ick liet mij daer toe beweghen,
Ick en stont niet dapper teghen,
'k Was al vast
(Eer) ick 't wist, en mij niet past.
'k Wilde dan de werelt vluchten,

Ick en peysde op gheen suchten,
'k Quam daer in
Als een aengenaem begin.
Veel geluck van alle canten
Wenschten mij de nonnequanten
In dit slot,
Maer eylaes! het is een kot.
Als ick was hier ingetreden,
Men vloogh my om hals en leden,
Ick bleef staen
Met den nonnenwinckel aen.
Veel geluck van alle zeyen
Onder al het soete vleyen,
Maer daernaer
Vondt ik mij in droef gevaer.
't Was: het doecksken sal u passen!
Ick en peysd' op gheen verrassen
Noch gheen qnaet
Eerst in het novitiaet.
Maer als ik nu hadd' geschreven
Myn professingh in dit leven,
'k Was dan vast,
'k Sagh dan dat het was verbrast.
Alles wierdt dan afgeslaeghen
Waer in vond ik mijn behaeghen,
In getraen
Vind ick mij, bedroefde, staen.
Van 't geselschap vind verlaeten,
Niemant can mij hier nu baeten,
Ach! mijn hert
Sluyt van al te groote smert.
Waer ick keer en ick my vinde,
Ick en sien hier geene vrinden,
Met de bruyt
Is oock all' het vleyen uyt.
't Is nu leeft als gij wilt sterven,
All 't plezier moet gij hier derven,
Want het slot,
Dat is hier voortaen een kot.

Pater Justinus schildert hier de vleiende vriendelijkheid, waarmee het nonneken in het klooster bejegend wordt tot op het einde van haar noviciaat, juist zooals het Diderot doet in zijn beruchte *Religieuse*[1].

Dergelijke nonneklachten komen in onze oude liederenliteratuur dikwijls voor en hebben op zich zelf dan ook niets ongewoons,

(1) *Bibliothèque nationale*, blz. 10.

als wij ze ons voorstellen als voortbrengselen van leeken. Het bevreemdende ligt hem hier vooral in het feit, dat wij ze aantreffen in dit *Mengelmoes* van Pater Justinus. Wij bekennen, dat wij ons niet volkomen kunnen verklaren waarom de goede pater dergelijke nonneklachten schreef. Waren die liedjes allicht alleen voor de leekenwereld bestemd, om de lichtzinnige, lustige kloostermeisjes tweemaal te doen nadenken vooraleer het besluit te nemen non te worden? Of wilde Pater Justinus door het schilderen van een dergelijke slechte zuster de vrome verontwaardiging der goede zusters opwekken? Al gissingen, die ons maar half bevredigen.

De gemoedstoestand der nonnekens, die in 't klooster alles opperbest vinden, wordt ons met kostelijke trekjes geschilderd in het *Ekeldicht verthoonende den wonderlycken aert van het Coolsaet afgebeeldt in de verplante geestelycke Cool, Suster Maria Aldegonde à Sta Catharina, eertijts Theresia Coolsaet uijtsprekende haere dry solemneele beloften in het gestichtigh Clooster Penitent Recolletine geseyt, binnen Nienhove.* Hier luidt het over het kloosterleven:

> 't Is voorwaer het soetste leven
> En bij iedereen verheven.

En waarom zal zuster Maria Aldegonde daar gelukkig zijn? Zij zal geen last van man noch kinderen hebben:

> Den man haer niet sal stooren,
> Nogh van hem wordt gecrouwt.
>
> Van gheen kinders en wordt besch...
> Noch bec..., noch oock bep...
>
> 't Wieghesnoer en moet (zij) niet trecken.

Geldelijke zorgen zal zij ook niet kennen:

> Gij en sult niet banqureteren
> Noch aen schulden oock failieren.

En wat onweerstaanbare geneugten wachten haar in 't klooster! Pater Justinus somt ze met welgevallen op:

> Den pappot is nu verborghen,
> En nu voor den theepot sorghen,

Is het niet, gij lieve prij,
Suyckerbollekens daerbij?
Naer den thé neemt gij liqueuren,
Pepercoeck brengt men te veuren,
Confitueren, lieve bruyt,
Ach! wat aengenaem besluyt!
Naer den middagh in de wijnen,
Die verstuyven alle pijnen,
En daerbij een soet gepraet.
O, wat een volmaeckten staet!

De naïeve schildering van dien staat van zaligheid gelijkt wonderwel op den hoonenden spot, waarmede in de zestiende-eeuwsche Calvinistische hekelliederen het luilekkerlandsche kloosterleven voorgesteld werd.

Pater Justinus is er nog niet over uitgepraat:

Hier een vatje ingeleydt,
Houdt men voor een goedt beleydt,
Eenen teugh daervan gedroncken
Doet u loddelijck beloacken,
Dit doet eene bruyt dan bloosen
Als een opengaende Roose,
O, wat aengenaeme lust!
Bacchi sop baert soete Rust!

Het galante vleierijtje tot het nonneken dat bloost als een opengaande roos, is niet het eenige, dat Pater Justinus waagt. Over 't nonnekapken zegt hij verder:

't Doekxken staet u sonder lieghen
Als het wonderste cieraet.....

Diderot kende ook dit werken op de vrouwelijke behaagzucht der jonge kloosterzusters. Hij laat de nonnen, die de novice omringen, uitroepen: ‘Mais voyez donc, ma soeur, comme elle est belle! Comme ce voile noir relève la blancheur de son teint! Comme ce bandeau lui sied!’ enz.[1]

Nog dit trekje over de behaaglijke kloosterrust:

Op uw muyltjens gij hier wandelt
En te saem hier soetiens handelt

(1) *Bibliothèque nationale*, blz. 8.

Als een goedt en rijck rentier,
Die vindt in syn goedt plaisier.

Dit ophemelen van den nonnenstaat door middel van lang niet godsdienstige bewijsgronden is geen alleenstaande verschijnsel in de achttiende eeuw. Heel en al in den geest van Pater Juslinus spreken o.a. verscheidene liederen, die wij aantroffen in het handschrift van het Antwerpsche begijntje Catharina Verachter en bespraken in *Volkskunde* (17e Jg. 11, 12; 18e Jg. 5, 6). Bij de teksten, die wij daar lieten drukken, en naar dewelke wij hier eenvoudig verwijzen, voegden wij de volgende aanteekening:

'Ons treft in deze liedjes de laag bij den grond klapperende opvatting van het begijnen- en nonnenleven. Dat het begijntje haren staat boven dien der kloosterzusters plaatst omdat het geld verdienen kan, vleesch of visch mag eten naar beliefte, in gezelschap komen mag en eene erfenis aan zijne familie nalaten kan, nemen wij nog gedeeltelijk aan, - het is immers maar een begijntje - maar dat dergelijke gronden aangehaald worden door eene non om haren staat tegen de wereld te verdedigen, wekt het vermoeden, dat in de 18e eeuw zeker niet alle nonnen door ideale, godsdienstige drijfveeren naar het klooster gebracht werden. Waar de wereld de non beklaagt omdat haar verblijf een enge kluis is, omdat ze niet vrij bezoeken mag ontvangen en van de koude moet lijden gedurende de nachtelijke kerkdiensten, verwachten wij zeker, dat de non zal tegenbetoogen hoe zeer al deze verstervingen Gode welgevallig zijn. Wij krijgen integendeel eene heel andere redeneering te hooren, waar alle godsdienstzin aan ontbreekt. De non wederlegt, dat ze in geen kluis leeft, maar wel "groote spacie" heeft voor haar "recreatie"; koude heeft ze ook niet, want ze is "er naar gekleet" en gebruikt een "lollepot"; ze heeft geen verdrietig leven, want men hoeft haar maar aan te kijken om te zien aan haar "couleur", dat ze "'t best veur" heeft. Deze alles behalve ascetische opvattting van het kloosterleven in deze liederen is zeker kenschetsend voor den geest der begijntjes, die ze zongen.'

Wij kunnen die opmerking hier slechts herhalen en er ditmaal het groeiende vermoeden bij uitdrukken dat die materialistische op-

vatting van het kloosterleven in de 18e eeuw op groote schaal moet verspreid geweest zijn.

Uit talrijke andere gedichten van Pater Justinus blijkt overigens, dat in vele achttiende-eeuwsche kloosters versterving en versmading der wereldsche genoegens niet altijd de regel waren. Er moest daar o.a. nog al wat gedronken en gegeten worden. Nagenoeg in elk jubelgedicht wordt van dit gebruik gewag gemaakt, en stellig niet om het af te keuren.

In het gedicht *De wonderlycke wercken van Pater Henricus van Brussel, alias Lauwken Heintie Poot, vierende syne vyftigh-jarige jubelfeest onder de goede vriendekens in het clooster van PP. Capucienen in Sonienbosch 1714* wordt van den held gezegd:

> Hij gong geerne met de clercken
> Om tot Etterbeeck te wercken:
> Nota, die van Brussel sijn
> Hem beschonken daer met wyn.
> Peer Marcel quam dan te vraeghen:
> ‘Pater Hendrick, sijn de daeghen
> Dan soo coort dat gij te laet
> Nu comt thuys met uw camraet?’
> Hy sey: ‘k hadd' presant affairen,’
> Maer hij sprack niet van verteiren.
> Hoe wel Heyntje is wat clijn,
> Was nochtans Marcel te fijn.

In een ander stukje op het jubelfeest van Pater Bonifacius bij de PP. Kapucijnen te Gent in 1728 luidt het van den jubilaris:

> Is 't flecyn in syne hauden,
> Het is in syne tanden,
> Nog veel minder in de keel,
> Soo dat hij wel mug sijn deel.

De volgende epicuristische opwekking vinden wij in een gedicht, opgedragen aan Pater Maternus, gardiaan te Lier, op zijn jubelfeest:

> Schenk hier vol weer de canne,
> Sa, laet ons lustig buysen
> En neemt het glas in d'Handt,
> Wij syn hier goede cnuysen
> Te water en te landt,

Een potje wel geklotert,
Ist niet, Peer gardiaan,
En alles wel gebotert
Soo moet het wel gaen.

In het handschrift komt ook een liedje voor onder den titel: *Gewoonelyck vermaeck van de Brusselsche predikanten in het couvent van de PP. capucienen binnen Tervueren 1746*, waarin verteld wordt hoe de Brusselsche paters van tijd tot tijd vroolijk door veld en bosch wandelden naar het klooster te Tervuren, waar zij zich dan te goed deden aan spijs en drank.

Men siet verblydt op dezen tijdt
Wanneer den wijn wilt wercken,
Den guardiaan eerst op de baen
Met zijne jonge clercken,
Het roodt coleur dat comter veur,
't En is niet van het water,
Maer Bacchi nat wel opgevat
Ist niet, eerweerden pater?

Als goede voorzorg na de vele wijnen wordt vóór den terugkeer een hartversterkend kopje thee gedronken!

Wat neemt men mee? Een copje thé,
't En sijn gheen Bacchi druyven,
Maer desen vondt is wel gegrondt
Om van geen wegh te stuyven.
Ick segget vrij, 't houdt sinnen bij,
't Is 't eynde van het mallen,
Om in de gracht met alle macht
Niet lichtelijk te vallen.

Pater Justinus weet ook te vertellen van een pater kapucijn uit het couvent te Dendermonde, die voor het klooster graan moest gaan bedelen en deze gelegenheid te baat nam om een goede kan te drinken.

Ick quam onlanckx van St Anne
Met Philippus den quetteur,
En daerop geset de canne
Want wij sijn van goed humeur:
Men hadt daer veel graen ontvanghen,
En de quet was wel gedaen.

De Dendermondsche kapucijn wist dat de pater portier af-

gunstigop hem was omdat hij mocht ‘gaen op de quette’. De portier ware gaarne in zijn plaats geweest om dan ook de gelegenheid tot drinken te hebben. Nu keerde de kapucijn voor de grap al mankende naar het klooster terug, zoodat de portier hoopte, dat het nu zijn beurt zou worden om uit bedelen te gaan.

De portier sey 'k sal nu loopen
Het is oock nu mijnen keer,
En oock drincken met heel stoopen,
Want 'k ben teghen daer niet teer.

Nu ist mijnen keer van loopen.
Dat gij houdt d'Infirmery.
Nu sal Ick oock druppels coopen.
Syn geloop is nu geschrey.

Dat ook de nonnen een glaasje wijn en een ‘likeurken’ niet versmaadden, bleek reeds uit het te voren aangehaalde gedicht op zuster Maria Aldegonde. Het blijkt eveneens uit de jubelverzen op *Barbara Tribolet, canoninkersse reguliere in Sint Pieters clooster, 1744.* Pater Justinus roemt de strenge waakzaamheid, die zij op hare nonnen uitoefende en geeft daarvan een plezierig staaltje ten beste. Moeder Tribolet doet 's avonds de ronde in 't klooster:

Een laterne hadd in d'handen
Daer een keerse claer in brande
En liep rond als een anduyt...

Zij ontdekte op een harer ronden

Drij (nonnen) die waeren bij malcander
Eens gecomen d'een naer d'ander.

Sy en hadden gheenen vaeck,
Naemen 't saemen haer vermaeck.
Een liquerken sy daer droncken,
En 't glas noch eens volgeschonken.

Tribolet quam op 't gerucht.
Een van haer die aam de vlught
En sy is het wel ontslopen,
Sy was in de goot gecropen.

Heel onschuldig brengt Pater Justinus ons dus op de hoogte

van die drinkgebruiken in de achttiende-eeuwsche kloosterwereld en bevestigt in alle opzichten wat dus verscheidene liedjes uit het gelijktijdig begijnenliederboekje van Catharina Verachter ook reeds geleerd hadden (*Volkskunde*, t.a.p.). Daar lazen wij o.m.:

Men vindt onder de geestelycke
Geen, die voor Bachus potte wycken,
Want ieder man staet voor zijn kan;
Nonnen en beggijnen
Die soo sober schijnen
Houden oock daer van.

Daer en sijn geen vroukens
Die soo wijgerigh sijn
Dat sij souden spouwen
Van een glaesie wijn.

Paus, Cardinalen,
Bischop en prelaet,
Hoe dier sij hem betaelen
Noch ist cameraet.
De fleresyn schijnt te verdwijnen.

Den wyn gaet boven 't water,
Dat schilt al te veel,
Het Disters bier cost te veel van brouwen
Laet ons aen Bachus wijnsap houwen.

In hetzelfde begijnenliederboekje vonden wij ook de drie volgende kenschetsende drinkliederen, waarvan het Vlaamsche in *Volkskunde* reeds verscheen en de twee Fransche hier voor de eerste maal gedrukt worden:

a) 1. AGlorie sy alle sattericke te samen
Laet ons drincke uyt potten
Pinten, kannen en aamen.

2. Drinckt dan, drinckt dan,
Sprack broer Jappen,
Als de kit uyt is men salse
Weer vol tappen.

3. Drinkt dan, drinckt dan,
Maer wacht u van spouwen,
Want onsen pater procurator
Heeft vers gebrouwen.

4. Drinckt dan, drinckt dan
   En laet in u lichaem geen spasie,
   Soo en grijpt den Duyvel der hellen
   In u ziel geen quay tentatie.

b) 1. Mon père permettez moy
   De prendre l'assurance
   De boire à la santé
   De votre révérence.

2. Celluy qui n'en boira pas
   Aura la discipline
   Et qui s'enivrera
   N'ira pas à matine.

4. Un frère capucin
   N'était pas ipocrite,
   Dit que le nouveau vin
   Vaut mieux que l'eau bénite.

c) 1. Père André disait à Grégoire:
   'Frère au choeur c'est assez chanté;
   Pour éviter l'oisiveté
   Achevons notre office à boire.
   Versez (ter) du vin souvent,
   Le ciel aura soin du couvent.'

2. Nos vieux pères sont à matines
   Et nous, nous buvons en ce lieu;
   Que pour nous ils vont prier Dieu
   Pour nous qui vuidons nos chopines.
   Versez..... (euz.)

3. Que père Bernard comme un ange
   En chaire alliez le coeur touché,
   Mon talent n'est pas de prècher
   Si ce n'est que sur la vendange.
   Versez..... (enz.)

4. Nous faisons voeux d'obéissance,
   De chasteté, de pauvreté,
   Mais nous avons la liberté
   De ne point faire d'abstinence.
   Versez... (enz.)

In een ander achttiende-eeuwsch handschrift, voortkomende uit de nalatenschap van dichter Guido Gezelle en waarover wij in *Volkskunde* (19e Jg. 1-2) en in *Het Tijdschrift voor Boek- en Biblio-*

theekwezen (1908) reeds een en ander mededeelden, troffen wij nog een drinklied aan, waarin de geestelijken van allen rang om hunne drinkgewoonte goedig over den hekel gehaald worden. Alhoewel dit lied, dat wij hier volledig laten volgen, niet in een begijnenzangboekje voorkomt en waarschijnlijk ook niet het werk van een pater is als de vorige, komt het er toch op merkwaardige wijze mee overeen. Het wordt gezongen op de wijze van de praefatio.

Prefatie van den Wijn.

(*Per omnia pocula poculorum..... Amen.*
Dominus, waer is de com? Het meysen dat is er om.
Sursum vitera, ist wijn of limonade.)

Vere Dignum et justum est,
Dat den toerse wijn den besten is.
Dit weten d'heeren practisynen,
Dat hij den besten middel is
Tot het verdwynen der pynen.

Et même encor St Ivo, ce Grand Saint,
Die pryst oock sterek den toerse wyn.
Vinum, seght hy, is bonorum,
Car il est véritablement
Refugium afflictorum.

Hij is van soo eene stercke cracht,
Ende heeft soo eene groote macht;
Dit weten nonnen en begijnen
Hoe hy par nectar dient
En alles doet verdwijnen.

Bibamus nos, neemt 't Glas in d'handt
Den wyn maeckt vreught en sterk verstant,
Dit weet den pater procurator
Die daervoor gebruyckt den wyn
En voor den dorst het waeter.

Per quem majestatem on vous adore partout,
Car chacun scait waer hij hem deught doet.
Les filles le disent délectable
Omme dies wille que les garsons
Par lui sont charitables.

Den Jesuit en pater Capucijn
En refuseren noyt den wijn,
En wij die hem wel meughen
Laet ons drincken met volle teughen.

Enfin den wyn
Is waeren troost der medecyn
Soo God ons selfs comt te leeren,
Want hij eertijdts het waeter
In wyn heeft doen verkeeren.

Coeli Caelorum kent oock syn cracht,
Want niemant van de Kercke den wyn veracht,
't Sy pastor, Cappelaen ofte Coster
Sy roepen al: bibamus nos,
Den wyn is propter noster.

Sie dan voor 't Lest:
Wij vrienden, die hier sijn vergaert,
Is de wyn goed, hem niet ghespaert,
Want hij is het lanck leven,
Hij maeckt somtijdts de borse plat
En doet de handen beven,

De main en main
Levons les vers car ils sont plain
Videz ensemble bibentes
Dat Elck nu de syne kust,
De prefatie is letantes.

Ligt in de hier aangehaalde drinkliederen niet nog dezefde geest, die de zestiende-eeuwsche volksdichters deed spotten met de ordebroeders van den ‘Abt Amfora, Heere tot Kanneburgh.’?[(1)]

Meer dan eens vertelt Pater Justinus, dat de nonnekens, om hunnen geestelijken rector genoegen te doen, zijn gastronomisch zwak zochten te bevredigen. Van Pater Henricus (zie blz. 81) weet hij te zeggen:

Tot Gendt sprack int nonneclooster
Want hij was een nonnentrooster.
Kieckens, twee boteillen wyn
Quam daer synen loon te syn.

In zijn gedicht op zuster Maria Aldegonde (zie blz. 78) vertelt Pater Justinus o.a. dat elke non den pater-rector zooveel werk geeft ‘als een heele parochie.’ Maar de rector zal daar niet over klagen, want:

(1) Cf. G. Kalff, Geschiedenis der Nederl. Letterk. in de 16^{e} Eeuw I, blz. 179 (Leiden - E.J. Brill).

Goede woorden, confituren
Geven hem seer goede uren
En soo met een soet gemoedt
Wordt den rector wel gevoedt.

In de kloosters werden in de 18e eeuw evenals in de 17e dikwijls groote feestmaaltijden gehouden voor leeken. Het stedelijk archief te Antwerpen bezit stukken, die ons meedeelen welke verbazende Balthazar-festijnen in de 17e eeuw in het Falcon-klooster aldaar werden ingericht bij het professen van nonnen en andere gelegenheden. Dat de kloosters in die keukenkunst in de 18e eeuw nog even ervaren waren, blijkt ook uit een paar gedichten van Pater Justinus. Toen de gouvernante der Oostenrijksche Nederlanden, Maria, Elisabeth, Lucia hare plechtige intrede hield binnen Tienen in het jaar 1725, werden gedurende drie dagen de feestmalen door de kapucijnen in hun klooster klaar gemaakt en ingericht. Over een dezer festijnen weidt Pater Justinus uit in 't lang en in 't breed:

Bij de capucienen is gegeven 't woordt,
Men siet daer seer rooken overal de schouw,
Lustigh koken en smoken even gouw.
Sneppen en patrysen worden daer gepluckt.
En de pluymen aan de leysters uytgeruckt.
Meirels, quackels, vincken, steeckt men daer aen 't spit
En gebraeden vroegh en spaede wordt ontlit.
Eelbodt, oesters, tarbodt, schoon buyten 't saisoen,
Grooten zeevisch, crabben heeft men daer van doen.
Schoon de kreften roken lustigh naer het gelt
Dese reyse voor de spyse opgestelt.
Visch en vleesch gebraeden wierdt daer opgedist,
Noch men wist daer van gheen swaerigheydt noch twist.
Franschen en Bourgoenschen en den Rhynschen wijn
Wiert geschoncken en gedroncken sonder pijn.
Tourten en pasteyen wierden daar gebracht
Soo dat dit banquet diep duerde in den nacht.....

Het waren niet altijd aristocratische gasten als de gouvernante en haar hof, die in de kloosters ontvangen werden; ook mindere personages hielden er hun feestgelagen. Zoo geeft ons Pater Justinus b.v. een gedicht: '*op al de broeders van 't biercruyers ambacht*' vereenigd om een feestmaaltijd in den refter der P.P. Kapucijnen te Lier op 30 Juni 1722.

Pater Justinus vertelt bijzonder veel vermakelijke voorvallen uit

het leven van zekeren Pater Jacobus, in de wereld Conrardus Herdenburgh. Deze ‘vroomdadige heldt’ vierde zijn vijftigjarig jubelfeest in het Kapucijnenklooster te Dendermonde in 1732 en moest zich bij die gelegenheid hooren kapittelen in verzen. Zoo vernemen wij dat Conrardus besloten had pater te worden na een onaangenaam avontuur, dat hem overkomen was, toen hij ‘uyt vreyen ginck’.

Hij vlugte al dat vleyen,
Hij vlugt de wereld uyt,
Die doet de ziele schreyen;
Hij neemt de cap tot bruyt.

Vonden Justinus' tijdgenooten het kiesch, dat hij, zelf schertsenderwijze, dergelijke wereldsche herinneringen ophaalde op dit geestelijk jubelfeest? Wij kunnen in elk geval aannemen, dat zij er zich niet over ergerden.

En wat te denken over het volgende liedje, waarin ons verteld wordt hoe Pater Jacobus zich door een non liet trappen om genezen te worden van de heupjicht?

Hy was eens gequollen met siatica,
Hem en hielp den calmus nooh almatica.
Jaecq die sey gedurigh: 'k moet getreden zyn.
Gheen die draeght, een suyver maeght
Neemt weg de pijn.

Siet naer de fondati gaet den goeden broer;
Maer hoort, lieve vrienden, hoe dat Jaecq daer voer,
Hy verhaelt syn pynen en syn groote smert;
Eene quesel, gheene esel
Troost sijn hert.

Ick sal in het spreeckhuys comen als gij wilt,
Gij en moet niet suchten, gij zijt haest gestilt:
Light maer plat op d'aerde, soo wort gij gesont;
'k Sal u treden, light beneden
Op den grondt.

Maer hoort eens wat Jaecq aen haer heeft gevraeght!
Wel mameer, seght mij eens, sijt gij eene maeght?
Anders all' uw treden is soo veel als niet.
Light maer broeder, sey de moeder,
Soo gij siet.

De lezer zal met ons overtuigd zijn dat dergelijke geestigheden

in een klooster op onze dagen zeker wel ergernis zouden verwekken. Denzelfden indruk van misplaatste scherts kregen wij bij het lezen van een ander liedje op een geval, dat den ‘subtielen, doortrapten, seer veel wetenden, habielen, roemzuchtigen’ Pater Maternus, gardiaan der Kapucijnen te Lier (1741), overkomen was, na zijn verblijf in Gelderland. Dit lied werd ook gezongen op Maternus' jubelfeest.

Gelders wooningh moest hij staken,
Het capittel quam te naken.
Gelder uyt, Gelder uyt,
Hy liet daer syn besten buyt.
Iemant was op hem vervallen,
Sonder jocken ende mallen,
Een goedt tandt, een goedt kindt,
Die den pater seer bemint.
Een dochter van een Raedtsheere,
Die haar droefheydt quam vermeeren,
Iedt van 't geck, iedt van 't geck.
Op des Jubilants vertreck.
En sy dede niets als treuren
En van weedom 't herte scheuren.
Ach ick sterf, ach ick sterf,
Nu ick mijnen pater derf.
'k Hebb' soo dikwils moeten schryven
Om dat hij bij mij sou blijven,
O wat strijdt! O wat strijdt!
'k Ben mijn lieven pater quyt.
Noijt en comter dagh uyt d'oosten,
Die mijn droevigh hert can troosten,
Waer is hij? Waer is hij?
'k Sit eylaes! in groot geschrey.
Moet ick mijnen pater derven,
'k Moet voor mijnen tijdt dan sterven:
Och hoe vreet, och hoe vreet
Doen de paters mij dat leet.
En moet dat noch langer dueren,
'k Moet het met de doodt besueren,
Oft 'k word' geck, oft 'k word' geck
Om soo onverwacht vertreck.
Naer ick hem hadt hier gecreghen,
Staen sij mij hier dapper teghen,
't Ia afjonst, 't is arjonst
Tegen mijn persoon begonst.
'k Voele mij het hert afsteken,
Mijnen troost is wegh geweken,
Ach ick smilt! ach ick smilt!
Van getraen hier noijt gestilt.
Dat sij seggen dat sij willen,

Niemant can mijn traenen stillen
Als hij doet, als hij doet,
't Is een man van soet gemoedt.
  Daer op sey haer swaegerinne,
Seker eene vroom baesinne,
Waerom treurt, waerom treurt,
En gij soo het herte scheurt?
  Dat het was noch een schoon mantje
Maer een ventje als een haentje
Wel wat can, wel wat can,
't Is maer een verneutelt man.
  Dat hy waer een baes der baesen
Dan soudt gij wat connen raesen;
Waerom suer? Waerom suer?
Om een man van clijn postuer.
  Doch haer traenen gaen te boven
En Materne comt van Loven,
Vicaris, vicaris,
Om haer 't is maer te gewis.
  Can den zeylsteen yder trecken?
Het en is niet om te gecken,
Het getraen, het getraen
Van een vrouw can hoogher gaen.
  Soo den pater was gecomen
Heeft sy haer daerop beromen.
Hy is hier, hy is hier,
't Was het eynde van 't getier.
  Hebb' ick dese saeck begonnen
Ick hebb die wel afgesponnen
'k Ben content, 'k ben content,
Want hij is een braven vent.
  Een die seyde m'is te vrede
Al scheynt het wat teghen reden
Schoon van 't sot, schoon van 't sot,
Ider een met sijn marot.
  Laet de menschen maer al clappen
Laet de tongh en lippen snappen
't Is al niet, 't is al niet
Want ick ben uyt myn verdriet.

Dergelijke liedjes, die toch laten blijken, dat de oude Adam bij den maker en den zanger niet gansch dood is, zouden zeker wel uit het klooster verbannen geworden zijn door den prelaat, van wien Pater Poirters ons in zijn *Masker van de Wereldt* een eigenaardig staaltje van bezorgdheid om den gemoedsvrede zijner onderhoorige kloosterlingen geeft. Dit verhaaltje, al is het dan ook wat ouder dan de

gedichten van Pater Justinus, mag bij deze uittreksels uit het *Mengelmoes* wel gevoegd worden.

> ‘Noch iemandt en moet sich versekert houden als hanterende met deghene die leelyck zyn, ende *Remedia amoris* ghenoemt worden. Gheen soo slimmen hout of den duyvel weet daer eenen pijl uyt te draeyen: soo dat eenen aerdighen vondt van eenen Abt hier toe dienende, te werek ghestelt is: 'T was doen de manier, dat de huys-diensten, als wasschen, plasschen, smoken en koken, door vrouwen ghedaen wierden. Den Prelaet, wetende dat dit geselschap niet meer goedt en kost doen by de Religieuzen als ripsen bij de koolen, heeft se afghedanckt en doorghesonden: sy in teghendeel seyden, dat het van vrouwen wou ghedaen worden; en soo hy perijckel sagh by de voorgaende, dat hy liever onghesien ende leelycke oude vrouwen sou hueren. Maer om te bethoonen, dat desen hunnen voorslagh oock ghevaer kost gheven, doet hy 's avonts een portie van teenemaal ghesouten vleesch gheven, ende ghebiedt alle de kelders, bier, wijn en water op de sluyten. Sy gaen aen tafel, daer naer slapen, staen 's nachts op en singhen de Metten, claghen malckanderen hunnen dorst, gaen naer den kelderweerdt; maer noch bier, noch wijn, noch pompe vindende, hebben sy ghenoodsaeckt gheweest vuyl water te drincken. Waer over soo sy 's anderdaghs hunne klachten deden, andwoorde den Abt: Als den dorst groot is siet men niet aen of het water schoon is, en soo kan 't gaen met leelycke vrouwen, oock onder goede ende godtvruchtighe Religieusen; den dorst en d'occasien, Godt geve wie sy zyn, souden ons doen vallen: ende is soo by sijne voorighe resolutie ghebleven[(1)].’

De meeste gedichten van Pater Justinus worden nog gekenmerkt door een verregaande onkiesche platheid, die een lagen dunk geeft van den graad van beschaafdheid der omgeving, waarin ze ontstonden. De aard van geestigheid, waarmede Justinus vroolijkheid wil brengen op de jubelfeesten zijner helden en heldinnen, herinnert op merkwaardige wijze het grof-comische der zestiende-eeuwsche volksdichters.

Anna Bijns heeft ons in enkele harer refereinen[(2)] een kloosterzusterken, Kalle, voorgesteld, dat er een buitengewone specialiteit in ‘soupirs déroutés’ op nahield. Bij het vuur aan het spinnen, deden hare ontploffingen soms de asch uit den haard opstuiven. Een pater, die haar toevallig hoorde, riep: ‘Leght palmen in 't vier; het es gedondert!’

Twee eeuwen later getuigt Pater Justinus, dat het geslacht dier Kallekens in sommige kloosters nog niet bescheidener geworden was.

(1) Masker van de wereldt - blz. 134 (4e Druk, Antw. We Cnobbaerts)

(2) Nieuwe Refer. (Van Helten) I, II, XXI, XLVI.

De Canonikersse reguliere Tribolet, over wie reeds vroeger gesproken werd (blz. 83), die ‘heroïne, mannine’, ‘die dikke vette poesel’, ‘presentabel, amabel en smodderachtigh van gesicht’, zooals Pater Justinus haar voorstelt, ging zich aan dergelijke Kallekens-specialiteiten ook te buiten, en hare onderhoorigen volgden haar voorbeeld na. Pater Justinus weet zoo te vertellen van een non, die uit den ‘dormter’ komende, bedoelde vrijheid nam. Toen Moeder Tribolet haar vroeg wat ze daar hoorde, antwoordde de schuldige:

> Wel men schiet alhier victoire,
> En dit is tot groote gloire
> Van den vromen Beyervorst[1],
> Daer uw herteken naar dorst.

Nog verder ging de onkiesche onbescheidenheid van Justinus. Hij herinnert aan Tribolet op haar jubelfeest, dat

> Sy doet als de Spaensche guyten,
> Die den muur en bril bespuyten,
> (Mits) sy boven staen op den bril.....

Tribolet moet ook een ervaren liefhebster in de uroscopie geweest zijn, want Justinus drukt daar herhaaldelijk op.

> Als sy p.... als eene c....
> Dan seght: ‘Siet oft dat myn water
> Niet en siet als vin d'aij[2]
> Oft als geest van honingsbie’.....
>
> Sy studeert op het water
> Als een doctor, en de mater
> Seght: ‘'k Sien wederom een deel
> Van dat pynelyck graveel’.....

Pater Justinus kan maar niets verzwijgen van hetgeen de ‘smodderachtige’ Tribolet in het belang harer kloosterlingen doet:

> Sy sorght oock voor roode lappen
> Die sy oordeelt noodigh zijn
> Op den tydt der maeneschijn.....

(1) Maximiliaan Emmanuel, keurvorst van Beieren, gouverneur der Spaansche Nederlanden (1692-1712).
(2) Champagnewijn naar het stadje Ay, kantonshoofdplaats in het oude Champagne (Marne).

Met hetzelfde atticisme richt onze rijmer zich tot Theresia Coolsaet, op 't oogenblik dat ze hare geloften aflegt (blz. 78). De naam dier ‘geestelijcke cool’ geeft hem gelegenheid om uit het *Cruydtboeck* van Dodoens heel wat geleerdheid te putten over de geneeskracht van de kooien en het koolzaad. Deze uitweiding, die zijn ellenlang gedicht tot inleiding dient, geeft ons staaltjes als het volgende:

> Het gesoden coolewater
> Die doet p..... als een cater,
> Houdt den mensch in camerganck
> Op den stoel en achterbanck.

Pater Justinus somt dit alles op met een stichtelijk doel. Hij maakt er de zuster opmerkzaam op:

> Wat leert dit hier myn seggen,
> Seker niet te wederleggen,
> Gy moet, allerliefste bruyt,
> Uw gebreken c..... uyt.

Nog heel veel staaltjes van onkiesche platheid zouden wij uit ons handschrift kunnen aanhalen, doch de gegevene zullen wel kenschetsend genoeg zijn. Wij voegen er liever nog een uittreksel bij uit het handschrift, afkomstig uit de nalatenschap van Guido Gezelle (blz. 85) om te bewijzen, dat, zoo de goede smaak in het 18^{e}-eeuwsche kloosterleven te wenschen overliet, het er in het leekenleven nog erger mee gesteld was. De schrijver gewaagt van drie dronken vrouwen, die zich vermaken terwijl hun mans in de herberg zitten.

> En als sy dus te aen spraecken
> Gongen By een weddingh maecken
> En dat jeder elck syn spel
> Hoort wel toe begrypt het wel
> Wie van hun sonder te missen
> Cost door een en trouwrinck p.....
> Sonder dat hij nat sau syn,
> Voor een pinte brandewyn.
> De twee eerste die begonden
> Doch eylaes en conden,
> En de derde droncke sloor
> Stelder eenen trachter voor,
> Den rinck van vooren op het totjen,
> Dat passeerde als een gotjen,

Sonder dat den gouden Rinck
Eenen druppel nats ontfinck.
  Dese heeft de pint ghewonnen:
Siet eens wat de vraukens connen.
En de pinte wierd ghetapt
Holla, 'k heb te veel gheclapt.
  Wel had ick van die droneke zeughen
Die het wagelwaeter meughen,
Ick waer langhen tijdt hier uyt
Op het schip van Sente Renuyt[(1)].

In de vrouwenkloosters leverde men zich in Justinus' tijd over aan barbaarsche spelen, die zeker de ontzetting zouden brengen in het teeder hart onzer hedendaagsche zusterkens. Hij beschrijft ons het wreede spel van ‘den Gansworp’, dat op 24 September 1714 de vreugde uitmaakte van de nonnekens der ‘wijdvermaerde en gestichtige abdije, genaemd Vrouwepark bij Loven.’ Dit spel, dat nu nog bij de Waalsche boeren in zwang is (wij zagen het spelen in de omstreken van Hoei, met een haan), bestaat in het smijten met ijzeren staven naar een gans, die bij de pooten aan een koord opgehangen is. Degene, die den kop van het dier afwerpt, is overwinnaar. Dit onmenschelijke vermaak werd in het Leuvensche Vrouwepark met een zekere plechtigheid omringd. Men vond daar toen een voornaam gezelschap vereenigd. De ‘prelaet’ van de abdij van Nijvel wierp ‘met vrome armen de gans op haer darmen, dat de schachten vlogen uyt.’ Na hem gooiden de ‘eerweerdighe Mevrouw abdisse Albertina Roseneck’, de ‘confessor’ en ‘de heer Schepen’. Aan het spel namen ook deel ‘de heer van Nijvel, en die van Limmingh, Mevrouw Cano en Jonker Philippus Cano’, die den kop van het dier afwierp. Ook al de nonnen en zelfs een... ‘brigadier van de Beyerstroepen’ deden mee.

(1) St Reyn-uit is de ingebeelde patroon der drinkebroers, dergenen die hun glas reintjes, schoontjes uitdrinken. Die heilige is verwant met Ste Noywerc, Ste Luyaert, enz., die wij in de 16^{e}-eeuwsche liederen ontmoeten. De middeleeuwen kenden buiten de gewone gilden ook drinkebroersgilden Er bestond er een dergelijk te Antwerpen in de 14^{e} eeuw onder den naam van *Ghilde der Blauwe Schuit.* In de 16^{e} eeuw gewagen de volksdichters ook van een dergelijke zuipersvereeniging, die ze de *Orde van Broeder Arnout, Orde der Rabouwen* of van *Ste Reyn-uit* heeten. Michiel de Castelein schreef het *Sermoen van Ste Reinhuut.* De middeleeuwen stelden al de ordebroeders voor als de bemanning van een schip; men denke aan S. Brandt's *Narrenschiff.*

Men sagh daer gelyck de vlieghen
In de son de stocken vlieghen,
Het bloet vloeyder dapper uyt
Alles sonder loot en cruyt.

Er werd ook al muziek gemaakt met viool en trommel bij dit hartelooze spel. De overwinnaar, Philippus Cano, moest den afgeworpen kop op zijn hoed dragen.

Met onze aanhalingen uit het handschrift van Pater Justinus wilden wij enkel, zooals hiervoren gezegd werd, een bijdrage leveren tot de geschiedenis der zeden en gewoonten in de 18e eeuw.

Wij willen heel gaarne een deel van Pater Justinus verrassende grappigheden verklaren door zijn verlangen om op de gelagen, welke de menigvuldige jubelfeesten vergezelden, de deelnemers op te vroolijken. Om die reden overdrijft hij wellicht eens! Maar in hoofdzaak is het tafereel, dat hij ons van het toenmalige kloostermidden ophangt, getrouw. Het is immers niet aan te nemen, dat Pater Justinus op het jubelfeest zijner helden louter verdichte toestanden zou geschilderd hebben.

Het besluit dringt zich dan op, dat in de eerste helft der achttiende eeuw enkele kloosterorden der Oostenrijksche Nederlanden in opzicht van beschaafdheid, van zedelijke en verstandelijke ontwikkeling niet zeer hoog stonden. Hoe voordeelig steekt tegen het aangestipte gemis aan verheven christelijk ideaal de mystiek der 15e eeuw af, die met haar ascetisme een zoo hoogen reactie-strijd tegen de te ver gaande wereldschheid voerde. Hoe glansrijk verheft zich boven de grove bekrompenheid van gevoel en verstand, die ons hier geschilderd wordt, het vooruitstrevend maatschappelijk, wetenschappelijk en artistiek werk van zekere geestelijken in andere tijden, zooals (om toch maar één voorbeeld te kiezen) de Iersch-Schotsche zendelingen, die in de 8e eeuw de kloosters van St-Gallen, Reichenau, Würzburg, enz., tot echte brandpunten der beschaving maakten! Die orden stonden werkelijk verre boven den leekenstand, leidden en vormden hem. Van het milieu, ons door Pater Justinus geschilderd, kunnen wij maar getuigen, dat het zich niet verhief boven het zeer lage peil van de algemeenheid der leekenwereld.

MAURITS SABBE.

De dood van Julius De Vigne.

In de laatste dagen van 1908 (27 December) verloor de Vlaamsche Beweging eenen harer bekwaamste en invloedrijkste politieke mannen: Julius De Vigne.

Jan Frans Willems, Jhr. Ph. Blommaert, Hendrik Conscience, Door Van Rijswijck, Prudens Van Duyse, Ledeganck, Snellaert en de andere grondleggers der Vlaamsche Beweging waren nog zonder invloed op de Belgische Staatspartijen. Geen van hen zetelde ooit in een politiek lichaam, buiten dichter Ledeganck, die door het boerenkanton Zomergem (waar hij vrederechter was) naar den Provincieraad van Oost-Vlaanderen werd afgevaardigd en daar in 1840 de eerste Nederlandsche redevoering hield; benevens Jhr. Blommaert, die in den liberalen Gentschen Gemeenteraad gekozen werd wegens zijnen stand en er jarenlang in 't Vlaamsch gezwegen heeft.

Na hen kwam eene tweede groep, die van zekeren tel in de staatkunde begon te worden en waaronder de meesten zelfs in Kamers, Provincie- of Gemeenteraden binnendrongen, doch niet zonder moeite. Dat waren Jan De Laet, Lod. Gerrits, Ed. Coremans, Jan Van Rijswijck vader, Julius De Geyter, Jan Van Beers, August Michiels, Ferdinand Van der Taelen, Jan Florus, Max Rooses, C. Mathot, I. De Beucker, Ad. Pauwels, burgemeester Jan Van Rijswijck, Ad. Verspreeuwen, N. Cupérus, Adelfons Henderickx, Louis Franck, te Antwerpen; Pieter De Baets, Julius Vuylsteke, Prof. Heremans, A. de Maere-Limnander, Julius De Vigne, Willem Rogghé, G. Rolin-Jaequemyns, Aug. Gondry, Alb. Fredericq, Prayon, Camiel en Alfons Siffer, Prof. J. Vercoullie, Arthur Buysse, Camiel De Bruyne te Gent; Michiel Van der Voort, Aug. Couvreur, Julius Hoste vader, burgemeester Buis, L. Vanderkindere, Juliaan De Vriendt, Juliaan Van der Linden, Cam. Huysmans te Brussel; Julius Sabbe, Dr Van Steenkiste, K. De Poortere, L. Termote, De Visschere, Alb. Thooris te Brugge;

Dr Bauwens, De Backer, Pastoor Daens en zijn broeder Pieter te Aalst; Burgemeester G. Bergmann (vader), Tony en senator Ernest Bergmann te Lier; vader P.J. De Swarte te Nieuwpoort; Victor Van de Walle, te Mechelen; Ad. Buyl te Oostende; H. De Hoon, Dr Karel Barbier te Veurne; en enkele anderen.

Eene derde opkomende groep, die der jongere Vlaamschgezinden, zal de toekomst beheerschen, waarschijnlijk met Louis Franck van Antwerpen en Julius Hoste (zoon) van Brussel als vermoedelijke aanvoerders.

De eerste groep slaapt al lang op het kerkhof. In de tweede groep is de dood ook reeds onbarmhartig en sedert vele jaren aan 't maaien geweest. Met Julius De Vigne velde zij eenen der besten neder.

Hij behoorde tot eene Gentsche kunstenaarsfamilie, die in de muziek, in de schilderkunst en in de beeldhouwkunst geschitterd heeft. Zijn vaderlijke oom was Pieter De Vigne, de schepper van het heerlijk bronzen beeld van Jacob van Artevelde op de Vrijdagmarkt te Gent. Een groot beeldhouwer was ook diens zoon, zijn neef Paul De Vigne, de schepper van *De Onsterfelijkheid* in het Brusselsch Museum. Zijn eigen vader was de kunstschilder Felix De Vigne, de talentvolle voorlooper van Leys en de baanbreker der middeleeuwsche oudheidkunde in Vlaanderen. Zijn broeder Edmond is de verdienstelijke bouwmeester van den Nederlandschen schouwburg te Gent. Zijne zuster werd de vrouw van eenen der grootste Fransche schilders der 19^{e} eeuw, Jules Breton, die te Gent onder de leiding van vader De Vigne had gedebuteerd.

Julius De Vigne was zelf een kunstenaar met het woord en met de pen, zooals hij in zijne ontelbare redevoeringen en in menig gedicht en prozastuk[1] bewees; maar als staatsman legde hij juist die

(1) Als schrijver debuteerde hij in de Gentsche *Studenten-Almanakken* van *'t Zal wel gaan*, waarin hij flinke prozaschetsen en verzen plaatste, die door niemand minder clan Tony Bergmann, zelf een medewerker dier almanakken uit den tijd van Julius Vuylsteke, werden opgemerkt en geprezen. Bij de verschijning van *Het Volksbelang* in 1867 trad hij in de Redactie en hij bleef er gedurende 't vierde eener eeuw aan verbonden. In het *Nederlandsch Museum* van Prof. Heremans en van Willem Rogghé was hij ook lid der Redactie en een der trouwste en degelijkste medewerkers. Aan meer andere tijdschriften en inzonderheid aan den *Vlaamschen Gids* schonk hij zeer gewaardeerde bijdragen, vol diepen ernst en gesteld in eenen eenvoudigen, gespierden prozastijl. Zijne kleine letterkundige prozaschetsen had hij zelf in eenen bundel verzameld onder den titel: *Snipperuren*, verschenen in 1899, met eene roerende opdracht aan de nagedachtenis zijner aangebedene echtgenoote, zijne nicht, de verdienstelijke bloemenschilderes Emma De Vigne, die hij gedurende gansch zijn leven als jongeling en als man had bemind en met wie hij maar enkele jaren mocht getrouwd zijn.

eigenschappen aan den dag, welke zelden bij eenen kunstenaar vereenigd zijn: rotsvaste beginselen, onverbiddelijk logisch verstand, koele bezadigdheid, kalm plichtbesef, onverstoorbare taaiheid, stroeve redeneerkracht.

Julius De Vigne was te Gent den 19 November 1844 geboren. Hij werd er advocaat[1] en schaarde zich aanstonds rondom de banier der liberale Vlaamschgezinden, onder de leiding van Vuylsteke en van Prof. Heremans. Gedurende meer dan veertig jaren heeft hij het liberalisme en de Vlaamsche zaak met het woord en de pen gediend. Vijf en twintig jaren lang schreef hij in *Het Volksbelang* ontelbare kristalheldere hoofd- en andere artikels, die toongevend waren in 't Vlaamsche land en dadelijk door vriend en vijand herkend werden als kinderen van De Vigne's pen. Hij zetelde drie jaren in den Provincieraad van Oost-Vlaanderen (1873-76), en tweemaal acht

(1) Reeds als jong advocaat leverde hij het bewijs van zijnen ernst in de studie van zijn vak. Toen in 1869 Gustaaf Rolin-Jaequemyns, met zijne vrienden den Hollander Asser en den Engelschman Westlake, de later beroemd geworden *Revue de droit international* te Gent stichtte, was de jonge De Vigne een der eerste medewerkers. Hij schreef er onder anderen over 't recht van asyl, over de uitlevering van misdadigers, over de rechterlijke instellingen in Egypte, over de hervorming der gevangenissen, enz. De befaamde Prof. Bluntschli van Heidelberg haalt met lof het oordeel van De Vigne aan over de voorwaarden, waaronder de extraditie gewettigd is. (Zie Bluntschli's standaardwerk: *Das moderne Völkerrecht der civilisirten Staaten als Rechtsbuch dargestellt).* Te gelijk was de jonge De Vigne een der allereerste voorstanders der lichaamsoefeningen en een der overtuigdste propagandisten voor de verbreiding der gymnastiek in België. In 1864 was de *Société gantoise*, de derde turnvereeniging ia den lande, te Gent gesticht geworden. De Vigne was er secretaris van en was ook secretaris van het groot Belgisch Bondsfeest te Gent in 1868. Met Emiel en Theoduul Coppieters hielp hij in 1871 de *Volksmaatschappij* stichten. Zoodra hij in 1876 den Gentschen gemeenteraad binnentrad, ondersteunde hij er de zaak der gymnastiek en der turnvereenigingen. Toen hij in 1888 tot schepen werd gekozen, vlerde de *Gantoise* deze benoeming met hem haar eerelidmaatschap op te dragen. Op zijne begrafenis in December 1908 was de Belgische Turnbond met enkele zijner aangeslotene kringen door afgevaardigden vertegenwoordigd. De Vigne's hoofdman en vriend in dien strijd, de voorzitter van den Belgischen Turnbond, N. Cupérus van Antwerpen, drukte zijn innig leedwezen uit, in de onmogelijkheid te zijn, om aan eenen der eerste en beste kampioenen voor de rechten van den stoffelijken mensch in België de laatste eer in persoon te komen bewijzen.

jaren in de Kamer (1878-1886 en 1900-1908). Men herinnert zich hoe zijne verkiezing tot schepen te Gent in 1888 door de Franskiljons bemoeilijkt werd[1] en hoe hij in de Kamer zijnen naam hechtte aan de voornaamste onzer taalwetten, de *taalwet De Vigne-Coremans* van 1883, op het middelbaar onderwijs; mitsgaders aan die van 1889 op het gerecht[2]. Men herinnert zich ook welke diensten hij aan de Vlaamsche zaak in den Gemeenteraad van Gent[3] en ten tweeden male na 1900 in de Kamer bewees, om de stipte naleving van de taalwetten te bekomen, vooral die van de *taalwet Heuvelmans* op de burgerwacht[4], alsmede zijn onverpoosd strijden ten voordeele van het wetsvoorstel Coremans op het vrij middelbaar onderwijs der bisschoppen en paters.

In het vraagstuk van de vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool was De Vigne veel minder voortvarend; want hij was zeer bevreesd, dat de bloei zijner geliefde *Alma Mater* door eene roekelooze hervorming zou bedreigd worden. Hij liet er een deel zijner populariteit onder de jonge Vlaamschgezinden. Doch als voorzitter der Liberale Associatie van Gent gaf hij in 1901 eene klinkende les aan de Franskiljons in de plechtige redevoering, waarin hij verklaarde, dat de Gentsche Hoogeschool onmogelijk louter Fransch kon blijven, wilde zij hare roeping in Vlaanderen vervullen.

Ik wil bij deze redevoering van De Vigne een oogenblik stilstaan, omdat zij niet genoeg bekend is en dat zij de beste verduidelijking is zijner zoo vaak verkeerd beoordeelde houding ten opzichte van het kiesche vraagstuk der vervlaamsching van de Gentsche Hoogeschool.

Zeer krachtdadig en onder luide toejuichingen drukte hij er op, dat de liberale partij het grootste belang had in het behoud en in den bloei der Hoogeschool van Gent, die, ofschoon reeds gedeeltelijk in haar leeraarskorps geclericaliseerd, toch nog gebleven was ‘eene instelling van hooger onderwijs, waar elk confessioneel onderwijs uitgesloten is,’ en daardoor voor onze Vlaamsche gewes-

(1) Zie mijne *Schets eener geschiedenis der Vlaamsche Beweging*, deel I, blz. 248-250.
(2) Zie deel I, blz. 152-164, en doel II, blz. 1 en volg.
(3) Zie deel II, blz. 147.
(4) Zie deel II, blz. 352 en 353.

ten ‘eene weldoende en levendige bron van geestesontwikkeling, van wetenschap, van welvaart in alle opzichten.’

Alzoo was nog steeds de Gentsche Hoogeschool ‘een brandpunt van het liberalisme’, door de clericalen bedreigd en bestookt; en daarom moest men bij elke hervorming dier Hoogeschool uiterst omzichtig te werk gaan. Daarop volgde de veelbesproken verklaring, die wij hier in haar geheel opnemen:

> Maar omzichtigheid is noch onthouding noch stilstand.
> Wij zouden den naam van liberalen niet waardig zijn, moesten wij niet altijd bereid zijn, om in alles nuttige hervormingen en vooruitgang te zoeken. Wij zouden evenmin den naam van liberalen verdienen, moesten wij geene volkomen vrijheid van zienswijze toekennen aan hen allen, die met rechtschapen inzichten op den weg van den vooruitgang naar de beste oplossingen zoeken.
> Welnu, het schijnt mij niet mogelijk te betwisten, dat in de wijze, waarop ons hooger onderwijs thans ingericht is, eene ernstige hervorming dringend wordt behoefd.
> Ik heb u gezegd, dat ik de kwestie wilde beschouwen in het opzicht van onze liberale propaganda. Welnu, mij op dit standpunt plaatsend, wat zie ik? Ik hoef slechts hier in uw midden om mij rond te kijken, om vast te stellen hoe velen er onder U zijn, die, met offergeest bezield en met overmate van talent, zich in de volstrekte onmogelijkheid bevinden, om aan de verspreiding onzer gedachten onder het volk mede te werken, omdat ze de taal niet genoeg machtig zijn, waarin die propaganda onder het volk moet worden gevoerd.
> Degenen onder U, die zouden geneigd zijn om in den goeden strijd mede te werken en zich door onmacht verhinderd gevoelen, zijn de eersten om hunne onmacht te betreuren. Zij zijn hier op dit oogenblik vóór mij talrijk vertegenwoordigd, en het ware onbegrijpelijk, zoo zij met mij niet instemden, dat het, nu vooral daar wij meer en meer in eene democratische strooming medegesleept worden, onontbeerlijk is geworden, dat zij, die uit de Hoogeschool treden, genoegzaam in de taal van het volk zouden zijn geoefend, om ook aan dit volk door middel zijner taal eenige kruimels van hunne wetenschap mede te deelen (*Toejuichingen*).

Met nadruk ontwikkelde De Vigne die stelling:

> Het is eene valsche, eene grondig valsche voorstelling, dat eene hoogeschool geen ander doel heeft dan wetenschappelijke kundigheden te verzekeren aan eenige bevoorrechte jongelui, opdat ze, als egoïsten, de schatten der wetenschap voor zich zelven zouden houden, ten einde aanzien en fortuin te verwerven uitsluitend voor zich zelven.
> Neen! eene hoogeschool heeft een hooger doel, eene uitgebreider zending te vervullen. Zij moet bestaan ten voordetle van de heele bevolking; en heb is een rechtmatige eisch, die gesteld wordt, wanneer men vraagt, dat zij, die het voorrecht bezaten, om, met groote geldelijke opofferingen van de openbare besturen, een hooger onderwijs te ontvangen, bij het uitgaan der hoogeschool ook in staat zouden zijn, om onder de menigte, die hen omgeeft, eenige zaden

> te strooien, eenige lichtsprankels mede te deelen, gelijk de echte baanbrekers der beschaving hoeven te doen. (*Toejuichingen*).
> Ziedaar, Mijne Heeren, welk ons programma moet zijn. Wij moeten er naar streven, dat zij, die de hoogeschool verlaten, genoegzaam in de volkstaal bedreven zijn, om niet enkel als egoïsten hunne eigene wetenschap te gebruiken, maar om ook als altruïsten hunne medeburgers te helpen en te steunen op de baan van den vooruitgang. (*Toejuichingen*).

Die zoo verhevene beschouwingen besloot De Vigne met de volgende practische wenken:

> Om dit doel te bereiken, ik verklaar het zeer luide, is het onnoodig in onze Hoogeschool de radicale hervormingen tot stand te brengen, die op dit oogenblik in eene andere plaats worden aangepredikt. Ik heb de overtuiging, dat het doel volkomen kan bereikt worden door bezadigde middelen, zonder eenige schade aan onze Hoogeschool toe te brengen, zonder éénen enkelen leerling uit de Hoogeschool te moeten verwijderen.
>
> Bij het uitspreken van die overtuiging voeg ik hier den wensch, dat de zorg om onze *Alma Mater* herin te richten weldra moge toevertrouwd worden niet aan eene clericale Regeering, wier inzichten dubbelzinnig zijn en niets anders dan mistrouwen van onzentwege verdienen. (*Langdurige toejuichingen*).

Wat inderdaad vele liberalen wantrouwig maakte - en daar trokken de Vulgarisateurs vooral hun voordeel uit - was de vrees, dat de clericalen door middel harer vervlaamsching de Gentsche Hoogeschool ten val zouden brengen. De waarheid was immers, dat sedert 1830 (en reeds vroeger), de Hoogeschool der Arteveldestad steeds een doorn in 't oog der Belgische ultramontanen is geweest. Mgr. Delbecque, bisschop van Gent, en Mgr. Malou, bisschop van Brugge, hadden in vroegere jaren zeer heftige herderlijke mandementen uitgevaardigd tegen de goddelooze Universiteit, waar Huet, Laurent, Callier, Wagener en meer andere beroemde, doch verdachte professoren doceerden. In den Senaat drong Lammens, een der leiders der Gentsche clericalen, bijna ieder jaar op hare afschaffing aan. De clericale bladen van Gent (*Bien Public, Fondsenblad*, enz.) waren haar steeds zeer vijandig en hemelden ten haren nadeele de bisschoppelijke vrije Hoogeschool van Leuven op. Het ‘péril clérical’, waarmede de Vulgarisateurs zoo behendig schermden, was aldus niet eene belachelijke hersenschim.

Te recht hield De Vigne er rekenschap mede; maar zijne beschouwingen over de noodzakelijkheid eener vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool, hoe bezadigd en voorzichtig men ook zou te werk gaan, waren als een molensteen op het hoofd der Gentsche Vul-

garisateurs en Walen, die blindelings vasthielden aan het dogma eener alleenzaligmakende louter Fransche Universiteit. Hunne verslagenheid was groot, en rondom de zoo toegejuichte verklaringen van De Vigne in de Liberale Associatie richtten zij, als naar gewoonte in dergelijke moeilijke gevallen, ‘la conspiration du silence’ in.

Wat de Vlaamschgezinden betreft, De Vigne's redevoering was eene verrassing zoowel voor de aanhangers van 't stelsel Mac Leod als voor de anderen. De eersten namen het hem overigens zeer kwalijk op, dat hij zich van de inrichters van 't gelijktijdig Studentencongres beslist afgescheiden had, om eene gematigde oplossing van het hangend vraagstuk aan te bevelen. De anderen dachten, dat het eene gebeurtenis van hooge beteekenis mocht heeten, wanneer in 1901 de voorzitter der Liberale Associatie van Gent plechtig en onder luide toejuichingen kwam verklaren, dat de uitsluitend Fransche Hoogeschool verouderd was en in den Vlaamschen zin moest hervormd worden.

Ook werd De Vigne's redevoering, evenals het Vlaamsch Studentencongres zelf, in de pers heftig besproken, maar bijna uitsluitend onder Vlaamschgezinden. De Fransche pers, die vuur en vlam spuwde tegen de studenten, zweeg De Vigne dood. Diens rede was dan ook veel gevaarlijker dan alle meetingbombast.

Aan verguizing en verdachtmaking stond hij alsdan bloot met Burgemeester Jan Van Rijswijck en meer anderen. Maar hij, die de kalme vastberadenheid in persoon was, stoorde er zich weinig aan.

De jeugdige Flaminganten, waaronder de vurigste hem zelfs voor verrader uitkreten, zullen, wellicht vroeger dan zij denken, te Gent en in de Kamer moeten ondervinden, wat men aan Julius De Vigne verloren heeft op Vlaamschgezind gebied.

Weinige Flaminganten hebben zooveel als hij bijgedragen, om de Vlaamsche beginselen door de verfranschte leiders der liberale partij in Vlaanderen te doen eerbiedigen en aannemen. Een man van zijn talent als redenaar, van zijn gewicht als staatsman, van zijne gematigdheid, van zijne onbegrensde toewijding is in zekere critische omstandigheden soms goud waard. Zijn voorbarig verdwijnen is eene ramp voor zijne partij. Bij den dood van Baron de Maere in 1900 heeft men ook zoo iets ondervonden in het Vlaamsche kamp.

Niemand meer dan De Vigne bezat dien politieken moed, die alles trotseert uit plichtbesef. Hij behoorde tot het geslacht der stroeve, onwankelbare Gentenaars van den ouden deeg, dat aan de liberale partij in de Arteveldestad mannen heeft geschonken als Hipp. Lippens en Julius Vuylsteke. De hoekige, onvergetelijke Burgemeester en ‘de Vlaamsche rots’ waren inderdaad steile en stalen karakters van dezelfde familie als Julius De Vigne.

Bij zijn afsterven werd hem van clericale zijde de laatste eer bewezen in de volgende welsprekende lofrede van *Het Handelsblad* van Antwerpen:

> Als Flamingant heeft De Vigne verdiensten gehad en kunnen wij, buiten alle staatkundige denkwijze, zijne nagedachtenis begroeten en er hulde aan brengen. Met Edward Coremans was hij de voornaamste bewerker der wet van 13 Juni 1883, regelend het gebruik der Nederlandsche taal in 't middelbaar onderwijs van den Staat.
> Eerst nu beginnen de weldaden dezer wet zich te doen gevoelen; en jammerlijk voor de katholieke zaak, zijn het bijna uitsluitend de liberalen, die er de vruchten van plukken. Hunne advocaten, hunne geneesheeren, hunne letterkundigen, in de Vlaamsche taal onderwezen en opgevoed, zijn in Vlaanderen de verspreiders der liberale gedachten. 't Zijn de kweekelingen van het officieel middelbaar onderwijs, die in de prijskampen der Koninklijke Vlaamsche Academie de prijzen veroveren, en aldus plaats nemen in de rangen der intellectueele leiders van het volk.
> Aan twee mannen dus hebben de liberale Vlamingen veel te danken: aan Coremans en aan De Vigne. 't Heeft aan Coremans niet gelegen, of ook de katholieke Vlamingen zouden de vruchten van dergelijke verbeteringen in het vrij onderwijs mogen plukken. Wij betreuren, dat men in de kringen, waar men dit diende te zien, met het woord *vrijheid* schermt, om feitelijk niemendal te verrichten.
> En wij begrijpen, dat de liberale Vlamingen aan De Vigne de hulde bewijzen, die hij terecht en ruimschoots heeft verdiend.

Aan degenen onder de liberalen, die bij het graf van De Vigne zijne eigenaardige persoonlijkheid niet zouden begrijpen noch waardeeren, bevelen wij deze verhevene lijkrede van clericale zijde aan. *Fas est ab hoste doceri.*

PAUL FREDERICQ.

De Stromboli.

Stoombootindrukken.

Wij vaarden op den terugtocht van Australië door de Straat van Messina, waar - op de landkaart - de spits der Italiaansche laars een schop schijnt te geven aan Sicilië. Messina en Reggio zijn elk langs hun kant zichtbaar van op het breede water, dat aan een kanaal hier gelijk is.

Hoe anders dan in het henengaan zag alles er nu uit!

Toen werd het avond, het was winter en ijzig tochtte de wind tusschen de rotsen over zee.

Al de reizigers waren op het dek gegaan. Zulks gebeurt altijd zoodra land in 't zicht is.

Maar hoevelen hielden het er uit?

Een drietal koûtrotseerenden, waaronder ik, en wij zagen toen in de rassche avondverduistering, aan den voet van de zwarte bergen langs weerskanten - rechts te Messina en links te Reggio - de duizenden en duizenden stadslichtjes ontvlammen als oever-schitterbloesems van den nacht.

Nu, in het terugkeeren, was het zomer en dag: Messina lag in vollen zonnegloor, links van ons, blank als sneeuw, trapswijze de hellingen op, en het geheel toch zoo laag schijnend tegen de zware bergmassa's daarachter.

Reggio scheen u aan te lachen uit zijn lijst van groene heuvelen.

Wij hadden weldra den Etna weder te zien, met een wolk van rook daarboven - of was het enkel een gewone wolk, zooals sommige ongeloovigen beweerden? - den Etna, zoo breed ten hemel opstijgend, waarop de Sicilianen bogen, en waarvan zij met zooveel fierheid zeggen: *assai più alto del Vesuvio!*, zooveel hooger dan de Vesuvius!

Nu verschenen de Liparische of AEolische eilanden aan ons oog.

Men weet, dat de voornaamste ten getale van twaalf zijn en dat Filicadi - het hoogste - zich 848 meter boven de oppervlakte der zee verheft.

Zij waren als in purperen fluweel gehuld en langs den zonnekant met tanend avondgoud overgoten.

De Stromboli maakt deel uit van die groep.

Een licht geruisch aan den rood-saaien voorhang mijner kooideur - een dekkabien vlak naast een der drie kabienen, welke de kapitein aan den voorkant op heel de breedte van het schip ter beschikking heeft - deed mij plots ontwaken.

Daar stond - in onduidelijke omtrekken - miss Jones, een twintigjarige Australische van Adelaïde, die met haar vader, een rijk bankier, haar moeder, een onbeduidend, beleefd dametje, den kleinen Paul, haar broertje, en zijn gouvernante naar Europa reisde.

Zij was zeer mooi, zeer onafhankelijk, bezat een prachtige contraltostem en betuigde mij steeds bij elke gelegenheid een ruwe, liefderijke voorkeur.

Zij noemde mij zelfs, ondanks mijn herhaald, glimlachend protest, dat ze te jong daartoe was en dat ik zulks verbood, niet anders dan bij mijn voornaam, dien ze daarenboven nog erbarmelijk radbraakte:

‘Vuiadjénie, sta op, kom kijken, de Stromboli is in werking,’ zei ze en reeds heengaande, keerde zij zich nog eens om; ‘doe iets warms aan, het is koud,’ voegde zij er bij.

Dra uit het bed, - als zulke brits een bed mag heeten - 't electrisch licht opgedraaid, kousen, schoenen aan, een wollen morgenkleed, een dikke sjaal, en ik stond op het wandeldek, waar zij mij afwachtte.

Geen mensch was meer op.

Zwarte, diepe duisternis om ons heen. Zes slagen sloegen langzaam op de scheepsklok.

Middernacht.

'*Alles wohl!*' riep geruststellend de dienstdoende waker van uit zijn hoog observatorium, in balkonvorm aan den mast.

Miss Jones nam een kleine plooi van mijn mouw vast en ik volgde haar tot aan de borstwering.

De rook alleen was zichtbaar: in het schijnsel van ik weet niet welke scheepslantaarn vloog hij als een grauwwitte, beweegbare, schuine kolom de duisternissen west-zuid-westwaarts in.

'Let op, kijk goed in de richting van den rook,' maande zij mij aan.

'Ik ontwaar niets,' was mijn antwoord.

'Een oogenblik geduld, blijf kijken in de richting van den rook.'

Ik deed het aldus.

Ginder moest de Stromboli zijn; met valavond had ik hem - naderend - duidelijk gezien, in de gedaante van een reuzenmolshoop, bruin-roodachtige rots, met een loodrechte, breede, donkere, naar onderen versmallende klove, die hem als doorsneed; met een rookpluim er boven en witte miniatuurhuisjes aan zijn voet, zoo dicht bij 't water, dat zij er in schenen te baden.

Wij waren hem voorbijgevaren thans.

'Ik zie niets,' zei ik nog eens.

Maar eensklaps glom en rees traag uit het zware zwart ginder een amarantkleurige bal omhoog, hel in roodachtigen gloed het bovenste van den vuurberg duidelijk omlijnend, onmiddellijk zinkend, verduisterend en in striemen lava nedervloeiend; en alles lag opnieuw in tastbaar donker gehuld...

Het was een aangrijpend schouwspel geweest.

Wij uitten onze aandoeningen niet, geheel onder den indruk, gansch geboeid door dat plekje in zee, onzichtbaar thans, waar het inwendig leven van onze wereld zich veropenbaard had en weder openbaren zou.

'Zie, zie!'

Na vier of vijf minuten verscheen de gloeibal weder, en zoo

voorts met de regelmatigheid van een draaiende vuurbaak, rijzend, dalend, neerkronkelend in lavastroom, dra versomberd, uitgedoofd...

Het was bijtend koud ondanks het zomergetij: de wind sneed door de sjaal, blies door de kleederen en deed het haar rondom het voorhoofd fladderen.

Snel ploegde de monsterboot zich een weg door de baren. De schroeven zwoegden rusteloos en de rook sloeg steeds schuin westzuid-westwaarts de onmeetbaarheden in... Al verder en verder, al meer en meer zuidwaarts thans, al zwakker en zwakker, zagen wij de roode bollen opstijgen en verzwinden.

Toch bleven wij op 't dek.

Wij bleven, totdat de duisternis onverstoorde duisternis werd en wij geen enkel vonkje ginder in de verre verte meer bespeurden.

De phantasie opgewekt, den geest bestormd door gissingen, gansch in beslag genomen door het mysterieuse van het geziene, met een vaag gevoel van dankbaarheid aan het lot, dat mij een dergelijke gunst had toegedacht, de verbeelding nog goochelend met de gloeiende lavabollen, sliep ik in gedurende dien onvergetelijken nacht, waarop een zeldzaam scheppingswonder aan mijn blikken zich had voorgedaan.

VIRGINIE LOVELING.

Dompelaars.

Fragment.

De dagen krompen meer en meer en gingen maar amper nog open en toe. Aan den hemel liepen en joegen grofgebulte dreigwolken en wilde regenbuien kletterden neer. De wind awoede in de schouwen en ravotte in de straten, zijn zotten dans. De menschen kropen binnen bij 't vuur en zaten met hun armen gekruist, in afwachting van betere dagen. Het werk lag overal stil en dood. Dolf liep rond met leege handen, zonder moed.

De centen, die hij zoo moeilijk had verdiend, smolten weg en ze zagen weeral de armoe komen, met leelijke bedreiging van honger en kou. En wat zou het zijn, in het putteken van den winter, als de vorst ging komen en de sneeuw! De kinderen lagen 's nachts onder 't dak, met voor alle deksel wat oude vuile kleeren en ze klapperden van de kou. Ze kropen dicht bijeen om warm te krijgen en in slaap te geraken.

En wat stond er nog allemaal voor de deur, op 't einde van 't jaar, als z' hun schulden zouden moeten betalen bij bakker en brouwer en kruidenier?

En toen, op een morgen, moest Net het bekennen. Ze gevoelde en ze wist dat ze weer moeder moest worden. Ze zei het en weende, ellendig, om al hun rampzalig getob. Dolf krabde in zijn haar. Ja, het zag er wel lief uit! Dat er zoo iets nog bij moest komen! Liepen er nog geen kinderen genoeg op den haard? Wat gingen ze toch doen? En nog maanden lang zou het duren, eer er hoop op beterschap kon zijn! Vagelijk dacht Dolf er aan naar Antwerpen te gaan om werk te zoeken, aan de dokken of elders. Maar de menschen kloegen overal; het werk lag stil en nu voorzeker zou het niet lukken. Of het land

uittrekken, naar Amerika, over zee, en het op een ander gaan wagen, liever dan hier zoo ellendig te blijven voortploeteren, in armoe en groeienden nood? Maar hoe zou 't gaan?

- ‘Dolf, wat gaan we toch doen?’
- ‘Wat wilt ge gaan doen?’
- ‘Zoek dan toch werk!’
- ‘Ik doe niet anders. Daar is niets te vinden. Na den winter, zeien z' op Belsens' fabriek. Misschien wel.’
- ‘Verkoop dan die hondenkar, die daar nog staat..’
- ‘Ik vraag niet beter. Ge moet iemand vinden. Maar ik kan ze toch niet weggeven voor niet; z' heeft zooveel gekost; of ze verkoopen voor stookhout en oud ijzer. Ze moet toch niet eten en kan misschien later nog dienen. Maar als ik iemand vind...’

Heelder dagen liep Dolf langs de straten, op uitkijk. Hij voelde al duidelijker dat ze den dieperik invielen en dat er verandering moest komen. Hij doolde rond, droeg soms een pakje van een reiziger, die van 't station kwam, voor eenige centen, of hij stond te sjouwelen, aan hoeken en kanten, met leegloopers, zooals hij.

Op een middag kwam Dolf thuis en hij had iets gevonden. Hij zou het heur seffens vertellen, als de kinderen weg waren, naar de bewaarschool...

Hij zou gaan smokkelen, tabak smokkelen, voor Torfs, uit de Blokstraat. Vijftien frank trok hij, per baal! Vijftien frank op éénen nacht!

Net raadde het af. Neen, ze zou nog liever honger lijden dan zoo'n gevaarlijk spel te wagen. Iederen nacht kon hij omvergeschoten worden door de douaniers, of aangehouden en 't kot invliegen. Neen, neen; dan stierf ze nog liever van honger of ging bedelen, des avonds, om een korst brood voor heur kinderen.

't Was niets gevaarlijk, weerlegde Dolf. Rosse Van Bael deed het al zeven jaar lang, en nog nooit was hij geknipt, al kenden de douaniers hem allemaal en wisten ze dat hij van 't smokkelen leefde. Twee, drie nachten per week trok hij er op uit, en hij leefde er schoonekens van. Ze hadden afspraak met hun gevieren, en ze zouden, den volgenden nacht al, er op uit trekken.

- ‘Doe het niet, doe het toch niet, smeekte Net. Ik sterf den

dood van den schrik. Dolf, doe het toch niet, want ge zult zien, we geraken er heelemaal mee in 't ongeluk en in de schande.'

- 'We moeten toch leven en eten! Na den winter, als 't werk uitkomt, zullen we zien om terug op de fabriek te geraken.'

Net jammerde en verging van angst. Dat was gekomen, dacht ze, met die gravers en delvers, met die gemeene vaartkapoenen en scheepslossers, waar hij bij versukkeld was. Wanneer zouden ze eindelijk geraken in een beter en zekerder spoor!

In den namiddag trok Dolf er op uit, naar de Hollandsche grens, drie uren gaans van daar.

En het was, als hij weg ging, alsof Net hem nooit meer zou weerzien van heel heur leven. Ze had al zooveel en zoo bitter geleden door Dolf; ze had hem al zoo dikwijls verwenscht, hem en zijnen slechten aanhang; ze had hem verweten en uitgescholden voor al wat maar leelijk is en gemeen, maar nu voelde ze aan heuren schrik, dat ze van hem toch nog hield, niettegenstaande al! God! Wat zou het toch zijn zoo hij verongelukte op zijnen gevaarlijken tocht door bosschen en hei! Hoe dikwijls had ze al niet hooren vertellen, in hun herberg, van bloedige gevechten, waarin smokkelaars werden gewond, of gedood of aangehouden? Ze zag zich daar weeral zitten, heelemaal alleen, met nog een kindeke bij van hem, en Dolf dood of in 't prison! Ze dierf er niet aan doordenken wat er allemaal gebeuren kon, en toch kon ze de leelijke gepeinzen en kwellende voorgevoelens niet schudden van heur af. Ze kon niet eten; ze kon 's nachts niet slapen en ze lag te woelen in heur bed en te luisteren, uur aan uur, in stijgende onrust, naar geruchten in de straat, naar voetstappen die gingen en kwamen voorbij... Neen, dat werd ze nooit gewoon; zoo duizenden angsten beleven! Ze zou gaan vragen en bedelen om heur brood.

Dolf trok alleen de stad uit, de vaart over, aan brug één. Hij ging, zoo heel gewonekes weg, op zijn gemak en zonder haast, voorbij het kleine houten huizeke aan de overzijde der brug, waar de douanier van dienst in zat; en hij zag hem zitten in zijn hokje, bij een kacheltje dat gloeide.

Dolf stapte voort, den steenweg volgend, het Noorden in, langs bosschen en hei. 't Was al donker, want de avond kwam heel vroeg. Van tijd tot tijd zag hij, langs de baan, een geel licht uitstralen uit de

vensters van een afspanning; hij stapte door den breed uiteenwaaierenden lichtbundel en verdween opnieuw in den donkere. Hij ging.

Over de Hollandsche grens trad hij een herbergske binnen, waar hij zijn drie makkers afwachten moest.

Rosse Van Bael kwam laatst. Hij had Dolf wel zien weggaan over de brug. Hij had zich verborgen gelegd in een leegen wagon aan de vaartkom, om aldus de douaniers gade te slaan, die de wacht optrokken. Want hij kende al de posten die ze bezetten en volgens den weg dien hij z'inslaan zeg, berekende hij de minst gevaarlijke baan, die zij zelf te volgen hadden. 't Was een beste vóorman, die Rosse! Maar zeker waart ge toch nooit van uw spel, want ze zaten met knepen, die kerels; en ze waren er geen beetje op uit - om de premies! - om de jongens te snappen!

Dolf, Schele Jaak, Piet de Jager en de Rosse, ze waren gereed; ze hadden een grooten dikkop Hollandsche jenever binnengelapt; dat gaf warmte en moed en ze trokken er vroolijk op uit.

Ze sloegen de hei in, een smal hardgeloopen voetwegeltje volgend, naar een klein lichtje toe, dat knipoogde aan 't venster van een heihuizeke, waar een arm bieboerke woonde.

De Rosse tikte op de ruiten, tweemaal en dan nog eens. Van binnen sleften voetstappen over den vloer.

- ‘'t Zal vriezen van den nacht,’ fluisterde een stem door 't spleetje der deur.

- ‘'t Zal lukken van den nacht,’ antwoordde de Rosse, en de deur draaide open.

Hun pakken lagen gereed. Drie groote balen tabak van rond de veertig kilos zwaar. Ze hielpen malkander en bonden de zware pakken op hun schouders, met schuin streepende bretellen, kruiselings over hun borst. De Rosse, die leidsman was, droeg enkel een groote, dikke regendoek, waarin ze straks de balen tabak zouden wikkelen om ze droog over de vaart te krijgen.

Ze vertrokken, de Rosse voorop, op tweehonderd stappen. Ze zagen hem van verre, als een zwart kabouterke, wippen over de hei. Ze volgden, de een achter den andere, en ze spraken geen woord meer, van als ze de grens over waren, terug in het land.

Het waaide geweldig en groote, grofgebulte wolken dreven in

den hemel; van tijd tot tijd zagen ze een gulden maanhorentje glanzen, maar het dook seffens weg, achter de varende wolken; en dan werd het opnieuw zoo donker als een hel.

Ze kapten de hei door, in putten vallend en struikelend, langs den ongebaanden weg, met hun zware pak, dat geweldig te drukken lag op hun schoft. Ze stapten moedig door en Dolf asemde zwaar op en neer. De wind voer door de klagende boomen en schudde met de takken, die zwiepten en kraakten. Ze zigzagden een bosch voorbij, langs een groot ven, dat dofblauwig, zwart geschubd te blikkeren lag.

Ze gingen en geraakten aan de vaart en ze hadden nog geen levende ziel gehoord of gezien.

Ze smeten hun pakken neer, beneden aan den dijk, en ze wikkelden ze samen in de groote waterdichte bâche, en knoopten er een lang, stevig zeel aan vast.

De Rosse en Schele Jaak volgden den vaartdijk tot aan brug één. Ze stapten frank langs het douaniershuisje voorbij en zagen den vent, die rustig te slapen lag bij zijn blozende vuurke. Ze staken de brug over en geraakten ongezien aan de overzij. In den zomer zwommen ze eenvoudig de vaart over, maar nu was 't water ijskoud en waagden zij 't liever over de brug te loopen.

Dolf en Piet lagen op den loer. Ze wachtten geduldig, rondkijkend, uitloerend naar mogelijk gevaar. De wind loeide luid in de boomen en stommelde de zware wolken overhoop en vooruit. Het weder was uiterst voordeelig. Nergens zagen ze licht of iets dat leefde en verroerde.

Aan den overkant der vaart klonk zachtjes een fluitje. Dolf antwoordde en seffens zagen ze hun twee makkers den dijk opkruipen.

Piet smeet met groot geweld en breeden armzwaai het zeel over de vaart. Ze trokken nu allebei hun broek uit en stieten de baal zachtjes den dijk af, in 't water. Schrijlings te paard zetten z'er zich op en het pak dook lager en het ijzige water bekilde hun opgetrokken beenen. Ze werden gesleurd over de vaart, langzaam en zonder haast, als deden ze 't voor hun plezier. Aan den overkant trokken ze 't pak omhoog en maakten het los, terwijl Dolf en Piet hun broek terug aanschoten. Maar nu ging het al loopend, den dijk af, en 't veld in.

Het grootste gevaar was voorbij. Ze lachten, want het geld was verdiend; en straks zouden ze voelen, in hun zakken, de lekkere streeling van drie groote stukken van vijf frank, het loon van hun gevaarlijk werk. Ze lachten! Aan den overkant der vaart, wisten ze, en ze vonden het zoo plezierig, daar ergens aan heizoom of boschrand, daar lagen de douaniers, getweeën nevens elkaar, in hunnen grooten plooistoel, lui uitgestrekt, heelemaal omwikkeld tot aan hunnen hals, in hunnen dik bewolden warmen schaapspels, te slapen of te loeren op smokkelaars, die weg waren en voorbij! Hun groote revolvers lagen geladen nevens hen, grijpens gereed, maar ze zouden op hén toch niet schieten, dees reis!

Door de velden spoorden ze voort, klauwend en pootelend in de vette aarde van 't land; en ze kwamen langs kronkelwegen tot aan de huizen der stad. Ze gingen, op twintig stappen van elkaar, langs de slapende woningen, met de zware baal logdrukkend op hun schoft. Ze wipten vlug onder lantaarnlicht door en kwamen een enkelen nachtmensch tegen, die verwonderd opkeek, maar het spel toch seffens begreep. Ze vonden bij Torfs de deur ongesloten, wipten binnen en smeten hun pak van hun schouders. Ze trokken hun geld en gingen naar huis, ontlast en heel blij dat het weeral voorbij was en dat ze nu gaan konden, zonder den druk van vrees en spokend gevaar.

't Was heelemaal niets, zei Dolf geruststellend aan Net. Ze hadden geen levende ziel ontmoet van heel den nacht, op hun lange baan. Het pak woog wel zwaar, schrikkelijk zwaar op 't laatst; maar ge werdt het gewoon, en het geld verzoette zooveel. En hij vertelde heur met wien ze gegaan waren en hoe hij en Piet over de vaart waren geraakt, schrijlings gezeten op hun pak.

- ‘Ik zou het toch niet meer wagen,’ zei Net; al vond ze 't wel heerlijk, om 't schoone geld, maar 't was te gevaarlijk.

- ‘Zie, Dolf, zei z'er nog bij, ik geloof dat ik meer schrik uitgestaan heb dan gij! En dan, zoo'n volk, dat schrikt voor niets; zoo'n gemeene kerels, wat geeft dat om eenige maanden prison? Dat geeft niets om zijn leven en dat zoekt maar wat geld te verdienen om jenever te kunnen drinken. Dat heeft vrouw noch kinderen en denkt aan God noch gebod!’

Twee nachten daarna trok Dolf er weer op uit en keerde terug

in het putje van den nacht, met versch geld en nieuwen moed om opnieuw te beginnen.

Den derden keer vond Net dat ze 't gevaarlijk spel ook weeral gewoon zou worden. Zoo zouën ze den winter zeker wel doorsukkelen en aan 't einde geraken. Maar dan moest het uit zijn en gedaan, en moest hij terug regelmatig aan 't werk; want met dat kindje dat er nog bij zou komen, zou hun huishouden weer zoo erg gaan verzwaren.

De week daarop ging het dapper aan 't vriezen. De vaart lag toe en nu geraakten ze gemakkelijk overal door, zonder de brug over te moeten en in 't minste de aandacht te trekken.

De Rosse, Jaak en Dolf gingen met hun gedrieën op weg. 't Was nieuwe maan en donkere nacht. De lucht zat vol sterren, die tinteltrilden en flikkeroogden aan den hemel. Hier en daar zat er een groote, in de purperen fluweelen lucht, die roode, groenige en blauwe vonken uitschoot, als een dikke dauwdroppel, bibberend in de zon. 't Vroos dat het kraakte, 't Was loofstil en geen takske verroerde of verging. De heide waar ze door beenden was wit berijmd en de sprokkeldorre twijgjes krakten af onder hun voeten. De grond was hard en hun stappen weerklonken in de stille nachtlucht, die woog op de heide. Nog vóor ze aan de grens kwamen schoot er in eens een ster los uit den hemel en streepte schuin omlaag, een lang gouden vuurstreep, lijnend door 't ruim, en waar op 't einde groenige en purperen vonken uitspatten, als een stekske dat ge aanwrijft over een rimpeligen muur. Dolf schrok, want hij had het nog nooit zien gebeuren.

- ‘Ne luchtsteen,’ wist de Rosse.
- ‘Een zielke, dat naar 't vagevuur rijst,’ fluisterde de Schele.

Een slecht teeken, peinsde Dolf, maar hij zei niets.

Dien avond was hij bang. 't Was zoo licht, meende hij, en ge zaagt zoo ver. Scherp lijnde de kartelrand der bosschen af als zwaarzwart gewolk op den vloeren hemel. Soms keek hij om of opzij of hij niets roeren zag over de hei, maar 't waren de vage silhouetten van een kreupelen den, eenzaam verzaaid in de streek, of van een bremstruik, lager neerhurkend bij den grond.

Ze waren al een heel eind over de grens. De Rosse Van Bael, als vóorman, stapte voorop, omloerend naar mogelijk verraad, dat

plots opduiken kon uit gevaarlijke hoeken. Hij stapte, handen diep gedoken in zijn zakken, zonder regenbâche, want nu liepen ze over 't ijs van de vaart, zonder gevaar of tijdverlies.

Als er verraad was zou de Rosse fluiten: dan moesten ze seffens hun bretellen losrukken, het pak over hun schouder neer laten rijzen en vluchten.

De Rosse schreed voorop, zigzaggend door de hei, gevaarlijke punten mijdend, waar de posten soms lagen. Ze naderden al. Nog vijfhonderd passen. Dolf begon te hopen en voelde zijn vrees stillekes aan verdwijnen. Zagen ze ginder al niet de grillig heuvelende toppen der boomen, die de vaart omzoomen?

- ‘Halt! Sta!’ klonk ruw kort het bevel, door de kille nachtlucht en uit een zijkant sprongen op, uit hunnen schaapspels, twee douaniers, die de Rosse niet gezien had en argeloos voorbij was geloopen. Daar knalde een schot. Waren het de douaniers of was het de Rosse, die vuurde op hen? Hun pakken vlogen neer en Dolf, die de laatste kwam, vluchtte weg en liep in 't blinde terug, struikelend, rechtwippend en weer voort; hij ijlde door de hei een bosch in, steeds verder. Twee, drie schoten had hij hooren knallen, kruiselings door elkaar, een rauwen pijnkreet en een vloek. Hij rende en vlood, wild beenend vooruit en weg. Waarheen? Dat wist hij zelve niet.

Tot hij kwam aan een kasseiweg, die dwars door de hei liep. Dolf stond stil en ging toen aan 't denken. Hij moest terug naar huis. Daar zag hij, streepend door de heide, den steenweg over, twee glimmende spoorstaven; en in de lucht staakten, recht op, zwarte telegraafpalen, en de fijne ijzerdraden evenwijdig lijnden door de lucht. 't Was de spoorbaan naar Holland en Dolf herkende zijnen weg. De groote baan dierf hij niet volgen en hij kroop door bosschen en kanten, langs omwegen, loerend en schuw zoekblikkend om zich heen, al droeg hij geen pak meer, bewust van zijn plichtig zijn en vol angst dat ze hem vast zouden grijpen en meesleuren, of op hem schieten. Hij rilde op zijn beenen.

Tegen den morgen geraakte hij thuis en kroop stillekes in zijn bed. Net sliep, maar ze werd wakker bij 't aanvoelen van zijn koud rillende lijf. En hij vertelde heur wat hij er zelve van wist. Wie was er geschoten, gekwetst of dood? Waren ze er aan of was er iemand

gekend? Zijn pak had hij in brand gelaten. Wat moest hij nu doen?

Ze sliepen niet meer. De Rosse had er op geschoten, op de douaniers. Dat had Dolf goed gehoord en gezien. Maar wie was er geraakt? Ze beleefden duizend angsten en Dolf bleef liggen in zijn bed, uit vrees van gendarmen te zien afkomen, bij hem te huis om hem aan te houden. Dat hij vluchtte of zich ergens verborg? Misschien was er niets, en moest hij heel gewoon doen, om geen argwaan te wekken. Hoe kon hij het weten?

Tegen den middag kwam de Rosse bij hem, kalm weg een borrelke drinken en wist te vertellen dat ze schelen Jaak hadden geschoten in zijn bil, en aangehouden. 's Morgens al vroeg was hij binnengebracht in 't prison. Van hen was er niets gekend en Jaak zou wel zwijgen. Met vier maand was hij er van af. Hoe spijtig, vond de Rosse, dat hij dien loebas van een douanier geen kogel in 't lijf had kunnen jagen! 't Was maar uitgesteld en een anderen keer zou hij wel juister mikken en zoo haastig niet meer vuren.

Des avonds kwam Dikke Jan, de metser, een pintje pakken in de Biemusch en hij vertelde 't nieuws van den dag: dat de douaniers schelen Jaak hadden geschoten in zijn bil, bij 't smokkelen, en dat Rosse Van Bael, een vaartkapoen van de gemeenste soort, in den namiddag aangehouden was door de gendarmen, omdat hij er bij was geweest en geschoten had op een douanier.

FRANS VERSCHOREN.

Sinjorenlied.

Zich zelf zijn, is iets zijn.

I.

Men klaagt in 't land, dat wij, Sinjoren,
den kop opsteken veel te stout... -
Eja! Dat leeren wij van onzen toren,
die opfonteint tot aan de hemelvout...
Wat storm aan zijn granieten schoft mag rukken,
hij kan niet, wil niet, zál niet bukken!
Steeds even stug en hecht
staat onze toren recht.
- Heeft reeds als kindren ons dat beeld bewogen,
geen wonder, leeft en glanst het in onze oogen
en blijft het ons in 't hart geprent
tot 's levens end...
Juist als uw vorstlijk-schoone toren,
zoo stug en stout, zoo echt en hecht,
Sinjoren, gij, flinke Sinjoren,
tot spijt van wie 't benijdt,
den stoeren kop houdt recht
altijd!
altijd!

II.

Men mort in 't land, dat ons, Sinjoren,
verliefd als geen op eigen schoon,
het vreemde schoon nooit duurzaam kan bekoren... -
Dat leeren wij van onzen Antigoon!
Als de oude reus, omringd van al zijn magen,

rondrijdt op zijn vergulden wagen,
wat rust dan houw en trouw
zijn oog op de eigen vrouw...
- Heeft reeds als kindren ons dat beeld bewogen,
geen wonder, leeft en glanst het in onze oogen
en staat het ons in 't hart geprent
tot 's levens end!
Gij, dichters, kunstenaars geboren,
met eigen ziel én oog én aard,
Sinjoren, begaafde Sinjoren,
tot spijt van wie 't benijdt,
blijft de eigen kunstkroon waard
altijd!
altijd!

III.

Er zijn er, die het dwaasheid noemen,
dat wij, wat lokstem vleide of riep,
onze eigen taal nog steeds de schoonste roemen
en blijven Vlaamsch, als God ons schiep!
Dat leert ons toch héél 't volk van Leie en Schelde!
Wat juk zijn kloeke schouders knelde,
het bleef toch, de eeuwen rond,
steeds even Vlaamsch en blond...
Volschoone taal, waarin we als kleinen baden,
ons bruiden streelden, vierden onze gaden,
slechts gij bloeit tot ons lesten stond
in onzen mond!
Trouw als uw reus, trotsch als uw toren,
en erven, gij, eens hoogen naams,
Sinjoren, ei, blonde Sinjoren,
tot spijt van wie 't benijdt,
blijft Vlaamsch, blijft koppig Vlaamsch
altijd!
altijd!

POL DE MONT.

De Chemie der Levensverrichtingen.

De mensch is traag tot denken, ongeneigd tot waarnemen, vadsig tot onderzoeken. De hem ingeboren nieuwsgierigheid bevredigt hij makkelijker en liever door *gelooven* dan door *weten*. Het komt er niet eens op aan, of zijn geloof al of niet overeenstemt met heldere denkbeelden, met opvattelijke begrippen. Het liefst paait hij zich met bloote *woorden*, waarmede hij, zooals KANT het ergens zegt, zijn denkvermogen in slaap wiegt op de peluw van duistere voorstellingen.

Men vindt de wet van de minste inspanning (principe du moindre effort) terug in de gansche geschiedenis van het menschdom, en niet het minst in zijn zedelijke en verstandelijke. Niet begrijpend den oorsprong der wereld en zijn mechanisme, lag het den mensch voor de hand te denken aan de tusschenkomst van een of meer machtige wezens met een bewusten wil, aan een God of aan goden, met menschelijke gedaanten en menschelijke gevoelens. En het is dan ook zoo gebeurd. Niet wijs wordend uit zijn aandoeningen en gewaarwordingen, waaraan hij geen stoffelijk substraat, geen stoffelijke oorzaak en geen stoffelijke uitingen herkennen kon, heeft hij zich een mysterieuse, eveneens onstoffelijke ziel toegeschreven. Hij heeft de voorwerpen steeds zien naar omlaag vallen, en heeft dan gesproken van een zwaartekracht, zonder oorzaak op haar beurt. Bij plant en dier geschieden stofwisselingen en bewegingen, zijn ademhaling en voeding, voortplanting en erfelijkheid gade te slaan. Honderden verschijnselen, even ontzettend in hun verwikkeling als verbazend in hun doelmatigheid, treffen het oog en den geest van den waarnemer. Zoo heeft dan ook de natuurvorscher van vroegere eeuwen, in zijn onmacht om die verschijnselen te verklaren, of, wat op hetzelfde neerkomt, het verband te vatten tusschen die verschijnselen en andere, hem beter bekende, zich weten tevreden te stellen met een fei-

tenomschrijvend *woord*: hij heeft gesproken van een *levenskracht*.

Het is altijd en overal dezelfde methode. Het is die van den MOLIÈRE'schen medicus die doceert: ‘Opium dormire facit, quia est in illo potestas dormitiva’. (Opium doet slapen, omdat het een slaapverwekkend vermogen bezit).

Van MOLIÈRE gesproken, ik ben geneigd te denken dat hij met zijn woordenkramer van een medicus op het tooneel te brengen, meer heeft bedoeld dan eenvoudig weg een belachelijk personage te scheppen. Ik geloof graag dat hij het gemunt had op de waanwijze geleerden van zijn tijd, op de ‘sorbonnagres imbéciles,’ zooals MONTAIGNE en RABELAIS ze uitscholden, op de ‘gekken met vierkante muts,’ zooals BACON ze bespotte. En in dit geval zou zijn type niet minder goed geschetst zijn. Want in den geest van den MOLIÈRE'schen medicus, of van de doctoren in us die hij voorstelt, was het *woord* potestas dormitiva een *verklaring*. Erger nog: geadeld door eenige tientallen van jaren gebruik zou het woord gedijen tot een concept, tot een entiteit, tot een op zichzelf bestaand, transcendant iets, ontsnappend aan alle poging tot ontleding. En was men hem of hun mettertijd komen voorstellen, hun afgetrokken begrip potestas dormitiva te vervangen door concretere opvattingen als morphine en narcotine, dan zouden zij ten hoogste eens eventjes medelijdend hebben geglimlacht. Naar hun meening zou de ‘potestas dormitiva’ daarom niet minder bestaande zijn gebleven. Het zou hun voorgekokomen zijn als bijzaak dat de *dragers* der potestas dormitiva nauwer waren bepaald geworden, en gewis zouden zij hebben geloochend dat met de nauwere bepaling dier dragers, de verklaring van het ‘slaapverwekkend vermogen’, trouwens voor hen een entiteit, om den minsten stap zou benaderd geworden zijn.

Aldus zijn op elk gebied der menschelijke geestesbemoeiing, zoowel buiten als binnen de godsdienstige leeren en wijsgeenge stelsels, tal van dogma's opgerezen, ontstaan uit het misbruik van een meer of minder nauwkeurig feitenomschrijvend woord, en daar nu staande, om een uitdrukking van LUC. ANSPACH te gebruiken, als zooveel uithangborden waarop aan 't onderzoek en aan 't vernuft wordt beteekend: hier gaat men niet voorbij, hierachter dringt men niet door. En de traditie voegt er bij: ‘Te willen ploegen en zaaien

op 't heilige veld achter die standpalen is het zwaarste der misdrijven en verdient de vreeselijkste der straffen.' De bijbelsche LUCIFER-legende, en haar Grieksche zuster of dochter, de PROMETHEUS-sage, hebben geen andere beteekenis. En de apologetiekers van alle taal en kleur blijven steeds doceeren dat dogma's te willen doorgronden overeenkomt met: vervallen in de zonde van hoogmoed.

Wat al kwaad die dogma's, met hun zelfaangetogen eerbiedwaardigheid, kunnen stichten; hoe ze beletten de waarheid te zien, wanneer zij nochtans reeds straalt uit een feitenreeks die anders overtoereikend zou wezen, zal blijken uit een voorbeeld in de volgende bladzijden. Daarin wil ik in haar groote trekken, uit het bijzondere standpunt van den chemicus, de vraag behandelen: 'Bestaat er een levenskracht?' Zoodat de vraag nu beter zou worden: 'Bestaat er een levenschemisme?' Trouwens hangen alle levensverschijnselen, de psychische niet uitgezonderd, zoo nauw met malkaar samen, dat, indien het onderzoek van de quaestie der levenskracht, langs de eene zijde beschouwd, een negatief antwoord oplevert, het niet anders kan of men zal ook moeten tot 'neen' besluiten, wanneer men op de vraag langs een anderen kant zal willen ingaan.

* * *

Eeuwen en eeuwen lang, niet alleen wanneer metaphysiek en scholastica den overheerschenden scepter zwaaiden over elk gebied van 't menschelijke denken en gissen, maar ook nog meer dan tweehonderd jaar nadat onder BACON'S invloed de proefondervindelijke wetenschap het burgerrecht had verkregen, was de meening algemeen dat de stofverwisselingen en veranderingen in de oeconomie van dier en plant verschijnselen waren van een gansch bijzonderen aard, uitingen van een op zichzelf bestaande kracht, de levenskracht, en in dit bijzondere geval van een eigenaardig levenschemisme.

Men was er van overtuigd dat er geen verband, geen verwantschap, laat staan geen vergelijkbaarheid, noch veel minder geen identiteit kon bestaan tusschen de reacties geschiedend bij de levende wezens, zoogezegd onder den geheimzinnigen invloed van het leven, en de tallooze omzettingen die de chemici in hun laboratoriën bewerk-

stelligden. Meer nog, de zelfstandigheden die tusschenkwamen in de samenstelling der organismen, en daarom *organische zelfstandigheden* worden genoemd, konden naar de meening der ouderen slechts in den schoot der levende wezens zelf, konden slechts onder den invloed van het leven ontstaan. Van minerale zelfstandigheden uitgaan, zooals de planten ze putten uit den grond of opnemen van de lucht, om ze te verwerken tot organische stoffen als vet, suiker, alkohol, enz., ging door als een onmogelijkheid. Wel kenden de chemisten van de achttiende en van het begin der negentiende eeuw tal van stoffen die zij uit planten- en dierenorganen hadden afgezonderd, gekristalliseerd en bestudeerd; wel hadden zij tal van laboratoriumsreacties leeren kennen waarbij, onder invloeden die zij in de hand hadden, het eene levensprodukt in het andere kon overgaan; aan het ontstaan van levensprodukten uit andere uitgangsmaterialiën *dan* levensprodukten hadden zij nooit durven denken. Ook viel het hun niet in, dat er reeds een diepe analogie bestond tusschen de in hun macht zijnde reacties, en de stofverwisselingen gebeurend bij de dieren, die toch ook geen minerale stoffen tot organische vermogen te verwerken, maar zich slechts met planten en dieren, d.i. met levensprodukten, kunnen voeden: daarvoor stond hun het woord levenschemisme in den weg. En liever deelden zij hun wetenschap in in twee deelen: de anorganische chemie of studie der mineralen en omzettingsprodukten der mineralen, en de organische, of studie der levensprodukten en derivaten van levensprodukten.

Er moesten feiten opdagen, tallen van feiten, om het, inmiddels op niets stelligs berustende geloof aan het bestaan van een ondempbaar hyaat tusschen de organische produkten en de anorganische te doen verdwijnen. Het was WOLFGANG WOEHLER, hoogleeraar te Göttingen, die in 1828 het vuur opende, doordien hij op kunstmatige wijze, en uitgaande van minerale stoffen, een levensprodukt bekwam. Dit produkt was het ureum, de pisstof. Zooals het overigens in den aard der zaken lag, werd al heel spoedig aan WOEHLER'S ontdekking de bewijskracht ontkend welke zij in zich hield. Men bracht er tegen in dat ureum tot dan toe slechts per abuis onder de levensprodukten gerekend was geworden. Het was geen echt levensprodukt meer, maar een produkt van de desassimilatie, een vernieti-

gingsprodukt, en was voortaan te rangschikken onder de anorganische zelfstandigheden, waarin trouwens alle wezens na hun dood weder vergaan. Alhoewel niet totaal ongegrond, was de opwerping evenmin doorslaande. Want door WOEHLER'S voorbeeld aangemoedigd, en geholpen door nieuwe theoretische gegevens, waarmede een reeks geleerden als DUMAS, LIEBIG, GERHARDT, LAURENT en KEKULÉ de wetenschap wisten te verrijken, legden zich nu honderden en duizenden chemisten op de kunstmatige nabootsing van levensprodukten toe. CHEVREUL vormde kunstmatige vetstoffen; BERTHELOT fabriceerde uit kool en water achtereenvolgens alkohol, azijnzuur en mierenzuur, en weldra bloeide de chemische synthese in vollen luister op. Heden ten dage bestaat er niet één klasse meer van organische produkten waarvan niet talrijke vertegenwoordigers kunstmatig gevormd zijn geworden. Dit geldt zoowel voor de alkoholen, zuren en esters, die in tallooze dieren- en plantendeelen worden aangetroffen, als voor de aldehyden, ketonen en terpenen, die de geurende stoffen uitmaken, evenals voor de kleurstoffen van wieren, bloemen, vederen en bladeren; ook voor de suikers, het zetmeel en de celstof, die evengoed bij dieren als bij planten bestaan; ook voor de onafzienbare groep der dieren- en plantenalkaloïden, voor de ureïden of desassimilatieprodukten, gelijk het in den loop van 1907, dank zij de prachtige onderzoekingen van EMIL FISCHER, nu ook eindelijk waar is geworden met de peptonen en ten slotte ook met de eiwitstoffen die in niet een enkele levenskrachtige cel ontbreken, ja, er het kenmerk van zijn.

Ondanks dit alles spreekt men nog heden van een anorganische en van een organische scheikunde. Maar die woorden hebben niet meer denzelfden zin. Al de produkten die destijds als levensprodukten waren gecatalogeerd geworden, en dus als organische benoemd, bezitten een gemeenschappelijk element: de koolstof. En heden beteekent het woord ‘organische zelfstandigheid’ niets anders meer dan ‘koolstofhoudende verbinding.’ Nu ook betitelt men als organische chemie de chemie van de koolstof en hare derivaten, niet alleen van alle levensprodukten, maar ook van de duizenden andere, kunstmatig gevormde, die in geen levend wezen aangetroffen worden of worden kunnen.

De indeeling der chemie in twee groote takken is, zooals ik 't vroeger zei, behouden geworden, alhoewel niet één *principieele* reden die splitsing nog wettigen kan. Maar de methode, de didaktiek, vindt er haar profijt bij. De koolstofverbindingen (men telt er ten huidigen dage nagenoeg 250.000 en elk jaar komen er eenige honderden of duizenden bij) zijn talrijker bekend dan de derivaten van al de andere elementen te zamen. Zoodat de chemie der koolstof een zoo uitgebreid kapittel geworden is van de algemeene chemie, dat het noodzakelijk is geworden, het afzonderlijk te behandelen. Daarbij vertoonen de koolstofderivaten eenerzijds een zoo groote veranderlijkheid en gevoeligheid tegenover allerhande uitwerkingen en invloeden, anderzijds een zoo verregaande broosheid, een zoo uitgesproken vernietigbaarheid, dat het manipuleeren met die produkten moet geschieden in gansch andere voorwaarden dan de behandeling der meeste delfstoffelijke verbindingen. Daarom bestaan er laboratoriën voor organische chemie, gansch anders ingericht dan die voor anorganische, en heeft de verdeeling van den arbeid het ook gewild dat er thans anorganische en organische chemisten bestaan, elk bemoeid met zoo goed als afzonderlijke vakken, beschikkend over zoo goed als verschillende hulpmiddelen, en ik zou er graag bijvoegen met zoo goed als een anderen draai des geestes.

Hier rijst nu de vraag op of het wel een bloot toeval is, dat de levensprodukten juist derivaten zijn van het gemakkelijkst allerhande omzettingslustige verbindingen aangaande element, de koolstof. Toeval is dit zeker niet, maar ook is de stelling zelf er verre van af eenige absolute waarde te hebben. Er bestaan produkten onzer levensfunctiën die geen koolstof bevatten. Een voorbeeld daarvan is het chloorwaterstofzuur of zoutzuur, dat door de wanden onzer maag gestadig wordt afgescheiden. De meeste lagere organismen weten zich of wel een geraamte of wel een mantel te vormen van kiezel, alweer een koolstoflooze onoplosbare verbinding, die zij eerst in een oplosbaren vorm hebben opgenomen, en later zelf in hun organisme tot onoplosbaar materiaal omgewerkt. Het geraamte der werveldieren bestaat hoofdzakelijk uit phosphorzure kalk, ongetwijfeld langs een gelijkaardigen weg gevormd. En de schelpen der weekdieren, door hun huid afgescheiden, bestaan uit calciumcarbonaat, een produkt dat alhoe-

wel nu eens wèl koolstof bevattende, toch door niemand als een organische verbinding zou worden beschouwd.

De zelfstandigheden, hierboven genoemd, hebhen nochtans met de meeste organische een eigenschap gemeen: zij zijn, althans in zekere stadiën van hun evolutiecyclus, aan *geringe* invloeden gevoelig: een kleine temperatuursverandering, een kleine wijziging in het zoutof zuurgehalte van het midden waarin zij zich bevinden, volstaan om zekere van hun voornaamste eigenschappen, b.v. hun oplosbaarheid of onoplosbaarheid, totaal te wijzigen. Daarom kunnen zij een rol spelen in de oeconomie der levende wezens, waar er natuurlijkerwijze geen spraak kan zijn van hooge temperaturen of temperatuursprongen, van krachtige reagentiën als bijtende alkaliloogen en sterke zuren in den aard van het vitriool, vermits onder deze invloeden de organismen zelf al dadelijk totaal zouden vernietigd zijn. En zoo wordt ook de vraag, die bij den eersten aanblik wel gewettigd scheen, of het alleen een bloot toeval was dat in die variëteit van gemakkelijke stofverwisselingen onder de werking van weinig energische invloeden, welke wij levensreacties noemen, nu juist verbindingen voorkomen die aan zwakke invloeden gevoelig zijn, dus voornamelijk koolstofverbindingen, (want er bevinden er zich weinig andere in 'tzelfde geval), de vraag blijkt bij verder nadenken slechts een groote naïveteit te zijn: de variabiliteit der levensprodukten wordt trouwens ook terruggevonden bij de koolstofverbindingen die *niet* in de levensprocessen tusschenkomen.

En toch zal de mensch die gelooft dat de wereld en het leven geschapen zijn met een vooropgestelde bedoeling, geneigd zijn de beredeneering om te keeren, en te zeggen dat de Schepper opzettelijk aan de koolstof bijzondere eigenschappen heeft verleend, een eigenaardig gemak van verbinding en omzetting heeft verstrekt, omdat hij de koolstof had uitgekozen tot de grondstof waaruit hij levende wezens had willen bouwen.

Wij hebben reeds gezien dat de spijsvertering bij mensch en dier geschiedt dank zij de tusschenkomst van een niet-koolstofhoudend bestanddeel van het maagsap, het zoutzuur. Eveneens aan anorganische stoffen werd het materiaal ontleend waaraan zooveel dieren hun rigiditeit te danken hebben. De voorkeur van den Schep-

per voor koolstofhoudend materiaal is dus reeds onderbroken bij het verzekeren van twee der belangrijkste levensfuncties, terwijl nochtans voor het verzekeren der rigiditeit, de Schepper slechts de hand te leggen had op koolstofhoudende cellulose en koolbevattende houtstof, die hij trouwens zoo breed heeft weten aan te wenden in den bouw van boom en gewas!

Neen, er hoeft niet gedacht te worden aan finaliteit om zich rekenschap te geven van de ongemeene talrijkheid en van de labiliteit der koolstof verbindingen. De echte oorzaken liggen ons voor de hand. Zij liggen in het feit dat bepaalde eigenschappen, die door elk ander element worden gedeeld, bij de koolstof in buitengewoon gelukkige verhoudingen samen worden aangetroffen.

Een der kenmerkende eigenschappen van elk element is zijn atomiciteit of chemische waarde. Men zegt b.v. dat waterstof éenwaardig, zuurstof tweewaardig, boor driewaardig en koolstof vierwaardig zijn, en ook dat zich in bepaalde omstandigheden stikstof als vijfwaardig, zwavel als zeswaardig, chloor als zevenwaardig verhouden. Dit beteekent in leekentaal dat het atoom van de waterstof vergelijkbaar is aan een eenarmig individu, dus slechts in staat aan een enkel ander eenarmig individu (b.v. kalium) de hand te reiken om een groep te vormen; of wel dat twee éénarmige waterstofatomen met het tweearmige zuurstofatoom alweer een gesloten groep zullen vormen, waar geen plaats meer zal zijn voor nieuwe bijtreders. Het koolstofatoom is nu vierwaardig, vierarmig; en dat een vierarmige een grootere variatie van combinaties kan vormen dan een driearmige, spreekt nu van zelf. Echter is er, om combinaties van stoffelijke punten te kunnen vormen, plaats, ruimte noodig. En daarvan uitgaande zou het niet moeilijk zijn, langs descriptief-meetkundigen weg aan te toonen dat, vermits er slechts drie afmetingen bestaan, lengte, breedte en hoogte, de vierarmige atomen het maximum aanbieden van het aantal mogelijke combinaties. Vijf-, zes- of zevenarmige wezens missen plaats om evenveel schakeeringen te kunnen bewerkstelligen als de koolstof.

Die theoretische beredeneering wordt door de ondervinding bevestigd. Naast de koolstof bestaat er nog een enkel ander vierwaardig element: het silicium of de kiezel. Welnu, na de koolstof is de kiezel het element waarvan het grootste aantal verbindingen be-

kend zijn. Men kan er zich van overtuigen met het eerste 't beste leerboek van mineralogie open te slaan: de beschrijving der silicaten neemt er meer dan de helft der bladzijden in, die de behandeling van alle andere mineralen te zamen vordert.

Een tweede eigenaardigheid van de koolstof ligt in haar verregaande electrische onverschilligheid. Elementen met een sterk uitgesproken electropositief karakter als kalium of zink, zijn niet in staat, met gekenschetste electronegatieve elementen, als chloor of broom, talrijke verbindingen te vormen. De aantrekking tusschen hun electrische ladingen is te krachtig, hun behoefte tot samentreden is te dringend om het veld open te laten tot *phantasie*. En weder is die regel van algemeene beteekenis: het zijn alweer de elementen met weinig uitgesproken electrisch karakter, als waterstof en zuurstof, die men het drukst terugvindt in allerhande zoo goed anorganische als organische zelfstandigheden.

De elementen verbinden zich niet alleen met andere elementen, maar ook soms met zichzelf. Er zijn van het kwikzilver, van het koper, van het ijzer, het mangaan, het nikkel en andere metalen twee reeksen van zouten bekend: de eene, waarin de metaalatomen onmiddellijk de armen reiken tot niet-metallieke, zoogenaamde metalloïdische atomen, de andere, waarin twee of meer metaalatomen eerst met malkaar atomiciteiten wisselen (d.i. den arm geven) en dan de overige vrijgebleven atomiciteiten door niet-metalen laten in beslag nemen. Welnu, die eigenschap om zich met zich zelf te verbinden, is bij niet één element zoo sterk uitgesproken als bij de koolstof. Men kent organische verbindingen waar zich, als paternosterbollen, dertig en veertig koolstofatomen naast malkaar rangschikken, de overige, vrijgebleven atomiciteiten nu latende innemen, of wel door andere elementen dan koolstof, of wel ook door nieuwe koolstofatomen, of door reeksen, groepen van koolstoofatomen.

Eindelijk is koolstof een element dat niet te traag en ook niet al te gemakkelijk verbrandt. Ik zal er later op te wijzen hebben dat het arbeidsvermogen bij de dieren, hun spierkracht, denkvermogen en warmtegraad, zijn oorsprong neemt in een enkele oorreactie: de verbranding of oxydatie der koolstof.

De bovenstaande ontwikkelingen toonen aan dat er zich bij de

koolstof bepaalde eigenschappen op een buitengewoon gelukkige wijze samen voordoen, opdat de koolstof een groot getal verbindingen kunne vormen, zich op hun beurt gemakkelijk tot nieuwe wijzigingen leenend. Met al die ontwikkelingen kan ook de finalistische hypothese vrede hebben. Zij kan echter niet meer vereenigd worden met het feit, dat FRIEDEL en LADENBURG, van organische stoffen uitgaande, zelfstandigheden hebben gevormd van hetzelfde type, maar waarin een of meer koolstofatomen door kiezel (silicium) waren vervangen geworden, en dat deze stoffen met de overeenstemmige koolverbindingen in al hun eigenschappen zoo goed als volkomen analoog waren.

De slotsom van al hetgeen vóórgaat zal dus zijn dat er geen essentieel verschil bestaat tusschen de samenstellende bestanddeelen der levende wezens en de derivaten der mineralen; dat de overgang van de eene groep tot de andere mogelijk en zelfs gemakkelijk is, en dat er verder geen buitennormale oorzaken op te zoeken zijn van de eenigszins bijzondere eigenschappen der produktengroep waartoe de bestanddeelen der levende wezens behooren.

Dat alles is overigens reeds duidelijk, klaar, onomstootelijk aangetoond en bewezen sinds nagenoeg een dertigtal jaren. Maar omtrent de daarop volgende vraag: '*hoe* geschieden de stofverwisselingen bij de levende wezens; gebruikt de natuur daar al of niet andere hulpmiddelen dan die waarover de chemisten beschikken of ooit beschikken zullen; is er hier al of niet sprake van de tusschenkomst van een op zich zelf bestaande levenskracht of levenschemisme, in den grond verschillend van het gewone chemisme', bleef de discussie open.

De aanhangers der vitalistische zienswijze, de kleinzoons van degenen die gezegd hadden dat men nooit uit minerale stoffen organische zou kunnen maken, hielden nu de volgende redeneering: Wat baat het dat BERTHELOT aethyleen en water op 1400° heeft gestookt, en aldus alcohol bekomen? Wat leert ons die proef over 't ontstaan van alcohol bij de gisting der suikerhoudende vochten? Wat helpt het ons vooruit dat men, met eiwit uren lang op 100° met zoutzuur te stoken, peptones bekomt? Waar is de vergelijkbaarheid tusschen dien overgang en het verschijnsel der spijsvertering, dat in onze maag op

37 graad geschiedt? Of dat men, met rietsuiker of zetmeel met verdunde zuren te verwarmen, vruchtsuiker vormt, welke betrouwbare aanduidingen kan ons dat verstrekken over het ontstaan van diezelfde suiker in peer en druif? Soms gelukt men er in, laboratoriumsreacties te bewerkstelligen leidend A tot B, en dus eenigermate vergelijkbaar bij levensreacties waar ook A tot B wordt omgezet. Maar het middel is nooit hetzelfde. De weg, voerend van A tot B in den kolf van den chemicus, loopt ver buiten den weg welken de levende natuur inslaat.'

Vóór vijftien jaar kon die redeneering verdedigd en volgehouden worden. Heden ten dage zou men dat niet meer te goeder trouw kunnen doen.

Beschouwen wij inderdaad een der gewichtigste en eigenaardigste aller levensreacties: de rechtstreeksche opname der stikstof uit de lucht, zooals de peulvruchten het nagenoeg alleen vermogen. Bij aandachtig onderzoek is er gebleken dat de peulvruchten zelf *niet* in staat waren de luchtstikstof te benuttigen. Het werk wordt voor hen gedaan door koloniën van mikroben, woekerend aan hun wortelgezwellen. De bijzondere, praktisch aan de peulvruchten toegeschreven eigenschap komt dus neer op een mikrobenwerking, d.i. op een *gisting*, of, om de zaken nog ietwat breeder op te vatten, op een reactie of op een reeks reacties, zich voltrekkend in den schoot van individueele cellen. Het beschouwde verschijnsel is aldus van dezelfde orde als de productie van giften in ons lichaam door mikroben van besmettelijke ziekten die zich met onze levensvochten voeden, als de verwerking van bloed tot melk in de epitheliaalcellen der melkklieren onzer zoogdieren, als de reiniging, de ontgiftiging van ons bloed door onze lever- en niercellen, als de omzetting van moutsuiker tot alcohol en koolzuur in de cellen der biergist.

Sprekende over deze laatste reactie zei LIEBIG dat het gistdiertje een wezen was, dat zich met suiker voedde, koolzuur uitademde en... alcohol afscheidde. Hij deed echter daarmee niets anders dan feiten omschrijven, en stilzwijgend de meening schetsen, zoo niet uitdrukken, dat hetgeen er nu eigenlijk in de gistdieren zelf gebeurde aan 't chemisch onderzoek ontoegankelijk was, en tot het geheimzinnige domein der levenskracht behoorde. Het bleek echter mettertijd dat niet

alle suikers door het ‘gistdierje’ konden verteerd en verwerkt worden, maar alleen de suikers die eerst in vruchtsuiker of glucose konden overgaan. En er werd eenigen tijd later bevonden dat men, met de geperste gist door middel van gewone oplossingsmiddelen te behandelen, een vocht bekwam, dat nu zelf in staat was, bepaalde suikers tot vruchtsuiker om te zetten. De vaste stof, bekomen met dat vocht voorzichtig te verdampen, kreeg den naam van *invertine* of *invertase*. Voor korte jaren nu wist prof. BUCHNER uit de gistcellen een tweede aftreksel te bekomen, ditmaal in staat, in de gewone omstandigheden eener laboratoriumsproef, de vruchtsuiker in alcohol en koolzuur om te zetten, net als de biergist zelf. Dit aftreksel, of ten minste het vaste bestanddeel van dit aftreksel, draagt den naam van *alcoholase*. Het wordt nu dus duidelijk dat de chemische rol van het gistdiertje in de gisting van het bier ten slotte neerkomt op de tusschenkomst van twee oplosbare bestanddeelen, door dat ‘gistdiertje’ aangebracht: van de invertine, die de moutsuiker tot glucose omzet, en van de alcoholase, die de glucose of vruchtsuiker in koolzuur en spiritus splitst. Die invertine en die alcoholase mogen dus beschouwd worden en worden ook betiteld als *oplosbare fermenten*.

Er zijn nu echter nog meer extrakten, nu eens van eigenlijke gistcellen, en dan weer van dierlijke of plantaardige cellenweefsels of organen met een bijzondere chemische zending, bekend, en, wegens hun vergelijkbaarheid met de voorgaande, worden zij ook oplosbare fermenten genoemd, of, wat hetzelfde beteekent, *zymasen* of *enzymen*, naar het Grieksche woord zymos, dat gist beteekent. Verdere voorbeelden van enzymen zijn o.a. de diastase, die bij de kieming der zaadplanten het zetmeel in suiker verandert, de amylase, die in de knollen van aardappel en topinambour oplosbare suikers tot zetmeel omwerkt, en de pepsine onzer maag, die, met eene kleine hoeveelheid zoutzuur vermengd, een succédané van ons maagsap vormt, en met wier hulp men ook in glazen bokalen en bij menschenlichaamstemperatuur, kunstmatige spijsverteringen kan gadeslaan, gansch gelijk verloopend als de normale.

Om dus meer te willen weten over de chemie der levensverrichtingen, was het voortaan noodzakelijk en tevens voldoende, de twee volgende vragen op te lossen: *wat* zijn enzymen, en *hoe*

komen zij in de levensreacties tusschen? Aan het verder ingaan op die vragen stonden in den eerste buitengewone hinderpalen in den weg. Alle pogingen om enzymen te bekomen in een betrouwbaren toestand van reinheid sprongen beurtelings af. Zoodat zelfs hun identificatie dikwijls ontzaglijke moeilijkheden opleverde. Het was een tijdperkje van verademing voor de vitalisten, die nu geloofden dat het proefondervindelijk onderzoek zijn laatste woord had gezegd, en inmiddels volhielden dat, met den zetel der levenskracht of levenskrachten terug te voeren op de enzymen, de experimentators aan de theorie der levenskracht niet het minste kwaad hadden gedaan, vermits de enzymen zelf nu de eigenaardige produkten waren van het levenschemisme.

Ongelukkiglijk voor hen had middelerwijl de algemeene chemie nieuwe veroveringen gedaan, en nieuwe instrumenten gefatsoend, waarmede het mogelijk zou wezen dieper in de studie der enzymenreacties het onderzoek te brengen, zonder te moeten wachten op het oogenblik dat de afzondering van reine, gekristalliseerde enzymen een praktische mogelijkheid zou geworden zijn. De chemische statiek en dynamiek, d.i. de wetenschap der chemische evenwichten en der chemische omzettingssnelheden, was ontstaan. Met nu de snelheden te meten waarmede b.v. rietsuiker zich omzet tot glucose onder den invloed der invertase, of eiwit zich tot peptone verandert in tegenwoordigheid van pepsine en zoutzuur (d.i. van het maagsap), stelde men vast dat die reacties in haar gang volkomen verliepen naar dezelfde mathematische wetten als b.v. de omzetting alweder van suiker tot glucose en van eiwit tot peptone onder den invloed ditmaal van verdunde mineraalzuren bij kooktemperatuur. Die wetten zijn de zoogenaamde wetten der *katalyse*. Pepsine en diastase zijn, zoo goed als zoutzuur, *katalysators*, d.w.z. produkten die, zonder schijnbaar deel te nemen aan een reactie, en zonder door hun massa tusschen te komen, de snelheid van een reactie verhoogen (of neerdrukken).

Katalytische reacties zijn er bij de vleet bekend. De omzetting van rietsuiker tot vruchtsuiker of glucose is er een eerste voorbeeld van. Laat men bij kamertemperatuur een oplossing van rietsuiker in gedestilleerd water aan zichzelf over, dan zijn er maanden aanraking

tusschen de suiker en het water noodig om de vorming van uiterst kleine hoeveelheden glucose te kunnen waarnemen. De reactiesnelheid is dus zeer gering. Laat men integendeel de suikeroplossing koken, dan is de omzetting reeds na een paar dagen nawijsbaar. Laat men nu eindelijk in de waterige oplossing eenige druppels zoutzuur of zwavelzuur vallen, dan geschiedt de reactie onmiddellijk, en zóó snel, dat zij na een half uur als praktisch ten einde geloopen mag beschouwd worden. Men zal *praktisch* zeggen dat alle rietsuiker in invertsuiker is veranderd. Dit is echter niet *absoluut* waar. Er blijft steeds een geringe hoeveelheid onveranderde rietsuiker in oplossing, en ook na jarenlang koken zal die uiterst geringe hoeveelheid rietsuiker niet tot nul gebracht zijn: het systeem: suiker, water, zuur, neigt tot een eindtoestand waar zeer veel glucose en zeer weinig rietsuiker zich, zooals 't heet, in evenwicht bevinden met malkaar. Na de inwerking vindt men het zoutzuur zoo goed als onveranderd terug. Men zou kunnen een kunstgreep aanwenden om dit zoutzuur uit het mengsel af te zonderen, en het weer op een nieuwe suikeroplossing nagenoeg met dezelfde vlijt zijn omzettingswerk zien herbeginnen. Men zou echter, met die proef een genoegzaam aantal keeren te herbeginnen, vinden dat de werkkracht van het zoutzuur mettertijd verzwakt, dat, zooals 't heet, de katalysator langzamerhand *vermoeid* wordt.

Een ander voorbeeld van katalysche werking is de synthese van FRIEDEL en CRAFT. Deze methode is in de organische chemie van zoo vruchtbare toepassing, dat prof. BAEYER er van gezegd heeft, dat zij aan het sprookje der tooverroede herinnert. Willen organische stoffen met zekere reagentiëngroepen in geen verbinding treden, of althans pas op een nawijsbare manier, dan roept de chemicus de katalytische werking in van aluminiumchloried. Pas is het eerste korreltje van den katalysator in de vloeistof gevallen, of men ziet een reactie ontstaan, vaak zoodanig heftig dat men bijzondere voorzorgen moet nemen om ze in toom te houden; en wanneer eindelijk alles weer kalm wordt, ziet men dat zich nieuwe lichamen hebben gevormd, terwijl het aluminiumchloried onveranderd is gebleven.

Ik ontleen een derde voorbeeld van katalytische werking aan het dagelijksch leven. Sedert eenige jaren verkoopt men een bijzon-

dere soort gasbekken, die van zelf ontvlammen wanneer men hun kraan openzet. Men verkoopt ook kleine metalen voorwerpen, die, boven een gewonen gasbek gehouden, dezen automatisch doen in brand schieten. Beschouwt men die voorwerpen van nabij, dan ziet men dat zij samengesteld zijn uit een paar platinadraden, waaraan een klein bolletje platinamoor (d.i. uiterst fijn verdeeld platina) is bevestigd. Terwijl lucht en gas zich bij gewone temperatuur niet in noemenswaardige verhouding verbinden, daar in gewone omstandigheden hun verbinding, d.i. de verbranding van het gas in de lucht slechts geschiedt wanneer men door middel van een vlammend voorwerp de temperatuur van het gas eenige honderden graden hooger heeft gebracht, vangt de verbinding van gas met lucht in tegenwoordigheid van platinamoor bij kamertemperatuur reeds aan. De verbinding ontwikkelt genoeg warmte om in enkele seconden het bolletje platina en de daaraan bevestigde draden gloeiend heet te maken, zoodat dan de gasbek in vlam schiet. Dat bolletje platinamoor heeft als katalysator dienst gedaan, en is na zijn dienst onveranderd.

Het is dezelfde katalytische werking van platina die toegepast wordt in de nieuwere zwavelzuurfabrieken, waar een mengsel van zwavelig gas en lucht, dat zich anders nagenoeg niet verbindt, zich zoo goed als quantitatief tot zwavelzuur omzet, wanneer men het over met platina doordrongen steenen leidt.

Er zijn echter ook katalysators die bepaalde reacties weten te beletten. Zoo b.v. wordt de omzetting van terpentijnolie tot kunstmatige kamfer of pineenchlorhydraat onder den invloed van chloorwaterstofgas praktisch onmogelijk, zoodra de geringste sporen water aanwezig zijn.

Nu is de studie der katalytische reacties die buiten de levende wezens geschieden ver genoeg gedreven, opdat haar betreffend een reeks regels kunnen opgemaakt worden, die even goed op de enzymenreacties toegepast kunnen worden. Zulke regels zijn o.a. de volgende

1° Katalysators vermogen enkel reacties te bespoedigen (of te stremmen). Zij zijn niet in staat reacties te bewerkstelligen die zonder haar tusschenkomst *volstrekt* onbestaande zouden zijn. Zoo ook zijn alle omzettingen van levensprodukten onder den invloed van zymases, ook bij afwezigheid dier zymases vast te stellen, al was 't maar ook in infinitesimale mate.

2° Zeer kleine hoeveelheden van een katalysator vermogen groote hoeveelheden reactieprodukten om te zetten. Toch is de gang der katalyse afhankelijk van de hoeveelheid des katalysators, en bevindt zich deze na een zekeren tijd van inwerking, zoo goed als in een staat van vermoeidheid, *waarvan hij mettertijd bekomt*. Evenzoo is de gemakkelijkheid of ongemakkelijkheid onzer spijsvertering afhankelijk van den rijkdom van ons maagsap aan zoutzuur en aan pepsine. Evenzoo gevoelen wij best aan ons zelf dat de katalysators die b.v. de chemische reacties in onze hersenen bewerken, na een bepaalden tijd moede worden, en zich later weder opknappen.

3° Voor den gang van elke katalystische reactie bestaat er een optima-temperatuur, beneden of boven dewelke de verschijnselen minder vlot en vlug gaan. Die regel doet dadelijk denken aan de waarnemingen van FRANK, die een optima-temperatuur vaststelde voor den lentegroei van plantendeelen, of van CLAUS, die een gelijkaardig maximum terugvond, als hij de ontwikkeling van kikvorscheieren gadesloeg. Eveneens kon hier gewezen worden op gelijkaardige resultaten bij echte enzymwerkingen, zooals de omzetting van zekere glucosiden onder den invloed van emulsine, b.v. die der amygdaline bij zoete amandelen.

4° Alle katalytische reacties zijn onvolkomene reacties. Zij houden stil bij een bepaalden evenwichtstoestand. Op dezelfde wijze hebben O'SULLIVAN en TOMPSON bevonden dat de ontdubbeling van een in de bladeren van den wilg aangetroffen glucosied, de salicine, onder den invloed van een in vele zaden en planten aangetroffen enzym, de emulsine, tot saligenine en glucose, bij 26° ophield, wanneer 83 % der salicine ontbonden waren geweest; maar dat ook de reactie herbegon wanneer men het evenwicht van het stelsel stoorde, b.v. wanneer men door een kunstgreep (hier de uitschudding met aether) de gevormde saligenine verwijderde.

5° Een verschil van enkele graden of gradendeelen der reactietemperatuur kan niet alleen de snelheid eener katalytische reactie aanzienlijk beïnvloeden, maar ook den aard der reactieprodukten. Het is dan ook overbekend dat b.v. de afscheidingsprodukten van koudbloedige werveldieren, als schildpad en slang, zeer verschillend zijn van die der zoo goed vleesch als planten etende zoogdieren; dat

men uit dezelfde bierwort en met hetzelfde gist gansch andere produkten zal bekomen indien men de gisting bij 6-8° (Duitsche methode) of wel bij 17-19° (Engelsche methode) laat plaats grijpen. En wat al storingen een kleine stijging der lichaamstemperatuur bij den mensch kunnen teweegbrengen, hebben wij allen ondervonden wanneer de koorts ons op het lijf heeft gezeten.

Het ware mogelijk de vergelijking nog in verdere bijzonderheden door te drijven. Echter zal hetgeen hier reeds in 't midden is gebracht volstaan, om helder te doen uitschijnen dat de levensreacties over 't algemeen katalytische reacties zijn. Dan blijft er nog een laatste vraag op te lossen: van welken aard zijn nu eigenlijk die katalysators?

Wegens de onmogelijkheid waarin men zich bevond, die katalysators in gekristalliseerden vorm af te zonderen, te reinigen en te bestudeeren, dacht men voor korte jaren dat het antwoord op die lastige vraag nog lang zou uitgebleven zijn. Dit is echter het geval niet geweest, want ditmaal heeft het toeval verbazend veel geholpen.

Iedereen weet wat men verstaat door organotherapie. Het is de methode, naar dewelke men de storingen van bepaalde organen geneest, met aan de kranken organen toe te dienen of aftreksels van dezelfde organen, ontleend aan zekere dieren. Zoo geeft men aan vrouwen in de keerjaren ovarine of öophorine, d.i. praeparaten van de eierstokken der vaarzen; zoo ook, omdat de menschelijke schildklier een bloedzuiverende zending vervult, dient men aan zekere huidzieken thyroïdine toe, uit dierenschildklieren getrokken; zoo nog beval BROWN SEQUARD aan, aan de grijsaards een illusie van jeugd terug te geven, met hun spermine in te spuiten, getrokken uit de teelballen der steenrat. De beredeneering was de volgende: vermits men niet kan met zekerheid de enzymen afzonderen, waaraan bepaalde organen hun functie danken, is het voorzichtiger, doelmatiger en beter, onze zieken die organen zelf te laten verbruiken, of extrakten van die organen. Een jaar of zes geleden gebeurde het echter, dat de Japansche scheikundige TAKAMINE, terwijl hij trachtte een uittreksel te bekomen van de nierkapsel, met welk extrakt hij meende wijzigingen van den bloedvatendruk te bewerkstelligen, uit dat nierkapselextrakt een *gekristalliseerd* produkt bekwam, dat ook

de bloedvatendrukking kan beïnvloeden. Zijn nieuw produkt kreeg den naam van *adrenaline*. Het duurde echter niet lang, of de adrenaline was bestudeerd geworden door een reeks chemisten, die haar chemischen bouw hadden weten klaar te leggen, en dan ook al spoedig het middel hadden gevonden om die adrenaline kunstmatig te verkrijgen uit steenkoolteerprodukten. Rond hetzelfde tijdperk werd ook nagewezen dat, indien de biergistcellen twee zymases bevatten, elk met een bijzondere zending, er in bepaalde levercellen niet minder dan vijftien, en denkelijk nog meer enzymen tegelijk aanwezig waren, die elk een bijzondere stofomzetting vermochten te bewerken. Alweder werden er in den loop der laatste jaren een goed half dozijn van die katalysators in gekristalliseerden toestand afgezonderd, en kort daarop synthetisch in de laboratoriën gevormd. Zoodat het nu zonneklaar bewezen is, dat er zich in de oeconomie der levende wezens reacties voordoen, volkomen analoog met b.v. de aluminiumchloriedreactie, waarvan ik hooger sprak.

Enzymen in gekristalliseerden toestand, dus met een bepaalde chemische individualiteit, zijn echter slechts uitzonderingen. De meeste zijn niet in gekristalliseerden toestand te bekomen, en zullen het ook nooit zijn. Wij hebben daar thans zekerheid over, en hebben tevens een denkbeeld kunnen krijgen over den aard van hun tusschenkomst. Hoe men tot dat resultaat is gekomen, is wel 't vertellen waard.

Het is algemeen bekend dat het vleesch van zekere kampernoeliën blauw of violet of zwart wordt, zoogauw deze kampernoeliën gekwetst of afgesneden worden. Even goed is het in de morgenlanden geweten, dat zekere boomsappen achtereenvolgens rood en zwart worden, om de zoogenaamde Chineesche en Japansche lakken te vormen. Die kleuromslagen zijn van chemischen aard, zij berusten op een inwerking der dampkringszuurstof. Worden nu echter, onmiddellijk na het afrukken der kampernoeliën of het uittappen der boomsappen, deze op een betrekkelijk hooge temperatuur (b.v. 95 graad) gebracht, dan geschieden die kleur- en gedaanteveranderingen niet meer. Zoodat het voor de hand ligt, te onderstellen dat de werking der dampkringszuurstof geschiedde met medehulp van een katalysator, die, evenals de enzymen, bij 95° zou gedood geweest zijn en wiens rol daarin zou hebben bestaan, dat hij vermocht zuurstof aan de lucht te onttrekken

om die op de hem omgevende stoffen vast te zetten, - aldus een *oxydeerend* katalysator. En inderdaad is het voldoende geweest die kampernoeliën en die lakken te behandelen met oplossingsmiddelen als chloroform of glycerine, om vloeistoffen te bekomen met een buitengewone oxydeerende werkzaamheid. Men heeft hun eerst den naam gegeven van *laccases*, omdat de eerste uit de Japansche lakken getrokken waren. Nu gebruikt men meer algemeen de breedere benaming van *oxydases*. En met die oplossingen heeft men niet alleen oxydaties bewerkstelligd, die men bij levende wezens had gadegeslagen, maar ook gelijkaardige reacties teweeggebracht in vrij breeder domein. Prof. EM. BOURQUELOT heeft namelijk vastgesteld dat alle zelfstandigheden behoorende tot de onafzienbare groep der phenolen, door kampernoeliën-oxydases kunnen aangegrepen worden. Mettertijd zijn nu ook in tallooze andere planten en plantenprodukten oxydases, nu eens krachtig en dan eens zwakjes werkzaam, opgespoord geworden. Ik noem hier alleen maar de tragantgom, den ajuin en de klaver.

Wanneer men nu die oxydase-oplossingen verder heeft onderzocht, dan is een bijzonderheid al ras in 't oog gesprongen. Bij de verdamping der oplossingen en de verassching van het residu, vond men telkens in de asch ongemeen aanzienlijke hoeveelheden terug van een element dat goed bekend is: het mangaan, den nauwen verwante van het ijzer. En alweer lag het op den weg, zich af te vragen of er geen rechtstreeksch verband bestond tusschen het mangaangehalte van zekere oxydases en hun chemische activiteit. Kort daarop vond de Fransche scheikundige M. BERTRAND in de luzerne een mangaanarme en weinig werkzame oxydase, wier activiteit hij in groote mate kon doen stijgen met er een kleine hoeveelheid mangaanzout bij te voegen; omgekeerd wist hij zeer actieve laccases nagenoeg lam te maken, met hun op kunstmatige wijze mangaan te onttrekken. Bijna terzelfdertijd deed de Japansche landbouwkundige NAGAOKA uitschijnen dat er een rechtstreeksch verband bestond tusschen de opbrengst der rijstvelden en het mangaangehalte van den grond. Een kleine toevoeging van mangaan (nagenoeg 25 klg per hectare) bracht eene vermeerdering teweeg van meer dan 30 % van den oogst; grootere hoeveelheden hielpen niets meer; nog grootere eindelijk werkten schadelijk.

Maar welke zou wel de rol wezen, gespeeld door het man-

gaan in die oxydases? Zou zich daar het mangaan bevinden in een bijzonderen toestand, of zouden reeds de gewone, dagelijks gehanteerde en kristalliseerende mangaanzouten de dragers zijn van een bepaald oxydatievermogen?

Het proefondervindelijk onderzoek kon dadelijk die laatste vraag oplossen, en het was BERTRAND die zich met dat onderzoek belastte. Wetende dat een bepaalde organische stof die goed aan de fotografen bekend is, het hydrochinoon, het vermogen bezit aan den dampkring geringe hoeveelheden zuurstof te onttrekken, bracht hij in hydrochinoonoplossingen oplossingen van mangaanzouten, en mat de hoeveelheden zuurstof die door die gewijzigde hydrochinoonoplossingen in bepaalde tijdruimten werden opgenomen. Zoo kon hij vaststellen dat in tegenwoordigheid van gelijk welk mangaanzout de zuurstofabsorbtie veel grooter was dan met zuivere hydrochinoonoplossingen, maar ook dat die toenamen zeer veel verschilden naar gelang men het eene of het andere zout gebruikte. Zoo b.v. kon men met mangaan-sylvinaat of gluconaat achtmaal meer zuurstof op het hydrochinoon vastzetten dan met chloried of nitraat. Het werd aldus klaar, dat naast den specifieken invloed van het mangaan, andere omstandigheden in het verschijnsel zich lieten gelden, en het kwam er nu op aan, die omstandigheden nader te zoeken.

De kennis der eigenschappen der mangaanverbindingen moest tot de oplossing van het hier opgeworpen vraagstuk leiden. Het zal dan ook hier de plaats wezen een en ander over die eigenschappen uiteen te zetten.

Iedereen weet dat de verbinding van een metaal met zuurstof een *oxied* heet, en dat de verbinding van een oxied met water den naam draagt van *hydraat*. Ook dat wanneer een oxied of een hydraat met een *zuur* samentreden, er een *zout* ontstaat. Even goed is het bekend dat een enkel metaal verschillende oxydes kan vormen, d.i. zich met de zuurstof in verscheidene verhoudingen verbinden. Van mangaan namelijk zijn een tiental oxydes en evenveel hydraten beschreven geworden, waaronder iedereen reeds het zuurstofarme mangaanoxydule, het zuurstofrijkere mangaanoxied en het nog zuurstofrijkere mangaanperoxied althans bij hun naam wel zal kennen. Ook zal elke lezer reeds hebben hooren spreken van mangano- en mangani-

zouten (sels manganeux en sels manganiques), zijnde de verbindingen van oxydule of van oxied met allerhande zuren. Er bestaan aldus verscheidene reeksen mangaanzouten, omdat er verscheidene zoutvormende oxyden en hydraten, omdat er, zooals 't heet, verscheidene mangaan*bases* zijn. Indien nu de mangaanoxydes onoplosbare solides zijn, zijn integendeel hun hydraten slijmig-vlokkige stoffen, die uit de oplossingen der mangaanzouten neergeslagen worden wanneer men deze met kali of natron behandelt. Deze hydraten leveren nu nog deze eigenaardigheid op, dat de zuurstofarme gretig, uit de lucht of elders, zuurstof opnemen om zich in zuurstofrijkere om te zetten, en ook omgekeerd, dat de zuurstofrijkere zeer gemakkelijk aan tal van zuurstofarme stoffen (als b.v. het hydrochinoon van daareven) een deel van hun zuurstof afgeven en zich aldus tot zuurstofarmere hydraten heromzetten. Kortom dus, is mangaan een dier metalen die verscheidene, gemakkelijk in malkaar overgankelijke zuurstofverbindingen bezitten, waarvan zich nu ook verscheidene zoutenreeksen laten afleiden. Hetzelfde geldt voor andere metalen dan mangaan, als n.l. ijzer, nikkel, kobalt, chroom, ten deele ook zilver, kwikzilver en koper.

Met de zouten der vier eerste metalen en ten deele met die der drie volgende, hebben de mangaanzouten nog een andere eigenschap gemeen. Indien ik vroeger zei dat de oxydes zich gretig (d.i. met wamteontwikkeling) met zouten tot zuren verbonden, terwijl tevens water daarbij ontstond, aldus naar de vergelijking

oxied (hydraat) + zuur = zout + water,

ondergaan echter ook de *verdunde* oplossingen der mangaan- en aanverwante zouten, onder den invloed van het water, een gedeeltelijke splitsing (daarom *hydrolytische* splitsing of korter *hydrolyse* genaamd) in hun samenstellende hydraat en zuur. Wij kunnen die splitsing voorstellen door het omgekeerde schema:

zout + water = oxied (hydraat) + zuur,

of ook nog, om de geheele waarheid in een enkele vergelijking samen te vatten, zullen wij kunnen schrijven:

oxied (hydraat) + zuur ⇄ zout + water,

hetgeen beteekenen zal dat volgens de omstandigheden, zuur en

oxied tot zout samentreden, of integendeel het zout in zuur en oxied uiteenvallen kan.

Van die omstandigheden is er ons reeds eene bekend: de verdunning bevoordeeligt de hydrolyse. Er komt echter nog een tweede factor in het spel, namelijk de aard van het zuur. Het spreekt immers van zelf dat een sterk zuur zoo gemakkelijk zijn oxied niet zal loslaten als een zwak, en zoo komt het dan ook dat bij gelijken rijkdom aan mangaan, de oplossing van het gluconaat of het sylvinaat (afstammende van de zeer zwakke glucoon- of sylvienzuren) zevenof achtmaal meer zal gehydrolyseerd zijn dan die van het chloried of het nitraat, die door de zeer sterke zout- en salpeterzuren worden gevormd.

Die hydrolytische splitsing der zouten heeft in zich iets weinig geloofbaars, iets paradoxaals, en kan er wel behoefte aan hebben, door een eenvoudige proefneming in een heller daglicht te worden gesteld. Dit is nu ook gemakkelijk te doen. Brengen wij b.v. een oplossing van ijzerchloried in een doordringbaar vat, hetzij een verkensblaas of een glazen cylinder met perkamentbodem, en plaatsen wij dat vat in een ander, dat met zuiver water is voorzien, dan zal het niet lang duren of wij zullen dat buitenste water zien zuur worden, terwijl natuurlijk ook de in het binnenvat geplaatste vloeistof armer aan chloorwaterstofzuur zal zijn. Laat men dat verschijnsel lang genoeg voortgaan, dan is zelfs ten slotte uit het binnenvat alle zuur verdwenen, en men bekomt een bruine vloeistof, die in de artsenijkunde gebruikt wordt, en den naam draagt van *gedialyseerd* ijzer. Men begrijpt wat er gebeurt: het water dringt, *diffundeert* door de blaas of den perkamentwand tot in de zoutoplossing, ontbindt daar, *hydrolyseert* de ferrichloriedvloeistof, en keert dan terug in het buitenvat, geladen met chloorwaterstofzuur, dat door den wand meetrekt. Het ijzerhydraat, integendeel, al is het ook in oplossing, kan door den wand niet heen, wegens een eigenschap dat het met de lijmoplossingen gemeen heeft, en waarom het ijzerhydraat dan ook een *kolloïed* genoemd wordt: men moet namelijk weten dat de in water oplosbare stoffen ingedeeld worden in twee groepen, n.l. de *kolloïden*, die niet door organische wanden diffundeeren, en de *kristalloïden*, die het wel doen. En om den naam van gedialyseerd ijzer, dien ik zooeven ge-

bruikte, te wettigen, mag hier nog bijgevoegd worden dat de bewerking van daareven, waarbij kolloïden van kristalloïden gescheiden worden, den naam heeft gekregen van *dialyse*.

Hier staan wij alweer van twee nieuwe en tegenstrijdige feiten, die verdere verklaring behoeven. Wij moeten ons afvragen hoe het komt dat ijzerhydraat, in normale omstandigheden een bruine neerslag, hier een klare oplossing vormt, en ook waarom dat opgeloste hydraat nu door geen organische wanden heen kan. In dien vorm voorgesteld, brengt de vraag als van zelf haar antwoord mede: die geheimzinnige oplossingen zijn geen echte oplossingen meer, al zijn zij ook volkomen helder, al gaan zij door de dichtste filters, en al laat de sterkste mikroskoop er niet het minste deeltje vaste stof in ontwaren. Stelt men inderdaad een vat met dialyseerd ijzer in een donkere plaats en laat men er een lichtstraal door schieten, dan zal de doorgang van dien straal in de vloeistof niet onzichtbaar zijn, zooals dit gebeuren zou had het vat eenvoudig weg water of een, desnoods gekleurde, zout- of zuuroplossing bevat. De doorgang van het licht zal te herkennen zijn aan een schemering, vergelijkbaar bij hetgeen men ziet als een zonnestraal in een zolder dringt. En aldus ligt het voor de hand, te vermoeden, dat evenals die zonnestraal in den zolder het bestaan had leeren kennen van stofdeeltjes in de lucht, die nog met den mikroskoop niet konden ontdekt worden, wellicht ook de lichtstraal in de kolloïdale ijzeroplossing wel zou kunnen een aanwijzing zijn voor het bestaan, in die oplossing, van materieele deeltjes, zoodanig klein dat zij zouden vallen buiten het bereik der machtigste vergrootglazen. De uitvinding van den ultramikroskoop heeft dit vermoeden doen bewaarheiden. Met dat instrument onderzocht, blijkt nu de kolloïdaaloplossing niet meer homogeen te zijn. Men ziet er uiterst kleine klompjes ijzerhydraat in zwemmen, bezield met een onophoudende wriemelbeweging, Browniaansche beweging genaamd. Brengt men echter de temperatuur van de kolloïdaaloplossing tot op een bepaalde hoogte (hier het kookpunt), of voegt men er bepaalde stoffen (n.l. electrolyten) aan toe, dan houden de Browniaansche bewegingen op, de klompjes bollen zich samen, en in plaats van een kolloïdale oplossing heeft men voortaan te doen met een onoplosbaar bezinksel.

Komen wij nu terug op het door BERTRAND vastgestelde, gemeten en veranderlijk bevonden vermogen der mangaanzoutoplossingen, op hydrochinoon en andere stoffen de dampkringszuurstof te fixeeren, welk vermogen wij voortaan hun oxydeerend of *oxydatievermogen* zullen noemen. Wij hebben in de vorige bladzijden genoeg proefondervindelijke gegevens bijeengebracht om ons thans aan een verklaring te wagen: Al die mangaanzouten waren ten deele gehydrolyseerd; in al die oplossingen was een kleine hoeveelheid kolloïdaal mangaanoxydulhydraat voorhanden, d.i. alweer oxydule in een staat van uiterste verdeeling, of, zoo men wil, enorme reactieoppervlakte. Wij weten dat mangaanoxydulhydraat gemakkelijk uit de dampkringslucht zuurstof opneemt om zuurstofrijkere hydraten te vormen, en dit zal in ons geval, wegens den grooten staat van verdeeldheid van het oxydule, ongemeen spoedig kunnen geschieden. Even spoedig zullen nu ook die fijnverdeelde oxied- en peroxiedhydraten hun zuurstof aan het hydrochinoon of ander zuurstofzuchtige, *reduceerende* stoffen afnemen, waarna het proces weder hernemen zal. Het oxydatievermogen der mangaanzoutoplossingen is aldus een gevolg van hun gehalte aan kolloïdaal mangaanoxydule, van hun hydrolyse, en de zouten der zwakke zuren zijn betere oxydanten dan die der sterkere, omdat de eerste dieper gehydrolyseerd zijn.

De proef op de som zou gemaakt zijn, indien het mogelijk ware de hand te leggen op een mangaanpraeparaat, dat een overgang zou vormen tusschen de vlokkig uitgevallene mangaanoxydes en de ten uiterste verdeelde kolloïdale oxydes, en dan ook waar te nemen dat die overgangstoestand in de physische verdeeling tevens een overgangstoestand zou wezen wat het oxydeerend vermogen aangaat. Dit is ook wèl het geval geweest. TRILLAT is er mede begonnen, door middel van natron mangaanoxydule uit zijn zouten neer te slaan, en te meten hoeveel zuurstof die neerslagen op gallenzuur konden fixeeren. Nadat hij die cijfers had bepaald, heeft hij hetzelfde natron laten werken op mangaanzoutoplossingen, waarbij hij op voorhand stoffen had gevoegd als gelatine of eiwit, welke toevoeging moest voor gevolg hebben, dat het oxydule ditmaal niet in grove vlokken, maar integendeel reeds betrekkelijk fijn verdeeld moest uitvallen. En hij bevond dan ook inderdaad dat het oxydatievermogen dezer nieuwe

neerslagen zeer werkelijk dat der vorige overtrof. Verder kon hij ook vaststellen dat het toevoegen van overtollige hoeveelheden mangaanzout hun werking belemmerde, en eindelijk dat bepaalde stoffen als arseniek hun oxydatievermogen totaal konden vernielen. Deze waarnemingen zullen ons terstond te pas komen.

Inmiddels zijn wij reeds voorloopig berechtigd te zeggen dat het oxydatievermogen der mangaanzoutoplossingen in rechtstreeksche verhouding staat met hun gehalte aan kolloïdaal mangaanoxied of oxydule. Wanneer wij nu daarbij weten dat de hydrolyse van een zout des te dieper gaat naarmate zijn oplossing meer verdund is, dan zal het ons niet meer kunnen verwonderen dat de natuurlijke oxydases met hun gering mangaangehalte werkzamer zijn dan geconcentreerde oplossingen. Wij kunnen echter ook makkelijk voorzeggen dat die verdunning niet buiten bepaalde grenzen mag gaan. In welke mate zulks waar is, is gebleken uit de vroeger opgegeven proeven van BERTRAND, die de werkzaamheid van een mangaanarme luzerneoxydase door mangaantoevoeging kon verhoogen, en die van een laccase door mangaanonttrekking integendeel kon doen verminderen. Eveneens kunnen wij nu begrijpen waarom in NAGAOKA'S proeven de bemesting der rijstvelden met weinig mangaan goede, met meer mangaan geen betere en met nog meer mangaan eindelijk weer slechtere resultaten gaf. Eindelijk wordt ons nog door TRILLAT'S proef helder dat de vergiftiging van een plant door arseniek neerkomt op een eenvoudig chemisch verschijnsel, waarbij het leven niets te stellen heeft.

Het chemische wezen en de rol der mangaanoxydases is ons nu duidelijk geworden. Wij weten echter, dat er niet alleen *mangaan*-oxydases bestaan. De roode kleurstof van ons bloed of hoemoglobine, die de draagster is der zuurstof bij onze ademhalingen en afscheidingen, is een ijzeroxydase. Reeds wezen wij genoeg op de verwantschap tusschen de mangaan- en de ijzerhydraten. Deze laatsten hebben nog een nieuwe eigenaardige eigenschap: hun werkingen worden in zeer groote mate beïnvloed door het licht. En als wij dan weten dat de groene kleurstof der bladeren van al de gewassen die rondom ons leven, het zoogenaamde chlorophyl, een ijzerhoudende kolloïdale verbinding is, zal het niemand meer verwonderen te vernemen dat de

groene plantendeelen een gansch andere levenswijze aannemen bij donkeren nacht dan bij heldere zon!

Er bestaan ook nikkeloxydases en koperoxydases. Er komt meer dan waarschijnlijk een koperoxydase tusschen in de physiologie van rogge en tarwe. Maar de opgegeven voorbeelden kunnen volstaan voor de bewijsvoering welke ik bedoel.

In de oeconomie der levende wezens spelen de oxydases een overwegende rol. De voeding der dieren, of juister gezegd de verarbeiding van het voedsel tot de finale uitademings- en afscheidings-produkten, is niets anders dan een geleidelijk oxydatieproces, en het is bij die oxydatie dat de energie wordt ontwikkeld, die ons lichaam warm houdt, ons spier- en denkkracht verleent. Bij de planten zijn de oxydaties minder heftig. Ook hebben de planten niet zooals de dieren een eigenaardige temperatuur, maar moeten de hunne op die hunner omgeving regelen. De schaarschheid der osydatieverschijnselen in hun organisme maakt ze daarbij zóó arm aan energie, dat sommige hunner gewichtigste levensreacties, als b.v. bij de groene planten de opname van koolzuur uit de lucht, en de energieopslurpende verwerking van dat koolzuur tot organische zelfstandigheden, slechts mogelijk is, wanneer hun uit de buitenwereld nieuwe energie wordt aangebracht, ditmaal onder den vorm van licht. En de lentezon doet ook niet anders dan onder den vorm van warmte den energievoorraad verrijken onzer gewassen, zonder dewelke zij niet eens zouden in staat zijn, hun knoppen te doen ontluiken.

Dat er evenwel in het levenschemisme andere reacties voorkomen dan oxydaties, behoeft geen betoog. Reeds gewaagden wij van de mikroben die aan de wortelgezwellen der peulvruchten woekeren, en die in staat zijn de luchtstikstof op te nemen en tot assimileerbare stikstofverbindingen te verwerken. Wanneer men nu eenerzijds bedenkt, dat alle stikstofverbindingen, om te kunnen door de planten opgenomen worden, tot salpeterzuur of salpeterigzuur moeten zijn omschapen, en als men zich anderzijds herinnert dat het eenvoudige leiden van lucht (d.i. zuurstof en stikstof) in water waarin calcium-carbonaat gesuspendeerd is, tot het ontstaan van sporen salpeterigzuur en salpeterzuur aanleiding geeft, als men eindelijk bedenkt dat in de asch der peulvruchtenwortels er een ongemeen

groote hoeveelheid kalk wordt aangetroffen, dan zal het ook wel voor de hand liggen te onderstellen dat er een verband moet gevonden worden tusschen de eigenschappen van de koolzure kalk, en die van de celvochten der bedoelde microben. Zoo groot is de zekerheid dat aldaar een salpeterzuurvormend ferment in 't spel is, dat men reeds dat ferment, al is het nog niet afgezonderd of nagewezen, gedoopt heeft met den naam van *nitrase* (naar *nitron* = salpeter).

En zoo verder. GAUTIER heeft b.v. aangetoond dat het normale fungeeren van de menschelijke schildklier noodzakelijk verbonden is aan de tegenwoordigheid, in het menschelijk lichaam, van ongeveer 0,17 milligram arsenik. Zonder die arsenik geen schildklierfuncties, en zonder die schildklierfuncties geen gezondheid.

Maar veel reacties in het levend organisme zijn water-opnamen en water-afgaven: zoo is de spijsvertering, zoo de ophooping van reservemateriaal in lever en zaadlobben, zoo de wederbenuttiging der reservestoffen in de kiemende zaden. Elders zullen het zuurstof-afgaven, reducties zijn, elders weer splitsingen. Welnu, wij kennen even goed hydratasen als deshydratasen, evengoed reductases als splitsfermenten, en over al die klassen zou in meerdere of mindere mate kunnen herhaald worden wat ik heb uitgelegd over de oxydases.

Staan wij echter nog een oogenblik bij de splitsfermenten stil. Voorbeelden dier splitsfermenten zijn het bloedrood of hoemoglobine en het plantengroen of chlorophyl, twee ijzeroxydases die met veel andere oxydeerende reagentiën de eigenschap gemeen hebben, het waterstofsuperoxied (eau oxygénée) in water en zuurstof te ontbinden. Deze ontbinding van waterstofsuperoxied wordt echter ook bewerkt door fijnverdeeld platina.

Toen SCHOENBEIN in 1875 deze omzettingsreactie bestudeerde, werd hij reeds getroffen door haar vergelijkbaarheid bij de gistingen, en noemde ze ‘das Urbild aller Gärungen’. Sindsdien voerde BREDIG zijn zoogenaamde verstuivingsmethode in voor het vormen van kolloïdaaloplossingen, en nl. voor die van platina: dompelt men in zuiver water twee platinaplaatjes, met electrische geleiders verbonden, en laat men van 't eene plaatje naar 't andere electrische vonken slaan, dan wordt de geheele vloeistof door medegerukt, zoogezegd verstoven platina, zwart. Filtreert men ze nu echter, dan bekomt men

een helder vocht, dat na maanden rusten niet meer bezinkt, en toch nog uiterst geringe hoeveelheden platina bevat: nagenoeg 1/300.000 milligram per kubiek centimeter. Echter is deze vloeistof nog zeer aktief en splitst het waterstofsuperoxied scherp en snel. Men heeft die inwerking langs alle zijden bestudeerd en daarbij nu die nieuwe treffende waarneming gedaan, dat kolloïdaal platina zich door kleine hoeveelheden blauwzuur (acide prussique), joodcyaan en andere stoffen kon laten vergiftigen; dat het onder dien invloed uren lang zoo goed als werkeloos, dood kan blijven; maar ook, even goed als een levend organisme met *zijn* fermenten, die vergiftiging kon te boven komen. Was echter de dosis te zwaar, dan is het voor beiden de stilstand, de dood, met al haar gevolgen.

Er is nog meer. De wijze waarop zich de kolloïdale platinaoplossing gedraagt, is niet altijd dezelfde. Zij hangt niet alleen af van haar ouderdom, maar van geheel haar *voorgeschiedenis*. Hier echter onthoud ik mij van ontwikkelingen, om niet verdacht te worden wetenschappelijke feitenbeschrijving in phantasie te doen ontaarden.

Menig lezer zal wellicht geneigd zijn te zeggen, dat er ternauwernood een diepergaand parallelisme denkbaar is tusschen de reacties van het leven en de kunstmatige omzettingen der laboratoriën. Dit is echter niet zoo. De vergelijkbaarheid *gaat* nog verder, zooals wij zullen zien aan verschijnselen, bij de planten zoo goed als onbekend, maar die integendeel in de physiologie der dieren eene gewichtige rol spelen. Ik bedoel de *pulseerende reacties*, zooals b.v. deze die de spieren van het hart beheerschen en er regelmatig samentrekkingen en dan loslatingen in teweegbrengen.

Desaangaande zal zich menigeen herinneren, hoe, zelfs in de leekenwereld, een tiental jaren geleden gerucht werd gemaakt rondom zekere onderzoekingen van J. LOEB. Deze had opgemerkt dat, terwijl b.v. eenige minuten nadat men een kikvorsch of een schildpad het hoofd van den romp heeft gesneden, hun hart blijft stilstaan, dit hart integendeel eenige uren lang kon blijven kloppen, indien hij het onmiddellijk uit de borstholte nam, en op een glazen plaatje aan zichzelf overliet. De stilstand van het kikvorschenhart was dus vervroegd doordien het in verband bleef met de rest van het lichaam. En de verklaring van het verschijnsel was gemakkelijk om raden: zoolang het

hart klopte bleef de gansche bloedsomloop in gang. Het hartebloed werd door het lichaam voortgestuwd, en laadde er zich weder met giftige elementen. Door nieren en lever voorbijtrekkend, vond het deze niet meer in functie, omdat de zenuwen, die nieren en lever regelen, van de centrale hersenmassa afgesneden waren, en het bloed kwam eindelijk in het hart terug, geladen met giften die de werking der pulseerende hartenzymen verhinderden. De stilstand, de dood van het hart was dus het gevolg van een vergiftiging.

En LOEB maakte de proef op de som. In plaats van brutaalweg harten uit te snijden en op zijn werktafel neer te leggen, nam hij nu bijzondere voorzorgen om ze uit te nemen en te bewaren in goede voorwaarden van smetteloosheid. En nu kon hij vaststellen dat die harten, onttrokken aan den invloed van allerlei mikroben die er op zouden kunnen woekeren en er giften in afscheiden, nu weken lang bleven kloppen. Het was dus een tweede maal bewezen dat harte-stilstand, d.i. dood, neerkomt op vergiftiging. En men zou er, zonder kans zich te vergissen, kunnen bijvoegen, dat indien de uitgesneden, aseptisch bewaarde schilpaddenharten na vier weken stilstonden, de oorzaak er van voortaan lag in de vermoeienis der pulseerende katalysators. Immers wordt in 't normaal organisme het hart zelf ook gevoed, worden de vermoeide enzymes verwijderd, en telkens weer versche bijgevormd.

LOEB heeft met die uitgesneden harten nog een reeks andere proefnemingen gedaan, die later het uitgangspunt zijn geworden van zuiver chemische opsporingen. Het is bekend dat bij de samentrekking en de loslating van een spier twee effekten worden teweeggebracht: eerstens een dynamisch of krachteffekt, meetbaar b.v. door de bewegingen van een over een katrol vastgemaakt gewicht, en tweedens een electrisch effekt, klimmingen en dalingen van electrische spanningen, waarvan de waarde eveneens kan gemeten worden. De wijzigingen dier effekten bij een herhaaldelijk zich samentrekkende en loslatende spier kunnen graphisch worden voorgesteld door lijnen, vergelijkbaar bij de temperatuur- of koortskurven welke wij allen door artsen aan het bed onzer kranken hebben zien opmaken. Die kurven, wanneer zij warmteveranderingen voorstellen, heeten, zooals bekend, thermodiagrammen. Moeten zij electrische of dynamische voorgangen ver-

aanschouwelijken, dan heeten zij dynamo- en electrodiagrammen. Meer speciaal toegepast op die bijzondere spier die het hart is, heeten zij dynamo- en electrocardiagrammen. LOEB heeft dergelijke kurven getrokken wanneer hij de doenswijze zijner kikvorschen- en schildpaddenharten naging, eerst gedompeld in zuiver water, en daarna in allerlei vloeistoffen, onder wier invloed bedoelde kurven zich alweer wijzigden. Het zijn deze kurven die ons zullen te pas komen, en wel bij het bestudeeren eener chemische reactie van organisch-katalytischen aard. Het geldt alweer de ontbinding van waterstofsuperoxied, maar ditmaal onder den invloed van kwikzilver.

Deze reactie is bijzonder eigenaardig in haar afloop. Zoodra men waterstofsuperoxied over kwikzilver giet, ziet men aan de beroeringsoppervlakte zuurstofbellen ontstaan. Maar die zuurstofafscheiding is aanvankelijk slechts gering. Zij neemt echter gaandeweg toe, tot zij een maximum van heftigheid heeft bereikt. Dan daalt de snelheid der reactie, tot er een oogenblik komt van volslagen stilstand. Eenigen tijd later grijpt het verschijnsel weer plaats met telkens dezelfde klimmingen en dalingen.

Er zijn nu ook gedurende de verscheidene phases der reactie verschillen gade te slaan van electrische spanning tusschen het kwikzilver en het waterstofsuperoxied, en deze spanningsverschillen kunnen op electrodiagrammen voorgesteld worden. Eveneens zal een dynamogram op te maken zijn met de in de tijdeenheid afgegevene zuurstofvolumine, daar het afgeven dier zuurstof een inspanning gevergd heeft, om de dampkringsdrukking te kunnen overwinnen. Op die wijze hebben BREDIG en VON BERNECK voor het stelsel: kwikzilver- waterstofsuperoxied dynamo- en electrodiagrammen opgemaakt, die treffend geleken op de dynamo- en electrocardiagrammen van LOEB's harten. Nog meer, wanneer zij in hun waterstofsuperoxied de vochten mengden welke LOEB op zijn harten had beproefd, dan ondergingen alweder hun kurven dezelfde wijzigingen als die van LOEB!

De vastgestelde reactie van kwik op waterstofsuperoxied geeft ons thans ook een verklaring van het tot hiertoe zonderling blijkende splitsvermogen van de platinavloeistof. Voortaan zullen wij mogen zeggen: evenals een groote druppel kwikzilver, een eindige oppervlakte vertoonend, een duidelijke werking uitoefent op waterstofsu-

peroxied, zoo ook oefenen eindige oppervlakten van het hem aanverwant platinametaal een werking op datzelfde waterstofsuperoxied uit. Echter is die werking, vastgesteld bij platinaplaat of -draad zoo gering, dat zij slechts bij enorme massa's en na langen tijd zou merkbaar wezen. Fijn verdeeld platina-zwart, of nog fijner verdeeld platinamoor, met hun reeds zeer groote oppervlakten, katalyseeren reeds merkelijk, waar platinadraad het niet doen zou, zooals wij het gezien hebben bij het opsteken van den gasbek. Verstoven platina eindelijk, met zijn enorme oppervlakte, is ook enorm actief in vergelijking met de macrometalen. Maar alweer zijn er, in de wijze van zijn van verstoven platina, in werkelijkheid geen nieuwe eigenschappen ingetreden. Enkel zijn er sluimerende, latente eigenschappen van het metaal zooals wij het hanteeren, zijn vergiftiging inbegrepen, geëxalteerd geworden. En daarvan bezitten wij prachtige bewijzen.

Wij kennen allen de gewaarwordingen van moeheid, van opgewondenheid, van loomheid, van geprikkeldheid, van verlamdheid. En wij zijn geneigd te denken dat zij wel eigenaardigheden moeten zijn van de levende wezens, ten hoogste van de fermenten die onze levensreacties beheerschen, waaruit dan onze levenskracht, ons arbeidsvermogen, onze energie geboren worden. Dit is echter niet waar: de metalen zelf kennen die gewaarwordingen, zoo heeft het experiment ons geleerd. En ziehier hoe:

Wanneer men een blad papier zachtjes vouwt of krookt, heeft het de eerste maal een tendens om zijn vorigen vorm weer aan te nemen. Herhaalt men echter een aantal malen de poging, of doet men ze van eerst af aan zeer krachtig, dan ziet het van lieverlede van allen weerstand af. Het wordt dociel, moede. Men zou tot dezelfde resultaten komen, moest men bladen ijzer of zilver of platina willen behandelen. Het is mij natuurlijk niet te doen, te wijzen op de oppervlakkige vergelijkbaarheid tusschen de vermoeienis van een spier en die van een tinnen plaat. Maar met BOSE hebben wij geleerd die vermoeienis te *meten*. Stelt men bij voorbeeld de twee uiteinden van een uitgesneden kikvorschenspier met een electrischen krijsloop in verband, waaraan een zeer gevoelige galvanometer is verbonden, en prikkelt men die spier met er op juist afgemeten tijdsafstanden steeds van uit dezelfde hoogte hetzelfde gewicht op te laten vallen, dan zal men

aan de bewegingen der galvanometernaald zien dat de eerste prikkelingen door groote electrische reacties zullen beantwoord worden, maar dat weldra de reacties in heftigheid zullen verminderen om op een bepaald oogenblik tot nul te dalen. Dan is de spier, zooals 't heet, *getetaniseerd*, maar knapt zich na eenigen tijd weder op. Het zal alreeds menigeen verwonderen dat men dezelfde verschijnselen van prikkelbaarheid zal kunnen waarnemen als men in den krijsloop, in plaats van een spier, b.v. een stuk peen of bloemkool brengt. Nog meer zeker zal het verbazen dat alweer hetzelfde plaats grijpt, als men die plantendeelen vervangt door metalen als platina of tin, ja, dat het plastisch lam worden van een metalen plaat overeenstemt met zijn gemis aan ‘electrische reactie’. Maar de gelijkenis gaat veel verder. Met chloroform kan men even goed een radijs of een stuk tin verdooven, als wel een spier. Met cyaankalium, sublimaat of zurkelzuur kan men ze dooden, d.i. voor goed ongevoelig maken. Met verdunde sodaoplossing zal men evengoed een platinadraad ophitsen als een stuk dierenweefsel. Eindelijk weten wij dat een aantal geneesmiddelen bij zwakke dosissen ophitsen, en bij zwaardere dosissen vergiftigen: gansch hetzelfde heeft BOSE waargenomen bij de werking van etskali of tin op plantenweefsels.

Wanneer men ons zal komen vragen: ‘*waarom* worden èn tin, èn vorschenspier èn bloemkool door blauwzuur vergiftigd, *waarom* is chloroform verdoovend, *waarom* doet morphine slapen, en *wat* weet gij eigenlijk meer over het slaapwekkend vermogen der morphine dan het “potestas dormitiva” van MOLIÈRE,’ - dan moet ons antwoord het volgende zijn:

Wij weten daar nog niet alles over. Maar nadat wij morphine hebben leeren afzonderen, hebben wij ook gepoogd haar chemischen bouw te doorgronden, zooals trouwens die van alle andere alcaloïden. Die arbeid is nog niet gansch afgesloten, maar toch al heel ver gevorderd. En hij heeft ons reeds voldoende geleerd dat analogieën van physiologische werkingen overeenstemmen met analogieën van chemische structuur. Volledige regelen van algemeene toepasselijkheid zijn nog niet opgemaakt, maar wat wij wel met zekerheid weten, is dat de werking van geneesmiddelen en giften op dier en plant verbonden zijn aan gegevens, niet meer en niet minder mysterieus

dan de dagelijks klaarder wordende oorzaak der schakeeringen en nuances onzer ontelbare kunstmatige anilinekleuren. En indien men ons komt opwerpen dat die nuances en kleuren op hun beurt overeenstemmen met subjectieve indrukken van levende wezens, dan kunnen wij gerust antwoorden dat kleuren en nuances niet alleen gemeten worden in 't menschelijk oog, maar dat ze ontbonden worden door het glazen prisma, in strepen en lijnen van het zonnespectrum, waaraan cijfers en grootten zijn gehecht, geheel en al onafhankelijk van het menschelijke goedachten.

De *oorzaak* der werking van geneesmiddelen en giften is ons nog meestal duister. Maar het gaat den *bioloog* niet meer aan, ze te willen opzoeken. Het behoort voortaan tot de taak van den *physicochemicus* klaar te leggen waarom b.v. digitaline de pulseeringen van het hart regelt, en dit problema behoort voortaan tot dezelfde orde als dit andere: waarom geschiedt de oxydatie van naphtaline tot phtaalzuur eerst goed in 't bijzijn van een druppeltje kwikzilver?

Maar wij spraken over katalyse. Ik wees er nog niet op dat in het geval der kolloïdale metalen (want benevens kolloïdaal platina bestaan een reeks andere verstovene metaaloplossingen, die zelfs reeds in de therapie ingang hebben gevonden) niet alleen de groote oppervlakte van invloed is, maar ook de capillaire en oppervlaktespanningen, d.i. aan de groote drukking of spanning waaraan de vloeistoffen zijn onderworpen wanneer zij door uiterst fijne kanalen gaan, of in infinitesimaal dunne lagen aan de oppervlakte der vaste lichamen worden teruggehouden.

Dit is echter niet alleen waar voor de metalen; capillariteit beïnvloedt zooveel chemische verschijnselen waar wij vroeger nooit aan haar dachten. Arseniekwaterstof, verwarmd in een effen glazen buis, zet zich oneindig traag om, in vergelijking bij hetgeen geschiedt wanneer men in dezelfde temperatuursvoorwaarden, hetzelfde gas leidt door buizen met ruige binnenwanden. Chemische reacties tusschen vloeistoffen, die niet of slechts zeer moeilijk verloopen wanneer men die vloeistoffen onder malkaar vermengt, zooals b.v. de werking van zwavelzuur op phenol, gaan integendeel snel en vlot wanneer men er zand van den Rijn, zoogenaamde kiezelgoer in mengelt, dit zijn geraamten van diatomeeën, waarin zeer fijne buisjes voorkomen, en zich dus

groote oppervlakte-spanningen en capillaire spanningen kunnen voordoen. Ook zeer fijne klei kan maanden en jaren in water opgezweept blijven, kan dan vloeistoffen vormen gelijkend aan de kolloïdale oplossingen, waar de kleine stofdeeltjes bezield zijn met Browniaansche bewegingen, waar de opgeloste klei, bij een minimale massa, maximale, enorme oppervlakten, oppervlakte-spanningen en capillaire spanningen vertoont. Fijne opgezweepte klei is reeds een werkzaam en tevens gevoelig katalysator in de volste beteekenis van het woord. Die fijne klei bevond zich reeds gesuspendeerd in de wateren der zeeën van het praecambrische tijdvak der geschiedenis onzer aarde, aldus vóór het verschijnen van het leven aan de aardoppervlakte. En het is zoo goed als onbetwijfelbaar dat die klei een zeer voorname rol heeft gespeeld in het ontstaan van hetgeen wij het leven noemen, hetzij nu dat, zooals SOLYAY het gelooft, het speciale chemisme, zoogezegd aan het leven eigen, ouder zou zijn dan de levensvormen zelve, of hetzij dan ook dat zich onder den invloed van concentratieverschillen, eerst physische cellen, concentratiecellen of schuimcellen hebben gevormd, waar aan dan de kleideeltjes de noodige chemische activiteit hebben verleend. Het zou mij echter *te* ver buiten mijn onderwerp leiden, de vraag van den levensoorsprong hier te willen aanraken.

Evenzoo zal ik mij berechtigd achten, verscheidene belangrijke levensfuncties, als b.v. de bevruchting, stilzwijgend voorbij te gaan, hoe belangwekkend de resultaten van het onderzoek dezer functies ook mogen wezen. De tot hiertoe opgegeven feiten en aangehaalde onderzoekingen zullen reeds talrijk genoeg zijn, om de stellingen te staven waarmede ik deze studie besluit:

Er bestaat geen principieel verschil tusschen de bestanddeelen der levende en der niet levende wezens; er bestaat geen hoofdzakelijk onderscheid tusschen de chemische voorgangen in de levende en in de doode natuur. De biochemische verschijnselen zijn door den band meer bepaald van kolloïdaal-katalytischen aard, maar ook geschieden ontzaglijk veel anorganische reacties door het toedoen van katalysators in 't algemeen, en van kolloïden in het bijzonder. De gapende kloof die men destijds tusschen beide rijken had willen zien, bestaat in de werkelijkeid niet, is een geestesprodukt van diegenen die liever

hun inbeelding volgden, dan hun waarnemingsvermogen en hun experimenteelen aanleg te benuttigen. Op vele plaatsen is die kloof reeds ten voile gedempt. Breede wegen en frischgezonde lanen leiden van 't eene gebied naar het andere, en het oogenblik is nabij waar de grond zoo overvloedig zal aangevoerd zijn, dat er zelfs niemand meer nog aan denken zal, hoe blinde aanstellerij daar eens een zwarten kuil tusschen had kunnen graven.

Antwerpen, Februari 1908.

D^{r} AEG. TERLINCK.

Casanoviana.

Het is nu ongeveer dertig jaar geleden dat eenige navorschers zich voor goed met den beruchten Venetiaanschen avonturier *Giacomo Casanova* zijn gaan bezighouden. Wel kende men het lijvig werk van Barthold, *Die geschichtlichen Persönlichkeiten in J. Casanova's Memoiren,* doch ik betwijfel of het stevige werk van den Duitschen geleerde ook buiten Duitschland bekend was. Immers, ettelijke jaren na het verschijnen van dit boek begon men, vooral in Frankrijk, allerlei gissingen te opperen nopens het bestaan van Casanova en de echtheid zijner Gedenkschriften; en er ontstond toen een Casanovaprobleem, zooals wij het Shakespeare-vraagstuk hebben zien oprijzen, dat tot zulke kluchtige veronderstellingen aanleiding heeft gegeven. Men vroeg zich af 1° of Casanova ooit bestaan had, en 2°, indien er waarlijk ooit een persoon van dien naam geleefd had, of *hij* de schrijver van die befaamde *Mémoires* kon zijn. Was het Paul Lacroix (alias *le bibliophile Jacob*) niet, die schreef: ‘J'ai cherché à découtvrir le véritable auteur de ces Mémoires si spirituels et si curieux, qui ne sont pas et qui ne peuvent être de Jacques Casanova, lequel était incapable d'écrire en français et qui n'entendait rien à une oeuvre d'imagination et de style’? Ja, Lacroix hield toen staande dat de schrijver der Gedenkschriften niemand anders zijn kon dan... Stendhal! Deze hypothese was nochtans lang niet zoo grof. Het is onbetwistbaar dat er verwantschap bestaat tusschen den geest van Casanova en dien van den schrijver der *Chartreuse de Parme*(1). Doch Casanova was en bleef op gebied van historische

(1) Hier zij slechts terloops aangestipt beider liefde voor Italië, de haat der jezuïeten, hunne horatiaansche levenswijsheid, hunne sensualiteit; menige episode uit Casanova's vlucht herinnert ons de ontsnapping van Fabrice del Dongo, in *la Chartreuse de Parme*. Lacroix bewering lijkt mij een compliment en voor Stendhal èn voor Casanova.

authenticiteit een raadsel; een raadsel zooals de Man met het ijzeren Masker, zooals de Chevalier d'Eon. En van een psychologisch standpunt is hij dat nóg. Ten slotte bewees Armand Baschet in eene lange, sterk-gedocumenteerde studie(1) dat er wel terdege een Giacomo Casanova in de XVIIIe eeuw geleefd had, en dat hij alleen de schrijver was van de *Mémoires.* Baschet doorsnuffelde vooral de Staats-archieven van Venetië, de *riferte,* of verslagen der geheime Inkwisitie-agenten aan den Raad der Tien; ook doorwrocht hij de handschriften van Casanova, die nu nog voor een groot gedeelte berusten in de bibliotheek der familie Waldstein, op haar vorstelijk slot te Dux, aan de N.-W. grens van Bohemen. Daar verbleef de Venetiaan de laatste veertien jaar zijns levens. Daar werden de Gedenkschriften dag om dag met zorgvuldige hand op deftige folio's neergezet, toen de grijsaard in de eenzaamheid de dagen van weelde en van gevaar herdacht.

En toch schijnt het dat Casanova, ondanks de schitterende studiën der beste vernuften, nog lang niet beoordeeld wordt zooals hij het verdient. Vaak is het mij gebeurd dat ik over hem sprak met lieden, bij dewelke ik ten minste zekere wetenschappelijke, onbevooroordeelde belangstelling voor een geschiedkundig figuur meende te vinden. Bij het hooren van Casanova's naam schenen zij zich niets te herinneren dan een klein boekje, een collectie van bedenkelijke, erotische avonturen, dat destijds wel eens in zekere stations te vinden was, ten behoeve van wellustige handelsreizigers... En terwijl mannen zooals Uzanne, de Régnier, Ottmann, Conrad, Arthur Symons, Havelock Ellis zich de moeite gaven, in de ziel van den geheimzinnigen Venetiaan door te dringen, vergenoegden zij zich met een schouderophalen en een misprijzend glimlachje. Anderen zijn verontwaardigd, hun kuischheid is gekwetst, hun plechtige eerbaarheid voelt zich geschonden... Foei, wie leest Casanova? Wie leest Juvenalis, Are-

(1) De opstellen van Baschet zijn getiteld: *Preuves curieuses de l'authenticité des Mémoires de Jacques Casanova de Seingalt, d'après des recherches en diverses archives*. Zij zijn verschenen in het tijdschrift *Le Livre*, uitgegeven van 1880 tot 1889 onder leiding van Octave Uzanne. Deze zeldzame en bizonder interessante deelen werden mij met de vriendelijkste bereidwilligheid ter hand gesteld door den Heer uitgever De Seyn. Ik neem de gelegenheid te baat om hem hier mijnen warmen dank aan te bieden.

tino, *Monsieur Nicolas* en de *Confessions?*... Wie zich echter de moeite getroost heeft - indien men het althans een moeite noemen mag - de vijf duizend bladzijden van Casanova's *Mémoires* dóór te werken, mag zich wel beloond achten: de drie vierden der achttiende eeuw is hij doorgewandeld; en als één groot fresco heeft zij zich kleurvol en avontureus voor hem ontrold.

Terecht heeft de prins Charles de Ligne van de Gedenkschriften gezegd: *Il y a du dramatique, de la rapidité, du comique, de la philosophie, des choses neuves, sublimes et inimitables.* Welk een bonte maskarade, welk een gewemel van vorsten, pausen, hovelingen, rijmelaars en muzikanten, sbiren, abbé's, inkwisiteurs, bedelmonniken, sluipmoordenaars, vermomde spionnen, parasieten, wellustige kanunniken en onschuldige burgers! Een zingende nachtstoet van vrouwen slingert er door heen: argelooze boerinnetjes, geslepen hetaïren, nieuwsgierige kamermeisjes, overspelige gaden, allerhande oneerlijke nichtekens, Grieksche slavinnen, Turksche odalisken, Spaansche lichtekooien, de maîtressen van Louis XV, deernen uit Londen, Parijs, Moskou en Amsterdam. Al de standen der maatschappij zijn met scherpen blik bestudeerd, want hij doorliep ze alle, steeds zoekend naar nieuwe avonturen, nieuwe intriges, die hem telkens met andere kringen in betrekking stelden. De meeste groote personages zijner eeuw kende hij persoonlijk; hij zag ze in levenden lijve, hij beoordeelde ze scherp, meestal juist, gaf zijn eigen indrukken onbewimpeld, zijn gloeienden haat of zijn geestdriftige sympathie. Hij kende Louis XV te Parijs, Georges den Derde te Londen, den grooten Frits te Sans-Souci en Catharina de Tweede te Petersburg; Crébillon zelf leerde hem Fransch, en hij was bevriend met d'Alembert en met Fontenelle, bezocht Voltaire te midden van zijn hofhouding *aux Délices* en Jean-Jacques Rousseau te Montmorency. Gedurende drie en zeventig jaar zien wij hem reizen langs de banen van Europa, eerst in de noordelijke Staten van Italië, dan in Turkije, in Frankrijk, Duitschland, Spanje, Engeland, Rusland, Holland, Oostenrijk; in 1755 ontsnapte hij uit zijn gevangenis te Venetië waar de Raad der Tien hem opgesloten had, ten einde de openbare rust te verzekeren; als banneling dwaalde hij rond tot in 't jaar 1774, toen de Staat van Venetië hem toeliet terug binnen de grenzen van 't ge-

liefde vaderland te komen; van 1774 tot 1782 speelde hij te Venetië een rol die tot heden toe tamelijk slecht gekend is; ten slotte maakte hij te Parijs kennis met den graaf Waldstein, die hem als bibliothecaris medenam naar zijn slot in Bohemen; daar stierf hij in 1798[1].

Men vergisse zich niet over de tijdruimte die de *Mémoires* omvatten. Het handschrift draagt dezen titel: *Histoire de ma vie jusqu'à l'an 1797*. Het verhaal wordt echter plotseling afgebroken in 1774. Wat te denken van de periode tusschen 1774 en 1797? Was het Casanova's aanvankelijk inzicht zijn levensloop te belijden tot 1797 en is hij door den dood verrast geworden, toen hij nog maar aan 1774 was? Armand Baschet denkt dat het laatste gedeelte moet bestaan. De titel is inderdaad eigenhandig door Casanova op de *Préface* geschreven; en een reeks omstandigheden met haar afleidingen dwingen ons te gelooven dat die *Préface* nà de *Mémoires* zou geschreven zijn. Gansch het werk was dus af toen Casanova het bovenvermelden titel gaf; en er zou aldus een gedeelte der Gedenkschriften verloren gegaan zijn. Waar het echter berust, indien het nog bestaat, weet men niet te zeggen; vermoedelijk *niet* te Dux, daar de Waldstein'sche bibliotheek door al de gekende casanovisten van onder tot boven doorsnuffeld is geworden...

* * *

Van zijn voorouders schijnt Casanova eenige zijner voornaamste eigenschappen geërfd te hebben. Van Marco Antonio Casanova, die in de XVIe eeuw leefde, weten wij dat hij een voortreffelijk dichter was in den trant van Martialis; hij was in dienst der Colonna's, die toenmaals in veete waren met den paus Clemens VII; hij viel den paus in zulke bijtende satiren aan, dat hij ter dood veroordeeld werd, en zijn leven slechts aan de pauselijke grootmoedigheid te danken had; hij stierf in 1528 van de pest, te Rome.

(1) Nopens den datum van zijn afsterven zijn de meeningen nog verdeeld. De eenen houden het met 1798; sommigen, o.a. de heer P. Dufay, bibliothecaris van Blois en een welgekend casanovist, denken dat Casanova stierf in 1803. De akte van overlijden, die nog in de archieven te Dux berust, meldt 1798.

Ook bezitten wij van hem een satire tegen Giulio de Medici. Zekere Giacomo Casanova maakte zich in 1428 berucht door een kloosterzuster, met name Anna Palafox, te schaken, en een Don Juan Casanova doodde een officier in dienst van den koning van Napels en stierf als reisgezel van Christoffel Columbus.

Van Casanova's vader weten wij schier niets; hij was tooneelspeler en trad in den echt met Zanetta Farusi, die een bekende tooneelspeelster was. Goldoni zelf schreef voor haar een comedie, *la Pupilla*, die zij te Verona en te Venetië vertolkte. Op het tijdstip van Casanova's geboorte was zij verbonden aan het Grimani-gezelschap, dat in het San Samuele-theater te Venetië speelde; later verbleef zij te Dresden, en sommigen beweren dat zij te Londen de tijdelijke minnares was van Georges II. Onbegrensde eerzucht, vrijpostigheid die soms aan onbeschaamdheid grenst, vrijheidszin, groote vastberadenheid in de moeilijkste passen, zucht naar avonturen en passie voor intrigen, vormen den grond van Casanova's karakter. Zijn houding tegenover het leven is die van een ironist; het leven is een comedie waarin steeds hij een rol op den voorgrond te vervullen heeft; schroom kent hij niet en wie zich te goeder trouw aan hem overgeeft, is zijn slachtoffer. Men voege daarbij de bizondere epigrammatische wending van zijnen geest: de raad der Tien deed hem in 1755 gevangen nemen wegens een goddeloos tractaatje tegen den Heiland, en toen hij, na achttien jaar ballingschap, terug den geboortegrond mocht betreden, wist hij zich na een verblijf van zeven jaar door een schimpschrift weer den haat van den Venetiaanschen adel op den hals te halen, zoodat hij de Republiek voor goed moest verlaten[(1)]. In den grond is hij verwant met Odysseus, Figaro en den Wandelenden Jood: vernuftig, snaaksch en koortsig-rusteloos; juist daardoor wordt zijn figuur tragiek.

De goede perten die hij aan allerlei onnoozele snullen bakt, weet hij zoo luimig te vertellen, dat men bezwaarlijk medelijden voor zijn slachtoffers kan gevoelen. Den zeer edelen Zuanne Bragadin voorspelde hij de verschijning van den Engel des Lichts; drie wijze

(1) Het was een soort van allegorische roman: *Ne Amori, ne Donne, ovvero la Stalla d'Augia ripulàta* (Noch vrijages, noch vrouwtjes, of de stallen van Augias schoongemaakt).

senatoren bracht hij het hoofd op hol door hun de scheede te verkoopen van het mes van St-Pieter; een andere maal verkocht hij aan eenen Griek, tegen een zware som, een geheim om kwikzilver te verzwaren (door toevoeging van lood en bismuth), en in 1783 ontvingen de Staatsinkwisiteurs een naamloozen brief, waarin zij, en het Venetiaansche volk, verwittigd werden dat den 25^{en} Mei van dit jaar een vreeselijke aardbeving Venetië zou verwoesten; deze brief verwekte een echte paniek en verschillende patriciërs verlieten de stad; vermoedelijk is Casanova de schrijver van dat epistel. De geheime agenten der Tien noemden hem in hunne verslagen: *un iperbolano*.

Men heeft Casanova wel eens vergeleken met Valmont uit *Les Liaisons dangereuses;* van Laclos' held heeft hij niets. Casanova was niet cyniek. Van de duizend en drie vrouwen die hij gekend heeft, brak hij nooit het hart; de meeste bleven hem haar leven lang dankbaar, en daarvan bezitten wij de bewijzen in de tallooze brieven die nu nog te Dux bewaard worden; zij blijven hem noemen *Carissimo e Amatissimo* of *Unico Mio vero Amico*... In het voorwoord zijner *Mémoires* bekent hij dat ‘de cultus der zinnelijkheid immer de hoofdzaak voor hem was,’ doch hij was niet zinnelijk met voorbedachtheid; hij liet het lieve leventje loopen zooals het zich dagelijks voordeed; elk liefdesavontuur was hem welkom en bracht hem de kortstondige illusie van een eeuwige groote liefde. Casanova was niet laf zooals Valmont; hij was niet verslaafd aan één enkele vrouw vol zwarte plannen, zooals de verrukkelijke, helsche *Marquise de Merteuil;* Laclos schreef het codex der verdorvenheid, de Goncourt's noemden zijn boek ‘le *Livre da Prince de l'amour*’; Casanova, ondanks zijn groote kennis van het menschelijk hart, is lang niet zoo diep; ook zaait hij geen wanhoop en dood, maar dankbare herinnering en levende geschenken.

* * *

Het verhaal van Casanova's vlucht uit de Venetiaansche Staatsgevangenis is verreweg de meest beruchte episode uit zijn Gedenkschriften. Reeds in 1788 werd het te Leipzig afzonderlijk uitgegeven onder den titel: *l'Histoire de ma Fuite des Prisons de la République de Venise, qu'on appelle les Plombs*. Sedert lang trouwens was gansch

Europa doór deze geschiedenis gekend en het was Casanova's grootste vreugde wanneer hij zich kon exhibeeren als de man die de held was van het mirakuleuze avontuur. Op dertig jaar had hij reeds een weinig pluis verleden achter zich; hij was te Venetië gekend als een woesteling en een gevaarlijk speler; in een geheim verslag aan de Inkwisitie, dat dagteekent van den 17 Juli 1755, wordt o.a. vermeld dat Casanova in de herberg van de *Rinaldo trionfante* ongelooflijke dingen had durven zeggen tegen den godsdienst; dat hij als zwak van geest beschouwde al wie aan Christus geloofde; en de verslaggever drukt de meening uit dat men bij Casanova niets vindt dan ontucht, godvergetenheid en bedrog. Dat was ruimschoots voldoende voor den Raad der Drie om den man, op wien hij sinds lang het oog had, in zekerheid te brengen.

Ook werd den 24^{en} Juli aan den Groot-Commissaris of *Messer Grande* order gegeven om Casanova gevangen te nemen, en ten einde zich niet te vergissen nopens de juiste plaats waar men zich van hem meester zou kunnen maken, gaf de commissaris Manuzzi de volgende aanduiding[(1)]: ‘Achter de Cavalleriza, in de calle di Mezzo, de vierde deur rechts. Achter die deur is een muur die als schouw vooruitspringt. Men heeft mij gezegd dat de bazin des huizes de vrouw is van Leopold dal Pozzo zaliger, die in mozaïek werkte. De kamer is die welke zich bevindt achter een tafel waarop een doos staat in lapis lazuli en andere gekleurde steenen; de tafel staat recht over de trap. Ik geloof dat er in zijn kamer een ander deur is, met een schilderij bedekt, en die toegang verleent tot een ander vertrek.’ Gansch het verhaal van de vlucht, dat ettelijke honderden bladzijden beslaat, krioelt van détails die denken doen aan een roman van Dumas. Het is zoo boeiend dat men er niet àf kan; wat men echter het meest bewondert, is de groote menschenkennis van Casanova en zijn vernuftige opmerkingsgeest. Wel heeft hij de eersten nacht een aanval van vertwijfeling, vooral wanneer hij, na een diepen slaap, plots wakker schiet en, rond zich tastend, de hand van een lijk vat die ten slotte blijkt zijn eigen versteven hand te zijn; niets is zoo aangrijpend als deze episode en men moet bekennen dat zij geteekend is door een waarlijk groot letterkundig talent. Doch de

(1) Zie de studie van Armand Baschet in *Le Livre*, 1881, p. 18.

crisis van wanhoop duurt niet lang; de aangeboren goede luim keert terug en hij begint al dadelijk het karakter van zijn cipier en de architectuur van zijn gevangenis te bestudeeren. De verschillende gevangenen die in zijn kerker gezet worden zijn insgelijks het voorwerp van diepe zielkundige opmerkingen, zoo b.v. de schoft Squaldo Nobili, de jood Gabriele Schalon, die domme, bijgeloovige, angstige snoever, zijn biechtvader en vooral een schurk met name Soradaci, die zijn ontsnapping ongelooflijk moeilijk maakte. De atheïstische spotter steekt fijn den draak met de boeken die men hem in den beginne geeft, o.a. met *de Mystieke Stad*, van zuster Maria van Agrada en met *Het Heilig Hert van Onzen Lieven Heer Jesus-Christus*, door Pater Caravita; later krijgt hij vergunning om den *Razenden Roeland* te lezen en het is in Ariosto's werk dat hij het vers vindt dat den dag van zijn bevrijding voorspelt:

‘Fra il fin d'ottobre e il capo di novembre.’

Het was inderdaad den 31^{en} October 1756 rond middernacht dat hij de Staatsgevangenis voor goed verliet. Het vernuft en de koelbloedigheid die hij gedurende die gevaarvolle onderneming aan den dag legde, de tragische comedie die hij verplicht was te spelen tegenover den laffen Soradaci, en die hij tot het einde toe volhield, de vastberadenheid die hij toonde tegenover den pater Balbi die hem in zijn ontsnapping vergezelde, dat alles bewijst dat Casanova ontegensprekelijk een buitengewoon begaafde natuur was; een natuur die aanleg genoeg bezat om te gelukken om 't even in welk vak; de geschiedenis kent hem slechts als een groot wellusteling en als een groot autobiograaf; in andere omstandigheden ware hij wellicht een Staatsman geworden, waartoe hij zulken aanleg toonde, of een groot geleerde, vermits het bewezen is dat hij grondige kennis bezat op wiskundig gebied en hij ook in de philologie en in de wijsbegeerte zeer goed thuis was. Men moet lezen hoe hij zich in betrekking stelt met dien pater Balbi, die in een cel boven hem logeert; hoe hij, in 't bezit zijnde van een lang scherp stuk ijzer, dat op St-Michielsdag door den cipier zelf naar den pater laat dragen! Hij had het ijzer te dien einde in den rug van een prachtig folio-voluum van den Bijbel verborgen en op het boek een kolossalen schotel macaroni geplaatst; zoo moest de cipier boek en schotel als een feestelijk present den eerwaarden pater van

wege Casanova aanbieden. Na veel dagen en nachten werkens gelukt de pater er in, in den vloer van zijn cel een opening te maken, groot genoeg om een mensch door te laten; Casanova bezweert nu op allerlei koddige wijzen den schurk Soradaci, die met hem opgesloten zit, en voorspelt hem de aanstaande verschijning van den bevrijdenden Engel. Deze verschijnt inderdaad in de gedaante van den groezeligen pater en beiden beramen nu de vlucht. Het groote waagstuk greep plaats rond middernacht, toen de maan verdwenen was en de vluchtelingen geen gevaar meer liepen om door late wandelaars gezien te worden. Uren en uren werkten zij langs de glibberige, met looden platen bedekte daken, tot zij er ten slotte in slaagden in een der kabinetten van het Archief te dringen en zich 's morgens, met het onnoozelste gezicht der wereld door een wachter deden bevrijden, die zich moest inbeelden dat hij de twee heeren bij vergissing had opgesloten. Casanova wierp zich in een gondel en bereikte weldra de grenzen der doorluchtige Republiek.

***

Het ware onmogelijk hier een denkbeeld te geven van Casanova's wegen door Europa van 1756 tot den dag waarop hij in Venetië terugkwam. In alle richtingen doorkruist hij het vasteland; overal legt hij dezelfde stoutmoedigheid aan den dag, die hem fortuin verschaft en die hem den naam verwerft van een gevaarlijk, dubbelzinnig man. In vorstelijke kringen genoot hij nochtans veel sympathie en menig prins bewees hem gunsten, die alleen voor de hoogste personages voorbehouden waren. Hoe behendig weet hij zich uit den slag te trekken, ja, met hoeveel geest kan hij de eerste vernuften van dien tijd het hoofd bieden! Voltaire zelf gelukte er nauwelijks in hem uit het veld te slaan en in zijne onderhouden met Catharina II, met Frederik van Pruisen, wist hij zich te gedragen als een vrij man, hoffelijk, doch fier, vol schrandere invallen en steeds bij machte om zijn tegenpartij om 't even op welk terrein te volgen. Het ware niet zonder belang eens een lijst op te maken van al de beroepen die hij uitoefende, 'tzij dat hij ze vrijwillig koos, 'tzij dat de omstandigheden er hem toe dwongen; of wel vat hij iets aan uit louter grap, om anderen en vooral zick zelf te vermaken: sombere, dubbelzinnige, winstgevende ambten,

zooals dat van *pourvoyeur* van Louis XV. Nadat hij een eerste reis in Holland gedaan had, 't jaar na zijn ontvluchting, vestigde hij zich te Parijs om er, in de wijk van den *Temple*, een manufactuur van gedrukte stoffen op te richten, die voor uithangbord droeg: *La Petite Pologne.* Terzelfdertijd exploiteerde hij een loterijbureel in de rue Saint-Denis; maar het volgend jaar is hij reeds verplicht den heelen boel te verkoopen, en dank zij den vicomte van Choiseul is hij in staat een tweede reis naar Holland te ondernemen. De geleibrief van dezen heer vermeldde o.a.: 'Le Sieur Casanova, vénitien, homme de lettres, voyage pour s'instruire dans la littérature et le commerce depuis quelque temps.' Het juiste doel van zijn reis naar Holland kent men niet; wellicht was het een geldspeculatie; Casanova zou namelijk in bezit geweest zijn van papieren munt, die hij naar Zweden wou zenden in ruil van koper. Waar hij komt, maakt hij allerlei bedenkingen, die een helder licht werpen op de zeden van den tijd. Hij bezoekt de schouwburgen, de museums, de bibliotheken, de stoven, neemt nota's, volgt de ontwikkeling van wijsbegeerte en wetenschappen, tracht vooral in hooge kringen te dringen en weet zich daar te gedragen als een gentleman en een schitterend amateur op elk gebied. Frederik van Pruisen was zoozeer met hem ingenomen, dat hij hem de plaats van gouverneur in een nieuw korps van Pommersche kadetten aanbood; Casanova's zucht naar onafhankelijkheid deed hem dat aanbod van de hand wijzen. Wij zien hem alsdan naar Rusland vertrekken, in een koets, met zes paarden bespannen; in 't voorbijgaan te Mittau verrukt hij het hooge gezelschap der stad, door de polonaise te dansen. In 1765 is hij te Petersburg en hij beschrijft o.a. het gemaskerd bal aan 't Hof, een bal dat zestig uren duurt en waarop hij de czarina herkent, in haar domino en op de hielen gevolgd door Gregor Orloff; en met de keizerin zelve heeft hij een lang onderhoud over het verschil tusschen den Russischen en den Gregoriaanschen kalender. Na zijn reis door Polen, alwaar hij door den prins Czartoryski aan den koning, Stanislas Poniatowski, wordt voorgesteld, keert hij weer naar Parijs, waar het verblijf hem echter spoedig door een *lettre de cachet* ontzegd wordt[(1)].

(1) Op het oogenblik dat Casanova zijn *Mémoires* schreef en de Fransche Revolutie woedde, dacht hij met dankbaarheid aan het ancien régime terug: 'Oh! ma belle et chère France', zegt hij. 'où tout dans ce temps là alloit si bien, malgré les lettres de cachet, malgré les corvées, la misère du peuple et le bon plaisir du roi et des ministres.'

Gedurende die lange jaren van zwerven, zien wij hem, ondanks zijnen wrok jegens de Staats-inkwisitie, steeds de diepste liefde voor zijn vaderstad koesteren. Het heimwee achtervolgt hem, en vaak herdenkt hij de vroolijke St Marcusplaats en het veelkleurige Rialto; driemaal zien wij hem pogingen aanwenden om terug in de gunst van den Raad der Tien te komen. In 1763 verbleef hij te Londen; meer dan ooit, vooral na zijn ontzettende avonturen met zekere Charpillon, had hij reden om opnieuw den geboortegrond te betreden. Den 18^{en} November van dat jaar schrijft hij eenen brief aan de Inkwisitie, waarin hij den Venetiaanschen Staat voorslaat, hem het geheim bekend te maken om katoenen stoffen scharlaken te verven. Volgens Casanova zou een nieuwe periode van voorspoed voor Venetië aanbreken, doch het voorstel schijnt weinig indruk op den doorluchtigen Raad gemaakt te hebben! Ongeveer zes jaar later deed zich een andere gelegenheid voor om een einde aan de ballingschap te stellen. Zekere Fransche schrijver, met name Amelot de la Houssaye, had een zeer bitse *Histoire du Gouvernement de Venise* geschreven. Rond 1769 zat Casanova, na een galant avontuur, gevangen te Barcelona. Die gevangenschap duurde slechts drie en veertig dagen, doch hij maakte zich dien tijd ten nutte met een *Réfutation complète de l'Histoire du Gouvernement de Venise* op te stellen. Hierdoor hoopte hij weerom zijn geboortestad te verplichten en hij beeldde zich in dat de dankbare Republiek met vreugde zulk een voortreffelijk burger zou terugroepen. Ook dit plan mislukte. Toch gaf hij den moed niet op. Zijn genade had hij te danken aan zekeren Marco Monti, Venetiaanschen consul te Trieste. Er was namelijk een conflict ontstaan tusschen deze laatste stad en Venetië; industrieele belangen hadden daartoe aanleiding gegeven: de Armenische monniken die het klooster van San Lazaro bewoonden, hadden zich over het gouvernement van Venetië te beklagen; zij hadden het inzicht Venetië te verlaten en zich te Trieste te vestigen onder bescherming der keizerin, en aldaar zouden zij het recht gehad hebben een drukkerij op te richten, die allicht de handelsbelangen van Venetië kon schaden. Toen gelastte Venetië den consul

Marco Monti alles in 't werk te stellen, om de onderneming der monniken te doen mislukken. Volgens A. Baschet zou deze Monti zijn toevlucht genomen hebben tot Casanova, en na hetgeen wij weten over Casanova's bizonderen aanleg om ingewikkelde diplomatische toestanden te ontwarren, zal het niemand verwonderen dat hij daarin volkomen gelukte en, als belooning, eindelijk terug binnen de muren van Venetië mocht komen. Zijn genade werd den 3^{en} September 1774 door drie Staatsinkwisiteurs geteekend.

Van 1775 tot 1782 is Casanova in dienst geweest van de Inkwisitie. Van deze periode is echter nog zeer weinig gekend. Het schijnt dat de rol die hij alsdan vervuld heeft alles behalve zuiver was.

De Inkwisitie moet begrepen hebben dat zij niets dan voordeel kon trekken uit zijn scherpzinnig detectiven-vernuft. Wij hebben gezien welk schandaal hem verplichtte Venetië voor goed te verlaten. Dat gebeurde in 1782. Kort daarna stelde een abbé hem te Parijs voor aan den graaf Waldstein, neef van den Prince de Ligne. Deze graaf hield zich veel bezig met occulte wetenschappen; Casanova, die als ervaren cabalist bekend stond, moest hem natuurlijk behagen. Aldus begaf onze held zich in 1784 naar Dux, waar hij zijn laatste jaren ging slijten als bibliothecaris, met een salaris van 1000 gulden 's jaars.

***

Het slot der familie Waldstein is gelegen in een vriendelijke, boschrijke streek. De bibliotheek, die ruim 25.000 volumen bevat, ligt gelijkvloers en beslaat, met eenige collectie-kamers, eenen vleugel van het grafelijk kasteel. De geest van Wallenstein waart er nog rond en te midden van de groote koer verheft zich een fontein, gegoten uit het brons der kanonnen, door den vorst van Friedland op de Zweden veroverd.

Vaak heeft de oude Casanova er het spel der gorgelende wateren gadegeslagen, terwijl hij met weemoed terugdacht aan de dagen, waarop de goede doctor Gozzi hem inwijdde in de logica der Peripatetische school en in de leer van het zonnestelsel volgens Ptolemaeus, De dagen zijner dwaze jeugd rezen op vóor zijnen geest, toen hij, in domino en met zijn wit kartonnen masker vóor zijn donkerbruin gelaat, zijn sorbet dronk in *de Meloen*, op de Piazza; hij dacht er aan

zijn reis naar den Levant, op het schip *O.L. Vrouw van den Rozenkrans*, aan zijn bezoek bij Osman Pacha van Karamanië, *cy-devant comte de Bonneval*, waar hij met den Turkschen philosoof Jussuff Ali zulk een interessant gesprek voerde over tabak en over godsdienst; aan zijn reis in Rusland en aan de zegening der wateren van de Neva op Drie-Koningendag; aan zijn verblijf te Londen, hoe hij in draagstoel gevoerd werd naar de hertogin van Northumberland, hoe hij 's nachts in Ranelagh ronddwaalde op zoek naar *la Charpillon*, en hoe hij door een jongen lord van den zelfmoord gered werd... De vrouwen die hij lief heeft gehad trekken stoetsgewijze voorbij: hier is de eerste, die liefelijke Lucia van Paseano, die hij een kwart eeuws later in een Amsterdamsch hol terugvond; daarop de schoone Grieksche van de Sint-Andreas-vesting en de beide Romeinsche schoonen, Lucrezia en Angelina, die hij even hartstochtelijk minde; en de pseudo-castraat Bellino, die ten slotte de liefelijke Theresa was, en Madame Bartet, de Parijsche modiste, die hem troostte voor het mislukken van zijn stoffen-manufactuur in *la Petite Pologne*; en Zaïra, de slavin die hij te Moskou kocht, en de vrouw van den deftigen Burgemeester van Keulen!...

Jaren en jaren schreef hij geduldig al zijn avonturen neer, zijn liefdenachten, zijn tweegevechten, de danspartijen en de jachten, zijn wellustige uitspattingen en de uren van boete en berouw. En 's avonds las hij zijn folio-bladzijden voor, of wel te Dux zelf, bij de familie Waldstein, of te Toeplitz, bij den prins Clary Aldringhen. Nog was hij even trotsch en prikkelbaar als voorheen. Hij lag altijd in twist met de dienstboden, doch de meesters en de gasten eerbiedigden hem om zijn groote levenservaring en zijn uitgebreide wetenschappelijke kennis. Zijn eerzucht was met de jaren ook niet verminderd. Men vertelt dat hij eens naar Weimar toog en er zeer gul door den vorst ontvangen werd. Schielijk keerde hij naar Dux terug, nadat hij bemerkt had dat hij door een jongmensch in de schaduw gesteld werd. De naam van dat jongmensch was Wolfgang von Goethe.

De werkzaamheid van den krassen grijsaard moet verbazend geweest zijn. De Engelsche criticus Arthur Symons, die, zooals elke vurige casanovist, eenen pelgrimstocht naar Dux gedaan heeft, heeft

een soort van inventaris opgesteld van de manuscripten, die hij in de bibliotheek doorsnuffeld heeft. Het is schier ongelooflijk in welke wijd-uiteenloopende gedachtenkreitsen de vinnige geest van Casanova zich bewoog. Zoo vinden wij er o.a.:[1] een *Essai d'Egoïsme;* een vertaling der *Ilias*, in *ottova rima;* een critiek op Bernardin de Saint-Pierre; een tractaat in 't Italiaansch *Delle Passioni;* verder een werk, waarvan ik den komieken titel hier gansch neerschrijf:[2] *Icosameron, ou histoire d'Edouard et d'Elisabeth qui passèrent quatre-vingts ans chez les Mégamicres, habitants aborigènes du Protocosme, dans l'intérieur de notre globe, traduite de l'anglais par Jacques Casanova de Seingalt*[3], *Vénitien, docteur ès loix, bibliothécaire de Monsieur le Comte de Waldstein, seigneur de Dux, chambellan de Sa Majesté impériale, royale, apostolique*. En ziehier nog een staaltje van een zijner vèr-gezochte titels: *Le Polémarque, ou la Calomnie démasquée par la Présence d'Esprit, tragicomédie en trois actes composée à Dux dans le mois de juin de l'année 1791;* later veranderde hij dezen titel in: *le Polémoscope, la Lorgnette menteuse ou la Calomnie démasquée*, hetwelk gespeeld werd in het kasteel der prinsen de Ligne, te Toeplitz, in 't jaar 1791. Wat de *Mémoires* zelf betreft, zij zijn voor 't grootste deel in het Fransch geschreven; het overige is in 't Italiaansch. Casanova kende zeer goed Fransch; hij gaf trouwens de reden van zijn voorkeur voor de Fransche taal: ‘J'ai écrit en françois et non en italien parce que la langue françoise est plus répandue que la mienne, et les puristes qui me critiqueront pour trouver dans mon style des tournures de mon pays auront raison si cela les empêche de me trouver clair. Les Grecs goûtèrent Théophraste malgré ses phrases d'Ephèse et les Romains leur Tite-Live malgré sa patavinité. Si j'intéresse, je puis, ce me semble, aspirer à la même indulgence. Toute l'Italie au reste goûte Algarotti, quoique son style soit pétri de gallicismes.’

(1) Zie de vertaalde studie van Symons in *Mercure de France*, 1903 Oct. blz. 76.
(2) Ik vond hem in de studiën van Armand Baschet.
(3) Ik vergat te zegden dat Casanova het op zekeren tijd goed vond, den naam van een denkbeeldig landgoed bij den zijne te voegen. Hij noemde zich sindsdien *chevalier de Seingalt.* In de schriften van zijn tijd en ook bij verkeerd ingelichte schrijvers der XIXe eeuw vindt men wel eens de onjuiste schrijfwijze: *de S*^{t} *Gall*.....

***

Stendhal stelde eens, in een vlaag van droefgeestigheid, zijn eigen grafschrift op, dat men nu nog op het kerkhof van Montmartre kan lezen: *Qui giace Arrigo Beyle milanese - visse, amo, scrisse*. Niets was hem meer waard dan den naam van burger te dragen van de stad waar hij geleefd, geschreven en bemind had. Zoo zou men steeds den naam van Casanova moeten laten volgen van dien der stad waar hij geboren werd, waar hij slechts luttel jaren verbleef, waar hij zijn hoofd *niet* ter ruste legde, - maar die hij als 't ware verpersoonlijkt, en die in de gedachte onafscheidbaar is van *den faun met zijden kousen.* ‘The Venetian genius,’ zegt Havelock Ellis, ‘is the genius of sensuous enjoyment, of tolerant humanity, of unashamed earthliness. Whatever was sane and stable in Casanova, and his instinctive distaste for the morbid and perverse, he owes to his Venetian maternal ancestry.’

Wanneer ik denk aan de bonte maskerade op de Piazza di San Marco, aan het feest der verloving van Stad en Zee, wanneer de Doge van de Bucentaurgalei den gouden ring in 't water werpt, aan de regatten op het Canal Grande, aan de vrome Kerstnachten in San Giorgio Maggiore, aan de Vastenavond-feesten die duren van den eersten Zondag van October tot Kerstmis en van Drie-Koningendag tot den Vasten, - dan zie ik overal onzen lichtmis Giacomo Casanova, den zoon van Zanetta Farusi, onbeschaamd als Scapin, in zijn domino gedrapeerd, een elegant rapier aan de zijde, het masker voor 't schelmsch gezicht, en het hoofd vol listige plannen. Zoo schrijdt hij voort met lichten, veerkrachtigen stap, op weg naar een casino, waar in een verlakt boudoir, bij kaarslicht, een vrome zuster van liefde op hem wacht; hier een lonkje, daar een kusje, hier een snelle degenstoot, daar een behendige teerlingenworp. Zoo is hij de held der vreugde, de apostel der weelde, der weelde die ons toelacht in de doeken van Tiepolo en in de modulaties van Marcello, en de patroon der dolende avonturiers. Want Venetië is de stad der fortuinzoekers; zij is de bakermat van Marco Polo, den zeevaarder, die met zijn galeien naar Kataï toog; zij is die van Antonio Longo, van Pier Antonio Gratarol, van Da Ponte, Mozart's librettist, en van Goldoni. Zij

is als het décor voor een romaneske feeërie, met haar labyrinth van waterstraten, haar schuilhoeken en verborgen trappen, met haar rozige paleizen en haar vergulde galeien; en Casanova, zoon van tooneelspelers, gezoogd achter de schermen van het San-Samuele-theater, waar hij later vioolkrabber was, gewiegd door een Harlekijn, speelgenoot van Mezzetino en van Truffaldijn, leerde er het leven opvatten als een klucht, als een esbattement, en de schaterlach van Don Juan weerklonk later in zijn schelmen-roman. Hoe voornaam klinkt het, wanneer de ceremoniemeester zijn naam in een vorstelijk salon werpt: *Giacomo Casanova, chevalier de Seingalt, Vénétian!* en hij treedt binnen, met hoofsche strijkage, en zoent de hand der prinses, en vat met één blik de gansche staatsielijke vergadering, onderdrukt een lach en heeft er dra een plan gesmeed van schaking en winstgevend pharao-spel. Op 't einde van zijn dagen voelde hij geen berouw over het leven dat zoo heerlijk was geweest, en dat zich als een kleurvol fantasma vóór zijn nog scherp-wakkeren geest ontrolde.

In Plato, in Boëtius, in Horatius en Seneca vond hij de principen van dat leven dat hij zoo rijk doorgeleefd had, hij, de levensvirtuoos. Zonder zijn sterk, gezond temperament, ware hij onherroepelijk ten gronde gegaan en waren wij van een der vermakelijkste boeken der menschheid beroofd geworden.

Deze waren zijn laatste woorden: ‘Grand Dieu! et vous, témoins de ma mort, j'ai vécu en philosophe et je meurs en chrétien.’

ARTHUR H. CORNETTE.

Indo-germanen en Indo-germaans.

A. Meillet, *Introduction à l'étude comparée des langues indo-européennes*, 2e éd. (Paris, Hachette, 1908, XXVI-464 pp. 8o, 10 fr.)

De vergelijkende en algemene taalkunde, een wetenschap van de 19e eeuw, is lange tijd tot de kleine kring der specialisten beperkt gebleven. De klassieke philologen ignoreerden ze en het grote publiek hield er zich scepties tegenover. Van lieverlede veranderde die toestand, zeker omdat de moderne philologen - Germanisten en Romanisten - haar een ruime plaats in hun vak lieten innemen en zelf al eens aan hare beoefening meededen.

Met die ommekeer ontstonden nieuwe verlangens en behoeften, waaraan de vakmannen trachtten te voldoen. Voor de verschillende groepen van philologen werden verhandelingen geschreven om hun het verband van de vergelijkende taalkunde met, en hare toepassing op hunne taalkundige studiën te tonen. Voor de beschaafde leek werden vulgarisatiewerken opgesteld om hem met de uitkomsten van deze wetenschap bekend te maken en hem te doen beseffen welke haar plaats is te midden van de wetenschappelike beweging van onze tijd.

Onder de verschillende werken van die aard die in de laatste jaren het licht zagen, is zeker Meillet's *Introduction* het belangrijkste en aantrekkelikste tevens.

A. Meillet is professor aan het Collège de France. Hij promoveerde in 1897 met een Latijnse dissertatie over de Indo-germaanse wortel *men*.

Hij die door zijn voorbereidende studiën een Indo-germanist was en het nu met schitterend talent en volle gezag blijkt te zijn, deed zijn intrede in de wetenschappelike wereld als Slavist met een studie over den genitief-accusatief in het Oudslavies in 1897, gevolgd door studiën over de etymologie en de woordenschat van het Oudslavies in 1902 en 1905. Zodoende stond hij nader tot de Indo-germaanse taalvergelijking dan een oppervlakkig beschouwer zou denken, want onder al de Indo-germaanse taalgroepen is het wel de Balto-slaviese, wier woorden nog het getrouwst het uitzicht der Indo-germaanse woorden vertonen die ze vertegenwoordigen.

Uit de vergelijkende ontleding van de verschillende Indo-germaanse taalgroepen besluit men dat b.v. *is* of *levend* of *ik kook* in het oorspronkelike Indo-germaans luidden **esti* of **gīwos* of **peqo*.

Welnu *is* luidt in 't Sanskrit *asti*, in 't Grieks *ἐστί*, in 't Latijn *est*, in 't Goties *ist*, maar in 't Litaus *êsti; levend* luidt in 't Sanskrit *jĭvas*, in 't Grieks *βίος*, in 't Latijn *vĭvus*, in 't Goties *qius* (ons *kwik*), maar in 't Litaus *gývas; ik kook* luidt in 't Sanskrit *pacāmi*, in 't Grieks πέσσω, in 't Latijn *coquō*, maar in 't Russies *pekú*.

Ook de eigenaardige toestand van het Armenies, deze taal die uit het Balkanschiereiland over de Griekse Archipel naar Klein-Azië gegaan is en nevens hare Europeese karaktertrekken zovele Aziatiese bizonderheden vertoont, trok hem aan en in 1903 liet hij een vergelijkende spraakkunst van het klassiek Armenies verschijnen.

Zijn *Introduction à l'étude comparée des langues indo-européennes*, die de eigenlike aanleiding tot dit artikel is, verscheen in 1903 en werd onmiddellik door de critiek met ware ingenomenheid begroet. Vóór eenige maanden verscheen de tweede uitgave met zovele aanvullingen en verbeteringen, dat de schrijver er van mocht zeggen: ‘aucune page ne reproduit exactement une page de la première édition.’

Het boek is niet een spraakkunst alleen, het behandelt heel de stof. Het bevat de volgende hoofdstukken: I. Methode. Het begrip Indo-germaanse talen. II. De Indo-germaanse talen. III. Klankleer. IV. Beginselen van de vormleer. V. Het werkwoord. VI. Het naamwoord (zelfstandig naamwoord, bijvoeglik naamwoord, voornaamwoorden, onveranderlike woorden). VII De volzin. VIII. Over de woordenschat. IX. Over de ontwikkeling van de Indo-germaanse tongvallen. Besluit, gevolgd door een histories en een bibliografies aanhangsel.

Na een hulde aan zijn voorgangers in zijn leerstoel, Bréal, Bergaigne en Henry, en aan zijn leermeester De Saussure, tracht Meillet vooreerst het doel van zijn wetenschap te bepalen. Het doel van de taalvergelijking is niet de Indo-germaanse grondtaal, waaruit al de Indo-germaanse talen gesproten zijn, herop te bouwen; dat is paleontologie. Haar doel is de overeenkomsten en gelijkenissen onder de verschillende talen van de familie vast te stellen. Ze moet dus goed weten te onderscheiden tussen hetgeen aan al de talen van de familie gemeenschappelik is en hetgeen aan individuele wijzigingen te wijten is. De Indo-germaanse taalkunde gaat dus uit van de opmerking dat twee voorname taalgroepen van Azië (de Indiese en de Iraniese) en bijna al de talen van Europa zo een treffende overeenkomst vertonen, dat men die niet begrijpen kan zonder aan te nemen dat ze alle op een

zelfde grondtaal teruggaan. Die grondtaal noemt men het Indo-germaans en het volk dat ze sprak het Indo-germaanse oervolk of de Indo-germanen. De talen die op de grondtaal teruggaan zijn dus Indo-germaanse talen, maar de volken die ze spreken zijn daarom geen Indo-germaanse volken. Zij behoren tot verschillende rassen en stammen, die eens tamelik verschillende talen spraken; maar op een zeker ogenblik van hunne geschiedenis werden ze geïndogermaniseerd, vooral wat hunne taal betreft. Zo zijn de Grieken of de Russen of de Duitsers geen Indo-germanen, maar geïndogermaniseerde Hellenen of Slaven of Germanen. Zo ook zijn er wel Romaanse talen, die alle op het Volkslatijn van de Romeise soldaten en de Romeinse kolonisten teruggaan, maar er zijn geen Romaanse volken. De volken - Italianen, Fransen, Spanjaarden, Portugezen, Roemenen - die Romaanse talen spreken, zijn geromaniseerde Italioten, Galliërs, Iberiërs, Lusitaniërs, Daciërs.

Het is van het hoogste belang dit in het oog te houden. Want het is a priori zeker dat de verschillen welke de Indo-germaanse talen in hun klankenstelsel, hun buigingsvormen, hun zinsbouw, hun woordenschat vertonen, in de meeste gevallen aan de taaltoestanden op het ogenblik van de Indogermanisatie te wijten zijn.

Na deze beschouwingen over het begrip Indo-germaanse talen, krijgen wij de beschrijving van de groepen die de Indo-germaanse taalfamilie uitmaken. Die zijn ten getale van tien, doch Meillet stelt die in zeven groepen voor, door de samenvoeging in drie paren van zes groepen die twee aan twee zeer nauw verwant zijn. Zijn opsomming is dus de volgende: 1 Indo-iranies; 2 Armenies; 3 Balto-slavies; 4 Albanees; 5 Grieks; 6 Italo-Kelties; 7 Germaans[1].

Deze groepering komt met de aardrijkskundige schikking overeen, en toont tevens aan hoe de naam Indo-germaans ingegeven is door die van de twee groepen die aan de twee uiteinden van het aardrijkskundig gebied van de familie staan.

In *Les dialectes indo-européens*, een studie pas enige dagen na de tweede uitgave van de *Introduction* verschenen, toont Meillet dat er in het Indo-germaans vóór de expansie reeds dialectiese verschillen moeten bestaan hebben. Dit leidt hij af uit het feit dat sommige verschillen tussen de Indo-germaanse taalgroepen niet individueel, maar aan twee of meer groepen gemeenschappelik zijn, wat een ge-

(1) Een zelfstandige uitwerking van de rijke stof, in de twee begrippen Indo-germaanse volken en Indo-germaanse talen vervat, vindt men in het pas verschenen meesterwerk van M.S. Zaborowski: *Les peuples aryens d'Asie et d'Europe* (Paris, Doin, 1908).

meenschappelike ontwikkeling tussen geburen veronderstelt, eer al de groepen zich door uitwijking naar nieuwe grondgebieden zelfstandig geïsoleerd hebben. Men zou ze, naar analogie van de isothermen, isoglossen kunnen noemen.

Laten we een paar voorbeelden nemen.

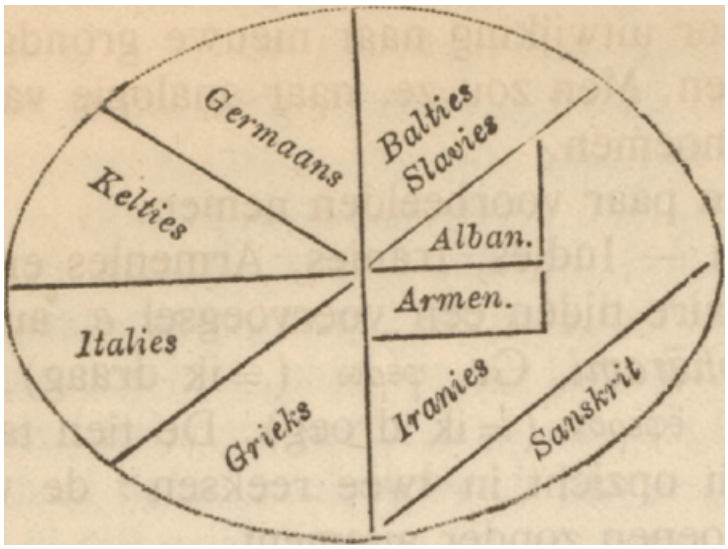
Vier groepen - Indies, Iranies, Armenies en Grieks - vertonen in de secundaire tijden een voervoegsel *e*, augment genoemd; zo praesens Skr. *bhārami*, Gr. φέρω (= ik draag), maar imperfekt Skr. *abharam*, Gr. ἔφερον (= ik droeg). De tien taalgroepen schikken zich dus in dit opzicht in twee reeksen: de vier groepen met augment, de zes groepen zonder augment.

De Indo-germaanse *tt*, die tot twee verschillende woordelementen behoort, is in 't Sanskrit *tt*, in 't Italies, Kelties en Germaans *ss* (na een lange klinker of een medeklinker *s*), in de zes andere groepen *st*; zo behoort *gewis* (de dubbele *s* nog te ontwaren in de verbogen vorm *gewisse*) bij *weten*; het Lat. *cassis* (= helm), de volksnaam *Hessen* (= de gehelmden) bij *hoed; aas* en *wees* (met enkele *s* na lange klank) bij *eten* en *weduwe*. In dit opzicht hebben we nu voor de tien taalgroepen een schikking in drie reeksen.

Nog meer belangstelling wekt de behandeling van *a*, *e* en *o*. Slechts in vijf groepen blijven ze drie verschillende klinkers; in de vijf andere hebben samensmeltingen plaats; het Indies en het Iranies maken ze alle drie tot *a*; vergelijk de twee *a*'s van Skr. *bharami* met de klinkers van hetzelfde woord in 't Grieks (φέρω) en in 't Latijn *(ferō);* het Slavies maakt de korte *a* en *o* tot *o* en de lange *a* en *o* tot *a;* het Germaans doet het omgekeerde; het Balties maakt de korte *a* en *o* gelijk het Germaans tot *a*; maakt ook, gelijk het Germaans, de lange *a* tot lange *o*, maar verdoft de lange *o* tot *ů*.

Het Indo-germaans *aks-* (= wagenas) vertoont zich dus overal met *a*, uitgenomen in het Slavies (Skr. *aksas*, Gr. ἄξων, Lat. *axis*, Ohd. *ahsa*, Lit. *aszis*, Osl. *osi*); het Indo-Germaans telwoord *oˆktō(u̯)* slechts in zes groepen met *o*, en in vier (Indies, Iranies, Germaans en Balties) met *a* (Skr. *aṣṭāu*, Gr. ὀχτώ, Lat. *octō* Got. *ahtau*, Lil. *asztůni*, Osl. *osmь*); het İndo-germaans **mİter* (= moeder) weer overal met *a*, behalve in het Germaans en in het Balties (Skr. *mātā*, Gr. dor. (μάτηρ, Lat. *mā;ter*, Got. *mōdar*, Lit. *motẽe*, Osl. *mati*); het Indo-Germaans dō- (= geven) in zes groepen met *o*, in drie (Indies, Iranies en Slavies) met *a* en in één (Balties) met *ů* (Skr. *dānam*, Gr. δῶρον, Lat. *donum*, Osl. *darŭ* = gift, Lit. *důti* = geven).

Deze en dergelijke isoglossen laten dan Meillet toe de wederzijdse ligging van de Indo-germaanse tongvallen vóór de expansie door het volgende schema voor te stellen:

Wegens haar belang moeten we hier een kleine spellingbizonderheid vermelden. Meillet schrijft stoutweg, tegen het gebruik in, doch zoals het behoort, *gotique, Gots, lituanien, Lituanie* zonder *h*. Lefèvre in zijn *Les Races et les langues* (1893) doet dat ook voor *gotique* en *Gots*, maar niet voor *lituanien* en *Lituanie*. Hovelacque in zijn *La linguistique* behoudt in beide woordgroepen de *h*, zegt hij, wegens het gebruik. Meillet handelt goed en tevens alleen consequent. De vakgeleerden moeten in dergelijke gevallen het voorbeeld geven. Een *Gote* heet in het Goties *guta* zonder *h*; maar de *Goten* heten *gut-thiuda*. Dat is een samenstelling met de stam van *guta* en het naamwoord *thiuda*, dat *volk* betekent en waaraan ons Mnl. *died (diet)* met de adj. *dietsc* en *duutsc* beantwoordt. De Grieken noemden de Goten γότθοι, de *t* en *th* van *gutthiuda* beide teruggevende, en op het Grieks berust het Latijn *Gothi* en *gothicus*. Wanneer nu de moderne talen van *Goten* en *Goties* willen spreken, behoeven ze dat niet langs een Latijnse of Griekse omweg te doen, doch mogen rechtstreeks de Goten naspreken. Ook schrijven tegenwoordig al de talen van Europa - behalve het Engels wegens de uitspraak - *Goten* en *Goties* zonder *h*. Toch schrijft men *gothiese bouwkunst* en *gothies schrift* met *h*, omdat men hier te doen heeft met het Latijn *gothicus* in de betekenis van *barbaars*.

De vier volgende hoofdstukken over de klanken, de vervoeging en de verbuiging wijzen meer de verschillen en overeenkomsten tussen de taalgroepen aan, dan dat ze hypothetiese vormen van het Indogermaans heropbouwen. Dat is een kwestie van methode.

Wanneer men door vergelijkende ontleding van een voldoende aantal werkwoordelike vormen het praesens van de wortel *bher* (= dragen) in het Indo-germaans als volgt meent te mogen voorstellen: **bherō, bheresi, bhereti, bheromos, bheretes, bheronti*, dan zal het voor de meesten voldoende zijn de vormen van de verschillende

Indo-germaanse talen er nevens te plaatsen om de overeenkomsten en de verschillen te begrijpen. Zo hebben we:

Skr. *bharāmi, bharasi, bharati, bharāmas, bharatha, bharanti.*

Gr. φέρω, φέρει□, φέρει, φέρομεν, φέρετε, φέρουσι

Lat. *ferō, fers, fert, ferimus, fertis, ferunt*.

Got. *baira, bairis, bairith, bairam, bairith, bairand.*

Het Sanskrit wijkt af in de 1 p.s., waar verwarring heerst van de werkwoorden op -*mi* met die op -*o* en, met een ander uitgang, in de 2 p. pl.; de afwijkingen van de drie andere talen bestaan vooral hierin dat sommige uitgangen van de secondaire tijden in de plaats gekomen zijn van die van het praesens dat een primaire tijd is: het Grieks heeft die secondaire uitgangen in 1 en 2 p. pl., het Latijn in 2 en 3 p.s. en 3 p. pl., het Germaans, gelijk het Grieks, in 1 en 2 p. pl. Dat de Germaanse uitgangen, niettegenstaande deze uitlegging, nog veel schijnen af te wijken, volgt uit de toepassing der uitgangswetten, die het wegvallen van zekere slotmedeklinkers en van zekere klinkers der slotlettergreep eisen, waardoor aan 't Indo-germaans *bheromen* noodzakelik in 't Goties *bairam* moet beantwoorden.

Zo blijven dus de gereconstrueerde vormen van het Indo-germaans uitstekende aanschouwingsmiddelen. Of ze ook aan de werkelikheid beantwoorden? Wel heeft Michel Bréal gezeid dat ze ons maar kunnen leren wat ze van ons ontvangen. Maar is die uitspraak niet te schuchter?

Een vergelijkende ontleding van al de Romaanse talen leidt ons van lieverlede naar de reconstructie van de grondtaal, het Volkslatijn. Het toeval wil nu dat de stof ons bewaard is om te constateren dat de aldus geconstrueerde grondtaal niet veel van de werkelikheid verschilt. Mogen we niet geloven dat, als we dezelfde methode op de Indo-germaanse taalgroepen toepassen, wij een Indo-germaans heropbouwen dat niet veel van de werkelikheid verschilt? Meillet is nogal scepties op dat punt. Hij houdt het met het *aliqua nescire: savoir beaucoup ignorer*, zegt hij zelf. Die handelwijze is in allen gevalle de veiligste in handleidingen voor beginnelingen en in vulgarisatiewerken.

De oorsprong van de uitgangen van verbuiging en vervoeging blijft ook onaangeroerd, omdat we daar niets zekers over weten. Vroeger werd met overtuiging verkondigd dat de buigingsuitgangen bijwoorden en de persoonsuitgangen persoonlike voornaamwoorden waren, die met de stammen tot één woord aaneengelijmd werden. Dus de Lat. datief *equo* uit **eu̯uo-ai̯* = paard-naar, en de Lat. ablatief *equō* uit **ekuo-ed* = paard-af, of Lat? *ferō, fers, fert* = draag-ik, draag-du, draag-hij. Nu gelooft dat niemand meer. Thans is men eerder geneigd om aan te nemen dat alle buigingsvorm uit één stuk gemaakt is, de eene

als type, de andere als nabootsing. Veronderstel dat de drie woorden *vijand, hond, burger* b.v. in 't Latijn voor het eerst bestonden in een volzin als *de vijand* (hostis) *jaagt zijn hond* (canem) *tegen de burger* (civi) *op*. Wanneer men nu *vijand* in een nieuwe volzin als rechtstreeks of onrechtstreeks voorwerp gebruikte, zei men *hostem* of *hosti* wegens *canem* en *civi*; zo verder *hond* als onderwerp *canis*, enz. Eerst toen men enige reeksen gelijk *hostis, hostem, hosti; canis, canem, cani; civis, civem, civi* nevenseen had, kwam men op de gedachte van de ontleding in stammen en uitgangen (*host-, can-, civ- - -is, -em,-i)*.

Nu nog geven *hemeling, enkeling, appelaar* aanleiding tot *dorpeling, Bruggeling, perelaar, rozelaar*, in plaats van *dorping, Brugging, peraar, rozaar*, wat men zou moeten hebben indien al deze woorden gevoeld werden als ontstaan door aanlijming van *-ing* en *-aar*. Zo ook in 't Frans *briquetier, bijoutier, papetier* wegens *lait-ier, sabot-ier*, enz.

Bij Meillet's uiteenzetting van de verbuigingen en de vervoegingen ziet de lezer al dadelik dat vele van onze taalgroepen minder naamvallen en werkwoordelike vormen hebben dan het oorspronkelik Indo-germaans. Van lieverlede komt hem dan ook voor de geest dat vele hem bekende nieuwere talen, ofschoon zij de geleidelike voortzetting zijn van talen met een betrekkelik ingewikkeld stelsel, de grammatikale vormen aanzienlik vereenvoudigd en soms volkomen afgeschaft hebben. Dat is het geval met het Frans, het Italiaans en de andere Romaanse talen tegenover het Latijn, of met het Engels, het Skandinaafs, het Nederlands tegenover de oudere Germaanse talen. Als die lezer tevens uit werken over algemene taalkunde weet dat de talen van half wilde en heel wilde volksstammen nog ingewikkelder grammatikale vormen hebben dan de oudste Indo-germaanse, komt hij van zelf tot het besluit dat een overvloedig bezit van dergelijke vormen juist geen rijkdom is, en dat vereenvoudiging, ja zelfs volkomen afschaffing een wezenlike vooruitgang is. De wending *het boek van de leerling* of de reeks *the good man, of the good man, to the good man, the good man* verwezenliken een vooruitgang boven *het boek des leerlings* of boven *der gute Mann, des guten Mannes, dem guten Manne, den guten Mann*, om de eenvoudige reden dat de eerste al de elementen van de gedachte door afzonderlike woorden uitdrukt en dus klaarder is, en dat de tweede zich ontmaakt heeft van een vormenreeks die voor klaarder aanwijzing van geslacht, getal en syntaktiese bediening volkomen overbodig is, ja, er zelfs niet eens toe bijdraagt.

Bij de klankleer krijgt de wet van Grimm of van de klankverschuiving een eigenaardige betekenis, omdat voor Meillet de Armeniese klankverschuivingen in alle opzichten aan de Germaanse gelijk zijn,

wat echter nog door zo een bevoegd armenisant als Hübschmann geloochend wordt. Er zijn dus voor Meillet twee taalgroepen die de oorspronkelike negen explosieven en aspiraten een graad verschuiven.

Oorspronkelike *b, d, g* worden in 't Germ. *p, t, k* (of *q*) en ook in 't Armenies *p, t*, (*c* of) *k*; vergelijk Lat. *la*b*ium* met *li*p; of Skr. *pa*d*am*, Gr. ποδά, Lat. *pe*d*em* met *voet* en Arm. *he*t = voet; of Skr. g*aus* met k*oe* en Arm. k*ov*.

Oorspronkelike *p, t, k*, worden in 't Germ. *f, th, h* en in 't Armenies *h* (of intervoc. *v*), *th, kh;* vergelijk het reeds aangehaalde Skr. p*adam*; of Skr. t*arṣas* (-dorst), Gr. τέρσομαι (= ik word droog), Lat. t*orreō* met Eng. th*irst*, Arm. th*aršamim* (=ik verwelk) of Lat. *collum* met h*als* en Arm. kh*al* (= toppunt).

Oorspronkelike *bh, dh, gh* worden in 't Germ. *b, d, g* (doch intervoc. spiranten) en in 't Arm. *b, d*, (*j* of) *g*; vergelijk Gr. φημί (= ik zeg), Lat. f*ama*, met Germ. b*an* (= afkondiging) en Arm. *ban* (= rede); of Gr. θυγάτηρ met d*ochter* en Arm. d*ustr.;* of Lat. h*ordeum* met g*erst* en Arm. g*ari*.

Het korte hoofdstuk over de zin wijst, door middel van het weinige wat we van de Indo-germaanse zinbouw weten, op het ontstaan van de syntaxis.

Het daarentegen nog al lange hoofdstuk over de woordenschat draagt een grote rijkdom van feiten op zo een aanschouwelike wijze voor, dat een ontwikkelde lezer die het begint, het niet onvoltooid zal laten.

Daarin handelt Meillet eerst over de kentekenen van de eigen en van de ontleende woorden in het Indo-germaans, en toont door treffende voorbeelden, zo door het niet Indo-germaanse *hennep*, Gr.-Lat. *cannabis*, waaraan men de ontleningen kan erkennen.

Dan tracht hij een overzicht te geven van de Indo-germaanse woordenschat, die hij in twee grote groepen verdeelt: de woorden die deel uitmaken van een woordfamilie, en de woorden die geen etymologies verband vertonen.

Zo zijn er talrijke woorden die een gemeenschappelik deel *gen* vertonen met de zin van *telen*. Al die woorden beschouwt men als een familie uitmakende en hun gemeenschappelik deel noemt men de wortel: Gr.γένο□, γένεσι□, Lat. *gignere, genitus*, Germ. *kunne, kind.* Dat wordt, door een reeks voorbeelden van woordfamilies en van de wortels waar omheen zij zich groeperen, aanschouwelik gemaakt: *wagen* behoort bij *be-wegen, stoel* bij *stellen* en verder bij *staan*, enz.

Verwantschapsnamen (*vader, moeder, broeder*), namen van dieren en planten (*hond, beuk*), van lichaamsdelen (*hart, oog, oor*), van getallen (*zes, acht, honderd*), van godsdienstige begrippen (*Tio*,

de Germaanse Mars, als in *Tuesday*), van enige voorwerpen (*rad, aak*) zijn dikwijls woorden die geen verband met een tweede aanwijzen en dus geïsoleerd voor ons staan. Voor geen enkel van de daar genoemde woorden, die alle algemeen Indo-germaans zijn, is ergens een ander te ontdekken waarmede ze in etymologies verband zouden staan en er is dan ook in hen geen algemeen begrip te ontdekken dat als reden van de naamgeving zou kunnen gelden of de opvatting van de naamgevers verklaren. Ze zijn veel talrijker dan de wortels die de woordfamilies vertegenwoordigen.

Uit dit zeer vluchtig overzicht van de rijke inhoud van Meillet's boek kan men zich een denkbeeld vormen van het belang van de Indogermaanse taalkunde, van de verschillende vraagstukken die tot haar gebied behoren, van degene die ze reeds opgelost heeft, en van de veel talrijker waaraan ze nog te arbeiden heeft, omdat die nog altijd geen oplossing gekregen hebben. Daarbij komt dat alles met zo een schitterend talent van methode voorgedragen wordt, dat het alle belangstellenden moet aantrekken. Wij moeten echter ten slotte erkennen dat, niettegenstaande zijn grote verdiensten, zijn gebruik wellicht tot de Romaanse landen zal beperkt blijven, omdat het voor Germanisten en dus ook voor de Germaanse landen niet voldoende rekening houdt met de Germaanse taalgroep.

J. VERCOULLIE.

Engelse Letterkunde.

John Davidson, de dichter van *The Triumph of Mammon* (Grant Richards), is eigenaardig tot het vreemde toe. Met alle konventies, met alle heersende meningen breekt hij af, en er blijft op aarde al heel weinig dat hem nog kan bevallen; hij verklaart zelfs uitdrukkelik dat hij nu al vijftig jaar geleefd heeft in een wereld die voor hem volkomen ongeschikt is, en dat hij daarom bezig is die te hermaken... in zijn trilogie. Want *The Triumph of Mammon* is een trilogie, warvan het eerste deel in 1907 en het tweede in 1908 verscheen.

Daarin komt hij in opstand tegen de gehele maatschappelike inrichting van onze tijd, omdat die nog altijd grotendeels gegrondvest is op het Kristendom, dat hij, gelijk alle godsdiensten, als een ijdele dromerij verwerpt. Aan de positivisten en rationalisten verwijt hij dat zij slechts vernielend te werk gaan en niets opbouwen dat de godsdienst behoorlik kan vervangen. Volgens hem moet het Kristendom, dat zijn val nabij is, plaats maken voor een nieuw geloof, het geloof in de almacht van de Stof, waarvan de Mens de hoogste vorm is, omdat in hem alleen de stof tot volle bewustheid is gekomen.

Dit is radikaal genoeg. Maar deze profeet gaat, met tamelik onverbiddelike logika, nog een eindje verder: hoewel hij de wetenschap als de voornaamste faktor van de vooruitgang beschouwt, verkondigt hij toch dat alle band met het verleden, hoe eerbiedwaardig ook, moet verbroken worden. In zijn ongeduld om de nieuwe wereld zijner dromen te stichten, schijnt hij dus te vergeten dat de wetenschap alleen van geleidelike *ver*vormingen de nodige *her*vormingen verwacht. ‘Welhoe,’ wordt hem gevraagd, ‘moet dus al het schone dat met het Kristendom in de wereld kwam, ook vernield worden?’ Waarop hij, door de mond van Mammon, antwoordt:

> ..... Annihilated all -
> Books, buildings, pictures, and the hearts of men.

En in zijn inleiding zegt hij eenvoudig - het kolossale is dikwijls eenvoudig! -:

With me there comes a solution of continuity; the past is cut off; a new era begins in which men shall be no longer the victims, but the masters of Evolution.

Deze titaniese pretensie om de evolutie tegen te houden zoals Josuah de zon, om ze dan weer haar gang te laten gaan, doch aan de leiband van de menselike wil, is niet de enige inkonsekwentie van de dichter.

Gelijk onze Multatuli, die niet ophield te filosoferen, maar intussen beweerde van geen sistemen te willen horen, wil hij noch profeet, noch filosoof genoemd worden; en toch is zijn toon gedurig profeties en doet hij niets anders dan een nieuwe leer aan te prediken.

Gotiese kerken, schilderijen van Rafael of Rubens en alle letterkunde uit vroeger eeuwen wil hij te niet doen. Maar de vorm, waarin zijn ultra-moderne wereldbeschouwing zich uit, is in de grond niets anders dan de grijze *moraliteit*, die onder zijn pen - o evolutie! - een verjongingskuur heeft ondergaan. De personen uit zijn 'tragedies' doen immers niet veel meer dan preken of diskuteren, en zijn louter simbolies: *Mammon* is de Mens van de toekomst, *King Christian* is het Kristendom, *Magnus* is de Konventie, *Guendolen* is de Kuisheid...

Men mag het oprecht betreuren dat deze schrijver zich geroepen acht om in verzen de wereld te hervormen; in proza is het al zo moeilik! Waarom wil hij *per fas et nefas* wat anders zijn dan de machtige dichter die op elke bladzijde van zijn werk de profeet en de filosoof doet vergeten en vergeven?

Zijn blankvers is vol forse zeggingskracht, zijn inspiratie verflauwt nergens, en zijn stoute beeldspraak is dikwijls ongemeen raak. Een enkel voorbeeld:

> The night will dress my thought
> In dreams again - in beauty, like a stole
> With stars embroidered.

Op vele Engelsen maakt *The Triumph of Mammon* de indruk van een lange godslastering. Maar de vroomste lezer zal nog moeten bekennen dat hier een wezenlike dichter aan het woord is.

Op meer sympathie mag Swinburne rekenen, al hebben zijn revolutionaire *Songs before Sunrise* meer dan een 'shocking' denkbeeld gemeen met *The Triumph of Mammon:* het is zo lang geleden dat die 'Zangen vóór de Dageraad' verschenen (1871), hun schrijver geniet sedert lang een gevestigde roem, en zijn nieuw werk, *The Duke of Gandia* (Chatto and Windus), behandelt juist een onderwerp

dat bij het anti-papistiese publiek van Engeland gemakkelik ingang vindt: de gruwelen van het pauselik hof ten tijde van Alexander VI Borgia.

In een kort ‘dramaties gedicht’, dat, evenals Davidson's werk, niet voor het toneel bestemd is, wordt Alexander's monsterachtige slechtheid, als het ware, met zich zelf in konflikt gebracht. Tot nog toe heerste hij gerust in de straffeloze triomf van zijn misdaden. Nu staat hij plotseling vóór zijn al te getrouw evenbeeld; hij moet beleven dat zijn oudste zoon, op bevel van Caesar, de jongere broeder, in de Tiber verdronken wordt. En de moordenaar treedt voor hem op als de gevaarlike kardinaal die paus kan worden in zijn plaats, indien hij zelf maar verdwijnt. Caesar Borgia heeft zijn broer niet gespaard; zal hij zijn vader ontzien? De wijze waarop hij hem, na de ontdekking van het lijk, te woord staat, voorspelt niets goeds:

Alexander. - Gij hebt die daad gedaan.
Caesar. - Gij hebt het gezegd.
A. - Denkt gij te leven, en mij aan te zien?
C. - Nog enige tijd.
A. - Ik wou dat er een God was - dat hij dit hoorde.
C. - Voor u ware het spijtig zoo er geen was.
A. - Zult ge mij doden?
C. - Waarom?
A. - Ben ik niet uw vader?
C. - En die van het Kristendom op de koop toe.
A. - Ik bid u, man, dood mij.
C. - En dan mij zelf? *Gij* zijt krankzinnig, maar *ik* heb mijn verstand.
A. - Zijt gij waarlik van vlees en been?
C. - Naar men zegt, van het uwe.
A. - Zo de hemel stil blijft en u niet slaat, dan is er inderdaad geen God.

C. - Dat weten noch ik, noch gij.
A. - Ik zou God kunnen bidden dat hij moge bestaan, als ik maar krankzinnig was. Gij zegt dat ik krankzinnig ben: gij liegt: ik bid niet.

Zou een toeschouwer niet met schrik geslagen worden door de sataniese amoraliteit van die Caesar? En al bleef misschien het klassieke medelijden achterwege, toch dunkt ons dat wij hier wel degelik een echt tragiese toestand en ook echt dramatiese taal hebben. Nochtans maakt het stuk in zijn geheel - het bestaat uit een enkel bedrijf - niet de indruk van een speelbaar drama. Het is en blijft een prachtige reeks dialogen, waarin het blankvers van Shakespeare nog eens dient tot de uiting van het diepste denken en de stormachtigste passie; maar een toneelstuk is het niet.

Shakespeare heeft nu eenmaal zijn volk er van overtuigd, dat de dramatiese vorm de meest geschikte is om tot de mensheid over de mensheid te spreken; alle latere grote dichters, Byron, Shelley, Coleridge, Rob. Browning, Tennyson, hebben dan ook aan de natio-

nale traditie geofferd. Maar hunne kracht lag blijkbaar elders: vooral in het lyriese, ook in het epiese en het satiriese. En nu krijgen wij eindelik werken zoals deze twee van Swinburne en van Davidson, waarvan de schrijvers op voorhand van alle opvoering afzien. Is dit een kunst in verval, of de geboorte van een nieuwe kunstvorm? De toekomst zal het ons leren.

Tot hetzelfde genre behoort Thomas Hardy's trilogie *The Dynasts*, waarvan het derde deel nu verschenen is (Mac Milan), al noemt ze de schrijver ‘a Drama in three Parts.’

Bij de lezing maakt het werk reeds grote indruk door de stoutheid van het opzet: de gehele loopbaan van Napoleon wordt in al haar - menselike - grootsheid beschouwd, maar... van het standpunt van het bitterste pessimisme dat men kan uitdenken. Al die triomfen en nederlagen, al dat stichten en omverwerpen van tronen en rijken, wordt voorgesteld als zovele grillen van het Noodlot, in wiens handen Napoleon zelf maar een speelbal is. Men wordt naar zulke duizelingwekkende hoogten van de verachting meegevoerd, dat het schouwspel van de daar beneden ellendig wroetende wereld geen hoop meer overlaat. Het is een gedurig en ontmoedigend vergelijken van het tijdelike, dat de mensen zo nauw aan het hart ligt, met het eeuwige, dat noch rechtvaardigheid, noch medelijden kent, en waarover geen liefderijk God, maar alleen het blinde Noodlot heerst. Gelijk de Griekse *Ananke*, vindt men hier ook het Griekse koor terug; en de gloeiende fantasie van de dichter stelt dit samen uit allerlei bovennatuurlike, symboliese wezens, als daar zijn: Spotgeesten, Medelijdende Geesten en Tijdgeesten. Alles in machtige taal, en doorspekt met uitstekende lyriese stukken, maar... niet speelbaar.

Bernard Capes was reeds wel bekend als een verdienstelik romanschrijver en wij hebben destijds met lof het verschijnen van zijn *Jay of Italy* aangekondigd. Nu heeft hij zich als dichter veropenbaard door *Amaranthus* (Fisher Unwin), een bundel gedichten van allerlei aard, die hij in de ondertitel als een ‘Boek van kleine liederen’ beschrijft. Vele van deze gedichten lijden gebrek aan oorspronkelikheid; nu eens meent men een weerklank van Shakespeare, dan weer één van Rossetti, of van Edgar Poe of van anderen te vernemen; en het feit dat die dichters zo uiteenlopend van aard zijn, is een verzwarende omstandigheid. Men vraagt zich af: heeft die dichter wel een *eigen* persoonlikheid, die aldus aan alle mogelike letterkundige winden tot Aeoliese harp kan dienen?

Gelukkig klinkt er een eigenaardige toon in vele andere ge-

dichten, die dikwijls tot het satiries vak behoren. Treffend is, bij voorbeeld, het mengsel van middeleeuwse opvatting en van moderne toon en omgeving in een stukje, waarin twee ruwe kerels, Short en Long, het kerstmisfeest op hunne manier vieren. Reeds menig glas hebben ze ter eer van Kristus geledigd, als een kind aanklopt en vraagt om zich wat te mogen warmen. ‘Geen plaats voor kinderen hier! Pak je weg!’ roept Long. En Short wil ook niet gestoord worden:

> ‘We're keeping of Christ Jesus' feast;
> Clear out,’ said Short, ‘you little beast!’

En ze vieren voort, tot het pakkend einde:

> They sang to ‘David's royal Son’
> And not till all the drink was done
>
> Abstained; then staggered to the door,
> And sobered at the sight they saw.
>
> Stark on the snow Christ baby lay.
> 'T was Him tliose sots had cursed away.
>
> Now tell me what availed them, then,
> To keep Christ out and Christmas in.

Een andere verdienste van Bernard Capes is zijn meesterschap over versmaat en rijm. Maar die verdienste heeft hij met vele Engelse dichters gemeen; hetgeen een verwonderend en nog onuitgegelegd verschijnsel is.

Wie in Engeland vertoefd heeft, heeft ondervonden hoe weinig muzikaal de Engelsman over het algemeen is; hij heeft geen verstand van muziek en houdt er ook niet veel van. Wil men de Vlaming naar een plechtigheid, een feest, een voordracht lokken, dan moet men maar voor muziek zorgen: hij zal komen. Geen wonder dat ons land sedert de middeleeuwen bijna ononderbroken op het gebied van de toonkunst een aanzienlike rang heeft bekleed. Tot in de 16e eeuw behoorde een schat van mooie liederen tot de kenmerken van wat men ‘Merry England’ noemt. De melodie van enkele onder die liederen is tot in de moderne opera gedrongen; één van onze eigen geuzenliederen, dat over het Beleg van Bergen-op-Zoom *(Merck toch hoe sterk, enz.)* werd gezongen op de Engelse wijze van ‘What is a day, or a month, or a year?’ Maar het moderne Engeland telt geen enkel grote komponist, en heeft, voor de uitvoering van konserten en opera's, de hulp nodig van Italiaanse, Duitse... en Nederlandse kunstenaars. Hoe komt dat? Door de Puriteinen van de 17^{e} eeuw, zegt men gewoonlik. Die hebben, door hun stugge, vijan-

dige houding tegenover alles wat, in hun ogen, al te zeer het zondige ‘vrolike Engeland’ herinnerde, de muziek gedood. Goed. Maar grote schilders zijn er *wel* geweest, na die tijd. En maat en rijm is ook muziek; wie die op doelmatige wijze weet aan te wenden, bezit muzikaal talent. Is het nu niet vreemd dat de meeste Engelse dichters juist daarin uitmunten, en dat het Engels publiek daar wel oor voor heeft? *Aurora Leigh* van Mrs. Browning, anders terecht door alle critici geroemd als een prachtig ziel- en gevoelvol gedicht, werd door iedereen duchtig aangevallen, omdat de versbouw wat slordig is. Hebben de Puriteinen dan niets anders gedaan dan de Engelse muziek uit haar eigen gebied naar dat van poëzie te verjagen?

Van Alfred Noyes hebben wij vroeger een bundel lieve sprookjes in verzen besproken *(The Forest of Thyme)*. Deze dichter heeft nu de moed - of de pretentie - gehad een veel moeiliker vak aan te durven: het epos, het epos in twaalf boeken, dat men sedert de geboorte van de roman en van de historiese wetenschap dood waande. Het epies voelen en zien behoort tot die bekoorlike onkritiese tijd, waarin een dichter een heel stuk wereldgeschiedenis kon bezingen, zonder voor ontnuchtering te moeten beducht zijn. Een zalige onwetendheid bevleugelde de geschiedenis voor haar vlucht in de sferen van de poëzie. Onze eeuw is te scherpzinnig, te wel ingelicht daarvoor; zij *bezongen*, wij onderzoeken en vertellen de lotgevallen van de volkeren.

Het epos van Alfred Noyes heet *Drake*: *an English epic*. (Blackwood). Voor weinige figuren, voor weinige gebeurtenissen uit de Engelse geschiedenis maakt zich de Engelsman gemakkeliker warm, dan voor de heldhaftige admiraal van koningin Elisabeth en zijn overwinning van de Spaanse Armada. Maar te midden van zijn patriotiese geestdrift zal Noyes zich wellicht herinnerd hebben dat de storm, die de schepen van Philips II uiteensloeg, ook tot Drake's viktorie bijdroeg; waarschijnlik heeft ook op andere plaatsen de koele wind van de geschiedkundige kritiek over zijn epos gewaaid. Altans, trots menigvuldige verdiensten en treffende passages, verraadt het de inspanning. Eens te meer is er hier gewerkt en verhaald, maar niet gezongen. Toch wel! Maar dan in passages waar het lyries gevoel kon doorbreken.

Toen ontstonden parels als de volgende suggerering van de nachtstilte in Mei:

> And the whole night seemed breathlessly listening,
> As thoujrh earth's fairies, at the moon's command,
> Had muffled all the flower-bells in the world,
> That God might hear His nightingale.....

Ook aan Fiona Mac Leod ontbrak het noch aan lyriese begaafdheid, noch aan verbeeldingskracht; deze was eerder al te levendig en had er bij gewonnen, wat in toom te worden gehouden.

Onze lezers herinneren zich wellicht dat Fiona Mac Leod lang doorging voor een werkelik bestaande dichteres, en men eerst in 1906, bij de dood van de romanschrijver en criticus William Sharp, vernam dat *hij* zich sedert 1894 achter die deknaam en die ingebeelde Keltiese persoonlikheid verborgen had. Zoals hij zich jaren lang klaarblijkelik in dat geheimzinnige vermeid heeft, speelt ook zijn poëzie gaarne schuilevinkje met de lezer, die soms te vergeefs zijn bedoeling poogt te raden. Het geheimzinnige, het bovennatuurlike, het sprookjesachtige, behoort nu eenmaal tot de traditionele Keltiese ingeving, tegelijk met een uiterst rijke beeldspraak. Maar wat bij Ossian natuurlik schijnt, wekt bij Fiona Mac Leod dikwijls het vermoeden, dat hier het vage gewild en kunstmatig aangebracht werd. Zo wordt er ons in *The Dirge of the Four Cities* gesproken van ‘vier steden die geen sterfelik oog ooit zag, maar die de ziel kent;’ in één daarvan heeft de dichter witte raven gezien:

> In the frost-grown city of Falias lit by the falling stars
> I have seen the ravens flying like the banners of old wars -
> I have seen the suow-white ravens amid the ice-green spires,
> Seeking the long-lost havens of all old lost desires.

De lezer leest het gedicht ten einde zonder dat *zijn* ziel de vier steden werkelik kent of hun symboliese bedoeling vat; zodat hij tot de slotsom komt dat hij in zangerige verzen en mooie beeldspraak gemystifieerd is, en dat *dit* de te vergeefs gezochte bedoeling was.

Wie de bundel *From the Hills of Dream* (Heinemann) ter hand neemt, waarin Mrs. Sharp al de gedichten van haar overleden echtgenoot verzamelde, wordt in die mening gesterkt door het feit dat een zeker aantal gedichten ook wel uitmunten door welluidendheid en eigenaardige fantazie, maar volkomen duidelik zijn: waarschijnlik omdat er daar niet naar ‘Celtic glamour’ gestreefd werd.

De *Sacred and Profane Love and other Poems* van Alfred Austin, de ‘poet laureate’ bij ministeriële genade, moeten vermeld worden, al was het maar uit beleefdheid. Wij zullen dus zeggen dat zij bij Mac Millan het licht zagen, en dat er daarin veel gefilosofeerd en gemoralizeerd wordt over allerlei gemeenplaatsen... en in verzen. Maar poëzie is wat anders.

* * *

Hoger spraken wij van dramatiese gedichten die voor het toneel of ongeschikt, of niet eens bestemd waren. Nu een paar werken die verleden winter het voetlicht zagen en dus op speelbaarheid aanspraak maken.

Getting married, van Bernard Shaw, wordt door zijn auteur zelf stoutweg ‘a conversation’ genoemd. Het is dan ook een louter gesprek, zonder intrige, zonder handeling, maar een echt vuurwerk van ‘mooi gezeide’ dingen, diepzinnige of slechts stoute redeneringen, en vonkelende zetten. Het huwelik is het onderwerp van de diskussie, en wordt uit alle oogpunten beschouwd door personen die elk een afzonderlike opvatting daarvan hebben en vertegenwoordigen. De meerwijverij en het celibaat, het huwelik ‘voor een tijd’ en het huwelik ‘voor eeuwig’, ja zelfs het ‘ménage à trois’ en ook de echtscheiding komen beurtelings ter sprake en worden allen even bijtend gegispt. Zodat men zich, als het doek valt, afvraagt of de schrijver zelf wel een opinie heeft, al was het maar over de voorafgaande vraag: trouwen of niet? Wel spreekt er één van de aanwezige dames een welsprekend pleidooi uit ten voordele van meer erkenning van de vrouwelike onafhankelikheid, en uit de wens dat er meer werk worde gemaakt van het geestesleven van de vrouw. Maar of de twee jongelui, die sedert het begin van het stuk verloofd zijn en nu de verloving willen verbreken, gelijk hebben of niet, wordt ons niet duidelik gemaakt. Zo heeft dan de toeschouwer een paar uren zitten luisteren naar een geestig gesprek, dat hem ten slotte zo wijs laat als hij was: *alle* huwelik werd afgekeurd... en het celibaat ook! Hij heeft wat gelachen, wat genoten, zich wat vermoeid ook, en... zal waarschijnlik voortgaan te trouwen of niet volgens eigen ingeving.

Want gelukkig zal hem de hoofdindruk van het stuk niet lang bijblijven; anders zou hij in twijfel geraken of een leven nog wel het leven waard is, waarin gemeenheid, lafheid, geldzucht en alle kwaad de hoofdrol schijnen te spelen, vermits deze schrijver - evenals vele moderne kunstenaars gedurig doen - het hem zo uitdrukkelik zegt.

Vele grote dichters, zoals Shakespeare en Goethe, hebben ons wijs gemaakt dat de kunst tot onderwerp had: het *gehele* leven; onze modernen pogen ons dat anders te leren: zij schijnen te vrezen dat het domme mensdom het bestaan van het kwaad niet gemakkelik genoeg zal vermoeden, en schenken ons dus roman op roman, toneelstuk op toneelstuk, om ons wel op het hart te drukken dat er - buiten het schrijven *en* het bewonderen van hunne werken - geen genot meer te vinden is in dit aardse tranendal. Stellig *menen* het enigen. Maar de meesten schrijven zo, omdat het nu eenmaal de mode is, of... omdat

het gemakkeliker is. Het vergt zeker minder talent, één zijde, dan alle zijden van het menselike te schilderen. Toch gaat dit eeuwig fotograferen van het gemene bij velen door als *de* kunst. Die velen mogen zich gelukkig achten dat de schrijver van het *Book of Snobs* zo lang dood is.

Wij zouden niet durven beweren dat Thackeray een nieuw kapittel van dat nooit volledig boek zou besteed hebben aan A.W. Pinero, de beste levende toneelschrijver van Engeland. Maar de drie bedrijven van zijn laatste stuk, *The Thunderbolt*, schijnen toch te willen doen geloven, dat men in een geheel provinciestadje niets anders kan ontmoeten dan ‘something rotten.’

Reeds vroeger had Pinero, in *His House in Order*, een flinke satire van het kleinsteedse leven geleverd. Hier wordt die vernieuwd, maar met meer onmedogende bitterheid. Alles draait om het testament van een man die, buiten een onwettig kind, geen rechtstreekse erfgenamen naliet. Ook wordt er onder de overige leden van de familie, het gehele stuk door, van niets anders gesproken, aan niets anders gedacht, dan van en aan geld. Die ooms en tantes, neven en nichten, broers en zusters zijn uitstekend getypeerd en hebben elk hun afzonderlike, welbepaalde persoonlikheid; maar die persoonlikheid is niets anders dan een schakering van het lage. Er is een musicus en zijn vrouw daaronder, die wat meer sympathie zouden kunnen verwekken: Thaddeus heeft verdienste, talent, en is, zedelik gesproken, de beste uit de hoop. Bovendien, hij wordt door de anderen verstoten en gekleineerd, omdat hij arm is en met de dochter van een kruidenier trouwde, en zijn armoede staat ook in de weg van zijn sukses als kunstenaar. Kortom, hij gaat gebukt onder onverdiend leed.

Maar alsof de schrijver gevreesd had dat die man de toeschouwer over het omringende kwaad kon troosten, maakt hij er een man zonder energie van. Zijn vrouw is ook ongelukkig; maar zij vernietigt het testament waarbij de overleden rijkaard zijn vermogen aan zijn onwettige dochter liet, en berooft het meisje daardoor ook van een zedelike schat: haar verering voor haar vader. Reeds hebben zich de verschillende bloedverwanten als zovele wolven op hun prooi geworpen, wanneer de verachte musicus te midden van al die onreine vreugde de ‘donderslag’ werpt: hij maakt hun bekend dat de dode *wel* een testament had nagelaten en zal hun doen voelen hoe voorbarig hun triomf was.

De handeling is de hele tijd zeer levendig; de techniese vaardigheid van de schrijver is overigens bekend en er zijn talrijke pakkende scenes in het stuk.

Maar de voorgestelde ‘mensen’ zijn alle min of meer verachtelik. Het onwettig dochtertje is een uitzondering; en die is dan nog een levend bewijs van de slechtheid van haar omgeving.

* * *

Na al dat - letterkundig - bezwijken onder de rampen en de snoodheid van deze ellendige tijd, is het een verademing een man te ontmoeten, die dichter was, het leven liefhad, en het durfde zeggen, al had *hij* recht tot klagen. Bij Nutt verscheen namelik een nieuwe uitgave van de volledige werken van W.E. Henley. Deze man heeft veel geleden, bracht lange jaren op een pijnlik ziekbed door. Toch behield hij tot het laatst dat geestdriftige vertrouwen in wat goed en schoon is, dat zowel uit zijn kritiese werken als uit zijn gedichten spreekt; het gaf hem o.a. de volgende verzen in de pen:

> Life is worth living
> Through every grain of it,
> From the foundations
> To the last edge
> Of the cornerstone, death.

De ‘Eversley-uitgave’ van *Tennyson's werken* is nu ook volledig (Mac Millan). Volgens de wens, door de dichter zelf uitgedrukt, eindigt het laatste deel met zijn laatste gedicht, *Crossing the Bar*, waarin hij het naderen van zijn dood schijnt te voorzien, dat getoonzet en bij zijn begraving in Westminster-abdij uitgevoerd werd. Men krijgt het hier in een fac-simile van het handschrift.

Van *Keats* werd een goede uitgave bezorgd door H. Buxton Forman (Clarendon Press).

De uitstekende uitgave van Shakespeare's werken door Horace Furness, de zogenaamde ‘Variorum edition,’ is met één deel verrijkt: *Antony and Cleopatra* (Philadelphia, Lippincott). Het is een echt monument; ieder drama beslaat een deel, dat, tegelijk met alle varianten, ook een ware encyclopedie aanbiedt van wat er over het stuk geschreven werd. Maar zulk werk vordert zo langzaam, dat men wel kan twijfelen of het ooit zal voleindigd geraken. Het eerste drama verscheen in 1871, en op de 36 drama's zagen er nog slechts 13 het licht!

Sedert enige tijd worden loffelike pogingen gedaan om de Engelse letterkunde uit de middeleeuwen aan het groot publiek toegankelik te maken door vertalingen in Nieuw-Engels.

Zo verscheen bij Chatto and Windus: *The Prologue to the Canterbary Tales, the Romaunt of the Rose and Minor Poems of*

Chaucer, door Skeat, de bekende Chaucer-kenner, overgezet. Dit is een vertaling in verzen, die haar best doet om het karakter van de oorspronkelike vorm te behouden, en daar zo goed in slaagt als het mogelik is. Daar echter de Engelse taal zelve sedert de XIVe eeuw een gans ander uitzicht heeft gekregen, is dat een zeer lastige taak, vooral wat het rijm betreft; ook gaat er veel bij verloren.

Nog meer is dit het geval met *The Pearl*, dat door Ch.G. Osgood *in proza* werd vertaald (New-Jersey, Princeton). *The Pearl* is één der juwelen van de veertiende-eeuwse poëtiese mystiek, dat algemeen wordt toegeschreven aan de, overigens onbekende, dichter van de ridderroman *Sir Gawain and the Green Knight*. De vertaling is getrouw, wat de woordelike zin betreft. Maar de toon klinkt al te modern en de bekoring, die van maat en rijm uitgaat, is te niet.

M. BASSE.

Willems-fonds en Davids-fonds.

Naar aanleiding van mijn artikel *Uit de geschiedenis van Willems-fonds en Davids-fonds*, heb ik de volgende mededeeling ontvangen, geschreven op een visietkaartje:

> Weled. Heer Professor,
> In *De Vlaamsche Gids* (afl. Nov.-Dec. 1908, blz. 485-86) spreekt Gij van mijn ‘overloop en van het liberale naar het clericale kamp.’
> Gij moet mij niet goed kennen, of Gij legt mijne vroegere medewerking in het Willems-fonds verkeerd uit. Ik heb, ja, met Julius samengewerkt tot herovering onzer Vlaamsche rechten; maar ik daag U uit éénen akt uit mijn leven, éénen regel uit mijne schriften aan te halen, ten bewijze dat ik ooit anders dan katholiek of, wilt Gij, clericaal geweest ben.
> En als Gij dat niet doet, dan zult Gij, hoop ik, in *De Vlaamsche Gids* wel willen verklaren, dat Gij U vergist hebt.
> Intusschen, Weled. Heer Professor, bied ik U de verzekering mijner hoogachting.
> **D. CLAES,**
> **Eereleeraar van het Koninklijk Atheneum**
> **Werkend lid der Koninklijke Vlaamsche Academie.**
> Den 5 Januari 1909.
> Henri Blesstraat, 12, Namen.

In mijn artikel heb ik, op blz. 486, te boek gesteld, dat ‘de heer Désiré Claes, alsdan leeraar aan het Koninklijk Atheneum te Hasselt, met klank het Willems-fonds verloochende’, er in eene voetnoot bijvoegende: ‘Hij was zelfs *toegevoegd bestuurslid* van het Algemeen bestuur van het Willems-fonds gedurende de tien jaren (1865-1875), die de stichting van het Davids-fonds voorafgingen.’

Iedereen weet, dat het Willems-fonds alsdan reeds in België algemeen bekend stond als eene beslist liberale instelling. Het was zelfs de reden der oprichting van 't Davids-fonds. Was de heer Désiré Claes wellicht de eenige Belg, die het niet wist?

Verder heb ik in mijn artikel nog te boek gesteld, dat het Davids-fonds te Leuven den 15 Januari 1875 is gesticht geworden en dat te dier gelegenheid een maaltijd werd gehouden, er bijvoegende

(blz. 490): ‘Onder de zeer talrijke heildronken waren er drie van priesters, twee van studenten en twee van overgeloopen Willemsfondsers (J. Brouwers Z. en D. Claes).’

Ik begrijp niet wat de heer D. Claes eigenlijk kan bedoeld hebben met zijn visietkaartje, dat ik de Redactie verzoek uit waarheidsliefde en onpartijdigheid onder het oog onzer lezers te willen brengen.

Gent, Januari 1909.

PAUL FREDERICQ.

Het Proza in de Vlaamsche Letterkunde[1].

Wanneer wij bij vloedtij, van op een duinentop, de blikken laten weiden over de zeevlakte, dan zien wij, na een poos van dobberstilte, de aanspoelende wateren opeens machtig zwellen en opklauwieren tot een hoogen baarslag, die dan op zich zelf plooit en in de machtige bruising van zijn lillende, vlokkende schuimkuif en opspattende waterkletsen als het ware zijn vreugde over eigen kracht en leven uitzingt. En dan weer volgt op die heerlijke vloedgolf als een suizende verpoozing, waarin de zee, moe en mat, op nieuwe krachten schijnt te wachten. Op haar grijsgroene vlakte liggen dan nog enkel, als de witte vlekken op een zebrahuid, de nagebleven, verzwakkende schuimstrepingen van de uitgebruiste baar. Maar weldra, na korter of langer tusschenruimte, zwellen de wateren weer, en een nieuwe, groote vloedgolf steigert met blanken schuimkop weer hoog op om opnieuw een machtige vreugde uit te bruisen. En zoo gaat het voort in een onregelmatige afwisseling van loome dobbermoeheid en hoog opklotsende krachtvreugde, die ons boeit en verrukt.

Nagenoeg een dergelijk schouwspel ontrolt zich voor onze verbeelding, wanneer wij door den loop der tijden heen een overzicht nemen op de wording en de ontwikkeling van ons Vlaamsch letterkundig proza. Tusschen lange jarenreeksen van loomheid en schijnbare levenloosheid doen zich enkele rijke, verblijdende oplevingen voor, die als groote vloedgolven op de zee hun schoonheid tot ons komen stuwen.

Die vloedgolven in de ontwikkeling van ons kunstproza zijn ten getale van drie.

(1) Lezing gehouden te Antwerpen en te Oostende, in opdracht van de *Vlaamsche Vereeniging van Letterkundigen*.

De eerste komt aangerold bij 't aanbreken der 14e eeuw met de christelijke mystiek;

de tweede in de 16e eeuw met de godsdienstig-staatkundige beroerten dier dagen;

en de derde na 1830 met de nationale wedergeboorte van het Vlaamsche volk.

Alhoewel het mij in deze lezing hoofdzakelijk te doen is om uit te weiden over de laatste opleving van ons proza, wil ik toch ook een vluchtig woordje reppen over de twee eerste, - en dit om een dubbele reden:

1o omdat de hooge beteekenis van den bloei van ons proza in de 15o eeuw des te scherper uitkomt naarmate wij beter vertrouwd zijn met hetgeen ons volk vroeger op dat gebied leverde;

en 2o omdat de eerste vloedgolf in de ontwikkeling van ons proza den naam aanbrengt van een man, die binnen kort zal gehuldigd worden door Franschschrijvende Belgen, die in hem zeker wel een prototype van de zoogenaamde *âme belge* zullen willen zien, maar dien wij, Vlamingen, in alle omstandigheden met rechtmatige fierheid als een der onzen moeten vooropzetten.

Deze man is Jan van Ruusbroec, die met onze primitieve schilders de glansrijke vertegenwoordiger is van de groote christelijke, mystieke kunst der middeleeuwen, een der verhevenste opbloeiingen onzer Vlaamsche beschaving.

Ruusbroec mogen wij beschouwen als de vader van het Vlaamsche, van het Nederlandsche kunstproza. Totnogtoe had onze letterkunst om zoo te zeggen uitsluitend in gebonden taal gesproken. De ridderroman, de Reinaard, de burgerlijke literatuur van Maerlant en zijn school, de kloosterliteratuur der heiligen- en Maria-vereering, àlles wat op kunstwaarde aanspraak maken wilde was ‘in rime’ geschreven. De middeleeuwsche letterkundige hield het proza voor iets minderwaardigs, dat alleen gebruikt mocht worden om keuren en ten hoogste enkele eenvoudige verhaaltjes op te stellen. Maar met de mystieke betoogen van den prior der Groenendaalsche abdij, met zijn *Chierheit der Gheestelicke Bruyloft*, zijn *Boek van den Tabernakel*, zijn *Tractaet van zeven Sloten* en andere werken, wordt het proza ineens tot den rang van kunstwerk verheven, waarin wij naast verhe-

venheid van gevoel en gedachte tevens echte vormschoonheid aantreffen.

Jan van Ruusbroec wist het tamelijk onbeholpen proza van de middeleeuwen met zijn nooit uitgesponnen volzinnen en echt hinderlijke herhaling van allerlei voegwoorden niet alleenlijk aan meer syntaxische tucht te onderwerpen, maar hij wist er ook inéens een zwierige, breede golving en een groote welluidendheid aan te geven. Wij staan verbaasd over de hooge woordkunst, die ons hier ineens geopenbaard wordt. Ze slaat boven de matte voortbrengselen van voorgangers en tijdgenooten uit, rijk aan gloed en warmte als die wonderbare vlam, waarvan de overlevering leert, dat ze den Groenendaalschen mysticus omringde toen hij in het stille Soniënbosch de schouwende extaze genoot. Er is ongetwijfeld meer dan eene hoedanigheid uit den schrijftant van de kerkvaders en van den grooten Duitschen mysticus Eckhart in dien van Ruusbroec overgegaan, maar de hartstochtelijkheid, waarmede hij de zaligheid der minnende ziel schildert, de fijnheid, waarmede hij 't menschelijk gemoedsleven weet te ontleden, de weelderige fantazie, die hem beelden en gelijkenissen laat scheppen vol morgenfrisschen natuurzin, de overweldigende rijkdom zijner taal, die zijn werk doet vonken en glanzen als een kleurig boograam in een gothische kathedraal - dat àlles vloeit voort uit de diepe aandoening, die hem tot schrijven noopte, onweerstaanbaar, zooals de nachtegaal tot zingen wordt genoopt.

Met Ruusbroec's proza dringt de Vlaamsche literatuur voor de eerste maal in de wereldliteratuur naar voor. Men komt Ruusbroec bezoeken uit Duitschland, Frankrijk, Nederland. De Duitsche mysticus Tauler en de Hollander Geert de Groot waren trouwe gasten van de abdij te Groenendaal. Ruusbroec's werk werd vertaald in het Latijn en de heele 15^{e} eeuw door oefende het nog in de Dietsche landen en hoofdzakelijk in Holland een grooten invloed uit. En heden nog is de bekoring van Ruusbroec's kunst zoo groot, dat zijn werk vertaald werd in het Fransch en hoog bewonderd, door menschen, die 't in den grond wel bejammeren zullen, dat hij schreef in een taal, die zij in België zoo echt broederlijk miskennen en bestrijden.

Na Ruusbroec blijft ons kunstproza meer dan anderhalve eeuw zonder groot vertegenwoordiger. Wij krijgen wel enkele Maria-legen-

den, stichtelijke exempelen en levens van Jezus, die bekoren door een roerende naïveteit en in hun vroom leven in gemeenschap met God en de heiligen als een nawerking blijven van Ruusbroec, - maar geen machtig geluid wordt meer vernomen, dat de aandacht van Europa op ons vestigt.

Het waren de godsdienstige beroerten der 16e eeuw, die de tweede vloedgolf van ons kunstproza deden opslaan. En hier is de groote naam die van den Antwerpschen buitenburgemeester Marnix van St-Aldegonde. In zijn *Bieënkorf der H. Roomsche Kercke* gaf hij niet alleenlijk een der meest geruchtmakende boeken van zijnen tijd, die het intellectuëel Europa weer naar Vlaanderen deed luisteren, maar richtte daarin tevens een hecht monument van krachtig Vlaamsch proza op. Gaf Ruusbroec, de mystieke gevoelschristen, ons een proza dat vooral op 't gemoed werkt, Marnix, de polemiseerende Calvinist, gaf ons daarentegen een proza, waarin de verstandelijke hoedanigheden overheerschend zijn. Men voelt in Marnix' logische betoog- en schrijfwijze de inwerking der wedergeboren humanistische studiën, die den geest tucht en scherpte gaven, - ook Rabelais' sappige, zinrijke taal liet sporen na op Marnix' stijl, - maar door 't aanwenden der volkstaal met haar pittige, tot het ruwe toe kernachtige zegswijzen, kreeg het evenwel een echt Vlaamsch karakter. Ook verheft Marnix' taal zich evenals die van Ruusbroec op den wiekslag van de hartstochtelijkheid. Ze draagt niet de weerglanzingen van het bovennatuurlijke, vreedzame goudlicht, waarin de schouwende ziele baadt, maar ze gloeit van 't hooge rood van den strijd en flitst bijwijlen met den glans van een getrokken degen.

Rondom Marnix kunnen wij de talrijke pamflettenschrijvers rangschikken, die de godsdienstberoerten deden ontstaan, en waaronder enkelen in hun proza de hoedanigheden van Marnix in zekere maat vertoonen.

Daarna komt dan weer een lange periode van schrale, schaarsche voortbrenging op het gebied van ons kunstproza. Gedurende ruim drie eeuwen zijn wij dan gebleven zonder eenig prozaïst, die werkelijk vermelding verdient. Terwijl de 17e eeuw ons in Holland mannen schonk als Hooft, den kunstigen, kernachtigen Renaissancestylist, en zijn volgeling Brandt, - de 18e eeuw ons een Justus van

Effen gaf, wiens stijl door zijn frissche natuurlijkheid heden nog bekoort, en het beminnelijke vriendinnenpaar Wolff en Deken, - heerschte in Vlaanderen de volslagenste armoede. Eenige kronijken en stichtelijke werkjes, waarvoor het grof-ascetische proza van Pater Poirters met zijn stereotiepe beelden uit de vrome literatuur den toon aangeeft, waren de eenige ongebonden schriften, die gedurende dezen tijd afwisselden met de zoogenoemde blauwboekjes, die hoe langer hoe meer ontaarde navertellingen van oude ridderromans.

De 17e en 18e eeuw waren overigens op elk gebied droevige tijden voor ons land. Alle hooger geestesleven was ingedommeld en de groote gedachtenstroomingen, die Europa doortrokken, raakten onze letterkunde ternauwernood aan. Toen was ons proza werkelijk een doode zee, waar geen blijde winden over heen bliezen, noch innerlijke tochten levenwekkend door voeren.

Maar nu, wanneer men het minst reden scheen te hebben om ze te verwachten, kwam de derde vloedgolf, die gepaard ging met de Vlaamsche nationale wedergeboorte na 1830.

Gedurende onze vijftienjarige vereeniging met Holland, van het Congres van Weenen tot de omwenteling van 1830, werden pogingen aangewend om de atmospheer gunstig te maken voor een Vlaamsche herleving. En, wonder genoeg, de omwenteling zelf, wier aanvoerders onze Vlaamsche zelfstandigheid, ons eigenaardig volkswezen wilden vernietigen onder minachting, verguizing en rechtsmiskenning, werd een der drijfveeren onzer wedergeboorte. De verdrukking zweepte de Vlamingen, die nog eenigszins het bewustzijn van hun eigenwaarde hadden, ten strijde voort en deed de Vlaamsche beweging ontstaan, die met den dag groeide, en van 1830 af tot heden toe niet opgehouden heeft voor onze letterkundigen een edele prikkel te zijn, bijna zoo sterk als hun zucht naar het schoone.

Waren het godsdienstige en wijsgeerige kiemen, die in de 14e en in de 16e eeuw ons proza dat krachtige leven gaven, dat in Ruusbroec en Marnix opbloeit, - in de 19e eeuw gaf ons het moderne nationale beginsel de noodige kracht om weer ons zelf te worden en er naar te streven onze groote voorgangers te evenaren. De liefde voor taal en land en volk heeft op heel deze literatuur sedert 1830 een eigenaardigen stempel gedrukt, niet zoozeer - o wellicht het minst

van al! - omdat die liefde onze schrijvers, na 1830, zoo vaak aan stof hielp - immers tot voor '80 was de vaderlandsche uitboezeming een der obligaatstukken, die nagenoeg al onze schrijvers op hun repertorium hadden, - maar omdat ze, op zijn minst genomen, de drijfkracht was, die de meerderheid der Vlaamsche letterkundigen tot het beoefenen der woordkunst bracht. Zelfs bij velen onzer jonge schrijvers, hoe afkeerig ze zich ook tegen de vaderlandsche bombarie gekant hebben, die hier in de mode was, vonkt die innige liefde voort als een noode bedwongen dweepschheid. Is het niet K. Van de Woestijne, die zeker niet aangeschreven staat als een vaderlandsch cantatendichter, die verzen schreef als het volgende: ‘Vlaanderen, o welig huis, waar we zijn als genooden aan rijke taaflen’ - verzen waarin dezelfde vlam der liefde oplaait, als in de eerste jaren onzer wedergeboorte? Alleen de wijze van uitdrukken is veranderd. En is het niet Aug. Vermeylen, die over onze taal zoo hartstochtelijk liefdevol en zoo roerend eenvoudig schreef als zeer weinig anderen? 't Is schoon als een hymne:

‘De Vlaamsche taal, o, 't is zoo banaal: wij hebben ze gesproken in vaders huis, met de moeder die ons opgekweekt heeft, door die taal heeft zij ons gegeven wat zij geven kon. Die taal is met onze gedachten zelf geboren, en dat is uit ons wezen niet meer te wisschen. Onze polders en onze bosschen, al onze avonden en morgenden met al hun weiden en wolken, zij hebben de kleur der Vlaamsche woorden, die woorden ademen dezelfde ontastbare lucht om zich uit, elk woord dat we uitspreken verbindt ons inniger met de aarde, die ons gemaakt heeft. Wie kan de liefde voor de taal verklaren? Er zijn in de taal zooveel, zooveel onuitbare dingen, verre herinneringen en overeenkomsten, die alle hun grond in ons diepst eigen zelf hebben. Het eenvoudigste als het grootste kunnen wij slechts in onze taal juist, organisch uitdrukken, Wij gaan nu door onze jeugd, zien de menschen ronddwalen, weenen, beminnen, en wanneer in ons zelf eene breedere kracht komt opbeven, als een naklank van wat wij zelf bemind en geweend hebben met alle, alle menschen, maar ook als een engelachtig voorgevoel van 'k weet niet welk volkomener leven, harmonischer en schooner dan al wat ons nu, in den tijd gebonden, werkelijk schijnt, en wij willen dan klanken vinden om te zeggen wat de

menschen God noemden, dan weer kunnen we alleen de geluiden van onze, onze eigene taal hooren, die in zich iets dragen van 't geheime leven zelf van ons zuiverste verlangen. Zoolang er in Vlaanderen eenigen zijn die dat voelen, en de woorden van hun voorgevoel neerschrijven, o mijn taal, mijn taal, dat ge officieel zijt of niet, ge kunt niet ten onder gaan, gij zijt iets van het hoogste leven.'

Om de bondigheid van ons overzicht op den Vlaamschen prozabloei sedert 1830 zijn wij hier genoodzaakt onze talrijke schrijvers in zekere groepen te verdeelen en alléé de voormannen van elke groep min of meer uitvoerig te behandelen.

Wij zullen ze groepeeren in hetgeen men in de letterkundige geschiedenis overeengekomen is te bestempelen met den naam van *scholen,* alhoewel die min of meer conventioneele indeeling niet altijd het veelzijdige, diepere wezen van zooveel uiteenloopende individuëele kunstneigingen als zich hier hebben voorgedaan, ten volle omvatten en verduidelijken kan. Die indeeling kenschetst maar alleen zekere algemeene stroomingen, wij maken er ons geen illuzie over, maar ze heeft een voordeel, dat wij in een lezing als de onze op prijs stellen, nl. dat ze ons het verheugende verschijnsel laat vaststellen, dat er zich sedert 1830 in het West-Europeesch geestelijk leven geen letterkundige strooming, geen kentering noch vervorming in den literairen smaak heeft vertoond, zonder dat Vlaanderen er ook zijn degelijke vertegenwoordigers wist voor aan te duiden. Zoo bewijst men onzesdunkens het best hoe krachtig de nationale wedergeboorte der Vlamingen geweest is.

Met het oog op het wakkerschudden van de Vlaamsche volksmassa tot eigen letterkundig leven, kon de wedergeboorte van ons Vlaamsche proza onder geen gunstiger gestarnte geschieden dan onder dat der Romantiek, die na 1830 aan den Europeeschen letterkundigen hemel schitterde. Romantiek beteekent immers o.m.: krachtig opleven van het gevoel, optooveren van een geïdealiseerd, bekoorlijk verleden, vrij spel van fantazie en verbeelding, schittering van kleur en levendige beweging in den stijl. Het hart van het volk, dat zich buiten de werkelijkheid in het wonderbare, het schitterende, zoo graag vermeit als het kind in de sprookjeswereld, was met die hoedanigheden der Romantiek licht te winnen en dit verklaart dan ook de

groote populariteit die Conscience, de vader van ons wedergeboren proza, al dadelijk genoot.

Als romantieker was Conscience dan ook juist naar wensch aangelegd om met zekerheid van welslagen den weg naar het volksgemoed te zoeken. Reeds in het *Wonderjaar,* dat de rij der negentiende-eeuwsche Vlaamsche prozawerken in 1835 opent, kunnen wij onder de menigvuldige onbeholpenheden en gebreken van stijl en opbouw toch reeds de rijke gaven van geest en gemoed erkennen, die Conscience in staat zouden stellen om zijn volk tot lezen te verleiden, en in den *Leeuw van Vlaanderen*, die twee jaar later verscheen, ontvouwde zich die aanleg in zijn voile mildheid. Hier bewonderen wij naast een kunst van geleidelijk en boeiend vertellen, die totnogtoe door geen Vlaming overtroffen werd, een dramatische kracht en een kleurigheid in 't voorstellen der feiten en een vermogen om ontroering te verwekken, die ons het minder diepe der zielsontleding - een algemeen gebrek der Romantiek, overigens - en het ietwat aangeblazen rhetorische der taal zoo gaarne doen vergeten.

Conscience gaf in dit werk, evenals in de honderd andere, die er zouden op volgen, juist datgene, waaraan ons volk zoo'n behoefte had: aangrijpende verhalen vol gevoelsuitstorting in een warm gekleurde taal.

Wat moest het een vreugdig gevoel zijn voor de Vlamingen van dien tijd, die uit de duffe wereld onzer rederijkers en pseudo-classieken kwamen en ineens dien romantischen, bloeienden tuin van Conscience binnentraden! Wat dichter bij den lezer staande menschelijkheid, wat een ongekende frischheid, vooral in de natuurschildering! En nu nog, voor ons, is Conscience vaak een bekoring. Hoe onze hedendaagsche kunsteischen al mogen verschillen van de zijne, toch blijft hem nog ruimschoots aesthetische verdienste over om steeds een eereplaats onder onze beste kunstenaars te blijven bekleeden.

In Conscience's kunst is het aesthetische belang haast niet te scheiden van het ethische, het opvoedende belang. En in dit laatste opzicht is het met zijn nationaal-romantische voortbrengselen, inzonderheid met zijn *Leeuw van Vlaanderen*, dat Conscience voor ons volk een echt weldoener was. Met dit laatste boek hielp hij krachtig

om het ingeslapen waardigheidsgevoel van den Vlaming wakker te schudden. Door het wijzen op de grootheid van Vlaanderen in de middeleeuwen wilde hij den Vlaming opwekken om weer zich zelf te worden en alleen in oorspronkelijk Vlaamsch-zijn alle heil te zoeken.

Geen voortbrengsel der Hollandsche Romantiek, noch de romans van Bosboom-Toussaint, noch die van Van Lennep, bezitten dit karakter. Potgieter klaagde daar meer dan eens over. Hij ook was overtuigd, dat het wijzen op het verleden, nl. op de 17^{e} eeuw, Hollands gouden eeuw, een uitstekend middel was om zijn laksche, onverschillige tijdgenooten tot meer zelfstandigheidsgevoel op te wekken. Zoo vertoonen Conscience en Potgieter, trots alle verschil van kunstopvatting en levensbeschouwing, als vaderlanders een treffend punt van overeenkomst. In Potgieter's *Rijksmuseum* komen volzinnen voor, die als de dubbelgangers zijn van de roerende woorden, welke Conscience op het einde van zijn *Leeuw van Vlaanderen* tot de Vlamingen richt om zich zelf te blijven en hun toekomst als het ware naar het doel van hun verleden te richten.

En waar Verwey over Potgieter schrijft, dat hij ‘zoo voor die nationale oorspronkelijkheid streed, niet uit een bekrompen vaderlandsche heerschzucht, maar uit de zekerheid, dat in de oorspronkelijkheid van een volk de waarborg ligt van zijn voortbestaan’ - kunnen wij gerust die hulde tot de onze maken en ze tot Conscience richten.

Op het gebied van het historisch romantisch verhaal vermocht het na Conscience geen enkel Vlaming meer op de hoogte te geraken van den *Leeuw van Vlaanderen*, van *Jacob Van Artevelde* noch van de *Kerels van Vlaanderen*.

Noch Jan de Laet met zijn *Huis van Wesembeeck*, noch Van Kerkhove, die in zijn dol-avontuurlijke Italiaansche schetsen te zeer offert aan het geheimzinnige en wonderbare en te zeer op verrassingseffekten jaagt, noch Zetternam hadden de noodige kracht om in hun werk echte kunst te geven. Ook Jozef Ronsse bleef in zijn *Arnold van Schoorisse* ver beneden Conscience. Het historische verhaal stijgt wat met Sleeckx' *Straten van Antwerpen*, en vooral met August Snieders' boeiend *Op den Toren,* maar trots alles blijft Conscience *de* groote vertegenwoordiger van dit vak, dat mettertijd gansch in ongunst

geraakte, en door de pogingen van Sleeckx in *Hildegonde* en later van F. van Cuyck in *Segher Janssone* om, naar het voorbeeld van Dahn en Ebers, meer historische waarheid in het verhaal te leggen, niet kon gered worden. Zoo er voor onzen historischen roman nog een toekomst is - wat wij wel gelooven - dan ligt die onzesdunkens op de wegen, welke de Hollanders Ary Prins in zijn *Koning* en *Heiligen Tocht* en vooral A. Van Oordt in zijn *Warhold* bewandelen. Veel meer dan op professorale wetenschappelijke getrouwheid berusten die romans, welke de inkleeding zijn van diep doorvoelden hartstocht, op het vrije spel eener rijke verbeelding.

Conscience behandelde ook onderwerpen, uit het hem omringende leven geput. De *Loteling* en de andere heidenovellen in 1850 verschenen, openen de lange reeks dier werken. Doch al richt hij hier de blikken niet naar het verleden, toch blijft hij er niet minder volbloed romantieker om, want hij bekijkt het hedendaagsche leven met dezelfde romantische vooringenomenheid, met dezelfde oogen, die hem dat hooggekleurde, ideale visioen van de vroegere eeuwen gaven. Evenals de andere romantiekers (denken wij maar aan G. Sand), die hun tijdgenooten en hun omgeving schilderden, idealiseerde Conscience die zoozeer, stortte hij hun zooveel van zijn eigen gevoel en gedachten in, dat alles veel meer een schepping van zijn eigen geest schijnt dan een spiegelbeeld van de werkelijkheid. Te mooi, te deugdzaam en vooral te sentimenteel komen ons zijn werkelijkheidsbeelden voor. Doch hoe vol bekoring, hoe verrukkelijk eenvoudig zijn tal van zijn voortbrengselen op dat gebied! Wat een diep gevoel voor het natuurschoon! Wat vloeiende, boeiende schrijftrant! Wie zou *Rikketikke-tak,* den *Armen Edelman, Siska van Rosemael* en zoo menig ander eenvoudig, frisch verhaal willen prijsgeven?

In die richting van de romantisch-geïdealiseerde voorstelling van het werkelijke leven volgden vele onzer prozaïsten Conscience's spoor. En nog lange jaren na hem vonden wij bij enkelen - min het verhalerstalent - nog steeds dezelfde geforceerd optimistische levensopvatting, dezelfde zoete braafheid, dezelfde heldhaftigheid, en niet het minst dezelfde overdreven sentimentaliteit, die ons door zekere Hollandsche critici soms wel eens aangewreven wordt als een specifiek Vlaamsche eigenaardigheid, voortvloeiend uit ons hartstochtelijker

volkskarakter. Ook blijft Conscience's onweerstaanbare trek tot verzedelijken, tot stichten karkteristiek voor al zijn volgelingen, waaronder wij Delcroix, Van der Cruyssen, Geiregat en vooral Ecrevisse en Mevrouw Courtmans noemen.

Andere Vlaamsche romantiekers, die het werkelijke leven schilderden, vertoonen een gansch tegenovergestelde eigenaardigheid, die toch ook met een der algemeene kenmerken der romantische school op treffende wijze in betrekking te brengen is. De verbittering, de opstandige geest, die de ontevredenheid met de bestaande toestanden bij enkele romantiekers verwekt, en het heerlijkst geuit wordt in de gedichten van Byron, vinden wij in de verhalen uit het werkelijke leven van romantiekers als Zetternam en Van Kerkhoven in zekere maat terug. Hier zinspelen wij natuurlijk niet op invloed van Byron op een dier beide schrijvers, maar wel op hun meeleven in het gevoelsleven van hun tijd. De verbittering, die Zetternam uit in *Mijnheer Luchtervelde*, is zeker grootendeels uit zijn eigen droeve levensnooden gegroeid, maar de inkleeding dier verbittering en vooral de fantazie, waarvan zijn ellende-tafereelen getuigen, vloeien uit louter romantische bronnen. Hetzelfde geldt voor Van Kerkhovens' zedenschetsen uit de arbeiderswereld, waar naast de buitensporigheden der verbeelding en het stelselmatig donkerkleuren der toestanden, de declamatorische uitvallen tegen de maatschappij, die ook wel aan De Lamennais doen denken, het romantisch karakter nog komen verhoogen.

In deze werken worden heel wat subjectieve, ook staatkundige opvattingen van de schrijvers vooropgezet, zoodanig dat wij Zetternam en Van Kerkhoven in dit opzicht mogen beschouwen als de voorloopers onzer latere politieke tendenz-romanschrijvers, waaronder Virginie Loveling met *Sophie*, Is. Teirlinck en R. Stijns met *Arm Vlaanderen*, Edward Anseele met *Voor 't Volk geofferd*, Alfons Sevens met zijn *Schoolmeester* en Dr A. De Vos met zijn *Vlaamschen Jongen*, de belangrijkste plaats bekleeden.

Tegenover die verhalenliteratuur der hartstochtelijke, instinctmatige romantiekers zien wij nagenoeg gelijktijdig een andere zich ontwikkelen, die de uiting is van meer zelfbeheerschende, objectiever toekijkende geesten, die het dagelijksche leven getrouwer copiëerden. Zij vonden hun groote voorgangers bij de Engelsche realisten en

humoristen als Thackeray, Dickens, e.a. Die auteurs blijven of wel koel, onverschillig bij hetgeen ze vertellen, of wel, en dit is kenschetsend voor de humoristen, zij loopen tusschen hunne personages als de belichaming van het gezond verstand, dat schertst met hun gebreken en ook wel eens meevoelt bij diepere aandoeningen. De getrouwheid in 't copiëeren van het dagelijksche leven is bij de realisten evenwel maar iets betrekkelijks. Het blijft binnen zekere perken, en is steeds meer een interpreteeren van de werkelijkheid met een blijkbaar gewilde voorliefde voor een optimistische, zich met het leven verzoenende strekking. Die heele richting zou men wellicht de bezadigd realistisch-optimistische richting kunnen heeten.

D. Sleeckx was de bewuste voorganger dezer literaire opvatting, die hij plaatste tegenover Conscience's idealiseerende romantiek. De koele, juistnadenkende, waarheid-verafgodende man zag zeer goed het onwerkelijke in van de weekelijke, al te edele, al te heldhaftige boeren en burgers van zijn beroemden tijdgenoot, en wilde ze vervangen door nuchterder menschen, in wier gemoed ondeugd een tegenwicht was voor te hooge deugd, en onedele drijfveeren een teugel uitmaakten voor te onstuimige edele verzuchtingen. Sleeckx nadert tot den werkelijken mensch.

Zijn roman *In 't Schipperskwartier*, die in 1861 ons verhalend proza werkelijk op een keerpunt bracht, zijn *Dirk Meyer* en vele zijner andere werken geven ons flinke uitbeeldingen van ware karakters, trouwe teekeningen van naar 't leven afgekeken toestanden, vol beheerscht gevoel en doortrokken door een geest van verzoening met het leven.

Sleeckx is ook een der eersten, die werkelijk humor in onze Vlaamsche moderne letteren bracht. Onovertroffen juweeltjes zijn in dit opzicht *Jol of een Hondenleven, Miss Arabella Knox* en *Musschenwijsheid.* De echt geestige toon dezer dierenverhaaltjes klonk heel nieuw destijds, en wellicht zijn het deze schetsjes, die ons onder al zijn werken nu nog door hun echt-menschelijken humor het meest ontroeren.

Over 't algemeen is Sleeckx in stijl en opvatting, juist door den nuchteren waarheidszin, die zijn eigenaardigheid uitmaakt, wat te kleurloos, wat te weinig ontroerd, wat te alledaagsch om ons mee te

sleepen. In den humor ligt onzesdunkens de meest op ons overslaande gaaf van dien kunstenaar, die vooral een verstandsmensch was.

Neiging tot realisme en humor is ook de kenschetsende hoedanigheid van August Snieders in een menigte van zijn werken, vooral in *Den Speelduivel*, dat als een zijner beste gelden mag. Vooral echter bij Renier Snieders komt de goedgulle humor boven, waar die plattelandsche geneesheer de boeren uit zijn omgeving met geest en gemoed voor ons doet opleven.

Sleeckx' overlevering werd ook door enkele zijner leerlingen van de Liersche Normaalschool voortgezet en onder hen is het zeker Gustaaf Segers, die in enkele zijner Kempische verhalen den meester het dichtst nabij komt.

Trots enkele uiteenloopende persoonlijke eigenschappen mogen ook beschouwd worden als behoorende tot dezelfde richting, althans in enkele hunner geschriften, een aantal schrijvers, die na Sleeckx en Snieders optraden. Is. Teirlinck, Omer Wattez, Anna Germonprez, Frans van Cuyck, Hilda Ram, Mev. Collaer-Feytmans (Dina Demers) zijn alle bezadigde realisten, ook Dr A. De Vos en J.M. Brans, de eerste in zijn *Vlaamschen Jongen*, de tweede in zijn *Limburgsche Schetsen*. Beide laatsten onderscheidden zich ook door hun poëma's in ongebonden stijl vol zinnelijke waarnemingskracht, die ons degelijke taalspijs aanbrachten en als het ware een brug legden van de oudere naar de nieuwere woordkunst in proza.

De schitterendste vertegenwoordiger van die optimistisch-realistische richting, in haar onderverdeeling van den humoristischen roman, is zonder eenige tegenspraak Tony Bergmann, die ons in zijn *Ernest Staes* een boek wist te geven, dat klassiek geworden is in Vlaanderen, omdat het de smaakvolle uitbeelding is van een zachtgetinte, stemmingsvolle brok, stil Vlaamsch stadjesleven, in een bevalligen, geestigen stijl, waar de lach en het meegevoel van een fijnvoelend, edel mensch door heen spelen. De herinneringen uit zijn eigen familieen stadskring heeft Bergmann zoo weten te bewerken en te veralgemeenen, dat elke Vlaming er als het ware iets uit zijn eigen leven in terugvindt. Zoo werd *Ernest Staes* voor ons, evenals de *Camera* van Beets voor de Hollanders, een door en door nationaal boek.

Onder de Vlaamsche werken, waarop na Conscience's ver-

halen, het buitenland de aandacht vestigde om er door vertalingen de verdienste als het ware van te bekrachtigen, bekleedt dit frissche werk van den Lierschen meester in tijdsorde de eerste plaats.

Het humoristische verhaal werd na Bergmann het best gediend door Pol de Mont in *Op mijn Dorpken*, waar een wellicht ietwat te ‘gemaakte’ geest afwisselt met echte gemoedelijkheid en oprecht gevoel. Ook Jef de Cock met *Uit de Reistesch* en René Vermandere met *Van Zon zaliger* namen plaats onder de verdienstelijke humoristen.

Naast Sleeckx en Bergmann nemen de gezusters Loveling, en vooral Virginie, een eereplaats in onder de bezadigde realisten. Zij vertoonen evenwel gansch eigen, persoonlijke gaven, die hen van de twee eersten onderscheiden. Verwant zijn ze door hun copiëerlust van het leven binnen zeker grenzen en door hun fijne ontleding van echte Vlaamsche gemoederen, doch in hun novellen reeds vertoonden de beide zusters een eigen, echt vrouwelijken, stil gemoedelijken trant, en in de romans, die Virginie later alleen uitgaf, vinden wij nog veel sterker persoonlijke eigenschappen.

Het iet of wat alledaagsche van Sleeckx' verhalen weet zij te vermijden, door de handeling harer romans te laten wentelen om gewichtiger levensvragen, en van Tony Bergmann onderscheidt zij zich door een stouten en diepgaanden speurzin voor de angsten van 't menschelijk gemoed. Met merkwaardige logische kracht weet zij hare verhalen te bouwen, en met fiksche hand teekent zij een karakter naar waarheid te voeten uit; in opzicht der zielsontleding is zij, naar ons oordeel, onder alle Vlaamsche schrijvers een der knapste.

Een dure Eed, De Twistappel en menig ander harer talrijke werken zijn zwaarrijke aren uit onze lettergarve, en laat haar stijl dan wat al te sober zijn, laat de schittering der woordkunst al niet haar hoogste verdienste zijn, - wat zij wrocht behoort tot het allerbeste sedert 1830 voortgebracht, en mag gerust geplaatst worden naast zeer degelijke producten derzelfde richting in het buitenland.

Een ander element kwam in ons proza omstreeks 1890 doordien de zin voor 't werkelijke, die na Sleeckx in zekere maat gehuldigd werd, nu oversloeg bij enkele talentvolle schrijvers tot een waren hartstocht. Deze nieuwe richting was nauw verwant met het naturalisme van Flaubert, de gebroeders De Goncourt en Zola, die mach-

tige strooming, welke zich door heel Europa deed gevoelen. Het ideaal dezer kunst was de scherpe waarneming en de zoo objectief mogelijke voorstelling van het leven, zonder zich te bekreunen om het mooie of het leelijke, het zedelijke of het onzedelijke. Dit laatste voorschrift trekt een der voornaamste grenslijnen tusschen de vroegere realisten naar Sleeckx' trant en de nieuwe naturalisten. Het weerzinwekkende werd door de eersten voorbijgegaan, waar de anderen het onbewimpeld in 't licht stelden. Waar de eersten steeds een zeker levensoptimisme in eere gehouden hadden, beschouwden de anderen die bekommering als volkomen vreemd aan het wezen der kunst. De hartstocht voor de volle levenswaarheid was bij hen zoo sterk, dat ze het leelijke boven het onrechte verkozen, en 't gebeurde wel - uit een soort van reactie-ijver tegen het vroegere verfraaiende optimisme, meenen wij, - dat een neerdrukkend pessimisme iet of wat stelselmatig in die richting overheerschte.

Reimond Stijns was een der eerste Vlamingen, wier hartstocht voor het werkelijke hoog oplaaide. Zijn *Ruwe Liefde* is in zekeren zin de eerste uiting van het naturalistisch streven in onze letterkunde. Een konsekwent naturalist is hij echter nooit geweest, zelfs niet in zijn laatste krachtigste boek: *Hard Labeur.* In Stijns' verhalen duikt meer dan eens een motief uit de romantiek op en ook in zijn schrijftrant vermocht hij het niet altijd met de overlevering af te breken. Maar hij is zeker een der eersten, die ons echt aanschouwelijke natuurschildering gaven, vrij van rhetorische vlekken.

Dit echt aanschouwelijke schilderen van de natuur en van de omgeving, het zoogenaamde milieu, is overigens een der duurzaamste veroveringen van het naturalisme. Het heeft den kunstenaar zijn zintuigen leeren gebruiken, zoo doordringend scherp, dat het woord, waarmede hij zijne waarneming vertolkt, weer op onze zinnen werkt en wij bij de lezing in werkelijkheid met hem zien, hooren, voelen en rieken. De zinnelijke kracht in 't beschrijven bereikt bij Stijns reeds een heel mooie hoogte.

Wij bezitten eigenlijk maar weinig werken, die wij als uiting mogen beschouwen van een konsekwent naturalisme. Met *Het Recht van den Sterkste* en een paar andere boeken van C. Buysse, *Wrakken* van E. de Bom, *Last* en *Mannenwetten* van G. Vermeersch en

eenig werk van Leo Meert en G. D'Hondt hebben wij daaromtrent het belangrijkste op dat gebied genoemd.

Al deze werken zijn ook met elkander verwant door eene hooge deernis met de ellendigen der samenleving. Deze deernis uit zich niet in klachten en vermaledijdingen, zooals in de romantisch sociale verhalen van Zetternam en Van Kerkhoven, - maar de naakte, droeve waarheid wordt hier door de scherpte van haar weergave onder de oogen van den lezer als een stomme aanklacht tegen de sociale inrichting, de schuld van het kwaad.

In de latere werken van C. Buysse duikt een factor op, die in zijn *Recht van den Sterkste* nog volstrekt afwezig is, nl. de humor. Niet de verzoenende stille humor van Bergmann, maar een humor, die naar schampere bitterheid overhelt. Bij T. Bergmann is de humor de eigen, fijne geestigheid van den schrijver zelf, bij Buysse is hij de lachwekkende kant die onafscheidbaar met het leven zelf verbonden is. Die nieuwe factor brengt Buysse nader tot het ware leven.

Zoo groeiden dan uit de samensmelting van Buysse's groot objectief waarnemingstalent, - zijn ingehouden, maar diepe deernis met de ellendigen, - zijn boeiende vertellersgaaf, - zijn warmgekleurden stijl, - en den lach van zijn humor, de verhalen, die wij als de beste van den Vlaamschen meester beschouwen: *Het Leven van Rozeken van Dale, 't Bolleken* en *Lente*, vruchten van de volle bezonkenheid van zijn kunst. Buysse is een der hoogste toppen in onze romanliteratuur.

Ook de gansch persoonlijke Lode Baekelmans laat op de donkere wereld zijner menschelijke wrakken den zonneschijn spelen van een humor, die eenigszins verwant is met dien van den lateren Buysse, - ofschoon veel uitbundiger. Wie in de Antwerpsche typen van Baekelmans, trots al hun dolvroolijke fratsen, enkel uilenspiegels zou zien, bekijkt ze maar oppervlakkig. Onder hun narrenkap verbergen zij deerniswekkende lijdersgezichten. Zijn *Zonnekloppers* en *Dwaze Tronies* zijn van het geslacht van Breughel's menschen, die het tragische met het comische paren.

Naast onze naturalistische prozaschrijvers kwamen er zich alras andere stellen, die naar eigen gemoed en neiging luisterend, weer met een vernieuwd kunstideaal optraden. De enkele waarneming der

werkelijkheid, de enkele vertolking van de zinnelijke indrukken voldeed hen niet meer geheel. Er lag in hen een verlangen naar gelouterde schoonheid, of zij wilden zich weer vermeiden in de vreugden van droom en fantazie. De verbeelding kreeg meer ruimte; motieven van mystischen en symbolischen aard, door het naturalisme verbannen, werden weer in eere hersteld en zekere zeer individuëele opvattingen van den schrijver kwamen weer naar voren. Zoo kwam er in de toongevende werken der laatste jaren, in het proza van Streuvels, Teirlinck, Vermeylen en Van de Woestijne, om enkel deze vier te noemen, een gemeenschappelijke trek, die ons toelaat ze alle in zekeren zin te rangschikken onder de benaming van neo-romantische werken.

Hier is - en ik druk er op - volstrekt geen kwestie van een zoogezegde reactie van den verongelijkten geest op het absolutisme der stof en dies meer! Dergelijke voorstelling bestrijden wij met klem omdat ze onwillekeurig denken doet aan het overtroeven van de eene kunstrichting door de andere, wat geenszins met de waarheid strookt, en omdat er geen enkel der jongere schrijvers, die het engere ideaal van het oorspronkelijke naturalisme uitgewijd hebben, zich maar eenigszins als een tegenwerker van dit naturalisme gevoelt. Integendeel, zij weten dat enkele hunner hoogste eigenschappen uit die laatste letterkundige richting zijn opgegroeid.

De geschiedenis der Europeesche letterkundige evolutie sedert 1830 is niet een soort van kerkhof, waar we in chronologische orde de eene letterkundige theorie het graf der andere voor eeuwig zien sluiten. Ten hoogste kan men zeggen, dat die theorieën enkel uitingen zijn van echt-menschelijke verzuchtingen, die als zekere stroomen voor een tijdje een ondergrondsche bedding kunnen volgen, maar des te eerder weer aan 't licht komen, naarmate ze uit een diepere menschelijkheid of een edeler schoonheidsideaal voortvloeien.

Zoo ging het met de romantiek, die onderdook, doch nu weer met enkele harer dierbaarste motieven te voorschijn komt. En gedurende haar ondergrondsche strooming heeft die vloed niets verloren, integendeel, hij is gelouterd en veredeld geworden.

Zoo zagen wij in de romantiek van 1830 de verbeelding vlak tegenover de waarheid, de droom vlak tegenover de werkelijkheid staan als een schelle antithesis. Nu zien wij in de oorspronkelijkste

en beste werken onzer jongeren dat de verbeelding niet alleen door de werkelijkheid opgewekt, maar door haar krachtig merg gevoed en gerugsteund wordt. Het ideëele element is met het realistische ten innigste verbonden geworden. Dit heeft het naturalisme bewerkt. De grondslag van hetgeen wij bij gemis aan betere aanduiding maar voort de Vlaamsche neo-romantiek zullen noemen, is natuur en werkelijkheid met daarnaast iets anders, dat behoort tot het innigste zielewezen van den kunstenaar.

Streuvels heeft het Vlaamsche land geschilderd met een gloed van licht en kleur en een werkelijkheidszin, die van hem zeggen deden, dat indien de zon ons Vlaanderen beschrijven kon, zij het doen zou als hij. Met zijn bewonderenswaardige zinnenkracht doet hij ons in zijn woordgetoover Vllaanderen zien, hooren en voelen. Het Vlaamsche landschap zien wij voortaan met *zijn* oogen, zooals wij de Leieboorden zien met de oogen van Claus of de Hollanders hunne heide met die van Mauve. Dit is de triomf van Streuvels' werkelijkheidszin. Maar wien ontsnapt de gansche individuëele, lyrische kracht, waarmede hij enkele zijner heerlijkste beschrijvingen, als b.v. dien onvergetelijken ‘daverenden’ zonnebrand uit *Oogst* en de zoo ontroerde schildering van zijn geliefd *Ingoyghem*, als hooge schoonheidsdroomen doet voorkomen?

Zijn menschen ook leven in werkelijkheid. Geen enkel onzer schrijvers heeft den Vlaamschen boer zoo plastisch juist en zoo psychologisch waar geschilderd als Streuvels. Het is ons een genot na het lezen en herlezen van een van Streuvels' werken te wijzen op dit gebaar, op dat woord, op gene gedachte van zijn boeren, die alle daar staan in diep doorvoelde levenswaarheid. Streuvels' typen zijn zoo echt menschelijk, dat wij het gevoel krijgen alsof we ze niet *van buiten* bekeken, maar ons *in* hen voelden en met hen meeleefden, zooals dit het geval is met de menschenuitbeeldingen van enkele moderne Russen. En tòch zijn Streuvels' menschen geien bloote kopijen van levende modellen. Door zijn kracht van kiezen en louteren heeft Streuvels met bestanddeelen, aan de werkelijkheid ontleend, een galerij landelijke typen geteekend, die ons den indruk maken van een gestyliseerde menschelijkheid, vol epische grootheid en kalme schoonheid.

In enkele gedeelten van zijn werk borrelt de verbeelding even

vrij naar boven als bij een echt romantieker. Soms kunnen wij wel minder bewondering gevoelen voor een boek als *Dorpsgeheimen*, waarin de romantiek wat erg tiert, - maar enkele andere schetsen als *Zomerland*, met zijn echt Breugelsche en Jordaensche Knudde's en Schemel's, als die heerlijke *Joel* uit *Minnehandel*, ontleenen juist hun verrassende eigenaardige schoonheid aan het kleurige, individuëele verbeeldingselement, dat er in overwegende mate in aanwezig is.

Streuvels is een rechtmatige trots voor de Vlaamsche letterkunde. Het vele, dat hij reeds schonk, is een hoog schoonheidsgenot, dat steeds op breeder en breeder schaal in 't bereik van elken lezenden Vlaming hoorde te komen. Streuvels' werk heeft ook weer den vreemde op Vlaanderen opmerkzaam gemaakt door de vertalingen, die er van in het Fransch, het Duitsch, het Italiaansch, het Engelsch en het Deensch reeds verschenen.

Streuvels is ons, trots alles wat hij ons reeds gaf, ook nog een hoopvolle verwachting op nog hooger werk. Streuvels is nog steeds in zijn volle weelderige groeikracht van echt ras-schrijver, want niettegenstaande de buitengewone vruchtbaarheid, waarmede hij het eene boek op het andere laat volgen, verliest zijn kunst niets in diepte. Het is nu tien jaar geleden, dat hij zijn eerste boek uitgaf, en slag op slag heeft hij ons twaalf ernstige, duurzame werken gegeven, die roem op Vlaanderen werpen, en het laatste in die lange reeks, de *Vlaschaard*, is stellig een der voldragenste, rijkste vruchten van Streuvels' kunst.

Het landelijke verhaal is in onze moderne prozaliteratuur van Conscience af een zeer geliefkoosd, wellicht wat te uitsluitend beoefend genre geweest. Maar al degenen, die op dat gebied Streuvels voorafgingen, worden door hem in de schaduw gezet. Waar wij vroeger veel conventie en een soort van bloedarmoede in opvatting en uitvoering moesten betreuren, verblijdt ons thans bij den markigen West-Vlaming oorspronkelijkheid en overstroomende kracht. Streuvels heeft werkelijk het gewestelijke verhaal in Vlaandren verjongd, en op een kunsthoogte gebracht, die het nooit te voren bereikt had.

En het wil ons voorkomen, dat de andere beoefenaars van het gewestelijke verhaal dien gang naar hooger hebben gevolgd. Ligt er b.v. in Victor de Meyere's mooien en boeienden bundel *Langs den Stroom*, in F. Verschoren's *Uit het Nethedal,* in Van Overloop's

Wintertijd, in enkele schetsen van L. Lambrechts' *Demergouw*, in P. Selens' niet genoeg gewaardeerd verhaal *Peggers Ondergang*, in P. van Assche's werk en elders nog niet een echt-zinnelijke locale kleurgetrouwheid en een zeer sympathieke menschelijkheid, die den kunstvoelenden lezer verheugt? Wij staan hier niet voor maakwerk, dat naar de studiekamer riekt, maar voor echte openluchtkunst, waarin we innig gevoelen hoe diep de schrijver het uitverkoren, beschreven hoekje en de eerlijke menschentypen van zijn Brabantsche, of Limburgsche, of Vlaamsche gouw liefheeft en trouw vertolkt, al laat hij er het licht van zijn eigen dichterlijk gemoed op vallen.

Een goed deel van zijn waarheidsdeugd heeft ons jonger landelijk verhaal te danken aan het particularisme en het folklorisme, die eerst met de stille trommel hun ronde gemaakt hadden in West-Vlaanderen vooral, maar zich na het optreden van Streuvels lieten gelden in heel de jongere Vlaamsche letterkunde.

In zekere mate zijn die beide stroomingen ook produkten van den machtigen werkelijkheidszin, die over de heele literatuur vaardig werd. Ze deden zich overigens ook reeds elders in Europa voor.

Wat het particularisme betreft, hoeven wij ons slechts de novellen en romans der zoogenaamde Duitsche ‘Heimatkunst’, waarin het dialoog meestal in gewesttaal gegeven wordt, de werken van Fritz Reuter e.a. te herinneren. In Vlaanderen nam dit verschijnsel echter een bijzonder karakter aan, daar de leiders van het particularisme niet zoo maar grifweg het dialect hunner streek als schrijftaal gebruikten, maar er enkel de zuiverste en edelste bestanddeelen aan ontleenden en die vermengden met in onbruik geraakte mooie woorden en wendingen, die hun de studie der oudere taal aan de hand deed. Wat zij schreven was gelouterd en verrijkt dialect.

Gezelle, die ook in 't proza een meester was - wij verwijzen enkel naar de volschoone prozagedeelten van *Kerkhofblommen* - had zeer goed het besef, dat hetgeen wij sedert '30 in ongebonden stijl geschreven hadden onnatuurlijke, stroeve boekentaal was, bovendien nog doorwoekerd met gallicismen en verder taalonkruid, en hij wilde die taal louteren. Waar anderen alle heil zochten in nadere aansluiting met Holland, in een beter bestudeeren van de algemeen gangbare Nederlandsche schrijftaal, richtte hij zich tot de levende, rijke bron-

nen der volkstaal om de redding te vinden. Gezelle's invloed is daardoor op ons hedendaagsche proza zeer groot geweest, in West-Vlaanderen zoowel als daarbuiten. Hij strekte niet alleen tot voorbeeld voor zijn tijd- en streekgenooten L. Van Haecke en V. Huys, die met zooveel natuurlijkheid van den roover Baekeland wist te vertellen en zoo zwierig-frisch de *Legenden van Sinte Franciscus van Assizië* omwerkte, - hij bereidde niet enkel den weg voor latere prozaïsten als H. Verriest, Stijn Streuvels en Caesar Gezelle, ook West-Vlamingen als hij, maar hij was de baanbreker voor dien algemeenen tocht van de overgroote meerderheid der jongere Vlaamsche schrijvers naar de verkwikkende bronnen der gewestelijke taal, waaruit zij overvloedig, soms wat te overvloedig putten.

Het folklorisme zien wij in het laatste kwartaal der 19e eeuw ook in heel Europa, in de literatuur zoowel als in de muziek en andere kunsten opduiken. Denken wij slechts aan Barbey d'Aurevilly's *Ensorcelée*, later aan Hauptmann's *Versunkene Glocke*, Frenssen's *Jörn Uhl*, aan de rol der volksmelodie in de muzikale compositiën der laatste jaren, enz.

De Vlaamsche romantiek ontleende aan de volksoverleveringen al niet veel meer dan hier en daar een internationale Witte Dame of ander spookverschijnsel, maar later traden de Vlaamsche schrijvers dichter tot hun eigen volk en sloegen aandachtig zijn eigenaardige gewoonten, gebruiken en opvattingen ga. Voorgelicht door de opzoekingen van folkloristen als G. Gezelle, A. De Cock, Pol de Mont, A. Gittée, Is. Teirlinck e.a., konden zij bij volle grepen putten uit dien rijken voorraad en wisten daar vaak een zeer gelukkig gebruik van te maken. Reeds in *Een dure Eed* toont ons V. Loveling welke mooie motieven een schrijver in de volksoverlevering vindt, doch vooral bij de jongeren, bij Streuvels en zijn volgelingen, worden die motieven soms met hooge kunst aangewend.

Na Streuvels is Herman Teirlinck een der vruchtbaarste vertegenwoordigers onzer neo-romantiek. Hij zoekt in zijn eerste werken, ook op het gebied der landelijke novelle, zijn eigen weg. Het Zuiden van Oost-Vlaanderen was het waarnemingsterrein voor zijn *Wonderbare Wereld* en zijn *Stille Gesternte.* Veel meer nog dan bij Streuvels laten zich hier motieven gelden van gansch individuëelen aard. Teir-

linck weet in deze werken, naast het leven zijner menschen ook een geheimzinnige, maar toch in het bestaan zijner personages soms diepingrijpende leven van hoogere, onzichtbare machten te doen huiveren. Hij brengt aldus een soort van mystisch element in het proza van onze neo-romantiek, en weet daardoor eenige zijner oorspronkelijkste en duurzaamste kunstindrukken te weeg te brengen. Hetzelfde mystische karakter ligt ook in het *Bedrijf van den Kwade*, den zeer merkwaardigen roman, waarmede Teirlinck blijkbaar afscheid nam van de landelijke novelle om zich te wijden aan de schildering van het grootsteedsche leven, die hem, naar het ons voorkomt, zijn hechtste triomfen zal doen behalen. Teirlinck's persoonlijkste en rijkste gaven zijn, buiten dien trek naar het geheimzinnige leven, dat ons omringt, een zeer pathetisch ontroeringsvermogen en een sterk ontwikkelden, fijnen zin voor het schilderachtige, die zijn hoogtij viert in het meesterlijk proza van *Zon.*

Een bekoorlijke, teeder-romantische fantazie speelt ook in de mij zoo lieve *Kempische Vertelsels* van K. van den Oever, die eveneens uitblinken door hunnen zonnigen, fijnen stijl. Deze stukjes deden ons lichtelijk denken aan heel mooie dingen uit den tijd der Duitsche romantiek, maar gaven ons toch den indruk, dat ze zoo echt van ons waren.

Dezelfde romantische trek kenschetst ook het zeer verdienstelijke verhaal *Wondernacht* van C. Van Buggenhout.

Een eereplaats in onze hedendaagsche neo-romantiek neemt ook Karel van de Woestijne in met zijn hoogst belangwekkenden *Janus.* Individuëeler werk is niet te denken. Geen beeld der stoffelijke werkelijkheid wordt ons hier gegeven, - wel verdichtingen uit de sagenwereld en de literatuur, die verjongd worden, gedeeltelijk door den wijsgeerigen, psychologischen of symbolischen zin, dien de schrijver er in aantoont of inlegt, maar vooral door den rijken, veelvermogenden stijl, die nu eens kernig realistisch is en dan weer vonkt en vunst met de pracht van zeldzame edelgesteenten. Werkelijkheid is in *Janus* alleen het spiegelbeeld van de echt moderne, ingewikkelde kunstenaarsziel van den schrijver. Wij bezitten zeker in de literatuur onzer Vlaamsche nationale wedergeboorte geen boek, dat van meer gevoelsen smaakverfijning getuigt.

Een éénig werk in onze Vlaamsche literatuur is ook de *Wandelende Jood* van August Vermeylen. Het geeft ons een diep overwogen, edele levensopvatting, omringd door de schittering van een krachtige, oorspronkelijke woordkunst. In opzicht der ideëele beteekenis verheft dit boek zich boven het gewone peil onzer Vlaamsche werken als de hooge eik boven 't heestergewas, en in kunstopzicht mag het naast het beste geplaatst worden. Het is ons niet mogelijk in dit overzicht dit gedachtenzware boek naar behooren te behandelen en aan te toonen met welke groote kunst de schrijver ons dien Ahasveros teekent als de twijfelende moderne ziel, heengeslingerd tusschen helle- en hemelvaart, tusschen het dierlijke in 't leven en het mystischbovenmenschelijke, enkel rust vindend in het eerlijk werk en het vrije, eenvoudige leven onder de menschen. Gij moet dit boek zelf in u opnemen in de rustigheid van uw woonkamer, - zelf innig genieten van de schoonheid, die straalt uit bladzijden als de kruisgang van Jezus naar den Golgotha - een echte, oude, Vlaamsche passieschilderij - als de beschrijving van de meermin in het bosch, in het tweede hoofdstuk, - en zoo menige andere nog, waarvan de diepe indruk ons steeds is bijgebleven.

En nu Vermeylen's naam is uitgesproken, kom ik er geleidelijk toe ook een heel vluchtig woordje te zeggen over ons critisch proza, waarin de stichter van wijlen *Van Na en Straks* een meester is, zoozeer door de scherpheid van zijn blik en de juistheid zijner redeneering, die hem als een voorman der jongeren deed erkennen, als door zijn stijl, die van zijne betoogen echt kunstwerk maakt.

Waar vroeger Max Rooses, met zijn kunstbegrippen uit de school van Taine en zijn degelijke letterkundige critische opvattingen, om zoo te zeggen de eenige ernstige criticus was in Vlaanderen, bezitten wij er thans verscheidene, die naast Vermeylen de kiesche en lang niet gemakkelijke taak om onze letteren te richten en vooral de atmospheer voor hunne ontwikkeling gunstig te maken, goed beslagen op zich namen. Wij noemen H. Verriest, den geestdriftigen heraut der West-Vlaamsche letterkunst, P. Van Langendonck, den schrijver van enkele oorspronkelijke, gedachtenrijke opstellen over onze Vlaamsche literatuur, Pol de Mont, Dr J. Persijn, Mr L. Dosfel, den E.H.J. De Cock, Mej. Belpaire, André De Ridder en vergeten er zeker nog meer.

Hier eindigen wij dit reeds te lange en toch onvolledige overzicht. Wij maken ons geen de minste illuzie over de ontoereikendheid van ons werk, maar meenen toch dat het wel voldoet om u te doen inzien, dat de huidige bloei onzer letteren ons met vreugde mag vervullen. Het is alsof na de lange tijden van rust, bij onze ontwaking na 1830, alle sappen van den Vlaamschen moedergrond met vernieuwde krachten weer heerlijke planten moesten doen gedijen tot een ware bloeiweelde. Wij zijn nog niet geraakt op de hoogste kruinen der hedendaagsche literatuur - genoeg zelfkennis bezitten wij om ons dat niet te verbergen. Maar dat wij, gezien den werklust en de werkkracht onzer schrijvers, die zich reppen en roeren allerwegen, hopen mogen daar te komen, staat bij ons ook vast. Wij hebben den waarborg van de scheppende kunstenaars. Alleen rijst de vraag of het publiek, de lezende massa, voor wie al dat mooie met inspanning en volhardenden ijver wordt geschapen, zich dat werk waardig zal toonen en er de volle ontluiking van zal helpen bewerken door zich aan te schaffen en te lezen wat hem zoo kwistig geboden wordt. De Vlaamsche burgerij heeft totnogtoe hare schrijvers overvloedig verbronsd en versteend in stand- en borstbeelden, maar laten stikken onder de vracht van hun ongelezen boeken. Zal die burgerij gevoelen, dat het tijd is om te veranderen? Zal ze beseffen, dat de beste hulde, die een kunstenaar geboden kan worden, juist dat voortleven is in eigen werk, in 't bezit van al degenen voor wie hij het droomde en wrocht? En zal ze vooral beseffen, dat ze voor eigen ontwikkeling en eigen genot, naast de bibliotheek, die ze gewoonlijk alleen in haar wijnkelders heeft, zooals een geestig Vlaming het eens heel raak zéide, er ook een andere moet samenstellen met het beste wat haar eigen woordkunstenaars hebben geschapen? Wanneer we die vragen gunstig zullen mogen beantwoorden, wanneer eens die zoo noodige voeling tusschen schrijver en volk zal ontstaan, dan zal er, wij geven er ons woord op, voor de toekomst der Vlaamsche literatuur niet te wanhopen zijn

MAURITS SABBE.

Ontboezeming.

Gedachten van ewigheid doorklieven m'n brein: o! wat is het leven toch droevig!...

Hoe klein gevoelt zich de mens en hoe krachteloos in weerwil zijner illuzie, hoe zwak tegenover de overwinnende Natuur!

Hij lijde of verheuge zich, hij strijde geweldig - zich vastklampend aan iedere hoop - de worstelstrijd tegen 't noodlot;... onverbiddelik blijft die macht, ongevoelig voor 't leed van de schepselen. Want Natuur is geen moeder, geen wezen dat liefheeft: Natuur is '*nietgevoel*', evenals de onbarmhartige wind of de regen, de orkaan die bruist en vergruist en niets ontziet. Tot die radeloze macht zal de mens z'n geest niet verheffen, de *denkende* zich niet vernederen voor die blindheid in 'r wilde, woeste ontzetting...

Diep, diep lijden schuilt er in 't verborgene, weemoed en weedom in iedere ziel; en de blijdschap komt karig, wordt als vernietigd door overmaat van genot. Smartvol eindigt een te langdurige vreugd.

In passiegloed schreit de pijn; in wellust van liefde, de droefheid. Tot wàt of tot wie zich wenden, wanneer vermoeienis de krachten knakt en moedeloosheid de vleugelen der ziele fnuikt?...

Dat zij niet hoger zich verheffen kàn en nederstort als 'n gewonde vogel in z'n vlucht?...

Dat zij snikt en huilt om 't groot verlies van zelfbetrouwen en siddert van vreze voor steeds lagere val?...

Dat zij niet meer vernemen mag 'n wederstem, antwoordend op de fijnste en innigste trillingen harer gevoelens,... dat àlles plomp en grof en modderig schijnt waar zij oprees vroeger ten allerblauwsten hemel in de vervoering der Liefde en de gloriën der Gedachte?...

Weet gij de domme kracht die zielen schier verplettert en adel doodt? - O, 't is het lijden niet... het lijden veler, veler jaren... 't aanhoudend lijden van geest en hart tegelijk... 't Is ook de vernedering niet waaronder vernuften gebukt gaan, wanneer ze overweldigd worden door de brutale menigte, aan wie begrijpen en gevoelen is ontzegd... Geen armoe, geen honger, niet 't onbegrepen worden zelfs, armoe en honger in schrijnend wee overtreffend...

De onmacht!

Vloek der verdoemden!

Uren en dagen en langere tijden nog dat hieronder verplet wordt de denkende, zoekende Geest, - dat hij wanhopig, in onbewustheid van eigen trots en waarde, niet verder streven kàn en ellendig stokt in z'n werk... O, niet werken kùnnen, en zich gedrongen voelen tot zaligend voortbrengen... marteling, marteling!... Doch, goddank! de zegepraal blijft niet uit en dan, met saâmgespannen kracht, wroet-i voort, kampt-i méér en verovert honderdvoudig 't verlorene!

Vèle edelen heb ik aanschouwd in 't begin hunner loopbaan, krachtig, in 't volle besef hunner waarde, op hun voorhoofd het merk van vernuft en in hun blijde blikken de flikkering der toekomstige zege; voor hén scheen het leven 'n onverstoorbaar genot en de Toekomst voorspelde geluk...

Waar zijn ze gebleven? En waarom was hun val onherstelbaar?

Is 't een geheim inderdaad? Of alléén hun eigene schuld? Gebrek aan moed? Geen heerschappij over lagere lusten en bloedontstekende driften, verblindend het glanzende licht van de geest, - verdovend de *nodige* blijdschap en vreugd, onontbeerlik ter edele schepping van iets verhevens en groots, verwekend het merg in de beenderen, en nedervellend het lichaam met verdierliking en verwoesting der ziel?...

Och, 't is zo makkelik gàns 't levensraadsel optelossen met één woord, voor àlle rampspoed en heil één sleutel te geven: het *Noodlot!...* 't Is zo flauwhartig dat aanroepen en beschuldigen tevens der blinde Macht, die zou slaan en helen in 't duister zonder reden voor de ene of de andere daad!

Ik wil en kàn mijzelf niet misleiden. Ik moet geloof hechten aan 'n Wet, - iets méér dan 'n donkere Beschikking: een oog dat voor-

ziet, een hand die regeert, een wil die heerst in *vrijheid* en met *kennis van Recht!*

En bizonder geloof ik aan d'eindelike zegepraal van Energie over stoffelike tegenstand, aan de kracht van doorgezette wil, aan de triomf van volgehouden werk, aan al het schone en 't overwinnende der zelfbeheersing.

En ik ben overtuigd dat *dèze* in ons de waarachtige, versterkende geest der Godheid is.

J.M.

Schetsen.

Sneeuwzichten.

I.

De Avond onthult met bevende grauwte de bevrozen wegels, die klinken onder de voetstap.

De hemel overtrekt en vlokken sneeuw gaan aan het dwarlen alover de zon, die uitgloeit in rood-grijze einder...

De donker-gemantelde schaper spoedt voort met de vale kudde.

Onzichtbare raven roepen onrustig malkander hoog in het donker.

Verdwenen is alle licht in 't Westen, en over de aarde, in eindeloze grijsheid, hangt de sneeuwlucht, aan 't uitvallen opeens in spoedige strepen.

Op de hoogte staat, in 't geschemer van sneeuw en lucht en nacht, met hoogopgezeilde roeden, de windmolen, roerloos wachtend op wind.

Rode gloed ontluikt in zijn zware schoot en krakend gaan de reuzige armen aan 't draaien, doch vallen moedeloos stil en schielik sterft het eenzame lichtje in de wegschemerende schim.

Nu wordt alles uitgevaagd, onzeker en ledig, één eindeloze Niet.

II.

De Aarde ontwaakt, in wit kleed getooid: - 'n dopeling, 'n bruid! - zacht-kleurend in bleek ochtendlicht!

Stil, nare mensen-volk, blijf heden slapen!

Blote kindervoetjes, hoe rozig-teer ook, zouden 't kostelik kleed verkroken, dat de hoge hemel voor dorp en akker de hele lange nacht weefde en naaide en zoomde, borduurde en stikte en met fijne kant versierde, terwijl ze argeloos sliepen!

III.

De noen-zon glazeert de lichte velden met goud-geel.

Lange, blauwe schaduwen - fantastiese Delft-schildering - tekenen beuken en eiken er in, - ranke figuren van onmogelike wezens en dingen.

Over de vlakte - zonder weg of wegel - strompelt sukkelend een schooier, onder 'n donkere hout-bussel gebogen.

De schaper, in brede soldatenmantel, bewaakt zijn vuil-gele kudde, die met voorpoten en neus schart en zoekt naar een halm.

Een tobber trekt rapen, wanhopig blazend op de stijfgevrozen wanten.

Al vroeg spoedt de glinsterende zon naar de kim, onmachtig om die koude wereld te redden.

Op de hoeven, onder de lange, lage sneeuw-daken van de schuren, klinken op maat, door de droogte der lucht, de vlegels, de vlugge, vol haast op de galmende dors-vloer.

IV.

Ter nevelen-diepten daalt de koning van het Licht.

In opperst stralengloeien strekt de vlakte, in rood-gouden glinsteren, haar sneeuwveld naar het Oost, waar de volle maan, bleke, tragiese Wraak-Godin, oprijst boven de dennen.

Zonnewaarts stevent een wilde-ganzenvlucht, de donkere V op 't klare luchtruim schrijvend.

De onzichtbare pijlen voerend van de maan, stormt de oostwind in woeste aanval tegen 't glorend zonnelicht aan met zoevende rukken!

Lichteloze schichten doorboren de Licht-God... Rood bloed stroomt purper over 't gouden harnas.

Met zegevierende spot ziet de pijlensnorrende Jageres de gewonde in de ogen...

De milde Licht-drager, al zieltogend, begroet nog de Bleke, met een weemoedige bleek-gulden lach!

Tweekamp van Liefde en Nijd!

De Nijd overwint en de Zegenende sterft.

Nu ontsteekt het Westen in goddelike apotheoze zijn rijkste vuren: rozen, leliën, jasmijnen, violen, chrysanthemen worden tot bergen om 't koninklik praalbed gestrooid, en in roos-grijze rouwmantels knielen de wolken, stil-biddend, rond de dode!

Het betoverde sneeuwveld wederkaatst de hemelse lijkdienst.

Maart.

De wind is ijzig weer, en stapelt in 't Noorden brede gevaarten opéén aan de einder: zwart-blauwe, hagelwitte, rood-grijze, grijs-blauwe, blauw-purpere, vluchtige bergen!...

Diep achter die dooréénwoelende wolken licht rustig de bleekblauwe hemel, bleker nog onder dwarlende sneeuwvlokken: paarsblauwe ogen door witte sluier...

De stenen windmolen, zinneloos, klieft de lucht bij 't gekraak van roeden en zeilen...

't Rode, natgeregende dak van 't molenhuis ontvlamt, schielik, in een zonnestraal en gloeit op de sombere vlagen...

Een stuk regenboog groeit en ontgroeit...

Op de groene molenheuvel graast de geschoren kudde, gretig en glanzig, in de zonneschijn, loopt jammerlik blatend te hoop onder plotseling hagelende bui...

't Bloeiend rapenveld, goud-geel tussen 't helgroene koren, lacht vrolik de glorende zon toe, die verdonkert, terwijl de huiverige wind de arme bloemen neerbuigt...

Onderwijl, immer voort, op al die tengere pracht van belovende akkers, op die pas ontloken bloesems van de jonge Lente, schuiven en kruipen, donker dreigende spoken, de schaduwen van waaiende wolken!

Fantasma.

Engel-bleek in 't sombere zwart-blauwe rouwkleed, met gedempte zilvere trillingen in 't snarenspel, zit op de einder de nieuwe Nacht - citherspeelster - bij de zieltogende dag en zijn laatste rozenkleuren...

't Eigen lied begeleidt ze, 't eeuwig lied van scheiden en heengaan...

De rozen welkten en stiller ruisen lied en snarentokkelen...

Witte smoor hangt dik nu over de sluimerende vijvers; witte smoor, nevelsluier over bleke waterleliën, en lisbloemen, goude en blauwe...

Onder een zilverwilg rijst, boven 't donker-fluwele water, donker, een rhododendronperk, gekranst met purpere trossen...

Nevens de zware koepels van de kastanjebomen van 't neerhof rijzen hoge populieren, aftekenend op lichtende lucht het bladerenkantwerk...

Om me heen, wild-opwassende grasplanten, wemelend onduidelik van schemerige bloemen...

En, ziel van dit spokig nachtgezicht, diep aan de trillende kimme, de nieuwe maan, zacht gloeiend!

In zwierige kronkels sleept op eens de mist opwaarts over water en struiken en bomen: vage vrouwevormen, wazige godinnen en elfen van verre natuurlegenden, geurige tengere zieltjes van verslenste bloemen, inééngestrengeld met aardige vlinder-popjes, heenreizend, gewis naar andere werelden, voor nieuwe zomerhoven van 't Leven!

EDMOND VERSTRAETEN.

[Verzen]

Lente.

De witgewiekte melodie van lentekracht
Wuift licht door 't bleekgroen loof van berk- en beukeboomen,
Gewiegd op 't stil gedein van frissche bloemaromen
En zang van 't vogelijn, dat op de Liefde wacht.

Een goede geest heeft vroom mijn Winterwee ontnomen,
In 't oor mij toegefluisterd, kinderblij en zacht:
Geloof en leef, vier zonneschijn en looverpracht,
En maak een bloemengraf voor doode weedomsdroomen!

'k Ben weeldedronken en mijn vreugdestralende oogen
Verraân mijn Zaligheid aan heel de wereld thans,
Die zelf-verjongend zingt, door Passiegloed bewogen...

Nu voel 'k mijn willend Hart in nieuwe Liefde ontgloeien
En sterk herrezen staat, in goud van zonneglans,
Mijn blank omhulde Jeugd die vroolik op wil bloeien.

Hooge Vreugd,

Passiesonnet.

O Lief, mij bevend buigen aan Uw blanke voeten,
Mijn vlammend voorhoofd hullen in Uw sneeuwwit kleed,
Uw knieën kussen en, schoon 'k nooit een God beleed,
In U mijn Heer, mijn Heil, mijn Zaligheid begroeten!

U wonnig wijden al mijn Liefde en Levensleed,
In passiezangen die zich somber uiten moeten,
En smachtend smeeken om een zalig zacht verzoeten,
Van al den Weemoed, dien 'k om Uwentwille leed.

En dronken dan, mijn lichaam en mijn ziel U reiken,
In wilde weelde kruipen voor Uw Heiligheid,
Mij klemmen aan 't Geluk, dat anders mocht ontglippen,

Extazievol en hijgend in Uw oogen kijken,
En wenschen slechts, in heel mijn Passie-Innigheid:
Een gullen glimlach op uw roze godenlippen...

KAREL CASTEELS.

Uit *Eline*, een Zang van Passie.

[Verzen]

Wie kan....

Wie kan met enkel doode liefde
langs 's Heeren wegen vroolijk gaan,
blij juichend om hetgeen hem griefde;
al huichlend zijnen jubel slaan?

Wie kan, door raadselen omgeven,
zich baden in des levens stroom; -
door twijfelwolken dicht omweven,
zich troosten met een ijdlen droom

van liefde en reine hemelwonne?
Wee hem, wien twijfel 't hart doorboort.
Voor hem geen lichtend blijde zonne,
die na een sombren nacht weer gloort.

Als lansen priemen duizend starren.

Als lansen priemen duizend starren
en stralen vlijmend uit den hoogen,
als wilden zij mijn harte sarren
met pijlen uit des weedoms bogen.

Wie zal het raadsel ooit ontwarren
en waarheid schiften uit de logen,
die neerdaalt uit den trans, den barren,
waar vlammensperen staan getogen?

O, kon ik toch den twijfel weren,
het noodlot, die mij wurgt, bezweren,
de tergende onrust eeuwig kluistren!

Wie mag des levens gang verkeeren,
des lijdens slingerslag beheeren?
Geen mensch! - zoo sist het tragisch fluistren.

De Kranen.

Wanneer des nachts ter hooge baan
de kranen door het luchtruim roeien,
terwijl de fletsche stralen van de maan
haar wibbelschemer laten vloeien,

dan hoor ik duizend zielen gaan,
ontslagen van der smarten boeien.
Ze zijn van alle lijden thans ontslaân;
hen kan geen aardsche leed meer schroeien.

Als sperenspitsen klieven zij de banen
der luchten, boven wouden, boven lanen,
en roeien, roeien in des ethers zeeën...

Zij drijven langs de wolken, die als vanen
rondom hun wiekenwieglen slaan en
zij dragen naar de vert' mijn trage weeën.

J. M. BRANS.

Deze drie gedichten maken deel uit van een onuitgegeven cyclus: *Afscheid*.

De Slag bij Gaver. (1453)

Ondanks de lofwaardige pogingen van de afgevaardigden der ‘nacien’ van Brugge en van de vertegenwoordigers der drie andere Leden van Vlaanderen, waren voor de tweede maal te Rijsel de vredeonderhandelingen[(1)] tusschen het strijdlustige Gent en den verbitterden hertog Philips van Bourgondië afgebroken.

‘'s Donresdaghs 7 in Junio, soe quamen de ghedeputeerde van Ghendt t'huus, die gheweest hadden te Rycelle bij den prinche; ende upghedaen hebbende haer relaes hoe varre dat men ten payse gesproken hadde, soe was de concluzye van al den gemeenen van Gendt, dat sy daer up gheene antwordde gheven noch scriven en wilden[(2)].’

Op 9^{en} Juni werd dit hoogmoedig besluit den vorst, zijnen raad, de gezanten van Brugge, Ieperen en 't Vrije en ook de vreemde kooplieden, in dagvaart vereenigd, medegedeeld[(3)]. En reeds 's anderen daags herbegon de ‘oorloghe van Ghendt met synen prinche’; de kapitein Diederik van Schoonbroek deed eene ‘sprincreyse’ tot Ninove, terwijl eene andere Gentsche bende eenen tocht ondernam tot op de grenzen van Henegouwen[(4)].

Hertog Philips verloor ook geen tijd. Had hij ‘al den winter stille gelegen, om dieswille dat men in Vlaenderen te winter qualyc te

(1) De vredevoorstellen bij Chastellain, *Chroniques*, d. II, blz. 348-356. - Voor de benuttigde uitgaven der kronieken, zie V. Fris, *Bibliographie de l'Histoire de Gand au Moyen Age* (Gent, C. Vyt, 1907)

(2) *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz. 183 Vgl. J. Du Clercq, *Mémoires*, d. II, blz. 106-107; Ol. de La Marche, *Mémoires*, d. II, blz. 300-301, 304.

(3) Gilliodts, *Inventaire de Bruges*, d. V, blz. 368; *Stadsrekeningen van Gent* 1452-1453, f° 312 v°.

(4) *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz, 183.

paerde geplayen can'[1], nu richtte hij in spoed zijne oproepingsbevelen tot de Picardische en Bourgondische edelen, die sedert Paschen in 't Atrechtsche, Henegouwen en Fransch Vlaanderen met hunne manschappen legerden[2]. Na op 11^{en} Juni aan verscheidene steden, o.a. aan Mechelen, het afspringen der vredehandelingen aangekondigd te hebben[3], verklaarde hij 's anderen daags den veldtocht tegen Gent geopend[4] en verhaastte zich door talrijke leeningen groote sommen gelds te vergaren om den strijd door te zetten[5].

Ditmaal was de vorst vast besloten door te tasten. Hij wilde kost wat kost den oorlog voleindigen, die nu reeds meer dan een jaar woedde[6] en de streek in eene woestenij dreigde te herscheppen. Hij begreep, zegt een tijdgenoot, dat die buitensporige hoogmoed der Gentenaars alleen door het zwaard en het bloed kon vernederd worden[7].

De krijgsraad stelde het plan van den veldtocht vast: één voor één zou men de drie sterkten, sedert 't vorige jaar in handen der Gentenaars gevallen - Poecke, Gaver en Schendelbeke -[8] bemachtigen, om dan volkomen de oproerige stad in te sluiten. 'Van uit Poecke, schreef de hertog later, gelegen op vier Vlaamsche mijlen van

(1) *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz. 184.
(2) Jacques Du Clercq, *Mémoires*, d. II, blz. 107.
(3) Van Doren, *Inventaire de Malines*, d. III, blz. 113, n^{r} 112.
(4) Brief van Philips bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, P.J., d. IV, blz. 538; vgl. Gilliodts, *Inventaire de Bruges*, d. V, blz. 368.
(5) Op 13^{en} Juni ontleent hij aan Valencijn 300 gouden schilden, op 16^{en} Juni aan Autoine de Croy 20.000 gouden franken; hij doet de 60 ponden grooten lichten, die de kasselrij van Iepereu hem maandelijks voor den krijg moet opbrengen, en verkoopt in Holland verscheidene heerlijkheden aan Reinout van Brederode; Gachard, *Notice sur les Archives de Caraman-Chimai*, in *Bullet. Comm. roy-d'Histoire*, 1e s., d. XI, blz. 109-114, en P. van Limburg-Brouwer, *Boergoensche Charters*, blz. 107.
(6) 'Parachever et mener à fin la guerre qu'il avait eue l'aunée précédente avec ceux de la ville de Gand'; Mathieu d'Escouchy, *Chroniques*, d. II, blz. 82.
(7) O. de La Marche, *Mémoires*, d. II, blz. 304.
(8) Gaver was ingenomen geweest op 7 ^{n} April 1452 door Eloy Yserman, met behulp van Laureins Goethals (*Dayboek*, d. II, blz. 140, 169; *Chronique des Pays Bas*, blz. 480; La Marche. d. II, blz 223; Chastellain; d. II, blz. 226; Escouchy, d. I, blz. 385-386; *Stadsrekeningen van Gent* 1451-1452, f° 207 v°); Poecke werd verrast op 11^{en} April (*Stadsrekeningen*, f° 223 v°); Schendelbeke was in handen der Gentenaars sedert het einde van 1452 of 't begin van 1453, althans reeds bezet op 2^{en} Februari 1453 (*Kronijk* d. II, blz. 171).

Gent, Brugge en Kortrijk, maakten de Gentenaars de streek onveilig tusschen de zee en de Leie; van uit Gaver en Schendelbeke bedreven zij groote schade in 't graafschap Aalst[1].' Eens die drie sleutels der Leie-, der Schelde- en der Dendervalleien in handen, zou men wellicht tot de blokkade van Gent kunnen overgaan.

Het was een schitterend leger, dat zich weldra te Rijsel samentrok. Slechts twaalf tot veertien duizend man, meestal te paard[2], maar bijna allen wel geoefende en ervaren krijgslieden[3].

Men behield ongeveer de marschregeling van 't voorgaande jaar. Doch daar nu de graaf de St-Pol in Frankrijk was, werd het commando der voorwacht aan Thibaut de Neufchâtel, maarschalk van Bourgondië[4], in verdeeling met Jan de Croy, heer van Chimay, toevertrouwd; deze beiden werden toegevoegd de knappe Simon de Lalaing en de dappere Jacques de Lalaing, zijn neef. De achterwacht leidde de graaf Jan d'Etampes, kozijn des hertogs en zijn gouverneur van Picardië. En Jan bastaard de St-Pol, in afwezigheid van den heer de Ternant, droeg de grafelijke banier[5].

In het middelkorps, rondom den hertog en zijn zoon, den negentienjarigen Charles de Charolais[6], schaarden zich 's hertogs kozijn Adolf van Kleef, heer van Ravenstein, de groot bastaard Antoon van Bourgondië, graaf van Laroche, de heeren van Saveuse, Montigny, Créquy, Roye, Haubourdin en Moreuil, die van Noyelles, Vaux, Rochefort, Rubempré, Miraumont en Hames, Raoul d'Ailly vidame van Amiens, Lodewijk de la Gruthuuse en tarijke anderen[7].

(1) Kervijn, *Histoire de Flandre*, P.J., d. IV, blz. 538.

(2) Cijfer opgegeven door Jean de Cérisy, *Handschriftelijke Kroniek*, MS. Colbert 7445^{s} der Nationale Bibliotheek te Parijs, f° 315.

(3) J. Du Clercq, *Mémoires*, d. II, blz. 121.

(4) Deze gruwelijke wreedaard had het vorige jaar onophoudend de Gentenaars laton opknoopen (Gachard, *Documents inédits*, d. II, blz. 133-137) en het land omtrent Gent verbrand; door het achterhouden der soldij der troepen had hij een waren schat verzameld gedurende den tocht tegen Gent; Du Clercq, d. II, blz. 112, beoordeelt hem zeer streng; hij had 300 lansen, d.i. 1800 man, uit Boergondië doen komen.

(5) Chastellain, *Chroniques*, d. II, blz. 357.

(6) Geboren den 10^{en} November 1433.

(7) Etampes en Saveuse hadden voornamelijk de edelen uit Picardië en Artesië meegebracht; Jacques de Lisle Adam, die uit Boulogne; J. Du Clercq, *Mémoires*, d. II, blz. 120; Mathieu d'Escouchy, *Chroniques*, d. II, blz. 81.

Zonder zijn grof geschut of zijne boogschutters af te wachten, vertrok Philips uit Rijsel den 18^{en} Juni[1] en begaf zich naar Kortrijk. Hier verbleef hij vijf dagen tot dat François l'Arragonais, bevelhebber der artillerie, groote en kleine bussen aldaar aangevoerd had en Jacques de Luxembourg, heer van Richebourg, met de voetboogen handboogschutters aangekomen was. Verscheidene duizend pionniers en timmerlieden volgden de artillerie als een geniekorps[2]. Zoodat met de contigenten, die weldra uit Henegouwen de rangen zouden komen versterken, de hertogelijke troepen op ruim vijf en twintig tot dertig duizend man konden geschat worden[3].

Den 24^{en} vertrok het gansche leger naar Oudenaarde, waar men vernachtte[4], om 's anderen daags heel vroeg naar Schendelbeke te vertrekken, daar Jan de Croy met de ‘Heynuwiers’ die sterkte dien dag zou beginnen te belegeren[5].

Na eene tweedaagsche bestorming gaven zich de belegerden van Schendelbeke over (27^{en} Juni); ook de verdedigers van het sterke huis te Deftinge moesten zich in handen leveren van de lieden van den hertog. Philips liet ze, op Croy's aandringen, ten getale van honderd en vier dadelijk opknoopen aan de boomen rondom 't kasteel, dat hij liet slechten. Alleen de kapitein, Lauken van Gent, werd gespaard, omdat hij als oud-kapitein van Gaver zich sterk gemaakt had de Gaversche bezetting tot overgave over te halen[6].

(1) Chastellain, *Chroniques*, d. II, blz. 356; Jean de Cérisy, *Chronique manuscrite*, f° 315; Du Clercq, blz. 111, en La Marche, blz. 304, zeggen ten onrechte op 20^{en} Juni.

(2) Du Clercq, *Mémoires*, d. II, blz. 111-112.

(3) Cijfer opgegeven door den schrijver des briefs, gericht uit 't kamp des hertogs, op 31^{en} Juli 1453, aan den baljuw van Amont (*Revue des Sociétés savantes des départements*, 7e r., d. VI, blz. 212).

(4) Chastellain, d. II, blz. 357; Du Clercq, d. II, blz. 113; La Marche, d. II, blz. 304, spreekt van de halt te Oudenaarde niet; Mathieu d'Escouchy, d. II, blz. 80: ‘Environ la St-Jean-Baptiste.’

(5) Van Doren, *Inventaire de Malines*, d. III, blz. 117, n^{r} 113; Gachard, *Documents inédits*, d. II, blz. 128, n^{r} 13; brief van Philips uit Oudenaarde, op Zondag 24^{en} Juni 1453, aan den magistraat van Mechelen. Vgl. *Audenaerdsche Méngelingen*, d. V, blz, 310, 312. Mathieu d'Escouchy, d. II, blz. 82, meent dat het te Ronse was dat de hertog twee nachten en een dag verbleef.

(6) J. Du Clercq, d. II. blz. 114; M. d'Escouchy, d. II, blz. 82-83; La Marche, d. II, blz. 304-307; Chastellain, d. II, blz. 358; *Kronijk*, d. H, blz. 185-186.

Drie dagen verbleef Philips nog te Boelare bij Schendelbeke en kwam toen om den middag te Oudenaarde aan om er te vernachten (30^{en} Juni). 's Anderen daags, 1^{en} Juni, legerde hij te Kortrijk: Lauken, dienzelfden dag voor Gaver geleid, werd met spotgelach door de gezellen, die op 't kasteel lagen, begroet, en daar hij zijne belofte niet had kunnen volbrengen, aan de wieken van eenen molen gehangen(1).

Terwijl Jacques de Lalaing Audenhove en Velsike in brand stak(2), maakten zich de hertogelijke troepen bereid om Poecke te gaan insluiten.

Philips wist door zijne bespieders dat er 'groote menichte gherne uut Ghendt ghetrocken hadden'(3) om die sterkte te behouden en de bezetting te ontzetten, in geval hij met zijn leger voor de muren van het slot te Poecke zou verschijnen(4). Daarom, in de hoop alzoo den strijd ten spoedigste te beslissen - want zijne geringe geldmiddelen lieten hem niet toe zeer lang een zoo talrijk leger op de been te houden - beval de vorst het beleg maar dadelijk aan te vangen. Reeds den 2^{en} Juli had de voorwacht aan 't Gentsche garnizoen allen uittocht afgesloten, en 's anderen daags verscheen de vorst in persoon met de rest van zijne manschappen op de boorden der Poeckebeek(5). Lauwereins Goethals, de Gentsche kapitein, vernam weldra dat men te Gent van denkbeeld veranderd was, dat men hem niet ter hulp zou komen en dat men 'geseit' had niet uit te trekken, den prins niet te bevechten vooraleer hij nog dichter bij de stad zou geko-

(1) Chastellain, d. II, blz. 358; M. d'Escouchy, d. II, blz. 83; La Marche, d. II, blz. 308. Gachard, *Documents inedits*, d. II, blz. 130, geeft de dagteekening.
(2) Chastellain, d. II, blz. 359-360.
(3) *Kronijk*, d. II, blz. 187.
(4) Brief van den hertog, op 25^{en} Juli 1453, aan Karel VII, bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 538.
(5) Du Clercq, d. II, blz. 115-116; Chastellain, d. II, blz. 360-364; M. d'Escouchy, d. II, blz. 84-85; La Marche, d. II, blz. 308-310; *Kronijk*, d. II, blz. 187-188; *CEuvres de Chastellain*, d. VIII, blz. 257; Brief van den hertog, op 13^{en} Juli 1453, bij Gachard, *Documents inédits*, d. II, blz. 131; Brief van 25^{en} Juli aan Karel VII, bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 538; vgl. ook nog *Audenaerdsche Mengelingen*, d. V, blz. 310.

men zijn[1]. Met zijne manschappen besloten dan ten minste zijn leven duur te verkoopen, liet Goethals de bombarden en bussen der hertogelijke artillerie[2] door zijn geschut dapper beantwoorden; een zijner busmeesters trof zelfs en doodde den lieveling des hertogs, den beroemden Jacques de Lalaing. Niets mocht baten: zoo duchtig bestormden de Bourgondiërs de burcht, dat reeds den 5^{en} Juli de zeven en tachtig Gentenaars zich moesten overgeven, waarop ze dadelijk aan de galg geworgd werden. Edoch, het besluit der Gentsche hoofdmannen van niet uit te trekken en den hertog slechts in de onmiddellijke nabijheid hunner stad te bevechten verijdelde volkomen de plannen van Philips, die brandde om zich over de opstandelingen nog gedurende dezen zomer te wreken[3]. Volgaarne hadde hij zich nu, op aandringen van zekere raadgevers[4], met zijn leger rechtstreeks voor Gent begeven, dat men uit de richting van Poecke, langs de noord-westzijde best kon bestoken, toen de uitputting zijner geldmiddelen hem plots verplichtte alle verdere krijgsverrichtingen te staken.

'Wij zijn genoodzaakt geweest, schrijft de vorst zelf aan Antoine de Croy, ons op Zaterdag 7^{en} terug te trekken naar Kortrijk, daar wij opnieuw ons krijgsvolk niet kunnen betalen; en vandaag 13^{en} Juli verblijven wij hier nog, ondanks de groote schade en ons groot ongenoegen. Nochtans hebben wij onzen kanselier Rolin naar Brabant gestuurd om er zoo haastig mogelijk geld op te halen[5].' Want in Vlaanderen durfde Philips geene schatting meer heffen, uit vrees dat de bevolking in opstand zou gekomen zijn en zich met de Gentenaars verbinden[6].

Intusschen moest het hertogelijke leger zich op het land voeden: de wapenlieden plunderden en roofden juist dat landvolk dat met

(1) *Kronijk*, d. II, blz. 187.
(2) Over de Brugsche couleuvriniers, aan den hertog gestuurd voor Poecke, zie Gilliodts, *Inventaire*, d. V, blz. 369.
(3) La Marche, d. II, blz. 308.
(4) Brief van den hertog, op 25^{en} Juli, aan Karel VII, bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539.
(5) Brief van den hertog, op 13^{en} Juli, bij Gachard, *Documents inédits*, d. II, blz. 131.
(6) Jacob De Meyere, *Annales Flandriae*, f° 312 v°; ongekende bron, waarschijnlijk persoonlijke opmerking.

den hertog hield en zelfs verscheidene dorpen, waarvan de adellijke bezitters in de omgeving van den hertog dienden[1]. Verschrikkelijke toestand, die slechts met den terugkeer van Rolin zou eindigen!

Deze verloor geen tijd: aan Leuven[2], Antwerpen[3] en Brussel[4] verkocht hij rechten of ontleende eenvoudig geldsommen op rente, zoodat hij met groot geld voorzien den 13^{en} te Kortrijk aankwam. Dadelijk liet Philips de achterstellen uitkeeren, de soldij van het krijgsvolk voor eene maand op voorhand uitbetalen[5], en vertrok naar Oudenaarde[6].

Daar vernam de hertog de mare dat de Gentsche kapiteins gepocht hadden dat zij hem weldra slag zouden leveren, voornamelijk indien hij hunne laatste sterkte, Gaver, kwam belegeren[7]. Daarom bleef hij slechts drie dagen binnen Oudenaarde en verscheen den 18^{en} Juli[8] met al zijne troepen voor de muren van het kasteel van Gaver[9].

* * *

Gaver is gelegen op eenen kleinen heuvel, aan welks voet de Schelde kronkelt.

(1) Du Clercq, d. II, blz. 117.
(2) Van Even, *Inventaire de Louvain*, blz. 149.
(3) F. Verachter, *Inventaire d'Anvers*, blz. 132; vgl. Mertens en Torfs, *Geschiedenis van Antwerpen*, d. III, blz. 145.
(4) Henne en Wauters, *Histoire de Bruxelles*, d. I, blz. 253.
(5) J. Du Clercq, d. II, blz. 119.
(6) De hertog kwam te Oudenaarde aan op 13^{en} Juli, zie Gilliodts, *Inventaire de Bruges*, d. V, blz. 368. Du Clercq, d. II, blz 117 en 119, en La Marche, d. II, blz. 312, hebben het mis, als zij beweren dat de hertog te Kortrijk twaalf dagen bleef, wat dus van 7^{en} Juli tot 19^{en} Juli zou zijn; maar zij spreken zich zelven tegen, wanneer zij hem doen vertrekken op 16^{en} Juli naar Gaver. M. d'Escouchy, d. II, blz. 86, slaat nog deerlijker den bal mis, waar hij spreekt van een vijftiendaagsch verblijf.
(7) Du Clercq, d. II, blz. 121; Brief van den hertog, van 27^{en} Juli, aan Karel VII, bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539.
(8) La Marche, d. II, blz. 313, en Du Clercq, d. II, blz. 119, zeggen 16^{en} Juli; Jean de Cerisy, *Chronique manuscrite*, f° 316, zegt 18^{en} Juli; Thibaut de Neufchâtel, in zijn brief van 24^{en} Juli, geeft ook den 18^{en} op. (Bewijsstukken achter Escouchy, d. III, blz. 421); Chastellain, d. II, blz. 364, geeft geene dagteekening, en die van M. d'Escouchy, d. II, blz. 86-87, is zoo slordig dat zij niet telt.
(9) 'A trois petites lieues de Gand', zegt Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r°; 'Plus de deux grandes lieues et demye de Flandres', Chastellain, d. II, blz. 367.

Als men den stroom in zijnen loop van Oudenaarde naar Gent rechts volgt, treft het hoe steil deze oever zich boven zijne wateren verheft. Een ware heuvelenketen loopt van Dickelvenne tot Vurst zeer dicht bij den Scheldeboord en bereikt hier en daar van twintig tot dertig meters. Tusschen Semmerzake en Eeke ligt een dorpel die den stroom verplicht eenen tamelijken grooten omweg, in vorm van een hoefijzer, te maken, vooraleer Melsen en Schelderode te bereiken.

Om van Gaver recht voort naar Semmerzake te gaan, moet men den beboschten holweg overschrijden, waarin de Leebeek vloeit. Oostwaarts van Semmerzake klimt naar 't Zuiden de weg naar Vursteten-Eede en daalt naar 't Noorden de baan naar Melsen. Natte meerschen, de Groote en Kleine Broek, omzoomen het dorp tot aan den boog der Schelde die aan den Eekeput eene groote diepte en breedte bereikt.

't Is in het parallelogram gevormd tusschen de twee armen van den stroom, den weg van Vurste tot Vurste-ten-Eede en de baan van daar tot Semmerzake, dat de slag bij Gaver geleverd werd[(1)].

Zuidwaarts van Gaver in de beemden bij de Schelde, aan den voet van den Kerkweg, verhief zich het dertiendeeuwsche kasteel der heeren van Gaver. Een breede wal, door de Schelde gespijzigd, omringde te allen kante de burcht; over de ophaalbrug stond men voor de egge van het ingangskasteeltje, dat door twee ronde torentjes geflankeerd was. Bij 't verlaten van 't overwelfd portaal geraakte men op 't voorhof, in welks midden zich het eigenlijke slot of heerenhuis verhief. De hooge ronde muur, dien de wal baadde, was met een rondeweg voorzien en versterkt door een ronden en twee vierkante torens[(2)].

(1) Sedert het jaar van het gevecht heet de slag DE GAVERSCHE REYSE (*Memorieboek*, d. I, blz. 231), alhoewel hij geleverd werd op het grondgebied van Semmerzake; doch daar dit laatste dorp veel minder bekend is dan Gaver, en daar de vrede in het hertogelijk kamp aldaar werd gesloten, verkreeg en behield de slag den naam van Gaver.

(2) Zie het zicht op Gaver en zijn kasteel in 1640 bij Sanderus, *Flandria Illustrata*, d. III, blz. 199, n^{r} 4 (kerk en kasteel), en ook in den *Roman des Seigneurs de Gavre* (Bruxelles, 1843). Het kasteel werd verdelgd in 1658 door Turenne; Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. VI, blz. 457; F. De Potter, *Geschiedenis der Gemeenten van Oost-Vlaanderen*, arrondissement Gent, d. III, Gaver, blz. 56.

Derwijze ommuurd en omwald en in betrekking met den stroom mocht het slot van Gaver eene sterke plaats heeten[1].

In het eerste kwart der 15e eeuw ging de heerlijkheid Gaver, door het huwelijk der laatste erfgename Anna van Montmorency, vrouwe van Laval, met ridder Guy Turpin, over aan den Bretoenschen edelman, die ze sedert 1425 den naburigen heer van Eyne verpachtte[2]. Guy de Laval's weduwe liet het kasteel zoo onbemand dat de Gentenaars het zonder slag of stoot in April 1452 bemeesterden en er sindsdien eene bezetting van een vijftigtal man onderhielden[3].

In Juli 1453 heette de Gentsche aanvoerder van 't garnizoen Arend van der Speeten, deken der metselaars en raadsman van den kapitein Jacob Meeuszone[4]; met hem was ook de schepene Jan van den Bossche[5]. Zestien der Engelsche soldeniers die sedert 't vorig jaar onder de Gentsche banier streden, had men insgelijks naar dien post van vertrouwen gestuurd, ondanks het verraad, door enkele hunner makkers zes maanden te voren gepleegd[6]. John Fox voerde

(1) (1) Ook schrijft de hertog, in zijn brief van 23en Juli 1453 aan Karel VII: ‘La dite place de Gavre a tenu par aucuns jours pour ce qu'elle est très forte de murailles et aussi qu'elle estoit bien assise sur la rivière de l'Escault par laquelle les dits de Gand se povoient traveiller de secourir ceulx de dedens et les avitailler.’ Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539.

(2) F. De Potter, *Gemeenten van Oost-Vlaanderen*, d. III, Gaver, blz. 28-31, a. Zijne weduwe overleefde hem tot na 1460; zie aldaar blz. 51-55, a. Vgl. nog een stuk in *Inventaire du Nord*, d. II, blz. 172.

(3) Zes of zeven krijgslieden vluchtten met Arnold van der Speeten (Jan van den Bossche, zegt La Marche) en veertig ongeveer werden opgehangen; La Marche, d. II, blz. 313 en 316.

(4) *Dagboek van Gent*, d. II, blz. 47, 178.

(5) La Marche, d. II, blz. 313, noemt ‘Jehan du Bois, cappitaine du chastel’; 't is waarschijnlijk de kruidenier Jan van den Bossche, schepene; zie *Dagboek*, d. I, blz. 81, 84, d. II, blz. 90.

(6) Sedert 26en Mei 1452 waren die Engelschen te Gent aangekomen, waarschijnlijk uit Kales (*Kronijk*, d. II, blz. 143). Hunne betaling verschijnt in de *Stadsrekeningen* 1451-1452, fo 262 ro, sinds 11en Juni. Het *Dagboek van Gent*, d. II, blz. 46, 47, 48, 58, 61, 74, en de *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz. 152, 157, 169, vermelden hunne deelneming aan de Gentsche springreizen. Ziehier eenige hunner namen: John Boucley, kapitein, Hans van Hieric, Richard Stevartson, Thomas Bate, Philip Ratclef, John Holt, John Hunt, Danvert Ponturane, John Sprot, William Maison, John Tillar, James Inghof, John Forme, John Walkier, John Blomme, John Laverdey (*Stadsrekeningen* 1451-52, fo 262 ro et vo). Op 25en Januari 1453, was een hunner, John Fallot, met een troepje Engelschen vóor Dendermonde tot den vijand overgegaan en in dienst getreden van Antoon van Bourgondië (*Kronijk*, d. H, blz. 169; Du Clercq, d. II, blz 88-89). Zie over hunne houding te Gaver, vooral Du Clercq, d. II, blz. 122.

het bevel over hen[1].

De Gentsche kapiteins hadden de Engelschen geraden er stoutmoedig heen te tijgen om er de bezetting aan te wakkeren, en gaven hun de verzekering dat de hertog en zijne troepen nog geen vieren twintig uren voor 't kasteel zouden gelegerd zijn, of zij zouden de Bourgondiërs komen aanvallen; en zij beloofden krachtdadig hun woord te houden[2].

Overigens, de hertog zelf was zoo zeer overtuigd dat een geduchte slag met de Gentenaars ging geslagen worden, dat hij gedurende zijn oponthoud te Kortrijk, om zijnen eenigen zoon Karel de Charolais aan de gevaren van een bloedig gevecht niet bloot te stellen, dezen naar Rijsel gestuurd had, onder voorwendsel dat zijne moeder plots ziek gevallen was. Vruchtelooze voorzorg nochtans: want toen de jonge prins bij zijne volstrekt gezonde moeder aldaar aankwam, begreep hij de list, en, 'tzij uit eigen beweging, 'tzij op raad van Isabella zelve, keerde hij spoorslags naar zijns vaders kamp terug[3].

* * *

Reeds met den middag van 16^{en} Juli was het hertogelijke leger rondom 't kasteel van Gaver opgeslagen. 't Was een wonderschoon zicht, schrijft Chastellain, al die tenten en paviljoenen in de zon te zien blikkeren[4]. Zonder tijd te verliezen werden de bombarden, mortieren en kamers ontladen en van dicht bij tegen de sterkte gericht. Maar gezien de diepte waarin het kasteel gelegen was, ging de beschie-

(1) John Fox wordt Jehan De Vos of Jehan Ost genoemd (Du Clercq, d. II, blz. 122, 123, 125, 126, 132; La Marche, d. II, blz. 314, 315, 319). Zie den ongelooflijken misslag van Jean Jouffroy (1460), in zijne *Oratio de Phlllippo duce Burgundioe*, blz. 201-202, die het overloopen van Jan Phalot niet kennende, meent dat deze nog het bevel over de Gentenaars voerde te Gaver.

(2) Dergelijke belofte hadden zij ook van de bezetting van Poecke gegeven, zegt Du Clercq, d. II, blz. 122.

(3) Volgens Du Clercq, d. II, blz. 127, wilde zijne moeder hem uit vrees voor 't gevaar te Rijsel terughouden; La Marche, d. II, blz. 312, stemt daar volkomen mede in. Dit strookt nochtans niet met de fiere woorden die Chastellain, d. II, blz 278, de hertogin toeschrijft, vóor den slag bij Eupelmonde, wanneer zij haren zoon aanwakkerde om alle gevaren te trotseeren.

(4) Chastellain, d. II, blz. 365. Gelijk altijd had de wapenbode van Vlaanderen eerst de sterkte opgeëischt in naam van den hertog; aldaar, blz. 364.

ting moeilijk en slecht[1]; daarenboven waren de dikke muren in stevigen arduinsteen, zoodat men slechts het bovenste der muurvlakken en de kappen der torens kon afslaan, en de belegerden alleen door de ballen der mortieren te lijden hadden[2]. Ook dreef de twee eerste dagen de bezetting den spot met de onmachtige pogingen der Bourgondiërs; een Waalsche trompetter voornamelijk, Haloguet genaamd, die vroeger nog Lalaing gediend had, vond geen scheldwoorden genoeg voor den hertog om ze naar het hoofd der belegeraars te slingeren[3]. Die overmoed verzwond echter gezwind, wanneer Engelschen en Gentenaars bemerkten dat de beloofde hulp en zelfs het noodige proviand uitbleef.

Wel is waar hadden de hoofdmannen te Gent, den 18^{en}, bij 't nieuws der bestorming, geboden ‘dat elc soude cesseren van werke, ende gaen altydts bewaert, alsoe hy syn lyf verweeren wilde’[4]; maar meer was er niet van gekomen. Men vergenoegde zich met de aanvallen der Picardiërs af te weren, die tot voor de poorten kwamen schermutselen. Intusschen hoorde men tot op de Vischmarkt en elders binnen de stad het gedonder van het hertogelijk geschut, dat Gaver bestormde.

Eindelijk, op Zondag 22^{en}, ‘soe waren alle de speyen te Gendt ingheset omdat 't water overal vloyen soude, soe dat omgaens Gendt, milen varre, al onder stonder de nederinghen ende de meersschen, up hope dat 't dien van Gavere soude hebben moghen helpen. Maer neen 't, het en halp niet, want het was te varre[5].’ De algemeene overstrooming had dus tot geen uitslag geleid.

Bij de belegerden van 't kasteel, die zich tot dan toe ‘verweerd hadden ten besten dat sy consten,’ volgden nu op de hoonende uitdagingen van vroeger de angst en de kommernis. Vergeefs maakten zij naar 't Noorden teekens met vuur en anderszins: zij beseften wel-

(1) ‘Le chastel estoit assis en bas lieu et mal batable d'engins’; Du Clercq, d. II, blz. 123.
(2) La Marche, d. II, blz. 313, 316. ‘Het diedde zeere luttel dat men up 't casteel schoet, want het was starc genouch om te wederstane alle engynen, alsoe langhe als er vytaillie up gheweest hadde’, *Kronijk*, d. II, blz. 190.
(3) Over Haloguet, zie La Marche, d. II, blz. 316; Du Clercq, d. II, blz. 123; *Chronique des Pays-Bas et de Tournai*, blz. 518.
(4) *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz. 189.
(5) *Aldaar*, blz. 190.

dra dat het wispelturige Gentsche volk nogmaals van gedachte veranderd was en dat zij op geen ontzet meer moesten rekenen[1].

Als zij zagen hoe de Gentsche hoofdmannen hunne belofte verbraken en ze in den steek lieten, stelden de verdedigers van 't kasteel den 21^{en} den hertog voor, zich over te geven, mits behoud van hun leven; maar om de hem gedane beleedigingen weigerde Philips vlakaf en eischte het slot zonder voorwaarden op[2].

Wanneer de Engelsche kapitein dit hoorde, woedend omdat de Gentsche leiders hem belogen en bedrogen hadden, verzon hij eene list om zijn leven te redden[3]. Hij wachtte den nacht af en vond toen een middel om zich in betrekking te stellen met enkelen van 't hertogelijk krijgsvolk, wellicht met zijn overgeloopen makker John Fallot, die nu onder de vlag van Antoon van Bourgondië streed[4]. De hertog, door zijne lieden van die onderhandeling verwittigd, liet doen, op de verzekering dat alles te zijnen voordeele en tot verkorting van het beleg[5] geschiedde. Er werd dus beslist dat men Fox en enkele zijner gezellen gedurende dezen nacht zou laten ontsnappen, op voorwaarde dat hij in de twee dagen de Gentenaars tot eenen roekeloozen uitval moest overhalen en hun gansche leger in 't gezicht der hertogelijke benden voeren; om de rebellen uit te lokken zou hij te Gent de mare gaan verkonden dat, bij fout van soldij, het vorstelijk leger uiteenviel en verstrooide en dat Philips nog slechts een kleinen troep rondom zich behield[6].

(1) La Marche, d. II, blz. 313.

(2) Zoo zegt Du Clercq, d. II, blz. 123. Doch Chastellain, d. II, blz. 366, beweert dat dit voorstel geschiedde den 23^{en} in den morgen, maar dit strookt geenszins met het verhaal der andere kroniekschrijvers. Doen wij hier opmerken hoe hardnekkig de officieele geschiedschrijver der hertogen van Bourgondië over het verraad van John Fox zwijgt.

(3) Wij vertalen Du Clercq, d. II, blz. 123.

(4) La Marche, d. II, blz. 314. Zie ook de *Chronique manuscrite de la Haye*, aangehaald bij Kervyn, *CEuvres de Chastellain*, d. II, blz. 365, aanm. 1.

(5) M. d'Escouchy, d. II, blz. 87. Wij kunnen moeilijk aannemen wat de *Chronique des Pays-Bas et de Tournai*, blz. 517, schrijft: dat de kapitein van Graver van den hertog een vrijgeleide kreeg om in zijne tent te komen onderhandelen, en na een lang onderhoud, naar 't kasteel terugkeerde. De verscheidenheid der verhalen der kroniekschrijvers omtrent het verraad, te Gaver gepleegd, bewijst hoe geheim de onderhandelingen geleid werden.

(6) M. d'Escouchy, d. II, blz. 87, Du Clercq, d. II, blz 123, en de Doorniksche opsteller der *Chronique des Pays-Bas*, blz. 517, stemmen doorgaans overeen. La Marche, d. II, blz. 314, zegt niet op welke wijze John Fox het verraad smeedde.

Eindelijk ging dus de lang verbeide gelegenheid opdagen, waarop de vorst in open veld op de geschaarde drommen zijner aartsvijanden straf en wraak nemen zou voor hun overmoedig oproer[1].

Dus, den 22^{en} Juli, na middernacht, lieten Fox en zijne medeplichtigen, alsook Arend van der Speeten en Jan van den Bossche, ten getale van zes of zeven man[2], zich buiten de wete hunner makkers[3] met koorden van de muren af, zwommen door de vesten, slopen heimelijk door 't legerkamp van den hertog ‘mits der donckerheyt van den nacht met groeter vreezen ende pinen’ en kwamen te Gent om zes uren van den morgen aan[4]. Nauwelijks binnen de poorten gekomen, maakte de deken der metselaars ‘groet gheroup ende beroerte, omdat men hem ende sinen ghesellen, die te Gavere beleit

(1) Wij vertalen M. d'Escouchy, d. II, blz. 87.

(2) Zes of zeven, La Marche, d. II, blz. 313; M. d'Escouchy, d. II, blz. 87, zegt vier of vijf; Jean de Cérisy, *Chronique manuscrite*, f° 316, spreekt van 15 medegezellen, zoowel Engelschen of anderen; Thibaut de Neufchâtel, in zijn brief van 24^{en} Juli, zegt 12 of 13 gezellen, bij Escouchy, d. III, blz. 425; Du Clercq, d. II, blz. 123, schrijft veertien; *Kronijk*, d. II, blz. 190, en het *Dagboek*, d. II, blz. 178, geven geen cijfer. Arend van der Speeten zou alleen geweest zijn, volgens Chastellain, d. II, blz. 365; zoo zegt ook de *Chronique des Fays-Bas*, blz. 517, van den Engelschen kapitein. Herinneren wij nogmaals dat La Marche, d. II, blz 313-314, ‘Jehan du Bois’ uit Gaver doet ontsnappen, terwijl hij schijnt te zeggen dat ‘Jehan Ost’, de Engelschman, te Gent gebleven was en zijn verraad van daar uit zou gepleegd hebben.

(3) ‘Sans que ceulx de dedans s'apperchussent de son allée’, zegt Du Clercq, d. II, blz. 124, met veel waarschijnlijkheid. M. d'Escouchy, d. II, blz. 88, zegt, met veel onwaarschijnlijkheid, dat de vluchtende kapitein vertrok ‘en disant à ceux qu'il y laisse, que le lendemain dedans le terme de dix heures ils auroient du secours.’ La Marche, d. II, blz. 315-316, spreekt zich zelven eenigszins tegen, wanneer hij eenszijds verklaart dat de achtergeblevenen 's anderen daags' commencèrent à s'esbahir, et disoient que leur cappitaine et aultres leurs compaignons les avoient trahiz et abandonnés', en anderszijds dat dezen gedurende hunne vlucht in den nacht gevochten en zulk gedruisch gemaakt hadden, om door het hertogelijk kamp te geraken, blz. 313-314.

(4) *Kronijk*, d. II, blz. 190; *Dagboek*, d. II, blz. 178. Eene enkele Vlaamsche bijna gelijktijdige bron beticht Arend van der Speeten van verraad; 't is de *Excellente Cronike van Vlaenderen*, f^{o} cxix r^{o}, aldaar opgesteld door den Brugschen rederijker Antoon De Roovere: ‘Die capiteyn van Gavere was een maetsenaer van Ghendt ende hi hiet Arnoudt van Speeten; hi wordt soo secretelic toegesproken dat hi van den casteel ghinc ende track binnen Ghendt.’
Heeft Van der Speeten hier werkelijk verraden? Of was hij slechts een werktuig in de handen van den sluwen Engelschen kapitein? De tijdgenoot Adriaan de But, *Chronica*, blz. 345, durft niets bevestigen: ‘Sed fuerunt quidam qui dixerunt eum haec simulasse per proditionem.’

laghen up 't casteel gheen secours en dede'[1]. Van der Speeten deed hoofdmannen en schepenen vergaren, verklaarde hun dat de bezetting van Gaver op 't punt was zich over te geven, bij gebrek aan voorraad en in 't vooruitzicht van verlaten te worden; en dat hij met zijne makkers zich vechtenderhand door de belegeraars had geworpen om de stadsbestuurders over den toestand in te lichten en zijne gezellen te redden. Overigens, de kans stond schoon om den hertog aan te vallen; en hij verzekerde op zijn hoofd, dat het grootste getal van Philips' lieden dezen in den steek gelaten hadden, daar hij ze niet betalen kon, en dat hij nog nauwelijks vier duizend man met zich had, die over 't veld verspreid lagen[2]. Niets ware gemakkelijker dan de burcht te gaan ontzetten en den vorst te verslaan. En, ging de kapitein van Gaver voort, wilt gij, Gentenaars, u ooit wreken over den hertog van Bourgondië, haast u dan met uwe gansche macht uit te tijgen, uwen vijand te overvallen en hem te verdelgen[3].

John Fox beaamde de gezegden van Van der Speeten, en herinnerde er aan dat hij reeds vroeger beweerd had dat de hertog bijna geen krijgsvolk had, drukte er op dat men de belegerden van de uitstekende burcht Gaver niet mocht verlaten, verklaarde dat de overwinning verzekerd was, en dat hij zelf in den eersten rang strijden zou[4].

Deze logentaal oefende op 't lichtzinnige volk den berekenden uitslag uit; de heethoofden waren niet meer in te toornen. De kapiteins deden de stormklok luiden, riepen terstond onder de wapens al de mannen van twintig tot zestig jaar, op straffe van den strop[5], deden de poorten sluiten, opdat het geheim der onderneming niet zou uitlekken, en bevolen al de 'engienen, als bussen, vogheleers, couleuveren, crappaudeelen ende rybaudekins' te laden, en de wagens

(1) *Kronijk*, d. II, blz. 191.
(2) Wil men Chastellain, d. II, blz. 365, gelooven, dan zou Van der Speeten gezegd hebben dat de hertog niet in persoon voor Gaver lag.
(3) Segghende dat de prinche daer maer een handtvol volcx en hadde', *Kronijk*, d. II, blz. 191; Du Clercq, d. II, blz. 125, legt deze woorden in den mond van John Fox; La Marche, d. II, blz. 314; M. d'Escouchy, d. II, blz. 88.
(4) La Marche, d. II, blz. 314-315.
(5) Buiten de bevestiging der kronieken wordt dit nog gestaafd door den brief van Thibaut de Neufchâtel, op 24^{en} Juli geschreven; afgedrukt in de Bewijsstukken achter d'Escouchy, d. III, blz. 422.

met proviand naar St-Lievenspoort te voeren, ‘up aventuere oft men van den avyze wordde voerder te treckene[1].’

Die plotselinge algemeene oproeping, met vreugdekreten door het opgewonden gepeupel begroet, sloeg echter menigen ouden en vreedzamen burger met schrik: terwijl het gemeen zich het zwaard om de leden gespte en zijne oorlogstoebereidselen maakte, waren die zwaarlijvige, den krijg ongewone poorters en kooplieden weinig haastig om den helm op te zetten en den kolder aan te trekken. Maar het bevel was zoo dreigend, de menigte zoo uitdagend, dat zij uit vrees voor den strop der hoofdmannen en voor de gewelddaden van het gemeene volk, zich ten strijde bereidden, traagzaam nochtans en tegen hun zin[2]. In de volkswijken integendeel, alwaar in de laatste tijden door de ophooping van het binnen de stad gevluchte landvolk de pest hevig gewoed had[3] en de duurte der eetwaren den nood had doen stijgen[4], liepen de vrouwen, die alleen heil zagen in een beslissenden slag, rond om de mannen tot den kamp aan te vuren[5].

Om tien uren stonden de ‘conincstavelrijen’ in rijen geschaard, met ontplooide banieren en wimpels. Gegord in hun pantsers, halsbergen, tornikelen en schubbejakken, de ijzeren of lederen helm op het hoofd, onder en boven beschut door beenstukken en armleden, de speer of de strijdknots in de hand, de bijl of het zwaard aan den

(1) *Kronijk*, d. II, blz. 191; Du Clercq, d. II, blz. 125-126; Chastellain, d. II, blz. 365; *Chronique des Pays-Bas*, blz. 517.

(2) Wij vertalen den kroniekschrijver van Doornik, die het waarschijnlijk wist van twee Gentsche burgers, Lieven van Everghem en Lieven Arent, *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518; vgl. Du Clercq, d. II, blz. 126: ‘Et combien que plusieurs n'y voullaient aller, toutesfois il falloit qu'ils y allassent ou y estoient constraints; lors ou par belle ou par forche se meirent touts en arme.’ De Doorniksche kroniekschrijver toont, door het voorbeeld zijner twee berichtgevers, hoe de Gentsche burgerij tegen haren zin tegen den hertog was uitgetrokken.

(3) Vgl. Jean Jouffroy, *Oratio de Philippo dure*, blz. 187; G. Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r°

(4) ‘Die van Ghendt hadden groot ghebrec van soute ende van wyne, want men cochter een wijle tijts eenen stoop rynsch wyns 36 gr. ende die vraukens van Ghendt quamen scamelic te Brugghewaert ende cochten soudt te halve viertalen’, *Excellente Cronike*, f^{o} cxix r^{o}.

(5) ‘Ja de wijfs van Ghendt dye dwonghen haerlieder mans huyt te treckene, hoe oudt dat si waren’, *Excellente Cronike*, f^{o} cxix r^{o}.

gordel en het schild aan den linkerarm[1], schenen de Gentsche strijders bij den eersten oogopslag eene ontzaglijke macht te verbeelden. Nog geduchter leek het talrijk grof geschut met ontelbare poederzakken, op de wagens geladen[2]. Maar er ontbrak aan 't Gentsche leger het beleid, de tucht en vooral de oefening.

Als allen verzameld waren bij St-Lievenspoort, gaven de kapiteins bevel aan allen, die op vijftig huizen van die poort woonden, binnen de stad te blijven tot verdediging der muren[3]. En toen ‘was den ghemeenen roup dat men voorttrecken soude te Gavere waert![4]’

De ‘Gaversche reyse’ begon. Vooraan reden John Fox en John Hunt[5] met enkele Engelschen en anderen tot twee honderd man te paard, en daarna de bastaard Blanstreyn met zijne Groententers[6]. Jan Van Melle, raadsman der hoofdmannen en deken der

(1) Zie *Handschrift Laval* (*Bibliotheek der Gentsche Hoogeschool*, G. 11515), d. II, blz. 279-280: ‘Staet van verlorene wapenen van eenige Gentenaers in den slag van Gaveren tusschen den graef Philippe de Valois en de Gentenaers in 1454 (*sic*). Item Claes van Dudsele verloos 1 patette niet 1 baerde, 1 paer yserine handschoen, 1 gorgiere, 1 fantsoen, 1 buekellare, 2 armelede, en waerdecors al geprijst 4 lb. 13 sc.’. Men vernoemt verder nog: 1 knijf, 1 glavie, 2 lyfysere, 1 tornickeel, 1 zwert, 1 houtacx, 1 schilt, 1 hautstaf. De *Kronijk*, d. II, blz. 193, vermeldt bogens en glavien; La Marche, d. II, blz. 319, pieken en zwaarden, en verder blz. 321-322: ‘jaques, haubergeons, panciers et hunettes’, en ‘des masses crêtelées’. De zinnebeeldige kenteekenen die op de vlaggen van iedere nering prijkten zijn afgebeeld bij F. De Vigne, *Recherches historiques sur les Costumes civils et militaires des Corporations de métiers*, Gent (1847), platen 8 tot 15. De groote, Gentsche banier met de Maagd van Gent en den Witten Leeuw, geschilderd in 1452 door Agnès Van den Bossche, is beschreven door H. Van Duyse, *Inventaire archéologique*, fiche 45.

(2) Al de tijdgenooten zijn het eens over de talrijkheid van de Gentsche artillerie; La Marche, d. II, blz. 315; Chastellain, d. II, blz. 367; zie overigens het Inventaris ‘der engienen toebehoorende der stede van Ghend’ in 1456, afgedrukt in het *Dagboek van Gent*, d. II, blz. 291-293.

(3) *Chronique des Pays-Bas*, blz. 517. Dit wordt bevestigd door den brief van Thibaut de Neufchâtel, van 24^{en} Juli, in de Bewijsstukken achter d'Escouchy, d. III, blz. 422.

(4) *Kronijk*, d. II, blz. 191.

(5) De eenige kroniekschrijver die Jan de Hout of John Hunt noemt is de opsteller van 't vervolg van Monstrelet, *Chroniques* (uitg. Parijs, 1520), f° 215 v°, 1^{e} kol., die nochtans gewoonlijk Du Clercq afschrijft.

(6) Du Clercq, d. II, blz. 126, Chastellain, d. II, blz. 366, spreekt slechts van 30 tot 40 Engelschen te paard; vgl. *Kronijk*, d. II, blz. 192.

vleeschhouwers, leidde de voorwacht[1]. Daarna kwamen de drie hoofdmannen Dieric van Schoonbrouc, Jan Strymeersch en Jacob Meeuszone[2] ‘elc capiteyn hebbende eene banniere zonder meer[3].’ Onderweg werd het landvolk ten strijde opgeroepen, zoodat men het Gentsche leger op ruim dertig duizend man mocht schatten[4].

* * *

Ondanks de voorzorgen der kapiteins, was hertog Philips alras door zijne bespieders ingelicht over de koortsige voorbereidselen der Gentenaars tot den uittocht[5]. Dienvolgens beval hij in den vroegen morgen eene geweldige bestorming van het kasteel van Gaver, ten einde de overgave te bespoedigen[6] en zoo een uitval der bezetting gedurende den nakenden slag te beletten. Gelukkig voor hem trof men het garnizoen gansch daartoe geneigd, alhoewel de beschieting het slot weinig schade toebracht[7]; want, toen de gezellen van Arnold van der Speeten en van Jan Fox in den vroegen morgen de vlucht

(1) Jehan van Nielle, bij La Marche, d. II, blz. 315, 319, is voorzeker Jan van Melle, *Dagboek*, d. II, blz. 15, 46, 367. La Marche, d. II, blz. 315, 325, vertelt dat de Gentenaars hunne stad verlieten in twee compagnieën, de eerste van 25 duizend man, zonder de ruiters, Engelschen en anderen, in volle slagorde; de tweede, die aan den slag geen deel nam, ruim 20 duizend in getal, volgde in wanorde, en zonder bevelhebbers als eene achterwacht.

(2) Deze Meeuszone, die reeds meermalen afgezet was, werd op 27^{en} Juni 1453 weer aangesteld, *Kronijk*, d. II, blz. 185 en 191.

(3) *Dagboek*, d. II, blz. 178.

(4) De hertog, in zijnen brief van 25^{en} Juli 1453, spreekt van 36 tot 40 duizend man (Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539); Thibaut de Neufchâtel, in zijn brief van 24^{en} Juli, gewaagt van 25 tot 30 duizend man, bij M. d'Escouchy, bewijsstukken, d. III, blz. 422; La Marche, d. II, blz. 315, 325, rept van eene eerste compagnie van 25 duizend man die streed, en eene tweede, die niet vocht, van 20 duizend; M. d'Escouchy, d. II, blz. 88, zegt 28 duizend man; Chastellain, d. II, blz. 366, gewaagt van 20 tot 30 duizend man; Jan Jouffroy, *Oratio de Philippo duce*, blz. 202, meer dan 30 duizend, welk cijfer ook opgegeven wordt door Guillaume Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r° De brief van den Procureur van Amont, uit Gaver op 23^{en} Juli gericht, uitg. in *Revue des Sociétés savantes*, 7e r., d. VI, blz. 211-212, spreekt slechts van 20 duizend.

(5) M. d'Escouchy, d. II, blz. 89.

(6) Omstreeks tien uur voormiddag wist de hertog reeds dat de Gentenaars uit hunne stad vertrokken waren; zie den brief van Thibaut de Neufchâtel, van 24^{en} Juli, in de bewijsstukken achter M. d'Escouchy, d. III, blz. 422.

(7) La Marche, d. II, blz. 316.

hunner leiders gewaar werden, beving hen de wanhoop en begonnen zij om onderhandeling te smeeken; enkelen wilden zich zelfs van de muren werpen om zich aan de Bourgondiërs over te geven. Als de hertog het vernam, eischte hij dat zij zich ‘ten wille upgheven souden’, wat zij dan ook deden, niettegenstaande den weerstand van enkele Engelschen, die zulks weigerden[(1)]. Vóór den middag nog[(2)] hieven de belegerden de ophaalbrug op en stelden zich in handen der Bourgondiërs. Philips, woedend over de beleedigingen die de bezetting tegen hem uitgebracht had, was onverbiddelijk; hij beval den provoost der maarschalken ze dadelijk aan eene galg op te knoopen, ondanks de pogingen van zekere heeren, om wier voorspraak de Engelschen gesmeekt hadden[(3)].

Den ganschen morgen door werden de veertig gevangenen één voor één gebiecht, en dan onder het oog van talrijke nieuwsgierigen uit het hertogelijk kamp, opgehangen. Juist stond de laatste der veroordeelden, Haloguet, de Waalsche trompetter, die zoo geweldig den vorst beschimpt had, op de ladder, en daar weerklonk de alarmkreet door het Bourgondisch leger: ‘Gent! De vijand!’ De beul gaf den trompetter een stoot van de ladder, dat hij aan de galg zwierde[(4)].

* * *

Met snellen pas had het Gentsche heir de baan beschreden die langsheen de Schelde van Meirelbeke over Schelderode naar Melsen

(1) Du Clercq, d. II, blz. 124; La Marche, d. II, blz. 315-316; Chastellain, d. II, blz. 366-367; M. d'Escouchy, d. II, blz. 89; *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518; *Kronijk*, d. II, blz. 190.

(2) De brief van den hertog, van 25^{en} Juli, zegt ‘avant midy’ (Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV. blz. 539); La Marche, d. II, blz. 316, die meent dat de overgave geschiedde den 22^{en}, zegt ‘au matin’; M. d'Escouchy, d. II, blz. 88-89, schijnt te wijzen op 10 uren van den morgen; Du Clercq, d II, blz. 124, zegt ten onrechte ‘à midy’; de *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518, ‘environ le heure du disner’; Chastellain, d. II, blz. 366: ‘environ huit heures du matin.’

(3) Volgens Chastellain, d. II, blz. 367, werd de priester die met hen was, gespaard; volgens Du Clercq, d. II, blz. 124, werden twee minderbroeders, die in 't kasteel waren, ook gehangen.

(4) *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518, en La Marche d II, blz 316, zeggen beiden dat Haloguet het laatst opgehangen werd; Chastellain, d. II, blz. 367, beweert dat de terechtstelling onderbroken werd en verscheidene gevangenen slechts na den slag opgeknoopt werden.

en Semmerzake leidt, en had in drie uren tijds bijna drie Vlaamsche mijlen afgelegd[1]. Pas was de hertog aan tafel gezeten, omstreeks één uur, of zijne verkenners te paard, die den weg bewaakten, kwamen in vollen rit melden dat dertig duizend Gentenaars in aantocht waren, gansch geschaard in gelederen om hem slag te leveren[2]. Doch, noch verrassing, noch verwarring in zijn kamp: de hertogelijke krijgsraad had het plan van 't gevecht bij voorbaat geregeld[3]. En toen het alarm werd geroepen en geblazen, sprongen Philips en zijne edelen van tafel op, zijne bevelhebbers en krijgslieden gordden hunne strijdrusting aan en ieder spoedde zich naar zijne vastgestelde plaats.

Terwijl Simon de Lalaing met een vijftigtal ruiters vooruitgezonden werd om de verrichtingen van den vijand na te gaan en te kennen te geven[4], schaarde de voorwacht zich op den weg van Semmerzake naar Vurste-ten-Eede onder den maarschalk van Bourgondië en Jean de Chimai. Men zond een weinig vooruit, om de voorwacht te dekken en de vleugels te vormen, rechts de heeren van Beauchamp en van Espiry met 80 tot 100 lansen, d.i. een vijfhonderd ruiters[5] en links naar de Schelde toe, Jacques de Luxembourg, met 1000 boogschutters te voet en de 100 lansen van wijlen Lalaing; tusschen beide compagnieën plaatste zich Jacques de Lutzelstein, met honderd Duitsche reiters en voetboogschutters. Dan kwam de eigenlijke avant-garde met voetgangers en ridders, deze laatsten groote heeren uit Bourgondië, Picardië en Henegouwen[6].

Om te beletten dat de vijand langs een klein boschje zou doordringen tot het hertogelijk lager waar de tenten stonden en de artil-

(1) Chastellain, d. II, blz. 367; Gaver ligt op 10 km. van Gent.

(2) Brief van den hertog, op 25^{en} Juli tot Karel VII gericht, bij Kervijn *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539; Du Clercq, d. II, blz. 128.

(3) ‘Le duc, qui desjà avoit rangé et mis en ordonnance ses gens d'armes, c'est assavoir avant-garde, bataille et arrière-garde, justement au-devant par où ceux de Gand debvoient passer et arriver, se trouva de ceste manière tout prest pour les recevoir’, M. d'Escouchy, d. II, blz. 89. ‘Sy fut par tout l'ost cryé: alarme! et tantost un chacun fut prest’; Chastellain, d II, blz 367.

(4) La Marche, d. II, blz. 317.

(5) Chastellain, d. II, blz. 367, zegt 80, en La Marche, d. II, blz. 317, zegt 100. Eene lans bevatte, in 1453, zes man.

(6) Gelijkluidende berichten bij La Marche en Chastellain. ‘De Schelde die daer beneffens liep’, schrijft *Kronijk*, d. II, blz. 192.

lerie lag, schoof Luxembourg dan eenigszins op zijde, met toestemming van den hertog[1].

Oostwaarts van Gaver stond het middelkorps, op een breed en schoon veld. Hier prijkte de hertog, een der slankste ridders van zijnen tijd, prachtig uitgedost en heerlijk gewapend, en boven wiens flikkerenden helm een rijke vederbos wapperde; hij bereed een dubbelen Duitschen hengst met ijzeren voorhoofdsplaat en borstharnas en voer hier en daar voor de batailjen om zijne lieden aan te vuren tegen de Gentenaars[2]. Zijn zoon, Charles de Charolais, zijn neef Adolf van Kleef, zijn kozijn Jan d'Etampes, zijn bloedverwant Jan de Coïmbre, zijn oudste bastaard Antoon van Bourgondië stonden rondom hem geschaard[3], benevens Pierre de Bauffremont, Claude de Montagu, Jean de Neufchâtel, Jean de Lannoy en Charles de Rochefort.

Bastaard Jan de St-Pol, heer van Haubourdin, droeg de hertogelijke banier, de heer de Crèvecoeur deze van den graaf de Charolais; Bertrandon de la Broquière zwaaide het pennoen en Hervé de Mériadec den standaard[4].

Enkele edellieden, die om deze waardigheid verzocht hadden, sloeg de hertog tot ridders. Men noemt o.m. Jacques de St-Pol, heer van Richebourg, Jacques de Lutzelstein-in-Elzas, de maarschalk Thibaut de Neufchâtel, Jean de Rupt uit Bourgondië, Thibaut de Rougemont, Guillaume de Champdivers, Claude en Tristan de Toulongeon, Antoine en Guillaume de Ray, Liénard Mouchet, Guyot de Grandmont, raadsheer Pierre de Goux, Le Bègue de Rauchicourt, Jean de Haines, Ferry de Cusance, Jacques de Montmartin, Robert de Joy, Lyon de la Houwarderie, Aubert de Beaumont, Jacques de Montigny, Jean de la Viesville, Jean de Wazières, de heeren van Ligne en van Ribeaupré, en onder de Vlamingen Sohier van Gaver, Josse Triest, Philips Vilain, Adriaan van Claerhout, Willem van Grispere, Philips van Maldegem, Karel van Vlaanderen, Lodewijk van Praet,

(1) Wat niet belette dat Luxemburg eene berisping van den maarschalk van Bourgondië opliep, omdat hij het plan, door den krijgsraad vastgesteld, had gewijzigd; Chastellain, d. II, blz. 368.
(2) Chastellain, d. II, blz. 368-369; Du Clercq, d. II, blz. 128-129; vgl. *Kronijk*, d. II, blz. 191.
(3) La Marche, d. II, blz. 317.
(4) Chastellain, d. II, blz. 372; La Marche, d. II, blz. 318.

Jacob van Drincham, Adriaan van Haveskercke, en de beide broeders van Noircarmes[1]. Tot baanderheeren werden verheven de heeren van Condé, de Ville, de Miraumont, d'Estaimbourg, de Cohem en Jacques de Harchies[2].

Verscheidene dezer nieuwe ridders bevonden zich in de achterhoede of derde batailje[3], en onder hen Louis de Gruthuuse met talrijke Vlaamsche edelen[4].

In minder tijd dan wij 't kunnen verhalen, stonden de drie korpsen gerangschikt[5]. Op 't laatste oogenblik verliet nochtans de hertog met de middenbatailje zijne stelling. Want de bevelhebbers van de voorwacht hadden geoordeeld dat Philips liever achter den smallen holweg der Leebeek blijven zou, opdat, in geval van wijken van 't eerste korps, dit spoedig zich over dien smallen pas op het gros van 't leger zou kunnen komen ruggesteunen. Maar Toison d'Or, die den vorst dit advies van den maarschalk van Bourgondië had overgebracht, dacht met den hertog dat het beter zou zijn het middelkorps te laten vooruittrekken om zelf de voorwacht te stutten. Met eene merkwaardige snelheid werd die beweging volbracht, - eerst de schutters onder hun kapitein Jean de Renty en dan de ridderlijke ruiterij -, en stelde zich het gros van 't leger eveneens benoorden de beek. En de achterhoede rukte insgelijks vooruit[6].

Zoodat de drie korpsen nog slechts eene kleine boogscheut van elkaar verwijderd waren[7].

* * *

(1) De volledige lijst in de bewijsstukken achter d'Escouchy, d. III, blz. 424; vgl. Du Clercq, d. II, blz. 129-130; La Marcbe, d. II, blz. 318; Chastellain, d. II, blz. 374-375.
(2) Du Clercq, d. II, blz. 130, en Chastellain, d. II, blz. 374.
(3) *Kronijk*, d. II, blz. 191; Du Clercq, d. II, blz. 128-120; La Marche, d. II, blz. 318; M. D'Escouchy, d. II, blz. 89.
(4) La Marche, d. II, blz. 318.
(5) De hertog had toen ongeveer 25 tot 30 duizend man met zich (*Revue des Sociétés savantes*, 1882, blz. 212).
(6) Chastellain, d. II, blz. 369-370; La Marche, d. II, blz. 317, zwijgt hierover.
(7) Du Clercq, d. II, blz. 129. Over de hazen, die in de rangen der Gentenaars liepen, als voorteekens van den slag, zie Chastellain, d. II, blz. 376.

Eenigszins vermoeid door den snellen marsch van drie uren onder de heete Julizon, verschenen de Gentenaars om één uur[1] ‘te Semmerzake up 't velt’, ‘up min dan een halve myle nar 's hertogs heire[2].’ Toen ontwaarden zij de Picardische verkenners, die het alarm in 't hertogelijke kamp gingen geven.

Simon de Lalaing nam ten spoedigste en in de beste orde kennis van de rangschikking zijner vijanden en reed dan op de Gentsche ruiters af. Wanneer John Fox, die aan hun hoofd reed, den Bourgondischen kapitein bemerkte, hief hij plots de hand op ten teeken van vertrouwen, rende tot bij Lalaing en riep: ‘Ziehier de Gentenaars, volgens mijne belofte. Doe me naar den hertog geleiden, want ik ben zijn partijganger en zijn dienaar.’ En dadelijk voerden twee ruiters hem in veiligheid weg[3].

Toen eerst bemerkten de Gentenaars hoe zij uitgelokt en verraden waren! Maar 't was te laat om terug te deinzen.

De drie hoofdmannen, Meeussone, Strymeersch en van Schoonbrouc, schaarden en stelden hun volk in slagorde. En terwijl Jan van Melle met de ruiters vooruitging, ‘daden sy haer eerste bataillye soetelyc voortgaen met de sonnen lancs eender haghen nedre’[4].

Die beweging maakte Lalaing zich ten nutte om zijne vijanden te brengen waar hij ze hebben wilde: in 't front der voorwacht van 't hertogelijk leger. Hij liet de Gentsche rijders door zijne mannen bestoken, zoodat dezen maar altijd vooruitrukten en veld wonnen. De Picardiërs schermutselden met hen al deinzende en al rijdende uit den grooten weg, beschut door de haag, welke den vijand niet toeliet

(1) Over het uur zijn alle kroniekschrijvers en briefstellers het eens; Du Clercq, d. II, blz. 128; *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518, Chastellain, d. II, blz. 367, en de brief van den hertog, op 25^{en} Juli, bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539. Over de zon spreekt alleen *Kronijk*, d. II, blz. 191.

(2) *Dagboek*, d. II, blz 178: “Up een groot velt tusschen Vurst en Gavere”; Kronijk, d. II, blz. 191. “Lesquelx Gantois 1e venoient quérir assez près de son loigis [du duc], comme dez Saint-Suply à Vilers”; brief uit Gaver, op 23^{en} Juli, uitgegeven in *Revue des Sociéte's savantes*, 7e r., d. VI, blz. 211; de afstand tusschen St-Sulpice en Villersexel is, volgens den uitgever, twee kilometers.

(3) Wij vertalen La Marche, d. II, blz. 319; vgl. Du Clercq, d. II, blz. 132.

(4) *Kronijk*, d. II, blz. 191.

de hertogelijke batailjen te zien. Zoo werden de Gentenaars gebracht tot in 't open veld, waar zij zich ontwikkelden, hunne pijkeniers rangschikten, en weldra zich in zulke dichte drommen schaarden, dat men nauwelijks eene opening tusschen de spiesen en de zwaarden zag. En de wagens met grof geschut kwamen snel aangerend achter de slaglinie[1].

Nu kregen de verkenners bevel de Gentsche benden uit hunne linie te lokken, vooraleer ze te dier plaatse beslist halt hielden en zich aldaar versterkten[2]. Wel schoot gedurende die poging een der ruiters het leven er bij in[3], maar na een geschermutsel van een half uur gelukte zij volkomen[4]. In drie werven en drie halten kwamen de Gentenaars weêr vooruit, terwijl de verkenners voorts weken, tot de vijand eindelijk op eene boogscheut van de voorwacht geraakte.

Tot dan toe hadden de wel afgerichte en ordelijke Bourgondische troepen geen stap verroerd[5]. Het wachtwoord was, de slaglinie niet te verlaten en zich te laten aanvallen.

Ja, wanneer de maarschalk van Bourgondië de talrijkheid der Gentsche artillerie bemerkte, duchtende voor de verwoesting die zij onder zijne manschappen kon aanrichten, gebood hij aan de voorwacht naar het middelkorps achteruit te wijken, in de hoop dat de vijand bij dit zicht vooruit zou loopen en zijn geschut staken: alléen de leiders van den rechtervleugel gehoorzaamden dit bevel niet, zeggende dat zij al te dicht stonden om nog te deinzen[6].

Die beweging had inderdaad den gewenschten uitslag. Want nauwelijks had het lichte geschut, dat men nu voor de eerste compagnieën gevoerd had, het vuur der Gentenaars beantwoord, of de Gentsche rangen gingen open en geraakten in wanorde[7]: de eenen

(1) Wij volgen Olivier de La Marche, d. II, blz 319-320
(2) *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518.
(3) O. de La Marche, d. II, blz. 320, een Henegouwsch ridder, Jan de la Guysele.
(4) Zie den brief uit Gaver, van 23^{en} Juli, in *Revue des Sociétés savantes,* 1882, blz. 211-212.
(5) *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518: La Marche, d. II, blz. 320.
(6) Voor die ongehoorzaamheid aan de bevelen van den maarschalk moest Guillaume Rolin, de heer de Beauchamp, den hertog na den slag om vergiffenis smeeken (La Marche, d. II, blz. 320); zoo groot was de tucht onder de welgeoefende krijgslieden van Philips' leger!
(7) La Marche, d. II, blz. 320-321.

begonnen de voorwacht te volgen die scheen te wijken[1], de anderen wilden zich onttrekken aan de kogels der Bourgondische artillerie.

Nauwelijks had de maarschalk van Bourgondië dit verwarde vooruitrukken bemerkt, of hij beval den rechtervleugel, die het dichtst bij den vijand stond, in vollen rit aan te vallen. Eene gezamenlijke losbranding der Gentsche artillerie kon echter den stormloop der ijzeren ruiters niet storen. Vreeselijk kapten en staken Beauchamp en Espiry, en voornamelijk Philippe de Lalaing, welke dien dag den ridderslag verdiende, in de rangen der eerste batailje der Gentenaars, die nochtans stand hielden.

Aan de linkerzijde weerstonden zij eveneens dapper den drukkenden aanval van Jacques de Luxembourg[2], ondanks den hevigen pijlregen zijner boogschutters; zelfs doodden zij den schildknaap Olivier de Launoy, die door zijn paard in hunne rangen werd ontdragen[3].

Maar plots hield die kloeke weerstand op...

Want terwijl de Gentsche artilleriemeester Mathys Kerkhof[4] aan de rechterzijde vreeselijk op den vijand voortschoot en vuur nam om eenen voghelaer af te vuren, liet hij onverhoeds een sprankel vallen in eenen zak met donderbuspoeder, die open achter hem stond; de zak schoot in vlam, zoodat de verschrikte busmeester tot de bedreigde bijstanders riep: ‘Vliedt! vliedt!’ Toen degenen die gansch achteraan stonden dit hoorden en het groot gedrom bemerkten, dat langs voren geschiedde, begonnen zij - in den waan dat hunne voorwacht reeds verslagen was, ja, zonder te weten wat er eigenlijk ge-

(1) Du Clercq, d. II, blz. 132, die slechts op dit oogenblik het verraad van John Fox plaatst, beweert dat de Gentenaars schoon hunne slagorde bewaarden bij 't vervolgen der wijkende voorwacht; doch dit strookt geenszins met wat wij van elders weten.

(2) ‘Là eust grant presse et dure défense’, La Marche, d. II, blz. 321.

(3) *Kronijk*, d. II, blz. 191; La Marche, d. II, blz. 321, Du Clercq, d. II, blz. 132: ‘Commenchèrent les archiers à tirer sur les Gantois, et les Gantois à eulx vailliamment deffendre.’

(4) *Stadsrekeningen van Gent* 1451-1452, f° 257 r°: ‘Item ghecocht jegen Mattheeus Keerchof VI doussinen voetbogheghescuts, XIIe myncysers, VJ trossen handbogheghescuts, IIe mynoysers’ enz.

beurde,- zonder ommezien te vlieden, en bleven vluchten, de baan naar Gent op, ‘wat mer toe ghedede’[1].

Wat het verraad begonnen had, voleindigde alzoo het ongeluk.

Eerst waren de ridders der Bourgondische voorwacht verwonderd over het plotseling rumoer, onder den vijand opgerezen; maar nog meer waren zij verbaasd als zij de achterliniën der Gentenaars eensklaps zagen vlieden, vooraleer men ze jaagde of sloeg. Toen hief de gansche avant-garde eenen grooten roep aan en kwam in eenen gezamenlijken stormloop tegen de Gentsche rangen aangerend, die verbroken en uiteengeslagen werden.

De ridders hieuwen en kerfden in den hoop; geen weerstand was meer mogelijk. De kapiteins, met Jan van Melle, Blanstreyn en degenen die te paard waren, gaven het op en vluchtten Gentwaarts[2]. 't Voetvolk liep hier en daar om zich te verschuilen en te redden in hagen en boschjes, op de hielen gevolgd door de hertogelijke ruiterscharen, die ze met groote hoopen neervelden, vertrappelden en doodstaken. Aan de linkerzijde, waar Jacques de Luxembourg met zijne schutters op de vliedende Gentenaars een regen van schichten liet neervallen, was de moorderij even deerlijk. Door de ijselijkste vrees bevangen, wierpen zich de vluchtelingen in groot getal in de Schelde, die daar nevens liep, doch hunne zware halsbergen en pantsers beletten hen over den stroom te zwemmen, en degenen die op den anderen oever poogden te geraken werden door de schutters als beesten afgeschoten.

Wanneer de prins verwittigd werd dat de Gentenaars gevlucht waren voor zijne veel minder talrijke voorwacht en vooraleer het gansche leger tegen hen vergaderd was om te strijden, rukte hij met het middelkorps vooruit en scheurde door een dollen rit hunne laatste compagnieën.

Nu werd het een echt bloedbad; ‘noch noyt men en sach soe

(1) Het omstandig verhaal der *Kronijk*, d, II, blz. 192, wordt volkomen bevestigd door de *Chronique des Pays-Bas*, blz. 518. De andere kronieken gewagen geenszins over dit ongeval. Maar allen zijn het eens om de plotselinge vlucht (die er op volgde) dadelijk bij 't begin van den slag te vermelden; Chastellain, d II, blz. 370; La Marche. d. II, blz. 321; M. d'Escouchy, d. II, blz. 90.

(2) *Kronijk*, d. II, blz. 123; Du Clercq, d. II, blz. 135; O. de La Marche, d. II, blz. 321. 't Is waarschijnlijk toen reeds dat de tweede compagnie of achterwacht ook de vlucht nam, La Marche, d. II, blz 325.

groete bloedstorttinghe gheschien sonder weere.' 'Men socht die van Ghent overal in grachten ende in haghen, daer men se vont verdronken ende versmacht ligghende d'een up d'andere in groeten ghetale; de velden laghen emmertoe vul doode, men kerfde en keelde daer overal[1].'

Terwijl de ruitervendels zich onledig hielden met het vervolgen der vluchtelingen, die langs de oevers der Schelde hun heil trachtten te zoeken, had een troep der aanzienlijkste burgers van Gent, wel 800 tot 1000 dappere gezellen[2], zich sterk aaneengesloten en had zich teruggetrokken in een tamelijken wijden meersch van den Broek[3]. Gansch van achter omsloten door den boog, bij Eeke door de Schelde beschreven, was die meersch langs voren omringd door eene groote doornhaag en een 'bosschelken' met grachten voorzien, zoodat men er slechts toegang kreeg langs twee zeer smalle openingen[4]. Achter deze natuurlijke verschansing stonden de Gentenaars pal, de pieken vooruit, de knotsen geheven, de bogen gespannen[5]. Wel wetende dat alle vlucht, zoowel langs voren als langs achter, hun afgesneden was, bereid om hun leven duur te verkoopen[6], vormde de laatste

(1) Wij volgen hier meestal het getrouwe verhaal van de *Kronijk*, d. II, blz. 192-193. - M. d'Escouchy, d II, blz. 90, berekent de gesneuvelden gedurende het eerste gedeelte van den slag op vijf à zes duizend.

(2) Cijfer opgegeven door de *Kronijk*, d. II, blz. 193, en door Guillaume Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 130 v°; M. d'Escouchy, d. II, blz. 90, zegt 1900, et La Marche, d. II, blz. 322, zegt 2000.

(3) Du Clercq, d. II, blz. 132: 'Prairie enclose de fossés et un petit bosquet'; Chastellain, d. II, blz. 370-371; 'Un grant clos fermé de trois parts ou plus de la rivière de l'Escaut, car icelle rivière couroit autour à façon de fer à cheval et l'autre fermeté estoit de fossés, de hauts arbres et de hayes'; G. Fillastre, f° 130 v°: 'Ung pré fermé de trois parts de bonnes haies vives et du quart lez de la rivière de l'Escault'; La Marche, d. II, blz. 322: 'Celuy préaul estoit cloz de la rivière de l'Escault en tournoyant, et par devant avoit une grosse haye d'espines fosselée'.

(4) La Marche, d. II, blz. 322, en Du Clercq, d. II, blz. 132, spreken van twee ingangen; Chastellain, d. II, blz. 371, en Guillaume Fillastre, f° 130 v°, spreken slechts van éénen.

(5) Chastellain, d. II, blz. 371: 'La plupart des riches et notables hommes de Gand, bien armés et embastonnés, et sy avoit couleuvriniers et gens de trait.'

(6) La Marche, d. II, blz. 322: 'Prirent cueur et mirent en deffense moult vigoureusement.'

Gentsche bende in den omsloten meersch eene nog waarlijk te duchten groep[1].

Intusschen renden de ruiters van voorwacht en middelkorps in hun bloedgierige vervolging over het veld de vliedende gemeentelieden achterna, zoo snel dat de vermoeide boogschutters der hertogelijke batailje hen niet konden volgen[2]. Maar wanneer de ridders met hun banieren en vendels voor den omheinden meersch kwamen, de houding der Gentenaars en de sterkte der verschansing bemerkten, hielden zij stil en besloten terstond den vorst te verwittigen[3].

Wel poogden zij het perk binnen te dringen; maar hoe ook de edele krijgers als Pierre de Miraumont, Jacques de Falerans, Hugues de Neuville en anderen zich weerden[4], zij werden met hun paarden teruggeslagen en hunne voetknechten geveld door den muur van pieken en knotsen der vijanden.

Als Philips vernam wat er gaande was, snelde hij met vollen draf, door zijnen zoon en zijne lijfgarde gevolgd, naar den Broek, deed de trompet slaan en vergaderde voor den meersch ‘al syn volc dat jaghde ende ketste, roovende ende moordende achter 't velt.’ Terwijl verdedigden zich de Gentenaars ‘soe vroomelyc dat men se van dien meersch niet verdriven en conste.’ Eerst gebood de vorst dat men rondom de verschansing ‘alle de engienen, die die van Ghent daergelaten hadden’ zou stellen om ze te beschieten met hun eigen bussen, vogelaars en ribaudekens[5], en dat men de komst der boogschutters zou verhaasten[6].

Doch zijne onstuimige en dappere natuur[7], nu nog opgehitst

(1) Chastellain, d. II, blz. 371; Jean Jouffroy, *Oratio de Philippo duce*, blz. 203; La Marche, d. II, blz. 324: ‘Se vendoient les Grantois pour leur dernier jour.’
(2) Du Clercq, d. II, blz. 132-133; La Marche, d. II, blz. 322.
(3) Chastellain, d. II, blz. 371.
(4) La Marche, d. II, blz, 322; vgl. Du Clercq, d. II, blz. 133, die vertelt hoe een der wapenlieden, een Bruggeling, driemaal binnen den meersch over de haag binnensprong en driemaal er uitgejaagd werd; de derde maal viel zijn paard dood op 't oogenblik dat hij weer over de haag kwam.
(5) *Kronijk*, d. II, blz. 193.
(6) Du Clercq, d. II, blz. 133.
(7) Alhoewel Philips alstoen 56 jaar oud was, was hij de onbevreesde strijder van vroeger gebleven; al de kroniekschrijvers roemen zijne manhaftigheid, die aan de roekeloosheid grensde, gedurende den slag bij Gaver; Du Clercq, d. II, blz. 120, 132-133; Chastellain, d. II, blz. 371; La Marche, d. II, blz. 322-323.

door de gejaagdheid van 't vervolgen, gunde hem het geduld niet zoolang op de manschappen van François l'Arragonais en Jean de Renty te wachten. In een omzien drukte hij zijn draver de spoor, en alleen gevolgd door zijn pennoendrager Bertrandon, wipte hij over de grachten te midden der onverschrokken gemeentelieden.

Eerst erkenden de Gentenaars den vorst, ondanks de pracht zijner wapenrusting, niet, gingen hem, als ware hij een gewoon ridder geweest, krachtdadig te lijve en wilden hem den terugkeer afsnijden. Met ongemeene dapperheid hakte Philips in de rijen zijner tegenstrevers, doch ging ten slotte ingesloten worden, toen Bertrandon, zijn pennoen vellende, met de lans van 't vendel de vijanden uiteensloeg, roepende, met luider stem: ‘Verraders! verraders! 't is uw prins dien gij gaat dooden!’ Onthutst lieten de Gentenaars hunne wapens een oogenblik nedervallen. Maar die instinctmatige beweging van vereerende vrees maakte al spoedig plaats voor het gevoelen van wraakzucht, en onder 't geroep: ‘’t Is juist hij dien wij zoeken!’ begonnen zij nog gevaarlijker naar hem te slaan. Hun moed verstaalde bij het denkbeeld, dat zij nu diengene voor de hand hadden, door wiens dood de oorlog ineens zou geëindigd zijn[1]. Philips toonde zich eveneens zijne faam van onversaagden en kloeken strijder waardig; hij gedroeg zich zoo moedig, hij hield zoo fel stand dat hij aan zijn gevolg den tijd gaf hem ter hulp te snellen: Antoine de Vauldrey, Jacques de Foucquesolles, vaandrig van Thibaut de Fiennes, en Philibert de Jaucourt onderscheidden zich. door hunne ridderlijke houding; overigens, de Bourgondische ruiters, dank zij hunne ijzeren wapenrustingen, hadden weinig te duchten van het geknots en gekerf der Gentenaars.

De gansche vorstelijke batailje viel nu te allen kante den verschansten meersch binnen: Charles de Charolais met La Marche en de andere ridders van zijn huis streden weldra aan de zijde van den hertog, wiens paard reeds op negen of tien plaatsen gewond was[2].

(1) Wij verbinden het verhaal van G. Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r°, met dat van La Marche, d. II, blz. 322-323; Chastellain, d. II, blz. 371, geeft een eenigszins afwijkend verhaal.

(2) Brief van Thibaut de Neufchâtel, uit Gaver, op 24^{en} Juli 1453, in de bewijsstukken achter M. d'Escouchy, d. III, blz. 422; Chastellain, d. II, blz. 371.

Ook Philips' zoon liep een stond groot gevaar en werd door eene piek langs onder aan den voet gekwetst[1].

Reeds bijna een uur duurde die worsteling, toen eindelijk de boogschutters der batailje voor de haag verschenen. Nauwelijks gevoelden de Gentenaars dien hagel van schichten door hunne jakken en halsbergen dringen en zagen zij hunne makkers vallen, of zij begonnen achteruit te deinzen naar de Schelde toe[2]; toch streden zij dapper voort tegen paarden en wapenlieden. ‘Daar onderscheidde zich, zegt La Marche, een Gentenaar, van kleinen staat en te gering om bekend te zijn; zulke heldhaftigheid en overmoed betoonde hij dien dag, dat, ware hij een man van gewicht geweest of ware zijn naam mij bekend, ik mij tot plicht zou rekenen aan zijne dapperheid eere te bewijzen[3].’ Maar wat vermocht nog de moed van dit handvol overgeblevenen van het verslagen leger tegen de overmacht van meest alle de hertogelijke troepen!

Eens dat zij uiteengeslagen waren, duurde de wederstand der gemeentelieden niet lang meer. Al die binnen den meersch stonden, werden nu zonder genade ellendig nedergeslacht; geen enkele ontsnapte; zelfs al had de hertog degenen, die zich op 't laatste oogenblik poogden op losgeld over te geven, willen sparen, hij ware er niet in geslaagd[4], zoo hardnekkig ging zijn door dien langen kamp verbitterde krijgsvolk te werk. Die uit den Broek ontsnapten, gingen zich verdrinken in de aldaar zeer diepe Schelde, ‘in sulker wijs dat dwater boven soe vol was, dat men 't niet en sach[5].’ Weldra scheen de stroom geen golven meer, maar bloed te rollen; want de schutters en wapenknechten stietten de vluchtelingen van de oevers, beschoten de drenkelingen of keelden de ongelukkigen, die zich trachtten te redden...

Daar lag nu neergehakt in de beemden van Semmerzake of verdronken in den Scheldepoel voor Eeke de bloem der Gentsche

(1) La Marche, d. II, blz. 323; Du Clercq, d. II, blz. 133.

(2) G. Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r°; ook La Marche, d. II, blz. 324, en Du Clercq, d. II, blz. 133, zeggen dat de tusschenkomst der schutters beslissend was.

(3) La Marche, d. II, blz. 324.

(4) Zoo zegt Chastellain, d. II, blz. 372.

(5) Over het eindbloedbad, zie *Kronijk*, d. II, blz. 193; La Marche, d. II, blz. 324; Du Clercq, d. II, blz. 134.

poorterij en neringen. Toch was hun langdurige en dappere tegenstand, hun heldhaftige dood niet vruchteloos geweest[1]: hij bevrijdde hunne stad van den volledigen ondergang. Want als nu 't gansche heir van Gent gevlucht of gesneuveld en de slag geëindigd was, en toen de trompetten van het hertogelijk leger bliezen om de troepen te hereenigen, was het reeds laat[2], te laat om Gent nog te gaan innemen.

Wel besloot Philips, met de scharen die nog op 't slagveld stonden, de voorwacht na te rijden, die de vluchtelingen van het derde korps achternazette en met de lijken van drie tot vier duizend Gentenaars den weg over Schelderode en Meirelbeke bezaaide[3]. Trouwens, hij was overtuigd dat, gezien de verschrikkelijke verslagenheid zijner vijanden, indien hij zich met zijn leger voor de stad moest vertoonen, de laatste rebellen de muren zouden verlaten om te vluchten langs de tegenovergestelde poort van die, langs dewelke hij wou binnenkomen.

Overhoops met de vluchtelingen zouden zijne Picardiërs en hij zelf gemakkelijk in de stad dringen; en Gent, wiens strijders zich nu langs de baan als beesten zonder weerstand lieten doodslaan[4], moest zonder slag of stoot zijne prooi worden. Kon hij nog bijtijds voor hare muren aankomen, 't was gedaan met de opstandige gemeente, die hij daar zoo even, in 't gevaar, uit al de kracht zijner ziel gehaat had.

Maar, zegt Chastellain, God heeft het niet gewild: er woonden daar ook nog brave lieden, die hij wou sparen[5].

De hertog had dus een gids gevraagd om hem recht naar Gent te leiden.

De leidsman kwam en reed vooruit voor de batailje en de banieren; doch hij voerde den vorst langs eenen draaiweg en bracht hem voor zijn logies te Gaver terug. Toen bemerkte Philips hoe deer-

(1) La Marche, d. II, blz. 327: ‘Se n'eust été le destourbier du préel dont cy-dessus est escript, il estoit plus créable que aultrement que qui eust poursuiz la chose, l'on eust entré en la ville’; Chastellain, d. II, blz. 375: ‘Or n'est nul mal dont bien ne viengne; car par la deffense qui fut en iceluy clos où fut la desconfiture, fut la ville de Grand sauvée.’

(2) La Marche, d. II, blz. 325: ‘Si fut tard.’

(3) M. d'Escouchy, d. II, blz. 90.

(4) Chastellain, d. II, blz. 374: ‘Les Gantois estoient si espouventés que dix en eussent tué mille en ycelle place.’

(5) Chastellain, d. II, blz. 373.

lijk men hem verschalkt had. Vruchteloos vroeg hij naar den gids; hij werd gezocht, maar niet meer gevonden[1]: duistere held, die Vlaanderens hoofdstad van eene onherstelbare ramp gered had.

't Was nu te laat om de achtervolging te hervatten, en Philips vergenoegde zich bij 't vernemen dat de Picardische ruiters die van Gent, tot Ledeberg toe, hadden gejaagd[2]. Bij 't vallen van den avond keerde de voorwacht, moede van kerven en steken, ook naar Gaver terug[3]. Toen trok de hertog naar zijne tent, deed zich ontwapenen door Meriadec en Coustain, zijn kamerling, en vernam dat zijn leger slechts 10 tot 12 man te betreuren had[4]. Hij wierp zich op de knieën om God te danken voor eene zoo wonderbare als volledige overwinning[5], en verhaastte zich te avondmalen, daar hij van den ganschen dag gegeten noch gedronken had.....[6].

Op 't veld te Semmerzake en in de beemden langs de Schelde lagen gedood meer dan 6 duizend Gentenaars en landlieden; 5 tot 6 duizend lijken rolden de golven van den stroom naar de stad toe; en langs de heirbaan, die hunne benden 's morgens nog zoo fier opstapten, waren de grachten, de hagen en de struiken eveneens met 3 tot 4 duizend dooden bezaaid.

Die bloedige dag had aan Gent en zijn bondgenooten van 16 tot 18 duizend menschenlevens gekost[7]. Waren de hoofdmannen ont-

(1) Dit verhaal hebben wij aan Chastellain, d. II, blz. 375, te danken.

(2) *Dagboek van Gent*, d. II, blz. 179. Dat de vervolging niet tot Gent duurde, redde vele vluchtelingen het leven; Chastellain, d. II, blz. 374.

(3) La Marche, d. II, blz. 325; Du Clercq, d. II, blz. 134.

(4) 16 man, zegt Du Clercq, d. II, blz. 135; 5 edelen, Jean de Poligny, Jean de Belleverue en Pierre de Beaufort uit Bourgondië, Olivier de Launoy en Jean de la Ghiselle uit Henegouwen, zegt Chastellain, d. II, blz. 372; Jean de Cérisy, f° 321 r°, en Thibaut de Neufchâtel (brief bij d'Escouchy, d. III, blz. 422) zeggen 10 tot 12 man; er waren vele gekwetsten en vele paarden werden gedood.

(5) ‘Doit l'en croire que ce a esté euvre de Dieu, car nous n'estions pas nombre en l'avangarde pour les rompre, se Dieu ne nous y eust aidié’, schrijft Thibaut de Neufchâtel (bij d'Escouchy, d. III, blz. 422).

(6) Chastellain, d. II, blz. 376.

(7) Ziehier de van elkander soms zeer afwijkende berekeningen. De brief van Thibaut de Neufchâtel (bij d'Escouchy, d. III, blz. 422) zegt 12 tot 14 duizend dooden; de brief van een soldaat uit Gaver aan den baljuw van Amont (*Revue des Sociétés savantes*, 1882, blz. 211) spreekt van 13 tot 14 duizend man; de *Kronijk van Vlaenderen*, d. II, blz. 194, geeft 15 tot 16 duizend man, uit de stad als van 't landvolk; de *Chronique des Pays-Bas*, blz. 519, 16 tot 17 duizend man; M. d'Escouchy, d. II, blz. 90-91, telt 15 tot 18 duizend dooden, die hij verdeelt als volgt: 5 tot 6 duizend gedurende het eerste gevecht op 't veld, 1900 in den meersch, 5 tot 6 duizend verdronken, en 3 tot 4 duizend afgemaakt gedurende de vlucht; Jean de Cérisy, *Chronique manuscrite*, f° 321 r°, zegt van 17 tot 18 duizend man; Jean Jouffroy, *Oratio de Philippo duce*, blz. 203, spreekt van 23 duizend; Chastellain, d. II, blz. 375, heeft 20 tot 30 duizend, zoowel dooden als gekwetsten, maar hij geeft hooger, blz. 366, hetzelfde cijfer op voor het getal der strijders.

snapt bij 't begin van den slag, de schepenen waren op hunnen post gebleven en manhaftig gestorven: meester Marten De Ghendt, Gillis Tant, Jan Arends, Lieven Van Hauwaert, alle vier schepenen der Keure, met hunnen secretaris Gillis Boudins; Jheronimus Caubrake, Pieter Bloume, Jan De Naeyere en Jan Mattheeus, alle vier van Gedeele, sneuvelden in den Moedigen meersch(1).

Alsof het nog niet genoeg was aan moorden en verdrinken, liet de grimmige Philips, onder den wrok van 't gevaar dat hij geloopen had, dienzelfden avond driehonderd gevangenen achtereenvolgens ophangen(2).

En zoo keerden, van het talrijke Gentsche leger, alléen 3 tot 4 duizend man der achterwacht dien dag in de stad terug(3); een ander 4 duizend dorsten slechts 's anderen daags, bevend van schrik, voor de gesloten poorten om eene schuilplaats komen smeeken(4).

Het bloedbad was zoo verschrikkelijk geweest, dat de heer van Créqui nog dienzelfden avond den hertog door Toison d'Or om medelijden liet bidden voor de diep beproefde gemeente en hare ellendige burgers(5). Philips liet zich eindelijk vermurwen. Aan hen die hem voorts raadden Gent te gaan verdelgen, zou hij geantwoord hebben: ‘Indien ik die stad verniel, wie kan er mij eene dergelijke weergeven?’(6) En de Groote Raad stemde met Philips' voorstel in, om

(1) *Dagboek*, d. II, blz. 179; vgl. *Memorieboek*, d. I, blz. 237.

(2) *Kronijk*, d. II, blz. 193-194, M. d'Escouchy, d. II, blz. 92; na tot betere gevoelens gekomen te zijn, schonk Philips nochtans het leven aan 13 tot 14 honderd andere gevangenen, *Kronijk*, blz. 196.

(3) Brief van den hertog, op 25^{en} Juli uit Graver aan Karel VII gericht bij Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 539.

(4) La Marche, d. II, blz. 328.

(5) Chastellain, d. II, blz. 376-377.

(6) Du Clercq, cl. II, blz. 134, bevestigt wat Fillastre, *Histoire de la Toison d'Or*, f° 131 r° vertelt; Christophe d'Assonleville herinnerde later (7^{en} Februari 1579) die woorden van Philips aan Philips II van Spanje (Grachard, *Etudes et Notices historiques*, d. II, blz. 407).

alleen van de Gentenaars eene aanzienlijke boete, een openbaren voetval en de onderwerping aan de hertogelijke eischen in 't Parlement te Rijsel te vergen; 't is in dien zin dat 's daags nadien een wapenbode en enkele afgevaardigden naar Gent werden gestuurd(1).

Den 24en in den morgen bezocht Philips met zijne hovelingen het bloedige slagveld. Zoo vreeselijk was de aanblik van de slachting, dat de vorst van medelijden zijne tranen niet kon bedwingen(2).

Maar hoe de smart beschrijven in de uitgemoorde gemeente? ‘Als dese mare te Gendt quam, dat al haer lieder volc versleghen ende verdronken was, weet dat 't jammerlyc ghecrysch ende handtgheslach ende den rouwe onvertellyc ware om segghen. Ende als men sach hoe dat sy inquamen by 6, by 7 ende by 10 al drupende, som barvoet ende blootshooves, som in hare hemden, som in hare wambaysen, alsoe sy som gheswommen quamen duer dwatre, soe vernuwede al dien druc ende dien rouwe onder de vrouwen en kinderen, die in zwaren wieene ende caermene saten up der straten met bitteren verlanghene elc naer den sinen... Dit jammer duerde al dien nacht dore, soe dat eender steender hertten hadde moghen deeren(3).’

Drie dagen lang bleven de dooden onbegraven op 't veld te Semmerzake. Toen liet de hertog toe dat men de gesneuvelden zou opzoeken. 't Was, zegt Du Clercq, hoogst smartelijk de vrouwen van Gent daar te zien ronddwalen, de eenen vorschende naar hunnen man, de anderen naar hunnen zoon of eenigen bloedverwant; en op de Schelde vischten velen naar de drenkelingen, waarmee de stroom gansch bedekt was(4).

‘Up Sente Pietersdach, ingaende oughst, soe quamen lancs der Schelden te Gendt groote meenichte van verdronkene lieden, alsoe sy voer Gavere in 't water spronghen ende alsoe verdronken, dwelc zeer deerlyc was om sien; ende bij dien dede men buten Sente-

(1) La Marche, d. II, blz. 325-328; Chastellain, d. II, blz. 377-384; Du Clercq, d. II, blz. 136-137; *Kronijk*, d. II. Blz. 194-197; *Dagboek van Gent*, d. II, blz. 179.

(2) Du Clercq, d. II, blz. 137: ‘Il pleura de pitié’; Chastellain, d. II, blz. 378: ‘Il en avoit pitié, et là fut la première fois qu'il en avoit eu pitié.’

(3) *Kronijk*, d. II, blz. 194. Vgl. *Chronique des Pays-Bas*, blz. 519: “Et les Gantois qui se peurent saulver rentrèrent en leur ville, en laquelle on oïoid et voioid plusieurs hommes, femmes et enfans tordre leurs mains, crier, plorer et lamenter, regretans leurs parens et amis occis et noiez en icelle journée.”

(4) Du Clercq, d. II, blz. 137.

Lievinsporte maken een stakyts, daer de doode lichamen jeghen bleven rustende, ende daer waren gheordineert lieden die se uutvisschten ende aldaer in eenen meersch begroeven: want sy waren soe gheswollen dat menre eenen niet bekennen en conste[1].'

Dit was de slag bij Gaver, - eene verraderlijke en ongelukkige slachting van meer dan zestien duizend burgers, - eene ramp waarvan de stad zich in geene halve eeuw herstellen kon[2].

VICTOR FRIS.

(1) *Kronijk*, d. II, blz. 211.
(2) De eenige beschrijving tot nog toe van den slag bij Gaver was die van Kervijn, *Histoire de Flandre*, d. IV, blz. 477-491 (vertaald door Fr. De Potter en J. Broeckaert, *Geschiedenis der Gemeenten van Oost-Vlaanderen*, 1e r., arrondissement Gent, d. III, *Gaver*, blz. 68-76).

Een Blik op de geschiedenis der verdichting der permanente gassen.

Niet zonder trots hebben wij Vlamingen vernomen, dat de grootste gebeurtenis die zich sedert verscheidene jaren op het gebied der Natuurkunde heeft voorgedaan, nl. de vloeibaarmaking van het helium, geschied is op Nederlandschen bodem. Maar onwillekeurig drong zich daarbij aan onzen geest de bedroevende, en voor ons beschamende vergelijking op, tusschen den toestand der kultuur in Nederland en in Vlaanderen. Daar, de Nederlandsche gedachte, vrij van elken dwang, zegepraal op zegepraal vierend, ontwikkeld tot een trap van bloei welke voor dien van geen ander volk achteruit moet staan; - hier, onmogelijkheid voor onze jeugd zich naar eigen aard te ontwikkelen; de Fransche beschaving slaafsch nagevolgd en vergood, de Vlaamsche intellektueelen strijdend tegen onwil en bekrompenheid omhoog, tegen onwetende onverschilligheid omlaag. Maar juist daarom doet elke overwinning der Nederlandsche wetenschap ons Vlamingen goed aan 't harte. Want zóo wordt aan Vlaamsch-België door voorbeelden bewezen, hoe mannen die in het Nederlandsch zijn opgeleid geworden, die in het Nederlandsch hebben gedacht en om zoo te zeggen geleefd, zich even hoog hebben kunnen verheffen en evenveel hebben tot stand gebracht als de uitstekendste geleerden der groote kultuurvolkeren van Europa. En aldus wordt het zoo vaak tegen ons uitgebaat, en ongelukkig in België nog zeer verspreid vooroordeel, als zou onze taal onbruikbaar zijn als een werktuig van beschaving, vernietigd. Zoo zal het laatste wapen worden verbrijzeld in de handen van hen, die ons weigeren hooger onderwijs in eigen taal. En wanneer een Nederlandsche Hoogeschool in Vlaamsch-België zal verrezen zijn, dan zullen wij dankbaar gedenken, dat wij ze niet zouden hebben

bekomen indien we niet waren gerugsteund geweest door het werk der Nederlandsche geleerden[1].

De verdichting tot een vloeistof van het heliumgas is de vrucht geweest van een langen en onverpoosden voorarbeid, die sedert tal van jaren ondernomen werd en met taaie volharding is doorgezet geworden door een hoogleeraar der Leidsche Universiteit, Hendrik Kamerlingh Onnes. Nadat, sedert de ontdekking van dat gas, verschillende experimentatoren vruchtelooze pogingen hadden aangewend om het tot den vloeibaren toestand te herleiden, heeft eindelijk het wederspannig element voor de stelselmatige aanvallen van Kamerlingh Onnes moeten zwichten. Deze overwinning, die niet het gevolg is geweest van een gelukkig toeval, maar van wel uitgeplande en systematisch voortschrijdende proeven, zal de roem blijven van het door Kamerlingh Onnes gestichte kryogeen laboratorium van Leiden.

(1) De herhaalde overwinningen der Nederlandsche wetenschap op alle gebieden zijn voor ons wellicht de beste propaganda tot het bekomen eener Vlaamsche Universiteit. Anderdeels is het misschien niet ongepast, nu en dan de tegenstanders dezer Hoogeschool, die de z.g. ongeschiktheid der Nederlandsche taal als voertuig van hoogere ontwikkeling ter bestrijding van die inrichting inroepen, de Nederlandsche kultuur miskennen, en in de Belgische pers steeds schermen met de alovertreffende degelijkheid van de Fransche wetenschap, opmerkzaam te maken op overwegingen als b.v. de volgende, geschreven door een hoogleeraar der Universiteit van Toulouse, en waarvan, indien wellicht verbittering den schrijver den toestand zwarter heeft doen inzien dan hij werkelijk is, de grondgedachte toch waar blijft:

‘En définitive, M. Le Bon ne fait que constater, ce qui est malheureusement incontestable, que la science *expérimentale* française est en pleine décadence, que si l'on veut des penseurs originaux et des séries de travaux constituant une école, c'est à l'étranger qu'il les faut chercher. J'écris ces lignes avec un gros chagrin; mais il ne sert à rien de voiler l'évidence. Le travail scientifique en France devient de plus en plus difficile. Les livres françcais qui faisaient prime sont relégués au troisième rang. Pour un traité qui paraît chez nous, il s'en publie dix à l'étranger: il nous reste juste assez de talent pour en traduire quelques-uns. Que dire de nos laboratoires?
Pendant ce temps-là les administrateurs béats font des sourires aux politiciens, et tous en choeur de s'écrier que la qualité compense la quantité, que nous restons le premier peuple du monde. L'illusion est impossible, même à ces optimistes de métier.
Nous résumerons donc toute une partie... du livre de M. Le Bon, en disant que nos savants officiels sont très en retard sur la science officielle: banalité qu'un ignorant seul pourrait avoir l'étrange idée de contredire.’ (H. BOUASSE, Revue de Méthaphysique et de Morale, **16**, 34-54, 1908).

Het overvoeren van ammoniakgas in den vloeibaren toestand, door Van Marum in 1799, was de aanvang van een reeks bewerkingen van denzelfden aard, die zich in het tijdvak eener eeuw over alle bekende gassen zou uitstrekken. Van Marum verdichtte het ammoniakgas bij gewone temperatuur, door bloote samendrukking. Kort daarop verdichtten Fourcroy en Vauquelin hetzelfde gas onder gewonen druk, door eenvoudige afkoeling. Er openbaarden zich dus aan de natuurkundigen twee wegen, waarlangs de vloeibaarmaking van gassen te bereiken was: aan de eene zijde, het gas aan een genoegzaam hooge drukking te onderwerpen; aan de andere, het te brengen op een voldoende lage temperatuur. En het scheen aldus, dat ieder dezer twee wegen afzonderlijk tot het doel kon voeren. Het was verder een zeer natuurlijke overweging, dat het voordeelig moest wezen, beide methoden gelijktijdig toe te passen; en proefnemingen in die richting bleven ook niet lang uit. Michael Faraday, die in 1823 de eerste reeks stelselmatige onderzoekingen op het gebied der vloeibaarmaking van gassen begon, waarop in 1845 een andere reeks volgde, slaagde er op die wijze in, chloor, zwaveligzuur, koolzuur en meer andere gassen te verdichten, en er zelfs door nog verdere afkoeling een zeker aantal in den vasten toestand te doen overgaan.

De groote koude, welke voor het slagen van dergelijke bewerkingen vereischt was, werd te dien tijde door middel van afkoelende mengsels verkregen. Men weet wat daaronder wordt verstaan; iedereen kent het mengsel van keukenzout en ijs, dat in het dagelijksch leven vaak zijn toepassing vindt. Wanneer genoemde stoffen samengevoegd worden, dan smelten ze beide, en men bekomt een vloeistof die kouder is dan haar oorspronkelijke bestanddeelen. Meer andere dergelijke mengsels zijn bekend, die als min of meer werkzame koelbaden kunnen dienst doen. En het koudste mengsel, dat ten tijde van Faradays proeven, en zelfs nog jaren later, bekend was, was dat van vast koolzuur en ethylaether (mengsel van Thilorier), dat, wanneer men het onder de klok der luchtpomp een snelle verdamping deed ondergaan, de reeds buitengewoon lage temperatuur van - 110°C. bereikte.

Afkoeling zijner gassen tot op dezen koudegraad, en gelijktijdige samenpersing tot op 50 atmosferen, waren de middelen, door

Faraday in zijn tweede reeks onderzoekingen gebruikt. In deze voorwaarden boden waterstof, zuurstof, stikstof, kooloxiede, stikoxiede en moerasgas (methaan) weerstand aan elke poging tot verdichting. Krachtigere middelen dienden dus op deze zes gassen aangewend; doch men had spoedig met onoverkomelijke moeilijkheden te kampen. Wel kon men met behulp der hydraulische pers zeer hooge drukkingen bereiken, doch onder - 115°C. (door Natterer met vloeibaar en vast stikoxyduul bekomen) wist men de temperatuur niet te doen dalen. Het bestaan dezer grens aan de laagste beschikbare temperaturen, was een groot euvel, waarin men trachtte te voorzien door verhooging van de drukking, daarbij uitgaande van de meening, dat beide wegen ter bereiking van den vloeibaren toestand der gassen even doelmatig waren.

Zeer spoedig ondervond men, dat men zich daarin waarschijnlijk vergiste, ofwel dat er gassen bestonden, die in geen voorwaarden de vloeibare gedaante konden aannemen. Inderdaad deed J. Natterer reeds in 1845 blijken, dat drukkingen, klimmende tot verscheidene duizendtallen van atmosferen (3600 atm.), geen de minste verdichting der voornoemde gassen voor gevolg hadden, ofschoon hun soortelijk gewicht (dat van waterstof uitgezonderd) daarbij veel grooter werd dan het soortelijk gewicht van gewoon water. Alhoewel Faraday geneigd was, zulks toe te schrijven aan de ontoereikendheid der afkoeling (en aldus had Faraday een voorgevoel van hetgeen later de kritische toestand is genoemd geworden), besloten de natuurkundigen bijna eenparig uit deze feiten, dat sommige gassen als vloeistoffen volstrekt onbestaanbaar zijn. De gassen werden dienvolgens in koërciebele en permanente ingedeeld. Als permanent golden de zes hoogervermelde.

In 1869 echter toonde Andrews aan, dat koolzuurgas, boven de temperatuur 31°C., zich niet laat verdichten, hoe hoog men de drukking ook opvoere; maar wanneer het gas tot beneden 31°C. is afgekoeld, is er steeds een waarde te vinden voor de drukking, waarbij het in den vloeibaren toestand overgaat. Deze temperatuur van 31°C. noemde Andrews de kritische temperatuur van koolzuur. Ziedaar dus een niet-permanent gas, dat zich boven een gewisse temperatuur als een permanent gas gedraagt. Er was maar één stap noodig,

om deze gevolgtrekking op andere stoffen uit te breiden; en weldra was voor een aantal gassen en dampen aangetoond, dat zij boven zekere - kritische - temperaturen, uitsluitend den gasvormigen toestand aannemen. En weldra verhief de ervaring het tot een algemeenen regel, dat elke stof haar kritische temperatuur bezit, of liever dat er voor iedere stof een welbepaalde toestand - de kritische toestand - bestaat, in denwelken vloeistof en damp zich, bij gelijkheid van temperatuur, druk, en ook dichtheid, met elkander in evenwicht bevinden. Om den kritischen toestand te kenschetsen, zijn derhalve drie grootheden aan te geven: de kritische temperatuur, de kritische drukking en de kritische dichtheid.

Bevindt zich dus een gas boven zijn kritische temperatuur, en perst men het eenvoudig samen, dan zal het weliswaar een hoog soortelijk gewicht kunnen aannemen, zoodanig dat het dichter wordt dan de vloeistof die het in andere omstandigheden levert; zijn viskositeit kan daarbij ook zeer groot worden; doch het zal toch steeds een gas blijven, d.w.z. een lichaam, begaafd met al de grondeigenschappen der gewone gassen: onmogelijkheid van het bestaan eener vrije oppervlakte; onbeperkte uitzetting bij vermindering van druk of bij verhooging van temperatuur; en, in geval van een mengsel, gelijkmatige diffusie volgens de wet van Dalton, die leert dat ieder gas van het mengsel geheel de beschikbare ruimte inneemt, alsof het alleen aanwezig was.

Het kritisch punt van ammoniakgas ligt bij 131°C., hetgeen verklaart hoe Van Marum dit bij de gewone temperatuur door samendrukking kon verdichten. Maar de kritische temperatuur van waterstof is later gebleken - 238°C. te zijn, zoodat alle pogingen tot verdichting bij - 110°C. onvermijdelijk moesten falen.

De ontdekking van Andrews bewees, hoe verkeerd het was te gelooven, dat drukverhooging en afkoeling even zeker tot de vloeibaarmaking der gassen moeten leiden. Het bleek nu, dat afkoeling de hoofdfaktor is; dat eerst de temperatuur van het gas beneden het kritisch punt moet gebracht worden, en dat alsdan de aan te wenden druk nog slechts afhangt van den graad der afkoeling. En van dat oogenblik af ging het vraagstuk van de vloeibaarmaking der permanente gassen parallel loopen met het vraagstuk der bereiking van lagere en

lagere temperaturen. In dit laatste problema gingen de theoretische moeilijkheden en de hinderpalen der praktische oplossing zich voortaan verschuilen.

Inmiddels was aangetoond geworden, dat wanneer een samengeperst gas van zijn drukking wordt bevrijd, zijn uitzetting over 't algemeen gepaard gaat met een daling zijner temperatuur. Geschiedt de ontspanning van het gas zonder dat het uitwendigen arbeid (b.v. het voortstuwen van een belasten zuiger, als in de stoomwerktuigen) verricht, dan draagt deze afkoeling den naam van Joule-Kelvineffekt.

Dit gaf derhalve een middel aan de hand, om een gas verder af te koelen dan doenlijk was met een koudmakend mengsel, en op deze wijze mocht men hopen, beneden de kritische temperaturen der permanente gassen te dalen.

De afkoeling van gassen beneden - 110°C. door toepassing van het Joule-Kelvineffekt, geschiedde voor de eerste maal in 1877. Gelijktijdig deden zulks L. Cailletet en Raoul Pictet. De eerste gebruikte een zeer eenvoudige methode, waarin het gas, eerst samengedrukt en al of niet door middel van een koudmakend mengsel afgekoeld, zich plotseling ontspande. Hij slaagde er in, op die wijze in methaan, kooloxiede, zuurstof, stikstof en lucht een min of meer dikken nevel te doen ontstaan, en bemerkte zelfs een vloeibaren aanslag op de wanden van de buis, waarin deze nevel zich vormde[1]. Pictet bekwam een dunnen straal vloeibare zuurstof. Hij arbeidde met een methode, die heden nog wordt toegepast in de meeste processen van gassenverdichting. De voorafgaandelijke afkoeling der te verdichten zuurstof werd niet met een koelmengsel verkregen, doch met behulp van achtereenvolgens vloeibaargemaakte gassen, die onder gereduceerden druk werden verdampt. Zoo liet men in de eerste plaats vloeibaar zwaveligzuur koken, waarbij de temperatuur op - 70°C. daalde; en de aldus veroorzaakte koude werd tot de vloeibaarmaking van koolzuurgas benuttigd, terwijl de ontsnappende damp van het kokende zwaveligzuur gedurig opnieuw werd verdicht. Het vloeibaar koolzuur werd op zijn beurt verdampt, en deed de temperatuur tot op - 130°C. zinken; zoo werd de te verdichten zuurstof tot op deze temperatuur afgekoeld,

(1) Met waterstof bekwam Cailletet slechts een dunnen damp, die echter te wijten is, niet aan verdichting van het gas, doch aan deze van geringe verontreinigingen (waarschijnlijk lucht), zooals Olszewski heeft bewezen.

terwijl het verdampte koolzuur immer weer door middel van vloeibaar zwaveligzuur tot vloeistof werd herschapen. De ontspanning der tot op - 130°C. afgekoelde zuurstof verwekte vervolgens het verdere dalen der temperatuur van dit gas, totdat het zich eindelijk ver genoeg beneden het kritisch punt bevond en vloeibaar werd. Er waren dus in de methode van Pictet twee kringloopen voorhanden, de eene van zwaveligzuur, de andere van koolzuur, waardoor de noodige afkoeling trapsgewijze werd verkregen; en van daar de naam van *kaskademethode*, waarmede deze arbeidswijze later is bestempeld geworden.

Het was bij de proeven van Cailletet en Pictet weliswaar niet mogelijk, aanmerkelijke hoeveelheden vloeistof te bekomen, noch de gevormde vloeistof eenigen tijd te behouden en te bestudeeren; doch uit een principieel oogpunt waren deze proeven van groot gewicht, daar zij het bestaan van volstrekt permanente gassen uiterst twijfelachtig maakten.

Doch voor verschillende doeleinden was het noodzakelijk, eenigszins groote hoeveelheden vloeistof gedurende een min of meer langen tijd te kunnen behandelen. Aan de taak, zulks te verwezenlijken, spanden zich vooral Pictet, Kamerlingh Onnes, Wroblewski en Olszewski[1] met goed gevolg. Doch de kaskademethode werd in dat opzicht weldra ver overtroffen door een door Linde (en ook onafhankelijk van dezen door Hampson) in 1895 uitgedachte methode, welke op het reeds vermelde beginsel van Joule-Kelvin is gesteund. De voor de vloeibaarmaking vereischte afkoeling wordt uitsluitend door herhaalde ontspanning van het voorafgaandelijk sterk saamgeperste gas verkregen. In de machine van Linde wordt een hoeveelheid droge lucht in een kompressor gezogen, tot op ca. 200 atmosferen saamgeperst, door een slang geleid en daarna tot op ongeveer 16 atmosferen ontspannen. De hierdoor bewerkte afkoeling reikt natuurlijk voor de verdichting der lucht niet toe; doch de aldus gewonnen koude lucht stroomt langs een tweede slang, die de eerste omgeeft, naar den kompressor terug, en koelt aldus een nieuwe hoeveelheid lucht, die middelerwijl door de eerste slang aankomt, af; zoodat deze laatste lucht zich bij haar ontspanning tot een lagere temperatuur afkoelt, dan met

(1) Deze maakte ook ozoon vloeibaar, en stikstof, kooloxiede, stikoxiede en methaan vast.

de eerste hoeveelheid het geval was. Door de voortgezette werking dezer dubbele strooming geraakt de lucht eindelijk op een temperatuur waarbij ze bij de eindspanning van 16 atmosferen vloeibaar wordt[1].

Door het proces van Linde-Hampson werd het bereiden van vloeibare lucht, op groote schaal, mogelijk gemaakt. Doch het bezit van een dergelijke vloeistof ware van weinig nut geweest, indien men geen middel had bezeten om ze een aanzienlijken tijd in het laboratorium te bewaren. Een gewone beker kan daartoe niet dienen; immers de vloeistof is zoo vluchtig, dat zij snel aan het koken zou gaan. Deze moeilijkheid ontging Dewar door de uitvinding der vakuumglazen. Deze zijn glazen vaten met dubbele wanden, tusschen dewelke het luchtledige is gemaakt; de warmte der aanrakende omgeving kan de vloeistof in het vat dus niet bereiken dan langs een langen weg door het slecht geleidende glas. Ten einde verder tegen te gaan, dat de stralende warmte der omheining tot in de vloeistof dringe, is de buitenste wand der vakuumglazen verzilverd, en vormt een bijna volmaakten spiegel, die de warmtestralen weerkaatst. Met deze toestellen is het mogelijk, de vloeibare lucht aan koking te onttrekken, en ze dagen lang in een omheining te bewaren, waar de gewone temperatuur heerscht.

In deze betrekkelijk gemakkelijke bereiding en bewaring van vloeibare lucht, bezat men een middel om ontzaglijk lage temperaturen te bereiken. Evenwel gingen de grootste moeilijkheden nu eerst dagen. Want naarmate de temperatuur, die men bezit, lager wordt, wordt het verdere dalen moeilijker en moeilijker; met dien verstande, dat het proefondervindelijk veel gemakkelijker gaat, een lichaam van 0°C. tot op - 1°C. af te koelen, dan bij voorbeeld van - 200°C. tot - 201°C. En zulks vindt zijn oorsprong in den aard der dingen zelf. Er is op de temperatuurladder een punt gelegen, beneden hetwelk geen temperatuur ooit dalen kan; het wordt genoemd het *absolute nulpunt* en bevindt zich op onzen gewonen thermometer op 273° beneden het vriespunt van water (0°C). Temperaturen onder het absolute nulpunt zijn niet denkbaar. Deze waarheid kan, zonder behulp van een andere hypothesis dan de twee grondbeginselen der thermodynamika, bewezen

(1) Deze beschrijving der Linde-machine is natuurlijk slechts schematisch en zeer vereenvoudigd.

worden, en is derhalve een gevolg van gansch onze menschelijke ervaring; maar om haar beteekenis in gewone bewoordingen klaar te maken is het nog het best, zich van de kinetische theorie te bedienen. Volgens deze, zijn alle lichamen opgebouwd uit afzonderlijke uiterst kleine deeltjes, de molekulen, welke elkaar niet aanraken, doch op elkander krachten uitoefenen, die ze te zamen houden en zonder dewelke zij zich in alle richtingen zouden uiteenspreiden. De molekulen op haar beurt zijn aggregaten van weer kleinere deeltjes, de atomen, welke, volgens de huidige begrippen, zelf weer komplexen zijn, en nl. elektrisch geladen deeltjes bevatten, de z.g. elektronen. Molekulen, atomen en elektronen verkeeren in onophoudende beweging, voeren schommelingen uit van verschillenden aard. Aan deze inwendige, door onze zintuigen niet waarneembare beweging, is de temperatuur van een lichaam te danken; en hoe heftiger de innerlijke trillingen, hoe hooger de temperatuur. Een lichaam afkoelen, is dus zijn inwendige beweging stremmen; door achtereenvolgende stremmingen dier beweging brengt men het lichaam op immer lagere temperaturen; doch er bestaat een benedengrens aan die vermindering der inwendige beweging; die grens is de toestand van volstrekte rust aller molekulen, atomen en elektronen. En nu is het klaar, dat het lichaam dan een temperatuur bereikt zal hebben, beneden dewelke het niet meer dalen kan.

En men ziet, dat bij de temperatuur van het absolute nulpunt het lichaam geen warmte meer bevatten zou; want in de kinetische hypothesis is de warmtevoorraad van een lichaam niets anders dan het arbeidsvermogen van zijn inwendige beweging. En het doet zich voor, dat het uitputten van dien voorraad moeilijker wordt, naarmate hij zelf geringer is; m.a.w., het naderen tot het absolute nulpunt wordt moeilijker naarmate men er reeds dichter is bij gekomen. En dit heeft plaats op zoodanig een wijze, dat uit een oogpunt van proefondervindelijke moeilijkheden, het niet achtereenvolgende dalingen van een zelfde aantal graden op den thermometer zijn, die als even moeilijk moeten worden beschouwd, maar wel verlagingen der temperatuur in dezelfde verhouding. En hieruit is het klaar, dat we in het laboratorium nooit het absolute nulpunt kunnen bereiken[1].

(1) Eigenlijk bezitten de woorden *het absolute nulpunt* slechts een wiskundige beteekenis, als nulpunt der absolute temporatuurladder die uit thermodynamische beschouwingen is afgeleid geworden. Er staat daarmede geen begrip van de physische gesteldheid der lichamen op de temperatuur van dat nulpunt in verband.

En dáar lag voortaan de moeilijkheid der taak om de laatste permanente gassen te verdichten. Drie bleven er nog weerstaan na de ontdekking en in praktijk stelling van het Linde-Hampson proces: het waren waterstof, fluor (dat ondertusschen door Moissan was afgezonderd) en het door Ramsay ontdekte nieuwe gas, helium.

Waterstof weigerde vloeibaar te worden zelfs bij de laagste temperaturen, welke door snelle verdamping van vloeibare lucht of van stikstof te bereiken waren (- 220°C). En de vraag rees dan, of de vloeibaarmaking van waterstof bij deze temperaturen wel in 't geheel mogelijk was door middel der tot dan toe aangewende kaskademethode. M. a.w., men moest uitmaken, of de kritische temperatuur van waterstof al dan niet boven - 220°C. was gelegen.

Om deze vraag te beantwoorden, moest de kritische temperatuur van waterstof bepaald worden zonder het gas op deze temperatuur te brengen. Zulks deden voornamelijk Wroblewski en Kamerlingh Onnes op grond van een nauwkeurige studie van het beloop der isothermen van het gas bij lage temperaturen. De isothermen zijn lijnen, waarop men afleest, hoe de dichtheid van het gas zich onder den invloed van drukveranderingen wijzigt, op een standvastig gehouden temperatuur. Is een gas zeer ver van den kritischen toestand verwijderd, dan is zijn dichtheid evenredig met de drukking waaraan men het onderwerpt bij standvastige temperatuur. Maar naarmate deze temperatuur tot de kritische nadert, wijkt het gas van die eenvoudige wet af, en de studie van deze afwijking laat toe, de kritische temperatuur bij benadering te bepalen.

De konstruktie der isothermen vergt langdurige en zorgvuldige proefnemingen. Wroblewski leidde er voor waterstof uit af, dat dezes kritische temperatuur nabij - 240°C. moest gelegen zijn, zoodat bleek, dat de kaskademethode, welke slechts een temperatuur van - 220°C. liet bereiken, niet tot de vloeibaarmaking van waterstof kon voeren. Men moest dan zijn toevlucht nemen tot de Linde-Hampson methode, met deze wijziging echter, dat het gas een vóorkoeling door middel van een uitwendig koelbad, als vloeibare lucht, onderging[1].

(1) Deze wijziging der Linde-Hampsonsche methode werd niet voorgenomen met het oog op een vermindering van den duur der proefneming, maar om een principieele reden, en wel omdat waterstof op de gewone temperaturen zich door het Joule-Kelvineffekt niet laat afkoelen, doch zich integendeel verwarmt. Gelukkig is het omgekeerde waar wanneer de waterstof zich op lage temperaturen bevindt. Het omkeeringspunt van het Joule-Kelvineffekt ligt voor waterstof, volgens Olszewski, op - 80°5 C.

Prof. Kamerlingh Onnes, die zich sedert geruimen tijd met het vraagstuk bezighield, had het op stelselmatige wijze aangevat, en, steunende op een wet ontdekt door zijn landgenoot J.D. van der Waals, onderzocht hij de proefondervindelijke voorwaarden, waarin met goed gevolg waterstof verdicht zou kunnen worden. Middelerwijl was Dewar hem in 1898 met de vloeibaarmaking voor[1]. Dezo natuurkundige perste het gas tot op 180 atmosferen samen, koelde het door middel van kokende vloeibare lucht tot op - 205°C. af, en liet het zich dan in een op - 200°C. afgekoeld vakuumglas ontspannen, op welke wijze hij 20 cm^3 vloeibare waterstof verkreeg. Na hem bekwamen achtereenvolgens M.W. Travers en Olszewski grootere hoeveelheden vloeistof, en in 1907 werd door Kamerlingh Onnes een inrichting bekend gemaakt, welke, immer met behulp der voornoemde methode, aanzienlijke hoeveelheden vloeibare waterstof leverde (3 tot 4 liter per uur).

Bij den aanvang dezer eeuw, nadat in 1897 ook fluor door Dewar en Moissan tot vloeistof was gemaakt geworden, bleef nog enkel helium over als de laatste vertegenwoordiger van de groep der permanente gassen. En een oogenblik kon men geneigd zijn te gelooven, dat het nooit gelukken zou dit gas, dat zich in andere opzichten reeds van zijn aanverwanten onderscheidde, te verdichten. Immers hadden Olszewski (1895), Dewar (1898), Travers en Jaquerod (1902) zijn vloeibaarmaking met de machtigste hulpmiddelen vruchteloos beproefd, en kwam de eerste in 1905 verklaren, dat hij het gas tot op - 271° 3 afgekoeld had, zonder de geringste aanduiding van een overgang in den vloeibaren toestand. Volgens deze gegevens zou de kritische temperatuur van helium minder dan 2° van het absolute nulpunt verwijderd zijn!

Doch vasthoudend aan zijn oogmerk, en zich niet latende beïnvloeden door deze trouwens onnauwkeurige resultaten, zette Kamer-

(1) Nadat Olszewski in 1895 reeds vloeibare waterstof in den vorm van een nevel had bekomen. - Dewar voerde in 1899 de vloeibare waterstof in den vasten toestand over.

lingh Onnes zijn begonnen arbeid voort, en besloot uit de studie der isothermen van het gas bij de temperaturen van 100°, - 217°, -° en - 259°C., dat de kritische temperatuur van helium op ongeveer 5° tot 6°C. boven het absolute nulpunt moest liggen. Eens in het bezit van de isothermen, en daardoor van de kritische grootheden, konden de voorwaarden worden vastgesteld, waarin de vloeibaarmaking kans had te gelukken. De wet van van der Waals, of der overeenstemmende toestanden, maakte zulks mogelijk. Volgens deze wet bieden twee ver schillende stoffen, genomen op temperaturen evenredig met haar kritische temperaturen en bij drukkingen evenredig met haar kritische drukkingen, een zoodanige gelijkenis, dat aan iedere proefneming met de eene stof een gelijkaardige proef met de andere beantwoordt. Van daar dat men dan kon voorzien door welk proces en in welken toestel het helium tot verdichting zou te brengen zijn, indien men een proces en een toestel kende, waarmede een ander eenatomig gas vloeibaar gemaakt kan worden. En zoo voerde de studie der isothermen Kamerlingh Onnes tot de overtuiging, dat het Joule-Kelvineffekt, bij de temperatuur van smeltende waterstof, een afkoeling zou bewerken, welke voldoende zou zijn om het helium door een Linde-Hampsonproces te verdichten.

Het bereiken en instandhouden van het smeltpunt van waterstof was te Leiden mogelijk, sedert dat Kamerlingh Onnes daar over groote hoeveelheden vloeibare waterstof kon beschikken. Bedoelde temperatuur werd bekomen in vier schreden, natuurlijk door de kaskademethode. De Leidsche kaskade bestaat uit de vier cyclussen chloormethyl, ethyleen, vloeibare lucht, vloeibare waterstof. Het te verdichten helium werd daardoor tot op de laagste, met vloeibare waterstof te bereiken temperatuur, afgekoeld, en vervolgens werd het op de aanvankelijke drukking van 100 atmosferen gebrachte gas aan het Linde-Hampsonproces onderworpen.

De proefnemingen boden zeer groote moeilijkheden aan. De gassen der kaskade moeten uiterst zuiver zijn, daar de geringste verontreinigingen door minder vluchtige gassen bij de aangewende temperaturen als rijp nederslaan, en de enge slangen verstoppen, aldus de kringloopen onmogelijk makend. De reinheid van het te verdichten helium dient insgelijks met de uiterste zorg verzekerd, daar zelfs de

aanwezigheid van sporen van minder vluchtige gassen, als waterstof b.v., tot nevelvorming aanleiding geeft. De grootste voorzorgen moeten ook genomen worden tegen ongewenschten warmtetoevoer van buiten, aan het te verdichten gas en aan de koelbaden.

De proefnemingen, welke tot de overwinning voerden, werden den 9^{en} Juli 1908 aangevangen met het bereiden van 75 liter vloeibare lucht. Den volgenden dag begon om 5 uur 45 minuten 's morgens de bereiding, door middel der reeds genoemde kaskade, der tot vóórkoeling van het helium noodige vloeibare waterstof. Om 1 u. 30 m. waren 20 liter dezer vloeistof beschikbaar. Het uit monazietzand gewonnen en zorgvuldig gereinigde helium werd te beginnen van 4 u. 20 m., op den druk van 100 atmosferen, door een slang geleid, welke door vloeibare waterstof werd afgekoeld; het vat waarin deze waterstof zich bevond, was op zijn beurt ter verhindering van uitwendigen warmtetoevoer, in een vakuumglas met vloeibare lucht gedompeld. Om 6 u. 35 m. werd het afgekoelde helium van 100 tot op 40 atmosferen ontspannen; alhoewel de temperatuur daarbij tot op 6° abs. (- 267°C.) daalde, bleef het gasvormig. Doch wanneer men de ontspanning sneller liet geschieden, daalde de temperatuur tot op 5° abs. (- 268°C.), en om 7 u. 30 m. werd in het vakuumglas, waarin het onstpande gas uitstroomde, het vloeistofoppervlak van het verdicht helium gezien. ‘Het stond messcherp tegen den glazen wand[(1)],’ waardoor het zich onmiddellijk van de vloeibare waterstofonderscheidde, welke in glazen vaten een hollen meniskus vertoont. Door koking onder verminderden druk (1 cm. kwik) daalde de temperatuur der vloeistof tot op ca. 3° abs. (- 270°C.), de laagste temperatuur die tot nog toe is bereikt geworden. Bij deze temperatuur bleef het helium nog immer vloeibaar. Na enkele kwantitatieve bepalingen, werd de proef om 9 u. 40 m. 's avonds, gestaakt. Kamerlingh Onnes heeft het vloeibare helium dus gedurende ongeveer twee uren kunnen behouden.

Helium vormt een kleurlooze, zeer beweeglijke vloeistof, van zeer geringe dichtheid (0.15, tweemaal dichter dan vloeibare waterstof) en met zeer geringe kapillariteit. Haar kritische druk is buitengewoon laag. Zij kookt onder atmosferendruk op ongeveer 4°.5 abs.

(1) H. KAMERLINGH ONNES, Kon. Ak. van Wet. te Amsterdam, Verlagen, **17**, 163-179.

(- 268° 5 C.), en is in die voorwaarden slechts elfmaal dichter dan haar damp. Zij is niet gemakkelijk zichtbaar, hetgeen op een kleine waarde van den brekingsindex duidt. Verschillende dezer eigenschappen werden reeds in 1902 door Sir J. Dewar voorspeld.

Deze laatste geleerde, welke, door middel van onder gereduceerden druk sublimeerende vaste waterstof, een koudegraad van - 260°C. (13° abs.) had bekomen, noemde het in 1902 terecht een heldendaad, de vloeibaarmaking van het helium te voldingen. De tempratuursprong van - 260° op - 270°C. staat, als moeilijkheid, gelijk met dien van 0°C. op - 210°C. Het is dus een enorme stap op den weg naar het absolute nulpunt, die door Prof. Kamerlingh Onnes werd gedaan.

Het gebied dat hij aldus veroverd heeft, belooft uiterst vruchtbaar te zijn aan hoogst gewichtige ontdekkingen, en, in schier alle domeinen der natuurwetenschap, mogen we ervan het antwoord verwachten op een aantal vragen van fundamenteel belang, die tot nog toe zonder oplossing zijn gebleven. Indien we bedenken wat de onderzoekingen, eerst met vloeibare lucht, later met vloeibare waterstof, achtereenvolgens geleerd hebben aangaande de algemeene eigenschappen der stof, en hoe ze gevoerd hebben tot de ontdekking van onbekende gassen, dan kunnen we gerust voorspellen, dat proefnemingen met vloeibaar helium nog menig raadselachtig punt zullen ophelderen, nog menige schijnbare uitzondering op de algemeene wetten der Natuur zullen doen verdwijnen. Niet alleen in de natuurkunde, maar ook in de astrophysika, de scheikunde, de biologie, en de studie van het noorderlicht zullen ongetwijfeld de resultaten ruimschoots de moeite en de kosten van de proefnemingen loonen.

Het arbeidsveld, dat door de vloeibaarmaking van het helium in het bereik der geleerden is gebracht, is dus zeer uitgestrekt. Doch thans is de weg ons afgesneden om nog nader bij het absolute nulpunt te geraken. Immers, op de temperatuur van vloeibaar helium blijft geen der ons bekende stoffen gasvormig. Om nog merkelijk lager dan - 270°C. op de temperatuurskala te dalen, zou eerst een nieuw gas gevonden moeten worden, nog vluchtiger dan het helium, en waarvan de verdichting ons een nieuwe schrede vooruit zou brengen naar den onbereikbaren pool der koude.

En er bestaat wel een geringe kans, een dergelijk gas te ontdekken. Er schijnen in het Heelal minstens nog twee gassen te bestaan, welke op onze planeet nog niet werden aangetroffen; doch het welbekende voorbeeld der ontdekking van het helium op aarde[1] moet ons de neiging tot wanhoop verbieden. In het spektrum der korona, die als een witte glorie rond de Zon wordt gezien bij totale verduisteringen, ontwaart men een groene streep (golflengte 5316.8), welke met geen der strepen der ons bekende elementen overeenstemt. We moeten haar dus toeschrijven aan een zeer ijl gas, dat op de Zon voorhanden is, en dat, trots de sterke zwaartekracht die aan de oppervlakte van dat hemellichaam heerscht, zich tot op onmetelijke hoogten boven hetzelfde verheft. Aan dat hypothetisch gas heeft men den naam van *koronium* gegeven. In het spektrum der gasvormige nevelvlekken doen zich, benevens de lijnen van waterstof en helium, twee groene strepen voor (bij de golflengten van 5007.06 en 4959.02), welke tot nog toe insgelijks in de spektra van geen aardsche stoffen konden waargenomen worden. Men leidt er uit af, dat in de nevelvlekken minstens één onbekend gas aanwezig is, dat men *nebulium* heeft geheeten, en dat zeer vluchtig moet zijn, aangezien de temperatuur in de buitenste lagen der nevelvlekken waarschijnlijk zeer dicht bij het absolute nulpunt ligt.

Indien echter koronium en nebulium, - aangenomen dat ze bestaan, - zich ooit op aarde hebben bevonden, is het waarschijnlijk dat zij, sedert onheugelijke tijden, uit hoofde hunner geringe dichtheid en der groote gemiddelde snelheid hunner molekulen, onzen dampkring bijna volkomen verlaten hebben. Als men zelfs aanneemt, dat uiterst kleine hoeveelheden dezer gassen, aan andere hemellichamen ontsnapt, van buiten in de atmosfeer der aarde binnendringen, dan zullen zij toch niet dan in infinitesimale mate met onze lucht kunnen zijn vermengd. Maar de moed dient daarom niet opgegeven. Wanneer men

(1) Zooals algemeen bekend is, hadden Janssen en Lockyer in 1868 uit de aanwezigheid van een gele streep in het spektrum der chromosfeer der zon, en der protuberansen, tot het bestaan van een op aarde niet bekend gas besloten; van daar zijn naam *helium*. Men ontmoet dezelfde streep in het spektrum van vele vaste sterren. In 1895 ontdekte Ramsay dezelfde streep in het spektrum van een gas, dat hij uit cleveïet (een uraniumvoerende delfstof) won, en zoo werd het werkelijk bestaan van het helium bevestigd. De overige strepen van het heliumspektrum werden vervolgens in het zonnespektrum geïdentificeerd.

een heliumhoudend mengsel van gassen, als lucht, in vloeibare waterstof dompelt, dan vriezen al de minder vluchtige gassen uit, en men kan aldus helium in een mengsel nawijzen, waarin het slechts in de verhouding van 1/1000 voorhanden is. Door het uitvriezen van groote hoeveelheden dampkringslucht door middel van vloeibaar helium, zou het *a priori* niet onmogelijk zijn, in de atmosfeer nog vluchtigere gassen dan het helium te ontdekken.

Wat de nakende tijd ons voorbehoudt, zal niemand wagen te voorzeggen. Maar de studie der lage temperaturen treedt met de vloeibaarmaking van het laatste permanente gas een beslissende phase in. De toekomst gaat zwanger van grootsche ontdekkingen. In den nacht, die het gebied nog omhult, dat ons van het volstrekte nulpunt scheidt, daagt hier en daar een lichtpunt op, dat onzen geest aantrekt met een onweerstaanbare kracht. Geen opofferingen zal men te zwaar achten om de duisternis op te klaren. Want de menschheid met al haar gebreken heeft toch iets edels in zich, die onbedwingbare zucht naar waarheid, die schuilt in elk menschelijk hart.

Januari, 1909.

C. DE JANS.

Scandinavische Kroniek.

Een stroom van nieuwe boeken bruist tegen het einde van ieder jaar de wereld in. Zoo ook in 1908 in de Scandinavische landen. Ze alle te lezen en te beoordeelen is onmogelijk. Ik zal daarom een greep doen uit de werken, die, sinds zij verschenen, het meest in den smaak vielen.

In Noorwegen staat bovenaan de lijst de naam van Johan Bojer. Op zijn laatste werk staren de woorden *vijfde druk* (sinds November) mij met reuzenletters aan, maar verbazen mij niet. Johan Bojer heeft zich met zijn *Zelfbedrog* een Europeeschen roem verworven. Het boek werd in bijna alle Europeesche talen vertaald en onlangs door de Fransche Academie bekroond *(La Puissance du Mensonge)*. Geen wonder dat gretige handen zich uitstrekten naar zijn nieuwe boek *Vort Rige (Ons Rijk)*. Krachtig en helder staan de personen ons voor oogen; het zijn menschen, die van 't begin af weten wat ze willen en evenals in *Zelfbedrog* recht op hun doel afsturen. In *Ons Rijk* teekent Johan Bojer ons een man, die, door gewetenswroeging geplaagd, vroeger gepleegd onrecht goed wil maken. Het is of de schrijver ons in dit boek heeft willen toonen dat hij zich zeer goed bewust is dat er zoo iets bestaat als wat ‘geweten’ heet - iets wat men uit *Zelfbedrog* misschien niet vermoeden zou. Want een gewetenloozer individu dan Norby is moeilijk denkbaar. Erik Evje in *Ons Rijk* is bijna overdreven in zijn ijver om te herstellen en goed te doen. Maar Norby en Evje zijn beiden even egoïstisch. Het goede dat Evje om zich heen verspreidt, doet hij ten slotte alleen om *zich zelf* vrede en rust te geven. Bojer heeft ons het karakter van Erik Evje met meesterlijke kracht uiteengezet. Het geheele boek zit schitterend in elkaar. Het is een kunstwerk van massief materiaal, dat zal blijven voortleven. Alleen zag ik er gaarne hier en daar eenige versieringen aangebracht, zooals de menschen uit de Renaissance dat zoo goed wisten te doen...

Massief en krachtig - die woorden zijn zeker niet toepasselijk op het boekje, dat de ijverige Deen, Börge Janssen, in November de wereld instuurde. Het is een fijn en teer novelletje - de liefdesge-

schiedenis van de dochter van Christian II, koning van Denemarken, Christine, genaamd Kleiniche. Het boekje speelt in Lier en Mechelen; de ongelukkige Deensche koning, uit zijn land verbannen, week uit naar Lier en leefde daar met zijn vrouw en kinderen van 1523 tot 1530. We leeren er eigenaardige bizonderheden uit over de wijze waarop het vorstelijk gezin den dag doorbracht en zich schikte naar de gebruiken van het vreemde land, en wij hooren met hoe weinig het zich stoffelijk tevreden moest stellen. De jonge Kleiniche is een bekoorlijk kind, dat flink haar wil toont als 't er op aankomt haar geliefde, den jongen hertog Franz van Lotharingen, te verdedigen. Maar 't helpt haar niet veel. De keizer scheidt de kinderen van den vader en brengt hen naar het hof van hun tante, de regentes Margaretha, die verder voor hun opvoeding zorgen zal. De moedige Franz van Lotharingen wil ten strijde trekken om den vader van zijn geliefde Kleiniche bij te staan, maar vóor hij 't zoover heeft kunnen brengen, is de ongelukkige koning gevangen genomen en komt de hertog terug, niet om met Kleiniche te trouwen, maar om te vernemen dat Margaretha de jonge prinses gedwongen heeft tot een huwelijk met een anderen hertog Franz, den ouden, valschen hertog van Milaan.

Het boekje eindigt met dit huwelijk, maar de schrijver geeft ons duidelijk te verstaan dat hij nog niet uitgepraat is over Christine van Denemarken en dat er nog wel meer zal volgen.

Börge Janssen is een pluizer. Hij reist geheel Europa rond om documenten te ontdekken, die betrekking hebben op vorstelijke personen uit zijn vaderland. Hij leeft zoo geheel mee met den tijd, dien hij beschrijft, dat zijn stijl en woordenkeus er het karakter van dragen. *Christine van Denemarken* is zijn vierde historische roman, en om te bewijzen dat ik niet te veel zeg door te beweren dat zijn boeken behooren tot de meest gelezene in zijn vaderland, stip ik even aan dat er in vier jaar tijd over de honderd duizend exemplaren van zijn werken verkocht werden. Is 't niet om een Vlaamsch schrijver te doen watertanden?

Sinds December 1908 verschijnt eveneens de eene uitgave na de andere van *Broeen*, het nieuwe boek van Joh. V. Jensen. Deze auteur is een zonderling, een fantast, een fijn opmerker, een rustelooze ziel die veel rondreist om indrukken op te doen ver buiten zijn vaderland. Ook als stylist bewonderen velen hem. Zijn jongste boek toont hem weer in een geheel nieuw licht. Wie zou daarin herkennen den schrijver van de heerlijke *Himmerlandshistorier*, van de verrassende *Singapore-noveller*, of van het zoo weinig poëtische en hoogst realistische *Madame d'Ora? - Broeen* is Noorsch voor *De Gletscher.* Joh. V. Jensen verplaatst ons in het vóórhistorisch tijdperk, toen de

aarde nog grootendeels bedekt was door een ijskorst, die zich steeds uitbreidde en de menschen dwong steeds zuidelijker weg te trekken, wilden zij in 't leven blijven. ‘Dreng’ (Knaap) heette de stamvader van het nieuwe geslacht, dat meer en meer de ijskorst verliet tot het kwam aan de kust en de groote zee aanschouwde, die het na verloop van vele menschenjaren nog verder weg voerde, zoodat het zich verdeelde over Denemarken, Duitschland en Engeland. Dreng was door zijn eigen stam verstooten. Hij was belast met de zorg voor het vuur, waarom de mannen van het geslacht dat het zijne was, zich schaarden toen zij weggetrokken waren uit de plaats in het bosch waar zij hun vrouwen en kinderen hadden heengebracht, nadat hun eerste verblijfplaats door voortdurenden storm en regen onbewoonbaar geworden was. De mannen waren teruggekeerd naar hun eerste verblijfplaats om te halen wat achtergebleven was. En toen 't donker werd legden zij zich om het vuur te rusten. Het vuur dat Dreng zou aanhouden. Maar Dreng was jong. Hij begon te droomen en zich te verwonderen en ging op verkenning uit. Toen verdoofde het vuur. Dreng was veraf en stelde zich de wanhoop voor van de mannen, die in het donkere woud den terugweg niet zouden kunnen vinden. Vuur maken zelf konden ze niet. Ze hadden het meegenomen uit het bosch waar de vrouwen en kinderen leefden en er den geheelen weg veel zorg voor gedragen. Dreng zocht de voetstappen op in het woud waarheen de mannen getogen waren, en vond eindelijk de mannen zelf, wanhopend en woedend. Zij vielen op den jongen aan en Dreng verweerde zich. Hij sloeg zelfs zijn hevigsten aanvaller met het steenen wapen, dat hij zelf uitgedacht had, dood. Hij schrikte er van en vluchtte. Maar de nood riep hem terug naar de plaats waar zijn stam zich in 't bosch gevestigd had. Toen hij de legerplaats naderde, zag hij den schedel van den vermoorden man op een stok voor den ingang van 't kamp. Dreng begreep dat dit was een waarschuwing aan hem. Hij moest op een afstand blijven. Hij vluchtte ver, ver weg en kwam op een plaats waar geen boomen groeiden. Waar de lucht helder was en koud. Vol verbazing keek de jongen rond - hij voelde iets glads en kouds, er viel een witte regen, die liggen bleef... Dat was sneeuw. En 't gladde, koude, de gletscher. Daar leefde toen Dreng in gezelschap met den mammouth en de beren. Hij doodde een beer om zich te hullen in diens vacht, want hij was naakt en had 't koud. In 't bosch was 't warm geweest. Dat waren de eerste menschenkleeren. Hij voorzag in zijn onderhoud door 't dooden en verorberen van al wat binnen zijn bereik viel. Vooral kruipend gedierte was een groote lekkernij. Planten en vruchten waren er niet zooals in 't bosch. Eens vangt hij iets ‘vreemds’, dat voortbeweegt zonder omkijken. Het bleek te zijn een

vrouw. Zij wierp zich op de knieën, verborg haar gelaat in het zand en wachtte haar lot af. Geen geluid ontsnapte haar toen Dreng haar bevoelde en omdraaide. Maar hij toonde haar zijn tanden, bij de gedachte aan al wat hij had uitgestaan eer hij haar gevangen had. Toen zij bemerkte dat hij haar niet dooden wilde, week de blik van ontzetting uit haar oogen en ook zij toonde hem haar tanden, ‘alsof zij bijten wilde.’ Maar geen van beiden beet. ‘En dit was de eerste glimlach. Zij waren het eerste menschenpaar op den gletscher. Zoo ontstond de monogamie.’

Dreng noemde haar ‘Moa’ (wat ‘moeder’ beteekent), nadat zij kinderen hadden gekregen. En zij kregen er veel.

Dan wordt het leven van Dreng's huisgezin en nakomelingen beschreven. Wij zien hoe zij langzamerhand uit alles nut leeren trekken en de elementen trachten meester te worden. Het zou mij te ver voeren het boek nog meer in bizonderheden na te gaan. Het is boeiend geschreven. Met ingehouden adem bijna leest men verder, verlangt men naar meer. Het is een ontspannende lectuur. Geen enkel maal wordt de lezer gestoord door wetenschappelijke verklaringen. Alles gaat alsof het zoo gaan moest, niet anders kon. Zonder hinderlijke verklaringen.

Carl Ewald heeft in *Tweebeen* hetzelfde onderwerp behandeld, maar het in den vorm van een sprookje gegoten, dat vrij wat kleiner van omvang is dan Joh. V. Jensens's lijvige *De Gletscher*. Het zou zeer zeker interessant zijn een vergelijkende studie te maken over *Tweebeen* en *De Gletscher*, maar die zou hier niet op haar plaats zijn. Ik kan daarom niet anders dan mijn lezers de lectuur van beide boeken aanbevelen.

Toen ik las van de ‘groote bosschen’ en ‘uitgestrekte ijsvelden’ daar hoog in 't Noorden, dacht ik aan den Noorschen schrijver wiens speciaal terrein dit is: aan Adreas Haukland. In December 1908 zond deze dichter een nieuw boek de wereld in: *Gunnar Rabens AEgteskab (Het Huwelijk van Gunnar Raben.)* Haukland beweegt zich hier niet op zijn ‘speciaal terrein,’ zooals ik het zooeven noemde. Misschien is daarom dit boek minder goed dan zijn voorlaatste. Karakterschildering is zijn zwakke punt. En in *Gunnar Raben's Huwelijk* is het den schrijver niet gelukt ons Gunhild, Gunnars's vrouw, levendig voor oogen te stellen. Haukland is een dichter en een droomer, maar geen psycholoog. De grondgedachte van het boek is goed gevoeld. Een man, Gunnar Raben, trouwt half tegen wil en dank met Gunhild, op wie hij niet werkelijk verliefd is en van wie hij weldra een hevigen lichamelijken afkeer krijgt. Hij zou van haar af willen, haar nabijheid ontvlieden, maar voelt tevens dat dit niets

geven zou. Hij zou haar toch nooit kunnen vergeten. Zij is zoo zacht en goed. En Gunnar heeft een haat gezworen aan al wat ontrouw heet. Hij zal zich nooit meer vrij kunnen voelen, nadat hij zich eenmaal gebonden heeft. Nooit zal 't uur slaan waarop hij zich ‘voelen zal als 't jonge blad dat nooit nog door de eerste morgendauw bedekt is.’ Geen water van de zee wascht weg wat eens gebeurd is. En Gunnar verlaat zijn vrouw niet. Hij mishandelt haar ook niet. Maar evenmin is 't een verlichting voor hem als zij hem aan het einde van 't boek verlaat om naar haar zieken vader te gaan, die haar hulp noodig heeft. Gunnar voelt dat afstand niet helpt. Geen water van de zee...

Toch was er een tijd dat 't water van de zee wonderen deed. Een tijd toen er nymfen schuilden onder de oppervlakte van de zee en watergoden de golven beheerschten. Van dien tijd vertelt ons de nieuwe bundel van de oude, overoude Noorsche sprookjes, die jaren geleden zoo ijverig verzameld werden door Asbjörnsen en Moe. Nu geeft professor Moltke Moe, een zoon van den eersten verzamelaar Moe, ons een allerbekoorlijkst bundeltje sprookjes, uitsluitend voor kinderen. Het boekje is aardig geïllustreerd, wat niemand verbazen zal, als ik de namen noem van Kittelsen en Werenskjold. Op het titelblad prijken eenige guitige kabouters. Deze wonderlijke, kleine, ijverige kereltjes spelen natuurlijk ook een voorname rol in de Noorsche sprookjeswereld, naast de monsters met drie, zes, ja, zelfs zeven hoofden, de toovenaars, de berggeesten, de wildemannen en de watergoden. Vossen, beren, hanen, hazen en raven zijn de dieren, die evenals in de sprookjes van andere Germaansche landen, ook hier hoofdzakelijk sprekend optreden. Betooverde prinsen en beeldschoone prinsessen die elkaar, na allerlei wederwaardigheden in bosschen met gouden boomen, of bergen met kristallen paleizen, eindelijk het ‘ware’ geluk brengen, zijn ook niet zeldzaam natuurlijk. Wij vinden een tweede ‘klein-duimpje’ in *Tommeliden*, die zich verstopte in het oor van een paard en ten slotte op zijn. bruiloftsdisch door toedoen van zijn eigen bruid in den pot met room verdronk. En een vrouwelijk klein duimpje in *Dukken i Groesset (de Pop in 't Gras)*, die een rijtoerje maakte in een zilveren theelepeltje, getrokken door twee kleine witte muizen. Maar 't wagentje viel om en Dukken viel in 't water. Was er toen geen goede watergod geweest, die haar weer op 't droge hielp en haar tegelijkertijd even groot maakte als andere gewone menschen, dan had Dukken misschien nooit een prins tot man gekregen.

‘Og Snip, Snap, Snude, her er det Eventyr ude’ - zooals het in de meeste sprookjes heet.

En nu wil ik mijn lezers voeren van het Noorsche Sprookjesland naar de Legenden-wereld van de Zweedsche Selma Lagerlöf.

Die wereld is een verrukkelijk mengsel van fantasie en werkelijkheid.

En Saga om en Saga och andra Sagor (Een legende over een legende en andere legenden) is de titel van Selma Lagerlöf's laatste boek. *En Saga om en Saga* is de eerste vertelling uit dien bundel en daarin vertelt de schrijfster ons hoe zij er toe gekomen is haar eerste ‘Saga’ te schrijven, haar *Gösta Berlings Saga*, die haar zoo wereldberoemd gemaakt heeft. Eerst ging 't bij stukjes en brokjes. Zij dacht dat 't nooit gaan zou, al voelde zij ook sinds haar tweeent-wintigste jaar dat zij neerschrijven *moest* ‘de legende, die om haar heen zweefde.’ Vele jaren later is 't boek eerst geworden, nadat Selma Lagerlöf een moreel ‘stimulant’ gekregen had door de bekroning van een paar hoofdstukken er uit, die zij in een tijdschrift geplaatst had. En zóo weinig verwachtte de schrijfster iets goeds van haar inzending, dat zij overtuigd was dat haar stukken die waren, welke de redactie van het tijdschrift beschreef als ‘te onsamenhangend om geplaatst te kunnen worden.’ Met moeite had zij haar inzending klaar gekregen. Zij logeerde bij vrienden buiten en zat 's nachts op om te schrijven, omdat zij overdag geen tijd had. Toen de bekroning kwam, bracht een rijke vriendin haar in de gelegenheid haar *Gösta Berling* te voltooien. Er werd een plaatsvervangster aangesteld voor Selma Lagerlöf, op de school waar zij les gaf en na verloop van een jaar deed *Gösta Berling* zijn intrede in de wereld.

Op *En Saga om en Saga* volgen acht andere vertellingen. Alle zijn even karakteristiek voor de schrijfster van *Gösta Berling* en *Jeruzalem*. Vooral *Tösen fr□n Stormyrtorpet (Het Meisje van de Groote Plashoeve*) trekt mij bizonder aan. Het is een verhaal van een boerenmeisje dat den vader van haar kind voor het gerecht gedaagd heeft, omdat haar familie er haar toe heeft aangezet, daar de vader verplicht is er voor te zorgen, zelfs al is de moeder niet wettelijk getrouwd. Maar de vader verloochent zijn kind en is bereid er een eed op te doen... De jonge moeder kan 't niet gelooven, wil 't niet...Maar ja wel, de vader heeft zijn hand reeds op den bijbel en zijn lippen openen zich om... Toen trekt de moeder den bijbel naar zich toe en zegt: ‘Ik zal hem verhinderen om een valschen eed af te leggen,’ en als de rechter haar tot de orde roept, zegt zij moedig en luid: ‘Hij is de vader van mijn kind en ik houd nog van hem. Liever trek ik mijn aanklacht terug, dan dat ik de oorzaak zou zijn dat hij een valschen eed aflegt.’ En zóo echt is haar gevoel, zóo spontaan haar handelen dat zij niet begrijpt, waarom de rechter haar de hand drukt en het publiek eerbiedig plaats voor haar maakt...

Dan volgt de moeilijke terugtocht: Helga moet naar huis en haar ouders zeggen dat zij geen ondersteuning te wachten heeft, want dat zij haar aanklacht terug heeft getrokken. Haar ouders zullen boos zijn en haar verachten. Hoe geheel anders loopt alles uit! Wat een heerlijke verrassingen bereidt de schrijfster ons! Hoe weldadig doet 't aan te hooren dat ook menschen, die zoo ver buiten onze beschavingswereld staan, zóo nobel kunnen denken en handelen!

Tösen fr□n Stormyrtorpet is een juweeltje. Ik herinner me niet in lang iets gelezen te hebben dat zoo 'n indruk op mij heeft gemaakt.

't Is moeilijk hier niet nog wat te vertellen uit dezen bundel. Selma Lagerlöf sleept haar lezers mee en laat hen niet los voor het boek uit is en dan nog - zou men weer van voren af aan beginnen willen... De laatste vertelling, *Luftballongen (De Luchtballon)*, is van een geheel ander genre dan 't verhaal over 't wel en wee van Helga, het boerenmeisje. In *De Luchtballon* spelen twee kleine jongens de hoofdrol. De vader is een dronkaard, de moeder laat zich van hem scheiden. Eerst wonen de kinderen bij de moeder en hebben 't goed en kalm. Dan komt de vader en neemt de jongens mee naar de stad - vooral om de moeder te plagen. Niettegenstaande de moeder dit weet, drukt zij de kinderen op 't hart goed voor vader te zorgen en vooral niet ‘weg te loopen.’ En de jongens doen hun best - in het begin. Maar als zij zien dat 't toch niets helpt, dat vader toch niet om hen geeft, verslapt hun ijver. Eerst werkten zij ook, leerden hun lessen en maakten thema's, zooals thuis bij moeder, nu vader hen niet naar school wilde zenden. Maar ook die ijver verslapt. Natuurlijk - want wonderkinderen zijn 't niet. Jules Verne is hun groote troost. De eene jongen wil ‘ontdekker’ worden van onbekende landen, de andere zal een vliegmachine uitvinden. Zij maken zich warm voor hun plannen - tot ook dat verslapt, gedwongen door de omstandigheden. Ze slenteren op straat en gaan met rassche schreden den ondergang tegemoet. Het is winter en 't vriest hard. De geheele Stockholmsche jeugd is op 't ijs. Ook de twee jongens. Daar op eens - wat is dat? Iedereen kijkt omhoog!... Een luchtballon. Het hart van den ‘ontdekker’ en van den ‘uitvinder’ gaat open - dat is de eerste luchtballon, dien zij werkelijk zien. Een lachende, juichende kindergroep op schaatsen volgt den ballon. Maar geen kinderoogen blijven zoo onwrikbaar vast gericht op het ‘wonder’ daarboven als die van de twee verlaten kleine ventjes. En de menigte op schaatsen verdunt. Van den wal wordt er geroepen: ‘Pas op! Water!’ Uit den ballon klinkt er een waarschuwing, maar de jongens onderscheiden de woorden niet, verbeelden zich dat de luchtreizigers een ‘ga mee!’

uiten, een ‘volg ons!’ - en met de armen omhoog en verrukte oogen rijden zij voort en verdwijnen in het stroomende, koude water...

Hoe juist heeft de schrijfster het kinderhart begrepen! Hoe waar schildert zij het stille lijden van een moeder - het egoïsme van den dronkaard!

Door dit allemaal te vertellen bederf ik misschien het genot van den lezer, die eenmaal deze heerlijke vertellingen in het Hollandsch lezen zal... Maar ik verschuil me achter Selma Lagerlöf en ben zeker dat men mij vergeeft...

Naast Selma Lagerlöf schittert nog een ander groot licht aan den Zweedschen letterkundigen hemel. Ik zou dat licht gaarne noemen in één adem met haar... Maar dan zouden we de andere sterren geheel over 't hoofd zien. Sterren, die toch ook licht verspreiden, al is 't niet een licht dat zoo oog-verblindend is als dat van Selma Lagerlöf en Verner von Heidenstam...

In Zweden wordt er hevig gestreden tegen het socialisme. En in *Barbarskogen (Het Barbarenbosch)* geeft Ossian-Nilsson den socialisten een bittere pil te slikken. Hij noemt zijn boek een werk over den ‘klassen-strijd’ - ‘het teeken des tijds’. En 't boek getuigt dat de schrijver zijn onderwerp wel flink doordacht en overwogen heeft.

De held van het boek, een zekere Hall, een geletterd man, gaat tot het socialisme over, nadat hij ondervonden heeft hoe een werkgever zijn hulp weigert aan den werkman dien hij tot onderkruiper gemaakt heeft, als deze werkman onder 't werk een ongeluk krijgt. Had de arbeider behoord tot de arbeiders-organisatie, dan had hij gratis hulp gekregen. Hall wordt redacteur van het socialisten-blad *Fram□d (Vooruit)*. Daar maakt hij kennis met den waren stand van zaken, die hem ten slotte de socialistische partij weer doet verlaten.

Wreed en waar stelt de schrijver het onrecht der socialisten aan het licht. Opstandjes op straat, het aanvallen en mishandelen der onderkruipers, de systematisch gepreekte klassenhaat en het successievelijk in de plaats stellen van burgerlijke wetten door andere die een jezuïtisch-partijdige uitwerking hebben - met dit alles maken wij kennis. En vooral zien wij hoe een socialistisch leider niet alleen geen eigen opinie mag hebben, maar die ook en vooral niet publiceeren mag. Geen enkel moment van zijn leven mag hij vergeten dat hij de ‘massa’ vertegenwoordigt. ‘Want gemeenschappelijk vormen de socialisten een macht, of de mogelijkheid tot een macht, en daarom eishen zij - zeer practisch en verstandig - gemeenschap in alles.’ Hall ziet zich ten slotte lijnrecht geplaatst tegenover de partij, die hij wenschte aan te hangen. ‘Hall met zijn kultuurs-vrijheid en vooroordeelen - de massa met haar verstijfde halfkultuur. Hall met zijn

individualisme, die 't socialisme beschouwt als middel om tot de vrijheid te geraken - de massa met haar socialisme, die het individu als een gevaar beschouwt, welk het doel in den weg staat, het doel dat geen vrijheid is, maar macht. Hall de ‘opperklasse’ - de massa de ‘onderklasse’. Hij, die gemeend had dat de klassenstrijd hem scheidde van menschen, waar hij eens bevriend mee was geweest, ontdekt ten slotte dat de klassenstrijd hem scheidt van den arbeider - den geleerde scheidt van de massa. De massa beschouwt hem als ‘onmondig, als onverantwoordelijk, omdat hij een geletterd man is. Zoo behandelden de Barbaren de Romeinen.’

Een goed boek en een ernstig boek, dat verdient in ruimen kring verspreid te worden.

Marika Stjernstedt Cederström geeft ons in *Gena* ook een blik op het moderne Zweedsche leven. Maar zij voert ons in een geheel andere wereld. Zij verplaatst ons op een eenzame pastorie gelegen aan de Zweedsche Scheren, ver weg van alle grootestads gewoel. Daar voert de jonge, ernstige predikant zijn strijd tusschen liefde en plicht. Daar ontvlucht Gena, het jonge meisje, de stilte en ernst om zich te Parijs te wijden aan haar muziek. Te Parijs, waar zij haar ondergang tegemoet gaat. Scherp en klaar staat Gena ons voor oogen, als op het doek geschilderd. Marika Cederström is met reuzenschreden vooruitgegaan sinds *De roode Inslag*, haar roman van 1907. Indien zij doorgaat op dezen weg, zien wij van haar nog eens een groot kunstwerk, waarin alle kleine foutjes, die ons in Gena nog als onrijp opvallen, verdwenen zullen zijn.

En nu ten slotte een woord over het laatste werk van hem, dien ik naast Selma Lagerlöf met een paar anderen tot de beste schrijvers van Zweden reken. *Svenskarna och deras Höfdingar (De Zweden en hun Opperhoofden)* noemt Verner von Heidenstam zijn boek, dat een ‘leesboek’ is ‘voor de Zweedsche kinderscholen’ en vertellingen zijn ‘voor oud en jong.’ Dat het een leesboek is bestemd voor de school, heeft natuurlijk gemaakt dat Verner von Heidenstam zich binnen zekere grenzen houden moest. Daarom zijn enkele vertellingen misschien beknopter dan wij ze wenschen zouden.

Het is een bundel historische legenden en middeleeuwsche vertellingen, niet alleen van het hoogste belang voor de Zweedsche jeugd en den Zweed zelf, maar ook een spannende, aangename lectuur voor den vreemdeling. In de eerste legende krijgen wij een blik op het leven van de oer-oudste bewoners van Zweden en op den eersten strijd voor een hoogere kuituur. Ura-Kaipa is het opperhoofd van ‘de kleine menschen met hun donkere huid’, die niet verder rekenen of tellen kunnen dan tot *negen*. De stam die de zon aanbidt,

en de aarde en al wat daaruit voortkomt verafschuwt. Maar aan den anderen kant van het water woonden de ‘blond-stralenden.’ Dat was de nieuwe tijd met zijn metalen wapens, dat waren de blonde menschen, die den grond bebouwden en rekenen en tellen konden verder dan negen. En de ‘blond-stralenden’ overwinnen den donkeren stam van Ura-Kaipa, het bronzen tijdperk behaalt de zege over het steenen. In de tweede vertelling wordt de eerste heerschappij der Zweden geschilderd en de vereering van Frej in Upsala. ‘Ane’, de hoofdpersoon, bereikt een hoogen ouderdom, maar zijn krachten verslappen. Bizonder trekt mij aan de legende van ‘Adil en zijn Goudsmeden,’ waarin heldenroem en eer de kostbaarste kleinoodiën zijn van den strijdsman en waarin wij leeren ‘dat het ijzer van den ploeg en het zwaard beter is dan het goud van den ring om den arm.’

‘Gustaf Vasa, komt gij niet spoedig met uwe Dalecarliërs?’ zijn de laatste woorden van het boek. Het geheele tijdperk van het legendarisch-historisch begin van het Zweedsche volk tot aan de komst van Gustaf Vasa, wordt door Heidenstam in één-en-dertig vertellingen behandeld. De stijl is dichterlijk, de woordenkeus uiterst verzorgd, zooals wij dat gewoon zijn van den schrijver der *Karolinerna* en *Folkungaträdet*, die zoo nauw samenhangen met *Svenskarna och deras Höfdingar*.

D. LOGEMAN-VAN DER WILLIGEN.

De toekomst van Zuid-Afrika in den strijd tegen de Engelsche invloeden.

Wat zal er in Zuid-Afrika gebeuren met onzen stam en met onze taal tegenover heit machtige Engeland en de wereldtaal het Engelsch?

Dat weet God!

Maar wat bij andere volkeren onder onze oogen is gebeurd, laat wellicht gissen wat de toekomst brengen kan.

Sedert ruim eene eeuw hebben wij in Europa allerlei groote stroomingen gehad in de algemeene beschaving.

Alzoo de verovering van de gelijkheid der burgers vóór de wet, grootendeels als een gevolg der groote Fransche Omwenteling. Vóór 1789 was er in Europa geen enkel land, waar niet de geestelijkheid en de adelstand (benevens nog andere bevoorrechte minderheden) ingericht waren als geslotene kasten, die in alles bevoordeeligd waren boven de groote meerderheid hunner tijdgenooten. Daarvan zijn heden schier alle wettelijke sporen overal verdwenen.

Ook de strijd der volkeren voor politieke zelfregeering, die geleid heeft tot het parlementarisme en tot het bekomen van beschermende Grondwetten ten bate der onderdanen tegen de willekeur der vorsten. Vóór 1789 waren er slechts drie staten in Europa met eene zelfregeering gezegend: de Nederlandsche Republiek, Engeland en Zwitserland. In dit begin onzer twintigste eeuw zijn er in geheel Europa maar twee landen meer met eenen absoluten vorst: Rusland en Turkije, en beide hebben dan nog in den allerlaatsten tijd eene brok parlementarisme en eene papieren Grondwet gekregen.

Ook het streven naar eene betere verdeeling der aardsche goederen onder de menschen. De stoffelijke toestand der arbeidende klassen is overal vooruitgegaan, de loonstandaard is gestegen, de

werkmanswoningen zijn ruimer en gezonder, de voeding is menschelijker geworden. De sociale vraagstukken worden overal bestudeerd en zullen trapsgewijze worden opgelost.

Eindelijk de beweging der nationaliteiten. Zoo goed als al de volkeren van Europa zijn er door bewogen geworden. Stammen en talen, die men dood waande, zijn als Lazarus verrezen en hebben hunne plaats onder de zon geëischt en gekregen. Sedert honderd jaar is daardoor de politieke kaart van Europa onkennelijk veranderd. Het verbrokkelde Duitschland en het verbrokkeld Italië zijn tot eenheid en macht gekomen. Het groote Turksche rijk is uiteengevallen en uit zijne brokstukken zijn reeds de vrijgemaakte rijken Griekenland, Servië, Bulgarije, Rumenië en Montenegro gesproten.

In andere landen ging het zonder uitwendige barsten, maar met ingrijpende hervormingen: alzoo in Hongarije, in Bohemen, in Finland, in Vlaamsch België, enz. Overal hebben de halfdoode stammen en talen zich springlevend opgericht, de kleine niet minder dan de groote. De beweging der nationaliteiten heeft door gansch Europa haren triomftocht aangevangen, dien niets heeft kunnen tegenhouden.

Waarom zou diezelfde beweging in Zuid-Afrika onder onze Nederlandsche stam- en taalbroeders de Boeren niet evenzoo kunnen zegepralen?

Maar - zal men zeggen - het handvol Boeren, ten getale van minder dan een millioen, met hun Zuidafrikaaansch dialect, verkeeren in gansch andere omstandigheden dan de bedreigde stammen en talen van Europa. Inderdaad, in Zuid-Afrika staat een klein afgezonderd volk tegenover de grootste koloniale mogendheid van onzen tijd. En het Zuidafrikaansch Boerendialect staat tegenover de meest verspreide onder de wereldtalen.

Is die strijd niet ongelijk, ja, hopeloos? Moet hij niet, ondanks den heldenmoed der Boeren, uitloopen op eene onvermijdelijke nederlaag, naar het voorbeeld hunner laatste heldenworsteling tegen Engeland, van October 1899 tot Juni 1902?

***

Stellig verschilt de toestand der Boeren in het verre Zuid-Afrika in menig opzicht met onze Europeesche toestanden. En toch!

In Europa kan men ook twee kleine zwakke stammen aanwijzen, die zich in 't begin der 19e eeuw even hulpeloos en wanhopig als de Boeren ieder tegenover eenen almachtigen stam en eene opslorpende wereldtaal bevonden, en die toch niet zijn bezweken: de Czechen van Bohemen en de Vlamingen van België.

Door de uitroeiing van het protestantisme ten gevolge van den Dertigjarigen Oorlog waren de Czechen van Bohemen verduitscht en verkwezeld geworden. Zij stonden met hun vervallen Slawisch taaltje tegenover het machtige geleerde Duitschland en de groote Duitsche taal. Tot omstreeks 1820 was in Bohemen alles Duitsch wat de klok sloeg. Aristocratie, kerk, universiteit, politiek, school, schouwburg, alles sprak Duitsch. De beschaving kende er geene andere voertaal. Alleen aan den haard der kleine burgerij, der loonarbeiders en der veldbewoners weerklonk nog de verachte moedertaal. Zij was eene Asschepoester geworden, wier dagen geteld schenen.

In minder dan honderd jaar is het Slawisch integendeel ten troon gestegen. In de hoofdstad Praag vindt men, naast de oude kwijnende Duitsche universiteit met eenige honderden studenten, de nieuwe Czechische hoogeschool met een paar duizend studenten. Naast den half ledigen Duitschen schouwburg rijst de nieuwe prachtvolle opera der Czechen op. Zelfs de aristocratie is bekeerd en spreekt de volkstaal. Ja, de Duitschers worden nu overal achteruitgezet en klagen - soms niet gansch ten onrechte - over verdrukking, zij die sedert de 17e eeuw, sedert de uitroeiing van het protestantisme in Bohemen, het land ten hunnen bate hadden uitgebuit en onderdrukt.

Zedeles: Een klein volk met eene kleine bevolking en met eene kleine taal komt er toch bovenop, indien dat volk *wil wat is recht*, naar Ledeganck's gulden woord.

Een tweede voorbeeld daarvan, dat ons nog veel nader ligt, is de Vlaamsche Beweging in België.

Evenals in Bohemen is bij de Vlamingen het begin der nationale rampen geweest de uitroeiing van het protestantisme door den vreemden veroveraar (hier Spanje). De Vlaamsche protestanten - de kruim der bevolking - weken uit naar Holland, Zeeland, Utrecht en Friesland en zij hielpen er niet weinig mede om van de kleine

Republiek der Vereenigde Nederlanden de grootste koloniale zeemogendheid van den tijd te maken. Het waren Vlamingen en Brabanders, die na den val van Antwerpen (1585) de grootheid van Amsterdam gingen stichten. Vóór de uitwijking der Zuid-Nederlanders strekte zich die kleine stad slechts uit tot aan den Singel bij den Dam. In 1610 was de stad tiendubbel uitgebreid met het graven der steeds wijdere halfronden der Heeren-, Keizers- en Prinsegrachten. Amsterdam was de erfgename van Antwerpen geworden. In de 16e eeuw was de Scheldestad het Londen van den tijd geweest: de eerste geldbeurs der wereld, de eerste haven der wereld, tevens de hoofdstad der boekdrukkunst in Noord-Europa. In de 17e eeuw is Amsterdam dat alles, met Rembrandt en Vondel er bij.

Zuid-Nederland integendeel, ontvolkt en beroofd van de politieke en godsdienstige vrijheid, zinkt in een diep verval. De Fransche taal, reeds die der aristocratie sedert de hertogen van Bourgondië, wordt de eenige tolk der gedachten, daar de Nederlandsche taal verwaarloosd en geschuwd wordt als zijnde die der Calvinisten en der andere ketters van 't Noorden. Het land, dat Maerlant, den *Reinaert*, Ruusbroec, Anna Bijns en Marnix had voortgebracht, ziet zijne guldene moedertaal vervallen tot lompe boerendialecten, algemeen veracht.

Na Waterloo beproeft het Koning Willem I het Nederlandsch weer in eere te stellen in gerechtszaal, bestuur, school en parlement; maar de Vlamingen, misleid door hunne Roomsche geestelijkheid, petitionneeren in massa (zelfs met kruisjes, als zij niet schrijven en onderteekenen kunnen) tegen hunne eigene moedertaal, die men hun zegt eene vreemde taal te zijn: *het Hollandsch!*

De Omwenteling van 1830 zet de kroon op de verfransching. Het Nederlandsch wordt uit alle officieele sferen verbannen en de Vlamingen helpen er geestdriftig aan mee, wat de aristocratie en de burgerij betreft. De massa van 't Vlaamsche volk (stadarbeiders en boeren) blijft lijdzaam en overschillig. Het volk leest *niets*. Er zijn goede Fransche dagbladen voor de hoogere standen in elke Vlaamsche stad; voor de Vlaamsche lezers heeft men enkele armzalige weekbladen en een paar persorganen, die twee- of driemaal ter week verschijnen. Slechts in 1844 sticht men in de hoofdstad Brussel voor de

drie millioen Vlamingen van dien tijd een eerste blad, verschijnende alle dagen, en het sterft binnen het jaar. En de overige Vlaamsche advertentie- en renteniersblaadjes drukken op 100, 200, 300 ex., een enkel, *Den* (sic) *Vaderlander* van Gent, op iets minder dan duizend. Wie zou in de jaren 1830-1840 niet geprofeteerd hebben, dat in Vlaamsch België die stam en die taal onvermijdelijk moesten doodbloeden en smelten als sneeuw vóór de zon van het zegevierende Fransch en van de groote Fransche wereldbeschaving?

En toch is 't tegendeel gebeurd.

Omstreeks 1840 begon de Vlaamsche Beweging van Jan Frans Willems en zijne bondgenooten het Vlaamsche volk wakker te schudden. Hendrik Conscience schreef boeken, die zijn volk weldra verslond. Hij leerde den Vlaming lezen. Peter Benoit leerde hem zingen in zijne taal. Julius Vuylsteke leerde hem ter stembus gaan voor zijne rechten en tevens vrijzinnige boeken lezen. Edward Coremans dwong de taalwetten af in de Kamers. De Vlaamsche pers werd, met hare centenbladen, machtiger dan de aristocratische Fransche der hoogere standen. Tot in de minste dorpen worden heden in Vlaamsch België dagelijks meer dan driehonderd duizend Vlaamsche bladen gekocht en gelezen.

De toekomst is heden in Vlaamsch België aan de Vlamingen en aan hunne taal verzekerd. Zij zijn de meerderheid in het koninkrijk, zij moeten maar gebruik maken van hunne grondwetelijke rechten en machten; en zij doen het meer en meer, daar zij eindelijk twee eigenschappen, die gedurende een paar eeuwen schenen verloren gegaan, beginnen te herwinnen: zelfbewustzijn en eigenwaarde.

Zelfde zedeles als voor de Czechen van Bohemen: Een klein land met eene kleine bevolking en met eene kleine taal komt er toch bovenop, *als de volkswil er is*.

Men heeft geen bloed te vergieten. De ‘stille krachten’ werken en zijn onverwinnelijk.

* * *

En nu Zuid-Afrika?

Wanneer men scherp toeziet, zelfs uit de verte van Europa, komt het duidelijk voor, dat onze taal- en stambroeders de Boeren,

ondanks de nog bloedende wonden hunner militaire nederlaag, in eenen gunstiger toestand verkeeren dan de Vlamingen op 't oogenblik der Belgische Omwenteling van 1830, die voor hunnen stam en hunne taal eene doodelijke ramp mocht schijnen.

Immers, de zedelijke krachten, die de Vlamingen alsdan misten, bezitten de Boeren in den hoogsten graad: zelfbewustzijn en eigenwaarde. En - de laatste oorlog heeft het bewezen - men mag er bijvoegen: een heldenmoed om alles ten offer te brengen voor vrijheid en onafhankelijkheid, zooals de wereldgeschiedenis er maar voorbeelden van kent in 't oude Griekenland, in 't oude Rome en bij zeer dungezaaide moderne volken.

In 1830 waren integendeel de Vlamingen verbazend laag gezonken. De hoogere standen waren apen van Frankrijk; de lagere standen sliepen en snorkten als ingedommelde schapen of ossen, ik zei bijna: zwijnen. De moedertaal der Vlamingen scheen voor altoos opgehouden te hebben als tolk van verhevene gedachten dienst te kunnen doen. In 't openbaar weerklonk zij nergens meer, tenzij als plat dialect uit den preekstoel der Roomsche priesters, 's Zondags, in de dorpskerken en in de kerken der nederige volkswijken binnen de verfranschte steden, waar de beschaafden naar Fransche sermoenen gingen luisteren.

En de Boeren? Zij lezen iederen dag eene bladzijde prachtig Nederlandsch uit hunnen Staten-Bijbel en de verhevenste opwellingen van hun gemoed en van hunnen geest zijn met die heerlijke taal des Bijbels verbonden en saamgegroeid.

In 1830 hadden de Vlamingen meegeholpen om de Hollanders en hunne vreemde taal te verjagen.

De Boeren hebben het edelste van hun bloed vergoten, hunne hoeven laten verwoesten en verbranden, hunne oogsten laten vernielen, een deel hunner vrouwen en kinderen door smetziekten zien wegmaaien in de folterkampen van Lord Kitchener, - om hunne vrijheid en hunne taal te verdedigen.

Vangen zij niet den beslissenden strijd in veel betere zedelijke voorwaarden aan dan de lamlendige, onwetende, onzelfstandige, half verfranschte Vlamingen van 1830?

Tot 1873 (meer dan 40 jaren na 't jaar dertig) hebben de Vla-

mingen moeten wachten, om hunne eerste taalwet te bekomen, waarbij zij niet meer ter dood zouden veroordeeld worden zonder een enkel woord te hebben begrepen van het gesprokene van hunnen advocaat en van hunnen aanklager, noch van den tekst van hun doodvonnis, na zelfs door tusschenkomst van eenen taalman ondervraagd te zijn geworden.

De eerste Vlaamsche redevoering in de Kamer te Brussel dagteekent van 1888 en deed eenen storm in 't Parlement en daarbuiten ontstaan. Slechts sedert de invoering van het algemeen stemrecht in 1894 spreekt nu en dan een moedig lid Nederlandsch in onze Kamer te Brussel, onder het gemor en het gesis der Waalsche leden.

Van den eersten dag na de nederlaag spreken de Boeren ongestoord hunne taal in de Parlementen van Kaapstad, Pretoria en Bloemfontein.

De Vlamingen wachten nu nog, na 80 jaar, op eene Nederlandsche Hoogeschool. Sedert jaren bezitten de Boeren eene opkokomende Nederlandsche universiteit te Stellenbosch; enz., enz.

Indien de lamlendige Vlamingen uit hun graf verrezen zijn en op weg om de victorie te winnen, waarom zouden de veel gezondere, onbuigzame Boeren het niet kunnen?

* * *

Uit de geschiedenis der Vlaamsche Beweging sedert 1830 kunnen zij overigens veel leeren, om enkele gevaarlijke klippen te vermijden.

Evenals de Vlamingen tegenover Frankrijk en de Fransche taal, moeten zij eerst en vooral leeren inzien, dat de Engelsche taal en beschaving, hoe machtig ook, niet alles zijn in de wereld. In Europa is zelfs onder onze oogen de Engelsche macht, op meer dan één gebied, *en recul* tegenover Duitschland.

De studie der wereldgeschiedenis kan de oogen der Boeren openen. De historische kennis komt hun gewoonlijk uit Engelsche boeken, gelijk voor den Vlaming uit Fransche. Die historiewerken verkondigen den lof van het eenige Engeland (of van het eenige Frankrijk).

Goede, onpartijdige Nederlandsche handboeken over de

wereldgeschiedenis zouden in Zuid-Afrika moeten gebruikt worden op alle scholen, om er aan de jeugd te leeren, dat meer dan één volk (niet Engeland alleen) het gewicht der wereldbeschaving heeft helpen dragen: na de oudheid eerst de Germanen, daarna Frankrijk, met de Renaissance, Italië en Spanje, daarna opnieuw Frankrijk, daarna Nederland, Engeland en Duitschland, en nu zijn heden ten dage de Slawische volken en ook, buiten Europa, Noord-Amerika en Japan op den voorgrond getreden; terwijl op den achtergrond kleine volkeren als het Nederlandsche in de verrijking van den gemeenschappelijken schat der beschaving eene gewichtige rol blijven voortspelen.

Met de verdrijving der historische leugens uit de scholen zou ook het onverdiend *prestige* van Engeland in Zuid-Afrika geknakt zijn.

Op een ander gebied is het taalparticularisme met ‘die Afrikaanse taal’ ook een groot gevaar voor de Boeren. Dat zij zich aan de Vlamingen spiegelen.

Niet meer voor hen dan voor de Vlamingen is het Nederlandsch van den Staten-Bijbel eene kunstmatige, vreemde boekentaal. Zij leeft nog onder de Boeren op al de kansels hunner Nationale Hervormde Kerk. Zij hooren haar eerbiedig iederen Zondag aan in de preek van hunnen godsdienstigen herder. Zij laven er zich iederen dag aan in hunne Bijbellectuur. Hun Boeren-Afrikaansch is niet meer verwijderd van het Nederlandsch dan de Vlaamsche boerendialecten van 1830.

Wij, Vlamingen, hebben ook onze taalparticularisten gekend, die het Hollandsch wilden weren en ons in den benepen horizont van 't West-Vlaamsch of zelfs van 't Limburgsch wilden insluiten. Het is eene voorbijgaande ziekte geweest. Heden is de zegepraal van het gemeenschappelijk Nederlandsch volkomen. Het West-Vlaamsch dient alleen nog tot het goede: tot verrijking der Nederlandsche taal en letteren in de gedichten van Guido Gezelle en in de romans van Stijn Streuvels.

Naar het voorbeeld der Vlamingen moeten de Boeren het Nederlandsch van hunnen Staten-Bijbel handhaven als officieele en intellectueele taal. Door die gemeenschappelijke Nederlandsche taal

zullen de Boeren in voeling blijven met de rijke en eeuwenoude Nederlandsche letterkunde en met de geleerde, verfijnde, alzijdige Nederlandsche beschaving. Stellen zij, tegenover de machtige Engelsche wetenschap, letteren en beschaving niets dan hunne opkomende zwakke, stamelende ‘Afrikaanse taal’, dan is het de intellectueele strijd van den leemen tegen den ijzeren pot.

Met Nederland en de Nederlandsche wetenschap, letterkunde en beschaving als leunmuur tegen Engeland kunnen zij 't winnen.

Ook een ander punt is van het hoogste belang. Zoolang zij nog geene volledige bloeiende Nederlandsche Hoogeschool in Zuid-Afrika bezitten, moeten zij al hunne studenten naar de Hollandsche hoogescholen of naar Gent[1] zenden, en niet langer naar die van Engeland en van Schotland. Dat is bij den duivel te biechte gaan. Men zendt de jongelingen als Afrikaanders naar Europa, en zij keeren als bewonderaars van Engeland en van zijne taal, soms als Engelsche wijsneuzen, naar Afrika terug. Integendeel zouden zij uit Nederland of uit Gent als apostels der Nederlandsche wetenschap en beschaving terugkeeren, als overtuigde voorvechters voor het behoud van den Nederlandschen stam aan de overzijde van den Evenaar.

> Hier en aan den overkant,
> Hier en daar is Nederland.

Wij, Vlamingen, die ons nagenoeg in dezelfde toestanden bevinden als de Boeren (en nog veel erger dan zij), wij voelen zooveel voor hunnen strijd. Ja, veel meer nog dan de Hollanders zelven.

Ook het voorbeeld onzer Vlaamsche Beweging sedert 1830, hoe traag en lamlendig wij ook waren, is van aard om de Boeren te sterken en op te beuren in den zwaren strijd, dien zij aanvatten. Maar zij zijn beter dan wij; en zij zullen het sneller doen en het verder brengen dan wij.

Februari 1909.

PAUL FREDERICQ.

(1) Vooral voor de taalstudie kunnen de Boerenstudenten gerust naar de reeds ten deele vervlaamschte Faculteit der letteren van Gent komen en er kennis maken met den Vlaamschen taalstrijd, die hen meer aangrijpt dan de rustige toestanden van Noord-Nederland, zooals de Zuid-Afrikanen, die reeds te Gent sedert 1903 studeerden, eenparig getuigen. Het zijn de heeren Dr. P.J. du Toit, Dr. Leo Fouché, van Cittert en W. de Villiers.

De Schoonheid.

't Zijpelde druppelkens.

De ganse dag was het helder geweest in blijdschap van najaarspracht. Weldoende hitte trilde: wellust en warmte in ware zomerlucht. Laatste Oktoberzon die de lanen en dreven in kleur van goud en geelheid tooit, in wondere schijn van goud, vermengd met rood en brons en oker. Tinteling van tonen, verzachtend voor het oog, ontwend reeds aan de schelle schittering van zomerzon en licht. 'n Dag die terugroept de vervlogen herinnering aan àndere dagen vol glans, en in menigte de wandelaars uitlokt. Men wordt zoo graag bedrogen! Met zó innig genot en genoegen verbeeldt men zich dat lang, zeer lang zal duren 't geluk dier heropbeurende zomerweelde, begocheling van gezondheidshoop voor de kwijnende kranke, die z'n lichaam en z'n betrouwen koestert in de gulden middaggloed. En de vrouwen, bij die korte afneming van guurheid in 't weder, bij die lieve schitterglans van zachte zonnestralen, leggen pels en mantel af en verschijnen nog eenmaal in lachende tooi van wit. Daar trippelen zij vlug en slank, de welgevormde lijfjes als gegoten in hun spannende kledij. Bevallig en mooi, en bewust van de macht hunner schoonheid. Ze pralen en pronken en murmelen met fijnrode lipjes flemende woorden, zegevierend door de verlokking van liefde. Hier is de heerschappij van de Vrouw! De sierlike vorm van 'r lichaam in glorie van jeugd, de verrukking harer verleidende leden! Gaat er niet bij ieder van ons, overwonnen slaven der Schoonheid, in levend vrouwelik beeld, onvrijwillig 'n grote begeerte op, overweldigend gàns onze rede, tot bewondering dwingend en soms tot bevend genieten in roes van gloeiend bezit? Wie dan is bij machte dat gevoel te overwinnen, wie wederstaat aan die zinnebekoring, òpbruisend wild in bedwelming van passie en zieden van bloed, zooniet hij die gewoon is het lijf te vernederen door moed en verlochening en zich verheffen kàn tot de

ziel?... Die tengere schepsels (hoe zwakker, hoe zekerder) leiden ons àl tot lichamelik genot en lachen ons, wijzeren, sterkeren, uit, wanneer we, ontzenuwd, verslagen, nederknielen vóór hùn ellendige zwakheid!

Daar huppelen ze liefelik op hun dansende voetjes! Guitig lachen de mondjes; de handen en armpjes, in mollig bewegen, doen zo aardig... zo aardig... en hun kozende, vleiende lipjes, ze babbelen, ze babbelen. Waarover? O, vraag het niet! Breek niet de broze illuzie! Hoe zacht en hoe strelend nu,... en toch zo wreed in stonden van hardnekkige wil! Hùn is de zege! Hùn behoort de wandeling gàns! De jonge vrijer groet minzaam... véél minzamer de ouwe!...

Er is lafheid in de buiging van z'n lichaam, dat voor haar zich kromt ten gronde; lafheid in de vrees waarmee hij tot ze nadert; en hoeveel lust naar verboden genoegens brandt in z'n fonkelende blik! Zie die ouwe voorbijgaan, hoe hij passievol loert naar de Schoonheid, pas ontloken, met 'r gezonde blos van jeugd en lach van reine eenvoud, - naar rijper, voller vormen en forse lenigheid van méér gespierde leden! Zie: naar kind en maagd en vrouw - wen schoon en bekoorlik - loert-i met loense, wrede roofvogelenblik, loert-i verstolen en vreest dat men bemerken zou hoe ziekelik-driftig hij beeft. Het ruisen van 'n kleed doet 'm rillen. Hij snuift òp de geur van hun lichaam en vertrekt de bloedloze lippen tot 'n grijns van afgunst. Machteloosheid die vernedert! O, z'n jonge, joelige jaren àl vervlogen, en verzwonden uitbundige lust, begeerten zonder weerstand, genuchten zonder rouw! Loutere genieter, bleek hem het leven eindeloze wellust, tot grijsheid afmatting meesleurde en rimpeling van voorhoofd, onvastheid van hand, kaalheid met de ellendige kromming van schouders en lijf. O wankele voet, wat heeft hij u nutteloos verwenst! Hij slaat de ogen neer en mompelend, suf, vervolgt-i z'n weg.

En gij, eenzame, verbijt uw smart, verlatene, die niet bemind wordt! Wèl somber voor u is het leven wanneer ge die vreugden, die vriendschap aanschouwt en geen deel nemen kunt aan 't verlokkend genot. Wèg van hier! Want het zicht van die lachjes en lonkjes is pijnlik en droefheid brengt wanklank in 't gejuich der genuchten. Maar vertroost u: ook hier is veel *schijn* en àl heet geen vreugde wat liefelik glimlacht of luidruchtig schatert.

Nòg vrouwen, nòg kinderen, nòg meisjes!... Alléén of bij groepen, elkander omarmend of plagend: hier 'n koppel geliefden op wèlgekende, afgemeten stap, daar zoete familiekring in kozende pret. Lachjes en leute òveral, òveral! En wederom bewonderaars, stille, uitbundige, jonge en ouwe. O, die vlugge meisjes, vlinderend heen en weer, met hun bonte korte kleedjes en prachtige benen! Ze lopen, ze springen en - schalkse bekoring, komt er gluren 'n wit gebekt broekje of rokje! Onophoudende verlokking van schoonheid in allerlei vorm en leest en kleur, ik heb u innig lief! Ik bewonder u, o Vrouw,... maar om uw lichaam alléén in statige tred of in buigende plooi; om uw wezen, waar 'n glimlach of 'n traantje wonderen van glans of droefheid wekt en... o bizonder om uw ogen, zacht tintelend, scherp-turend; gloeiend of rustig; verlokkend, afwerend, ààntrekkend; bevallig steeds in àl de schakeringen van licht en kleur, nu blijde, nu treurig, dan flikkerend of somber, guitig, wild of vol grootse levensernst.

'n Hymne ter ere der schoonheid is de pracht van het lichaam der vrouw, in edele naaktheid en euritmie van lijnen, in uitgekozen kleding idealizerend heur vormen, opwekkend onze verbeelding en liefde. Doch wanneer eene ziel haar ‘begeestert’ - o dàn wordt zij aanbiddelik-schoon; dàn eerst, wen zij 't leven bevroeden, 't gróót leven begrijpen kan in òpbruising van vlijmende smart en soms pijnigend genot, in opwelling van grondeloze droefheid... het vòlle mensenleven met z'n schampere schorre vloek en z'n dank van allelûyah's!

Duisterheid viel, de schoonheid verdween. En verbroken ligt de betovering van één dag... 't Wordt nu koud met 't neerzijpelend vocht. Hier en daar nog 'n koppel... fluistering en lipgezoen... Verlatenheid waar kort geleden vreugde was. Hoor! muziek in de verte! 'n Andere vreugd, o zoekenden, lokt u, veel doller dan 't genot van zoëven. Geniet, want het leven is kort, en lang en koud is de duisternis der graven...

Eenzaam dwaal ik rond en denk aan vervlogen Geluk,... onbereikbare Schoonheid en ondoofbare wensen in mij....

J.M.

Uit *Katholieken Boven!*, Hasseltse straatschetsen.

Lente-Brief.

Divagatiën van 'n vrijgezel van 40 jaar, die per ongeluk verliefd geworden is op een maagd van 18 zomers (laatste liefde).

Ik zie, ô Lieve, in uwe oogen een seringen-takje bloeien... De luwe adem, die uit uwe verfrischte lippen hijgt, is zwoel van lentegeuren en streelt rond mijn gelaat met de geurigheid der eerste voorjaars-bloemen en met de zoele zoetheid van een Mei-windje... Uwe wangen kleurt de zacht-roze broze teerheid van versch-ontloken balrozen: wanneer ik ze kus, dan proef ik met genot hunne deugddoende frischte en renschheid op mijnen mond... maar uwe lippen zijn heet, die mijne lippen doorwarmen, en me begeerend vóór U doen zinken, op mijne knieën, krampachtig drukkend uwe weeke handen, om te bemeesteren de aanhitsende en kwellende begeerte, die in me stijgt, naar inniger communie...

't Is, alsof er door U een versche adem van leven rhytmeerde, alsof eene jonge schepping heel uwe carnatie hernieuwde, uw wezen - dat ik nochtans alreeds beminde met zoo'n vrome en machtige passie - terugbracht tot een nieuwer, jonger en schooner wezen, dat me daarom nog liever en heelemaal onmisbaar worden moet.

Kom, rust nog eens met uw teer hoofdje tegen mijn schouder en laat me opnemen in me heel uw zicht, heel uw geur. Ik voel dan weer de lenigheid van uw lee, die plooit in mijn armen, met blije overgave...

Mijn hovenier vertelde me dezen morgen - ik heb vandaag nog niet den tuin bezocht, gevangen als ik me voel in deze kamer, door al wat er in me uwe tegenwoordigheid doet gedenken - dat de Lente was gekomen... Maar ik heb zijne woorden niet begrepen, toen... Nu zie ik de Lente: de Lente in U, uwe Lente, en dóór U, zie ik de

Lente: ge zijt het medium van mijn leven en buiten U ben ik blind geworden voor de uiterlijkheid van al de dingen, die niet uwe herinnering verwekken... Hij zei me dat het weer zoel was... uwe wangen zijn zoel... dat er een warm windje blies... uwe lippen zijn warm... dat blij de zon over de grasperken straalde... in uwe oogen schemert er een licht, zoo zonnig, zoo prachtig-heerlijk, dat het me verblindt en me beroest met zijne zjonnevonking... dat op de seringastruiken de purpere en witte trossen van versch-opengesprongen bloemen wuifden... de zijïge huid van uw voorhoofd spant witter en blinkt van purer blankheid dan de seringen en geen enkele bloem uit mijnen tuin bloeit met de fijn-doorschijnende, teer-zachte nuancen van uw vleesch... dat het park geurde... uw geur is anders streelend en bedwelmt me met eene onzegbare bekoring... dat al bloeide... och kom, ik ken geen enkelen tak, die soepelder naar de pranging van mijne vuisten buigt, die ranker neigt de weelde van zijn loof, dan uwe gestalte, wanneer ik U omvat en U naar me neertrek.

Vertel me van de Lente, lieve...

Wanneer ik U bezie, zooals ge daar soms ligt, in mijne armen - door het venster dringt een straal, die U gansch aureoleert en met schemergloed omtoovert - en bemerke, zoo innig-verteederd, aangedaan, de heerlijke volheid en de rijke zwaarte van uw jong-lenig lijf, terwijl de incantatie van uwe frissche zinnelijkheid me naar U toeneigt, dan voel ik, ja, hoe weidsch en hoe luisterrijk en al-verlichtend en al-verwarmend, de oppraal dezer late Lente zijn moet.

De Lente heerscht buiten overal, in heel de oneindige wereld... en de Lente heerscht in U, ze huist in U, ze heeft uw lichaam uitgekozen: een andere krachtige rhythmus van nieuw leven, van volsterke voorjaarsherboring slaat door uwe aderen, door uw bloed, door uw vleesch, door heel uw lijf, door al uwe zinnen... en door al de boomen en de struiken en de planten uit de open lucht.

Zoo voel ik ook - ik wil van dankbaarheid uwe reine handen kussen en den zoom van uw kantenkleed drukken op mijn verhitte hoofd - eene Lente in mij komen, in mij, eene Lente, ofschoon 't reeds lang herfst in mijn hert.

Melieve, ge zijt de zaligende Kirké... ge taakt met de roede uwer jonge zuiverheid de vervuilde lompen van mijn driftenkleed, met

den adem uwer ongekuste borst streelt ge over mijn bestoft en bevuild aangezicht... en recht sta ik, vóór U, opnieuw net en schoon, rein lijk toen ik een knaap was, in de rijke kleeding nu mijner gelouterde mannelijkheid... uw adem rilde over mijn gelaat, lijk een vagende damp, en weer staart mijn wezen op naar uwe heerlijkheid, met blijverwachtende en trouw-geloovende oogen - alsof het nooit de bijtende assche der ontheiliging had gedragen en niet de bittere tranen der ontgoocheling het doorrimpeld hadden... Mijne aanbeden, heilige, moederlijke Kirké...

Ik draag op mijn lijf de smet van vele schuld... maar uwe liefde, ô Zalige Vrouw, zal me reinigen, me dompelen in een bad van lustrale wateren, waaruit ik weer stijgen zal, in herwonnen heerlijkheid en glans van 'n wetende onschuld... uwe liefde zal het onkruid der overspelige liefden wieden uit mijn arm hert... hare vlammen zullen al de groezen der onwaardige driften verbranden en daarna zal uw adem de vlekkende, leelijke assche verstrooien.

Ge zijt de baan van het nieuwe leven dat ik inga en waarvan mijne liefde me de richting wijst... ge zijt het hert van mijn bestaan, waarheen al het verijzerde bloed mijner aderen henenstroomt... Ge zijt alles in mij... Uw wezen is de boom waarvan ik alle dagen de geluksvruchten plukken wil, de bron waaraan ik alle dagen den vrede drinken wil, de mijn waaruit ik alle dagen mijne vreugden zal putten...

Door uwe goddelijke aanraking, door het geschenk uwer aandachtigheid en uwer bezorgdzaamheid, leef ik nu weer in staat van gratie, in staat van oneindige sereniteit, in staat van allerechtste, allerinnigste gelukzaligheid.

Zon... licht... blauwe hemelen...: eene Lente...

Wat geeft het nu, Melieve, dat ik andere vrouwen heb bemind, dat ik heb gesmacht en gekreund van wellust en van genot op vurige deernenmonden, dat mijne lippen nog kleven van het kwijl dat wilde kussen hysterisch-woedend er op drukten, dat mijne armen hebben omvat en mijne handen betast en benepen het naakte lichaam van plichtvergeten zondaressen, dat mijne kleeren nog zijn doordrongen met de patschoeli en peau-d'Espagne-geuren van publieke vrouwenlijven? Ik weet het: ik heb de zalige liefde ontheiligd...

Maar gij, ge hebt me toch vergeven? Die vergiffenis maakt

alles goed, neemt heel 't verleden weg. Niets meer leeft in mij dan Uw beeld en Uwe herinnering...

Melieve, 't is Lente... Lente in U... Lente in mij... Lente rondom ons...

Kom, laat ons gaan door den lente-tuin onzer Liefde. We zullen elkaar de hand geven en in onze saamgestrengelde vingeren houden, hoog omhoog, den bloeienden tak van den nieuwen tijd, den bloeienden tak der hope...

Antwerpen, Mei 1908.

ANDRÉ DE RIDDER.

Zomer-Delirium.

Lijk een droom, een zalige droom in wondere tooverwereld, zoo was vol stille heerlijkheid, in effen glans en eenige donzige vreugde, stond na stond, zonder stoot of schok, snel afrijgend het kostbare snoer der rassche uren, die dag verslopen, al te kort, in een en zelfde waas van onberoerde weelde... Nu viel de schoone avond.

Zij hadden voortgewandeld, lijk door eene roze wolk - doortinteld met gulden licht - die hen had gescheiden van alledaagsche aarde. En ze waren gegaan de stedemuren uit, die hen, op andere dagen, gevangen hielden, de velden door, in slanke ontluiken en openbloeien hunner jeugd. Voor hunne zielen was het nu een volle opgang in die zomerpracht, zoo kwistig rondgespreid te allen kante, een doordringen, wijd en diep, in elk hunner wederzijdsche gepeinzen, een volmaakte eenklank en eenstemmigheid hunner gevoelens, ten toppunt hunner liefde.

Want 't was Zomer, en overal blonken de volle vruchten en stond de oogst te wiegelen op de veie velden. Het sap der boomen en der planten, dat heel den winter had gesluimerd en in de Lente in gisting was ontstoken, was nu ten kruine gestegen, en bloem en blad waren uitgeschoten in dichte trossen, die stonden te glanzen en te schemeren in de ziedende zon dier dagen... Wellustig zwierden over het land de prikkelende geuren der kruiden, welke in de hoven balsemend ademden, zwijmelig op hunne stengels, geknakt van rijpheid, van 't overvloedig levenssap en neigend onder den vurigen zonnekus.

En de lucht ook was zwanger, opgepropt met leven, zat van lust, door al die geuren en dat zon-gekletter, het gewieg der vruchten in de gaarden, en het gegons van bieën en wespen.

't Waren twee schamele, twee arme menschenkinderen uit de groote, verre stad, waar ze nietig en onbelangrijk voortwoekerden, ongeteld in 't dagelijksch gewoel der ontelbare wroeters-menigten.

Nu hier, in de verre, gulden deining van 't vette, rijke land miek hen hunne liefde groot...

Hoe die liefde geboren werd?

Heel eenvoudig, zonder groote feiten of te overvloedige woorden, lijk 't meestal in het leven gaat: simpel en halvelings onbewust, door 'n toeval.

Hij, hij was een van die armzalige klerkskens die van hun zestien tot hun zestig jaar voor eenige franks per maand adressen schrijven en brieven afdrukken.

Zij, een naaisterken, ergens op een vierde, van den vroegen morgen tot den laten avond, bij het lamplicht, heur vingers doorprikkend, heur borst verengend en heur oogen verdoovend op allerlei verleidende prachtstoffen.

Zijn kantoor en heur winkel waren beide in dezelfde straat, recht overeen gelegen... en als ze dierf heur blikken neerslaan in de ruime zaal daaronder, waar vele kribbeleers wrochten, dan zag ze hem zoo dikwijls op zijn pen zitten bijten en haar betrachten met groote aandoenlijke oogen, waarin aanbidding lag!

Zij voelden zich van verre, ofschoon gescheiden door de breede straat, waar diep onderin gedurig rumoer en woeling gonsden, eenigszins lijk verwanten, als lijdend 'n zelfde ellendig levenslot.

En het bewustzijn van die verwantschap, te zamen met de bewondering voor heur gracie die hij zoo heftig doorvoelde en die zij met haren vrouwentrots zoo heerlijk vond en aanvaardde als eene hulde, vestigden aldra en zonder bepaaldere ontboezeming de liefdeverzuchting, die al lang, onbestemd en vaag, alomvattend, in hunne borsten woelde en maar de gelegenheid zocht om zich, met innige teerheid, te vestigen op den eenigen Gekozene, den Liefste bovenal.

Daartoe volstond nu en dan een wederkeerige groet of een glimlach in 't op- en afgaan hunner bezigheden. Op een regendag eindelijk, toen ze bij hem beschutting zocht, - gedreven tot hem door de impulsie van een instinct, dat ze niet vermocht te ontleden, en dat haar dwong, met verlammende sterkte, onoverwinbaar - werd de overeenkomst gesloten en ontvielen hun eindelijk de zoete woorden, die binden, soms voor eeuwig.

Telken jare, na den langen, kwaden Winter, als 't Lente wordt, springt er uit de dorre schors der boomen een frissche, blozende bloesem. Heel den langen Winter is onzichtbaar het sap aan 't stijgen

geweest binnen in het hout, aan 't roeren en aan 't borrelen, en nu de eerste zonnestralen de stoere stammen omzwoelen met hunne frisch-luwe warmte, dringt ze te laatsten ende door de huid, de vrucht van het lange, ongeziene baren... en 't bloesemt heel den lande door. Plots op dien wondernacht is er een sneeuw van roze en witte scheuten gezegen op boom en struik, die gisteren nog zwart en onbeblaard in sluimerslaap gedompeld stonden... en 's morgens is 't dan al in groei en telend. Niets kan de kracht weerhouden van de lentezeef, de langzame opdruisching van heuren bloei en het mirakel der gewording...

Zoo ook hunne liefde. Als de tijd daar was, hun Lentedag,... ontlook ze als een schuchter botteken - na lang ook te hebben gewoekerd reeds, in stilte, in 't diepste hunner ziel - en nu het Zomer was, gedeeg ze tot eene vurige, machtige bloeme.

Eene kramp doorrilde het gers en de tronken, joeg op het bevruchtend mout der sappen. Het bloed der menschen ook was in gisting en hun zinnelijk lijf vol wilde onrust en sensueele begeerten.

Zijn lief zelf, zooals ze druilde vóór hem op den weg, hellend op haar slanke lee, zwierig lijk een stengel waaruit dan haar volle ronde borst opschoot als een breed ontplooide kelk, deed hem denken bijtijds een hooge bloem te zien wiegelen, een forsche papaver met veel hitsig bloed, vele ontkiemende krachten, en die stond aan 't hoogtepunt harer rijpheid. In de schoonheid van haar lijf lag de heerlijkheid van het ooft en de pracht der rozen.

De Zomer laaide over het land, bloem en mensch, 't was alles in eenparigheid, volgroeid en jeugdig uitgebot in vollen luister. 't Was de tijd der lusten en der liefden, de tijd van bevruchting, de tijd van zinnelijke zomerweelde, waarin ze beiden nog stonden, dragend in hunne vrome handen het takje der Inwijding...

Met lichtende schaduw viel de avond en lange veegen, rood en purper, striemden den ontlichtenden hemel; weelderig vunsde nog de roodkoperen zon haar stervensbonte stralen uit. De bosschen in de verte, langs den zoom van den meersch, donkerden reeds en ontsponnen den nacht tusschen hunne stammen, waar de vijver zelf wijd open lag in rustig gedempten zonneschijn en rimpelde onder de gulden poeiering der laatste dageglanzen.

Ze lagen - een heel tijdje al - vermoeid van hunne lange wandeling door de geblakende landen, te rusten in het hoog- opsprietend, dichttierend gers; over hen spreidden eenige zwartblekkende dennenstronken hun balsemend lommer.

Wat was die avond zoel na dien veelvuldigen dag van verschroeiende hitte en tropenweder!...

Lijk een zilveren spiegel, vlekte schetterend wit het ven, en ragfijn weerspiegelden en ontbonden in zijn vlak de kwijnende tinten der stervende zon; in de rimpelingen soms der stalen waterschubben was heel het wonder kleurenspel der avondglorie saamgeronnen...

't Lag alles, in eene ongestoorde, godsvruchtige vrede en voldaanheid, met een gevoel van eindeloosheid, dat weemoedig beklemde.

Hunne ziel, die op dien hemel rustte en op het blozend ven en op de frissche deining van al die wentelende gerspijlkens, die, met bloemen doorspikt, hun schralen geur verwasemden, en ginds op die duistere, ruwschorsige dennenrijen, waaruit nog soms een schuw gepiep en gefluit opvaarde, was verzadigd, vervuld met eenen vrede, streelens-zacht en innig-berustigend, alsof gesteund op eene zekerheid van eeuwig Lieven: alles stond lijk voor altijd op zijn plaats, onvergangbaar en noodzakelijk, onbewogen in schijn, maar onder in den grond of boven in de kruinen, aan 't zuigen en aan 't leven en het werk aan 't bereiden reeds van den komenden Winter en weer van den volgenden Zomer dan, het oneindig werk van Liefde en Leven.

Nog eens wentelden ze om in hun streelend bed van loover en rekten zich, om daarmee de lamme vunsheid van den wellust uit bun lijf te wrijven; daarna stonden ze samen op.

De zon stak nu maar enkel meer met den rand van heur hoogroode, gulden schijf boven den laaienden westereinder. Verinnigd bloosde daar de hemel nog met de broze kleuren van den avond, die de nevels van den nacht reeds bedoezelen en bewazigen. Op 't doovende water neeg de teere deemstering.

Ze stonden beiden recht, tegenéén geleund, in dien weidschen luister. Hunne glorie taande niet, zou nu eerst rijzen en telken morgen eene versche betoovering brengen...

't Waren twee schamele menschenkinderen, ellendige dutsen, die hard en gestadig werken moesten voor het dagelijksche onderhoud. Maar dóór dien avond in het paarsche, vruchtendragende land en door de wonne hunner Liefde, wijl ze afgezonderd gingen, heel alleen in dien rijkdom, de een al voor den ander, voelden ze zich grootsch, verheven boven al hun klein gedoe uit 't gewone leven aller dagen; de aarde torste hen lijk vorsten, sterk door hunne illuzie... Al hunne ellende, al hun gesloof hadden ze vergeten.

Ze konden maar niet scheiden van dien toovervijver, 't was toch zoo schoon, zoo puur, zoo weidsch hier buiten, en toch zoo grijs en vuil, zoo droevig in die arme stadsbuurt waar ze nu heen moesten; het scheiden viel zwaar. Vol vereering, vulden ze hunne oogen met de avondpracht en stapelden de vreugde hoog in hunne herten. Een zalige communie was 't. Ze bekeek hem met haar wijde, angstige blikken, en toen plots wierp ze zich, wild en driftig, aan zijn boezem en hief hem toe, aanbiddend, haar rooden, wulpschen mond.

Hij zag hoe schitterend die oogen brandden, met een diepe vreemd-schrille expressie van drift, hoe nerveus die lippen trilden, hoe week en zijïg dat vel bloosde en zwijmelig-warm dat lichaam vast aan zijn lijf gedrukt zat, met den band harer armen rond zijn nek, de wrijving harer knieën tegen zijn beenen.

Hij voelde een gulp van passie opjagen in hem, oppermachtig fel als een instinct, alles miskennend, alles meevoerend, een warm genot rijzen... Zijne armen klemden haar vaster tegen zijn lijf.

Toen, langzaam, zijne oogen strak gericht in de hare, zijn gelaat latende neerzinken naar de hypnose van hare al-belovende blikken, neeg hij zich naar die smachtende, bloedige lippen, die als een beker van vergetelheid en dronkenschap, hunne luwe boorden reikten naar zijne Liefde, en wild-onstuimig drukte hij er op zijn zoen te pletter, lang en innig, bijna pijnlijk, gevoelend de scherpte van hare tanden tegen de zijne, proevend de zoete bitterheid van haren mond.

In dien eersten kus lag heel de zalige weelde van dien wonderen avond in 't deemsterend Zomerland.

ANDRÉ DE RIDDER.

Antwerpen, Februari 1907.

Balder's Dood.
Dramatisch gedicht in drie bedrijven.

Alles Vergängliche ist nur ein Gleichnis. GOETHE, *Faust, II*.

Personen.
BALDER.
NANNA.
WODAN.
FRIGA.
DONAR.
LOKI.
HAUDER (HÖDUR).
HERMOED.
BRAGI.
Goden, godinnen, Waalkeuren, Helden (‘Einheriar’).

Het stuk speelt in Waalhal.

Eerste bedrijf.

Voorplein van het slot ‘Breedglans’ (Breidhablik), woonplaats van Balder.

Rechts, op den achtergrond, ziet men op de hoogte van een grazigen heuvel, met eenige struikgewassen beplant, een gedeelte van het slot, in wit glanzend marmer, met een hooge en breede poort. - De heuvel daalt in zachte glooiing naar voren en is op den voorgrond met weidebloemen bezaaid. Hier en daar liggen rotsgesteenten. - Een breede voetweg, leidende naar de poort, snijdt het voorplein schuins in tweeën.

Van het slot uit, op den achtergrond, gaat een groep weinig verhevene, maar verward bij elkander staande rotsblokken naar links toe.

Links, van achteren naar voren, boomen. Het is volle dag.

BALDER ligt, op den rug uitgestrekt, rechts op de weide te slapen. Hem ter zijde, links, staat NANNA hem onbeweeglijk en smachtend te bezien.

NANNA

(buigt voorover tot Balder, beschouwt hem een poos, en richt zich dan plotseling weer op).

Neen, - wekken
wil ik hem niet...

Kon ik hem kussen -
lijze - lijze -
als 't wonnige koeltje
zoo week, zoo zacht,
dat koozelend hem
het hoofd omwaait
zonder hem te wekken!

Wat sluimert hij zoet!

Slier toch zacht,
lijze - lijze -
lentekoeltjen,
over zijne oogen;...
sluit ze, sluit ze hem
teer liefkoozelend toe!
Strooi hem streelend
over de lippen
lachende droomen...
Fluister in 't oor hem
- drevelend, Heemend, -
fluister hem Nanna's naam!

Zie, hij lacht!
Lief! - zoet! -
Kan ik hem kussen?

(Buigt voorover, - maar richt zich weer op.)

Neen! wekken
wil ik hem niet!

Heerlijk glanzende beeld!
Heilige wonne
glijdt in het hert mij,
wen ik hem bevend aanschouw...
Bevend?... Ik beve? -
Balder! Stralende! Schoone!
Zijt ge mijn streelende zon niet?
Ben ik uw bloeiende bloem niet?
Blijf ik in leven niet
in en door u?
Moest ik u, lieveling, missen,
gleed mij uw glans weg,
ach! ik arme,
ware ik niet dood en verdord?...

Maar - wat?
Komt er een killige mist
wegend hangen
over zijn hoofd?...
Wee! Ach!
Bleek - bleek
worden zijn wangen, zie!
Een siddering loopt hem
over de lippen, -
zwoegend zwelt
in krampgekreun
zijn bevende borst, -
perelend angstzweet
barst hem uit - ach! -
op het veege voorhoofd! -
Balder! Balder!

BALDER

(schrikt op, schouwt verwilderd rond zich; zijne oogen vallen eindelijk op Nanna).

Nanna, - gij?... Zijt gij het?

NANNA.
Goede, wat hebt gij?

BALDER.
Gruwzaam! Afgrijslijk! Nacht -
nare nachtgedrochten
dreven me dreigend voorbij...

NANNA

(smeekend).

Balder!

BALDER.
Zwarte Elven - ach! -
kropen - zwaar, zwoegend -
over de bang mij
krimpende borst; -

NANNA.
Zwijg! Zwijg!

BALDER.
zogen, slijmige slangen,
in gulzige wellust wentelend, -
mijn ziedend gudsende bloed...

NANNA.
Genoeg! Genoeg!

BALDER.
Blinde nacht...

(Nanna bezwijmt. Balder, verschrikkend, houdt haar ondersteunend op den arm.)

Neen, - ach neen!
Nanna, mijne!

Open uwe oogen,
zoete minne!
Bezie mij weer
met den blik uwer wonne,...
bloemken lief...
Herleef! Herleef!

(Balder kust Nanna op de oogen, die langzaam opengaan; Nanna beziet Balder, zoet lachend.)

NANNA.
Lieve, gij droomdet, zeg?...

(Balder bevestigt de vraag met een treurig hoofdgebaar.)

(Fleemend.)

Wàt dan was het
wat gij droomdet?

BALDER.
Neen, Nanna!
Zeide ik het u -

(Wodan en Friga komen van tusschen de rotsen op, blijven slaan op den achtergrond en zien met welgevallen naar Balder en Nanna.)

NANNA.
Zeg! Zeg!
Zijt ge mijn zon niet?
Ben ik uw bloem niet?
Blik in mijne oogen, Balder...
Nu ben ik sterk,...

(kinderlijk glimlachend)

verstandig!

WODAN

(gemoedelijk tot Friga).

De zonne zoent de bloeme, de bloeme
blikt ter zonne;
zoo is 't dat lente en leven
in 't eeuwige Waalhal welt.

BALDER

(terwijl Wodan spreekt).

Zeide ik het u,
ach! gij zoudet,
zoete mijne,
zooals ik -

(Onderbreking.)

(Nanna, die Wodan en Friga ontwaard heeft, vliegt met opene armen naar Friga.)

(Somber)

moeten sterven...

NANNA

(kermend in de armen van Friga vallend).

Hulp! Hulp!
Meelij, moeder!
Help uwe heillooze dochter!

FRIGA.
Wat deert u, mijn kind?
Kom! gij weent?...

WODAN

(glimlachend).

Wat? Een wolkje
tusschen de tortelduifjes?...

NANNA.
Wee! Wee!

FRIGA.
Bedaar, mijne zoete! Troost u!
Daar! Ik zoen u
de traantjes weg!

WODAN

(streng tot Balder, op Nanna wijzend).

Waarom weent zij?
Waarom staat ge daar

stil en stom?

(Balder geeft, met een handgebaar, aan Friga teeken dat zij Nanna zou wegleiden. Friga met Nanna weg naar Breedglans. Wanneer ze verdwenen zijn, komt Balder traag tot vóor Wodan.)

BALDER.
Vader, hier vóor u
staat een ter dood gedoemde.

WODAN.

(Getroffen, ter zijde.)

Wala's woord!

(Tot Balder, aarzelend.)

De goden sterven niet -

BALDER.
maar gaan eens sterven.

WODAN

(gejaagd).

Neen! Ik zèg het u, nooit!

BALDER.
Ik zag het in droom...

WODAN.
Droomen, ha!
wemelend hersengewolk!
Droomen is bedrog.

BALDER.
De Nornen, ach!
bedriegen niet.

WODAN

(schrikkend).

Gij zaagt de Nornen?

BALDER.
Ik zag ze:
de Gewezen', de Zijnde, de Zullende,
wervelwind des levens.

Ik lag en sliep...
Nare nachtgedrochten
slopen in droom me voorbij.
Bang voor 't geile gewoel,
vloog mijn vluchtende geest
ter levenbroeiende
Wordingsbron
die de wortelen lescht
van den bevenden Wereldboom.

Daar zat der Nomen eerste.

‘Balder!’ riep ze,
‘nader en - zie!’
Ik zag en - rilde...
Ach! wat daar welde
was geen water, -
maar bloed! bloed!
rollend bloed!
zwart-rood
zwalpend bloed!

‘Goudgier’
- mompelde norsch de Norne -
‘bronstig ziedende
zinnenbrand,
macht door meineed,
woest geweld en moord
en zondenbezoedeling,
kleurden de klare
lichtende welle des levens

rood...'

(Wodan zet zich op een steen en duikt het hoofd in een plooi zijns mantels.)

De Norne rees en verdween.
Daar stond der Nornen tweede.

'Bloed eischt bloed'
- steende ze dof, -
'zonde, verzoening...
Wie - zal
de verzoener wezen?...
De deugd is dood.
Wie verkrachtte de reine?...'
- Er kreunde een rauwe kreet
in den bevenden Wereldboom. -
'Wie - zal
de verzoener wezen?
Hij die rein is.
Wie is er rein?'
Huiverend blies
een ijzige wind
over mijn hoofd,
in de bladeren weenend:
'Gij! Gij! Gij!'

Ik gilde, viel -
en klampte me vast
aan den bevenden Wereldboom;
weeklagend
weende zijn loover;
slingerend sloeg me de wind
de vunzige takken
tegen het veege voorhoofd;
hun tranen droppelden
neer op mijn hoofd,
kloppende klagend;

‘Gij! Gij! Gij!’

De Norne ging.
Daar stond der Nornen derde.

Die - zei niets, maar
stom bezag ze me lang,
medelijdend...
Dan, ten Zuiden
traag en treurig
òm zich wendend,
wees heure bevende hand mij,
hoog in de lucht daar
schemerend op,
iets onduidlijks; -
langzaam, schuchter,
murmelde bevend heur mond
iets onduidlijks...

(Friga komt terug uit Breedglans, blijft onbeweeglijk boven op den heuvel stil, Balder beziende, en luisterend.)

En boven mijn hoofd,
zwijmelend neer
in het holle Niets,
hoorde ik huilen - huilen:
‘dood!’

Zwarte nacht verzwolg me...

(Balder blijft vóor Wodan staan met slap hangende armen, als vernietigd. - Wodan, met de kin op zijn staf geleund, staart verdwaald, als bewusteloos, in de ruimte. Eindelijk, na een wijle stilte, spreekt hij droomend:)

WODAN.
Rauw kreunde vannacht
mijner raven gekras in mijne ooren...

‘Bloed eischt bloed, -
zonde verzoening...’

Wala, de wijze,
wetende Wala,
ook zij, zei het me zóo...
O, gij nijdige Nornen!
On-bedwingbare,
eeuwige dwang der Noodwendigheid!
On-vermijdbare macht,
ijzeren wet des Noodlots!
Weegt gij waarlijk neer
op 't wankelend Waalhal?...
Naakt der goden ondergang?...

(Springt plotseling op.)

Op! Wodan wijkt niet!
Strijd! Strijd!

(Vliegt naar den achtergrond toe, bestijgt vlug een uitspringend rotsblok en roept met wijdopen uitgestrekte armen:)

Heimdal! Heimdal!
Wachter des Waalhals!
Blaas uwen hoorn!
Onraad! Onraad!
Blaas! Blaas! Blaas!

(Hoorngeschal in de verte. - Langs verschillende kanten stormen goden en godinnen op. - Loki komt van tusschen de hoornen, blijft aan den rand staan van het bosch en kijkt oplettend naar Friga, die haastig tot bij Balder komt.)

FRIGA.
Vrees niet, Balder, beef niet!
Moed! uw moeder Friga
redt u... Ga!
Troost uw radeloos
treurende gade. - Ga!

(Ze kust Balder op het voorhoofd. - Balder af naar Breed-glans. - Friga beziet hem tot hij verdwenen is. Dan haastig af door het bosch. - Gedurende dit tooneel staat Wodan nog altijd op de rots en roept:)

WODAN.
Nood! Nood!
Onheil! Wee!
De goden gaan ten onder!
Wee! Te weer! te weer!

(Loki volgt Friga met den blik, dringt in het bosch, komt terug, en gedurende het geheele volgend tooneel is hij onophoudelijk en langs alle kanten in sluipende en loerende beweging tusschen de goden, tusschen de boomen, of op de rotsen om naar buiten te zien.)

GODEN EN GODINNEN.
Vader Wodan!
Wat ontroert u?

WODAN

(afstijgend).

Gevaar! Gevaar!
Redt me, goden! Redt u!

GODEN EN GODINNEN.
Gevaar? - Van wat? -
Wat is er gaande?
Wat bedreigt ons?

WODAN.
...Een droom!

GODEN EN GODINNEN

(verwonderd).

Een droom! Een droom!

(Algemeen gelach.)

Wodan wil eens
boertig wezen!
Wodan bang van een droom!
Ha! Hij vangt ons,
vader Wodan!

Vader Wodan
heeft ons beet!
Vader Wodan
in goede luim!

WODAN

(met donderende stem, gebiedend).

Lacht niet, gij daar! -

(Plotselinge, algemeene stilte.)

Wat geeft er leven
aan 't wijd heelal?
Wat wekt er wonne
de wereld door?
Wat toovert op alles
het kleurenkleed
der heerlijkheid
in 't ruime rijk der aarde?

GODEN EN GODINNEN.
Het licht! het licht!
het zonnelicht!

WODAN.
En zinkt de zon
in winterslaap,
en sluiert haar wezen
de nacht des nietzijns,
waar nog lachen de wonne en
de heerlijkheid
van 't levenslicht
op 't ronde ruim der aarde?

GODEN EN GODINNEN.
Dood! dood!
Verwelkt en weg
in donkeren dood!

WODAN.
Wie - is 't licht,
wie - de zonne
van 't schitterend Waalhal?

GODEN EN GODINNEN.
Balder! Balder!
de schoone, zoete,
goudgelokte
lachende lieveling,
wonne van Waalhal!
Lente en zomer is
Balder, de goede,
levengunnende
lichtgod Balder!

GODINNEN.
Wodan, gij weent?
Waarom weent gij?

WODAN

(droomend).

En zinkt die zon
in den nacht des nietzijns, -

GODEN EN GODINNEN.
Wodan, - gij zegt?...

WODAN.
uit - is het dan, ach,
met de wonne van Waalhal...
Weg en verwelkt
in den donkeren dood!

(Loki sluipt weg tusschen de boomen.)

DONAR

(zich, met de armen gekruist, vóor Wodan plaatsend).

Wodan, droomt gij?
Wat bazelt ge daar van dood?

WODAN.
Ik droom niet, Donar,
Ik bazel niet...

DONAR.
Welnu?

WODAN.
Ik zie en zinne...

GODEN EN GODINNEN

(angstig).

Wat ziet - wat ziet gij?

WODAN.
Den eeuwigen nacht des doods,
den ondergang der goden...
De stonde is daar, -
ik zie ze naken!
De zon ontzinkt ons,
Balder sterft.

(Algemeene verslagenheid.)

DONAR.
Sterven?... Balder?

WODAN.
Dra! Weldra!
Hijzelf, hij zag het in droom.

DONAR

(schimpend).

In droom?... 'k Verwerpe den waan
van in slaap gezonken

slinkende zinnen!
Wàt toch, Wodan,
beduidt een droom?

WODAN.
Wat uw gelaat me niet kan verduiken,
wat in uw aller angst ik leze,
wat komen moet: een moord!

GODINNEN.
Wee! Wee!
Wonne van Waalhal wee!
Waalhal wee!

GODEN.
Wie - vermeet zich
een moord op een God te begaan?

DONAR

(zijnen hamer dreigend opheffend).

Waar schuilt de schurk?
Hem morzelt mijn moker het hoofd!

WODAN.
Houd uwen hamer in, Donar!
Hier en doet hij geen dienst.
Weet het, bewoners van Waalhal!
Geen god, geen mensch
begaat die moord!
Welk onzinnige
zou zoo iets wagen?
Wie - tergde mijn toorn?
Wie - vreesde mijn wraak niet?
Droomde er ooit iemand

zoo'n driesten waan, -
O, gij weet het,
gij die me hoort! -
òp om zijn roekeloos hoofd
vlogen zij - òp -,
mijner woede vlammende vleugelen -
en rukten 't rookend
vóor mijn voeten, -
moest ja de gansche wereld,
moest ja ons Waalhal mede
in den vlammenvloed vergaan!
Maar - onmachtig,
lam, ellendig,
kunnende niets,
een bevend kind
dat staart in den nacht en bang is,
hier sta 'k, verveerd en raadloos,
vóor een raadsel...

(Beslist.)

Wie lost het mij op?
Luistert allen!

Rauw kreunde vannacht
mijner raven gekras in mijne ooren...
Nooit nog ruischte 't zoo naar...
Doch - onduidlijk
warrelde en woelde't mij duister
in 't broedende brein.
Ik wikte en woog
den zin - omzonst!
Mijmerensmoede
wendde ik mij
ter oude moeder Erda,
ter wijze Wala.

(Voor zich.)

Zijt ge daar weer, siddering?
Weg, worm!

(Luid.)

De Wala wist...
Huiverend schokte ze omhoog
in heur onderaardsche hol,
de vreeslijke vrouw, -
angstig, akelig
wild me aanschouwend,
toen ze me ontwaarde;
stak me griezelend, schuw,
heur werende armen tegen -
en grijnsde stenend:
'Neen! Neen! Neen!'

- 'Wala, gij weet...!
Kunt ge mij zeggen -
den zin mij verkonden -?'

Laaiend blikten
heure oogen mij aan,
aschgrauw verfde zich
't bleek gelaat,
en van heur looden lippen viel
en botste wild aan de bauwende wanden,
in zwaar zwoegende galmen golvend:
'Bloed eischt bloed,
zonde verzoening...
Genoodigd sprak ik,
nu wil ik zwijgen.'

- 'Nu wil ik weten!
Zwicht u, Wala! - Spreek!'

Kreunend kroop ze
vóor mijn voeten,
jammerend jankend:
'Door blindheid bluscht
een éenig onding

Waalhal's wonne
en levenslicht...'

Ik wikte en woog en -
schoot in een schamperen
schaterlach:
'Wala, hoor!
Runen ontraadselen kan ik;
hier toch reikt
mijn wijsheid te kort.
Rap! Onthul me dat raadsel!
Spreek, Wala! - Zooniet...!'

- 'Genoodigd sprak ik,
nu wil ik zwijgen.'

- 'Wordt gij razend,
zwetsende wijf?
Krimp en kruip
terug in uw krocht! - Weg!'

Toen - rees
reuzenhoog
in 't donkere hol,
tot tegen de welving
wiegewagend,
- een schim, een schaduw, -
het toornende wijf.
Bleekblauwe
vlammenflitsen
omwemelden huiverend
't witgrijs waggelend hoofd;
gloeiend glaarden
heur oogen mij aan, - dreigend.
Trillend onder
heur machtig zwoegenden
ademtocht,

wijd open
gaapte heur mond,
en zwaar gulpte mij toe
walmende lijkenlucht.

Ik stikte... Roerloos
staarde ik, stom,
in den zwoelen kuil...
Bang borst me
't koude zweet
de rillende leden uit.
Ik stikte,... rilde...
Langzaam stuwden me
Erda's oogen,
Erda's adem
onweerstaanbaar
achteruit.
Machteloos moest ik
- vast betooverd -
duizelig deinzen...
Eindelijk voelde ik me
vrij! vrij!
weer ja vrij! -
Weer ja dronk
met wonnige drift
- buiten! buiten!
buiten het lijkenhol! -
mijn woelig wellende borst
Wodan's heilige
levenslucht!

GODEN EN GODINNEN.
Ha!...
Heilige lucht!
Heilige lucht en licht!
Heelende laving!
Levensheil!

WODAN.
Friga, de vroede,
keuvelde weg mij
den wegenden kommer.

GODEN EN GODINNEN.
Wodan heil -!

WODAN

(invallend).

Wodan wee!
't Woord der Wala was waarheid.
Wij zagen Balder
in angst en zorg -
en, ach! 't verborgene
stond vóor ons
veropenbaard:
sterven moet hij, Balder!
Hem dreigde in droom
het machtige Noodlot,
wees hem ten donkeren dood.
Wie bedrogen
de Nornen ooit?...

GODINNEN.
Ach!

DONAR.
Maar - god noch mensch
begaat die moord?

WODAN.
Een onding, ach!
een éenig onding!

GODEN.
Wat is dat, Wodan?

WODAN

(in uiterste neerslachtigheid).

Ik weet het niet!
Ik weet het niet!
Weten 't de Nornen?
Dàt is het duistere!
Dàt is het raadsel!
Kàn ik het kennen?
Kàn ik het raden?
Kàn ik het gissen?
geesteloos kom ik tot u -
om raad, om redding...

GODINNEN.
Ach!

DONAR

(misprijzend).

Een onding?... Iets
van de aarde dus?
En de wil van Wodan -?

WODAN.
is niets.
Wat een Norne aanschouwt, geschiedt -
buiten en boven
Wodan's wil.

Ai mij! Ai mij!
ellendige almachtige,
machteloos liggende bloot
aan 't blind geweld
van 't nijdige Noodlot!
Op de wrange zee van 't onzekere
weg en weer
- een weerloos wrak -
gesleurd, geslingerd!

Ben ik dan Wodan zóo?
Zijt ge nog goden, gij?
bukkend - ach! - gedwee
onder den dwazen dwang
van het tergend toeval?

(Zichzelf bespottend.)

Ha! Ha!
'Door blindheid bluscht
een éenig onding -
en - zoo - voort - en -
en - zoo voort!...'
Ha! ha! ha! 'door blindheid!'
Wat zegt ge daarvan?
Is de bluf niet goed?
spitsvondig? geestig?
Een mooie, klare,
uitmuntende klucht?
Ha! ha! ha!

(De goden zijn verbluft; zien beurtelings elkander en Wodan aan.)

Maar lacht toch! lacht toch!
Lacht - als uw oude,
grimmige grauwbaard Wodan
zoo prachtig pret heeft!
Waarom - zoo raar -
beziet ge mij zóo?...
Zeide ik u iets, -
hoordet gij iets
van wat in mijn harte weent?
Maar vat gij, voelt gij dan niet
mijn zinlooze wanhoop?
Ziet gij haar gruwend,
huiverend niet
mijn harte grijpen?
den scherpen klauw
van heur wilde woede

het klemmen, kneden,
kneuzen, verscheuren?
Medelijden!
O medelijden
met mijn leed!
Ik lijd als vader,
ik lijd als god, -
om mij, om u, om allen!
Wie van u allen
weet er, vindt er,
geeft er mij reedlijken raad?...

Niemand?... Niets?...

De goden gaan dus vallen?...

DONAR.
Vóor wij vallen,
Vader Wodan,
valt in uw woning
de Wereldslang en verslindt ze...
Nog verre is 't gevaar!

WODAN.
Neen.

DONAR.
Fenris, de wolf, -

WODAN.
Genoeg!
Wat zoekt gij steeds
uzelf te bedriegen, Donar?
Verstaat gij dan niet?
De dood bedreigt ons, -
nadert, - is dáar!

Wat een Nome aanschouwt, geschiedt.

(Voor zich.)

En toch - het mag niet! mag niet!
't Onvermijdbare
moet vermeden...
door macht - of list!

(Luid, kalm.)

Loki! - waar is Loki?

(Niemand roert.).....

Maar hebt gij dan allen, verdoemd!
een slag van den hamer van Donar?
Ei nu!
hoort ge me niet?
Slaapt gij allen?
Stom, dom,
Staat ge me daar te bezien?
Weet geen woord gij te zeggen?...
Loki! waar zijt ge? Loki!

GODEN EN GODINNEN

(verward ondereen).

Wij zagen hem niet...
Hij is hier niet...
Even, Wodan,
was hij met ons...
Loki liep hier
weg en weer...
Weg, - hij is weg...
Wij zien hem nergens...

WODAN.
Zoekt hem! Zoekt hem!
Haalt hem! Haast u!
Loki alleen
biedt mij raad,
redt mij Balder! Haast u!

(De goden en godinnen willen langs alle kanten weg. Friga verschijnt op den top eener rots.)

FRIGA.
Blijft! -

(Gaat fier en zegepralend, met stralend aangezicht naar Wodan, beide handen naar hem uitgestrekt.)

Verblijd u, Wodan!
En gij, goden in Waalhal
- heel Waalhalla! -,
verheugt u met mijn
moederhart!...
Mijn kind zal leven!
Balder sterft niet!

WODAN

(onthutst, willende spreken).

Friga, - vrouwe,... -

FRIGA.
Stil! Geband zij
kommer en leed!
Weg ons aller
angst en wee!
Mijn harte weende,
mijn harte was zwaar - waarom? -

(Wodan wil spreken.)

Zwijg! Zwijg!
Mijn hart is licht,
mijn harte lacht - waarom? -
Mijn kind, mijn kind zal leven!

De wereld weet het -
niet waar? niet waar? -
Gezworen heeft ze 't!
Wouden en wateren,
dieren en planten
hebben 't gezworen!

Winden en wolken,
donder en bliksem
weten 't! weten 't!
hebben 't gezworen!
Eiho! Eiaho!
Ik zing mijne zege!

Een wijf was er,
boos en dol;
ze wou den dood van Balder.
Ohee! Ohee!
Wild is het woud,
wijd - wijd,
donker en diep!
Hollend doorwaar ik
de huilende wouden,
wanhoopvol.
Voort! ik volg,
ik volge de wateren,
wanhoopvol...
Breed - breed
strekken de stroomen
hun bruisende, wentlende
wateren uit.
‘Ei, woud!
zijt ge een onding?
Wateren, zegt mij,
woelende wateren!
zijt ge een onding?
Wilt gij roekeloos, kùnt gij
mijn kind mij rooven?’
Voort! Verder!
Verder voort!
Door bosch en beemd
en duin en dal
en heuvel en heide -

voort! voort! voort!
‘Is er een onding
onder u,
bloemen en planten en dieren?
Wie kan, wie durft
mijn bloeiende bloem,
mijn lieve kind een leed doen?’
O wee! O wee!
Ik hoor in de verte
- voort! voort!
in hollende vaart voort! -
ik hoor het gehuil
van gierende golven...
Ruige, steile
rotsen bestijg ik,
Klim en klouter omhoog
tot boven op de bergen -
O, mijn hart is bang! -
‘Rotsen, rooft gij
't leven mijns kinds?
Bergen, rooft gij
't leven mijns kinds?’
De wouden schudden,
de wateren schuimen,
de rotsen rillen,
de bergen beven -
O! wat is
mijn boezem bang! -
Huuj! Hoei!
Hoe schuifelt de wind!
‘Schaakt ge me, snijdende winden,
wurgt gij snood mijn leven?
Maait ge mij
mijn lieveling weg?
Lucht! Licht!
beleedigt gij,

o godlijke lucht en licht,
het heilig hoofd mijns Balders?
Wolken daarboven,
slingerend weerlicht,
slaat ge uwe slangen
op Balder's hoofd?
Doorpriemt ge, brijzelt ge,
plettert gij, bliksem,
moordt gij het hart eener moeder?'
Voort! Voort!
Hooger omhoog!
Kruipend bereik ik
de kruin der rotse...
Hoi - hop! -
De zee! de oneindige en
eeuwige zee!
'Gij, - gij!
in den glim der zonne
gloeiend en glanzend,
spelend en sparkelend, -
vonkelend veld
van stoeiende sterren
en weemlende weelde!
Gij, o zee! - gij -
zoudt mijn zoon verzwelgen?'
- Zwaar is 't harte mij, zwaar! -
'Heerlijke zonne,
beeld mijns Balders!
Gij die op alles
den adem giet
van leven en liefde, -
zengt gij zondig
het heilig hoofd,
het licht- en liefde- en
levenademend hoofd
mijns armen kindes?

Kùnt ge dat, zonne?’
Eiho! Eiaho!
Mijn harte zwemt
en zwijmelt in wonne!
Wijd - rond me,
onder en boven,
alles - alles - baadt
in een rillenden regen van licht,
een laaiende, zingende
zee van licht!
O - die eenige,
reuzige stem,
den duizenden ontstijgend,
onder en boven en rond mij!
daverend door de ruimte!
‘Balder leve!
de levengunnende,
goede lichtgod Balder!’ -
‘Zweert!’ - ‘Wij zweren!’-
‘Niet éen onder u
beleedigt mijn liefde?’ - ‘Niet éen!’ -
‘Bij plechtigen, blijden eede?’ -
‘Uw kind, uw kind zal leven!’
Eiho! Eiaho!
Mijn hart is licht!
Mijn harte lacht!
Ik zing, ik zing mijne zege!

(Stormig, jubelend wapengekletter op de schilden, handengewuif in de hoogte.)

GODEN EN GODINNEN.
Eiho! Eiaho!

WODAN.
Friga, vrouwe!
Vrome, vroede,
minnende moeder,

machtig in minne, -
heil u! heil!

(Drukt haar aan de borst.)

GODEN EN GODINNEN.
Eiho! Eiaho!

(Wapengekletter en handengewuif.)

WODAN

(ter zijde).

Twee Wodans
betwisten mijn twijfelend hoofd...
Hoop en wanhoop
worstelen wild in mijn hart...

(Luid.)

Goden, ik ga ter Wala.

(Af.)

FRIGA.
Eiho! Eiaho!
Mijn harte weent van wonne!

Heft hem omhoog
op zijn schitterend schild,
den stralenden held van Breedglans!
Voert hem in zege
op uw schouderen voort,
op den bruisenden stroom uwer zangen!
Dat gansch het wijde Waalhal
wedergalme:
'Het licht leve!
De zonne zij!'

GODEN EN GODINNEN.
Eiho! Eiaho!

(Allen af, in gejubel, naar Breedglans. Het hoofd van Loki verschijnt tusschen twee rotsen en blijft daar de goden achternazien.)

Loki.
Wat luide blaai!

(Komt voorop, blijft staan, de goden bekijkend, en zegt in spottende nabootsing:)

Eiaho! Ei! Ho!

(Traag gaat hij den weg op naar Breedglans; halfwege blijft hij staan, haalt van uit zijn borstgewaad een marentak, beziet hem grinnikend, schudt het hoofd en zegt grimlachend:)

De liefde is blind...

(Na eene pooze, met dreigenden blik op de goden:)

De haat heeft oogen! -

(Gaat slenterend opwaarts en verdwijnt in de burcht.)

Einde van het eerste Bedrijf.

DR. EUGEEN VAN OYE.

Gifslangen.

Voornaamste Soorten van Gifslangen.

Al de slangen, zelfs onze onschadelijke *ring-* en *gladde slangen*, zijn *vergiftig*, d.w.z. bevatten in hun speeksel en in hun bloed een zeer hevig *gif*. Maar gewoonlijk past men maar de benaming *vergiftig* toe op de soorten die in het bezit zijn van een toestel om gif te *inoculeeren*, d.i. in aanraking te brengen met de wonde, door den beet veroorzaakt.

Dit toestel bestaat uit twee lange, haakvormige tanden, één aan elke zijde van de bovenkaak. Die tanden zijn hol; zij hebben of eene sleuf of een kanaal, langs waar het giftige speeksel in de wonde dringt. Dit speeksel wordt afgescheiden in de oorklieren, gelegen achter het oog, bij den hoek van het kakebeen, onder de spier die dient om de kinnebak te sluiten. Het kanaal waarlangs het gif vloeit komt uit aan de basis van den giftand: het speeksel vloeit dus heel natuurlijk door het tandkanaal. Op 't oogenblik waarop de slang bijt, wordt het speeksel, in de klier opgehoopt, naar buiten geperst door de drukking, die voortspruit uit de samentrekking van de spier, waarvan hierboven sprake. Dat is dus een inoculatietoestel, dat voortreffelijk werkt. Men heeft het vergeleken bij de Pravaz-spuit, waarmede de dokters onder de huid der zieken injectiën doen van morphine of andere geneesmiddelen.

De haken ontbreken aan de tanden der niet vergiftige slangen-soorten.

De gifslangen zijn over de gansche aarde verspreid, ter uitzondering van de poolstreken. In de gematigde luchtstreek zijn zij noch talrijk noch erg te duchten, maar in de warme landen worden zij eene wezenlijke plaag. In Engelsch-Indië zijn er ieder jaar 20.000 tot 25.000 sterfgevallen aan slangenbeten te wijten. In 't eiland Mar-

tinique veroorzaakt de lansslang den dood van 50 tot 100 personen per jaar.

De voornaamste gifslangen behooren tot de familie der *Colubrinen* en tot die der *Adderachtigen* of *Viperinen*.

Onder de eerste kan men de *Brilslang* of *Cobra (Naja tripudians)* van Indië noemen en de *Brilslang* van Egypte of *slang van Cleopatra (Naja haje)*, beide zeer gevaarlijk, beide gebruikt in voorstellingen van slangenbezweerders; de *Bongaarslang* van Indië, de *Spuwslang (Sepedon)* van Afrika, enz.

Onder de *Adderachtigen* kan men de *Ratelslang* noemen, de *Lansslang* of *Bothrops* van 't eiland Martinique, de vreeselijke *Daboïa Russelli* van Indië en de *adders* van Europa, waarvan eene soort, de *Peliasadder (Vipera berus)*, sommige gedeelten bewoont van de provinciën Luxemburg, Namen en Henegouwen, namelijk de omstreken van Philippeville en van Couvin. Zij ontbreekt in het grootste deel van onze Ardennen, waar men integendeel twee soorten van onschadelijke slangen aantreft: de *ringslang (Natrix torquata)* en de *gladde slang (Coronella laevis* of *austriaca)*. De gladde slang gelijkt wonderwel op de adder. Evenals deze laatste werpt zij zich op den aanvaller en bijt hem verwoed. Maar haar beet is heelemaal onschadelijk. Onze adder zelf is trouwens weinig gevaarlijk. Hetzelfde geldt voor eene andere soort van adder *(Vipera aspis)*, die in Frankrijk tamelijk verspreid is, namelijk in de omstreken van Parijs en in het woud van Fontainebleau.

De gifslangen zijn alle klein van gestalte en weinig bekwaam om zich door de gewone middelen te verdedigen. Het gif is het wapen der zwakken; de sterken hebben het niet noodig. Het venijn is veeleer een aanvallend dan een verdedigend wapen. Het dient vooral om de vaak omvangrijke prooi, waarmee de gifslang zich voedt, te verlammen en haar het vluchten te beletten. Desnoods kan het aangewend worden om eenen aanvaller, die sterker is dan de slang, buiten gevecht te stellen: het is eene zeer doelmatige bescherming.

Toxinen.

Het gif der uitheemsche slangen heeft eene vreeselijke uitwerking en kan in een zeer kort tijdverloop, soms na enkele minuten,

den dood veroorzaken. Er is niet meer dan een half centigram droog venijn van de *Cobra* noodig om eenen mensch te dooden; één centigram doodt een paard. Het slangengif dankt zijne uitwerking aan zelfstandigheden die zeer dicht de *toxinen* naderen, d.w.z. de vergiften der ziekten, door microben veroorzaakt (razernij, tetanos, kroep, enz.)

De *toxinen* zijn vergiften waarvan de scheikundige aard nog onbekend is. Zij zijn waarschijnlijk verwant met de eiwitachtige stoffen. Zij kristalliseeren niet, zijn oplosbaar in water, maar niet in alcohol; zij worden spoedig vernietigd door de werking van de warmte (65° tot 100°, volgens de soorten van toxinen) en van het licht. Zij worden insgelijks vernietigd door de werking der spijsverterende sappen. Men mag ze dus straffeloos inzwelgen: men loopt geen hoegenaamd gevaar met de wonde, door eenen slangenbeet veroorzaakt, uit te zuigen; dat is vaak het eenig middel om iemand ter hulp te komen, die door eene adder gebeten werd. Het venijn oefent maar zijn vergiftigenden invloed uit wanneer het anders dan door het spijsverteringskanaal, bij voorbeeld door inspuitingen onder de huid, in 't organisme wordt gebracht. *Non gustu, sed vulnere necant*.

Elk slangengif bevat verscheidene toxinen, maar de betrekkelijke verhouding tusschen deze verschillende toxinen is niet dezelfde voor de verschillende soorten van gifslangen.

De toxine die het centraal zenuwtoestel verlamt, of *neurotoxine*, is vooral in het venijn der *Colubrinen* aanwezig. Deze die het bloed vergiftigt, of *hemolysine*, vindt men en bij de *Colubrinen* en bij de *Adderachtigen*. De *hemorrhagine*, of toxine die den wand der bloedkanalen aantast, zoeke men vooral bij de *Adderachtigen*. Men heeft nog verscheidene andere toxinen van het slangengif bestudeerd.

De *verschijnselen der vergiftiging* verschillen naar de soort van slang die gebeten heeft, juist ten gevolge van dit verschil in de samenstelling van het venijn.

Natuurlijke Vrijwaring tegen Slangengif.

Het is een algemeene regel dat vergiftige dieren zonder hinder overgroote dosissen van hun eigen venijn verdragen. Aan eene kleine

Cobra kan men zonder stoornis eene dosis *cobragif* of *neurotoxine* inspuiten, die voldoende zou zijn om tien paarden te dooden.

Deze bijzonderheid doet de fabel te niet van den zoogezegden *zelfmoord* der ratelslang door middel van haar eigen gif. Men had beweerd dat eene *ratelslang*, in 't midden van eenen cirkel met gloeiende kolen opgesloten, de onmogelijkheid erkennende om zich door de vlucht te redden, het heldhaftig besluit nam een einde aan haar lijden te stellen door zich zelve met hare gifhaken te doorboren. In gelijkaardige omstandigheden zou ook de *schorpioen* zich zelfmoorden door zich zijn eigen gif in te spuiten. De zelfmoord door inoculatie van het gif is hier eene physiologische onmogelijkheid, daar de vergiftige dieren onvatbaar zijn voor de werking van hun eigen venijn.

De waarnemingen van Phisalix hebben bewezen dat het bloed der adders eene *antitoxine* bevat, wat hun weerstand tegen de werking der toxine verklaart.

De dieren die op adders of op gifslangen jacht maken, de *egel* b.v., bezitten eene gelijksoortige onvatbaarheid.

Aangeworven Vrijwaring.

Om 't even bij welk dier kan men op kunstmatige wijze het vermogen aankweeken om aan de werking van welk dierlijk gif ook weerstand te bieden. Daartoe moet men het dier, dat men wil onvatbaar maken, verschillende malen, en telkens met eenige dagen tusschenpoos, kleine, niet doodelijke dosissen van het gif of de toxine in kwestie inspuiten. In den loop van die inspuitingen wordt het dier al minder en minder vatbaar voor de werking van het gif. Na een zeker getal vaccineeringen wordt het bekwaam om aan de werking te weerstaan van eene dosis, die verschillende keeren grooter is dan de hoeveelheid, waarbij anders de dood zou veroorzaakt worden: het is onvatbaar gemaakt of geïmmuniseerd.

De toxine heeft bij het geïnjecteerd dier eene bijzondere reactie doen ontstaan: zij heeft als *antigena* gewerkt, d.w.z. zij heeft in het bloed van het onvatbaar gemaakte dier eene *antitoxine* doen ontstaan, eene nieuwe zelfstandigheid, die in staat is eene minder of meer sterke dosis toxine te neutraliseeren.

Niet alleen is het geïnjecteerde dier gevaccineerd tegen de werking van het gebruikte gif, maar zijn bloed of zijn serum, dat de antitoxine bevat, kan aangewend worden als geneesmiddel tegen den invloed van het venijn bij een niet voorbereid dier. Het is voldoende aan dit laatste het serum in te spuiten van het onvatbaar gemaakte dier, om het ook in staat te stellen te worstelen tegen de werking van het gif, dat men het ingespoten heeft of gaat inspuiten.

Eigenaardig verschijnsel: eene gematigde verwarming van slangengif, op 80° b.v., waarbij de doodende kracht verdwijnt, ontneemt er de vaccineerende eigenschap niet aan, d.i. de kracht om als *antigena* op te treden. Het gif dat vooraf gewarmd werd behoudt zijne immuniseerende eigenschappen en kan dienen als vaccinestof tegen vergiftiging.

Hoe komt het dat de antitoxine, die in 't organisme van een onvatbaar gemaakt dier ontstaat, de schadelijke werking der toxine stremt? De specialisten zijn het nagenoeg eens om aan te nemen dat de toxine en de antitoxine zich rechtstreeks met elkaar verbinden om een onschadelijk bijkomend samengesteld lichaam te vormen.

Deze onschadelijke verbinding, uit de scheikundige vereeniging van de toxine en de antitoxine gesproten, kan trouwens later, door zekere invloeden, in hare samenstellende bestanddeelen ontbonden worden, namelijk door de werking van een zuur, wat toelaat de vergiftigende zelfstandigheid terug te bekomen. De natuurkundige, scheikundige en physiologische eigenschappen van deze onschadelijke verbinding verschillen met de eigenschappen van hare twee bestanddeelen. Zoo weerstaat zij b.v. heel gemakkelijk aan de temperatuur van 100°.

Serum van Calmette als Geneesmiddel tegen den Cobrabeet. Inenting tegen Vergiftiging.

Eene der gelukkigste toepassingen van de theorie der immuniseering is de bereiding van het *serum tegen de vergiftiging*, van Calmette.

De beroemde bestuurder van het Institut Pasteur te Rijsel heeft de practische formule aangeduid, die toelaat bij het paard, door

herhaalde inspuitingen van het cobragif, zulken toestand van onvatbaarheid te scheppen, dat het ten slotte weerstaat aan eene inspuiting van 2 gram droog vergif, dus 200 maal de doodende hoeveelheid (1 centigram). Om dezen uitslag te bereiken moet men gedurende ongeveer zes maanden de inspuitingen volhouden.

Eenmaal onvatbaar gemaakt, dient het paard om het geneesmiddel te verschaffen, bestemd om de werking van den beet der vreeselijke *Cobra* te neutraliseeren. Men moet het paard van tijd tot tijd aderlaten, het serum opvangen en dat in toegesmolten buisjes bewaren. De buisjes bevatten 10 kubiek centimeter serum: de dosis om aan den mensch in te spuiten, die door eene *Cobra* gebeten werd. Groote hoeveelheden van dit geneesmiddel worden door het Institut Pasteur van Rijsel naar Indië gezonden.

Andere gestichten in denzelfden aard werden opgericht in verschillende landen, waar het krioelt van gifslangen, ten einde in groote hoeveelheid het tegengiftig serum te bereiden: te Saïgon, Hanoï en Nhatrang in Fransch Achter-Indië; te Bombay en Kasauli (Engelsch-Indië), te Philadelphia (Vereenigde Staten), te Butantan (Sao Paulo, Brazilië) en te Sidney (Australië).

Het serum van Calmette heeft al menig menschenleven gered. Calmette is in de gelegenheid geweest om op zich zelf den weldoenden invloed van het door hem uitgevonden geneesmiddel waar te nemen. In 't laboratorium te Rijsel zijn er talrijke gifslangen, die het venijn moeten leveren voor de inoculatiën. Bij het ‘melken’ van eene *Cobra* stak zich Calmette. Aan de onmiddellijk toegepaste inspuiting van serum had hij zijne redding te danken.

Specifiek Karakter der Antitoxinen.

Zooals Calmette het bewezen heeft, is het antitoxisch serum, bij het paard verkregen door inspuitingen van cobragif, een geneesmiddel zonder weerga tegen het cobragif zelf, maar heeft het weinig of geenen invloed tegen den beet der adder.

Spuit men geïsoleerde toxinen in, dan doet elke toxine bij het gevaccineerde dier eene specifieke antitoxine ontstaan. De inspuiting

van *neurotoxine* geeft aanleiding tot *antineurotoxine*, en deze is alleen maar tegengif voor neurotoxine. Eveneens doet de inspuiting van *hemolysine* eene volstrekt specifieke *antihemolysine* ontstaan.

Maar het is mogelijk één en hetzelfde dier tegelijkertijd voor verschillende toxinen of verschillende vergiften onvatbaar te maken, en in zijn bloed verschillende specifieke antitoxinen te vormen. Wisselt men bij het paard of het konijn de inspuitingen van cobragif met die van addergif af, dan bekomt men de onvatbaarheid voor de twee vergiften. Het serum van het gevrijwaarde dier zal *veelwaardig* zijn. Vital Brazil bereidt sinds eenigen tijd te Butanta een tweewaardig serum, wiens heelende kracht tegenover de twee groote categorieën gifslangen van Brazilië geldt.

Toxinen en Antitoxinen bij andere Gifdieren.

In de laatste jaren heeft men gelijksoortige studiën gedaan op het gif van den *schorpioen*, van den *duizendpoot*, van sommige *spinnen*, van de *bij*, van zekere *visschen*, o.a. van den *Pieterman (Trachinus draco)*, dien onze Oostendsche visschers wel kennen.

In al die gevallen is men tot heelemaal gelijkaardige uitslagen gekomen als bij het slangengif. Hier ook is de werking van het venijn, door het dier aan zijnen vijand ingespoten, aan de tegenwoordigheid van wezenlijke toxinen te wijten. Hier ook is het giftig dier van nature onvatbaar voor de werking van zijn eigen venijn, maar geenszins voor dat van eene andere soort giftige dieren. Hier ook kan men de kunstmatige vrijwaring tot stand brengen door herhaalde inspuitingen van kleine dosissen gif.

Hier is een voorbeeld uit den jongsten tijd. In Russisch Tartarië bestaat er eene kleine spin, de *karakurte (Lathrodectes lugubris)* genaamd, wier beet vaak doodend is voor den kameel. Die spin is zeer gewoon in sommige districten en brengt onder het vee eene wezenlijke verwoesting aan.

Dr Konstanssow is er onlangs in geslaagd verschillende kameelen te immuniseeren, door herhaalde inspuitingen van kleine dosissen gif van de karakurte. Het bloed van die kameelen heeft hij kunnen gebruiken als heelmiddel tegen den beet der spin.

Dit serum is zeer krachtig. Het honderdste deel van een kubiek centimeter, in eene muis gespoten, is voldoende om ze onvatbaar te maken tegenover eene dosis karakurtegif, vijfmaal sterker dan de hoeveelheid die den dood zou veroorzaken.

Hier ook is er kwestie van toxine en antitoxine. Het venijn der spin bevat eene of twee toxinen, die bij den gevaccineerden kameel specifieke antitoxinen vormen.

Op het gif der bijen heeft men waarnemingen gedaan van denzelfden aard. De bij, die u steekt, inoculeert u eene gelukkig zeer kleine dosis gif, niet ongelijk aan dat der slangen: er volgt eene meer of minder hevige pijn op en eene ontsteking van de getroffen plek.

Maar deze verschijnselen doen zich niet meer voor bij de personen die dikwijls door de bijen gestoken worden, b.v. bij de imkers. Bij hen heeft de angel eener bij niet meer effect dan een eenvoudige speldenprik.

Het is gemakkelijk er de reden van te begrijpen. Het gif der bij dankt zijnen invloed aan toxinen. Deze toxinen vormen bij den vaak gestoken persoon antitoxinen, die hem tegen nieuwe prikken immuniseeren.

Algemeene Verdedingsreactie van het Organisme.

Het ontstaan van antitoxine ten gevolge van inspuitingen van toxine in 't organisme van het dier dat men vaccineert met slangengif, is maar een bijzonder geval van een algemeenen regel, naar luid waarvan het herhaald brengen van zekere vergiften of vreemde elementen in het lichaam van een levend dier als *antigena* werkt, 't is te zeggen eene specifieke *verdedigingsreactie* verwekt, doordat er in 't bloed eene nieuwe zelfstandigheid te voorschijn komt, die zich scheikundig met het vreemd element kan verbinden en het aldus onschadelijk maken.

Men kent daar vele voorbeelden van. We halen er een enkel aan: een zeer eigenaardig, waaruit de wetsdokters in den laatsten tijd een gansch onverwacht voordeel getrokken hebben.

Het bloed der hoogere dieren bestaat, zooals men weet, uit een klaar, weinig gekleurd vocht, de *bloedwei* of het *serum;* daar

zwemmen een oneindig getal gekleurde bolletjes in, waaraan het bloed zijne roode kleur verschuldigd is. Mengt men in een proefglas serum van konijnenbloed met serum van eene andere soort bloed, b.v. menschenbloed, dan gebeurt er volstrekt niets. Maar spuit men aan een konijn twee- of driemaal, met eenige dagen tusschenpoos, eenige druppels serum van menschenbloed in, dan werken deze inspuitingen (die eigenlijk voor het organisme van het konijn een vreemd lichaam zijn) als *specifiek antigena*.

Het bloed van het aldus gevaccineerde konijn bevat eene nieuwe zelfstandigheid, die met sommige bestanddeelen van het serum van menschenbloed (de eiwitstof) eene nieuwe onoplosbare verbinding zal vormen; het is te zeggen dat er een neerslag, d.i. iets troebels, zal ontstaan, als men eenen druppel voorbereid konijnenbloed met eenen druppel menschenbloed mengt. Het bloed van het ingeënt konijn wordt een zeer bepaald reagens, dat toelaat menschenbloed uit dierenbloed te onderscheiden. Het bloed van 't ingeënt konijn wordt inderdaad niet troebel als men er hondenbloed, ossenbloed, of alle andere dan menschenbloed bijvoegt.

Nu weet men hoe belangrijk het in sommige gevallen voor de wetsdokters is, met zekerheid te kunnen vaststellen of eene bloedvlek op de kleederen van iemand, die van eene misdaad wordt beschuldigd, menschenbloed is, of wel bloed van een konijn of eene kip.

Dank zij de methode die wij zooeven bespraken, moet de wetsdokter maar de verdachte vlek in eenige druppels water heroplossen en het aldus bekomen vocht onderwerpen aan de proef met eenen druppel bloed van een konijn, dat de speciale voorbereiding heeft ondergaan, 't is te zeggen aan hetwelk men, met eenige dagen tusschenpoos, eenige druppels menschenbloed ingespoten heeft. Men kan zich altijd in een hospitaal de noodige druppels menschenbloed aanschaffen. Als de gemengde vloeistof troebel wordt, dan is 't een teeken dat de verdachte vlek menschenbloed is. Als het mengsel helder blijft, dan werd de vlek veroorzaakt door bloed van een dier.

Hier ook is de reactie specifiek, evenals voor de vorming van antitoxine, maar niet absoluut. Het bloed van zeer nauw verwante soorten, als hond en wolf, paard en ezel b.v., geeft denzelfden neer-

slag. Het serum van een konijn aan hetwelk men hondenbloed heeft ingespoten, zal hondenbloed troebel maken, en geen ossen-, paarden-, menschenbloed; maar het zal eveneens wolvenbloed troebel maken.

Zoologische Verwantschap.

De dierkundigen hebben aldus te hunner beschikking een nieuw en origineel - ofschoon wel wat omslachtig - middel om de nauwe *zoologische verwantschap* tusschen twee dieren te erkennen. Het is bijzonder interessant dit middel toe te passen op een geval van zoologische verwantschap, dat dikwijls betwist wordt om zeer eerbiedwaardige, maar volstrekt niet wetenschappelijke redenen. Ik bedoel de zoologische verwantschap tusschen den mensch en de anthropomorphe apen, *gorilla, chimpansé* en *orang*.

Het aquarium te Berlijn bezat, eenige jaren geleden, verschillende chimpansés en gorilla's. Een Berlijnsch physiologist, Uhlenhut, heeft daarvan gebruik gemaakt voor verschillende proefnemingen, waarbij het bloed van den gorilla of den chimpansé met menschenbloed vergeleken werd of met bloed van eene lagere apensoort, zooals b.v. de *makak*.

De uitslag van deze proefnemingen is zeer verrassend geweest. Het bloed van den gorilla werkt als dat van den mensch, maar verschilt van dat van den makak, zooals het verschilt van dat van het konijn of den hond. De mensch en de gorilla zijn dus dichte bloedverwanten, gelijk de hond en de wolf; ze zijn zelfs dichter met elkaar verwant dan de gorilla met den makak. Men heeft niet nagelaten dit feit aan te halen tot staving van de evolutieleer of het Darwinisme, volgens hetwelk de mensch van den aap afstamt.

Strijd van het Organisme tegen de Oorzaken van Vernieling.

Men weet hoe bewonderenswaardig het levend organisme gewapend is voor den *struggle for life*: de schadelijke invloeden, waaraan het dagelijks en gewoonlijk is blootgesteld, verwekken

natuurlijk van zijnentwege aangepaste reactiën, die in de meeste gevallen glansrijk over de van buiten komende storingen zegepralen.

Wij zijn vertrouwd met de physiologische mechanismen, die het levend wezen toelaten te worstelen tegen de koude, de warmte en al de mechanische en scheikundige invloeden, waaran het kan onderworpen zijn.

Maar wekt het geen verbazing dat het organisme insgelijks gewapend is om te weerstaan aan zulke buitengewone en weinig waarschijnlijke oorzaken van vernieling als de inoculatie van gif van eene slang die twee duizend mijlen van hier woont, en aan de proefondervindelijke inspuiting van bloed van een vreemd dier?

Al de gevallen, ook de meest buitengewone, zijn om zoo te zeggen voorzien geworden: het toevallig indringen van welke toxine, bijna van welk vreemd element ook werkt, als het eenige keeren herhaald wordt, als *antigena*, en vormt een specifiek geneesmiddel, dat het gif of het vreemd lichaam onschadelijk moet maken.

De ontdekking van het *serum van Calmette* en de studiën die men elken dag in de laboratoria doet over de werking der toxinen en *antigena's*, hebben het leven gekost en zullen nog het leven kosten aan een groot getal konijnen, honden, paarden, enz.

Het is nauwelijks noodig te zeggen dat de geopereerde dieren zooveel mogelijk geanesthesieerd worden en men hun zorgvuldig alle nuttelooze pijn spaart. Dat belet niet dat de *vivisectie* door een groot getal gevoelige zielen, voornamelijk in de protestantsche landen, gebanvloekt is geworden. Onder den drang der antivivisectionnistische beweging, heeft het Engelsch Parlement zelfs eene wet aangenomen, die de vivisectie in Engeland zoo niet onmogelijk, dan toch zeer moeilijk maakt.

Het is hier de plaats niet om al de vorderingen op te sommen, die de geneeskunde heeft verwezenlijkt dank zij de vivisectie, en al de weldaden, die wij er aan verschuldigd zijn.

Het *serum van Calmette*, om maar alleen te spreken van deze jongste zegepraal van de laboratoriumstudiën, kan elken dag kostbare menschenlevens redden. De personen die, met eene goede bedoeling trouwens, maar zonder de noodige voorlichting, de vivisectie bestrijden, zouden zeker niet aarzelen het *serum van Calmette*

te gebruiken, indien zij (of iemand hunner nabestaanden) moesten gebeten worden door eene *Cobra;* en ze zouden de weldoende werking van dit wonderbaar geneesmiddel zegenen[1].

LÉON FREDERICQ.

(1) Men raadplege: CALMETTE, *Les Serpents venimeux*, 1906.

Onderaardsche gevangenissen en burgverliezen.

De onderaardsche gevangenis van 's-Gravensteen.

Onder de merkwaardigste deelen van 's-Gravensteen te Gent dienen de onderaardsche gevangenissen te worden genoemd. Ze zijn ten getale van drie. In den Meesten Toren[(1)] vindt men er twee, die verschillende eeuwen ouder zijn dan de derde. Daar ze evenwel oorspronkelijk een geheel andere bestemming hadden, zullen wij ons eerst en vooral bezighouden met den onderaardschen kerker, door graaf Philips van den Elzas in 1180 of kort daarna gebouwd.

Die onderaardsche gevangenis ligt in het noord-westelijkste van de nog bestaande gebouwen, onder een plaats, die met een deur verbonden is aan de Ontvangstzaal ten Zuiden, en in wier zuid-oostelijken hoek de wenteltrap ligt, leidende naar de slaapkamers van den graaf en van de gravin. Deze laatste zelf ligt boven bedoeld vertrek.

Zooals blijkt uit figuur 1, heeft de platte grond van de onderaardsche gevangenis nagenoeg den vorm van een trapezium, waarvan de groote basis 6 m. lang is, de kleine 5 m., de afstand tusschen beide 4,25 m. Daarboven is een tongewelf gespannen, rustende op de muren A en B. Zijn hoogste punt staat ±5,50 m. boven den vloer. Te midden van dat gewelf is een vierkante opening uitgespaard van 0,70 m. op 0,78 m. op kant langs boven.

De doorsnede volgens AB is in figuur 2 afgebeeld. Ze geeft te zien:

1° de opening in het gewelf;

2° het gemak in den westelijken muur;

3° het luchtgat in den noordelijken muur.

(1) In 't Fransch 'Donjon.'

De opening in het gewelf is trechtervormig. 't Is de eenige toegang tot de onderaardsche gevangenis. Langs daar konden de gevangenen worden neergelaten door middel van een ladder of, wat ons waarschijnlijker voorkomt, in een mand neerdalende door middel van een koord, die op een katrol liep, aan de zoldering, onder de slaapkamer van de gravin bevestigd. Op beide manieren zijn we in de gevangenis neergedaald, doch eenig bericht nopens de vroeger gebruikte wijze hebben we nergens ontmoet.

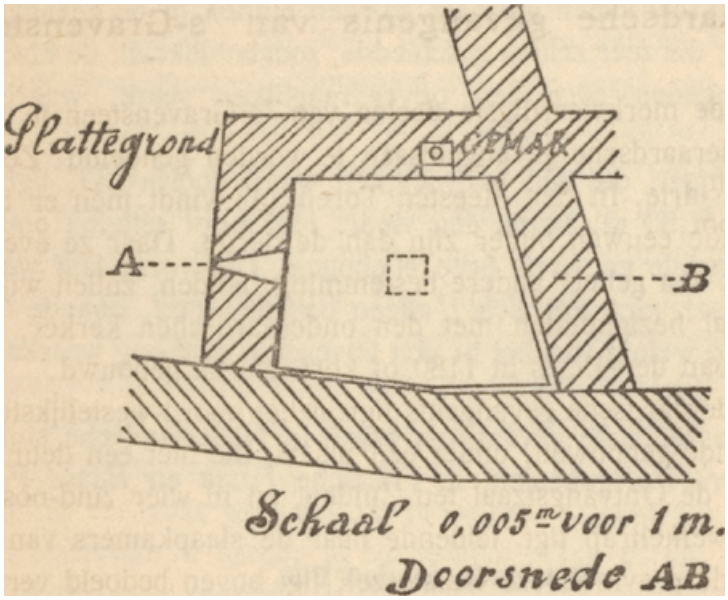

FIG. 1

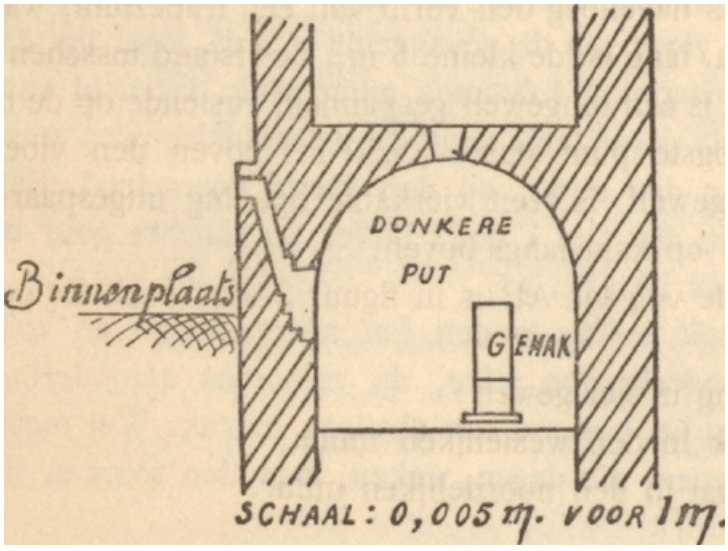

FIG. 2

De opening van den put werd natuurlijk door middel van een val gesloten, om te beletten dat iemand er invallen zou en om de klachten van den opgeslotene te verdooven.

Het gemak staat in een vierkante nis in den oostelijken wand. Het is geheel van Doorniksche steen, ook de bril. Aan de buitenzijde bemerkt men, dat er, om in den rug van de nis een voldoende muurdikte te behouden, een uitbouw van 0,32 m. werd gemaakt. Daar het gemak zeer diep onder den grond van het *Bovenhof* ligt, kon de put voor de uitwerpsels alleen geruimd worden binnen in de gevangenis, een bewerking, die zeer zelden geschiedde, zooals blijkt uit de klachten van de gevangenen over den onverdraaglijken stank, waarin ze leefden.

Het luchtgat, dat den noordelijken wand doorbreekt, ligt met zijn onderkant 1,80 m. boven den vloer. Het loopt schuins omhoog naar de buitenzijde en heeft twee ellebogen. Die vorm laat wel de lucht door, maar niet het licht; alleen bemerkt men, staande in de gevangenis, een weinig van het in den bovensten elleboog weerkaatste licht.

De onderaardsche gevangenis wordt in Nederlandsche stukken *Put* en *Donkere Put* geheeten, in Fransche *Fosse* en *Basse Fosse*.

Het leven in den Put.

Eén van de muren is 2,20 m. dik, en drie andere meten ± 1,90 m. Daar de vloer van de gevangenis ±3 m. lager ligt dan het *Bovenhof*, was ontsnapping volkomen onmogelijk. Gerucht van buiten kwam niet tot de gevangenis door. In de middeleeuwen was daar geen andere slaping dan stroo, op den grond neergelegd. Eerst in 1522 plaatste men in den *Put* ‘deux buffez ou couches pour mectre ‘les prisonniers leur lyt[1].’

We zijn enkele malen in den *Put* neergedaald: de volledige duisternis, de ononderbroken stilte, de volkomen afzondering, de kille lucht maken op het gemoed een akeligen indruk. Wat moest het dan zijn bij gevangenen, die dagen, weken, maanden soms er in ver-

(1) Archief van het Noorder-Departement te Rijsel. Rekening van de werken, in 1520-1522 in 's-Gravensteen uitgevoerd, f° 41.

bleven, belast met een misdaad, knagende aan het geweten, niet in staat het minste uit te richten om zich te verstrooien, een leven in het niet!

Wie in den Donkeren Put werd opgesloten.

De onderaardsche gevangenis werd tot in den aanvang van de XVe eeuw alleen gebruikt door het College van den Oudburg. 's-Gravensteen behoorde tot deze leenroerige onderverdeeling van Vlaanderen, De kastelein, die bevel voerde in de sterkte, was tot in 1300 één der voornaamste leenmannen van den graaf van Vlaanderen in dat leenhof, namelijk de heer van Heusden, burggraaf van Gent. Zijn laten moesten het kasteel verdedigen. Was hij verplicht, als standaarddrager van de stad Gent, het gemeenteleger in den oorlog te vergezellen, dan werd de wacht van den burg toevertrouwd aan een anderen leenman van den Oudburg. Het College van dit hof bezat de hooge justitie in zijn gebied, 't is te zeggen, dat het bevoegd was om alle misdadigers te vonnissen, en dus ook de doodstraf toe te passen.

In 1407 kwam de Raad van Vlaanderen ook in 's-Gravensteen zetelen. De bevoegdheid van dit hoogste gerechtshof in Vlaanderen is niet in een paar woorden uit te leggen. Zeggen wij alleen, dat die Raad oordeelde in beroep in burgerlijke zaken en dat hem was opgedragen recht te spreken in de zoogenaamde bevoorrechte gevallen, als daar zijn majesteitsschennis, valschmunterij, opstand tegen gerechtsdienaars en dergelijke meer.

Het College van den Oudburg eerst en de Raad van Vlaanderen van 1407 af aan hebben van den *Donkeren Put* gebruik gemaakt.

Welke misdadigers werden aldaar opgesloten?

Hooren wij eerst Joos de Damhoudere[(1)].

‘Daer zijn vele manieren van vanghenessen of karckeren, te wetene eeneghe om te puniere-	‘*Il y a plusieurs manieres de prisons. A sçavoir aucunes pour punir, et de celles vsent les iu-*

(1) Deze rechtsgeleerde, te Brugge geboren 20 Januari 1507, overleed te Antwerpen 21 Januari 1581 (*Bibliotheca Belgica*, verbo *Damhoudere*).

ne, ende daer of vseren de gheestelicke iugen die de delinquanten ende quaetdoenders condempneren ende verwijsen teeuwegher vanghenesse of karckeren. Twelcke heeft ghelickenesse met de doot: Ander zijn om te bewarene de delinquanten ende quaetdoenders tot dat tproces ghemaeckt werdt, ende dat in twee manieren te wetene, de cleijne delinquanten simpelick sonder ysere ende boyen, ende hier of vseren de weerlicke iugen die nemmermeer en condempneren of verwijsen teeuwegher vanghenesse of carckere, want naer de ciuile rechten de vanghenesse of carckere gheuonden ende gemaeckt es om bewaren, niet om punieren, nochtans om cleyne delicten of mesdaeden daer de rechten of statuten gheen ghenomde pijne ghestelt en hebben, es den weerlicke iuge wel ghecostumeert te pijnen of punieren met vanghenesse, ende de delinquanten daer in te stellene te watere ende broode om eenen tijt. Andere vanghenessen dienen om te attenuerene ende te verwijene den ghuene die de condempnacie oft vonnesse niet furnieren of huerlieder schuit niet en willen betaelen. Andere

ges spirituels, qui condemnent et iugent les delinquants à éternelle chartre ou prison, ce qui s'equipare à la mort. Autres sont pour garder les délinquants iusques à ce que leur proces soit faict et ce en deux sortes, comme les menus delinquants simplement sans fers ou chaines, et les enormes delinquants à fers et chaines, et de celles vsent les iuges laiques, qui ne condemnent iamais à perpetuelle chartre. Car de droict ciuil la prison, ou chartre est trouuée, et mise sus pour garder, et non pour punir: combien toutefois qu'en menus delicts, esquels n'est introduicte aucune peine de droict ou statuts, le iuge laique est accoustume punir par detention es prisons, et mettre tels delinquants à pain et eaue, pour vne espace de temps. Autres seruent pour ennuier ceux qui ne veullent fournir le iugé, ou payer leurs debtes. Autres prisons sont prisons de guerre seruants pour garder les prisonniers iusques à ce qu'ils ayent payé leur rençon[(1)].'

(1) *Pratiqve iudiciaire es cavses criminelles,.... Composée par Iosse de Damhoudere*. A Paris. On les vend par Galiot du Pré.... 1555, f° 20 v°.

zijn vanghenessen of carckers van oorloghen, om te bewaeren de ghevanghen tot dat zij huerlieder rendson betaelt hebben,...[1],

De uitdrukking ‘vanghenesse of karckere’ = ‘chartre’ is niet duidelijk in dien tekst. Jan Bouteillier[1], die in de XIVe eeuw schreef, en zijn Vlaamsche vertaler van de XVe eeuw zullen hem ons uitleggen:

‘*Item ne doit nulz estre mis en fosse ne en chartre sans enseignement de loy et que le meffait le desire. Car a nulle garde de prison ne doit estre de mettre prisonnier en chartre sans le commandement du iuge ne au iuge sans commandement de loy ne a loy sans ce que le cas se desire dont il convient estre souffissamment informe. Et dois sauoir ql veult dire par loy escripte chartre fosse et toute prison sans clarete ou lieux obscurs. Car dure chose seroit a homme cristien destre en telle prison se le meffait nest moult grief et pesant.*	‘Item en behoert nyemant gheleyt te sijn in een putte of in kercker sonder ghewijsde van recht. ende dat die misdaet dat begeert. Want aen gheen bewaerers en behoert gheuanghen in kercker te legghen: sonder den ghebode vanden rechter. noch den rechter: sonder den gheboden vanden gherecht. noch den gerecht. sonder dat die sake des eyschet: daer of men behoert wolcomelick gheinformeert te sijn. Ende ghi moecht weten: dat bi bescreuen recht gheseijt sijn karckers: putten ende alle vangenisse sonder licht, of doncker plecken. Want

(1) *Practycke ende handbouck in criminele zaeken.... ghemaect ende vergadert bij loos de Damhoudere van Brugghe.* Tot Louen. Steven Wouters ende Ian Bathen. M.D. LV, blz. 23.

(1) Heer van Froidmont, geboren te Peronne in Picardië, wanrschijnlijk vóór de eerste helft van de XIV^{de} eeuw. Het jaar van zijn overlijden is niet bekend (*Bibliotheca Belgica*, verbo *Bouteillier*).

	het is seer hart. voer kersten menschen. in suiker vanghenisse te wesen. ten si dat den misdaet seer groet ware: ende oeck onbetamelic es.
‘*Item est deffendu par la loy escripte que femme ne soit mise en chartre*...[1]’	‘Item soe is verboden bij den bescreuen recht: dat vrouwe niet gheset en sij in karcker.....[2]’

Uit bovenstaande blijkt, dat alleen door de geestelijke gerechtshoven de gevangenisstraf van langen duur, ja, voor geheel het leven kon opgelegd worden; de doodstraf immers mocht door hen niet toegepast worden. Over het algemeen werd de gevangenis door den burgerlijken rechter alleen gebruikt om den beschuldigde te bewaren tot de uitspraak van het vonnis, dat wel de doodstraf, de verbanning, de geeseling, het brandmerk, de tentoonstelling of een andere lijfstraf medebracht, maar geen gevangenzetting, tenzij voor kleine misdrijven, en dat voor enkele dagen of weken. We laten hierbij ter zijde twee afzonderlijke gevallen: de gevangenzetting voor schulden en die van krijgsgevangenen tot aan de betaling van het rantsoen, wat op hetzelfde neerkomt. We zien ook verder, dat de gevangenissen in twee soorten werden onderscheiden: die waar het daglicht indrong en de donkere gevangenissen, die men *kerkers*, in 't Fransch *chartre*, noemde. De kerkers zelve waren boven den grond gelegen of onder den grond, en in dit laatste geval noemde men ze *putten*. Dat een vrouw niet in een kerker mocht gestoken worden, kon wel waar zijn in theorie; in de practijk gebeurde het wel, zooals we zullen zien.

Geven we nu een overzicht van de ons bekende gevallen, waarin de *Donkere Put* werd gebruikt.

(2) *Somme rurael ... Ic ian bottelgier*..... Delft, MCCCCLXXXIIJ. Cap. CC.XC.IIJ en CC.XC.VIIJ.

(1) *Somme Rural Compose par Maistre Jehan Bouteillier*.... Et imprime par Moy Colard Mansion. En la ville de Bruges (1479). IIe partie, f° XXV v^{o}.

Het verblijf in den Donkeren Put vóór het onderzoek.

Over die gevallen kan ons slechts bij toeval iets bekend zijn, aangezien die gevangenis tot bewaring niet diende vermeld te worden in de verslagen van het onderzoek.

De oudste, maar onrechtstreeksche vermelding van den *Donkeren Put* zal wel in den *Spiegel historiael* van Lodewijk van Velthem te vinden zijn, in het verhaal van de belegering van 's-Gravensteen den 2 April 1302. Het volk, woedend omdat de Schepenen het ongeld hadden uitgeroepen, omsingelde het kasteel, waar zij in gevlucht waren en verplichtte hen het te verlaten, en dan:

> 'Die gevancnesse brakense daer naer,
> Ende die donker cameren vorwaer,
> Ende lietense alle wt daer saen
> Van wat feite hi was geuaen[1].'

'Donker cameren' bedoelt, zooals we zagen, de kerkers, waaronder ook de *Donkere Put* gerekend werd. Het laatste vers toont, dat hier spraak is van gevangenen, wier vonnis nog niet was uitgesproken.

Daar de verslagboeken van de rechterlijke onderzoekingen vóór de XVIe eeuw verloren zijn, kunnen wij geen teksten aanhalen uit de middeleeuwen, betrekking hebbende op de opsluitingen in den *Put* vóór de uitspraak van het vonnis. Het oudste stuk, waaruit die opsluiting blijkt, is het verhaal in het *Dagboek van C. en Ph. van Campene*[2] van wat gebeurde 7 of 8 Mei 1568.

'...over twee zo drije daghen hebben sommige Spaignaerden... moordadelicken vermoort een coopvrauwe... met noch een cleene jonghe dochtere; ende terwijlen dat dese moordt ghebuerde, zoo heeft er een jonghe dochtere van desen lande de waeke ghehouden voor de deure. De moorden heymelicke vulbracht zijnde, hebben gherooft de schat van huere coopmanscepe; danof een vande Spaignaerden ghevangen wierdt ende gheleyt in den *Put* binnen

(1) *Spiegel historiael*... van Lodewyk van Velthem... uytgegeven... door Isaac le Long. T'Amsterdam. By Hendrik van Eyl. 1717, blz. 224-225.

(2) Uitgegeven door Frans de Potter, 133.

sGravensteen; ende de dochtere, die waeke hielt, es ooc inde zelve vanghenesse gherecommandeert.'

Andere voorbeelden, uit de XVIIe en de XVIIIe eeuw, volgen hier:

'Actum 28^{en} Meye 1632.

Is ghelet up de saecke van Jan Brondeel ende is gheresolveert hem bij provisie te doen slaken uut den *Put*[1].'

'Actum 4 Octobre 1657 zijn inghebrocht bij Joachim de Mulder twee soldaeten van Rodenhuyse, hebbende daer ontrent gherooft alle hoenderen; zijnde over hemlieden ghevonden den nette om de hoenderen te vanghen.

'Is ghelast an de Cipier de zelve in den *Donckeren Put* of op het *viercante*[2] te setten[3].'

'Actum 14^{en} April 1660.

Sijn opghebrocht bij de soldaten deser Casselrije drij vagabonden ende soldaten van tgarnisoen van Rooden Huijse, hebbende tanderen tijte noch gheapprehendert gheweest; is gelast de selve in den *Donckeren Put* te steken[4].'

'Actum des sesden Februari 1714.

Gisteren opgebraght sijnde als ghevanghen door de soldaeten der Casselreije sekeren Fransois Dierix, ghebortigh van Waerschoot, belast met vrauwe ende drij kinderen, die gheaccuseert wort te wesen eenen fameusen landlooper soo op dese Casselrije als alomme elders, ome waer af te wesen gheinformeert, ten effecte van te volcomen aen de placaeten van Sijne Majesteijt, is gheresolveert te schrijven aen de prochien van Waerschoot, Somerghem, Lovendeghem, Sleijdinghe de Keure ende Sente Baefs, ende middelertijdt den selven ghevanghenen te collocqueeren inde vanghenisse in den *Donckeren Put*[5].'

'6 July 1725. Mannen van leene, ghesien het voorenstaende examen (op 28^{n} Junij 1725) van Joannes Vercruijsen ende desselfs confessien, (van twee scheermessen te hebben gestolen en zijn gelag

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 202. Resolutieboek*, f° 63 v°.
(2) Gevangenis in het Poortgebouw.
(3) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 227*, f° 111.
(4) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 230*, f° 84 v°
(5) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 285*, f° 21.

in eene herberg niet te hebben betaald,) mitsgaeders ghehoort den verbaelen heesch van het officie, hebben gheresolveert den selven Vercruijsen te laeten sitten in den *Donckeren Put* nog voer drije daeghen ten waeter ende ten broode ende t'eijnden dies hem te slaecken van vanghenisse[1].'

'Actum den 16 October 1744. Ghelesen (het) proces crimineel tot laste van Pieter Cornelis Meulebrouck...

Is gheresolveert... t' ordonneren aen het officie binnen derden daeghe de saecke te sluyten ende den ghevangenen te laeten commen uijt den *Put*[2].'

Uit die enkele voorbeelden, die slechts bij toeval in de registers voorkomen, blijkt, dat het opsluiten in den *Donkeren Put* zelfs nog te midden van de XVIIIe eeuw regel was vóór het onderzoek, ook voor kleine misdrijven.

Wat het verblijf in de onderaardsche gevangenis nog akeliger maakte waren de boeien, waarin zoo niet alle, dan toch vele gevangenen werden geklonken. Ziehier enkele voorbeelden:

1619 'Up de requeste van... Bontynck, ghezien het advys van den stadthaudere (van den balliu) is gheappelleert by mannen van leene, consenteren dat den suppliant magh slapen buyten den *Put* in het *Viercante*, anhaudende niet min zyne boyen[3].'

1624 'Actum eersten Ougste.

Sijn ghelesen dexamens ende informatien van Hans van Hale, f^{s} Mathijs, gheboren van Somerghem, ghevanghenen, mesgaders dattestatien tsijnder descharge overgheleijt, ende up als ghelet, ende namelijck up sijne langhe detentie in vanghenisse mette boyen in den *Put*, is gheresolveert den zelven te gheven eene straffe reprimande, ende voorts te slaken van vanghenisse mits betalende sijne costen[4].'

'29 Marty 1638. Is geheresolveert Hans Bucq ghestelt (te werdene) op het *Vierkant* met de boyen, mids dat hij is twee kee-

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 2230. Criminelen Register* 1713-1726, f° 350.

(2) 's-Bijksarchief te Gent. *Oudburg* n^{r} 317, f° 563 v°.

(3) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 2221*, ongenummerd f^{o} v^{o} van het *Criminele Register* 1617-1621. Zie ook *n^{r} 189*, f° 77.

(4) 's-Rijksarcliief te Gent. *Oudburg n^{r} 194*, f° 75.

ren gheexamineert gheweest, te laeten commen bij de andere ghevanghene met de boyen[1].'

Hoelang bleven de gevangenen in den *Put* vóór het onderzoek van hun zaak? Gewoonlijk meer dan een week, soms verschillende weken, vooral als de rechters inlichtingen van elders moesten inwinnen, bij voorbeeld als een brandteeken, op den rug van den beschuldigde gevonden, aanduidde, dat hij vroeger in andere steden was gevonnist geworden.

Er zijn ons twee voorbeelden bekend van een buitengewoon lang verblijf in den *Donkeren Put*.

Lieven Cornelis, schoolmeester te Sint-Martens-Leerne, werd 9 Februari 1657 door den promotor fiscaal van het Geestelijk Hof van Gent ondervraagd als beschuldigd door pastoor Antoon Piera van protestantsche propaganda onder zijn leerlingen. Dat hij zulks had gedaan valt niet te loochenen, maar het blijkt uit de verslagen van het verhoor en uit Cornelis' eigen geschriften, dat er zeker iets in zijn bovenkamer niet in den haak was.

Toen alle stukken aan bisschop A. Triest onderworpen waren, maakte deze 17 Februari 1657 aan den Raad van Vlaanderen een korten inhoud van den uitslag van het onderzoek over, en drukte tevens de vrees uit, dat, indien zijn Hof de zaak verder berechtte, er wraakneming te vreezen was van wege de bij de grens gelegen steden en forten der Staten van Holland, en wel namelijk op de dichtbij wonende pastoors van zijn diocees. De bisschop zond daarom de processtukken over aan den Raad, met verzoek Lieven Cornelis te willen onderhooren en vonnissen, mits hij, bisschop, de kosten zou betalen.

De Raad van Vlaanderen nam het voorstel aan en gaf denzelfden dag nog bevel Lieven Cornelis aan te houden en hem in 's-Gravensteen in verzekerde bewaring te stellen. Gedurende de drie eerste maanden zijner gevangenzitting werd Cornelis door den Raad niet onderhoord. De derde maand, 13 Mei, had hij blijkbare teekens van krankzinnigheid gegeven: gedurende de mis in de kapel van de gevangenis had hij den priester den kelk uit de hand willen nemen.

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^r 2224*, f° 192.

13 Juni werd Cornelis door een raadslid en den substituut van den procureur-generaal onderzocht. In zijn verslag van 11 Juli verklaart deze, dat Lieven Cornelis krankzinnig is, hoewel hij nu en dan voor een tijd weer bij zijn verstand komt. Hij besluit, dat de vicarissen van het bisdom - A. Triest was inmiddels overleden - den lijder in een ‘dulhuis’ moeten doen bewaren. De Raad deelde zijn gevoelen en gebood den vicarissen den gevangene in een dergelijk gesticht te doen overbrengen.

Wat er nadien gebeurde weten wij niet, maar Lieven Cornelis bleef in 's-Gravensteen. Uit een verzoekschrift, door hem 20 Augustus 1658 aan den Raad gezonden, blijkt, dat hij toen reeds ‘*derthien maenden ofte bedt* heeft ghesepareert gheweest van alle andere detinenten in diversche *Donckere Putten* deur het missen van zijne zinnen;’ hij vraagt ‘gheslaeckt te worden ende eerelick zijnen cost te moghen winnen, principalijck daertoe capabel ende wederomme zijne zinnen, verstant ende memorie heeft, beter als vooren door Godts gratie ende toedoen.’ Of de man dan werkelijk losgelaten is, hebben wij niet kunnen vinden(1).

Het tweede ons bekend geval van lange opsluiting in den *Donkeren Put* is dat van Cornelia Landtschoot. Men ziet, dat te Gent de theorie van Jan Bouteillier niet voor wet gold: ‘...is verboden bij den bescreuen recht: dat vrouwe niet gheset en sij in karcker.’

17 Juli 1739 werd Cornelia Landtschoot, huisvrouw van Pieter Gaelens, van Lovendegem, gevangen gezet in den *Donkeren Put*, als beschuldigd drie harer kinderen de keel te hebben afgesneden. 4 Februari 1740, dus meer dan 6 maanden nadien, werd ze uit den *Put* gelaten en in een gevangenis boven den grond gestoken, op verslag van den biechtvader, dat er voor zelfmoord te vreezen was(2).

(Wordt voortgezet).

A. VAN WERVEKE.

(1) Op deze zaak komen wij later terug in een studie over den toestand van de protestanten in Vlaanderen na den val van het Calvinistisch bewind te Gent (1584).

(2) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n*^{r} *311*, f° 209 v° en *n*^{r} *312*, 4 Februari 1740.

George Meredith.

De Engelsche Letterkunde werd in den laatsten tijd zwaar beproefd, door het aflijvig worden van twee harer schoonste vertegenwoordigers.

Ik had pas sedert enkele dagen voor een ander Vlaamsch tijdschrift een nota over Swinburne geschreven, naar aanleiding van diens dood, of ik vernam met pijnlijke verwondering het heengaan van George Meredith (18 Mei 11.). Dat zijn harde slagen.

Maar wij mogen ons troosten met de gedachte, dat elk dier twee geniussen zich een onvergankelijken tempel bouwde met zijn eigen werk, - tempel waarin geslachten na geslachten zullen binnentreden, en, - zich afscheidend van de dagelijksche drukkende doening - hun zielen voelen rijzen tot het sereen geluk, dat, benevens de liefde, alleen de zuivere schoonheid en poëtische waardigheid geven kunnen.....

George Meredith is de grootste schrijver uit de post-Dickensche romanperiode. Hij werd geboren den 12^{n} Februari 1828, te Winchester. Zijn Engelsch-Welsch bloed, zijn gedeeltelijk Duitsche opvoeding en zijn vroege bekendheid met de moderne Fransche letterkunde, vormden zijn geest tot iets eenigs te midden zijner vrienden en medeschrijvers, - en hij heeft dan ook steeds een zeer bizondere, nooit betwiste plaats ingenomen, die hij zeker wel behouden zal.

Zijn ouders hadden hem bestemd voor de rechten, - maar hijzelf had spoedig de overtuiging, dat hij nooit anders dan een letterkundige zou worden. In 1851 debuteerde hij met een dichtbundel, die weinig geschikt was om populair te worden. Met niet meer bijval schreef hij, in den trant der Oostersche vertellers, *The Shaving of Shagpat* (1855). De betrekking van ‘lezer’ bij een groote uitgeversfirma stelde hem in de gelegenheid de ‘eerste beloften’ van den nu beroemden Thomas Hardy te waardeeren. Meredith was jong

gehuwd, maar niet gelukkig in dit huwelijk. Zijn bitterheid gaf hij lucht in een gedicht: *Modern Love*. Het werd ontvangen als het werk van ‘a callow beginner’. Alleen Swinburne schreef er een geestdriftig artikel over, - maar dat maakte onzen dichter niet populairder. Zijn eerste werk van beteekenis was een roman: *The Ordeal of Richard Feverel* (1859).

Eindelijk was de aandacht voor goed op hem gevestigd, - tenminste vanwege de letterkundigen en de pers, want door 't groote publiek zou hij nog lang ongelezen blijven. Hij noemde dien roman: ‘a philosophical novel bearing upon the more serious questions of moral education.’ De onconventioneele handeling met dit wonderbaar mengsel van lyrischen gloed en cynische stoutheid, en een zekere ‘panache’ kon niet anders dan de meeste recensenten misleiden. Nochtans werden zijn uitdrukking van persoonlijke drift en zijn schildering van het landschap als eenig geprezen. De moeielijkheid van den stijl maakte het werk echter ongenietbaar voor den oppervlakkigen lezer.

In dien tijd was Thomas Carlyle reeds een beroemdheid in de letterwereld en Meredith had den grooten wijsgeer een exemplaar van zijn boek gezonden. Carlyle vond ‘dat er iets in zat’ en noodigde den schrijver uit een avond bij hem te komen doorbrengen. Carlyle sprak over allerhande belangwekkende dingen, zooals men zich denken kan, en het was Meredith, die ook gaarne praatte, nauwelijks gelukt een paar woorden tusschen te voegen; hij was dan ook niet weinig uit zijn lood geslagen door Carlyle's afscheidswoorden: ‘Mr. Meredith, you're a poor talker, but I'm thinking that as a writer you may make a name.’

Reeds in 1860 begon hij in ‘Once a week’ de uitgave van zijn tweede groot werk, *Evan Harrington*, dat zich reeds in 't eerste hoofdstuk als het werk van een geniaal man openbaarde. Het bevat minder aphorismen en stroefheden dan 't vorige; - het verraadt meer invloed van Dickens en Thackeray en bijna geen meer van Disraeli; het is vol voelbare en toch abstracte ironie, en waar hij 't snobisme hekelt, is zijn satire scherper dan die van Thackeray. De schrijfwijze is heerlijk, vol zonnige klaarheid en een buitengewone meesterschap in detail-schildering. Typen als de a ‘Great Mel’ en

de ‘Countess de Saldar’ zijn waardig van Thackeray *at his best*. Doch, eens te meer, bleef het publiek koud voor al die zeldzame schoonheden. Meredith, die zeer gevoelig was aan de openbare meening - en dat tot in de laatste jaren bleef - zou zich op die onverschilligheid wreken, door zich meer en meer in zijn eigen gedachten en verbeeldingen op te sluiten. Dat is reeds merkbaar in zijn *Rhoda Fleming* (1865), dat verscheen tusschen *Sandra Belloni* (eerst *Emilio in England* getiteld) en *Vittoria*, twee werken met betrekking op den vrijheidsoorlog in Italië.

Rhoda Fleming is een geestestragoedie, het glorieuse Elisabeth's tijdvak waardig; hier en daar is het werk wel bedorven door onwaarschijnlijkheden en zonderlinge taal, - maar de eindindruk is toch grootsch. Dit werk werd, zonderling genoeg, veroordeeld door ‘The Atheneum’, - wat zeker een pijnlijke slag was voor den schrijver. Zijn volgende roman, *Harry Richmond* (1871), is dan ook een laatste afscheid van de buitenwereld. Voortaan zijn de personages zijner werken uitsluitend scheppingen van zijn geest. Zoo vooral in *Diana of the Crossways*, waarvan de lezing menig beginneling in Meredith-lectuur wanhopig de armen in de hoogte heeft doen slaan. Maar dit werk werd eerst in 1885 uitgegeven en was voorafgegaan door een drietal andere: eerst en vooral *The Egoist* (1879), een soort tragi-comedie in den aard van Molière, dat hem eindelijk een zekere populariteit gaf, dank zij de geestdriftige recensies van jongere schrijvers, waaronder R.L. Stevenson en Grant Allen. Van dit oogenblik werd de studie van Meredith als het ware een wetenschappelijke cultus.

De twee andere werken die *Diana* voorafgingen zijn: *The tragic Comedians*, geïnspireerd door het tragisch leven van den socialist Lassalle, en *Beauchamp's Career*, een zeer stevig werk, ook op politiek gebied. Zij waren echter niet onmisbaar om zijn roem te vestigen, zoomin als een tweetal dichtbundels die zijn *Diana* volgden, en niet leefbaar zijn. De laatste werken - behalve *The Amazing marriage*, dat zeer mooi is - zijn minder goed geslaagd, en ik vermeld ze maar om wille der volledigheid: *One of our Conquerors* en *Lord Ormont and his Aminta*. Meredith had nochtans zijn plaats in de Engelsche letterkunde veroverd en behield die. Bij den dood van

Tennyson betuigden de leden van de ‘Society of authors’ hem hun vereering, door hem tot hun voorzitter te kiezen.

Als model van samenstelling van een modern roman mag *Evan Harrington* gelden, terwijl de hoogste intensiteit als schrijver door Meredith bereikt wordt in *Diana*. Hijzelf noemde echter zijn eersteling, *The Ordeal of Richard Feverel*, zijn lievelingswerk, terwijl Stevenson dweepte met den *Egoist*.

Hoewel Meredith zijn frischheid van geest bewaarde tot enkele uren voor zijn dood, heeft hij in de laatste tien jaren niet meer geschreven. Het is dus waarschijnlijk, dat er geen ‘nagelaten werken’ zijn, tenzij - misschien - eenige brieven.

Meredith was een gezellig man en een zeer gewaardeerd causeur in de Londensche kringen. Zijn geloof aan het leven was bekend en hij lachte de menschen uit, die vonden, dat het leven niet meer levenswaard was rond de 80: ‘I do not believe in growing old and I do not see any reason why we should ever die.’

Paradoxen heeft hij ook op politiek en sociaal gebied ten beste gegeven. Volgens hem zal Engeland maar oprecht groot en machtig worden, als het met de U.S.A. zal vereenigd zijn! ‘Maar,’ vroeg hij zichzelf heel voorzichtig af, ‘wat zullen we dan gaan doen met onze kroon?...’ Tegen de ontgoochelingen van den huwelijksstand meent hij een middel gevonden te hebben in het ‘tijdelijk huwelijk’ (b.v. voor tien jaar ten hoogste). Of hem dat alles ernst was? Ja, zie... Een zijner beroemdste epigrams is dit: ‘Women will probably be the last thing civilised by man.’

Welke plaats George Meredith in de Engelsche Letterkunde zal innemen is nog niet nauwkeurig aan te duiden. Daartoe staan wij nog te dicht bij hem. Maar zeer zeker zal het een allereerste zijn. Swinburne zette hem even hoog als Georg Eliot, zijn tijdgenoot. Wellicht staat hij nu reeds hooger.

Mei 1909.

LEO VAN RIEL.

Duitse Letteren.

Het is onder de jongere Weense schrijvers mode geworden het terrein der grondige individueel-psychologie te verlaten voor de beschrijving van de maatschappelike en politieke toestand van Oostenrijk, voor het satiriese schetsen vooral van typen uit de ambtenaarswereld van dat land. Onlangs heeft ons op dat gebied de bekende dichter Paul Wertheimer, van beroep, een rechtsgeleerde, maar een rechtsgeleerde die op de rechterlike instellingen van Oostenrijk geweldig schijnt gebeten te zijn, een pittig één-aktje geschonken: *Wenn zwei dasselbe tun*. In het stukje gebruikt een rechter al zijn sluwheid en opgedane ondervinding om een onschuldig betichte een bekentenis af te dwingen. Dat opent voor een jurist van daarginder, schijnt het, de weg voor een schitterende loopbaan. Tendentieus is het toneelstukje zonder twijfel en daarom zal het a priori door velen verworpen worden, al is tendenz niet per se af te keuren en vooral hier niet, omdat ze een misbruik aanklaagt dat wel degelik schijnt te bestaan.

Dat inslaan van deze nieuwe richting schijnt Rudolf Fürst (‘Literarisches Echo’, 1 Februari 1909) te betreuren en hij begroet met vreugde de verschijning van: *Hans Jäckels erstes Liebesjahr* (Berlin, 1908, Egon Fleischel & Co; 289 S.; 3 M. 50), waarmee een jong Weens schrijver, Franz Nabl, in het openbaar optreedt, weer op het terrein der individueel-psychologie. Nu, dat is inderdaad een zeer goed roman. Hans Jäckel is een antisexueel, die aan zijn principes ten onder gaat. Die principes berusten aan de ene kant op zijn hoger, edeler opvatting van de vrouw, vinden aan de andere kant een steun in de kennis van zijn eigen ik, waarvoor alle voorwerp, na de inbezitneming, dadelik alle waarde verliest. Met de vrouw treedt ook in zijn leven de strijd tussen deze principes en zijn sterk zinnelike natuur. Zoals alle anderen, bezwijkt ook hij in die kamp. Het onderwerp is niet nieuw, maar de behandeling er van is in ieder opzicht merkwaardig. Er ligt in dat werk een psychologiese kennis, die men bij een zo jong schrijver niet zou durven verwachten hebben; de karaktertekening is voortreffelik; de stijl is vloeiend en krachtig

tevens; de handeling op meer dan één plaats dramaties pakkend. Treffend in Franz Nabl's kunst is het gelukkig gebruik van de tegenhangers, tegenhangers in de toestanden, tegenhangers in de gemoedsstemmingen van zijn held, die ons in zijn opgeruimde ogenblikken vaag aan Otto Ernst's *Semper der Jüngling* herinnert. De hartstochtelike handeling, waarin de zinnelikheid vaak lichterlaai opvlamt, (het is een boek voor volwassenen), tekent zich levendig en tevens harmonies af op de, in een getemperd licht geschilderde, zinnelike achtergrond, waarop zich in een zoele atmosfeer bonte taferelen van het bedorven leven der grote stad Weenen ontrollen. Met Franz Nabl treedt in de letterkundige wereld een nieuw, veelbelovend talent, wiens naam gauw zal bekend zijn, indien zijn volgende werken houden wat zijn eersteling belooft.

Van Ernst Zahn, de bekende schrijver van *Herrgottsfäden* (1901) en *Die da kommen und gehen* (1908), bespreekt Augusta De Wit in 'De Nieuwe Rotterdamsche Courant' *Lukas Hochstrassers Haas*. In deze roman die, in 1905 geschreven, eerst in het tijdschrift 'Ueber Land und Meer' uitkwam en nu onlangs in boekvorm verscheen, beschrijft Ernst Zahn ons een huisgezin van Zwitserse boeren. Men moet zich deze boeren niet als verachterde en minderwaardige mensen denken, zoals men gewoon is ze in Frankrijk en in Duitsland te beschrijven, maar ongeveer als de Noorse boeren en de trotse 'Marschboeren' in Schleswig-Holstein, met dit er bij nog dat de boeren van Keller en Zahn geestelik ontwikkeld zijn. In een midden van zulke boeren brengt ons de schrijver en hij behandelt er het vraagstuk van de oude tijd tegenover de nieuwe, de vader tegenover de zoons. Bij Zahn, in tegenstelling met de traditie die bij de behandeling van een dergelijk onderwerp heerst, is het oudere het betere en sterkere, het nieuwere het mindere. En de familie van Lukas Hochstrasser gaat ten onder, omdat de vier zoons van de eigenschappen van de vader, de eerzucht, de levenslust, de taaie vlijt en gierigheid, en het open oog voor het schone, elk maar één overgeërfd hebben, die hun innerlik evenwicht breekt en hen ten verderve leidt, terwijl de vader rotsvast staat, omdat die eigenschappen in hem tot een harmonies geheel samensmelten.

Insgelijks de verhouding van vader tot zoon wordt geschilderd in *Martin Staub*, van Albert Geiger (Concordia, Deutsche Verlagsanstalt), een boek, dat hooggeschat wordt, meer om de indruk van het geheel en de eigenaardige opvatting van het onderwerp, dan wel om de uitdrukking, waarin geen oorspronkelikheid is. Door de beschrijving van de lotgevallen van Ludwig Staub schildert hij ons het karakter van de vader. Ludwig keert ontgoocheld en verslagen uit de

levenskamp in het vaderlik huis terug. Tussen vader en zoon, die elkander vroeger niet verstonden, ontstaat een warme genegenheid, en we zien nu, dat zich in de lotgevallen van de zoon het leven van de vader weerspiegelde.

Op het gebied van het vrouwenvraagstuk worden als verdienstelike boeken geroemd de nieuwe roman van Gabriele Reuter: *Das Tränenhaus* (S. Fischer, Berlin; 3 M. 50), waarin de schrijfster ons een van die huizen schildert waar ongelukkige vrouwen voor de geboorte van hun onwettig kind een onderkomen vinden, en die van Ernst von Wolzogen: *Die Grossherzogin a. D.* (Fontane, Berlin; 425 S.; 5 M.): een oude gravin mislukt in haar poging om een nichtje, dat bij haar zijn intrek genomen heeft, op te voeden voor een glansrijke loopbaan aan het hof. In deze roman schijnt E. v. Wolzogen zijn oude levenshumor weergevonden te hebben.

Bovengemelde boeken vormen een keur onder de laatst verschenen psychologiese romans, die in aantal echter, evenals in gemiddelde waarde, moeten onderdoen voor de kultuurroman. Deze is, na een tijd van sluimering, weer de geliefkoosde vorm geworden onder de laatste letterkundige voortbrengselen. En hier stippen we aan, in de allereerste plaats, *Die Statuendame*, van Nanny Lambrecht (Roman einer Ehe und eines Volkes; 663 S.; 5 M. 75; J.C.C. Bruns Verlag, Minden i. W.). Zoals men ziet, een titel die hoge eisen stelt. De strijd om het zelfbestaan van het Waalse grensvolkje tegen het germanizerende Duitsland, waarvan het deel uitmaakt, vormt de hoofdinhoud van het boek: *die Statuendame* kan kortweg de roman van het Waalse volk genoemd worden. Van staatswege moet in het landje (Malmedy is het middelpunt der handeling) het Duits tot heersende taal gemaakt worden, maar op die eerste pogingen van de regering antwoorden de Walen met een stilzwijgend verzet, dat openlik wordt, wanneer enige Duitsers op kleingeestige wijze een Waals Kerstnachtfeest komen storen. Er worden maatschappijen gesticht ter bescherming van taal en rechten; verzoekschriften worden ingezonden om het Frans als voertaal in het onderwijs te behouden; heethoofden zelfs roepen: los van Duitsland! en stellen een ruiling voor: de Waals sprekende Duitsers zouden aan België toebehoren, de Duits sprekende Belgen aan Duitsland! De hele beweging echter loopt op niets uit, want Malmedy leeft hoofdzakelik van zijn leerlooierijen en de Duitsers zijn de beste klanten; een verandering van nationalite[it] kan het doodgaan van die handel zijn (S. 506: Das wallonische Volk regelt seine patriotische Liebe nach Vorteilen (!)). En verder lijdt de beweging ook schipbreuk omdat het de leider zelf der ontevredenen aan innige deelneming voor de beweging ontbreekt. Die

leider is Julien Pavonnet, de echtgenoot der Statuendame. Zijn vrome vrouw heeft die naam van het volk gekregen, omdat ze met voorliefde heiligenstandbeelden aan de kerken schenkt. In de ogen van haar echtgenoot schijnt ze in haar onaantastbare rein- en koelheid zelf een standbeeld. Daar haar huwelik kinderloos blijft, weigert Germaine haar echtgenoot alle geslachtsomgang, die haar slechts geoorloofd schijnt in zoverre hij het door God gewilde middel tot voortplanting is. Julien, die een sterk zinnelike natuur is, is niet gelukkig in zijn huwelik met die vrouw, die slechts leeft om de kerk weldaden te bewijzen. Daar zijn hartstochtelik, opbruisend karakter behoefte voelt aan daden, werpt hij zich met onbezonnenheid hals over kop in de beweging tegen Duitsland. De beide handelingen heeft de schrijfster aldus kunstvol in elkaar gevlochten en laten opranken langs de alles overheersende gestalte van Julien Pavonnet. Door de inmenging van die huweliksgeschiedenis stijgt de dramatiese kracht der handeling en bekomt de schrijfster een middel tot strenge concentratie. Het is een eigenaardig boek, *die Statuendame*. De diep godsdienstige stemming die over het geheel ligt, vormt de bij uitstek passende achtergrond voor een roman uit de Eifel. Die stemming is voortreffelik weergegeven; ze vormt overigens een deel van het wezen van de kunst van Nanny Lambrecht, die tot de Rooms-katholieke kerk behoort. En de korte, karakteristieke trekken waarmede de taalstrijd in en om de school geschetst wordt, die hebben we aan de lerares te danken. In zijn aanvang leest men het boek niet gemakkelik; het vraagt heel wat volharding om zich door die verbrokkelde stijl te slaan; maar die stijl is zo kleurrijk en wordt van lieverlede zo dramaties bewogen, de beschrijving van de Waalse hoofdstad Malmedy met haar bewoners is zo aanschouwelik en levendig, de handeling zo spannend, dat de lezer aan het geboek gekluisterd blijft. Uitdrukkingsvol en krachtig is de taal van Nanny Lambrecht. Men oordele b.v. over deze uitdrukking, die ik onder de talrijke van die aard uitgrijp: (Germaine tot haar echtgenoot) ‘Ihr seid starke Menschen, ihr Pavonnets. Man muss euch Berge in die Arme werfen, damit ihr eure Kraft zerreibt.’ (Bl. 348). Hoe juist ook weet ze de twee rassen te kenschetsen: ‘Sie (de Walen) können sich begeistern am Schwung eines Wortes.’ (Bl. 432). Of wel: ‘Das wallonische Blut schäumt. Es ist immer in Unruhe, sei es in Liebe oder Hass, in Leid oder Mitleid und zumeist in Lust! Der Deutsche regelt seinen Blutlauf wie den Lauf seiner Flüsse auf der Landkarte.’ (Blz. 491).

Nanny Lambrecht schildert beide rassen met een streng objektieve, treffend realistiese kunst; maar ze treedt beslist vijandig op tegen alle onderdrukking van nationaliteitsgevoel. Die rechtvaardig-

heidszin doet de lezer aangenaam aan, ons Vlamingen vooral, die ook midden in de taalstrijd staan, en dergelijke ridderlikheid bij onze tegenstrevers niet gewoon zijn. Veel goeds nog zou ik over die roman kunnen schrijven, indien ik me niet moest beperken. Het is een werk dat gretig zal gelezen worden door hen, die belang stellen in de strijd om de taal en het zelfbestaan van ons Vlaamse volk in zijn eigen land, van de Polen in het hunne. Ook man en vrouw, die uit het huwelik der Statuendame iets weten en leren willen, zullen het met belangstelling lezen. En aan wie ik deze lektuur vooral aanbeveel, dat is aan de heren vulgarisateurs, die hier dezelfde middelen aanwenden willen waarmede hun eigen broederen daarginder zo verdrukt worden. Hoe zal dan hun houding worden als het geen Janus-aangezichten zijn? - De Statuendame is een roman, die onder de belletristiese verschijningen uit de laatste tijd bizonder achting verdient.

Een soort tegenhanger moet de roman *Der grosse Pan*, van Marianne Mewis, zijn. (Dresden und Leipzig, Carl Reissner; 461 S.; M. 5). Paul Zschorlich, die hem bespreekt in het ‘Literarisches Echo’ van 15 Januari ll., noemt hem vortreffelik, en zegt: ‘Wer wissen möchte, wie's auf einem Grossgrundbesitz im Polnischen zugeht, wer die polnischen Bauern und Tagelöhner, ihr persönliches Wesen, ihre religiösen Anschauungen, ihr politisches Denken kennen lernen will, der sollte zu diesem Roman greifen.’

Dezelfde godsdienstige grondstemming als de *Statuendame* vertoont de nieuwe roman van Clara Viebig: *Das Krent im Venn.* (Berlin, Egon Fleischel & Co; 491 S.; M. 6). Na haar Poolse roman *Absolvo te* heeft de vruchtbare schrijfster weer de drang gevoeld naar de Eifel, waar ze haar kinderjaren sleet, en heeft ze ons daar weer eens, als beste vertegenwoordigster van de letterkundige heimatkunst in Duitsland, met veel aanschouwelikheid een stuk grond met zijn mensen voor de ogen getoverd. Een soort tegenhanger van haar *Weiberdorf*, maar hier zijn het de vrouwen, die beneden naar de stad in de grote fabriek gaan werken. De mannen zijn ditmaal de helden in het dorp. Wat droevige helden! Clara Viebig schildert ons hier de geklerikaliseerde, domme, verachterde boeren uit het veen, die gewoon zijn het zwaartepunt van het leven in een hiernamaals te verplaatsen, in hun konflikt met de vertegenwoordigers der moderne beschaving, die mannen van daden zijn. Tussen beiden staat de hoofdfiguur van die roman, zo rijk aan gestalten, burgemeester Leykuhlen, wiens geest zich tegen die moderne beschaving niet verzet, maar wiens hart te zeer aan de oude gebruiken gehecht blijft en het niet vermag aan het verstand de bovenhand te laten. Daarom verzet hij zich dan ten slotte toch tegen het nemen der onontbeerlikste

gezondheidsmaatregelen in het dorp, zoals het afbreken der al te hoge hagen, die beletten dat er lucht en licht in de kleine vensters der lage woningen dringe, zoals het aanleggen ener waterleiding, alhoewel men hem het gevaar doet uitschijnen, dat er bestaat in het drinken van water uit de aangetaste bornputten. En als enig argument om zijn verzet te verrechtvaardigen, antwoordt hij: ‘Dat kan ons niet baten, we zijn in Gods handen.’ Zoals hij verzetten zich ook de boeren, met dit onderscheid echter, dat hij oprecht is en het eerlik meent, terwijl zij weigeren, omdat ze bang zijn dat het hun iets zou kunnen kosten. Dan nog liever het gevaar van typhus, die werkelik reeds uitgebroken is, dan belastingen betalen! Rond dat konflikt zijn er een menigte andere handelingen geschilderd, bewegen zich een groot aantal gestalten, kunnen we een blik werpen in de ambtenaarswereld, op het oefeningsplein der troepen met de meest verscheidene officierstypen, op de fabriekwerkers, het veen met de strafkolonie, enz. Het is bewonderenswaardig met wat een buitengewoon krachtige techniek de schrijfster die overvloed van stof en karakters beheerst. Haar landschapsbeschrijvingen nochtans lijken ons niet altijd geslaagd. Zo hebben we hier, wat het veen betreft, niettegenstaande een herhaalde lezing niet de indruk ondergaan van het oneindige, indruk die de schrijfster heeft willen verwekken. Het blijft bij woorden: we voelen het niet. Wat een gans andere indruk der eenzaamheid en onafzienbaarheid krijgen we niet in de heidebeschrijvingen van Th. Storm! Het is waar, dat de lyriese kunst van Storm, die zich hoofdzakelik tot het gevoel richt en aan de verbeelding geen perken stelt, in een dergelijk geval de schrijver het werk oneindig lichter maakt. De kunst van Clara Viebig openbaart zich vooral als een meesterlike in het schetsen van typen, van karakters, in het scheppen van toestanden, in het ontwikkelen van konflikten.,

Dat doet de schrijfster met een kracht en een soberheid van lijnen, zoals we niet gewoon zijn die elders, en allerminst bij vrouwen, te ontmoeten. In zooverre, en bij nader onderzoek wellicht verder nog, is haar kunst verwant met die van Cyriel Buysse. Beiden laten de indruk van een machtig en kerngezond talent, dat zich niet uitput in eindeloze ontledingen van nietigheden, maar met vaste hand boetseert, en ons laat vermoeden dat het nog heel wat meer zou kunnen zeggen. Volgens dit laatste werk schijnt Clara Viebig's opvatting van de kultuurroman dezelfde te zijn als die van veel jongeren: een zo getrouw mogelik weergegeven brok uit het leven ener streek, een volledig tafereel van een plek die men op een belangwekkend ogenblik verrast: een soort fotografie dus. Dat wil zeggen dat Clara Viebig's kunst realistiese kunst is in de echte zin van het

woord. Men leze dat merkwaardige boek, waarvan enkele onvergelijkelike bladzijden, zoals de beschrijving van de springprocessie te Etternach, onvergetelik en van blijvende waarde zullen zijn.

Het boek is overigens toegankelik voor ons allen, want de Hollanders, die tegenwoordig klaarblijkelik reeds op de drukproeven vertalen, zonden een Nederlandse vertaling in het licht bijna te gelijkertijd met de verschijning van de roman in het Duits. (De vertaling kost 9 fr. 45).

Eindelik heeft het grensgebied tussen België, Duitsland en Frankrijk ook nog stof geleverd voor een derde roman: *Siebenquellen*, van Jozef Ponten. (Ein Landschaftroman. Stuttgart und Leipzig; deutsche Verlags-Anstalt, 1909; 372 S.; M. 5). Josef Ponten beschrijft in deze landschapsroman een man, die uit het bonte leven, waarin hij zich haast verloren had, in de stille heimat van het veen terugkeert. Hij streeft er naar, met de heimat weer één te worden door krachtdadige hulp. Het land en het daarmee vergroeide, verachterde volk wil hij tot een nieuw leven opwekken en daarom roept hij de roemrijke, aloude potbakkerij van dat vergeten hoekje aan de Belgies-Pruisiese grens weer in het leven. Maar die onderneming lijdt schipbreuk, evenals al de andere die hij aanvangt, omdat hij bij het volk niets anders vindt dan spot. - In zijn geheel staat het werk niet zo hoog als de beide voorgaande. Niettegenstaande de ondertitel weet men in dat boek eigenlik niet waaraan zich te houden. Is het een landschapsroman of is het een psychologies roman? Ten slotte is het alle twee en geen van beide het meest. In dit werk is er gebrek aan eenheid. Beschouwt men Ponten's roman als een psychologies roman, dan lijdt hij aan het gebrek dat er geen overgang bestaat tussen de verschillende ontwikkelingsphasen van de hoofdheid en dat de landschapsbeschrijvingen een te omvangrijke plaats innemen; is het een landschapsroman, zoals de schrijver met de ondertitel schijnt te bedoelen, dan wordt te veel belang gesteld in de persoonlikheid van de hoofdheid en dan is het tijdperk, gedurende hetwelk de handeling zich ontrolt, veel te ruim (zo wat 20 jaar!) Nog iets: de schrijver hecht te veel waarde aan onbeduidende bizonderheden; daar weidt hij dan dikwels in het oneindige over uit. En hij lijdt aan de ziekte der vergelijkingen; die komen als een stortbad over ons neer. Er zijn er zonder twijfel mooie onder, treffend om hun schilderachtige oorspronkelikheid, maar zoals het spreekwoord zegt: het aantal schaadt. Zo wordt het verhaal dan ook langdradig en men bekomt de indruk dat het boek er veel zou bij gewonnen hebben, had men de stof onder de vorm ener novelle behandeld. We zouden Josef Ponten echter onrecht doen, indien we niet zeiden dat er in zijn roman ook veel goeds

steekt. Zo getuigen b.v. de talrijke tonelen, waar hij het volk in de rijkste afwisseling van omstandigheden laat optreden, van een niet alledaags schrijverstalent. Dat zijn de best geslaagde gedeelten van het werk. En wat niet minder geslaagd heten mag, dat zijn de plaatselike natuurbeschrijvingen (die, waarin hij vergeet vergelijkingen te maken). Ze getuigen van een fijne opmerkingsgave; niet alleen het dorpje, zelfs gans het landelik leven der provincie beweegt zich voor onze ogen in de lijst van een breed opgevat en goed geschilderd landschap. Ongetwijfeld levert het werk meer zwakke gedeelten op dan we bij Ponten zouden verwacht hebben, maar we bekomen daarvoor ook schadeloosstellingen, die het niemand zullen doen berouwen zich het boek aangeschaft te hebben.

Een letterkundige gebeurtenis, die wel verdient aangestipt te worden, is de heruitgave van een boek dat reeds werd geschreven in 1784: *Magister F. Ch. Lankhards Leben und Schicksale. Vort ihm selbst beschrieben. Bearbeitet von D*^{r} *Viktor Petersen* (Stuttgart, Robert Lutz). In ‘De Nieuwe Rotterdamsche Courant’ wijdt er Augusta de Wit een zeer belangwekkend artikel aan, waaruit we het volgende samenvatten: het boek was in een gewilde vergetelheid geraakt, omdat de grote waarheidsliefde, waarmede Lankhard daarin zijn tijdgenoten beschrijft, de geestdriftige Duitsers van na '70 in hun idealiseren van de voorvaderen zeer onwelkom was. We mogen ons echter in de heruitgave van dat werk verheugen wegens de trouwe, onbewimpelde waarheid, waarmee het Duitsland en bepaaldelik het studentenleven van toen geschilderd worden, maar vooral wegens Lankhard's eigenaardige persoonlikheid zelf, die wonderlike verschijning zo vol tegenstrijdigheden en in al die tegenstrijdigheden toch steeds zo oprecht.

Een vraagstuk dat natuurlik niet langer buiten het bereik der dichtkunst blijven mocht, is dat der luchtschipvaart. Max Eyth had in zijn roman *der Schneider von Ulm* het vraagstuk reeds behandeld. In 1907 verscheen een vertaling van Herman Heijermans' werk: *Geflügelte Taten*, waarin de schrijver het onderwerp van de humoristiese zijde aanvat. Van meer waarde reeds is de roman; *Das Heil der Höhe*, van R. Frankfurter, waarin de vliegmachine een zinnebeeldige betekenis heeft. *Aetherio*, van Aug. Niemann, en *Der Schrecken der Völker*, van Ewald Seelinger, houden zich rechtstreeks en grondig met het vraagstuk van het luchtschip bezig. Van geen enkel van die werken echter kan men zeggen dat het zal een blijvende waarde hebben. Maar het terrein is pas ontgonnen en het is vruchtbaar: alles laat ons hopen dat we ook weldra op dát gebied een werk van betekenis zullen krijgen.

De laatste tijd is zeer rijk geweest aan romanliteratuur; aan novellen en dramatiese poëzie daarentegen weer zeer arm. Ook de gedichtenvoorraad is onbeduidend. Hier mogen we nochtans niet vergeten, op een paar merkwaardige verzenbundels de aandacht te vestigen.

In ‘Het Volksbelang’ van 24 Oktober 1.1. verscheen, onder de titel: ‘De Nederlandsche Kunst in den Vreemde’, het volgend artikel:

‘De oud-Nederlandsche volksliederen worden in Duitschland gespeeld en zelfs gezongen; nu en dan hoort men van een Duitsch schilder, die in Nederland zijn motieven komt zoeken; ziehier een Zwitser, een te Zürich gevestigd Duitsch dichter, die voor balladen de stof heeft gevonden in de Nederlandsche geschiedenis. Het is Carl Friedrich Wiegand. Reeds is hij voor den dag gekomen met een bundel *Aus Kampf und Leben*, verzen van een levenslustig, energiek man. Thans zijn het *Niederländische Balladen*, uitgegeven te Frauenfeld (Zwitserland) bij Huber en C^{o} (4 fr.). Deze nieuwe bundel begint met een Nederlandsch vlaggenlied en brengt ons dan een cyclus uit de “Heldenzeit”, Jan Haring, Joost van Hee, het Turfschip van Breda, de Zwijger, Radbout's Doop, Jan van Schaffelaar, Michiel de Ruyter, Albrecht Beiling, enz. Hierop volgt een cyclus “Spiegelnde Wasser”, waarin o.a. het Uddeler Meer bezongen wordt; vervolgens een groep verzen, bijeengebracht onder den titel “Wandel der Liebe” en ten slotte een groep “Unter der Düne”.’

We hebben het boek gelezen en we kunnen er bijvoegen, dat het een bundel zeer goede gedichten is. Wat de drie laatste cyclussen betreft, die getuigen weliswaar niet van grote oorspronkelikheid, maar de verzen zijn flink gebouwd, ze zijn welluidend. Men ziet dat de dichter het land en het volk kent; de stemming is over het algemeen zeer juist getroffen. Maar de grote eigenschappen van Wiegand als balladendichter doen zich vooral gelden in de cyclus ‘Heldenzeit’. Dezelfde onderwerpen als Tollens dus, zoals blijkt uit de hoger opgesomde titels. Maar wat een verschil van uitvoering! Nu, dat deze gedichten heel wat beter zijn dan die van Tollens, bewijst nog niet dat ze goed zijn. Overigens, iedereen weet genoeg, dat de betekenis van Tollens niet ligt in de letterkundige waarde zijner gedichten. Bij Wiegand echter, geen langdradige gesprekken; de toon is juist getroffen; de taal is energiek; de gezegden zijn kort, bondig, een spiegel van de kalme, weinig gespraakzame, krachtdadige natuur van de Noord-Nederlander, van de Fries vooral; geen nutteloze uitweidingen; de handeling vordert snel en van daar in de gedichten een strenge concentratie, die in deze onderwerpen onmisbaar is; een

steeds stijgend belang, dat op het einde der ballade zijn hoogtepunt bereikt.

Wat toch de reden mag zijn van het ongunstig onthaal van deze balladen in Holland?!

Bij dezelfde uitgever verscheen: *Hinterm Pflug* (Verse eines Bauern von Alfred Huggenberger; M. 1,80; geb. 2.50). Welke de inhoud van die verzen is, dat kan men reeds bij de titel vermoeden. Huggenberger bezingt de natuur, zijn omgeving, zijn werk. In menig opzicht kan men hem met onze René De Clercq vergelijken, met R. De Clercq zoals we hem kennen uit zijn uitgegeven gedichten, niet zoals we hem in zijn *Toortsen* gaan leren kennen. Hij zingt met de glimlach op de lippen, met de zon in het hart. Slechts de vorm is anders; de verzen zijn eentonig-zangerig; ze oefenen een grote bekoorlikheid uit en wiegen u bij het lezen als op de eenvoudige tonen van het volkslied. Het is gezonde, echte poëzie, die geboren werd uit de grond waarop ze is ontstaan. Vier oplagen in een enkel jaar: kan iets op meer welsprekende wijze de degelikheid van het bundeltje doen uitschijnen?

En nu nog een woord over een nieuwe instelling, die de algemene goedkeuring zal wegdragen. De firma S. Fischer te Berlijn is begonnen een serie Duitse en in het Duits vertaalde romans uit te geven onder den titel: *Fischer's Bibliothek zeitgenössischer Romane*. Maandeliks zal zo een boek verschijnen. Tot nu toe werden uitgegeven: Th. Fontane: *l'Adultera*; Jonas Lie: *Eine Ehe* (uit het Noors vertaald); Jakob Schaffner; Die *Erlhöferin*. (Aug. De Wit: ‘Nieuwe Rotterdamsche Courant’). Naar we menen nu ook de romans *Thora*, van Gustaf af Geyerstam; *Hoffnungslose Geschlechter*, van Herman Bang; *Stürme*, van Hans Land; *Der kleine Herr Friedemann*, van Thomas Mann en *Liselotte von Reckling*, van Gabriele Reuter. De uitgave is verzorgd en de prijzen zijn zeer billik: ing. 80 Pf.; geb. 1 M.

O. VAN DOORSSELAER.

Engelse Letterkunde.

De talrijke schaar goede romanschrijvers waarin Engeland zich mag verheugen munt uit door grote werkkracht. De meesten schrijven een roman per jaar en enkelen overschrijden zelfs die maat van vruchtbaarheid.

Zo gaf ons H.C. Bailey slag op slag twee historiese romans. Hij moet over verbazende vlugheid in het werken en over zeer veel tijd beschikken; want in dit geval paart zich bij de gewone moeilikheden, aan elke roman eigen, nog de noodzakelikheid van een ernstige voorafgaande arbeid op wetenschappelik gebied. *Raoul, Gentleman of Fortune* (Hutchinson) vertelt de lotgevallen van een gelukzoeker, die meer dan één bedenkelike daad op zijn geweten heeft, maar de lezer door een paar veredelende karaktertrekken tot toegevendheid en zelfs tot sympathie stemt, en in elk geval tot het einde weet te boeien. Te gelijk wordt ons van de tijden van Philips II een levendig tafereel opgehangen.

De andere roman, *Colonel Stow*, verplaatst ons in het puriteinse Engeland van Cromwell en is niet minder aantrekkelik.

Wrath van Agnes en Egerton Castle is ook een historiese roman te noemen, al is hier de beschrijving van de periode, waarin de personages zich bewegen, niet het hoofddoel. Het is een ietwat fantastiese liefderoman, met de geschiedenis van Engeland op het einde der XVIIIe eeuw als achtergrond.

Bernard Capes schrijft romans die de bewondering van de geletterden afdwingen door subtiele karaktertekening en stevige bouw van de handeling; maar populair is hij niet en zal het moeilik worden, indien hij niet verandert. Hijzelf schijnt dat gewaar te worden. Altans zijn laatste werk, *The Green Parrot*, is de geschiedenis van een romanschrijver, die ook door een verlichte minderheid naar waarde wordt geschat, maar de gunst van het groot publiek niet vermag te winnen, zodat hij eindelik uit wanhoop het schrijven opgeeft. Gelijk in zijn vorige romans treft Capes hier alweer door de zucht naar het ongewone, het zonderlinge, het onnatuurlike in toestanden en personen, en ook zijn stijl en zijn taal zijn moedwillig gewrongen en gezocht-vreemd. Zijn *Green Parrot* (Smith Elder) zal dus het lot

van zijn voorgangers ondergaan. Hij is echter nog jong, en al voert hem nu de jacht op eigenaardigheid op een dwaalspoor, hij is waarlik begaafd. Hij zal dus waarschijnlik tot de erkenning komen dat men eigenaardig en krachtig kan zijn met eenvoud.

Mrs. Mary E. Mann, integendeel, is zeer populair. Maar zij tracht niet het abnormale te schilderen. Zij neemt het doodgewone leven, kiest daaruit één hoekje, en weet het belangrijk te maken. Zo weer in *The Heart-Smiter* (Methuen). De heldin is een meisje dat ons aanvankelik eerder afkeer dan wat anders inboezemt: zij doet zich als een leugenachtig, onzedelik, gevaarlik schepsel vóór. Trapsgewijze wordt echter de lezer gewaar, dat zij in de grond beter is dan wat de omstandigheden van haar onherroepelik dreigen te maken. En naarmate die omstandigheden gunstiger worden, zegeviert ook meer en meer het goede in haar. Aldus verwerft zij eerst het medelijden, dan de sympathie en ten slotte de bewondering van de lezer.

In *The Grain Carriers* (Blackwood) geeft ons Edward Noble te gelijker tijd een boeiende zeeroman vol levendige handeling en een machtige studie van de Engelse koopvaardij van deze tijd. *Grain Carriers* is de naam van de grote zeilschepen die het Amerikaanse koren uit San-Francisco naar Engeland voeren. Zekere nieuwe wetten aangaande de handelszeevaart, alsook zekere ekonomiese toestanden hebben, volgens de schrijver, een verderfelijke invloed op één der bronnen van de nationale grootheid en macht van Engeland: de handel ter zee. Noble bespreekt dus hier een vraag, die voor de niet-Engelsman wellicht van ondergeschikt belang is, maar op zijn Engelse lezers dezelfde indruk maakt als de laatste bedenkingen die hier en daar in de pers tegen de degelikheid van de oorlogsvloot werden geopperd. Hoewel wij dus hier met een tendensroman te doen hebben, en in zulke gevallen de strekking gewoonlik belemmerend werkt op de letterkundige waarde, staat het boek minstens zo hoog als *The Edge of Circumstance*, waaraan de schrijver zijn faam te danken heeft.

Eigenaardigheid van opzet is het kenmerk van *Rodwell* (Murray), het laatste werk van Valentina Hawtrey. De eigenaar van het herengoed Rodwell is een landedelman, die er een tamelik nuchtere levensfilosofie op na houdt. Zijn tweede vrouw heeft hij om het geld gehuwd en haar ongelukkig gemaakt. Nu hij alweer verarmd is, beraamt hij een nieuw financieel plan van dezelfde aard: zijn zoon uit het eerste huwelik zal trouwen met een rijke erfgename uit de omtrek. De stiefmoeder slaagt er echter in, dit plan te verijdelen; zij weet de zoon er toe te bewegen, het voorstel van zijn vader hardnekkig van de hand te wijzen. Nu is het rijke meisje gered; die, ten minste,

zal aan het lot ontsnappen waarvan zij zelf het slachtoffer is geweest. Zo meent de tweede vrouw. Maar wanneer ze kort daarop sterft, en haar man daardoor weer vrij geraakt, huwt *hij* de erfgename. En nu is de lezer getuige van de zedelike ondergang van deze derde echtgenote onder de verderfelike invloed van haar nieuwe omgeving. De karakters zijn met vaste hand getekend en de psychologiese toestanden aan een scherpzinnige ontleding onderworpen. De gelegenheid tot die ontleding wordt echter verschaft door een opeenstapeling van huweliken en sterften, die niet altijd met de waarschijnlikheid is overeen te brengen.

Hoe de Europese invloed op Modern Egypte werkt wordt door Marmaduke Pickthall onderzocht in zijn satiriese roman *The Children of the Nile* (Murray). De schrijver is van mening, dat de ‘beschaving’, door zijn landgenoten en ook door de Fransen ingevoerd, in de meeste gevallen slechts een zeer artificieel vernis is - wat ook van de Japannezen soms beweerd wordt. Zo maken wij kennis met een Egyptiese student, die het zover gebracht heeft dat hij Franse romans leest... in een Araabse vertaling, en wiens wezen een zonderling mengsel van Franse, Engelse en Egyptiese invloeden vertoont, zolang hij in de hoofdstad vertoeft. Allerlei omstandigheden dwingen hem echter naar zijn geboortedorp terug te keren, en daar wordt hij weer met verbazende snelheid wat hij oorspronkelik was: één der kinderen van de Nijl.

Vermelden wij nog *The Mother* (Ward Lock), waarin Eden Phillpotts op aangrijpende wijze de moederliefde voorstelt als sterker dan de dood en ook sterker dan haar smartelike erkenning van de onwaardigheid van haar zoon.

En ten slotte, *The Furnace*, door Miss R. Macaulay (Murray). Ofschoon nog een nieuweling in de Engelse letterwereld, heeft Miss Macaulay reeds de aandacht op zich weten te vestigen; haar tweede roman laat veel verhopen. Het is een flinke studie van het konflikt, dat noodzakelik ontstaat tussen twee opvattingen van de moraal, wanneer die met elkander in nauwe betrekking komen. En dat gebeurt hier door de kennismaking van twee Engelsen, broer en zuster, die te Napels een soort van ‘vie de Bohême’ leiden, met een puriteinse familie die daar tijdelik vertoeft. Was één van de twee groepen bekrompen of onverdraagzaam of onbeminnelik, dan zou het konflikt snel tot een oplossing komen, die gemakkelik te voorzien is, en daarom moeilik de stof tot een lange roman zou leveren. Maar dat is niet het geval. Al die mensen zijn Engelsen, en voelen zich weldra tot elkaar aangetrokken door een machtige sympathie, die voor een paar tot liefde wordt. Het is dus eigenlik een strijd tussen genegenheid en

achting, die Miss Macaulay heeft willen schilderen, en dat was geen gemakkelike taak. Des te groter eer haalt zij van haar werk.

* * *

De geschiedenis van de Engelse letterkunde werd en wordt door vele geleerden uit allerlei landen ernstig beoefend, en het resultaat is een groot aantal degelike werken over afzonderlike gedeelten der bestudeerde stof. Maar een, voor wetenschappelike doeleinden betrouwbare, *algemene* geschiedenis der Engelse letteren ontbreekt nog steeds. De bekende *Histoire de la Littérature anglaise* van Taine boeit als een roman en kan - hoewel wat verouderd - voor de moderne tijden nog altijd met nut gebruikt worden, mits men zich met voorzichtige kritiek tegen vele al te subjectieve beschouwingen van de schrijver wapene. Maar voor de Middeleeuwen, en vooral wat betreft de Angelsaksiese periode, is het werk, uit een wetenschappelik oogpunt, eenvoudig zonder waarde. De *Geschichte* van Wülker is betrouwbaar, maar voor het groot publiek bestemd, en daarom niet volledig genoeg voor de vakman. Bernard Ten Brink, wiens *Geschichte der Englischen Literatur* uitstekend is, maar onvolledig bleef (hij geraakte niet verder dan het begin van de XVIe eeuw) had het op zich genomen hetzelfde onderwerp voor Paul's *Grundrisz der Germanischen Philologie* te behandelen; hij stierf een jaar later, en het bleef bij een zeer onvoldoend begin... en bij talrijke nota's. Voor de tweede uitgave van de *Grundrisz* heeft Alois Brandl het werk van Ten Brink weer opgenomen en tot het midden van de XIIe eeuw gebracht. Aldus kon in separaatuitgave verschijnen het eerste deel (Angelsaksiese periode) van een *Geschichte der altenglischen Literatur* (Straatsburg, 1908), en er wordt gehoopt dat het plan van Ten Brink eindelik geheel zal uitgevoerd worden.

Intussen zijn verschenen: de twee eerste delen van de *Cambridge History of English Literature*, waarvan veel verhoopt werd. Gelijk het werk van Petit de Julleville over de Franse letterkunde, is het aan een heel leger specialisten toevertrouwd geworden, onder bestuur van A.R. Waller. Maar hier ontbreekt alweer, en ditmaal noodzakelik, de eenheid. Wel draagt het werk eene algemene titel; maar het blijft een reeks monografieën, die dan nog van zeer ongelijke waarde zijn. Zo werd het eerste deel (tot aan de ridderromans), zowel door de Engelse als door de Duitse beoordelaars vrij koeltjes onthaald, terwijl het tweede (einde der Middeleeuwen) veel meer bijval had. Merkwaardig is o.a. daarin de theorie van Prof. Manly aangaande het ontstaan van *Piers the Plowman.* Tot nog toe nam men aan, dat William Langland zijn eigen werk tweemaal omgewerkt en

telkenmale vermeerderd had. Volgens Prof. Manly zijn er niet minder dan vijf schrijvers met de verschillende lezingen gemoeid geweest, en zijn mening vindt bij velen instemming.

Maar men ziet het: de gewenste synthese geven ons de uitgevers van de *Cambridge History of English Litcrature* nog niet.

Zijn de tijden daarvoor wellicht nog niet rijp? Is de analyse nog niet ver genoeg gevorderd?

Wat er ook van zij, aan deze laatste wordt onverpoosd voortgearbeid.

Het 4000ste deel van de bekende *Tauchnitz*-uitgave brengt ons een *Manual of American Literature*, door Th. Stanton; in de reeks 'Periods of European Literature' (Blackwood) schreef G. Saintsbury, deel II, over *The Later Nineteenth Century*, waarin de Engelse letteren natuurlik ook ter spraak komen; W.H. Hadow tracht nog eens - zonder merkelik sukses - het raadsel van Shakespeare's sonnetten op te lossen, namelik in zijn inleiding tot een uitgave daarvan (Carendon Press); en Stopford A. Brooke bespreekt, onder de titel *A Study of Clough, Arnold, Rossetti and Morris* (Pitman), een reeks schrijvers van zeer uiteenlopende aard en waarde. Belangrijk zijn die 'essays' genoeg. Maar de schrijver laat zich soms door de zucht naar eigenaardige opvattingen op een dwaalspoor leiden; b.v. wanneer hij beweert dat grote dichters niet veel hechten aan de liefde als hoofdmotief van hun kunst. En Burns dan?

Aan Sir Henry Irving wijdt Austin Brereton een tamelik lijvige biografie (2 delen, Longmans). Daaruit verneemt men o.a. dat de loopbaan van de grote toneelspeler niet juist begon met een voorspelling van zijn latere triomfen: te Dublijn werd hij, als debutant, gedurende drie weken stelselmatig uitgefloten door een publiek, dat eenvoudig zijn voorganger betreurde.

Van het zo belangrijke 'dagboek' van Henslowe, Shakespeare's medeakteur, bezat men tot nog toe slechts de beruchte uitgave van Collier, die door allerlei vervalsingen onbruikbaar was gemaakt, zodat men telkens weer tot de oorspronkelike tekst zijn toevlucht moest nemen. Walter W. Greg heeft daarvan een nieuwe, ditmaal betrouwbare editie begonnen; en nu blijkt het, dat Collier niet zo schuldig was als men dacht. Slechts 15 posten uit het dagboek waren... interpolaties van die zonderlinge geleerde.

Nog vele andere boeken zijn in de laatste tijd komen bewijzen dat het tijdperk van het vergaderen der bouwstoffen tot een Geschiedenis der Engelse Letterkunde nog lang niet ten einde is. Met de titels alleen zouden wij nog een paar bladzijden kunnen vullen. Maar is het papier verduldig, de lezer is het minder.

M. BASSE.

De Strijd voor een Vlaamsch Hooger Onderwijs.

Een Nederlandsche Hoogeschool in België[1].

Waarde toehoorders,

Als onderwerp van mijn voordracht heb ik opgegeven: een Nederlandsche hoogeschool in België. En het woord Nederlandsch zou u allicht kunnen bevreemden, indien gij de Vlaamsche beweging in al hare omvangrijkheid niet hebt leeren doorgronden.

Geachte toehoorders, ik vraag u in gemoede welke taal ik hier spreek. Een Afrikaner zal wellicht antwoorden: Hoog-Hollandsch, en er bijvoegen: ‘Ons kan nie so gezels nie’ (Wij kunnen zoo niet praten). En is er een Hagenaar aanwezig, dan zal hij wel over mijn uitspraak denken: Wat al Vlaamsche klanken, dat is Vlaamsch en geen Hollandsch. Terwijl een West-Vlaming er niet zal tegen opzien te verklaren ‘dat die Menhêer algelik een te skoone tale spreekt’ (dat die heer nochtans een té schoone taal spreekt).

(1) Voordracht gehouden te Utrecht, op uitnoodiging van de *Algemeene Debating Club*, in het gebouw voor Kunsten en Wetenschappen, op 25 Mei 1909. In deze voordracht werden de volgende stellingen verdedigd

I. Het woord Nederlandsch diende in taalopzicht ten aanzien van Nederlandschsprekenden over de wereld aan hetzelfde begrip te beantwoorden als de woorden Français, Deutsch, English, enz. voor anderen.
II. De Vervlaamsching (Vernederlandsching) der Gentsche Hoogeschool is de noodzakelijke bekroning van den Vlaamschen taalstrijd op onderwijsgebied.
III. De voorgewende beweegredenen tegen een Vlaamsche Hoogeschool berusten op vooroordeelen en getuigen van de verregaande onwetendheid waarin de tegenstrevers verkeeren in zake Nederlandsche beschaving.
IV. De Vervlaamsching der Gentsche Hoogeschool heeft hare beteekenis voor het algemeen-Nederlandsch geestesleven.
V. Voor alle Nederlandschsprekenden is het plicht het belang in te zien van den strijd, door de Vlamingen gevoerd voor de gemeenschappelijke taal.

En zoo leeren wij allen, Zuid-Afrikaners, Nederlanders en Vlamingen, aan onze gemeenschappelijke taal, het Nederlandsch, afbreuk doen.

Een rijke eigenschap der Germaansche talen is het dat door het smijdige en tevens door het vloeibare der uitdrukkingen en woordenwendingen, er wellicht in die talen meer eenklank is tusschen de gevoelens in al hun vluchtige beweegbaarheid en de omzetting in woorden van die gevoelens, dan in meer geijkte talen.

Wie zou er aan denken te beweren dat het Grieksch geen taal was, die een heerlijke beschaving kon uitspreken, omdat de Ilias in het Ionisch werd gedicht en Theokritres zijn Idyllen in het Dorisch heeft geschreven?

Wellicht hebben de meest kunstrijke talen de grootste verscheidenheid aan dialekten. Door het krachtig leven der woorden geput uit den volksmond wordt een taal verruimd en verfrischt.

Maar in deze tijden moet een taal, die als het Nederlandsch een traditie heeft, wortelend in den grond van wetenschap en kunst, in deze tijden moet een taal meer dan ooit, wil zij leven en groeien, een voertuig zijn van beschaving en niet alleen en uitsluitend eigendom blijven van gewestelijke dichters.

Drink een lekker glas Münchener in de taveernenrijke hoofdstad van Beieren, en spreek met de Duitschers aldaar. Vertrek dan met het vast besluit 's anderen daags den waard van uw hotel, gelegen ergens aan den Rijn, bij het ledigen eener flesch *Drachenblut*, tot het vertellen te bewegen. En dadelijk zal het u opvallen dat er meer tucht bestaat in het Duitsche leger dan gelijkvormigheid en onverbiddelijke eenheid in de taal, gevoerd door twee burgers van verschillende gewesten, die deel uitmaken van het Duitsche Keizerrijk.

Ik zou zelfs durven beweren dat de taal van Fr. Reuter meer aan het Nederlandsch verwant is dan aan de spraak van prof. Sartorius uit Straatsburg, die, door Pangermanisme aangetast, verklaart dat de Nederlandsche kust bij Duitschland behoort.

Waarom zou ook *onze* taal door het leven der gewestspraken niet verruimd worden, waarom wordt in België door sommige Vlaamschhaters aan het Nederlandsch ten kwade geduid wat voor andere talen kan gelden als een bron van schoonheid?

Gaan wij ons dan van de algemeen-Nederlandsche taal verwijderen? Vergeten wij, door een klankenrijke woordkunst bedwelmd, dat onze taal niet alleen een taal van dichters is, maar ook een algemeene, beschaafde omgangstaal, waardoor alle Nederlandschsprekenden hun eigen cultuur evenzeer als de wereldbeschaving verrijken?

Het ware een misdaad, waaraan de Vlamingen zich niet willen schuldig maken.

Stellig was het Vlaamsch na 1830, de taal door een Conscience of een Snellaert geschreven, al te afgerond om een werkelijk-rijke gevoelstaal te zijn. Maar zouden wij ook niet mogen zeggen dat wie den woordenschat van een 'West-Vlaamsch Idioticon' als zijnde *de* omgangstaal zou aanprijzen, insgelijks het evenwicht verbreekt, dat aan ons Nederlandsch aanzien en waarde kan verzekeren op de wereldmarkt der talen?

Een taal heeft inderdaad ook hare economische waarde. Houden de Nederlandschsprekenden werkelijk van hun taal, dan moeten zij het als een plicht beschouwen in elk geval niet mee te werken aan verbrokkeling.

Gij begrijpt thans, mijn waarde toehoorders, waarom ik het hier heb over een *Nederlandsche* en niet over een Vlaamsche hoogeschool.

Overigens is het in Vlaamsch-België een algemeen verschijnsel dat wij aansluiting zoeken bij die algemeen-Nederlandsche taal. Het woord aansluiting is zelfs een verkeerde uitdrukking; het Nederlandsch is inderdaad *onze* taal. Het Nederlandsch wordt ten onzent langs om beter onderwezen, beter gesproken en meer bemind. Een eerste gevaar, dat die taaleenheid bedreigde, werd in 1864 afgeweerd, toen de gemeenschappelijke spelling door België werd aangenomen. Van wege onze West-Vlaamsche en andere taalparticularisten viel er voor ons Nederlandsch werkelijk nooit veel te vreezen: zij hebben aan onze taal in Vlaamsch België als een nieuw levensserum ingespoten. Onze taal is er gezond en krachtig en zij bloeit!

Onlangs vergeleek minister Malan den strijd voor het Zuid-Afrikaansch, dat door vele Zuid-Afrikaansche taalbroeders beschouwd wordt als een taal op zich zelf, bij den strijd voor het Vlaamsch.

Die vergelijking houdt geen stand. In Zuid-Afrika schijnen

velen met het Nederlandsch, als zijnde voor hen *de* beschaafde taal zooals het Engelsch dit is voor talrijke hunner landgenooten, te willen afbreken.

De Vlamingen betrachten juist het tegenovergestelde. En ondanks den afstand, die Nederland van Zuid-Afrika insgelijks op beschavingsgebied kan verwijderen, hoezeer het natuurlijk opbloeien van het 'Zuid-Afrikaansch' den strijd door den heer Malan bedoeld zou wettigen, toch hebben wij het recht, als Vlamingen, aan de Zuid-Afrikaners te zeggen: 'Broeders, strijdt ook voor ons gemeenschappelijk Nederlandsch.'

Op een vergadering van de vereeniging *Ons Spreekuur*, te Stellenbosch in de maand October 1908 gehouden, verklaarde prof. Marais:

> Als er iets is, dat mijn hart soms met vrees doet beklemmen, dan is het dit: dat wij een beweging aan den gang zetten in verband met de taal, welke wij hier in Zuid-Afrika spreken, terwijl wij, zooals Dr Viljoen het onlangs zoo krachtig heeft uitgedrukt, rust noodig hebben. Daarom verheug ik mij dat *Ons Spreekuur* spraakverwarring wil verwijderen en spraakveredeling wil bevorderen. Dit zal gebeuren omdat *Ons Spreekuur* ten doel heeft jonge menschen in te leiden in den rijkdom der Nederlandsche letteren.

En reeds heb ik mij afgevraagd, toen ik ingezonden stukken las in het Zuid-Afrikaansch dagblad *Ons Land*, waarvan de grondgedachte was: Zuid-Afrikaansch en geen Nederlandsch: waar zullen de Zuid-Afrikaners, moest het Zuid-Afrikaansch dan werkelijk hun spreek- en *schrijftaal* worden, wetenschappelijke boeken gaan halen, en welke Europeesche letterkunde zal dan als richtsnoer gelden voor hun ontwikkeling?

Reeds was er spraak van een Zuid-Afrikaansche hoogeschool. Onze taalbroeders hebben er op aangedrongen dat het Engelsch alleen de voertaal niet mocht zijn van het hooger onderwijs. Maar zullen zij dan hun Zuid-Afrikaansch of wel ons algemeen Nederlandsch daarvoor verkiezen?

In Vlaamsch-België wordt een dergelijke vraag niet eens gesteld. Het onderscheid, dat men tusschen Vlaamsch en Nederlandsch wil ontdekken, is slechts een verzinsel van Vlaamschhaters; de voertaal onzer Gentsche hoogeschool moet en zal het Nederlandsch zijn,

die lenige en heldere taal, welke wij, Vlamingen, gebruiken als een hefboom van beschaving.

En omdat wij zoozeer de veredelende kracht van onze beweging voor een eigen universiteit inzien, juist daarom beschouwen wij het bekomen eener Vlaamsche hoogeschool als een noodzakelijke bekroning van onzen strijd op onderwijsgebied.

Geen enkel volk heeft het recht onwerkdadig te blijven ten aanzien van al wat als een ‘wederkeerig dienstbetoon’ kan beschouwd worden op het ruim gebied der wereldbeschaving. Maar geen enkel volk ook, dat een taal zooals het Nederlandsch heeft, rijk aan wetenschappen en kunst, kan men tot een zelfmoord verplichten door het opgeven van wat grootendeels aan een volk zijn eigenwaarde en zijn zelfbestaan verzekert: de taal.

Is Nederland met zijn Nederlandsche hoogescholen een braakliggende plek, die zich midden het gebied onzer West-Europeesche beschaving uitstrekt? Dragen de Nederlandsche hoogescholen veel minder bij tot den vooruitgang der wetenschap dan de Fransch-Belgische universiteiten? En beantwoorden onze Belgische hoogescholen voor ons, Vlamingen, dan zoo heerlijk aan hun nationale roeping?

Op deze drie vragen zal iedereen, die aan geen vooroordeelen vastgekluisterd is, zonder aarzeling en beslissend neen antwoorden.

In een land, waarvan het Nederlandsch de moedertaal is van schier vier millioen inwoners op zeven, bestaat er nog geen hoogeschool, die op de meerderheid der bevolking een werkelijk-beschavenden invloed uitoefent.

Ziedaar het vrijheid-stelsel, dat na 1830 gedurende lange jaren onaangeroerd heeft gebloeid.

Vlaamsch-België heeft nog geen hoogeschool, waarvan het Vlaamsch de voertaal zij. Onze Belgische landbouwersbevolking bestaat uit nagenoeg 60% Vlamingen, en het eenig hooger landbouwinstituut van den Staat bevindt zich te Gembloers, in Waalsch-België!

Ziedaar de werkelijke gelijkheid in ons tweetalig België, dat op 18 April 1898 het Nederlandsch tot officieele taal uitgeroepen en op gelijken voet met het Fransch gebracht heeft.

Artikel 23 der Belgische Grondwet luidt:

L'emploi des langues usitées en Belgique est facultatif; il ne

peut être réglé que par la loi et seulement pour les actes de l'autorité publique et pour les affaires judiciaires.

Allicht zou men zich inbeelden dat bijgevolg een Vlaming na 1830 het recht had van de bestuurlijke, rechterlijke en wetgevende machten te vergen dat men het *vrij* gebruik zijner taal zou eerbiedigen.

Maar dan vergeet men hoe de grondwet van 1830 is ontstaan, welke omstandigheden de omwenteling hebben beheerscht, welke mannen na 1830 met een schijn-vrijheid hebben geschermd om het taalrecht der Vlamingen met voeten te treden.

En ik aarzel niet om te verklaren dat op taalgebied de zoogezegde vrijheid, door onze Grondwet gewaarborgd, een leugen was.

Had onze regeering na 1830 de Vlamingen behandeld zooals Willem I gedurende de vereeniging van Nederland en België de Walen, wij, Vlamingen, waren nooit gedwongen geworden door taalwetten af te dwingen een recht, dat ons volgens de grondwet wordt toegekend.

Men kan geen enkel besluit van Willem I aanhalen, dat het taalrecht der Walen in de Waalsche gewesten krenkt. Gedurende ruim vijftig jaar, na 1830, kan men geen enkele daad van onze regeeringen aanstippen, die zonder dat zij er toe gedwongen werden, het onrecht, dat op de Vlamingen drukte, heeft hersteld.

Waarom had ons Parlement zooniet de wet over het gebruik de Nederlandsche taal in bestuurszaken moeten stemmen? Waarom was op taalgebied het rechtsgevoel zoozeer verzwakt, dat er wetten noodig waren om Belgische rechters te verplichten de Vlamingen niet als vreemdelingen te behandelen?

De wet over het gebruik van het Vlaamsch in bestuurszaken dagteekent van 2 Mei 1878.

België zou weldra de vijftigste verjaring zijner onafhankelijkheid vieren, en aan de Vlamingen, zelfs in onze Vlaamsche gewesten, was het nog niet eens gegund staatsambtenaren te hebben, waarmee zij in hun moedertaal een briefwisseling konden voeren. Er waren in België over de twee millioen menschen, die geen woord Fransch verstonden, en al de berichten en mededeelingen, die van de regeering uitgingen, waren uitsluitend in het Fransch opgesteld.

De wet van 1878 heeft daarin verholpen. Ik noem het een schande voor België dat een dergelijke wet er noodig was.

En weet men tot wanneer het heeft geduurd, alvorens in onze Kamer de wet te berde kwam, waardoor de Vlamingen eindelijk voor de rechtbanken niet meer als vreemdelingen zouden mogen behandeld worden? Tot in 1873.

En dan nog is er van het vrij gebruik der Vlaamsche taal, dat op rechterlijk gebied door de wetten van 1889, 1891 en 1908 werd verzekerd, slechts spraak voor strafzaken.

Ons Hof van Verbreking heeft steeds in de bestaande taalwetten het bewijs gevonden, dat een uitdrukkelijke wettekst alleen in bepaalde gevallen het... 'vrij' gebruik van het Nederlandsch kan toekennen en er bijgevolg aan een taalwet slechts een beperkte toepassing mag gegeven worden.

Toen art. 23 onzer Grondwet werd ontworpen, wist men dat het 'vrij' gebruik der talen voor de Vlamingen slechts de beteekenis van holklinkende woorden zou hebben.

Thans nog blijft het aan ons Hof van Verbreking vrij te verklaren, zooals in 1873 een procureur-generaal, dat een advocaat het recht niet heeft een Vlaamsch pleidooi uit te spreken.

Ik vraag mij af of wij waren slechter gevaren, indien in 1830 onze Grondwet het vrij gebruik der talen *niet* had erkend.

Overigens hadden wij schier geen magistraten, die onze taal behoorlijk kenden.

Eeuwen vreemde overheersching hadden onze nationale veerkracht gebroken. Terwijl Nederland zijn vrijheid veroverde en aan de spits der wereldbeschaving kwam, werden onze gewesten als een wrak van deze naar gene overheersching op sleeptouw genomen, en leerden onze leidende standen voor officieele gunsten hun plichten tegenover het volk verzuimen.

Gedurende eeuwen heeft ons Vlaamsch bewustzijn gesluimerd. Velen wisten niet eens of het nog ooit zou wakker worden. Aan de Belgische eenheid dienden onze taal, onze zelfstandigheid geofferd. Wat nog Vlaamsch was zou men laten doodbloeden. Onze leidende standen dienden getrouw en onderdanig de gedachten der Vlaamschhaters, als hadden zij een nieuwen hertog gekregen. Wie er Vlaamsch was gebleven bleef vergeten en zweeg... Maar neen: er begon iets te zieden en te borrelen in vele Vlaamsche gewetens. Het romantisme

had Europa doorhuiverd. Ook Vlaamsch-België had zijn *Sturm- und Drangperiode.* Ook de geest van Vlaanderen steeg uit zijn graf.

En de hoogere standen waren verwonderd dat de misprezen volkstaal weer opbloeide. Zij hadden alles beredderd alsof zij niet meer bestond. En daar kwam ze als een dreigend getij, dat alles zou overzwalpen, machtig en gebiedend aangestroomd.

'Het gebruik der talen was vrij', maar de Vlamingen hadden recht op een eigen onderwijs. En zij eischten dat recht.

België had zijn officieel onderwijs, ook in de Vlaamsche gewesten. Maar dat onderwijs was voor geene Vlamingen bestemd. De grondwettelijke 'vrijheid' was benuttigd geworden om onze taal uit dat onderricht te weren, als ware zij een besmettelijke ziekte.

Alle vakken werden in onze middelbare scholen door middel van het Fransch onderwezen. Het Vlaamsch was een liefhebberij; men leerde het Nederlandsch aan als een vreemde taal.

De Vlamingen waren die vernedering moe. Een dergelijk regiem had men kunnen gedoogen onder vreemde vorsten. In 1830 werd België tot de vrijheid niet geboren om de Vlaamsche gewesten te behandelen als departementen van een Fransch keizerrijk.

Volgens reeds bestaande wetten hadden wij recht op ambtenaars en magistraten, die in onze Vlaamsche gewesten behoorlijk hun taak hadden moeten waarnemen. Maar het middelbaar onderwijs bleef wat het was, en kon ons die mannen niet geven.

Het lager onderwijs, voor de massa bestemd, was Vlaamsch. 't Middelbaar onderwijs was Fransch, met een paar uurtjes doorgaans slecht onderwezen Nederlandsch. In de hoogeschool vond men van het Vlaamsch onderricht geen spoor, de twee Nederlandsche lessen per week over letterkunde daargelaten. Hoe een hoogere beschaving in dergelijke voorwaarden de Vlaamsche samenleving kon doordringen, is een raadsel, waarvan de oplossing het begripsvermogen der Belgische Vlaamschhaters steeds te boven ging.

Eindelijk in 1883 werd die heilzame wet gestemd, die het Nederlandsch ook als voertaal in het middelbaar onderwijs van Vlaamsch-België heeft gebracht.

Ziehier de voornaamste bepalingen:

> ARTIKEL 1. In het Vlaamsch gedeelte van het land worden de leergangen der voorbereidende afdeelingen, gevoegd bii de Staatsmiddelbare scholen, in het Nederlandsch gegeven.

> Het onderwijs der Fransche taal wordt er derwijze ingericht dat de leerlingen in staat gesteld worden de Fransche leergangen der middelbare afdeelingen met vrucht te volgen.
> ART. 2. In de eigenlijke middelbare afdeeling van de scholen dezer streek, wordt de leergang van Nederlandsch in het Nederlandsch gegeven.
> De lessen van Engelsch en Duitsch worden uitsluitend in het Nederlandsch gegeven, totdat de leerlingen in staat zijn die studiën door middel van de taal zelve, die men hun onderwijst, voort te zetten.
> Een of meer leergangen van het programma worden insgelijks in het Nederlandsch gegeven. Het getal der aldus gegeven leergangen zal ten minste twee zijn, te beginnen met de heropening der klassen in 1886.
> ART. 3. De voorschriften van het vorige artikel zijn toepasselijk op de in dezelfde streek gelegen Athenea.
> ART. 4. De vakwoorden der wis- en natuurkundige wetenschappen, alsook der andere vakken van het programma, worden gelijktijdig in het Fransch en in het Nederlandsch onderwezen.
> De geschied- en aardrijkskundige namen worden zooveel mogelijk in het Nederlandsch en in het Fransch tegelijk opgegeven.
> ART. 5. Er zal een normaal onderwijs ingericht worden, bijzonderlijk bestemd om leeraars te vormen, bekwaam om in het Nederlandsch te onderwijzen.

En dat normaal onderwijs werd ingericht te Gent bij ministerieel besluit van 7 December 1883.

Wij mogen dat besluit aanzien als een eerste bres in den muur der verfransching, waarmee ons hooger onderwijs was omringd.

De leerkrachten, waarover men beschikte, hebben de toepassing der wet bemoeilijkt. De Athenea, waar de wet werd nageleefd, vonden geen genade bij de hoogere standen, welke door het opkomen der volkstaal verrast, maar niet tot inkeer waren te brengen.

En toch, ondanks vijf en twintig jaar clericale regeering, waarvan het gevolg moest zijn: het zenden der kinderen naar vrije onderwijsgestichten; ondanks al den laster, waarop de taalwet van 1883 bij sommigen werd onthaald; ondanks alles, was de uitslag èn op het gebied van het leerlingengetal èn wat de gevolgen aangaat, ten zeerste bevredigend.

Thans is het schier een voldongen feit dat ook in de vrije katholieke scholen de vervlaamsching zal doorgevoerd worden.

De wet van 1883 maakte het inrichten der normale afdeeling bij de Gentsche hoogeschool noodzakelijk. Een andere bepaling der

wet over het Hooger Onderwijs, in 1890 gestemd, bracht opnieuw enkele Vlaamsche leergangen in ons hooger onderwijs.

Vóór 1890 was het in ons land nog mogelijk dat magistraten, in het Vlaamsche land benoemd, niet eens de taal der Vlamingen konden verstaan.

Was ik magistraat, en moest ik een vonnis helpen uitspreken tegen een man, wiens taal ik niet versta, mijn geweten zou tegen een dergelijke noodzakelijkheid in opstand komen. Ik zou weigeren dien man te veroordeelen, wiens woorden mij bevattelijk moeten gemaakt worden door middel van een tolk! Zooiets zou ik voorloopig nog aannemen in Congo. Gij, Nederlanders, duldt het niet eens in Nederlandsch-Indië...

België heeft zulks gedurende jaren en jaren geduld tegenover de Vlamingen!

In artikel 49 van de Wet over het Hooger Onderwijs lezen wij:

> Te rekenen van 1 Januari 1895 kan niemand in West- en Oost-Vlaanderen, alsook in de provinciën Antwerpen en Limburg, tot eenig rechterlijk ambt benoemd worden, behoudens de betrekkingen bij de koophandelsrechtbanken, indien hij door middel van een examen het bewijs niet levert dat hij in staat is, ten aanzien van het gebruik der Nederlandsche taal in strafzaken, zich te gedragen naar de voorschriften der wet van 3 Mei 1889.
> Te rekenen van I Januari 1895 kan niemand tot eenig rechterlijk ambt benoemd worden, afhangende van de rechtbanken van eersten aanleg en van de vredegerechten in de arrondissementen Brussel en Leuven, indien hij aan de bij het voorgaande lid vermelde proef niet heeft voldaan.
>
> Te rekenen van 1 Januari 1895 zal niemand notaris kunnen benoemd worden in de provinciën, onder § 1 van dit artikel vermeld, noch in de arrondissementen Brussel en Leuven, indien hij niet door een examen bewijst dat hij in staat is zich, in de uitoefening van zijn ambt, van de Nederlandsche taal te bedienen.

Het artikel bepaalt verder de samenstelling van de jury, die het examen zal afnemen. Nochtans:

> Worden ontslagen van de proef, voorzien door §§ 1 en 2, de meesters in de rechten, die bewijzen door middel van hun diploma, dat zij ia het Nederlandsch een examen over het strafrecht en over de strafvordering hebben afgelegd voor cene jury, ingericht door de Hoogescholen of door de Regeering voor het afnemen van de proef, waarvan de leergang van strafrecht en strafvordering deel uitmaakt.

Onze vier hoogescholen hebben dus leergangen van strafrecht en strafvordering ingericht.

Volgens de wet van 1889 was een degelijke kennis van het Nederlandsch voor magistraten en advocaten onontbeerlijk geworden. En nochtans - hier hebt gij de nationale strekking van de Gentsche hoogeschool in vollen glans - bracht de faculteit der rechten een ongunstig advies uit over het inrichten der Vlaamsche leergangen van strafrecht en strafvordering!

Evenmin als wij belang stellen in het advies van die heeren, toen het dien broodnoodigen maatregel gold, kunnen wij er prijs op stellen hun oordeel in te winnen over de algeheele vervlaamsching der Gentsche hoogeschool.

Teekenend is het ook dat voor die leergangen er naar gestreefd wordt zich aan te sluiten hij de Nederlandsche terminologie.

Op het XXXe Nederlandsch Taal- en Letterkundig Congres, in 1908 te Leiden gehouden, verklaarde de heer advocaat-generaal de Hoon, die te Brussel deze lessen van Strafrecht en van Strafvordering geeft, dat ‘het onzin was eene rechtstaal te smeden, terwijl er eene rechtstaal bestond bij een spraakverwant volk.’

En de heer de Hoon zegde nog:

> De Vlaamsche Academie was die gedachte toegedaan. Het Ministerie van Justitie betrad denzelfden weg. Zelfs eenige aanvullende wetten over strafvordering bezigden de bij onze Noorderburen geijkte termen.

Thans wordt in onze vier hoogescholen dezelfde terminologie gebruikt, en wel volgens den wensch, door den heer de Hoon uitgedrukt.

Zoo ik op dit alles druk, dan is het om u te bewijzen dat wanneer de hoogeschool van Gent vervlaamscht wordt, in alle aldaar te geven leergangen slechts ons beschaafd, algemeen Nederlandsch zal klinken. Al is het Vlaamsch getint, toch moet het onze beschaafde, algemeene omgangstaal zijn. Het taalgebied, waar Nederlandsch wordt gesproken, is niet zoo groot, dat wij het nog zouden willen verbrokkelen.

Wij zien dus het Vlaamsch onderricht, als het ware, in ons hooger onderwijs inzijpelen.

Te Gent was de faculteit van wijsbegeerte en letteren, vooral door de lessen van de studenten in Germaansche philologie, reeds gedeeltelijk vervlaamscht.

Dezelfde wet over het Hooger Onderwijs, die ik daar zooeven aanhaalde, bepaalde insgelijks:

> Te rekenen van 1 Januari 1895 zal geen doctor in de wijsbegeerte en letteren kunnen benoemd worden tot leeraar in de geschiedenis, de aardrijkskunde of de Germaansche talen in een Atheneum eener Vlaamsche stad, indien er in zijn diploma niet vastgesteld wordt, dat hij het examen over ten minste twee vakken in het Nederlandsch heeft afgelegd, dat de verhandeling, door art. 14 vereischt, in het Nederlandsch opgesteld en de openbare les ingelijks in die taal gegeven werd.

Wij brachten in de Gentsche hoogeschool wel geen paard van Troja. Iedereen wist dat de Vlamingen met open vizier voor hun recht op een eigen hoogeschool zouden strijden.

Had men die enkele toegevingen niet gedaan, wie weet of wij de gansche hoogeschool reeds niet zouden vervlaamscht hebben.

Bij den kanker, waaraan voor Vlaamsch-België het hooger onderwijs steeds lijdt, behoort geen apothekersmiddel. De kanker zelf dient uitgeroeid.

Nochtans waren die enkele Vlaamsche leergangen als een voorbode eener volkomen vervlaamsching.

De Vlamingen moeten in het ‘vrije’ België op hooger onderwijsgebied niet slechter bedeeld worden dan Kroaten, Polen of Czechen.

Gedurende lange jaren heeft men ons volk willen verfranschen. De uitslag was ellendig. Wij, Vlamingen, houden van onze taal. Dat men ons de gelegenheid geve ons, als andere normaal ontwikkelde volkeren, omhoog te werken.

Een hoofdvereischte daartoe is een Vlaamsche hoogeschool.

Wij moeten geneesheeren, advocaten, ingenieurs, landbouwkundigen hebben, wier wetenschap kan uitstralen over ons volk. Thans blijft alles halverwege. Meestal behooren die gediplomeerden veel meer thuis in een Fransch departement dan in onze Vlaamsche gewesten. Wie de nadeelige gevolgen van dien treurigen toestand heeft bestreden, deed het gedreven door eigen overtuiging, gesterkt door den wil als geen onmondige te staan tegenover zijn volk.

En niet genoeg kan op dit gebied met dankbaarheid geprezen worden het werk, in alle stilte volbracht door onze Vlaamsche Natuur-

en Geneeskundige Congressen en door onze Vlaamsch Rechtskundige Congressen.

Verleden jaar werd het XIIe Vlaamsch Natuur- en Geneeskundig Congres te St-Niklaas gehouden. Er waren over de 520 deelnemers, waaronder enkele Nederlanders, in wier naam Prof. Burger van Amsterdam verklaarde:

> In de politiek van uwen strijd komen wij niet tusschen, maar de bloei van wetenschappelijke instellingen zooals een Vlaamsch Natuur- en Geneeskundig Congres is voor ons zeer teekenend.

Op een zitting hoorde ik prof. De Bruyne, voorzitter van het Congres, uitroepen:

> Gij, Nederlanders, hebt uw onderricht, uwe gansche opleiding in die taal genoten. Gij weet niet welke moeite wij hebben om onzen strijd voort te zetten, maar uwe aanwezigheid is borg dat gij ons verstaat.

Onlangs had te Leuven het Ve Vlaamsch Rechtskundig Congres plaats.

Overal is de vooruitgang in die richting van hooger Vlaamsch geestesleven merkbaar. En welke heerlijke toekomst ware aan dat geestesleven wel beschoren, indien er eindelijk een Vlaamsche hoogeschool tot stand kwam, welke dezen zoo natuurlijken drang naar eigen leven zou bevredigen!

Onze taalwetten, al die menigvuldige pogingen op wetenschappelijk gebied van ontwikkelde landgenooten, het leven zelf van ons volk, dat bewust wordt, alles stuwt onweerstaanbaar naar die Vlaamsche hoogeschool, zooals het water vloeit naar zee.

In zijn vlugschrift: *De Geestesontwikkeling van België*, schrijft de heer K. Buis, oud-burgemeester van Brussel:

> Zoo wij willen dat onze moderne naam zoo beroemd worde als de oude, laat er ons dan naar streven wat anders dan een satelliet te zijn. Een dergelijke rol past niet voor een volk, dat Schiller met de zienersscherpzinnigheid van een genie bij monde van markies Tosa aldus kenschetst: Een krachtig, een groot volk.. en ook een goed volk; en de vader van dit volk te zijn, dat, dacht ik, dat moet goddelijk zijn!

Voor Nederlanders hoef ik wel niet een enkele beweegreden aan te halen, die pleit voor een hooger onderwijs in eigen taal.

Zegt mij, studenten, die hier aanwezig zijt, of gij, die wetenschappelijke boeken kunt lezen in het Nederlandsch, Engelsch, Fransch en Duitsch, u minderwaardig voelt dan uwe zuiderburen, waarvan nog velen hoogere studiën aanvangen, bedeeld met de kennis van slechts ééne taal.

Zegt mij of uwe hoogleeraars afgezonderd van de wereldbeschaving leven, omdat zij hun lessen in het Nederlandsch geven; of uwe Nederlandsche leer- en studieboeken niet kunnen opwegen tegen hetgeen in België wordt gebruikt.

En nochtans zijn het deze drogredenen, waarmee de Vlaamschhaters ten onzent nog schermen om de noodzakelijkheid van een hooger Vlaamsch onderricht te betwisten.

Ik had het daar zooeven over de Nederlandsche leer- en studieboeken en tijdschriften, waarvan onlangs door het Algemeen Nederlandsch Verbond een lijst werd bezorgd.

Welnu, dergelijke bewijzen zijn er noodig om aan Belgische Vlaamschhaters het zwijgen op te leggen.

Het Nederlandsch is geen wetenschappelijke taal, ziedaar een der stokpaardjes bereden door de Vlaamschhaters, toen in 1897 het verslag van prof. J. Mac Leod over de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool verscheen.

Prof. J. Mac Leod erkende het zelf in een voordracht op het IVe Vlaamsch Studentencongres (op 22 Maart 1903 te Gent gehouden), toen hij zei, het referendum bedoelende, ingericht door het Gentsch Studentengenootschap *'t Zal wel Gaan*, over het vraagstuk der Vlaamsche hoogeschool;

> Door het referendum en door het verschijnen van het verslag der Commissie werd aan de beweging tot vervlaamsching der Gentsche hoogeschool een groote kracht bijgezet; allerwegen werden de gemoederen wakker geschud. De Vlaamsche wetenschappelijke beweging breidde zich intusschen uit; Nederlandsche wetenschappelijke werken werden op steeds toenemende wijze uit Holland aangevoerd, en tevens werd onze taal meer dan te voren in Vlaamsch-België als voertuig der wetenschap gebruikt.
> Onze tegentrevers begrepen dat de toestand ernstig werd. Hun vroeger argument - nl. de onbruikbaarheid van het Nederlandsch op wetenschappelijk gebied - bleek hoe langer hoe meer van zijne waarde te verliezen.

Onbruikbaar dus, Nederlandsche toehoorders, de taal van een Pierson, een Bolland, een te Winkel, een van Hamel of een Lorentz!

Dat geeft u het gehalte der beweegredenen, tegen een Nederlandsch hooger onderwijs in Vlaamsch-België aangevoerd.

Het Fransch is een wereldtaal, werd er gezegd; door uw Vlaamsch hooger onderwijs zult gij Vlaamsch-België afzonderen.

Alsof Vlaamsch-België nog niet veel meer afgezonderd was door hetgeen genoemd werd de Chineesche muur der verfransching, - hoe afgebrokkeld die muur ook reeds moge wezen?

Zullen de studenten der vervlaamschte hoogeschool van Gent geen nut kunnen halen uit de Fransche beschaving? Wordt deze voor hen als bij tooverslag een gesloten boek?

Maar nogmaals, hoe kan ik die vraag richten tot Nederlanders, zooniet om een nieuw voorbeeld aan te halen van de drogredenen, die men als op een oude markt van vooroordeelen heeft opeengestapeld!

Die heeren Vlaamschhaters hebben het over ‘afzondering’, en zij zelven houden den zegen der wetenschap tegen, waardoor onze Vlaamsche gemeenschap moet bevrucht worden.

L. de Raet, in zijn merkwaardig verslag, namens de nieuwe Vlaamsche hoogeschool-commissie uitgebracht, haalt de woorden aan van den Franschen wijsgeer A. Fouillée:

> C'est de la culture supérieure que le reste découle comme l'eau fécondante des hauteurs.

En L. de Raet zelf voegt er bij:

> De organische eenheid van het hoogeschool-onderwijs, algemeen en technisch, met het middelbaar, het nijverheids- en beroepsonderwijs, kan enkel bestaan wanneer de voertaal van gansch het onderricht, van de universiteit tot de ambachtschool, dezelfde is.
> Is, zooals ten onzent, het hooger onderwijs Fransch, het overige onderricht geheel of gedeeltelijk Vlaamsch, dan is die eenheid verbroken, dan mist de hoogeschool die opvoedende kracht waarop alle geleerden nadruk leggen; het ander onderwijs kwijnt, de wetenschap bereikt de duizenden niet meer, die niet het geluk hebben rechtstreeks de wetenschap uit de bron te putten, in een woord, de universiteit houdt op een brandpunt van beschaving te zijn.

Ik denk niet dat het mogelijk ware een meer waardige taal aan te halen, opdat iedereen des te beter op het ‘laagtepunt’ zou kunnen neerblikken, door de Belgische Vlaamschhaters ingenomen.

En om u te bewijzen dat het woord ‘laagtepunt’ hier zoo slecht niet gekozen is, schrijf ik enkele beschouwingen over van een

manifest, in 1899 door de *Société pour la Vulgarisation de la langue française* te Gent uitgegeven:

> Considérant que l'Université de Gand, où depuis 1830, le français est employé comme unique langue véhiculaire, a vu croître d'une façon continue le nombre de ses élèves...

En dan wordt de vrees uitgedrukt dat het getal leerlingen zou verminderen, onder meer omdat:

> Les élèves appartenaut à des nationalités étrangères (Brésiliens, Roumains, Polonais, etc.) et dont le nombre s'élève à 104 (déduction faite de 7 Néerlandais) se trouveraient dans l'impossibilité de suivre les cours s'ils se donnaient en flamand.

Zoodat insgelijks wegens een honderdtal vreemdelingen, Brazilianen, Turken of Armeniërs, de Vlamingen geen recht zouden hebben op den beschavenden invloed, die uitstraalt van een eigen hoogeschool!

En naar het schijnt, maken eenige Gentsche hoogleeraars deel uit van een dergelijke maatschappij, en die heeren denken hun ‘nationale’ rol te spelen!

Ik zeg ‘nationale’ rol, want het manifest werd waarschijnlijk verspreid onder het spelen van de ‘Brabançonne’; de volgende diepzinnige beschouwing stond er nog in te lezen:

> Considérant que le projet caressé par quelques personnes d'exclure le français de toutes les branches de l'enseignement aurait pour conséquence non seulement d'accentuer la séparation du pays en deux parties de langues et de moeurs différentes, mais d'élever une barrière entre la Belgique et l'un des grands peuples civilisés auquel la rattache une similitude de moeurs bien marquée et avec lequel elle a toujours entretenu des rapports suivis d'affaires et d'intérêts...

Na de Brazilianen, de Rumeniërs, de verbrokkeling van België en de Fransche Republiek!

Het zou dus waarheid heeten dat de Vlamingen slechte ‘vaderlanders’ zouden wezen, omdat zij de Belgische gemeenschap door een hoogere beschaving willen verrijken. Men hale ons een enkelen maatregel aan, die het taalrecht der Walen heeft gekrenkt.

Een voorbeeld volstaat om u een denkbeeld der Vlaamsche verdraagzaamheid te geven: in het Vlaamsche land heeft een Waal, die zich aan een vergrijp schuldig maakt, het recht een uitsluitend

Fransche proceduur te vergen. Een Vlaming te Luik of te Charleroi, in de Waalsche gewesten, heeft het recht niet van zijn tweetalig vaderland te eischen dat hij aldaar in eigen taal zou mogen terechtstaan en veroordeeld worden.

Duizenden Vlaamsche arbeiders zijn in de Waalsche provinciën gevestigd. Enkel en alleen - tegen het rechtvaardigheidsgevoel in - om aan onze Waalsche landgenooten geene aanleiding tot een zelfs onbillijke verbittering te geven, werd voor de Vlamingen in het Walenland het recht niet gevraagd, dat aan de Walen toekomt in de Vlaamsche gewesten.

En de Vlaamschgezinden willen ‘accentuer la séparation du pays.’ Terwijl rechtvaardigheid en wederkeerige eerbied alleen de hechte grondslagen zijn, waarop dient gebouwd, wanneer landgenooten, die verschillende talen spreken, rond een zelfde nationale vlag zijn vereenigd.

Wij willen tusschen Frankrijk en België een muur optrekken! Gaarne zouden wij vernemen waar de Vlaamschgezinden het materiaal zouden vandaan halen om dit achtste wonder der wereld te verwezenlijken.

Vlaamschhaters en makelaars in zedelijke Fransche annexatie zijn wellicht gestoord omdat Vlaamsch-België van zijn zelfstandigheid houdt.

Het is, volgens die heeren, voldoende dat wij leven, opdat in ons brein de gedachte van een moord geboren worde: wij willen in België den Franschen geest dooden.

Recht op leven wordt ons ontzegd; wij *moeten* ondergeschikten, burgers van tweede klasse blijven. *La Société pour la Vulgarisation* enz. heeft het besloten, maar wij lachen haar vierkant uit.

Een Amerikaan noemde Frankrijk - ik keur de uitdrukking niet goed - een groote provincie. De practische man bedoelde daarmee dat Frankrijk op allerlei gebied bij andere landen, die meer van hun buren hebben overgenomen, ten achteren is. Kwam die Amerikaan in Vlaamsch-België, hij zou aan de leden der *Société pour la Vulgarisation* enz., die slechts oogen hebben om naar het Zuiden te kijken, wellicht vragen: ‘Waarom wilt gij, heeren, dat Vlaamsch-België een onderafdeeling zij van de provincie Frankrijk?’

En nochtans blijven sommigen beweren dat het internationaal karakter van het Fransch ons gebiedt de gedachte van een Nederlandsche hoogeschool in België op te geven, daar wij ons in dit geval zouden afzonderen.

Men denke niet dat alleen de Gentsche maatschappij met den langen naam en de drogredenen zulks beweert.

Ook de Belgische bisschoppen hebben in hun onderrichtingen de Vlaamsche hoogeschool stoutmoedig veroordeeld. Waarschijnlijk waren die onderrichtingen grootendeels oorzaak dat de katholieke Vlaamsche studentenjeugd nog meer Vlaamschgezind is dan vroeger, meer Vlaamschgezind dan ooit.

In zijn redevoering, uitgesproken op een vergadering, door talrijke katholieke Vlamingen en 400 studenten der Leuvensche hoogeschool bijgewoond, tijdens de verjaringsfeesten der Leuvensche hoogeschool, herinnerde Mr Dosfel nog op Zondag 3 Mei l.l. aan deze bisschoppelijke onderrichtingen, waartegen de Vlaamsche katholieken reeds vroeger een krachtdadig verzet hadden aangeteekend.

Mr Dosfel haalde nog dezen volzin aan uit de bisschoppelijke onderrichtingen:

> Daar iedereen nog meer mensch is dan Belg, d.w.z. daar de algemeene belangen der beschaving boven diegene van eene natie in 't bijzonder gaan, moet het beoefenen van het Fransch voor hen, die geroepen zijn eene rol te spelen in de algemeene beweging der gedachte of der daad, boven dat van het Vlaamsch, gaan.

Daarin ligt toch een zweem van bekentenis dat de strijd voor een hoogeschool met de ‘belangen van eene natie’ is vergroeid. Maar voor het overige, daar ik hier nu toch in Nederland ben, zal het mij geoorloofd zijn U te vragen of gij allen, geachte toehoorders, wel ‘menschen’ zijt, omdat gij, Nederlanders, hoogescholen hebt, welke de belangen der natie behartigen.

Barbaren al uwe geleerden, die in eenklank leven met hun volk; geen ‘menschen’, al die hoogleeraars van Nederlandsche, Deensche, Noorsche en zelfs Italiaansche en andere nationale hoogescholen, alsof die hoogleeraars ondanks de nationale strekking van hun onderricht niet in staat waren een boek, dat de wereldbeschaving moet verrijken, waar het noodig blijkt, in een der wereld-

talen te laten overzetten of zelven in die taal hun bevindingen en gedachten neer te schrijven.

Welnu, een dergelijke beweegreden wordt ingebracht door de Belgische bisschoppen, om te beletten dat het hooger onderwijs in België zijn nationale zending vervulle voor het Vlaamsche volk.

Maar de Belgische aartsbisschop zelf, Mgr. Mercier, heeft de hoofdgedachte zijner onderrichtingen: geen Vlaamsch Hooger onderwijs, verloochend.

De Limburgsche oud-hoogstudentenbond had hem een verzoekschrift gezonden, een gedeeltelijke vervlaamsching der Leuvensche hoogeschool vragend.

Mgr. Mercier antwoordde niet: ‘Ik verwijs den Limburgschen oud-hoogstudentenbond naar de bisschoppelijke onderrichtingen’, maar wel:

> Ik heb uw schrijven aan Mgr. den Rector der Leuvensche Hoogeschool overgemaakt, die in zijne wijsheid zal onderzoeken of en hoe het zal mogelijk zijn den wensch, dien gij ons hebt te kennen gegeven, te beantwoorden.

Overigens is de studentenjeugd voor deze gedachte gewonnen.

Op het liberaal studentencongres, dat verleden jaar te Gent plaats greep, werd het princiep der Vlaamsche hoogeschool met 36 stemmen tegen 21 en 10 onthoudingen goedgekeurd.

Dit liberaal studentencongres werd ook door de stemgerechtigde afgevaardigden der Waalsche studentenvereenigingen bijgewoond. Wanneer men nagaat dat zij, die *tegen* de vervlaamsching der vier faculteiten stemden, nochtans voorstanders waren van een tweetalige hoogeschool, dan zal men tot de slotsom komen dat op het liberaal studentencongres van 1908 *niemand* zich tegen de noodzakelijkheid van een Vlaamsch hooger onderwijs durfde kanten.

Op de vergadering, waarop Mr Dosfel het woord voerde, werd een dagorde gestemd, waarin men onder meer vroeg:

> Dat de commissie voor de Vervlaamsching der Hoogeschool van Gent krachtig zou gesteund worden door alle Katholieke Vlamingen.
> Dat het ontwerp dezer commissie spoedig in de Kamer worde neergelegd en tot wet gemaakt.
> Dat de Katholieke Hoogeschool van Leuven, voor toekomend schooljaar reeds verscheidene leergangen zou inrichten in de bijzondere scholen voor het opleiden van ingenieurs, voor mijnbouw, landbouw, enz.

> Dat verder alle beroepsleergangen der vier faculteiten dienende tot het aanleeren om het even van welk beroep, zoo spoedig mogelijk en trapsgewijze zouden verdubbeld worden, dus gelijktijdig gegeven in onze twee landstalen.

En een dergelijke dagorde werd in den namiddag luidruchtig bekrachtigd door 600 katholieke studenten, voorgegaan door hun veteranen, die allen, toen zij voor het verhoog kwamen, waarop Mgr. Mercier en de overheden den vlaggenstoet zagen voorbijtrekken, met donderende stem begonnen te zingen:

'*Wij eischen een Vlaamsche Hoogeschool.*'

Mgr. Mercier zal alsdan wel begrepen hebben dat er hier een Vlaamsche *wil* bestaat, dien men door geen bisschoppelijke onderrichtingen kan breken, en dat het bijgevolg beter is een *weg* te vinden om dien wil niet op te jagen tot een openbaar verzet.

Iets, dat mij vooral verheugt, is de eendracht, die thans in de Vlaamschgezinde gelederen bestaat, niet alleen voor de grondgedachte der Vlaamsche hoogeschool zelve, maar ook voor hare verwezelijking.

De Vlaamsche Hoogeschool-commissie heeft den strijd beslecht, destijds met zooveel vinnigheid gevoerd over het stelsel, dat men zou volgen bij de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool.

Zij heeft een wetsontwerp opgesteld, dat de vervlaamsching per studiejaar en faculteit laat geschieden.

Ziehier dat wetsontwerp:

Wetsvoorstel tot vervlaamsching der Staatshoogeschool van Gent

> ARTIKEL 1. - Ter hoogeschool van Gent worden de lessen in de Nederlandsche taal gegeven.
> ART. 2. - Na de afkondiging der wet worden de Fransche leergangen en practische oefeningen, bestemd voor al de academische graden voorzien in de wet van 10 April 1890, vervangen door Nederlandsche in de orde bepaald door de volgende tabel:

6e jaar na de afkondiging der wet.	**7e jaar.**
Candidatuur in wijsbegeerte en letteren I.	Candidatuur in wijsbegeerte en letteren II.
Candidatuur in natuurlijke wetenschappen I en II.	Candidatuur in geneeskunde I.
Candidatuur in wis- en uatuurkunde I.	Candidatuur in wis- en natuurkunde II.
Candidaat-ingenieur I.	Candidaat-ingenieur II.

8e jaar.	9e jaar.
Doctoraat in wijsbegeerte en letteren I.	Doctoraat in wijsbegeerte en letteren II.
Candidatuur in geneeskunde II.	Doctoraat in natuurlijke wetenschappen II.
Apotheker I.	
Doctoraat in natuurlijke wetenschappen I.	Doctoraat in wis- en natuurkunde II.
	Doctoraat in geneeskunde I.
Doctoraat in wis- en natuurkunde I.	Apotheker II.
Ingenieur van burgerlijke bouwkunde I.	Ingenieur van burgerlijke bouwkunde II.
Candidatuur in de rechten I.	Doctoraat in de rechten I.
Candidaat-notaris I.	Candidaat-notaris II.

10e jaar.	11e jaar.
Doctoraat in geneeskunde II.	Doctoraat in geneeskunde III.
Apotheker III.	
Ingenieur van burgerlijke bouwkunde III.	
Doctoraat in de rechten II.	
Candidaat-notaris III.	

(I, II, III beduiden I^{ste}, 2^{e} of 3^{e} proef of studiejaar).
Worden tegelijkertijd en van jaar tot jaar in het Nederlandsen ingericht al de leergangen leidende tot de wetenschappelijke graden van licenciaat, candidaat, doctor, conducteur of ingenieur, niet vermeld in de wet van 10 April 1890 en te begeven in een der faculteiten en in de scholen van burgerlijke bouwkunde, van kunsten en fabriekwezen en van handelswetenschappen, gehecht aan voornoemde faculteiten.
Worden onmiddellijk in het Nederlandsch onderwezen al de vakken, die na de stemming dezer wet op het leerplan der hoogeschool gebracht worden.
ART. 3. - Bij uitzondering op den regel in art. I vastgesteld, worden de leergangen der Fransche letterkunde en der Romaansche philologie door middel van het Fransch onderwezen. Germaansche en andere levende talen kunnen in de taal zelf onderwezen worden.
ART. 4. - Naarmate het Nederlandsch onderwijs ontstaat, worden de thans aangestelde professoren en docenten verzocht hunne lessen in de Nederlandsche taal te geven.
In geval zij verkiezen voort te gaan hun onderricht in het Fransch te geven, wordt nevens den Franschen een nieuwe leergang in het Nederlandsch ingericht.
De studenten hebben, in dit geval, de keus voor het bijwonen der lessen en het afleggen der examens, tusschen den Nederlandschen en den tijdelijk voortbestaanden Franschen leergang. Met het afsterven of aftreden

van den in 't Fransch doceerenden hoogleeraar vervalt de tijdelijk voortbestaande Fransche leergang.
ART. 5. - Na afkondiging der wet zullen alle hoogleeraren en docenten, om benoemd te worden, in staat moeten zijn in 't Nederlandsch te doceeren.
De docenten en hoogleeraren benoemd na de afkondiging van deze wet, geven hunne lessen in de Fransche taal zoolang de wet niet toepasselijk is op de leergangen, die zij doceeren en in 't Nederlandsch, zoodra het Nederlandsch onderwijs volgens de bepalingen van art. 2 wordt ingericht.

ART. 6. - Er wordt aan de Universiteit van Gent een afdeeling tot opleiding van burgerlijke ingenieurs der mijnen ingericht.

> Aan de technische faculteit der hoogeschool van Luik worden de noodige leergangen toegevoegd tot het begeven van den graad van ingenieur van burgerliike bouwkunde.
> ART. 7, - Er wordt een bijzondere landbouwschool aan de faculteit van wetenschappen der Hoogeschool te Gent toegevoegd.
> ART 8. - De regeling van het onderwijs aan voornoemde landbouwschool en aan de afdeeling voor het mijnenonderricht te Gent zal ten laatste één jaar na de afkondiging der wet bij Koninklijk Besluit afgekondigd worden. De Regeering benoemt vóór het verloop van het tweede jaar de titularissen der nieuwe leergangen.
> ART. 9. - De nieuwe leergangen vereischt ter Hoogeschool van Gent door het onderwijs in art. 6 en 7 voorzien, worden van den datum hunner inrichting in de Nederlandsche taal gedoceerd.
> ART. 10. - In elke faculteit en in elke bijzondere school kunnen een of meer niet verplichtende leergangen in de Fransche taal onderwezen worden, ten einde de studenten de gelegenheid te geven zich te bekwamen in het gebruik der Fransche vaktaal.
> ART. 11. - De Regeering neemt de noodige maatregelen tot vrijwaring van alle toegekende voordeden aan thans aangestelde professoren in financieel opzicht.

Om dit wetsvoorstel zoo bondig mogelijk samen te vatten: er komt te Gent een Nederlandsche hoogeschool als gevolg der trapsgewijze vervlaamsching der huidige universiteit. Bovendien worden bij de hoogeschool een mijnbouwonderwijs en een landbouwschool ingericht.

In de zegepraal van den strijd, die thans voor dit wetsvoorstel met vereende krachten wordt aangebonden, spreek ik mijn onwrikbaar vertrouwen uit.

Dit hoogeschool-vraagstuk is voor ons, Vlamingen, van een al te wijdomvattende beteekenis, dan dat wij de oplossing door een krachtdadige werking niet zouden bespoedigen.

Uit enkele tegenwerpingen zal het u, Nederlanders, gebleken zijn, dat wij, Vlamingen, er belang bij hebben dat uwe wetenschappelijke faam op het ruim gebied der wereldbeschaving steeds in aanzien stijge.

Uwe bescheidenheid kwets ik niet, wanneer ik aan die faam mijn hulde betuig, wanneer ik in deze voordracht de namen niet kan en niet mag onvermeld laten van Hugo de Vries, H. de Groot, Lorentz, Zeeman, Kamerlingh Onnes, Kern, van al die mannen, welke, door werklust bezield, den beschavingsrijkdom van de menschheid mild hebben vermeerderd.

Maar gij, Nederlanders, zult ook inzien dat indien Vlaamsch-België door middel van een eigen hooger onderwijs zijn geestespeil verhoogt, het bewustzijn van al wie Nederlandsch spreekt, van al wie door de banden der taal aan ons is verbonden, nog wordt bevestigd en gesterkt.

Mag ik niet beweren dat onze kunstbeweging in Vlaanderen een bloei heeft bereikt, die ten aanzien der wereld getuigt van onze levenstaaiheid?

Hebben wij geen Vlaamsche schrijvers, geen toondichters, die buiten het klein Vlaamsch taalgebied, de vlag van onze kunst in de wereld hebben rondgedragen?

Zullen ook wij, Vlamingen, geen talrijke hoogleeraars hebben, die zonder aan het nationaal belang van het hooger onderwijs te kort te doen, hun deel zullen hebben aan den algemeenen vooruitgang der wetenschap?

Onze taal wordt gesproken door bijna 6 millioen Nederlanders, door 4 millioen Belgen, in Zuid-Afrika, in de Nederlandsche koloniën, en op het Taalcongres van Leiden verklaarde een inlandsche arts, de zoo vroeg gestorven Dr Tehupeiory, dat de Nederlandsche taal in die koloniën langs om meer wordt beoefend.

Voor België haal ik nog deze cijfers aan, die ik ontleen aan de officieele statistiek, in 1900 door den Staat opgemaakt (en het werd door wijlen Aug. Gittée bewezen hoe die statistieken derwijze worden opgemaakt dat men er toe komt het Fransch tegenover het Vlaamsch te bevoordeelen).

In 1900 dus spraken er in België:

2,574,805 inwoners uitsluitend Fransch;

2,822,005 uitsluitend Vlaamsch;

801,587 de twee talen;

42,889 Vlaamsch, Fransch en Duitsch.

En daar het schier uitsluitend de Vlamingen zijn, welke twee of drie talen spreken, zijn er dus nagenoeg 4 millioen Belgen, die onze taal spreken en onder die 4 millioen over de 2,800,000 die geen andere taal kennen.

En dan zou men de noodzakelijkheid durven betwisten van een hooger onderwijs in eigen taal!

Reeds werd ons Nederlandsch geestesleven verruimd door al die pogingen, aangewend in de richting, door prof. Mac Leod in zijn *Nieuwe Wegen* aangegeven.

Wordt Vlaamsch-België geen vruchtbaar veld voor de Nederlandsche wetenschap, wanneer te Gent een hoogeschool bestaat, die meer internationaal dan de huidige, in duurzame voeling komt met de vier universiteiten en de Technische Hoogeschool van Nederland?

Mag ik dan niet zeggen dat de vervlaamsching der Gentsche hoogeschool van een onbetwistbare beteekenis wordt voor het algemeen-Nederlandsch geestesleven, en bijgevolg, Nederlanders, uwe belangstelling verdient?

Wanneer ik u vraag, geachte toehoorders, over dien strijd, voor een Nederlandsche hoogeschool in België gevoerd, na te denken, dan verlang ik van uwentwege slechts de genegenheid, die taalgenooten, taalbroeders verdienen.

Nog onlangs kwam een bestuurder van het Fransch onderwijs, een Fransche ambtenaar, een vergadering te Brussel bijwonen, waarop Vlaamschhaters de middelen beraamden om het onderwijs van onze taal te Brussel en in de voorsteden nog meer tegen te werken.

Met den heer K. Buls herhaal ik: ‘Laten wij geene inpalming in de hand werken.’ Al zou deze republiek den vrede zijn toegedaan en er slechts naar streven een nieuw imperialisme, op verstandelijk gebied, in kleine landen zooals België te verwezenlijken, het ware voldoende opdat wij ons daartegen zouden verzetten, daar wij, Nederlandschsprekenden, genoeg eigenwaarde en zedelijke kracht hebben om ons door geen enkele groote mogendheid te laten op sleeptouw nemen.

Destijds, toen het vraagstuk der Nederlandsch-Belgische toenadering opnieuw ter spraak kwam, hebben wij de plannen helpen verijdelen, welke door generaal Langlois en andere makelaars in Fransch-Engelsche berekeningen gekoesterd werden.

Het weze mij toegelaten hier uitdrukkelijk te verklaren dat ik het als verkeerd beschouw te denken dat de Vlamingen, die een toenadering tot Nederland behartigen, door het feit zelf Belgische ‘separatisten’ zijn.

Er zijn Belgische Vlaamschhaters, die onbewimpeld een

annexatie van België door Frankrijk voorstaan. Die heethoofden zijn in ons land van geen tel; men laat hen roepen in de woestijn. Werden zij talrijker, dit zou slechts te meer bewijzen dat de zedelijke inpalming de werkelijke annexatie voorbereidt.

Wij, Vlamingen, willen trouwe landgenooten van de Walen zijn. Omdat wij met u, Nederlanders, willen deelachtig worden de weldaden van het algemeen-Nederlandsch geestesleven, daarom voeren wij in ons schild geen plannen, die zouden kunnen afbreuk doen aan de grondvesten, waarop België berust.

En geeft u dit geen zekerheid, Nederlanders, dat wanneer gij ons voorlicht en steunt in den strijd, door de Vlamingen voor de gemeenschappelijke taal gevoerd, gij u niet inlaat met aangelegenheden, waaraan Nederlanders wegens politieke bezwaren moeten vreemd blijven?

Onze kamp is een streven naar rechtvaardigheid en hoogere beschaving. Nederlanders kunnen en mogen aan die beweging hunner taalgenooten niet vreemd blijven.

De wetenschappelijke oogst, door U vergaderd, is zoo rijk dat wij wel in onze Vlaamsche havens enkele zwaar beladen schepen mogen verwachten. Komt ten onzent en plant er boomen; later plukken wij de vruchten ‘als een zegen’, en zenden er u dan zelfs een deel als blijk van dank en broederliefde.

Genegenheid, belangstelling vermogen zooveel... Maar deze voordracht had slechts voor doel u een brok van den Vlaamschen taalstrijd onder de oogen te brengen.

Ik wilde u, mijn waarde toehoorders, naar aanleiding van het hoogeschool-vraagstuk, de hoogere beteekenis van onzen kamp leeren inzien.

Ik vroeg u daar zooeven een gedeelte van uwen oogst en uwe boomen. Wellicht ware het beter dien oogst, die boomen in Nederland te bewaren, rein en frisch te laten opfleuren de bloem der Nederlandsche beschaving.

Zij blijft dan het symbool, dat onze harten sterkt en ons dwingt tot daden, waardoor Vlaamsch-België wordt opgebeurd, rijker wordt aan wereldbeschaving, en nader komt tot Nederland.

JULIUS HOSTE JR.

Balder's Dood,
Dramatisch gedicht in drie bedrijven.

Tweede bedrijf.

Valavond. Onweerswolken in de lucht. Een ruime opene plaats in een bosch. - Op den achtergrond ziet men tusschen de boomen, in de verte, een gedeelte van het slot Breedglans. Een krinkelende weg voert van dit slot naar de opene plaats.

LOKI, alleen, in gedurige beweging, gejaagd, nu eens in de vrije plaats, dan aan den rand van het bosch of tusschen de boomen, op het voorplan.

LOKI.
De liefde is blind,
de haat heeft oogen...
De haat ben ik,
ik, - Loki de... blijde!

Eindelijk - eindelijk! -
houdt mijne hand
het tuig des doods...
Dood aan de goden van Waalhal!
Hoho! Eiho!
Ik heb het gedroomd,
ik heb het gewild,
ik heb het gezien in mijn droomen!
Vallen zullen ze,
zinken moeten ze
vóor mijn voeten,
vóor mijne macht!

(Zet zich neer. Mijmerend:)

Naar hooger hijgde mijn wil:
hij wees mij den weg ter Waalhal;
lust gaf mij list in -
en, reus, ik rees
tot den rang eens gods...

Een god?... Arme dwaas!
De minste dwerg
is meer dan ik!
Wat was, wat ben ik in Waalhal?
Een god? - Neen!
een reus? - Neen!
Een binnensluiper heet ik,
een halfslachtige...
Verguisd en veracht
door d'een en d'andere
- god en reus -,
zweef ik en zwanke
tusschen beide,
en geen van beide
ben ik gansch... Raadsel...
Goed, ten hoogste,
om mijn heeren de goden
met raad en daad
en ruwe knepen
te dienen;... een knecht!

(Springt op.)

Ik ben - een spotboef!
een buiten spoor
geraakte gek,
de gek der goden!

(Driftig heen en weer gaande.)

Wat een eervol ambt,
hofnar! - Hei,
'k bewonder mijn eigen, waarlijk!

Loki! Loki!
de gistende, laaiende geest,
vernederd tot nar,
tot grof-gemeenen
grappenmaker! - Foei!...
Verveling vervolgt me...

(Zet zich.)

'k Weet niet wat ik wil...

(De lucht versombert. Wild opspringend:)

Wat ik wil? - Wraak!
De vreugd der wrake!
Terug naar uw reuzennatuur,
verloren geloopen Loki!
Tijd is het, tijd!
't Licht der goden verga!
Ik - verdoof het!
ik - verdelg hun leven!

Ha! hoe blijde
klopt me 't hart!
Plantje klein,
misteltje gij van mijn hart,
gij toch gaaft uw woord niet
aan moeder Friga?
Allen wezens, ja,
wrong ze den eed af
heur jong te sparen;
ik - spuw op dien eed!
Gij ook, niet waar, bespot hem?
U - zag zij niet,
ge zijt te nietig een onding;
maar - niet wist ze, de wijze,
dat Loki volgde
heur malle vaart,
- de liefde is blind! -
en Loki, de listige,
Loki, de blijde,

loeg en lacht, haha!
en borg aan zijn hart u voor Balder...
- De haat heeft oogen! -

(Bliksemslag; dof donder gebrom. 't Wordt meer en meer donker. - Kort, gebeten, den heester vóór zijne voeten werpend:)

Leg u nu daar!
Loki bezweert u...
Tooverrunen
rollen gezwind en
ruischen op u:

(Neerknielend, de gesloten vuisten naar den grond, en ze langzaam en met geweld tot boven zijn hoofd heffend. Dan de handpalmen openbreidend en ze over de plant strekkend:)

'Onding! Onding!
Mistel! - Moord
Waalhals wonne
en levenslicht!'

(Opstaand, en het zweet van 't voorhoofd vegend:)

Daar! Gedaan...

(Met stralend gezicht:)

Mij nu! Mij!

(De lucht klaart langzamerhand op. - Hij gaat tot een rotssteen, legt de plant erop en wrijft er een anderen steen op, om ze tot een spies te scherpen. Terwijl hij daarmee bezig is, zegt hij:)

En nu - nu,
Waalhals Wodan,
wacht! Wacht maar!
Loki, de zotskap,
zal u doen lachen!
Goden van Waalhal,
Loki de gek
belooft u leute!
De eeuwige poetsenbakker
bakt er u eene
tot heden ongehoord!

Lachen willen we,
lachen dat we schokken, -
dat wolken en wateren deunen,
dat de gansche galmende wereld
schiet in gelach, -
dat Waalhal schudt op zijn steunsels
en waggelend valt in duigen
en in d'eeuwigen warboel stort!

Dàn stijg ik, vorst,
boven uw puinhoop, Waalhal,
- ik, uw boef, -
en op uwen puinhoop bouw ik
het rijk der reuzen

(Het onweer is geheel en al voorbij. Van lieverlede een schoone zomeravond. - De goden en godinnen komen in verschillende groepen, pratend en lachend, al wandelend van uit Breedglans het bosch in. Friga voorop, aan beide handen Balder en Nanna houdend. - Loki wordt ze gewaar en verschuilt zich behoedzaam in het bosch.)

FRIGA.
Het is me, kinderen, of ik
geboren werde opnieuw...
Koozende wonne,
frisch en vrij,
wentelt me in den boezem; -
'k ontwaak, me dunkt,
uit bangen droom...
De dag, die dra
ten avond nijgt,
was nacht ons allen;
geen avond nu,
maar morgen is het mij
eens nieuwen levens...
Wat schijnt me nù - toch
alles, ach,

zoo schoon, zoo lief! -
Ziet, wat zoete
levenslust
lacht uit de blikken der bloemen!
Hoort het windje
van wellust hijgen
in 't zingend woud!
Der vogelen zang -
hoort hem varen, varen,
jubelend, juichend omhoog!
Nooit gelijk nu
schitterde zóo
vol heerlijkheid
de zalige schepping!
Dit alles, Balder,
biedt u hulde,
dit alles verheugt zich om u!

NANNA.
Dit alles, moeder,
dank aan u!

FRIGA.
Ben ik geen moeder, Nanna?
Verdiende ik anders dien naam?

(Tot Balder.)

Kom, mijn kind,
verheug u dus ook,
met ons, met alles!
Open uwe oogen,
open uw hert, -
en laat, mijn Balder,
den vloed erin vloeien
van 't balsemgeurig,
begeesterend levensgenot!
Zie hoe de lachende Nanna

zoet u belonkt!
Kom, Balder,
geef haar een kus!
Ge zijt toch niet bang van uw vrouwtje?

(Balder drukt een langen, weemoedigen kus op Nanna's voorhoofd.)

Zóo - goed!
Weest vroolijk, kinderen!
Lacht en vrijt!
De vreugd is het leven!

EENIGE VOORBIJGAANDE GODEN EN GODINNEN

(lachend op Balder en Nanna wijzend).

En 't leven is liefde!

FRIGA

(omziende, ontwaart Bragi tusschen de voorbijgaande goden).

Ha, daar is Bragi!

(Neemt hem ter zijde.)

Hoor, Bragi!
Pijne baart me Balder...
In een wolk van weemoed
wandelt uw broeder; -
en wàt ook, hem ten heule,
mijn moederherte
zoekt en verzint,
onmachtig is alles, ach!
die wolk van hem te weren.
Gij die dronkt
uit Wodans beker
den drank der wee-
werende wijsheid
en 't booze uit den geest
der goden verbant
door uw heelende zeggenskunde, -
zanger van Waalhal,

kom me ter hulp
met uw machtig wegende woord!

BRAGI.
Wat de stem niet kan
eener minnende moeder,
vermag het de stem der kunst?

FRIGA.
Bragi, mint ge uw broeder?
Mint ge mij?
Heel mijn hopeloos kind!
Kom me ter hulp!

(Wendt zich gejaagd tot bij Nanna, die ze zwijgend bij de hand ontvoert, en voegt zich met haar bij de andere goden. Balder nadert Bragi, die hem stilzwijgend aanschouwt.)

BALDER.
Bragi, broeder,
wen de sombere Hela me houdt,
zingt ge dan mijn doodslied?

(Bragi, droevig getroffen, staart zwijgend Balder aan.)

LOKI

(ijlig van tusschen de boomen hervoortredend, plaatst zich vóor Balder, en met een koddig-plechtstatige verbuiging:)

Balder, ik groet u!

(Hij grijpt lachend Balder bij den arm en voert hem bij de goden.)

BRAGI

(met sombre nadenken, voor zich).

Zijn doodslied ... Gruwelijk!

LOKI

(met veel gebaren, als een kwakzalver roepend en tierend:)

Bij! komt bij!
Goden, godinnen,

helden, waalkeuren,
heel Waalhalla! Komt, -
komt bij! - bij! - bij!

BRAGI

(voor zich).

Balders doodslied?
Nevelt de nacht mij op?
Dubbend dompelt
mijn oog in heur diepten...

LOKI.
Hier zal wat schoones
zijn te aanschouwen!
iets nieuws, nog nooit gezien!
Ohee! Ohee!
Komt bij! komt bij! komt bij!

BRAGI

(in betrachting, voor zich).

Wat kruipt daar krijschend
omhoog uit heur holten?
Wangestalten
stijgen worstelend op...
Nornen! is het
de nacht die aanbreekt?...

LOKI.
Wonderen vele
komen in Waalhal voor:
Hei! kampende helden,
bekijkt uwe gapende wonden:
zoo gauw geslagen,
zoo gauw gesloten!
Bekijkt me de bokken van Donar:
dood? - In een wrong herboren!

DONAR.
Zwijg, zwetser!

(Gelach der goden.)

LOKI.
...En andere fratsen meer,
te menig om te melden!
Wat is dit alles
bij 't wonderspel
dat hier zal worden gespeeld?
Beuzelarijen!
Rein bobbels!
En, vraagt ge me nu: 'hoezoo?'
Komt vrij maar nader,
ohee! naar hier!
Gij zult het hooren en zien!
Die 't niet en ziet,
kan 't niet gelooven!
Dit zegt u Loki.

BRAGI

(even).

Is 't de dagende dag?...
Is 't de nakende nacht?...
Het licht? het duister?...
het leven? de dood?...

LOKI

(neemt beurtelings uit de handen der goden het een of ander wapen en richt het op Balder).

Zwaaiende zweerden
bijten niet -
spitse speren
boren niet
in 't vleesch van Balder! - Neen! - - -
Schijvrende schichten
doorvliegen niet -

knoestige knotsen
kneuzen niet
het lijf van Balder! - Neen! - - -

EENIGE GODEN

(verwonderd en zich vragend beziende).

Neen! -

MEER EN MEER GODEN.
Neen! - Neen!

LOKI.
Logge hamers
doorhouwen niet -

(wil Donar zijn hamer ontnemen.)

DONAR

(bits, met den hamer dreigend).

Zwicht u, zwetser,
ellendige Loki!

(Schatergelach der goden.)

LOKI.
Noch staal, noch steen,
noch wind, noch water,
noch lucht, noch laai,
noch dier, noch plant,
noch donder, noch bliksem
schaden of schenden
Balders borst,
zijn lenden, zijn leden, zijn hoofd!

GODEN.
't Is waar! - 't Is zóo! -
't Is wonder om zien, ha! -
Loki heeft gelijk!

LOKI.
Leven dus beide,
Balder en Friga,
de vrome en de vroede!
Hoiho! Ohee!
Eiaho! haha!

GODEN.
Leve Loki de lustige,
Loki, de leute!

BRAGI

(even; verschrikt schreeuwend).

Strijd! strijd!
Lange laaien
striemen daverend
door de lucht!
Lichtbliksems?...
Stroomen bloeds?...
Leven en dood
varen te velde...
Strijd! strijd!

(De goden, Donar en Bragi uitgenomen, beproeven hunne wapens op Balder en gaan daarmee voort tot aan de komst van Hauder. Gedurende geheel dit spel, gelach en gejuich. Balder staat onbewegelijk, zwijgend, en bedroefd gelaten.)

LOKI

(naar Hauder gaande, die alleen ter zijde staat).

Hauder! Heida, Hauder!
Speelt ge niet mee
't vermakelijk spel?

HAUDER.
Wilt ge me weer
bespotten, Loki?
Lach niet! - Laat me!

Ge weet toch wel
waarom ik hier
verstoken sta...

LOKI

(leuk).

Hei! waarom?
Ik zie niet in waarom!

HAUDER.
Dan ziet ge nog min
dan ik, een blinde...

(Wil weg. Loki vat hem de hand en houdt hem tegen.)

LOKI.
Blijf, Hauder!
Ge moet hier meedoen, hoor!
Het geldt uwe eere,
het geldt uwen broeder
hulde te brengen.
Hoort gij? Alle de goden
vieren feest
om Balder's heerschen
over de gansche natuur.
Thans, boven
de stof verheven,
in zege staat hij, - een geest, -
onverwondbare
overwinnaar.
Dàt, ziet ge,
beduidt dit gejoel en gejuich,
dat beduidt
dit bonte spel
van speren en schichten,
om lachenswil
naar Balder geschoten.

Gij, zijn lieveling
onder de goden,
zeg, zoudt gij willen
achterblijven
bij de algemeene blijdschap?

HAUDER.
Kàn ik meedoen? -
Kàn ik, Loki? Ik zie niet!

LOKI.
Loki's oogen
zien voor u...

Waak op, mistroostige!
Drijf van u weg
den nevel des twijfels
die weegt op uw dwalenden geest -
en met nacht hem omgeeft,
een nacht van blind- en blooheid!

Gij zegt, ge zijt verstoken:
versteekt gij u niet zelf?
Waak op, blinde, waak op!
Verover uw plaatse
tusschen de goden, toe!
Zijt ge niet god als zij daar?
Moogt ge als een man, niet
stout en boud
bij Balder staan als de beste?
Hèm zijt ge dat schuldig,
hèm en - Hauder!

HAUDER

(nadenkend).

Maar - schieten,
werpen, waarmee?

met welk een wapen?...

(Bitter.)

Kinders en blinden
vertrouwt men er geen...

LOKI

(lachend).

Droomer blijft ge!
Kom, Hauder,
geef uwe hand.
Dunkt u Loki
zoo lam van zinnen,
dat hij niet weet wat hij zegt?
Hier is uw wapen.

(Geeft hem het marentakje. Hauder betast het.)

HAUDER.
Wat is dat?

LOKI.
Een heestertje, Hauder...

HAUDER

(stotterend, in de pijnlijkste gewaarwording, met tranen in de stem).

En dit - dit -
dit is mijn wapen?...
Zoo 'n speelding?... Mij? - voor mij?...
Ben ik een kind? -

(Werpt toornig de spies weg.)

Koudhartige spotter,
ellendige lafaard,
ha, boef!
Is de eeuwige nacht
die mijne oogen bezwaart
niet donker genoeg,
niet zwart genoeg,
dat gij nog zwarter
hem maken wilt

met uw laag, uw hatelijk woord?
Wee mij!

Loki.
Maar, Hauder lief, is 't mooglijk!
Ik ken u niet meer...
Waar komen u toch
die gedachten vandaan?
Wat ik wil, is uwe eere.
Luister, Hauder, luister!
Dood is de daad
zonder een zin.
Hoe hooger zich heft
de zin der daad,
hoe hooger ook laait heur leven.
Wat zin nu heeft
in der goden geest
het spel dat hier gespeeld wordt?
Geen. Kamperskortswijl
is het, anders niets;
grofzinnelijk,
zien ze, begrijpen ze niet
zijn diepe beduidnis.
Gij, - dat is wat anders!
Gij, blinde,
klaarder ziet ge dan zij,
met een kloekeren blik,
den blik des geestes.
Wat is de stof den geeste?
Niets. En daarom dus
neemt, verstootene gij,
een vergeten, nietig
heestertje in hand,
dit marentakje,
die tengere mistel hier; -

dàt roept dien ruwen,
groven grabbelaars luid:
Heel uw logge
wapenboedel, -
werpspiesen,
speren en bijlen,
scherpe zweerden
en zware hamers, -
hei! aanschouwt, aanschouwt me,
gij allen, goden! -
wat is dat alles,
vermag dat alles
op den geest?...
Zoo min als die heester
in Hauder's hand!

Zóo, Hauder,
biedt ge uw hulde aan Balder;
zóo verheft gij ook ù
boven de goden; - - -
des lagen Loki's oogen,
zóo zien ze voor u...

HAUDER

(aarzelend).

Geef!

LOKI.
Braaf zoo, Hauder,
braaf! Nù zijt ge uzelf,
nu ken ik u weer - een man!
Kom nu bij mij, hier!

(Vat hem bij de hand en brengt hem op het voorplan.)

Wijzen wil ik u
wat ge te doen hebt;
ik stuur uwen gang.

(Plaatst hem met het aangezicht naar Balder gericht en schikt goed zijnen stand.)

Stil - zie -
dáar - zóo - goed!
Recht nu door,
onveranderlijk door
in de zelfde richting,
steeds voor u uit!
Raakt ge Balder,
dan steekt ge stout hem
de spits uwer spies in de borst.
Verstaan?... Vooruit!

(Roepend tot de goden.)

Heida! Hauder,
Hauder is hier!

(Ter zijde.)

De haat heeft oogen!

GODEN

(lachend, ietwat spottend).

Uit den weg! Uit den weg!
Plaats voor den blinde!

(Hauder gaat aarzelend, met de handen in de lucht tastend, naar Balder toe.)

BRAGI

(Balder betrachtend).

Arme zoen-offer, zie!

(Hauder is vóór Balder gekomen. - Pauze. - Algemeene stilte.)

BALDER.
Ha, Hauder! - ook gij?...

(Hauder kust Balder met broederlijke liefde op de beide wangen.)

HAUDER.
Goede broeder!...

(Dan, een schrede achteruitgaande, zoekt hij met uitgestokene armen de plaats van Balder's hert, houdt de linkerhand erop en met de rechter steekt hij.)

BALDER

(zwijmelt, valt en schreeuwt luidop:)

Bragi!

(Bij 't vallen van Balder, scherpe angstkreet van Nanna, die in bezwijming valt in de armen van een paar godinnen.)

BALDER

(met stervende stem).

Nanna!

(Hij is dood. - Lange pauze. - Loki sluipt weg.)

HAUDER.
Nu, - welnu?... Wat scheelt er?
Wat is er geschied?
Gij allen zwijgt?
Waarom zwijgt ge?
Waarom lacht ge niet meer?
Lacht ge mij niet uit?...
Trof ik - niet?...
Vergeeft, - vergeeft het, o!
den droevigen nacht mijner oogen,
trof ik, arme, niet!
Mijn wil was goed,
goden, - weet het!

Maar - spreekt toch, spreekt!
Balder, gij ten minste,
goede Balder mijn,
zeg mij toch iets -
toch iets, ik bid u!...

Gij ook zwijgt?
Allen zwijgen?...
Maar - maar - wat is dat?
Wat gaat hier om?
Goden, wat heb ik gedaan?
Deed ik iets?...

O! die nacht
die mijne oogen omnevelt!
O, die schriklijke
stem der stilte,
die den dood mij schreeuwt
in de duizelende ooren!
Balder, zeg!
Balder, waar zijt ge?...

(Nanna, uit heur bezwijming ontwaakt, gaat wankelend tot vóor Balder, betracht hem zoet lachelend.)

NANNA.
Streelend zoete, stralende!
Waart ge mijn zon niet?
Was ik uw bloem niet?
Bleef ik in leven niet
in en door u?...

(Zijgt langzaam op de knieën en buigt voorover.)

Moet ik u, lieveling, missen,
glijdt uw glans van me weg,
wee! ach, ik arme!
verdord ben ik en - dood!

(Is met de laatste woorden op Balder gevallen, kust hem, en blijft zóo liggen.)

HAUDER.
Dood! Dood!
Hoor ik daar
het woord niet - 'dood'?
Wie - is er dood? ha!
Is Balder dood?
Is Waalhal dood?
Waar zijt ge, Balder, - zijt ge?

(Zoekt tastend in 't ronde, en met den voet tegen Balder stootend, struikelt en valt hij. Verschrikt springt hij op.)

Ei! Wak mijne hand?...
Wat is dat? Bloed? ha!

Warme bloed?
Bloed aan Balder's borst?
Wee! Vanwaar -
door wie vergoten? -
Gij, Balder, dood?
Heb ik - ik -
ik dat gedaan?
Een moord?... Door mij?... Onmooglijk!
En toch - dood,
Balder dood? -
O booze raad des verraders!
Wee! mijner handen
hatelijk werk!
Duizendmaal
verdoemde moord!
Met broederhand
een broederborst doorboorde ik!

(Wild weegehuil van winden, looveren, goden en godinnen. Nevelen zamelen zich over het woud.)

FRIGA

(tot vóor Hauder komend).

Een moederborst daarbij, -
moordenaar! afschuw! schande!
bastaard-uitschot
uit mijn onzaligen schoot!
Verzink, onzuivere!

HAUDER

(op de knieën vallend, als verpletterd, - de handen beschuttend boven het hoofd heffend).

Moeder! - Ha, moeder!

FRIGA.
Uw moeder is niet meer; -
gij hebt haar vermoord in haar kind.
Hoort gij, monster?

(Op Balder wijzend.)

haar kind! - haar kind, ach!
Dát waart ge nooit, gij, - nooit!

(Wodan komt op en blijft aan den binnenrand van het woud staan.)

HAUDER.
Wee! Wee!

GODEN.
Wee!

HAUDER.
Goden, doodt me nu!

FRIGA.
Dood gij u zelf...
Verzink in den nacht
der eeuwige
vernietiging,
door den eeuwigen vloek
bevlekt en verdoemd
uwer euveldaad!
Weg! - Ik verwensch u!

(Hauder kruipt wanhopig huilend op den grond.)

WODAN

(zeer neerslachtig, met trage en doffe stem, van op den rand van het bosch).

Neen, moeder!
Dat kunt gij niet...
Geen moeder ooit
verwenscht haar kind,
vloekt haar eigen
vleesch en bloed,
verloochent het blanke
licht heurer oogen.

(Vooruitkomend.)

Alles weet ik:
alles heeft me
de Wala voorzeid; -
en wát gebeurd is en hoe,
zóo - zou het gebeuren.

Geen schuld heeft Hauder;
de schuldige is Loki,
de lage schelm.

(Weegekerm der goden.)

Hij - wapende listig
Hauder's bewustlooze hand
ter misdaad... Ha mij!

(Hauder staat op.)

Nu versta ik
de stem des Noodlots,
't woord der Wala:
‘Door blindheid bluscht
een éenig onding
Waalhal's wonne
en levenslicht...’

(Weegekerm der goden.)

Den blinde is het toeval;...
doch - in de hand
des boozen haats
wordt het blinde
boos, - onwillens.
En dáarom, Hauder,
blijft het blaamloos...
En dáarom, Friga, vraag ik:

(Op Hauder wijzend)

Kunt gij hem wreed zijn?

FRIGA

(aan de voeten van Hauder vallend).

Vergifnis, kind! - mijn kind!
Ik leed,... ik lijd!

HAUDER

(Friga opheffend, weenend).

Door mij, moeder... Vergeef!

(Hauder en Friga vallen elkander in de armen.)

WODAN.
Loki, de laffe, vlood...
Maar vliede hij, Friga,
wáar hij ook wil,
mijn wraak ontvlucht hij niet.
Weze ook Wodan
maar een wrak meer
van wat hij was,
nog moet dit wrak
die misdaad wreken.
Gauw, goden, op jacht!
Op! jaagt den nieteling
achterna!

GODEN EN GODINNEN.
Vloek! - Vloek! -
Vloek over hem! -
Valle onze vloek
op het hoofd van den vuige!

WODAN.
Wáar hij ook schuile:
waar' 't in den schoot der wolken,
der wateren afgrond,
't ingewand der aarde, -
volgt hem! vangt hem!

GODEN.
Op jacht! Op jacht!
Wij jagen het ondier!

WODAN.
Grijpt het! Sleurt ze
vóor mijn voeten,
de grijnzende slang, wier slijm
de godengaarde besmeurde!
Het ondier smetter ik
onder mijn voeten -

GODEN

(invallend).

Wij vangen 't! Wij vangen 't!

WODAN.
...den slijmigen kop!

GODEN.
Komt!

(Een groep goden ijlig af. Een zwarte donderbalk zijgt neer uit de lucht. Donar geeft met zijn hamer een slag erop. Bliksem en donderslag.)

DONAR.
Ik zeg mijnen zeg!

FRIGA

(ontwaakt als uit een droom en gaat, zacht en weemoedig glimlachend, tot vóor Wodan).

Een zachte zomerregen,
Wodan, was
uw woord tot mij...
Het ruischte me in 't gemoed
verweekend, mild,
en maakte me weer tot moeder...
Heb dank, Wodan!
De liefde is licht -
en 't licht is leven!

De hoop is me weer
in het herte gedaald... Heb dank!

(Zich tot de goden wendend.)

Hoort gij allen,
gij, goden!
Balder - is - nu
bij de Hela...
Wie van u
waagt het erheen te gaan?
Luistert allen, gij!
Mijn zoon wil ik weer
in leven zien...

Is onder u daar iemand,
is er een man onder u,
dapper genoeg
en onversaagd,
om nuchter en koen den dood
- voor mij, voor mijn kind -
in de oogen te zien?

HERMOED

(van uit de groep der goden hervoortredend).

Wie zou niet, Friga, voor u
den vreeslijken dood te gemoet gaan?

DE GODEN.
Wij allen! allen!

FRIGA.
Ik wist het; weest me gedankt!
Neen, allen niet:
één is genoeg.
U, Hermoed,
noem ik tot bode naar Hela.
Breng ons Balder terug!

WODAN.
Los laat
geen doodenrijk zijn prooi:
dit doet geen Hela...

FRIGA.
Breng hem terug,
Hermoed, ga!
Gij, de gedienstige,
gij, de vlugge,
vlieg in hijgende
vaart ter Hela!
Val haar te voeten!
Bied haar een losprijs: -
alles - alles
wil ik haar geven,
gunt ze mij Balder weer!
Bid haar, smeek haar,
gij, de minzaam-
smijdig gemonde!
Balder den goede,
der goden lieveling,
late zij los!
't Licht mijner oogen,
mijne oogenwonne,
gunne zij weer mijnen armen!

HERMOED.
Troost u, moeder, -
steun op mij,
steun op mijn trouw, - hoop!
De stem uwer tranen
weerstaat men niet,

weze men ook Hela...
En moest ik ook -

(Friga legt hem heur handen op de lippen.)

Nu, moeder,
ween niet meer:
mijn broeder ontruk ik
haar killigen kus -
en breng hem nog heden
terug in uwe armen!

(IJlig af.)

FRIGA.
Ach! een straal van hope
stroomt me weer in het hert!
Wie weet? Wie weet?...

De nevelen hebben zich aangezameld en, meer en meer verdichtend, hullen zij thans alles in een halfdoorzichtbaren sluier. - De blikken der goden en godinnen zijn vragend op Wodan gevestigd, die nu met zijnen staf het lijk van Balder aan Donar wijst. Deze stapt traag en zwaar naar Balder toe en, er bijgekomen, wil hij Nanna verwijderen, die in hare gansche lengte op Balder ligt uitgestrekt. Met schrik ziet hij dat Nanna niet verroert, dat zij een lijk is. - Dan wenkt hij de godinnen bij en geeft hun door een teeken te kennen, Nanna optetillen. Verbaasd komen de vrouwen bij, zien op het lijk neer en verschrikken Friga steekt jammerend heure armen in de hoogte, treedt wankelend naar Hauder en weenend laat ze heur hoofd op Hauder's schouder vallen. De vrouwen nemen Nanna op; Donar heft Balder op schouders en rug, en zwijgend geeft Wodan het teeken ten aftocht.
Geheel de menigte zet zich traag in beweging: Donar voorop, gevolgd door de vrouwen en door de goden, door Friga, op den schouder van Hauder leunend, en door Wodan.

De stoet gaat voort door het sidderend woud, langs bergen en rotsen. De duisternis wordt volledig en men ziet niets meer. Maar de wind komt op, heft een jankend en slepend klaaglied aan, begeleid door het grommelen van den donder en nu en dan door den voorbijzoevenden vleugelslag van verschrikt schreeuwend gevogelte, het huilen van wild gedierte en 't weegeklaag van den voortstappenden stoet. - Al die stemmen tezamen vormen den treurzang der natuur, die Balders's dood beweent. Eindelijk vermindert langzamerhand de duisternis; de schaduwbeelden der goden en godinnen worden meer en meer zichtbaar, even als de lijnen van het doorgetrokken landschap. Men ziet in de verte de zee, met de dalende nog in nevelen gehulde zon erboven. Eindelijk bereiken de goden een strand, liggend in een bocht tusschen met denneboomen begroeide rotsen. Half op het strand en half in 't water ligt een schip.

De stoet houdt stil. De goden rukken boomstammen uit, stapelen die op het schip en leggen er, bovenop. Balder benevens Nanna. - Wodan nadert, fluistert Balder iets in het oor, neemt van de hand eenen ring en steekt hem aan een vinger des dooden. Dan vat hij twee dorre boomtakken, wrijft ze tegen elkander: een vlam schiet eruit op, en met de brandende takken ontsteekt hij den houtstapel. Een si hij met zijnen staf aan het schip, dat schommelend in de golven vooruitschuift. Het laaiend chip steekt dieper en dieper in zee naar de ondergaande zonne toe, die nu bloedrood boven de golven hangt.
De goden en godinnen staren stom en versteend op het zinkende schip in de nachtlijke zee en op de zinkende zon in de verte.
Einde van het tweede bedrijf.
Dr. Eugeen van Oye.

Onderaardsche gevangenissen en burgverliezen. *(Vervolg).*

Het verblijf in den Donkeren Put als straf.

Voor kleine misdaden werden nu en dan personen in den *Donkeren Put* gestoken door den Raad van Vlaanderen en door den Oudburg, soms ook door de Schepenen van de stad Gent, als hun *Put* niet kon gebruikt worden, hetzij omdat de pest in hun gevangenis heerschte of om een andere reden.

Die gevangenschap duurde gewoonlijk slechts enkele dagen en terzelfder tijd werd het vasten ‘te water ende te broode’ toegepast; soms werd ze voorafgegaan van de geeseling.

Algemeene bepalingen voor het veroordeelden tot gevangenschap in den *Put* waren er niet. Alleen vindt men er in de verordening op de bedelaars, door den Oudburg uitgevaardigd in 1631, en in die op het beheer van de gevangenis, door den Raad van Vlaanderen gemaakt in 1637.

10 Januari 1631.

‘Alzo de soldaten ende andere bedelaers lancx zoo meer sijn loopende achter lande, ende namelijck up de prochijen gheen contributie betalende, is geresolveert te schrijven an de corporaels ten eijnden sij bij tourre seijnden eeneghe soldaten omme up te packen dusdaneghe loopers ende die te brijnghen in vanghenisse, die men aldaer in den *Put* zal laten sitten twee so drij daghen, ende indien zij worden ghereclameert als soldaten, dat men die alsdan zal laten volghen mits betalende de vanghenis costen[(1)].’

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^r 201. Resolutieboek* 1631, f° 9 v°.

21 Januari 1637.

‘Ordonnantie ghemaeckt by myne heeren van den Raede gheordonneert in Vlaenderen op het stuck ende directie van de vanghenesse ende Cypierage van den selven Raede...

XXXII. Ende soo wie de voornomde cypier, bailliu ende burchmeestre[1] ter causen hiervooren verhaelt eenighe injurie anseyde ofte verdrieghde, sal hy tselve, soo dicwils als het ghebuert, beteren met eenen dach ende nacht te sitten in den *Put* te waetere ende te broode[2].’

Ziehier enkele vonnissen:

1582.

‘Omme dat ghij, Callekin Zonneville, huysvrauwe van Jan Maes, u vervoordert hebt eenighe officiers deser stede tinjurieren ende met steenen nae te werpen, die bij laste van mijn heere de bailliu haerlieder officie ende exploit quaemen doen, nae roupende, dat ghij op den bailliu niet en pastte ende den bruij haddet van justicie, met meer andere schandaleuse ende seditieuse woorden, niet lijdelick zonder punitie.

Mijn heren Scepenen van der Kuere condempneren u in opene cameren in u lijnwaet op beede u knijen Gode van hemelrijcke, heere ende weth vuijt der naeme van justicien vergeffenisse te bidden, ende van alhier bij de officiers gheleet te worden int sGraven Casteel, ende daer ghestelt te worden in eenen *put* te water ende broode den tijt van acht daghen, interdicerende u van gelijcken meer te doene up arbitraire correctie.

Pronunchie den 13^{en} Jullij 1582[3].’

1621.

‘Actum XXI^{en} July XVIe een ende twintich...

Alzo de dachten zijn ghecommen dat ghisteren, zo de soldaten meenden up den vijant uut te gaene, eenen Thomas van Aelst

(1) Baljuw ea burgemeester zijn namen gegeven aan gevangenen, die door hun gezellen als hun hoofden werden verkozen

(2) 's-Rijksarchief te Gent. *Raad van Vlaanderen. Briefwisseling n^{r} 167.*

(3) Stadsarchief te Gent. *10de bouck van crime*, 1581-1583, f° 64 v°.

ende Joos Cleygate hadden ghemutineert ende gherefuseert tobedierene, is gherelsolveert de zelve up te doen haelen bij den corporael Vernamen, ende voor eeneghe daghen in den *Put* te stellen te water ende broode[(1)].'

1634.

'Ghesien t' ghebesoignierde van commissaris ghedaen uuijt crachte van ordonnantie van den hove up de insolentien ten diverschen stonden in de cipiraige van den selven hove ghecommitteert respectivelijck bij u Jonker Charles van Coorenhuijse, heere van Uplinder, ende ulieden Pieter Huijghe, Jan van Borssele ende Pieter Struijf, alle ghevanghene binnen de selve cipiraige,

Thof, up alles ghelet, condemneert u, Jonker Charles van Coorenhuijse, in eene boete van vijfentwintich gulden sConinx Ons Gheduchs Heeren proffijte, ende u, Pieter Huyghe, in eene van zes gulden, ende beede uliedere caemere te houden den tijt van drije daeghen ende drije nachten; mitsgaders ulieden, Jan van Borssel ende Pieter Struijf, in de *Put* te gaene ende aldaer te blijfven ghelijcke drije daeghen ende drije nachten, ende alle vier tsaemen in de costen ter deser causen gheschiedt ter tauxatie van den hove,

Interdicerende ulieden voorts meer van ghelijcken te doen ende naementlijck elcanderen te beschimpen ofte injurieren met woorden ofte met wercken, directelijck ofte indirectelijck op peijne van daedelick in den *Put* ghestelt te worden, te waeter ende te broode ende breeder arbitraire correctie.

Ghepronunchiert bij den notaris van den Hove in de cipiraige, present de raeden Pierssens ende Procureur Generael, mitsgaders deurwaerders ende ghevanghenen der selver cipiraige den 20^{en} Decembre 1634.

Jan van Borssel ghecondemneert acht daeghen te waeter ende ten broode te sitten in den *Donckeren Put* over iterative insolentien.

Omme dieswille dat ghij, Jan van Borssel, niet jeghenstaende het verbot an u ghedaen bij sententie van desen hove van den 20^{en} deser, u vervoordert hebt te dreeghen ende beschimpen

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 191*, f° 188 v°.

met woorden ende wercken Pieter Huughe, ghevanghene binnen de cipiraige van desen hove,

Soo ist, dat tHof u condemneert te blijven in den *Put* noch vijf daeghen ende nachten naer de drije daeghen ende nachten gheexpresseert bij de voorschreven voorgaende sententie, ende gheduerende den selven tijt van vijf daeghen ende nachten daer te sitten te waeter ende broode, u interdicerende meer van ghelijeken te doene ende te beschimpen met woorden ofte wercken den voornoemden Pieter Huughe ofte yemant el van de ghevanghenen directelijck ofte indirectelijck up peijne van fustigatie, ende condemneert u in de costen van desen ter tauxatie. Gheprononchiert in vanghenisse bij den notaris van den Hove, present de raeden Lottin ende Procureur Generael, eersten deurwaerdere ende andere ghevanghenen den 23 10bre 1634[1].'

1740.

'Ghesien bij Mannen van leene van Syne Majesteyts Hove, Casteele ende Auderburgh van Ghendt het proces crimineel..... jeghens ende tot laste van uw, Eligius Simoen,... audt 20 jaeren,... wysen ende condempneren uw, Elisius Simoen, ter causen ghy uw soo verre hebt vervoordert van op den 1^{en} deser binnen de prochie van Swynaerde van de doorne haeghe van een hof te stelen een mans hemde ende een vrauwen hemde, ten processe vermelt, ghestelt te worden in den *Put* in de vanghenisse van den Graeven Casteele te waeter ende te broode, den tydt van acht daeghen, t'eynden welcken segghen uw vuyt dese Casselrye voor eenen voorderen termyn van een jaer... condempnerende uw voorts in de costen ende misen van justitie ter tauxatie. Actum..... den 16^{en} X^{bre} 1740[2].'

16 Augustus 1783.

'Gesien bij mannen van leene van den... Auderburg van Gendt het proces extraordinairlyck voor hem lieden beleedt... (tegen)

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Raad Vlaanderen, Register van Crimineele Sentenciën* 1585-1641, f° 307.

(2) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 2235. Register Criminel* 1740-1715, f° 68.

Bernardine Bruggeman, dochter van Joannes, oudt 48 jaeren, huysvrauwe van C. van Herweghe,... geabandonneerde gedetineerde,... wysen ende ter causen van haer ondeugend ende straefbaer gedragh ten processe vermeit condemneren haer, Bernardine Bruggeman, dochter van Joannes, gestelt te worden in den *Donckeren Put* den tydt van 14 daeghen, twee mael te weke te waeter ende broodt, slaekende haer 't eynden dies van vangenisse ende condemneren de verweerderigghe voorts in de costen van den processe,... interdicerende haer in het toecommende nog te eeniger buitenspooringen te begaen op pijne van voordere straffe[1].'

Andere vonnissen staan hier verkort:

1597	kleine diefte	3 dagen in den *Put*	*andere straffen*: met de boeien; gestolene teruggeven; g e v a n g en iskosten betalen	's-Rijksarchief. *Oudburg* n^{r} 171, f ^{o} 91.
1616	opstand tegen de politie	3		Id. *Oudburg* n^{r} 2220, f° 71 ^{o}.
1616	de cipier neemt de aalmoesen, voor de gevangenen bestemd	?	van zijn ambt ontzet	Id. *Raad van Vlaanderen.* Reeks G. *Resolutiën van den Hove 1585-1624*, blz 355.
1617	opstand tegen de politie	3	vergiffenis vragen; 10 jaar gebannen	*Oudburg* n^{r} 2220, f° 145, en n^{r} 187, f° 29 v°.
1628	dronken vagebond	14		*Oudburg* n^{r} 2223, f° 7.
1635	landlooperij en opstand tegen de politie	3		*Oudburg* n^{r} 2224, f° 69 v°.
1648	3 landloopers	8		*Oudburg* n^{r} 218, f° 2.
1731	kleederen van 2 soldaten gekocht en hun vlucht vergemakkelijkt	14	vergiffenis vragen; voor elken soldaat 25 pattacons betalen aan het	*Raad van Vlaanderen. Register van crimineele sentenciën*

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Oudburg n^{r} 2245. Crimineel Register 1783-84* f° 125 v°.

			regiment, 10 aan den aanbrenger, kosten van het proces	*1723-1794*, f° 61 v°.
1732	landlooperij	5		*Oudburg* n^{r} 2232, f° 2.
1736	slecht gedrag in de gevangenis	1		*Raad van Vlaanderen.* Reeks Gr. *Resolutlën van den Hove 1679-1737*, f° 238 v°.
1739	kleine diefte	3		*Oudburg* n^{r} 2234, f° 174 en n^{r} 311, f° 282 v°.

De pijniging voor de Schepenen van de stad - buiten die met den halsband - had plaats in 's-Gravensteen, evenals voor den Raad van Vlaanderen en voor het College van den Oudburg. In het *Dagboek van Gent*[1] en in de crimineele registers der stad van de eerste helft der XVIe eeuw staat dikwijls vermeld, dat de foltering ‘in den *Put*’ geschiedt[2], en ook M. van Vaernewijck verhaalt, dat op 21 Augustus 1568 ‘de heeren van den Rade besich waren met sommighe te *Putte* te leeden ende tortuereren[3].’ Daar is echter de Pijnkelder, de vroegere stal van 's-Gravensteen bedoeld, zooals blijkt uit den volgenden zin: ‘Actum *ten Putte of Pijnkelder* den 6 November 1599[4].’

De Putten van 's-Gravensteen in den Meesten Toren van de IX^{de} eeuw.

In verschillende oorkonden is er spraak van de *Putten* van 's-Gravensteen. Er kan geen misslag zijn van wege de klerken, want in een reeds vermeld stuk van 1658 spreekt men van ‘diversche *Donckere Putten*’ en in één van 1691 zegt men, dat 3 personen ‘hebben gheseten in de *Putten* elck separaet.’ Er moesten dus niet één, maar minstens drie putten zijn. Dit is inderdaad zoo. Men weet, dat graaf Philips van den Elzas in 1180 zijn Meesten Toren niet van den grond uit nieuw bouwde, maar een oud gebouw van de IXe eeuw tot basis gebruikte om er op voort te bouwen. Het gelijkvloers en de eerste verdieping van het oud kasteel werden de kelder van het nieuw, waarrond de ruimte tot een hooge binnenplaats werd opgehoogd.

De Meeste Toren van de IXe eeuw heeft aan den zuid-westelijken hoek een uitbouw van 15,33 m. op 1,63 m. Daarin zijn twee breede schouwen, die van het peil van het gelijkvloers van het oud

(1) Uitgegeven door V. Fris, blz. 142 en 149, jaar 1451.

(2) 1^{e} Register 1515-1523, folio's 10 v°, 15, 17 v°, 18, 52 v°, 75 v°, 83 v°, 85 v°, 98, 108 v°, 115 v° 193, 202 v°, 203, 214, 220, 237, 203, 866, 277 v°, 283 v°. Zie ook de *Rekening van de stad Gent*, 1509-1610, f° 145 v°.

(3) *Van die beroerlicke tijden*, IV, 214.

(4) Stadsarchief te Grent. *14de Register crimineel*, f° 174 v°.

kasteel naar omhoog rijzen en elk met een deur ter hoogte van de eerste verdieping van het oud kasteel komen. Beneden zijn twee lage deuren van 1,50 m. in den buitenmuur, die nu door den aangevulden grond der binnenplaats van het kasteel van 1180 gestopt zijn (zie fig. 3 en 4). Toen alleen het oud kasteel bestond, waren dat, in tijden van gevaar, als de poort van het kasteel toegestopt was, stellig toegangen, van waar men langs een koord in de eerste verdieping kon klauteren. Na 1180 was het niet meer mogelijk ze daartoe te gebruiken, maar ze konden nu als onderaardsche gevangenissen worden aangewend. Philips van den Elzas had den uitbouw eveneens opgetrokken en er een trap in geplaatst boven de twee putten. Deze bleven bestaan, toen de uitbouw in 1662 tot de hoogte van de binnenplaats werd afgebroken en vervangen door een klein gebouw om die putten onder dak te brengen. Bovenstaande plattegrond en doorsnede geven een denkbeeld van de toestanden vóór en na 1180.

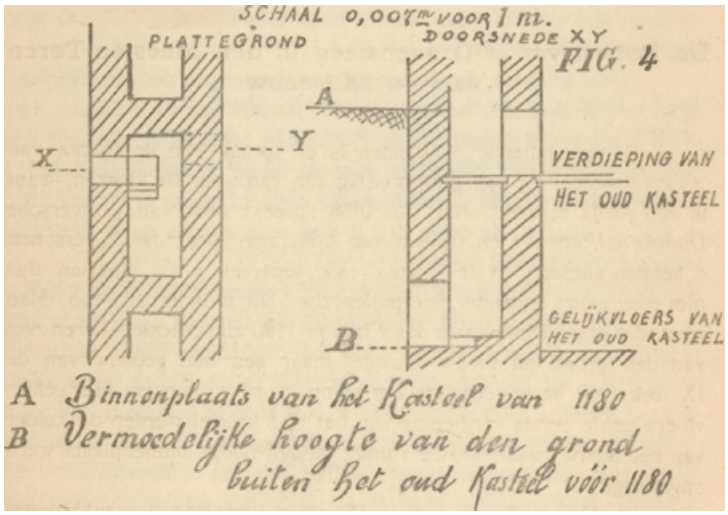

FIG. 3

Er bestonden aldus, buiten den reeds beschreven *Put,* twee andere *putten* van 3,20 m. op 1,20 m. en 3,57 m. diep onder de dorpel van de deur op de eerste verdieping van het oud kasteel.

Het verblijf in de Donkere Putten.

In 1609 wordt voor twee gevangenen door den plaatsvervanger van den baljuw de doodstraf geëischt vóór het College van den Oudburg. Dit belast den cipier hen, wel verzekerd, ‘een ure ofte twee uutte *Donckere Putten* te laten commen waremen in 't Vierkante[1].’

Van Lieven Cornelis weten we, dat hij in de drie *Putten* gezeten heeft.

Den 4 November 1665 wordt een jongen van 14 jaar, die zijn meester bestolen heeft, ‘ghesloten acht daeghen ende soo veel nachten in de *Doncker Putten* van de cepiragie van den sGraven Casteel, niet nuttende dan waeter ende broodt,’ en voorts 3 jaren gebannen[2].

Drie soldaten, die de boeren van Zomergem door bedreigingen geld wilden afpersen, hebben van 19 Januari tot 16 Februari 1691 ‘in vanghenisse gheseten in de *Putten* elck separaet ghedurende dese vust, ende aldaer niet meer door de caude connende gheduren, is gheresolveert, mits de informatien ende examens volcommentlijck sijn ghehauden, de selve drij a vier uren daeghs uutte *Putten* int ruijm te laeten[3].’

21 Mei 1692 wordt Jan Noncle, ‘ghevanghen in de cipiraige van den Hove, over de injurien, die hij aen den cipier ende sijne huijsvrauwe temerairelijck ende ten onghelijcke heeft angheseijt, voor den tijt van acht daeghen ghestelt in de *Putten,* ende aldaer over anderen dach te vasten te waeter ende te broode,... niet min, dat hij de drij aenstaende heijlichdaeghen van Sincxen sal moeten uuijtghelaeten worden tot het hooren van den heijlighen dienst der misse, mits immediatelijck naer teijnde der selver wederom keerende in deselve *Putten*[4].’

8 November 1698 wordt Marie Schepens, bedelares, ‘ghe-

(1) *Oudburg n*^{r} *182*, 7 en 25 Februari 1609.

(2) *Oudburg n*^{r} *2226*.

(3) *Oudburg n*^{r} *261*, f^{o}'s 13 en 25 v°.

(4) *Raad van Vlaanderen. Register van crimineele Sentenciën 1671-1723,* f° 150 v°.

considereert haer groot gaen van kinde ende detentie in de *Putten,*... ghebannen voor den tijt van ses jaeren[1].'

5 December 1698 wordt 'gheordonneert Diego Goutières te stellen in de *Putten* van de vanghenisse', voor opstand tegen de politie. Den 10 December, 'anghesien hij heeft de pene volbracht gheseten hebbende tsedert den 5^{n} in de *Putten,* is gheresolveert den selven binnen 3 a vier daeghen te slaecken van vanghenisse ende alsnu ghelaeten uutte *Putten*[2].'

Een jongeling, van Evergem gebracht voor diefte, wordt 14 Januari 1699 in de *Putten* gestoken en er 14 dagen nadien uitgelaten, 'sijnde ghehoort de landtslieden, alwaer hij gedient heeft[3].'

23 Januari 1699 wordt 'opghebracht eenen landtlooper, berucht van te wesen eenen beleser ende bevonden met dierghelijcke schriften.' 28 Januari 'is den ghevanghenen uutte *Putten* ghelaeten[4].'

3 Juni 1700 wordt een soldaat, die twee slaaplakens heeft gestolen, gevangen en 'is gheordonneert te stellen in de *Putten,* ende te slaecken naer dien hij sal wesen ghereclameert, met missive an den cornel.' 5 Juni wordt hij van wege het regiment afgehaald[5].

18 Januari 1701 wordt Joris dOosterlijnck voor een kleine diefte 'twee mael 24 uren in de *Putten*' gesteld 'te waeter ende broodt ende daernaer met correctie uut vanghenisse gheslaeckt[6].'

In October 1702 waren 4 personen, gevangen voor schulden, over de muren van 's-Gravensteen geklauterd en terecht gekomen in een naburig huis, waar ze weer werden in hechtenis genomen. Eén van hen wordt 21 October 3 jaar uit Vlaanderen gebannen, de tweede wordt 'voor den tijt van acht daeghen ghestelt in eenen *Donckeren Put* om aldaer over ander dach te vasten te waeter ende te broode.' De derde en de vierde worden veroordeeld 'twee daeghen van de

(1) *Oudburg n^{r} 2228*.

(2) *Oudburg n^{r} 2228,* en *n^{r} 268*, f$^{o's}$ 203 v°, 204 en 208, waar ook driemaal *Putten* staat.

(3) *Oudburg n^{r} 269*, f$^{o's}$ 11 v° en 20 v°.

(4) *Oudburg n^{r} 269,* f$^{o's}$ 15 en 20 v°.

(5) *Oudburg n^{r} 270*, f° 80 en *n^{r} 2229*, f° 24 v°, waar ook het woord *Putten* staat.

(6) *Oudburg n^{r} 271*, f° 16 v° en *n^{r} 2229*, f$^{o's}$ 25 en 26.

anstaende weke insghelijks ghestelt te worden in de *Donkere Putten* te waeter ende te broode[1].'

Gillis van Elstraete, 4 Juni 1695 door den Raad van Vlaanderen 6 jaar uit het land gebannen, was 29 Januari 1701 te Brugge aangehouden, en dus wat meer dan 4 maand te vroeg in het land gekomen. 16 December 1702 wordt hij door den Raad veroordeeld 'ghestelt te worden in eenen *Donckeren Put* voor den tijt van twaelf daeghen ende aldaer over ander dach te vasten te waeter ende te broode, ende tselve ghedaen, den ban, bij desen ghebroken, gheprolungueert voor den tijt van noch thien jaeren[2].'

23 Augustus 1709 worden twee bedelaars, die met een pistool in de hand een aalmoes wilden afdwingen op een pachthoeve, veroordeeld 'acht daeghen ghedurende ghestelt te worden in de *Putten* te waeter ende te broode[3].'

Na 1709 hebben we geen opsluiting in de *Putten* als straf meer vermeld gevonden, wat evenwel niet bewijst, dat ze niet meer als voorloopige gevangenis zouden zijn gebruikt.

Het leven in de Donkere Putten.

De vergelijking van de teekeningen der *Donkere Putten* in het gebouw van de IXe eeuw met die van den *Donkeren Put* in het gebouw van 1180 toont, dat het leven in gene nog akeliger was dan in dezen: er was veel minder ruimte en geen sekreet. Ons zijn twee verzoekschriften bekend, zonder jaartal, maar, volgens het geschrift, van de XVIIe eeuw, die een denkbeeld geven van het verschrikkelijk leven in de *Putten*. Ze zijn blijkbaar geschreven, toen de gevangenen buiten de onderaardsche gevangenis waren voor het onderzoek van hun zaak.

'Aen mijn Edele Heeren Bailliu ende Mannen van leene van tAuwerburch.

Supplierende vertoondt reverentelijck Jan de Munijnck,

(1) *Raad van Vlaanderen. Register van crimineele Sentencièn 1671-1723*, f° 211 v°.

(2) *Raad van Vlaanderen. Register van crimineele Sentenciën 1671-1723*, f° 212 v°.

(3) *Oudburg n^{r} 2229*, f° 78.

aermen jonghman ghebooren binnen Poessele, hoe hij hem vindt ghevanghen binnen de voornoemde prochie ende van daer vertranspoorteert binnen den Graven Casteele deser stede, ligghende miserabel ghestecken in de *Puttenen* in stanck ende vuijlichede van over de ses weken, vergaende als sneuw in de sonne door aermoede, stanck ende ghebreck van vier ende andersijns, ditte alles ten opsichte ende preteckx van een gheabuseerde menijnghe ende te kennen gheven van dat den suppliant soude hebben ghevochten, daer hij nochtans menende het ghevecht ende querelle te slixssen, die was tusschen sijnnen ghevluchten broeder ende eenen derden ofte aenderen persoon, heeft den suppliant ontfaen eenen soo vehementen slach op het beensten van sijnnen neus, dat hij voorseker presumeert, dat het selve ghebrocken is, oversulckx van peijne der selver en kan den vertoonder noch dach, noch nach ruste nemen, te meer hij, sijnde aerme ende in wins bursche de pennijnghen niet en vechten, niet en kan imployeren behoorelijck assistentie tot het cureren van den selven, ende soo den suppliant desireert omme van sijn ghevanck gheslaeckt te woorden ghelijck eenen hert naar de fonteijne der wateren, heeft gheconsulteert ghevonden sijnen toevlucht te nemen tot den schoot der bermerticheijt van uwelieden Edelen.

Biddende ootmoedelijck de selve believe ghediendt te sijne door de passie Godts bewecht sijnde met commiseratie ende door de continuele pijne van den selven, den suppliant van dit sijn miserabel ghevanck te slaecken, met beloofte, soo langhe als hij leve, voor het gheaccepteert weldaet voor ulieden Edelen naer siele ende lichaem te bidden, soo den suppliant hem oock verbindt te bidden voor de goede regeringhe ende fonctie van het officie (van het) hooch bailliuschap deser stede van den Edelen...[1].'

Het einde van het verzoekschrift is afgesneden.

Ziehier het tweede stuk:

'Aen mijn edele Heeren mijne Heere den bailliu ende mannen van den leene van den casteele ende Auderburch van Gendt.

Supplierende vertoont reverentelick Pieter Verbrugghen ende Pieter van den Berghe, ghevanghenen, dat sij nu bet als ses

(1) *Oudburg n*r *707*. Niet gedagteekende briefwisseling.

wecken ghedetenneert hebben gheweest in de *Putten* tonser groot verdriet ende meserie, soo dat de voornoumde *Putten* seer vervult sijn gheworden, twelcke de supplianten onmoghelick te verdraeghen, midts sij alreede sijn sieckelick gheworden, cause waeromme de supplianten sijn keerende aen u lieden voornoumde edele Heeren,

Oodtmoedelick bidde ghedient te sijne ende regaert te nemen op al tvoorschreven, de supplianten te slaecken van vanghenisse uuittelick van den voornoumden overdraeghelijcken *Putten* ende te consenteren te moghen sijn bij dander ghevanghen, welcke doende, etc.[(1)].'

De Put van het 'Châtelet' te Gent.

De Schepenen van Gent hadden een gevangenis op de Korenmarkt. Ze werd in 1719 afgebroken. Eenige jaren nadien kwam het Pakhuis in de plaats, dat zelf in 1897 gesloopt werd, om door het Postgebouw te worden vervangen.

Gelijk in alle gevangenissen voor misdadigers was in het Châtelet, dat van de XIIIe eeuw of misschien van nog vroeger dagteekende, ook een *Put* of *Donkere Put,* in Fransche teksten aangeduid als *Fosse, Cul de Fosse, Obscur Puys*.

Gezien het klein verschil tusschen het peil van de Korenmarkt en de oppervlakte van de daarachter vloeiende Leie, was die *Put* slechts gedeeltelijk onder den grond gelegen, zoodat men naar de opening klom langs een trap: '... une petite montée par où qu'on va à la mute appelée *den Donckeren Put*[(2)];' - 'la montée par où l'on va au puits appelé *Doncker Put*[(3)].' Hij moest minstens zoo groot zijn als die van 1180 in 's-Gravensteen, want in 1507 betaalde de stad 'meester Jan van Mushole, amman ende cepier deser stede, ter causen ende over den coop van eender mute den zelven meester toebehoorende, de welcke ghestelt ende ghemaect es in den *Put* in de vanghenesse, 2 lb. 16 s. gr.[(4)].'

(1) *Oudhurg n^{r} 707*. Niet gedagteekende brieftwisseling.

(2) *'s-Rijksarchief te Brussel. Rekenkamer n^{r} 2722, Recette générale de Flandre, année 1551*, f^{o} *172*.

(3) *Idem n^{r} 2723, année 1552*, f^{o} *168* v^{o}

(4) *Rekening van de stad Gent 1506-1507*, f° 73 v°.

In 1152 misschien en zeker in 1564 stonden reeds twee muiten in den *Put*: '1564... Pierre van den Berghe (grofèbvre)... aux prisons du roy nommé Chastelet... a faict et livrés trois poires de nouveaux lyens de fer avec les ruettes ensemble huijt grandz winckelaere, deux havetz, avecq clés à deux bloqz mis en deux gayolles ou (= au) *Cul de fosse*..., 24 s. gr.[1].'

1552: '...dedens le dict Chastelet de Gand... livré à la *grande* gayole dudict *Obscur Puys* deux grandes joinctures appellées hecleen et une forte et nouvelle serrure à verril avec trois crampons...[2].'

Hoe aangenaam moest het verblijf in den *Donkeren Put* van het Châtelet zijn, vooral als men er in een muit gestoken werd om er onbeweeglijk te blijven! Marcus van Vaernewijck zei het reeds in 1566: '...wie en weet niet, dat men de kaerckers niet schoone en maect, alst blijct an den *Put* int Sausselet,... die romatijck ende doncker als een helle es[3].' Justo Billet, een eeuw later, spreekt ook van de gevangenis 'onder d'aerde, die men luttel ghebruyct om de onghesontheid van de ghevanghenen[4].'

De *Donkere Put* van het Châtelet werd evenals die van 's-Gravensteen tot twee doeleinden gebruikt.

Vóór het onderzoek werden de misdadigers in den *Put* neergelaten. In 1479 hadden twee Oudenaardsche soldeniers 30 of 40 van hun gezellen tot gewelddaden op de Gentenaars aangespoord. Achtervolgd, vluchtten ze in Sint-Niklaaskerk, denkende er vrij te zijn; doch 's anderen daags werden ze er uit gehaald 'ten beveelne van scepenen, ende terstond te *Putte* gheleedt, in vierscharen brocht, verwijst ende ter Mude,' het galgeveld der stad, 'gherecht metten zweerde ende ra[5].' In 1573 wordt vermeld, dat een beschuldigde, 'ghelast zijnde in den *Put* te leedene, heeft bij de chypier gedaen zeggen, dat hij begeerde anderwaerf gehoort te wesene...[6].' Deze aanhaling en de volgende toonen, dat de schepenen de gevangenen, die niet bij hun aanhouding in de onderaardsche gevangenis waren gestoken, nadien er deden leiden, als het gedurende het onderzoek bleek, dat ze

(1) *'s-Rijksarchief te Brussel. Rekenkamer, n^r 2734, jaar 1564*, f° 193 v°.
(2) *Idem n^r 2723, jaar 1552*, f° 168 v°, ibidem en f° 169.
(3) *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden*, I, 181.
(4) Aangehaald door De Potter, *Gent*, III, 147.
(5) *Stadsarchief te Gent.* Register C, f° 71 v°.
(6) *Stadsarchief te Gent. Bouck van Crime. 1572-1574*, f° 111 v°.

de waarheid niet zeiden: ‘1573. Alzoe de... ghevanghene was gheordonneert in den *Putte* te gaene, persisterende zeght, deur toedoene van zijnen wijfve ghedolfven thebbene... ende ghemerct, dat hij was persisterende bij zijne leughenen ende de waerheijt niet en wilde zegghen, is faictelyck in den *Pit* gherecommandeert gheweest[1].’ - 1576. Alsoe de voorseyde Jaques deur zijn loochenijnghe was gherecommandeert in den *Put* tot anderstont, dat hij de waerheit zoude zegghen, heeft naerderhand ghekent...[2] - Laureins Denijs, anderwaerf gheexamineert zijnde, naerdien dat hij in den *Put* gheweest hadde, is persisterende bij zijne voorgaende confessie[3]. - In 1714 had Abraham de Winter van den 25 Mei tot 16 Juni in den *Donkeren Put* gezeten, vooraleer hij tot 3 jaar tuchthuisstraf veroordeeld werd voor diefte[4].

Wat nu de gevangenzetting in den *Put* als straf betreft, hier volgt een overzicht van de vonnissen, in de crimineele registers te vinden; men vergete niet, dat de gestraften er bijna nooit anders dan met water en brood gevoed werden.

1499	ruwheid, bedreigingen, vloeken.	? dagen opgesloten	*andere straffen:*	*Ballingboek*, f° 137.
1517	mishandeling van een ambtenaar	8	bedevaart te Rome	*1e Crimineel register*, f° 110 v°.
1528	mishandeling	3	vergiffenis vragen	J. van de Vivere, *Chronycke, 54*.
1533	beleediging van een vrouw	8	bedevaart naar Wilsenaken	*Ballingboek*, f° 220 v°.
1538	opstand tegen de politie	2	vergiffenis vragen, 3 lb. parisis boete	*2de Crimineel register*, f° 2 v°.
1538	overspel	3	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 25 v°.
1539	slecht gedrag, vloeken, tuischen	3		*Idem*, f° 47.
1539	slecht gedrag, dronkenschap	8		*Idem*, f° 57 v°.

(1) *Stadsarchief te Gent. Bouck van crisme 1574-1578*, f° 105.

(2) *Idem*, f° 149.

(3) *Idem*, f° 180 v°.

(4) *125ste register crimineel*, f° 140.

1539	straatlooperij	3	de stad verlaten	*Idem*, f° 102.
1539	iemand geholpen een burger tegen zijn wil uit zijn huis halen	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 132.
1539	dronkenschap, straatschenderij	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 142.
1539	idem.	9		*Idem*, f° 142.
1540	slecht gedrag	7		*Idem*, f° 172 v°.
1559	iemand gekwetst	14	vergiffenis vragen	3de *Crimineel register*, f° 133. v^{o}
1559	huisdiefte	6	boete van 6 gulden	*Idem*, f° 163.
1560	iemand met een rapier aangevallen	3	of een boete van 60 lb. parisis	*Idem*, f° 206.
1560	een vrouw die een ander heeft geslagen met de vuist	1		*Idem*, f° 206.
1560	goed gestolen en teruggegeven	1	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 226 v°.
1561	overspel	3	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 279 v°.
1561	naar verschillende personen gestoken	3	of 10 Carolus gulden boete	*Crimineel register*, 1561-1563, f° 3.
1562	iemand voor dief gescholden	3		*Idem*, f° 123.
1562	iemand gekwetst	3	vergiffenis vragen, binnen één jaar in geen taverne gaan	*Idem*, f° 212.
1562	dronkenschap, beleedigingen, vloeken	14	officie ontzegd, vergiffenis vragen	*Idem*, f° 294.

1562	dronkenschap, beleedigingen, vloeken	8	bedreiging van 6 jaar galeistraf	*Idem*, f° 302.
1562	's nachts de rust gestoord	14	of 20 Carolus gulden boete	*Idem*, f° 343-344.
1562	's nachts de rust gestoord	8	in een half jaar niet in tavernen gaan	*Idem*, f° 344.

1563	het vonnis van de gezwoornen van de vleeschhouwers niet volkomen; oneerbiedigheid jegens schepenen	3	het vonnis volkomen	*Idem*, f° 399.
1563	ruststoornis en oneerbiedigheid jegens een schepen	3	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 450
1563	overspel	3	vergiffenis vragen; één jaar lang geen tavernen bezoeken	*Crimineel register*, 1563-1565, blz. 16-17.
1564	een politiedienaar gekwetst	3	of 60 Carolus gulden boete	*Idem*, f° 228.
1565	ruststoornis	3	bedreiging op een koopvaarder gesteld te worden	*Idem*, f° 467.
1566	beleediging van baljuw en schepenen	6		*Idem*, f° 543.
1567	een soldaat met bloot rapier in Sint-Michielskerk achtervolgd	14	vergiffenis vragen; afgezet	*Crimineel register*, 1566-1567, f° 84.
1575	gemakput geruimd op een verboden uur	?	3 lb. parisis boete	*Crimineel register* 1574-1578, f° 47.
1575	de overheid helpen bedriegen	3		*Idem*, f° 79 v°.
1580	overtreding van de verordening op de vischvangst; beleediging	6		*9de Crimineel register*, f° 225 v°.

	van den baljuw der Vischmarkt			
1581	oproerige gesprekken	3	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 251 v°.
1581	dronken zijnde, met een mes gedreigd	8		*Idem*, f° 271 v°.
1581	overspel	14	vergiffenis vragen; 6 Carolus gulden boete	*10de Crimineel register*, f° 13 v°.

1581	poging tot verkrachting	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 19 v°.
1582	oproerige gesprekken	3	vergiffenis vragen	*9de Crimineel register*, f° 251 v°.
1582	overspel	8	vergiffenis vragen	*10de Crimineel register*, f° 40 v°.
1582	overspel	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 41.
1582	overspel	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 41.
1582	overspel; als politiedienaars zich laten omkoopen	8	gegeeseld	*Idem*, f° 41 v°.
1582	overspel	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 80 v°.
1590	een boer zijn beurs ontnomen	3	uit de stad gedreven	*12de Crimineel register*, 1588-1591, f° 75 v°.
1590	overspel	3	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 75.
1590	bedelarij	14		*Idem*, f° 80 v°.
1590	bedelarij	3		*Idem*, f° 80 v°.
1607	dronken zijnde, iemand geslgen	24		*20^{e} Crimineel register*, f° 134.
1608	gewelddaden	30	vergiffenis vragen	*21^{e} Crimineel register*, f° 76.
1608	vagebond	8		*Idem*, f° 85.
1610	zedelooze feiten in dronkenschap	14		*22^{e} Crimineel register*, f° 76.
1610	vagebond	14		*Idem*, f° 83 v°.
1613	straatschenderij	6		*24^{e} Crimineel register*, f° 13.

1614	vreemdeling ‘cranck van zinnekens’		bedreiging zijn leven lang in den Put gestoken te worden	*Idem*, f° 142.
1614	veroordeeld zijnde, op straat bedreigingen uitgesproken	42		*25^{e} Crimineel register*, f° 56 v°.
1616	gelddiefte	20	vergiffenis vragen	*27^{e} Crimineel register*, f°42.

1616	onbeschoftheid jegens de politie	3		*27e Crimineel register*, f° 94 v°.
1617	jonge bedelaar	75		*Idem*, f° 131.
1617	aftroggelarij	14		*28e Crimineel register*, f° 41.
1618	jonge dief	30		*Idem*, f° 90.
1618	dronkenschap, twist met zijn vrouw	30		*Idem*, f° 133.
1618	vagebond niet wel bij zijn verstand	30		*29e Crimineel register*, f° 7 v°.
1618	vagebond	30		*Idem*, f° 38 v°.
1619	huisgehouden met een gehuwde vrouw	14	biechten, ter communie gaan, bedevaart naar O.L.V. te Stoene	*30e Crimineel register*, f° 17 v°.
1620	gewelddaden in een herberg	8		*32e Crimineel register*, f° 2.
1620	opstand tegen de politie	8	vergiffenis vragen	*Idem*, f° 27 v°.
1621	bedelaar, reeds vroeger uit de stad gejaagd	3		*Idem*, f° 39.
1621	dronkenschap, prediking gestoord	14	vergiffenis, vragen, of bedevaart naar Scherpenheuvel.	*Idem*, f° 86 v°.
1622	als een razende opgestaan tegen de politie	‘tot hij zijn zinnekens zal vergadert hebben’		*33e Crimineel register*, f° 39 v°.
1622	bedelende vioolspeler	1	uit de stad gezet	*Idem*, f° 71 v°.
1623	bedelaar	3		*34e Crimineel register*, f° 54 v°.

1623	2 bedelaars	3		*Idem*, f° 66.
1623	jonge dief van 12 jaar	1		*Idem*, f° 127.
1624	bedelaar	8	uit de stad gezet	*35^{e} Crimineel register*, f° 58 v°.

1626	diefte	8		*37e Crimineel register*, fo 111.
1626	bedelares	8	uit de stad gezet	*1e* Notitieboek van de vagebonden, fo 5.
1628	bedelaar	3	uit de stad gezet	*39e Crimineel register*, fo 190 vo.
1628	bedelaar	1	uit de stad gezet	*1e Notitieboek van de vagebonden*, fo 23.
1628	zijn vrouw geslagen	3		*40e Crimineel register*, fo 50 vo.
1630	kerkdief van 12 jaar oud	4		*Crimincele vonnissen. Reeks 215, nr 1.*
1630	kerkdief van 11 jaar oud	4	gegeeseld door den schoolmeester van de Armenkamer.	*Idem*.
1632	vagebond	8		*43e Crimineel register*, fo 121.
1632	bedelaars van 13 en 16 jaar	1	uit de stad gezet	*Idem*, fo 143.
1636	opstand tegen de politie	4	uit de stad gezet	*2e Notitieboek van de vagebonden*, blz. 11.
1637	kleine diefte	3	uit de stad gezet	*Idem*, blz. 24.
1714	bedelares	8	uit de stad gezet	3e *Notitieboek van de vagebonden*, fo 54 vo.

1715	geleefd met een gehuwde vrouw	8	vergiffenis vragen	*130e Crimineel register*, fo 216 vo.
1717	met een kapmes geworpen iemand gekwetst	90	de eerste 3 weken te water en te brood	*Reeks 157, nr 12. Resolutieboek van de vleeschhouwers*, fo 117.
1718	afzetterij	2		*142e Crimineel register*, fo 145.
1719	bedelaar van 12 jaar, in de stad teruggekeerd na er uitgezet te zijn	3	uit de stad gezet	*3de Notitieboek van de vagebonden*, fo 60.

(*Slot volgt*).

A. VAN WERVEKE

De Heidens of Tsiganen.

Deze zwervende volkstam wordt in alle werelddelen aangetroffen, behalve echter in Australië. Men schat zijn getalsterkte op ongeveer twee millioen, waarvan een klein millioen in Europa. Daarvan bevinden zich 400.000 in het Balkanschiereiland, 150.000 in Hongarije, ruim zooveel in Rusland, 50.000 in Spanje, waar Grenada om zo te zeggen hun hoofdstad is. In Engeland en Frankrijk is hun aantal in de laatste jaren aanzienlik afgenomen: over het Kanaal zouden er nog slechts 4000 zijn en bij onze Zuiderburen niet meer dan 1000.

Het Octobernummer van *La Lecture pour Tous* 1908 bevatte een kort, doch belangrijk artikel: *Les Bohémiens, Éternels Vagabonds*. Daarin vernemen we dat de Franse Heidens nog een koning hebben, voor wiens verkiezing en kroning ze in het woud van Fontainebleau bijeenkomen, en dat ze sedert eeuwen jaarliks de 25 Mei een algemene vergadering houden op het eiland Camargue (delta van de Rhône), in de vlek Saintes-Maries, omdat volgens hun legende, hun patrones Sarah met de drie Maria's uit het Evangelie, als hun dienstmaagd, aldaar in Gallië ontscheepte. Op deze jaarlikse vergadering zouden steeds afgevaardigden zijn van hun stamgenoten uit Spanje, uit Italië en uit Duitsland.

Sedert het midden van Januari is een aanzienlike troep Heidens in ons land verschenen. Hij heeft zich eerst in een voorstad van Brussel neergelaten en heeft zich einde Februari te Borgerhout, op de gronden van het voormalige Terlooklooster gevestigd, van waar hij na een drietal maanden naar de Luikerstreek (Jupille en Bressoux) vertrokken is. Bij de verhuizing naar Borgerhout had zich een hoopje van een tiental personen afgezonderd en was naar Gent gekomen, maar na enige dagen ging het het gros te Borgerhout vervoegen.

Juist 36 jaar geleden was nog eens zo een aanzienlike troep

door België getrokken en heeft dan ook gedurende min of meer langen tijd in verschillende van onze steden, als te Brugge en te Gent, verblijf gehouden.

Het is die verschijning die de aanleiding is tot dit artikel.

Wij stellen ons echter niet voor de algemeenheden te herhalen die in alle Encyclopedieën te vinden zijn. Er bestaat overigens over de Heidens een gehele bibliotheek, samengesteld uit bijdragen van dilettanten en geleerden in de meeste talen van Europa.

Wij stellen ons alleen voor, de toestand van onze kennis te schetsen aangaande drie vraagstukken, die nog niet volkomen opgehelderd zijn, te weten hun herkomst, hun naam of namen en hun taal.

Hun Herkomst.

De Heidens verschijnen in den beginne van de 15e eeuw in Europa: 1416 in Bohemen, 1417 in Hongarije en Duitsland, 1418 in Zwitserland, 1422 in de Pauselike Staten, 1427 in Frankrijk, 1430 in België[1], 1447 in Spanje; in Zweden echter eerst in 1512 en in Engeland in 1531, ofschoon G. Borrow, die een viertal degelike werken over de Spaanse en de Engelse Heidens geschreven heeft, hun verschijnen in Engeland doet opklimmen tot 1480.

Al de Europese Heidens komen uit het Balkanschiereiland, en namelik wél voor de inneming van Konstantinopel door de Turken (1453). Men weet dat ze daar uit Klein-Azië overgekomen zijn en men weet ook hoe, wanneer en op welke plaatsen ze in Perzië en Syrië uit Indië gekomen zijn. Maar men weet niet bepaald tot welke Indiese stammen ze behoren, noch hoe ze door Klein-Azië aan 't zwerven gegaan zijn, noch hoe ze in het Balkanschiereiland geraakt zijn, - er zijn er reeds in de 9e eeuw in Konstantinopel -, noch welke de aanleiding geweest is van hun verspreiding van daaruit over Europa.

De waarschijnlikste, doch nog steeds onvolledige uitlegging van al die feiten is die van Prof. M.J. de Goeje, de geleerde, voor enige weken overleden orientalist van Leiden. Zij is te vinden in zijn

(1) Nl., zoals me mijn collega H. Pirenne mededeelt, te Dinant, aangevoerd door ‘de Koning van Klein Egypte.’

Mémoire sur les migrations des Tsiganes à travers l'Asie (Leiden, Brill, 1903, n^{r} 3 van zijn *Mémoires d'histoire et de géographie orientales*), waarnaar we ze hier teruggeven.

De Perziese geschiedschijver Hamza en, een halve eeuw na hem, de Perziese dichter Firdawsi († 1024) vertellen dat de Perziese koning Bahrâm Djoer, een der laatste Sassanieden, bij het einde van zijn regering (420-438), op de klacht dat de armen zonder muziek waren, de koning van Indië verzocht hem muzikanten, mannen en vrouwen, te zenden. Deze zond er hem 10,000 (volgens Firdawsi 12,000).

Men noemde ze in Perzië *Zott* (de Engelse geschied-, aardrijksen taalkundigen schrijven *Zutt);* men noemt ze er ook *Nawar* (meervoud van *Noeri*) en *Motribîn* 'omdat hun ambacht is het volk door hun muziek en dans te vermaken.'

Van uit Perzië werd *Zott* in 't Arabies de algemene naam voor de Sindi's, d.z. de volken van Hindostan en van de Indiese Archipel. Maar eigenlik is het de naam van een Indiese volkstam langs de Indus, de Djatt(1). Dit was vooral een stam van buffelkwekers en in een van zijn onderafdeelingen, van paardekwekers; een ander onderafdeling waren krijgslieden en zeerovers. Hun herders hebben een bizondere aanleg voor muziek, wat bepaaldelik in verband staat met het feit dat het rundvee, en in het bizonder de buffels, zeer gevoelig zijn voor muziek.

Men heeft redenen om te vermoeden dat de toenmaals in Perzië overgeplante *Zatt* geen onvermengde *Djatt* waren, maar men weet niet tot welke stammen de heterogene elementen behoorden, noch in welke verhouding ze tot het gros stonden. Die gemengde samenstelling blijkt vooral uit het feit dat een deel woonvast bleef, een ander deel zwerversneigingen had. Wat er van zij, ze vertoonden bijna al de eigenschappen van de latere Heidens: smeden of vertinners of zeefmakers, roskammers, goochelaars of waarzeggers, bedelaars en rusteloze dieven.

In de 7^{e} eeuw was er een andere Sindiese groepering in het

(1) *Zott* is het meervoud van *Zottî*, gelijk *Zandj* van *Zandjî* (neger) of *Roem* van *Roemî* (Romein). Het woord ontstond, over *Zatt*, uit *Djatt*, door volksetymologie, omdat in het Arabies *zott* ook het meervoud is van *azatt* = baardeloos.

Perziese leger en die aarzelde niet om tot de Arabiese overwinnaars over te lopen; ten tijde van Aboe Bekr werden Sindiese krijgsgevangenen op de boorden van de Euphraat gevestigd en omstreeks 700 was er een Sindiese kolonie in Khoezistân. Doch dit zijn slechts minder belangrijke vertakkingen, die overigens spoedig gearabiseerd waren.

Veel beduidender vestigingen hadden einde 7e en begin 8e eeuw plaats. Ten gevolge van de Arabiese invallen in Indië werden door Moâwia (†680), Walid (†714) en Yazid II (†724), in drie achtereenvolgende keren, talrijke koloniën van Zott aan de Tiger en in NoordSyrië gevestigd. Ze bleken echter weldra lastige gasten te zijn, en toen in den beginne der 9e eeuw een aanzienlike kolonie van Zott, door de hongersnood uit Indië gejaagd, hun landgenoten aan de Tiger kwam vervoegen, gevoelden zij zich sterk genoeg om tegen de Khalifen op te staan. Ze werden einde 834 onderworpen en over de Syriese grensplaatsen verspreid: Khânigîn, Anazarba en Djaloela. In 855 vielen de Byzantijnen *(Roem* geheten) in Anazarba en voerden al de zich daar bevindende Zott met gezin en have mee.

Dit is de eerste troep Tsiganen waarvan de intree in het Balkanschiereiland histories aangetekend is.

Zeker is het dat verschillende groepen hen bij beurten gevolgd zijn, doch bizonderheden ontbreken ons.

Wij weten ook niet hoe zich de Aziatiese benden gevormd hebben, die in Syrië, Westelik Azië en Egypte zwerven. Zij maken in allen gevalle een afzonderlike groep uit tegenover de Heidens van het Balkanschiereiland, daar in hunne taal de Griekse en Armeniese elementen afwezig zijn, die in de taal der Griekse en Europese Heidens voorkomen. Dat er Griekse elementen in de taal der Grieks-Europese Heidens voorkomen is heel natuurlik, maar het is ons onbekend welke omstandigheden er de Armeniese elementen in gebracht hebben, want over een verblijf van Zott in een Armenies land weten we histories niets.

De Grieks-Europese Heidens komen dus van de Zott, einde 7e en begin 8e eeuw door Omaiaden aan de Tiger en in Syrië overgeplant en in den beginne van de 9e eeuw door een vrijwillig aangekomen kolonie van Zott aldaar aangevuld. Waarschijnlik hebben die Zott der

8e eeuw nog overblijfselen van de vroegere overplantingen aangetroffen en ze zich toegevoegd.

Hun Namen.

De Aziatiese Heidens noemen zich zelf *Sindi* en hun taal *Sîn*. Die naam is ook onder de Boheemse en Duitse Heidens als *Sinto (Sinte, Sente, Sinde, Sende* - de slotklank luidt volgens Pott nagenoeg als *i*) bekend. Hij betekent natuurlik *Indiër, Indies*. De naam van de Indus is in 't Sanskrit *Sindhus;* onze Europese vormen *Indus, Indië* gaan over het Latijn en het Grieks op het Oudperzies *Hindusj* = Indië terug, waar aan de Indiese *s* regelmatig *h* beantwoordt.

De Europese Heidens noemen zich gewoonlik *Rom*, meerv. *Roma*. Volgens Pott is *o* in *Rom* oorspronkelik een *a* en dan is het niet gewaagd die naam verwant te achten met Sanskrit *rādmás* = donkerkleurig, zwart, te meer daar ze zich ook soms *Melelo* noemen, wat aan het Nieuwgrieks *μελαυός* ontleend is en hetzelfde betekent. Het woord *Rom* betekent bij hen 1) man, 2) echtgenoot, 3) Heiden. Het er van afgeleide adj. is *romeno*, vrouwelik *romeni*, wat in verbinding met *tsjāwo* = kind, jongen, zoon, of *tsjai* = meisje, dochter, of het vr. subst. *tsēl* = volk geeft *romenotsjāwo* = Heiden, *romenitsjai* = Heidin en *romenitsjēl* = Heidens. Van daar dat ze in Frankrijk dikwels *Romanichels*, in Engeland *Romany chals* heten.

De Aziatiese Heidens krijgen van de stammen in wier midden ze wonen, alle soort van namen, waarvan sommige ook van hen zelf komen. We zullen de merkwaardigste in ogenschouw nemen.

De Heidens die aan de uiteinden van Perzië, Koerdistân en Tatarije zwerven, noemen zich en worden genoemd *Djatt*.

In Perzië heten ze nog *Kawoli* of *Koeli*, wat een dialectvorm is voor *Kâboli* en op *Kâboel* terugwijst, waar ze *Moeltani* heten; ook *Qaratchi*, wat = zwartachtig en aan 't Turks *qâra* = zwart ontleend is; ook *Gawbaz*, wat goochelaar betekent; vroeger ook *Loeri*, naar de provincie *Loer* of *Lorr* tussen Ispahân en Khoezistân. Andere Perziese namen zijn *Pesjâwân, Oedjoeli* en *Kentchîni*, waarover slechts onbepaalde gissingen bestaan.

In Bagdad heten ze, benevens *Kawoli*, ook *Kork*, wat de naam

is van een zeeroverstam aan de monding van de Indus, - of *Doem*, de naam van de onedele kaste der goochelaars en varende muzikanten in Indië. Die naam hebben ze ook in Aleppo.

In Aleppo heten ze, benevens *Doem*, ook wel *Ghoerbat*, wat een Arabies woord is, betekenende 1) vreemdelingenschap, 2) vreemdeling.

In Syrië overigens heten ze in 't meervoud *Nawar*, met een enkelvoud *Noeri*, dat eigenlik een ander woord is, misschien wel een dialektiese vervorming van Perz. *Loeri*.

In Adherbaïdjan heten ze *Tatari*, dus met de naam van de vreemde volkstam der Tataren. Daar wordt *Tatari* vaak verkort tot *Tât*, welke verkorting ook in Duitsland voorkomt.

De Egyptiese Heidens heten *Gadjar* of *Barmaki* of *Helebi*. Deze drie namen schijnen aan te tonen dat de Heidens zich in Egypte voor Arabieren wilden doen doorgaan: *Helebi* betekent *van Aleppo; Barmaki* (meerv. *Barâmika*) betekent *Barmeciede* of *van de familie van Barmek*, die in Aleppo eens de hoogste posten bekleedde; *Gadjar* is zeker ontstaan uit het Tsiganies *gâdsjo*, diminutief *gâdsjoro*, dat = niet-Heiden, en door de Heidens gewoonlik gebruikt wordt om de woonvaste Heidens aan te duiden en bepaaldelik de welwillend gezinde boeren der door hen doortrokken streken, die hun dikwels de weg wijzen. Ons Ndl. woord *gids* is waarschijnlijk aan dit *gâdsjo* ontleend.

Het reeds besproken woord *Ghoerbat* wordt voorts door Perzië, door Egypte, tot in de Krim en zelfs in Serbië gebruikt.

In Georgië en Armenië heten de Heidens *Posja* of *Bosja*, een benaming die nog niet verklaard is; maar de Heidens zelf beschouwen ze als een smaadwoord; ze is over heel Klein-Azië verspreid.

De belangrijkste onder die namen zijn degene die als *Djatt, Kork* en *Doem* nog aan het Indiese vaderland herinneren, en degene die als *Kawoli, Loeri. Ghoerbat, Barmaki, Helebi* en *Posja* op uitgangspunten van de zwerftochten wijzen.

De Europeese Heidens heten of wel *Egyptenaren* of wel *Tsiganen*, behalve in Frankrijk, waar ze gewoonlik *Bohémiens* heten, omdat ze geacht waren van uit Bohemen daarheen gekomen te zijn, in Platduitsland en in de Skandinaafse landen, waar ze *Tatern(e)*

genoemd Worden, evenals in Adherbaïdjan, en in Nederland, waar men ze *Heidens* heette, omdat men opgemerkt had dat ze geen kristenen waren[1].

Hun naam *Egyptenaren* (Grieksch γφτοι, Spaans *Gitanos*, Hongaars *Pharao Néphek* = volk van Pharao, Vlaams *Gipten*, vr. *Gippenessen*[2], Engels *Gypsies*) werd hun gegeven omdat ze beweerden uit Egypte te komen en wegens een godsdienstig vergrijp zeven jaar te moeten zwerven. De zeven jaren duren nog, maar de herkomst uit Egypte is geen leugen, als men verstaat *Klein Egypte*, d.i. de streek van Nicomedia (tans Ismid) in Klein-Azië.

De benaming van 'Koning van Groot en Klein Egypte' maakte eens deel uit van de titel van de sultan van Turkije.

De naam *Tsigane* (Grieks αθιγγαυος, Turks *Tsjingân*, Roemeens *Cigano*, Italiaans *Zingano*, Spaans *Zangano*, Port. *Cigano*, Duits *Zigeuner*, Hongaars *Czigány*, Boheems *Cikán*, Russies *Tsugan*) heeft tot verschillende gissingen aanleiding gegeven. Men heeft er het Perzies *zîngar* = zadelmaker, of *tsjeng* = muziekspeeltuig, of *zandj* = neger willen in vinden; ook de naam van de Koerdiese stam der *Zinganeh;* of de Indiese namen *Sanghar, Tsjingar;* zelfs het bij Du Cange voorkomende woord τξηγαρας = tovenaar. Maar de vorm *Ci(n)gani* komt vóór de 15^{e} eeuw niet voor. Vroeger heeft men steeds een vollere vorm *Aci(n)gani* in 1398 (Peloponnesus), 1387 (Walachië), 1386 (Korfoe), einde 12^{e} eeuw (bij de Griekse canonist Balsamon), midden 11^{e} eeuw (Georgiese oorkonde).

Men moet dus van die volle vorm uitgaan, wat tot gelijkmaking leidt met Gr. *αθιγγαυοι*. Dit woord betekent 'de niet aan te raken personen' en is de naam van de sekte der Melchisedekieten, die al hunne niet-geloofsgenoten als onzuiver beschouwden en daarom niet durfden aanraken. Door de patriark Methodius (†846) in de ban geslagen, gaan ze te niet en hun naam wordt een scheldwoord, dat op de Heidens toegepast wordt, die volgens de auteur van de Georgiese oorkonde van Simon de Tovenaar afstammen. De Heidens noe-

(1) Algemeen wordt herkend dat ze geen godsdienst hebben, doch meedoen aan de godsdienst van het land waar ze zich bevinden, bepaaldelik bij geboorte en dood.

(2) Het Vlaams *betjipt, betjippen* = betoveren, is daar zeker wel van afgeleid.

men zich zelf nooit *Tsiganen* en beschouwen die naam, evenals het vroeger besproken *Posja*, als een schimpnaam.

Hun Taal.

De taal van al de Heidens is dezelfde, natuurlik met dialectiese verschillen en met verschillende groepen van vreemde elementen, al naar gelang de verschillende landen waar ze doorgetrokken zijn of verblijven. De Europese Heidens bezitten gemeenschappelik een klein aantal Perziese, een groter aantal Armeniese en een aanzienlik aantal Griekse woorden; de Aziatiese daarentegen hebben geen Armeniese, noch Griekse, maar veel meer Perziese en ook vele Arabiese woorden.

Ziehier eenige voorbeelden naar De Goeje:

Europees	**Egypties**	**Syries**	**Perzies**
angusjt (vinger)	*angusti*	*angul*	*angul*
bakro (schaap)	*bakra*	*bakra*	*bekra*
bal (haar)	*bal*	*bal*	*bâl*
baro (groot)	*burra*	*burro*	*barah*
tsjavo (kind)	*chavo*	*chogo*	*djava*
tsjuri (mes)	*chûri*	*chiri*	*cheri*
gara (paard)	*ghora*	*aghora*	*agora*
jag (vuur)	*yag*	*ag*	*aik, aghi*
jakh (oog)	*anki*	*aki*	*aki*
kalo (zwart)	*kalo*	*kala*	*kala*
kham (zon)	*kam*	*gam*	*gam*
kher (ezel)	*kharis*	*kharri*	*gherrah*
kher (huis)	*kir*	*kuri*	*guri*
lon (zout)	*lon*	*lon*	*nul*
matsjo (visch)	*machiyeh*	*machi*	*metchè*
manro (brood)	*marey*	*manna*	*meno*
pantsj (vijf)	*penk*	*pendsch*	
pani (water)	*pani*	*pani*	*pani*
parno (wit)	*purno*	*pannarey*	*paranah*
rat (nacht)	*ratsi*	*arat*	*arat*

terno (jong)	*turno*	*turontay*	
vando (ei)	*wani*	*ani*	*anai*

Al die woorden zijn in 't Sanskrit of het Hindoestani terug te vinden.

Die taalgemeenschap bewijst afdoende dat ze alle omstreeks dezelfde tijd uit Indië gekomen zijn, en niet, zoals wel eens beweerd werd, dat hunne uitwijkingen zich over een spanne tijds, gaande van de 8e tot einde 14e eeuw, zouden uitstrekken.

Volgens al de bevoegde taalkundigen vertoont de taal van de Heidens treffende overeenkomsten, niet met het Djatki, de tegenwoordige taal van de Djatt, maar met de noordwestelike tongvallen van Indië, die van de Darden en van Kâferistân b.v., en staat op deze wijze dichter tot het Oudindies dan de dialecten van centraal of zuidelik Indië. Als de Heidens dus van uit de streek der Djatt komen, moet men veronderstellen of wel dat het Djatki sedert hun vertrek aanzienlik veranderd is, of wel dat ze eigenlik niet tot de stam der Djatt behoorden, maar tot die zwervers, zoals er nu nog onder de Djatt en overigens over geheel Indië voorkomen.

Een prakties handboek om zich een denkbeeld te vormen van de taal der Heidens is het *Lehrbuch des Dialekts der deutschen Zigeuner* van de Duitse taalkundige J.N. Finck (Marburg, 1903). Hij heeft zijn leertijd op de Universiteit te Marburg (1898-1900) benuttigd om zich met de Heidens, die tamelik vaak aldaar verschijnen, in betrekking te stellen en heeft het zo ver gebracht dat hij in hun taal ze kan verstaan en zich door hen doen verstaan. Zijn boekje is de vrucht van die betrekkingen en hij hoopt dat het anderen tot dezelfde uitslag zal brengen. Terwijl de meeste andere auteurs van verhandelingen over de taal van de Heidens het spellingsysteem van hun eigen taal volgen, gebruikt Finck een gemakkelik foneties stelsel, dat zijn lezer van alle aarzeling bevrijdt. Hij spelt dus *tsjai* (= meisje) wat de Engelsman Borrow op zijn Engels *chi* en de Duitser Bischoff op zijn Duits *tschai* spellen.

De spraakkundige vormen zijn nog al ingewikkeld. Onze Germaanse talen zijn veel eenvoudiger. Hun naamwoord heeft zeven naamvallen in het enkelvoud en zeven naamvallen in het meervoud. Voor

de vorming van deze naamvallen geeft Finck tot 28 verschillende modellen. Ziehier b.v. de verbuiging van *tsjāwo* = jongen.

Enk. Nom.	tsjāwo	Meerv. tsjāwe
Voc.	tsjāwéja	tsjāwále
Acc.	tsjāwes	tsjāwen
Dat.	tsjawéske	tsjāwénge
Praepos.	tsjāwéste	tsjāwénde
Abl.	tsjāwéster	tsjāwénder
Instr.	tsjāwéha	tsjāwéntsa

De voornaamwoorden hebben zes naamvallen, daar ze geen vocatief hebben. De bijvoeglike woorden hebben in het mannelik enk. de uitgang *o*, in het vrouwelik enk. de uitgang *i* en in het meerv. de uitgang *e;* wanneer ze op een levend wezen betrekking hebben, wordt de mannelike *o*, behalve in nominatief en vocatief, vervangen door *e*, en de vrouwelike *i*, behalve in nominatief en vocatief, vervangen door *a*.

De werkwoorden hebben in de bedrijvende vorm een praesens (dat ook tot futurum dient) en een praeteritum; in de lijdende vorm een praesens, een praeteritum, een perfekt en een plusquamperfekt. Elke tijd heeft zes personen. Ze hebben ook een verleden deelwoord, maar geen infinitief: deze wordt vervangen door een versteende wending, die bestaat uit het voegwoord *dat* en de 3e persoon enk. praesens: ik wens naar huis te gaan = *me kamāwa kēre te dsjāl*, d.i. ik wens naar huis dat hij gaat.

De woordschikking is zeer eenvoudig.

Ziehier een kleine tekst uit Finck (blz. 44-45):

latso diwes, tsjai[(1)]. hoske nasjé tuke krik? ma trasj mander! me wéjom tire dādéha te	Goeien dag, meisje. Waarom loop je weg? Niet angst voor mij! Ik kwam met je vader dat

(1) Finck's teken der *chuintante* hebben we door *sj* vervangen, en zijn teken der doffe *e* in *mander, rakerél, emól, rakerwēla* en *romeno* door een gewone *e*. Wij hebben ook al de klemtoontekens weggelaten in de tweelettergrepige woorden, die de toon op de eerste lettergreep hebben.

rakerél. hi jow an o wordin? dala k'ar les emól!	hij spreekt (= om met je vader te spreken). Is hij in de wagen? Dus roep hem eens!
dāda, ake hi je rai.	Vader, hier is een heer.
ho kamēla jow?	Wat wil hij?
jop kamēla tu te dik'él. jow nāne ke gādsjo, jow rakerwēla o rómeno kowa.	Hij wil u dat hij ziet (= u zien). Hij is niet ergens niet-Heiden, hij spreekt het Heidense ding.

J. VERCOULLIE

Giosuè Carducci.

A Satana. - Loflied aan Satan.

'n Prachtig stuk lyriek.

Hoge vlucht en rijke, reine taal; stoute gedachten en véél, véél durf.

Als geheel - voortreffelik, beschouwd alléén uit oogpunt van kunst. Carducci's *A Satana* bevat het merg, de bondige inhoud van àl z'n vorige en volgende werken (ik bedoel de '*socialistise*,' hellend naar *anarchie*): de volle geest des oproers leeft, ontvlamt en schreewt er in.

De 50 vier-regelige strofen, kort en in vlugge maat, volgen naar 'n vastgesteld plan, tuchtig en boud. Geen afwijking, geen schroomvalligheid. Wat-i wou, moest gezegd. Hij vreest geen waarheid, en ook geen *overdrijving* van hetgeen-i *waarheid* acht. Ze volgen, de zangerige strofen, druk op elkaar, - en gloeiender wordt de passie van de dichter, vlijmender z'n ironie; ze vallen, de slagen die 't ouwe priestergeloof vergruizelen moeten. Hoor ten slotte 't lied der gewaande Victorie bij de eindgroet aan Satan de Grote, Satan de Koning!

't Is alsof 'n geest hem toeroept:

'Dichter, *ik* zal u geven de gloed der bezieling en het vuur dat verwoest; verspreid de gensters overal door uw woord, door uw lied. En verzeng 't verdord geloof, dat, geel als verwelkte dingen, de dood nabij is in het kristenhart.

Strijder, *ik* ben de kracht, 'k Zal u lenen 'n deel er van. Vecht u van alle wangeloof vrij en verlos de gekluisterde zielen die niet durven of niet kunnen strijden zoals gij. Verbrijzel het outer en vertrap, verdoof de smeulende offerande die geen priester meer vindt ter wijding, op 't altaar.

Voorkamper van de Niewe Leer, verplet nu 't valse dogma: dogma van Kerk en van Staat. Geen eerbied, geen gehoorzaamheid meer! Het oproer, flikkerend met laaiende vlam, brande òp en, in rode pracht van vuur en stralen, gloeie aan de vlammende hemel en rolle, rolle vernietigend, verwoestend, verzengend... tot àl het ouwe, àl 't vermolmde van ewen hèr verdwenen zij en Ik,... Ik - de geest die de moedigen alléén beziel - heerse op de puinen van wat eenmaal was.

Denker, ik bezit nog 'n àndere macht. Wien de dwang niet verdrukt, wie zich niet vertrappen laat door woest geweld of geen vervolging ducht... hèm strieme de bittere grijns... - de zweep der ironie brandt lange, diepe wonden! - Laat die lach uitschateren in uw schriften; strooi allerwegen 't gif der spotternij; leg het sarkasm in de mond van de groten, op de lippen der vrouwen, want waar de vrouw een man bespot is de zege nabij!

Sarkasm is sterker nog dan leugen. De wonden der ironie bijten scherper en blijven ongeneesliker dan de wonden, in ziel en hart veroorzaakt door de wellust!

En vooral... en, o bizonder, veins de overwinning!'

Wanneer-i zó gesproken had, de gehuldigde Geest der Ontkenning, de Satan van het Oproer onder àlle gebied, bezongen in de befaamde *Paean*, dan heeft Carducci wèl toegeluisterd. Want niet in *A Satana* slechts, in de meeste zijner werken - poëzie en proza - streeft-i naar dit éne doel: het 'Los von Rom' te verhaasten, de losrukking der harten van iedere godsdienst, de zelfbevrijding van alle wet.

En ook is hij de lofzanger van het 'Italia Una e Libéra!'

Niet steeds in tonen van jubel en vreugd: z'n strofen striemen, zwepen, wonden. Hij schertst, bijt, vlijmt en deelt kaakslagen uit aan de lafheid. Z'n passiegloed is gloed van toorn en z'n liefdelied schreit. Vrijheidsdichter, herinnert-i ons aan Leopardi, Ugo Foscolo, Felicaja, Chiabrera, enz. Wil bij hem geen zachtheid zoeken: *die* snaar heeft-i zelden geroerd.

Hierover later 'n breedvoeriger studie.

Het Loflied aan Satan! Waarlik! men heeft er te veel lawaai om gemaakt. In z'n ouderdom was Carducci zó bizonder fier niet

over dat stuk. En wie 't hoogst roemden als 'n mokerslag te méér op 't hoofd van Kristus, poogden er later 'n andere uitleg aan te geven.

'Niet was het 'n lofzang en verheerliking van Satan als *persoonlike vijand* van de Gekruiste, maar alleen de getuigenis, 't vóórogenstellen in vorm van zegelied, der universele zegepraal van 't Kwade over 't Goed.' Eens de *verpersoonliking* wèg, verliest het gedicht 't treffende van z'n *doel* en z'n *kracht*. Zó wou men - ten minste in schijn - de mening van de woelige dichter-socialist en anarchist verzachten. Onnozel en onnodig palliatief! Gàns z'n poëzie van die dagen ('t waren tijden van bruisende oproers-passie en daverende prediking tot opstand), z'n verzen en proza van later, strijden tegen die verflauwde voorstelling regelrecht. Op 't gebied van politiek (tot Koningin Margareta's huldebetoning aan de grote Dichter-Kunstenaar), wat godsdienst en bovenal Kristendom betreft, *tot aan zijn dood*, bleef Carducci trouw aan de leer en de leus zijner jeugd.

De inhoud van 't gedicht is deze:

I-V. - *Aanroeping*. - Satan wordt Koning van 't feestmaal verkozen.

De aanvang is 'n hulde en koninklike groet:

Salute, o Satana,	Ik groet u, o Satan,
Re d'Universo!	Koning des Heelals!

Satan is 't oneindig begin aller wezens. Hij is de geest en het stof, het Verstand en de Rede.

De lezer wordt verwezen naar Swinburne's *Hertha* en *Mater triumphalis*. Wat door Carducci toegeschreven wordt aan Satan - Macht der Ontkenning, Macht van het Kwaad en der Wederspannigheid - volbrengt bij Swinburne de Triomferende Moeder: Hertha. Te wel bekend zijn die twee panteïstise dichten om er veel uit te citeren. Moge één aanhaling uit *Hertha* voldoende wezen:

I am that which began;	Ik ben dàt wat begon;
Out of me the years roll;	Uit mij rollen de jaren,
Out of me are the forces	Uit mij komen de krachten
That save or that damn....	Die redden of doemen....
Beside or above me	Bezijden of boven mij
Nought is there to go...	Is er niets dat bestaat..
I'm the mouth that is kissed	'k Ben de mond die gekust wordt
And the breath in the kiss...	En d'adem in de kus...
The soul and the body... the germ and the sod...	De ziel en het lichaam... de geest...
And the seed..... etc.	de kiem... en het zaad... enz.

't Is 'n vergelijking en aanvulling tevens. De Engelse dichter is méér filozoof; in z'n manier van werken volkomen verschil met Carducci. Swinburne procedeert liefst bij figuren en vergelijkingen, die hij opeenstapelt, vermenigvuldigt, om zó de denkbeelden te veraanschouweliken; Carducci is meer bezadigd, doch ook minder diep; Swinburne, modern, vaak ùltra-modern; de Italiaan klassiek bij uitnemendheid: twee grenspolen in de Literatuur! Bij Gabriele d'Annunzio vindt men weerom de ‘fougue’ van de Engelse bard...

Bij 't verheffen en tikken der glazen, bij 't tintelen van de wijn, glinsterend als de ziel in het oog, - bij 't wisselen van liefdewoorden, - het liefdefonkelen en beven der schepping, ontbindt zich, o Satan, het vrije lied, rukt zich van iedere teugel los en wordt 'n bulderende zegezang.

VI-X. - Algemeen en koninklik gebied van Satan: z'n overwinning in hemel en op aarde.

Mikaël valt! De donder verstijft in Jahweh's handen. 'Lijk uitgedoofde meteoren regenen de Engelen uit de hemel. In het stof, dat nooit slaapt, leeft Satan alléén, Koning der natuurverschijnsels, Koning der vormen.

XI. - Satan regeert in het sidderend gitzwart oog, - in de vrouw, 'tzij die vluchte of tegenstribbele, of wenend, prikkelend, uitdage...

XII-XIV. - In de bloedrijke Natuur, die niet weet van verzwakking, waar de vreugd nimmer kwijnt...

XV-XVI. - Satans adem hijgt in de verzen van de Dichter, wen-i begeesterd de God der priesters, der bedorven prelaten en Koningen tart...

XVII-XXIII.- Voor U, Adonis, Astoreth, Venus, herleefden het marmer, het doek, 't perkament; voor U - (Satan, verpersoonlikt in de aangeroepen en aangebeden godinnen) - voor U de gloeiende dansen, warrelend en blind, - voor U de liederen, de blanke maagdelike borsten en liefden! Zegevierend heerst gij, alhoewel de barbaarse woede der Nazareërs met hun liefdemalen en ‘*zedeloze gebruiken*’ *(...aï mij! nog nù??...)* uwe tempels verbrandden...

XXIV-XXVI. - Doch het *Volk* ontving U in vervallen huis en hut. *Gij* vervulde 'n sidderende vrouwenborst, U aanbiddend en minnend als 'n godheid *(... de Sybille...)*, - en Gij kwaamt de kranke natuur ter hulp, door onsterflike kommer en ewigheidsvreze geknakt!

XXVII-XXIX. - Aan 't roerloos oog van de goudmaker, aan de weerbarstige blik van de Wijze, hebt Gij niewe stralende hemelen ontsluierd ginder... in 't vrije... vèr van de traliën der koude, gevoelloze kloosters. En de monnik, U in àlle wezens vliedend, verborg zich treurend, zwartgallig, in de woestenijen der Thebaïde.

XXX-XXXIII. - Daarna herroept Carducci èn Abélard èn Heloïse; Hieronimus, de eenzame boeteling, die, boetgewaad en geseling ten spijt, Rome niet kàn vergeten, in het klaaglied der psalmen en 't gejammer der Profeten Virgiel en Horatius terugvindt, bekoorlike vrouwengedaanten ziet rondhuppelen en zèlf, in verbeelding en droom, Glycera, Lycoris meêvoert ten dans.

XXXIV-XXXVI. - Niet dàt alleen: Satan doet herleven in de slaaploze cel de luistervolle tijden der Oudheid, en Livius' gloeiende verhalen tonen hem de tribunen en consuls, het heerlik Verleden, Italia's grootheid en roem, en rukken de eenzame monnik weg tot hóóg op de toppen van het Kapitool!

XXXVII-XLI. - Uw stem, door geen brandstapel versmoord, Wicleff en Hus, slaakte 'n profetise kreet. De tijd is vervuld! Nu herniewt zich de Eew! En uit het klooster zelf bromt het oproer, wordt gepredikt onder de pij van Savonarola, tot Martin Luther 't priesterkleed wegwerpt en 's menschen Gedachte heur ewenoude kluister breekt. Schitterend, omaureoold met 'n kroon van zegestralen, vocht ze zich eindelijk vrij.

XLII. - ‘Sta op nu, o stof! Herneem uw recht, want aan Satan hoort de triomf!’

Zó schalt de woelige Dichter het uit, dronken van vreugd, in roes van victorie. En hij *ziet* en beschrijft ons*:*

XLIII-XLVII. - Het schone, schrikwekkend Monster: het Oproer, dat zich losrukt, zee en landen doorklieft, vulkanen gelijk,

vlammend en rokend, de bergen overschrijdt, over de afgronden vliegt, zich nogmaals verschuilt in diepe spelonken, langs onbekende wegen weder verschijnt. Men hoort, als het geratel des donders, z'n stem. Als 'n wervelwind, zoevend en hijgend, stoot het z'n adem uit. Dat gedrocht... (o volkeren, aanbidt! vernedert u allen, die niet knielt voor Kristus)... dat gedrocht is: Satan de Grote!

XLIII-L. - Goed doende en zegenend rent-i voorbij, van plaats tot plaats, op z'n toomloze wagen van vuur. Z'n geest is milddadig: hij verlicht en vertroost. *Vrijheid* is z'n reinste, z'n edelste gaaf.

.... O, waf 'n wazig geluk!....

En nu in de slotstrofen herhaalde groet, verzekering van Satans zegepraal over 't kristendom, z'n God en zijn priesters:

Ik groet u, o Satan,
O Geest van het Oproer!
Gij machtige wreker
Der menslike Rede!

Tot U stijgen zegenend
Geloften en wierook,
Jehovah verwont Gij,
De God van de priesters!

Men kàn het niet ontkennen, omdat met het *voelt:* daar is hoge, wàre poëzie in dat lied. De toon wordt krachtiger, de *ziel* van de dichter stort zich uit in levendiger beschouwing, in daverende muziek van klanken, naarmate hij meer en meer wordt aangevuurd door z'n fantazie. Dan stijgt-i tot het rein lyrisme: de vaart van het monster, Satan - het oproer, wiens verblindende vlucht door de werelden heen is bezongen met gloed van overtuiging. De dichter hier is wáár, hij *gelooft* aan z'n oorbeeld...

De poëzie van Carducci, in 't algemeen, blijft statig; zelfbeheersend werkt de grote klassiek. Niet het hart, maar de geest stelt z'n wetten bij hem. In dit stuk en weinig andere nog, zoals *Avvanti*, en dààr waar-i de Vrijheid van Italië zingt en de ondergang van z'n grote vijand, de godsdienst, bejubelt, - schijnt aan de verbeelding volle teugel gevierd. De Ziener wordt meêgerukt door z'n onderwerp; hij is méér dan dichter, méér dan ziener, hij is de verkondiger van

't Niewe Ideaal, van 't schone droombeeld dat, verwezenlikt, àl moest volmaken!

Schoon droombeeld, ook bezongen - doch vuriger, met méér vrouwelike passie - door de Italiaanse dichteres Ada Negri; - leer van socialisme en hèrleving der kleinen, verlossing der verdrukten en armen die elders even grote zangers en verdedigers vond: Whitman en Morris; Gorter en Roland Hulst (beiden als *dichters* in *zuivere* ritme en *lyrisme* véél beneden de vorigen), Frederik van Eeden en, in zekere zin, Emile Verhaeren ook, als virtuoos en kunstenaar wel de geweldigste van allen.

J.M.

Fransche Letteren.

Het zou feitelijk onmogelijk zijn alles aan te halen, dus veel minder te bespreken, wat in Frankrijk dit jaar verscheen van Januari tot Juli, - en dat is maar goed ook; want buiten eenige degelijke werken over letterkunde, een paar prijzenswaardige dichtbundels en enkele lezenswaardige romans, kregen wij niet veel goeds onder oogen. Moest ik enkel in aanmerking nemen de werken, die naar mijn meening een hoogere beteekenis hebben, dan zou ik aan 't eind dezer bladzijde reeds uitgepraat zijn. Doch, daargelaten hoe moeilijk het is van zóo-dicht-bij te beslissen wàt blijven zal en wàt niet, is men steeds verplicht een plaatsje in te ruimen aan de werken die bij een eerste lezing reeds een min of meer gunstigen indruk lieten; vele daarvan zullen vergaan, - maar sommige kunnen vooruitkomen naarmate de tijd vordert.

Eenige dichtbundels hebben mij veel genoegen verschaft: *Les Pastorales* van Marie Danguet, schetsen met veel talent het stille landelijk leven. - *Cent Ballades* behandelen in den strengen ouden balladenvorm alle onderwerpen. Een kunsttoertje dat den dichter, E. Joubert, goed meegevallen is. - In *Le Coeur magnifique* is de begaafde Mme C. Mendès zooals zij steeds verlangde te zijn: ‘jamais se montrer indigne de soi’ en: ‘n'être point comme les autres’. De liefde leeft in dat hart, als een sombere, geweldige god.

Les Lévriers is van den Algeriaanschen dichter Leo Loups, die niet zonder talent het leven en bewegen van dieren en dingen behandelt. - *Nouveaux Rondels païens*... verleidend naakt, maar niet onzedelijk. Mooie, zinnelijke poëzie, die alleen scheinheiligen en droogstoppels kan hinderen. De dichter heet F. Lovio.

Van den jongen dichter Olivier Calemard de la Fayette, die in 1906 op 29-jarigen ouderdom stierf - verscheen *La Montée*, dat den begaafden schrijver van de vergetelheid zal redden. Wij kenden reeds van hem *Le Rêve des jours*.

Rayons de miel heeft de teedere dichter Francis Jammes zijn jongste verzen geheeten. De landelijke tafereelen zijn hier gezien door het oog van den landman, die tevens dichter is, en zoo krijgen de gewoonste dingen een zekere distinctie, hoewel ze natuurlijk blijven.

Nog altijd wil Francis Jammes min of meer godsdienstig stichten, maar hij vervalt toch nooit, wat men zou kunnen vreezen, in koude woordenmystiek. - *La Lampe d'Aladin* door Jean Corteau, een eersteling, die meer is dan een belofte. - *Crépuscule d'amour* van G. Batault is een boek stemmingspoëzie, heelemaal in ‘demi-teinte’, vol gracie en slechts genietbaar voor den fijnvoelenden, aandachtigen lezer. - *La Pâque des Roses* heeft mij eens te meer overtuigd, dat Fanny-Lérys een der beste dichters van de jonge school is.

Voor hen, die zich met letterkundige studie bezighouden kan ik o.m. de volgende werken ter raadpleging aanbevelen: *Poëtes d'aujourd'hui par Ad. van Bever et Paul Léautaud (Mercure de France, 2 vol.)*, een uitmuntende bloemlezing, die zelfs als kritisch werk in aanmerking kan komen, dank zij de talrijke nota's. - In *Païens d'aujourd'hui* bewijst de schrijver Martin Mamy, dat hij niets van poëzie begrijpt. - *Notes sur le symbolisme par E. Belot* moge als historisch document gelden, doch om als kritiek ernstig opgenomen te worden, is het àl te partijdig geschreven.

Dat is niet het geval met het boek van Edmond Lepelletier over *Emile Zola*. Dat is een werk heelemaal te goeder trouw, historisch nauwkeurig en kritisch rechtvaardig. Dat Edmond Lepelletier Zola's bemoeiingen om Dreyfus betreurt, belet hem volstrekt niet een eerlijke en hartelijke bewondering te koesteren voor ‘l'analyste de nos moeurs et le clinicien de nos passions et de nos tares.’ Dit boek is zijnen voorganger *Paul Verlaine, sa vie, son oeuvre*, van denzelfden schrijver, ten volle waardig.

Esquisses et souvenirs par Jean Morréas is een prachtwerk van kritiek, van gedachten en vooral van stijl: bondig, sober, juist. Eenige woorden volstaan hem om een vonnis of oordeel te vellen. Het werk getuigt van een - voor Frankrijk - ongewone wijsheid. Het artikel over het romantism is heerlijk. Men mag Jean Morréas als een klassiek schrijver beschouwen.

Parnasse érotique du XVe siècle recueilli par J.M. Angot: ‘een leutig boek’, zooals Lode Baekelmans schreef, niet voor jonge meisjes, maar toch genietbaar, ook voor den ernstigen lezer, door de naïveteit zijner onzedelijkheid. - *Les Idées et les Formes par Péladan* is dikwijls de herhaling van wat wij reeds wisten over oude beschavingen. Toch is het steeds interessant en soms zeer juist en geniaal in zijn bewijsvoeringen. Het werk is blijkbaar te vlug geschreven en zou bepaald winnen door besnoeiing. - *Les Poëtes du terroir du XVe au XXe siècle, choisis et composés par Ad. van Bever:* onmisbaar voor hen, die willen nagaan de nog onzekere betrekkingen tusschen de

poëzie, de geologie en de ethnografie van Frankrijk. De naam van den verzamelaar waarborgt de degelijkheid van het werk. - *Le Cénacle de la Muse française (1823-1827) par Léon Séché,* is de geschiedenis der eerste periode van het romantism naar onuitgegeven documenten. Het oordeel van L. Séché is niet altijd zeer mild voor de officieele genieën. Sprekend over de nieuwe elementen die het romantism aanvoerde, zegt hij o.a.: ‘Chateaubriand nous avait donné tout cela bien avant Victor Hugo, qui, là comme ailleurs, trouva la porte ouverte.’ - *Raison ou déraison du peintre Marcel Noir:* een flink geschreven, soms wat paradoxaal boek, wiens groote kwaliteit daarin bestaat, dat al zijn oordeelen nieuw zijn of het ten minste schijnen.

Van zijn brieven heeft Barbey d'Aurevilly gezegd: ‘Je puis attendre la gloire, appuyé là-dessus.’ Hij had gelijk. Die brieven zijn het beste wat hij schreef; dit blijkt weer uit *Lettres de J. Barbey d'Aurevilly à Trébutien*. Een stoute taal, maar van wonderbare zuiverheid; men hoort zijn stem en ziet zijn gebaar. Verbeelding is er niet in, hij vindt niets uit, maar geeft leven aan alles wat onder zijn pen komt. Dit boek vormt als 't ware een commentaar op zijn werken. - *Victor Hugo à vingt ans par Pierre Dufay*: gecommenteerde brieven van Hugo aan zijn vader, die een juist licht werpen op de betrekkingen tusschen vader en zoon. - *La Pensée de M. Barrès par M. Massis*: een klein boekje, dat uitmuntend de verschillende houdingen van Barrès geeft en zijn subtiele, soms ongeduldigmakende, philosophie synthetiseert. - De *Lettres de Jeunesse* van Eugène Fromentin zijn de fijn-psychologische ontleding van een open geest en een schoon talent. - *Etudes sur la littérature française par R. Doumic*: een bundel artikels over de voornaamste werken, die in de laatste jaren verschenen. De kritieken zijn logisch en onpartijdig; een boek waarop men zich verlaten kan.

Le Roman sentimental avant l'Astrée par G. Reynier. Deze ernstige studie dwingt de bewondering en de dankbaarheid af van alle studenten in Fransche letterkunde. De schrijver ontsluiert voor den lezer een bijna onbekende periode zijner literatuur en ontleedt werken, mooie werken, waarvan niet eens meer de naam vermeld wordt.

La Vie amoureuse de Stendhal par Jean Mélia lijkt wel een mooi psychologisch roman, met als hoofdthema: ‘de liefde, eenige ernstige bezigheid van Stendhal’. - *Les plus jolies Lettres d'amour par Annie de Pène*, overtuigen den lezer, dat de vrouwen het best den juisten toon weten te treffen, ook dat ze soms dwaas divageeren, zooals Georges Sand. - *Pages choisies des grands écrivains: Fontenelle:* bevat juist alles wat nog genietbaar is van Fontenelle. Een goede inleiding van Henri Potez gaat die bloemlezing vooraf. - *Tablettes litté-*

raires par Jules Case: interessante bijzonderheden en kritieken over de nieuwste Fransche schrijvers. - *Le Prisonnier desconforté da château de Loches*, een MS der XVe eeuw, door Marcel Schwob ontdekt en afgeschreven, door P. Champion uitgegeven. Deze laatste is er niet in geslaagd den naam van den schrijver - den gevangene - te ontdekken. Naar den inhoud van het gedicht, dat zijn lijden en wanhoop gedurende zijn gevangenschap zingt, moet hij van adellijke afkomst zijn. - *Qu'est-ce que l'art?* De schrijver, Charles Albert, antwoordt, na een grondige studie van den oorsprong en de evoluties der verschillende kunsten: ‘een navolging van de natuur en een vertolking; het leven dankt de kunst aan de ontroering van den artist.’ Een wijs boek, zonder overdrijving geschreven; hier en daar echter valt het op, dat de schrijver niet tot de ziel van het besproken kunstwerk wist door te dringen. - *Pages françaises par Paul Déroulède*: arme kunst in een arme taal uitgedrukt. De eenige waarde van dit boek berust in het voorwoord, van Jérôme en Jean Taraud, over de geschiedenis der laatste jaren. - *Le Théâtre libre par Ad. Thalasso*: onmisbaar voor hen die de moderne dramatische letterkunde van Frankrijk nader willen kennen. - Wie zich wil vermaken door dwaze en domme kritieken leze van Henri Boucher: *Souvenirs d'un Parisien*. Daarin staan dingen in dezen aard: On m'a forcé d'avaler *Madame Bovary*, le plus exécrable roman qui soit.’

Op een lager kunstpeil dan de meeste werken die voorafgaan, staan over 't algemeen de romans die in de laatste maanden gedrukt werden. Ze alle gelezen hebben is niet mogelijk, en zoo kan het gebeuren, dat een betere mij ontsnapt is en een minder goede hier vermeld wordt. De lezer zal mij dit wel willen toegeven. Ziehier wat, op zijn minst genomen, lezenswaard is:

L'Amour dans cinq mille ans par F. Kolney: dan zal de voortplanting van den mensch uitsluitend artificieel geschieden! Wie weet?! - Célestin Pontier wil een studie maken ‘du monde social et contemporain’ en verdeelt zijn werk in ‘romans de l'amour, de la race et de la mort.’ Maar in den eersten roman is er van liefde maar bitter weinig spraak: hij is bijna uitsluitend gewijd aan een conflikt tusschen geestelijken. Maar... misschien is dat maar een inleiding. Wij zullen het afwachten. - *Les Détours du coeur par Paul Bourget:* als altijd goed, koud, methodisch, van een meesterlijke middelmatigheid. - Van *Ragote* van Jules Renard kan ik niets meer zeggen, dan... dat zijn *Poil de carotte* een heel mooi werk is. - *La Route du bonheur par Yvonne Sarcey* is een zedelijk boek, vol goede intentie, maar zonder oplossing van de gestelde

vraag. - *Trumaille et Pélisson*, een onderhoudend werk van E. Haraucourt. - *Secrets d'Etat:* heel curieus; Tristan Bernard ontdekt er een nieuw dramatisch element: l'air embêté. - *La tragique Histoire des reines Brunehaut et Frédégonde*. In dien historischen roman leert M. Strauss dat het christelijk Frankrijk ontstond uit misdaden, ruwe driften, inwendige oorlogen en vervolging der Joden. - Henri de Régnier geeft met *Couleur des temps* een zeer persoonlijk, zeer edel werk, verheven boven het gevoel der dagelijksche romanliteratuur. - *Un Conte bleu par P. Grasset*, eenvoudig, waar en sierlijk. - Een der beste romans is *Martha Baraguin* van J.-H. Rosny: de ellendige geschiedenis van een zedelijk volksmeisje, waarin de schrijver eerlijk te werk gaat en geen misbruik maakt van gewaagde toestanden. - *La Bataille par Claude Farrère*: een zeer goed boek over Japansche psychologie, - oneindig beter dan de porseleinen gedachtetjes van Madame Chrysanthème. - Een heel ingewikkelde geschiedenis, *Le Petit roi d'ombre*, waarin V. Margueritte op zijn manier de vlucht van Louis XVII tracht te verklaren. Veel beter is *Le Talion*, van denzelfden schrijver, een boeiend roman van hooge moraal. - *Colette Baudoche* is een meisje van Metz, dat geen Pruis tot echtgenoot wil. Alles zeer fijntjes en kleintjes geschetst, zooals alleen Maurice Barrès dat kan. De schrijver is echter erg partijdig, - en ondanks hem is de Pruis toch sympathieker dan Colette. - In *Le Fruit défendu* werpt H. Vignemal een zeer eigenaardig licht op de Italiaansche zeden in Rome. - *Le Vent et la Poussière*, een niet-banaal roman van F. de Miomandre. Hoewel de schrijver eigenlijk niets *nie*uws geeft, schijnt het toch zóo of we alles voor de eerste maal te zien krijgen. - *Le Coeur sauvage*, een mooi werk, dat bijna een goede daad is van Marguerite Burnat-Provins; het steekt voordeelig af tegen de meeste feministische romans, door de oprechtheid en juistheid, waarmede de vrouwenziel ontleed wordt. - *La Mort de Philae*, een der goede romans van Pierre Loti, handelt over Egypte, dat van zijn vroegere grootheid tot de moderne beschaving vervallen is. - *La Revanche de Paris par Jules Lafforgue* is een goede studie van een letterkundig ‘raté’, met veel talent geschreven, vooral de dood van den treurigen held.

Zonder ook maar een naam te willen noemen, moet ik toch de aandacht vestigen op de reeds menigvuldige uitgaven aan 95 centiem, meestal herdrukken van degelijke romans, op goed papier, met goede illustraties opgeluisterd en die onbetwistbaar den ondergang der leelijke, dure deelen aan fr. 3.50 voor gevolg zullen hebben.

Juli 1909.

LEO VAN RIEL.

Het Recht op het Geluk in de moderne Literatuur[1].

L'homme vraiment libre ne veut que ce qi'il peut et fait ce qu'il lui plaît.
Voilà la maxime fondamentale.
Emile.
J.J. ROUSSEAU.

Wel mag het driftig-koppige en hartstochtelijk-blije zoeken naar regels, die zouden kunnen vervangen de serie principen, vroeger door de godsdienstige moraal aan de algemeenheid der menschen opgedrongen, beschouwd worden als de meest besliste karakteristiek van dezen tijd: we worden bewust dat het oud zedelijk wetboek zijnen schoonen tijd heeft gehad en dat het moet worden vervangen; ook wordt langzamerhand aan de vorming van eene nieuwe ethiek gewerkt.

't Is klaar dat menschen die niet meer aan de realiteit van eene Godheid gelooven, zooals het wel zeer dikwijls het geval is, niet langer hun vertrouwen kunnen stellen in theorieën lijk deze van het goede en het kwade, die absoluut noodzakelijk het bestaan van een vergeldenden en wrakenden God includeeren. Ik geloof niet dat die stelling eenig vertoog noodig heeft: de katholieken zelf zijn de eerste om te beweren - maar dit ontkennen we nochtans - dat zonder het principe 'God' het bestaan van alle bindende moraal tot het domein der utopieën behoort. Valt het gods-geloof weg, dan valt ook de traditioneele moraal weg, heelemaal. Dat is noodig, dat is eerlijk, dat is logisch.

Moraal, echter, behoort voor het meerendeel der menschen tot de *gewoonten*. Daarom kunnen we practisch nog zoovele menschen aanduiden die blijven voortleven onder de heerschappij der tradi-

(1) Deze studie is niet zoozeer de rechtstreeksche *uitdrukking van eene persoonlijke philosophie* als wel de *objectieve uiteenzetting* van de overheerschende moderne gedachten.

tioneele moraal, zelfs wanneer ze niet meer aan het bestaan van een God gelooven. Die menschen weigeren zich eenigszins met de levendige discussies van dezen tijd te bemoeien. Ze hebben altijd automatisch geleefd en gaan voort zoo te leven, niettegenstaande de wezenlijke evolutie hunner overtuigingen. Ze hebben niet het begrip der intellectueele oprechtheid. Die menschen verdienen onze verachting, meer dan alle anderen.

Maar voor al de denkende geesten, voor al de menschen die niet blindelings leven willen en een reden zoeken, een doel voor hun bestaan, waarheid en zekerheid wenschen, schijnt er soms eene verplichting te bestaan, eene wet die hen dwingt te zoeken naar andere grondslagen voor de moraal.

We willen hier niet in détail nagaan of reeds die nieuwe basissen zijn gevonden, noch of hunne belegging als duurzaam en solied mag worden beschouwd. 't Is ons, in deze literaire studie, voldoende dit vast te stellen en te bevestigen: dat die geestelijke bezorgdheid, dit zoeken en dit trachten naar waarheid heel de tegenwoordige psychologische literatuur overheerschen.

Ten tweede, mogen we ook aannemen, dat, wanneer ook bij enkelen de daareven aangeduide evolutie tot gevolg heeft gehad de verwerping van alle moraal - het immoralisme - of de erkenning slechts van eene volstrekt individueele moraal, nochtans reeds eene algemeene strooming de gedachten begint af te voeren.

We moeten, eindelijk, erkennen dat het in de literatuur is, dat juist de jongste moraal-stellingen den versten weerklank hebben gevonden; met geestdrift hebben de meeste letterartisten de verkondiging van het nieuwe leven aanvaard.

Moet ik hier het werk citeeren van Anatole France, Remy de Gourmont, Camille Lemonnier, P. en V. Margueritte, Comtesse de Noailles, Marcelle Tinayre, Gerard d'Houville, Edouard Estaunié, Gabrielle d'Annunzio, Mathilde Seráo, F. Merykowsky, Gerhart Hauptmann en zoo vele anderen? De beweging is internationaal.

Gemeen, in de verschillende landen, is de aanval die wordt gedaan tegen de traditioneele moraal, de scherpe, nijdige critiek die wordt gevoerd tegen het christen ideaal. Aan 't Christendom wordt verweten vijandig te zijn aan de natuur, in tegenstrijdigheid met het

leven, met het natuurlijk instinct van den mensch. Tegenover die verlammende en verziekelijkende moraal, tegenover de slafelijke verzakings-theorie van het Christendom, wordt dan gesteld het vrije ideaal van ‘le droit au bonheur’, het recht op het geluk, dat elken mensch bezit, ‘un droit naturel’, zooals Rousseau het bevestigde, en verheerlijkt de onbreekbare levenswil dien we allen in 't verlangende hart dragen. 't Is heel eenvoudig de terugkeer tot de natuur - dit woord hier genomen zijnde in zijn alles omvattende beteekenis -, terugkeer die Brunetière heeft gedoopt ‘le retour au Paganisme.’

‘La grande nouveauté, la nouveauté fondamentale du christianisme, quand il a paru dans le monde, a été de mettre l'objet de la vie en dehors, au-dessus et au delà de la vie. C'est ce qui le distingue *historiquement* et *philosophiquement* de toutes les formes du paganisme. Le paganisme, substantiellement, c'est la vie proposée comme le souverain bien: *Laus vitoe;* la vie vécue pour elle-même, sans autre objet, plus ambitieux ni plus lointain, que de s'épanouir dans la joie d'être au monde; c'est la vie libérée de ce que la crainte de la mort mêle quelquefois d'ombre à ses manifestations; la vie consacrée à la poursuite passionnée de tout ce qu'elle comporte de plaisirs et de jouissances; c'est la vie goûtée par tous les sens, la vie, émerveillée, enivrée, affolée d'elle-même, adorée dans le mystère de son renouvellement; et, sans doute, il n'y a rien de plus contraire à l'esprit du christianisme. Mais ne faut-il pas avouer qu'il n'y a rien aussi de plus conforme à l'esprit de notre temps?’

In dien zin mag de Recht op het Geluk-moraal eenigszins beschouwd worden als eene vrij en menigvuldige op het leven toegepaste esthetiek, volgens de formuul van Renan: ‘La beauté vaut la vertu.’ En inderdaad, waren voor de philosophen van 't Romeinsche Keizerrijk ethiek en esthetiek vruchten van één zelfden boom, twee principen die niet konden gescheiden worden. Het Christendom, daarentegen, verbond onmiddellijk het concept van de zonde - de zonde is de opperste leelijkheid - met het concept van het genot. De instelling van die moraal kwam dan ook overeen met eene echte oorlogsverklaring tegen het genot. ‘Ce fut un effort calculé pour violenter les âmes.’ Eigenaardig is het wel nu, na 20 eeuwen, opnieuw de genots-staat te zien bewezen als de rijkste voedingsaarde

waarin de menschelijke plant zich ontwikkelen kan en tot volle schoonheid aangroeien, waar te nemen hoe de christelijke verloocheningsleer, die heeft verheiligd dezen welke zich vlochten een kroon van glorie, met de doornen van de zelfopoffering en van het eigen-vergeten, weerom door de vroeger-overwonnen gedachten van eigen-geluk en eigen-ontwikkeling wordt bekampt.

Uit een paar moderne romans kunnen hier best eenige levens-principen worden aangehaald, ten einde de nieuwe theorieën met meer duidelijkheid samen te vatten.

Camille Lemonnier in *Les Deux Consciences*: ‘Voilà le nouvel évangile, qui exalte la vie, l'amour, l'héroïsme, l'instinct primordial et divin, l'homme libéré des servitudes sociales et vivant de ses puissances personnelles, sans l'aide des codes, des religions, des morales professées.’

Marcelle Tinayre in *Le Rebelle*: ‘Toute créature a le droit de disposer de sa personne, de se développer comme une plante fleurit, le droit de vivre sa vie, avant de vieillir et de mourir.’

J.H. Rosny in *L'Impérieuse Bonté*: ‘Il faut nier résolument le sacrifice comme base, affirmer que nul être ne doit systématiquement s'abaisser ou s'effacer et avec lui ses précieuses qualités d'énergie, de spontanéité et de complexité. La bonté implique l'autonomie, la fierté et la résistance individuelle.’

P. et V. Margueritte in *Les deux Vies*: ‘La société a des devoirs envers nous; elle doit nous protéger; elle s'y refuse! C'est elle qui a rompu le pacte; c'est elle qui nous fait libres. La beauté qu'elle proclame n'est qu'une vertu d'esclaves.’

We wonen dus werkelijk eene herleving van het antiek ideaal bij: die levenswil en die geluksdrift hebben hunne verste uiting gehad in de heidensche antikiteit, in de genotsethiek der Grieksche denkers, in Plato en in Aristoteles, later in de Romeinsche dialectisianen.

‘Leven volgens de natuur’: in dat enkele axioma ligt heel de synthesis van de stoïciaansche, epicuriaansche, platoniaansche en peripatetisiaansche moraal; de navolging van de natuur is het fondamenteele dogma van gansch de heidensche ethiek, zooals het later ook de naakte hoofdstelling was van 'n Spinoza, 'n Giordano Bruno, 'n Rabelais, 'n Helvetius, 'n Holbach, 'n Diderot, 'n Condorcet,

'n Humboldt, 'n Emerson, enz., zoodat de vrije moraal altijd hare verdedigers heeft gevonden.

Kant, met zijne *Kritiek des reinen Vernunft*, heeft, onbewust waarschijnlijk, de basis van de volle herleving van de paganistische theorieën gelegd, in zooverre dat ik ons modern Recht op het Gelukprinciep aanzie als de *zinnelijke* toepassing van de Kantiaansche leering. Vermits de wereld niet bestaat dan door de conceptie die we er ons van vormen *(Die Welt als Willen und Vorstellung)* en ons leven van die conceptie afhangt, is het ons vrij gelaten precies die beelden te scheppen welke ons leven en de wereld in schoonheid en in vreugde voorstellen. Hegel en Schelling werkten in denzelfden zin.

Maar 't enormst van allen en 't meest rechtstreeks deed zich de invloed van Jean Jacques Rousseau gelden. Sedert zijne verschijning - dus ook sedert ‘la déclaration des droits de l'homme’ - hebben dan ook al de geestelijke invloeden van dezen tijd zich in dezelfde hyperindividualistische en pantheïstische richting uitgeoefend.

Stendhal, Balzac en Chateaubriand blijven drie belangrijke figuren in de evolutie van het individualisme. De Romantiekers, daarna, waren, zooals Louis Dumont-Wilden ze noemt, ‘des immoralistes inconscients, ne craignant pas d'opposer à toute loi le caractère sacré de la passion.’ Later nog, is de herleving van de paganistische moraal evenzeer het werk geweest - zoo niet het doel - van de wetenschappelijke onderzoekingen van Claude Bernard en Pasteur. Niets is toeval, op het gebied der intellectualiteit. Een denkbeeld moet heel langzaam tot rijping volworden, zich zeer geleidelijk vormen en sterken. De evolutie-wet hoeft vooral op spiritueele scheppingen te worden toegepast.

Na de herleving van het antiek ideaal in de XVIe eeuw en dan op 't einde van de XVIIIe eeuw, mocht ook onze tijd, op zijne beurt, bijna met zekerheid, op deze derde hergeboorte rekenen. Ze is de vrucht van den vooruitgang der experimenteele wetenschappen, die ons eene juistere en gezondere opvatting van de zichtbare wereld hebben gegeven. Het *naturalisme* van de moderne moraal en van de moderne literatuur zijn gelijktreds vooruitgegaan.

‘Van dezen dag af - schrijft Zola - valt de wetenschap in

ons domein, van ons, romanschrijvers, die op den huidigen stond de ontleders zijn van den mensch, in zijne persoonlijke en sociale werking. We zetten door onze naspeuringen en onze proefnemingen de taak voort van den physiologist, die zelf de taak heeft voortgezet van den physicus en den scheikundige. We oefenen, eenigerwijze, wetenschappelijke psychologie uit om de wetenschappelijke physiologie te volledigen. Het determinisme, met zijn wetenschappelijk onderzoek en zijne proefondervindelijke, experimenteele redeneering, beheerscht alles.'

Reeds in de XVIIIe eeuw kwam het literaire naturalisme van Lesage, Restif de la Bretonne en Marivaux met de beschavingshoogte overeen. In dien tijd eischte voor 't eerst openlijk zijn recht het vrije onderzoek der feiten, in de physische, stoffelijke wereld, zoowel als in de zedelijke of morale wereld.

Het naturalisme is dus het product van den wetenschappelijken geest. Bij Zola, bijv., hangt het heelemaal af (volgens de bekentenissen van den schrijver zelf) van de letterkundig-deterministische stelsels van Taine en van de groote physiologische werken van Claude Bernard.

Men vergeet te dikwijls dat 'n auteur de levende weerspiegeling is, het voortbrengsel van 't zedelijk en maatschappelijk midden waarin hij opgroeide. En ofschoon het nog altijd onmogelijk blijft de daden der menschelijke bedrijvigheid - psychologie, sociologie, moraal, literatuur - tot vaste en onverzetbare wetten terug te brengen, zooals men dat kan voor de feiten van de stoffelijke wereld, toch kan men, op een gegeven oogenblik, de zeer nauwe banden, die tusschen die verscheidene uitingen van eene volkskracht bestaan, vaststellen, het geestelijk milieu van 'n geslacht dus synthetiseeren. Een gemeenschappelijke geestesstand kan alzoo tusschen de wetenschap, de philosophie en de kunst van eenen tijd bepaald worden. Zoo mogen we dan het literaire naturalisme heeten: eene algemeene observatieve houding, in overeenstemming met den hedendaagschen wetenschappelijken geest.

Er werden reeds vele lijkmissen gezongen over den dood van het naturalisme. Ik geloof nochtans niet dat het naturalisme dood is: het heeft alleenlijk geëvolueerd, heeft steeds vrijer en vranker

zijne besluiten getrokken, meer en meer onafhankelijk zich tegenover het leven gezet en misschien een anderen vorm, eene nieuwe uiterlijkheid aangenomen. De jongste schrijvers hebben, wel is waar, vaarwel gezegd aan de objectieve, impersoneele houding van 'n Flaubert en van 'n Goncourt, om passioneel hun eigen leven, met hun persoonlijk gevoel en hun persoonlijke gedachte, te bevestigen en zijn aldus in hunne expressie meer lyrisch en heel subjectief geworden: zoo veranderde misschien *de literaire vorm* van hun werk. Maar ik geloof volstrekt niet dat *de morale ondergrond* van werken 'lijk *Esclave* van Gerard d'Houville, *La Domination* van de comtesse de Noailles, *Le Tentateur* van André Ruyters, *L'Immoraliste* van André Gide van vijandige natuur zijn zou, gesteld tegenover de morale basis van Zola's *Pot Bouille*, van Flaubert's *Madame Bovary* of van de Goncourt's *Germinie Lacerteux*, bijvoorbeeld(1). 't Vroeger naturalisme en 't tegenwoordige naturalisme gaan, volgens mijn inzicht, beiden uit van éénzelfde principe van levensvrijheid en levensoprechtheid. Slechts heeft de allerlaatste generatie meer bepaald en met veel meer beslistheid en onverschrokken driestheid het recht op het geluk opgeëischt, op een echt wereldlijk geluk, op een geluk van vleesch en bloed en zenuwen. Misschien is ook wel *de formuul* zelf nieuw, de leuze. *Principieel* echter ligt de Recht op het Geluk-conceptie even sterk in *La Faute de l'Abbé Mouret* en in *Le Docteur Pascal* als in *La Rebelle* of in *l'Enfant de Volupté*, waarin ze ook als theorie wordt uiteengezet, en dat ze slechts modern is in hare expressie, bewijst het feit dat we ze weervinden bij de eerste Romeinen. We mogen er op rekenen ze eeuwig weer te vinden: hare essentie is te echt menschelijk.

Elk menschelijk schepsel voelt in zich een dringend verlangen naar het geluk, eene krachtige hunkering naar den hoogsten voldoeningsstaat. Die neerstige drang is zelf de eenige illusie die ons rechthoudt in onzen ontgoochelenden levensgang: 'lijk pelgrims die niet meer de vermoeidheid hunner gepijnigde leden, noch de asschige

(1) Volgens Zola (*Le Roman expérimental*) waren juist de twee grondgedachten van het naturalisme 1°) die terugkeer tot de natuur en 2°) de wetenschappelijke procédés in de romankunst. '*Le retour à la nature, la révolution naturaliste* qui emporte le siècle, pousse peu à peu toutes les manifestations de l'intelligence humaine dans une même vie scientifique.'

droogheid van hunne verhitte lippen voelen, zoodra vóór hunne oogen het spiegelbeeld der ver-groenende oasis en der zilverig-opstroelende bron is gerezen, zoo gaan we voort door het leven, gesterkt door den gulden schijn dier alles-betooverende illusie. En in dat geluksinstinct, dat tijd, noch duur kunnen dooven, dat branden blijft in onze ziel niettegenstaande ongeluk en tegenspoed, ligt juist, voor den eenling, de begronding van een recht.

Daarentegen zijn al de argumenten die tegen de opeisching van dat recht worden gesteld, argumenten van sociologische orde, die men in deze wetsbepaling zou kunnen samenvatten: ‘de eenling moet zich voor 't welzijn van de maatschappij, wanneer 't noodig is, opofferen!’

Maar heel die stelling berust weer op de oude verloocheningsgedachte, die nu de critische geest ook niet heeft geëerbiedigd.

De moraal kan niet door de maatschappij alleen worden uitgelegd; er moeten ter verrechtvaardiging van hare wetten persoonlijke psychische en rationeele factors worden ingeroepen. De sociale vereischten blijven, overigens, altijd *menschelijke* vereischten. De maatschappij is geschapen voor den eenling - omdat de samenleving hem doelmatig kan bijstaan in 't bereiken van zijn individueel levensgeluk, vooral op stoffelijk gebied hem nuttig is - maar niet de eenling voor de maatschappij. In naam van welke imperatieven zou de eenling zich voor de maatschappij moeten opofferen, waarom zijn eigen geluk prijs geven voor dat van andren?

Voor *mij* is *mijn* geluk al. Het geluk der anderen staat rechtstreeks buiten mij en moest ik het hunne koopen ten koste van het mijne, dan deed ik een snullen-koop.

De meerderheid der natie vertegenwoordigt niets voor den eenling, tenzij een mathematisch gegeven; *de* maatschappij is feitelijk voor hem een abstract concept. *Zijn* geluk, dat is de werkelijkheid. De vooruitgang? Hij draagt er evenveel toe bij met zich onzijdig te houden als met zijne krachten te verteren; dat bewees Spencer, op overtuigende manier, en ik verwijs tot zijne bewijsvoering. Een gemeenschappelijk ideaal? We moeten ons niet aan een gemeenschappelijk ideaal onderwerpen, we hebben elk ons eigen ideaal, dat ons veel dierbaarder zijn moet dan dat van al onze andere mede-

menschen, dan dat van een vagen hoop vreemdelingen. Daarom had de anarchistische individualist Ibsen gelijk ons de vraag te stellen: ‘Wat geeft het werken voor de maatschappij, als dit gebeurt ten koste van de eigen persoonlijkheid?’

Daarbij, om sociaal verbonden te wezen, met sterk-gestaalde banden, moeten de menschen, eerst en vooral, zedelijk onafhankelijk zijn - ‘de zaak is deze, ziet u, de sterkste man in de wereld is hij die 't meest alleen staat’(Ibsen) -: het individualisme is de eerste voorwaarde van 'n socialen bloei, de individualistische moraal de grondvesting van de sociale moraal, vermits deze slechts bestaat door de kennis die de verschillende individus hebben van den economischen band die hen onderling verbindt en door den wil, dien ze uiten, dezen band te vereeuwigen. Slechts de individualistische moraal, eindelijk, houdt rekenschap met ons natuurlijk geluksinstinct - uitgangspunt van elke moraal, die niet wil onmiddellijk inéénstorten, zooals eene architectuur zonder bouwlagen. Familie, vaderland of menschheid hebben niet een bizonder en bewust doel, zelf niet een bestaan op zich. 't Zijn totalen, zou ik zeggen, totalen van menschen, summa's van gewetens, waarvan het geheel enkelijk bestaat ten nutte van de deelen,... uit noodzakelijkheid, onder den uiterlijken dwang van meestal stoffelijke belangen.

Men verwijt aan het individualisme dat uit zijne evangelisatie zal ontstaan eene zoo geweldige moreele anarchie, dat alle sociaal leven zal onmogelijk worden. Waarom toch? Elk mensch wordt immers vrij gelaten zijn leven te verwezenlijken naar zijn eigen zin en zijn eigen wil, mag kiezen de wegen die hij liefst zal ingaan. De individualistische moraal is niet *tegen* de tegenwoordige inrichtingen onzer maatschappij; ze staat er alleen maar *onzijdig* tegenover, door hun geen dwingende macht te erkennen. Ze miste haar doel, moest ze zelf de menschen aan de eene of andere algemeene wet willen doen gehoorzamen. Het licht der nieuwe tijden zal door elks oogen stralen, iedere ziel doorklaren.

Daarbij doet de individualistische moraal nochtans ééne zedelijke verplichting voortbestaan, gewettigd niet door eene sociale conventie, maar door de bestaansreden zelf van het geluksrecht: de eerbied voor een ieders levensroeping. Uit het recht dat we elk op het

bereiken van ons geluk hebben, vloeit natuurlijkerwijze, instinctmatig, een plicht voort: ook het geluksrecht der anderen te erkennen. We moeten ons eigen geluk niet offeren aan dat der anderen, maar mogen ook dat der anderen niet offeren aan het onze. Ons beider rechten zijn gelijkaardig en evenwaardig. Er hoeft tusschen ons een wederzijdsche eerbied te bestaan. We zijn en blijven meester binnen het domein van ons eigen geweten en van ons eigen leven, maar we laten ongestoord onzen gebuur zijnen gang, in zijn wereldje. De even groote en even echte waarde onzer rechten spant de grens tusschen die vreemde levensmiddens.

Welke beteekenis mogen we geven aan Kant's beroemden kategorischen imperatief: ‘Handel zoo dat het leidende gezichtspunt uwer handelingen steeds als grondslag van eene algemeene wetgeving kan worden genomen’, zoo niet deze dat we in de allereerste plaats iedereen met rust en vrede moeten laten, niet in de sfeer onzer medemenschen dringen, langs hen en alles wat hen betreft heen gaan, zonder ons met hun leven in te laten, slechts op hunnen wil letten in zooverre de eerbied voor dezen het verlangt (dat wil zeggen: dien als zoodanig aannemen, zonder ons om den inhoud, het voorwerp van dien wil te bekommeren of zonder er ons door te laten beïnvloeden); dat we, daarentegen, trotsch moeten blijven in onze eigen sfeer, onze eigen waardigheid handhaven, onzen eigen wil spannen?

Barrès in zijn *Ennemi des Lois* heeft die egoïstische moraal samengevat in dezen krachtdadigen zin: ‘Développe tes intérêts, donne des satisfactions à ta sensibilité, tant que tu ne porteras pas atteinte à la collectivité et au devenir de la patrie et de la race.’ Ook in deze formuul wordt overtuigend de principieele overeenkomstmogelijkheid van indivualistische moraal en van sociaal leven aangewezen.

Nietzsche, op zijne beurt, leert: ‘Men moet zich disciplineeren om tot het integraal wezen te geraken.’ Hij verwerpt dus ook de zoogezegde totale anarchie van 't individualistisch programma.

Er ligt geen anarchie-princiep in de autonomiteit van den eenling. Hoe sterker de eenling zich zelfstandig voelt, hoe vaster hij het bewustzijn van zijne afhankelijkheid krijgt. Het doelmatigste bewijs hiervoor is dat zelfs het moderne socialisme het individulisme benut-

tigt als grondslag van het gemeenschappelijke maatschappij-leven; lees: Fournière, *Essai sur l'Individualisme*. Er moet volstrekt rekenschap gehouden worden met het onoverbrugbaar verschil dat er bestaat tusschen de gezonde, individualistische natuur-moraal, gesteund op de sterk-bewuste erkenning van de menschelijke rechten, en alle egoïstische accaparatie-systeemtjes, die, in den grond, berusten op eene uitbuiterij van het geluk der anderen, en daarom even hatelijk moeten blijken, hatelijker zelfs, dan de oude sacrificie-leer[1].

Neem, bijvoorbeeld, het vraagstuk van het vrije huwelijk of van de echtscheiding. Wat zal er *practisch* voor de maatschappij uit voortvolgen dat Mijnheer A of Mijnheer B zal samenleven met Mevrouw C of Mevrouw D, met of zonder burgerlijke en kerkelijke inschrijving? Alleen het *feit* der samenleving is voor de maatschappij van beteekenis, niet de min of meer talrijke en ingewikkelde formaliteiten die dat feit hebben omgeven. Dat Mijnheer A van zijne vrouw scheidt, zal dat Mijnheer B beletten aan de zijne getrouw te blijven? Hindert die scheiding aan iemand? Hoe zou ze? Waarom dan zouden ze beiden moeten, heel hun leven, gekluisterd blijven in banden van haat en in ketens van rampzaligheid ter wille van eene theoretische vereischte, van een princiep, van eene algemeene moraal?

Nog werd verweten aan de nieuwe moraal dat ze geen verplichtende macht, geene autoritarische motoren bezat. Waarom moet toch altijd de moraal op 'n *dwang* berusten? Bouwen we liever nu eens de moraal op de *liefde*, en dat deze er het echte grondplan van blijve voor alle eerlijke en rechtschapen menschen; dan zal er slechts nog een dwangmaning noodig zijn voor de abnormalen. De liefde is het die, in de individualistische maatschappij, de zielen onderling zal moeten aanéénschakelen.

't Is Ibsen die 't meest decisief op die menschelijke sympathieschoonheid der individueele moraal heeft durven de aandacht vestigen, die 't eerst de stoute woorden der waarheid, dat edele evangelie van liefde heeft laten door zijne personen op het tooneel uitspreken. Onberekenbaar diep en veelzijdig strekte zich zijn invloed op de

(1) Cfr. *Le Procès de l'Individualisme*, door Fernand Baldensperger (Morcure de France, 1 mars 1909). Men gelieve ook het zeer interessante boek van L. Gautier te lezen: *L'Ideal Moderne*. (Hachette, Paris).

moderne gedachte uit. Zijn werk werd ook de aanleiding van eene heele omwenteling in de hedendaagsche tooneelkunst, zeer klaar waarneembaar wanneer men het werk van Paul Hervieu, Henry Bataille, Henry Bernstein, Maurice Donnay, Octave Mirbeau, Francis de Curel, Brieux, Jean Julien, Lucien Descaves enz. stelt naast dat van de romantische periode, naast dat van een Hugo, een Delavigne, een Ponsard, zelfs van een Henri Becque en een Emile Augier. Alleen Alexandre Dumas, fils - de schrijver van *Denise, La Femme de Claude, Monsieur Alphonse* - heeft gelijktijdig met Ibsen - doch op een veel minder geniaal-sterke wijze - zijne dramapersonen dragers durven maken van het vrije ideaal dezer tijden.

Na Jean Jacques Rousseau heeft niemand meer dan Ibsen tot de verspreiding der vrije moraal bijgedragen. De werking van Nietzsche, hoe uitgebreid en doelmatig ook, is minder populair geweest, heeft zich steeds voornamelijk in philosophische middens doen gelden. Zoo ook de invloed van Maurice Barrès, altijd beperkt gebleven tot het cenakeltje van eene geestdriftige artisten-jeugd. De vier namen - Rousseau, Ibsen, Nietzsche, Barrès - resumeeren nochtans heel de evolutie en de progressie van de individualistische moraal in deze eeuw.

De gedachten, die Ibsen's tooneel rechthouden, kunnen worden teruggebracht tot twee deelen: een critiseerend gedachtengeheel, betrekkelijk *de tegenwoordige maatschappij*, - waarin worden aangevallen al de conventioneele leugens waarmede de menschen gewoon zijn het instinctief-gebleven fonds hunner passies te bemaskeren: leugen der religie, leugen der politiek, leugen van het huwelijk, leugen van de familie - en een opbouwend gedeelte, aangaande *de nieuwe maatschappij* - waarin de redding door de *liefde*, door de *vrijheid* en de *waarheid* wordt geprofetiseerd(1).

In *Brand* - een lyrisch drama dat niet anders is dan eene verheerlijking van de individueele kracht - wordt gezegd: ‘Ons hert is de jonge wereld, geschapen om den goddelijken geest te ontvangen. 't Is daar dat de nieuwe Adam moet geboren worden’ en in *De Komedie der Liefde*: ‘De liefde bezit eene bovenmenschelijke

(1) Aanbevolen: Ossip-Lourié, *La Philosophie sociale dans le théâtre d'Ibsen* Alcan, Paris).

moreele kracht, die verheft boven het midden van 't dagelijksche leven.' En aan pastoor Manders, die in *Spoken* durft phariseeren: 'Het geluk, daar hebben we geen recht op. Het geluk zoeken in dit leven, dat is de echte geest van opstand' moet Rosmer (in *Rosmersholm*) antwoorden: 'We moeten met geen lijken op onzen rug door 't leven wandelen. We moeten al de slechte herinneringen onder vrijheid, vreugde en passie verstikken.'

Men kan zich niet schooner, vrijer en edeler voelen dan na eene studie van Ibsen's werk: er ligt in dat werk de sterkende balseming en de zegenende vertroosting van een nieuw evangelie.

Na Ibsen, als blijbegroete brenger der bevrijde zedelijke concepties van onze beschaving, als geestdriftige bestrijder der 'slavenmoraal', kwam Friedrich Nietzsche. In zijne 'Würdigung' der beteekenis van de moraal(1) gaat Nietzsche - we verplaatsen ons hier uit het literair domein van Ibsen op 'n zuiver wijsgeerig gebied(2) - uit van de antiek dyonisiaansche opvatting: de eeuwige wederkeer van het leven(3). Elke gezonde moraal wordt door het instinct van het leven beheerscht; de tegenwoordige moraal, integendeel, de tegennatuurlijke moraal van thans, verzet zich tegen de levensinstincten; daarom leven we in een decadentie-tijd; de wil tot macht - die het leven vertegenwoordigt - schiet de menschen te kort. Ook moeten we nu uit ganscher harte eens gaan trachten eindelijk de conventioneele moraal te overwinnen! Wat niet ons leven bevordert, schaadt aan ons leven; de vastste behouds- en groei-wetten gebieden dat ieder onzer zich zijne moraal - zijnen 'kategorischen Imperativ' - zelf zoude zoeken en in waarheid bemachtigen. Wie de macht tot waarheid bezit is goed, de onmachtige is slecht. Voor den machtige bestaat de heerenmoraal - die alle wenschen en begeerten wettigt, wanneer ze maar in harmonie staan met het levensinstinct -; voor den onmachtige blijft over de slavenmoraal; tot die slavenmoraal wordt

(1) Cfr. *Aan gene Zijde van Goed en Kwaad* en *De Genealogie der Moraal.*

(2) Nochtans kan de invloed van Nietzsche op lyriek, drama, roman niet genoegzaam hoog worden geschat. Hierover blijft nog altijd eene definitieve studie te schrijven. Cfr. *Friedrich Nietzsche und die deutsche Litteratur*, van Dr Hans Landsberg; ook *Nietzsches Aesthetik*, van Dr Julius Zeitler.

(3) 'De Wereld is diep, diep is zijn lijden, geluk dieper nog dan harteleed, maar alle geluk wil diepe eeuwigheid.' *Aldus sprak Zarathoustra.*

gerekend het princiep der ‘Verneigung des Lebens, als Ethik des Christentums’, grondslag van heel de katholieke moraal. Aldus in eenige woorden, de philosophie van Nietzsche, de meest brutale aanslag, ooit tegen de conventie gepleegd. In Nietzsche is de Recht op het Geluk-theorie tot hare verste uiting geraakt. Maar de grond waarin zijn geestelijk vruchtzaad is gevallen, was vruchtbaar bemest. Nooit hebben, op zoo korten tijd, philosophische theoriëen hun weg gebaand, zoo universeel en zoo ingrijpend-decisief. Dat slechts omdat de geesten rijp waren en omdat die philosophie de systematische uiting gaf van vele verspreide, in alle harten-aangroeiende meeningsvormen.

Hiervan is het bewijs de parallele invloed van Maurice Barrès op de meestal beschaafde en verfijnde geesten van dezen tijd(1).

Eerst in 't begin der jaren negentig werd men met het werk van Ibsen en eerst in 1898 met dat van Nietzsche in Frankrijk bekend. Nochtans had toen reeds Barrès zijne drie ideologieke romans van *Le Culte du Moi* en zijn *Ennemi des Lois* - practische leerboekjes van immoralisme - gepubliceerd. Nog vroeger had Guyau zijn *Essai de Morale sans Obligation ni Sanction* gegeven, waarin hij als eenige aanneembare basis van de zedelijke wet erkent ‘tout ce qui favorise la vie’ en staande houdt dat ‘le vrai commandement est celui qu'on se fait à soi-même, car celui des autres, fût-ce d'un dieu, n'a de valeur que s'il se conforme à celui que nous nous donnons à nous-mêmes.’

‘Toute licence, sauf contre l'amour,’ eischte Barrès; ‘soyons ardents et sceptiques,’ raadde hij en hij werd aanstonds de graagst aanhoorde leermeester der jeugd. Zijnde eene dier geweldige zielen, die zich niet kunnen voegen in het van ouds-geleeste kadertje, begon hij, met 'n aanwakkerend enthousiasme, eene nieuwe levensreden en met haar eene nieuwe levensdisciplien te zoeken. Zoo hielp hij vele jonge menschen zich zelf kennen.

‘L'essentiel est de se convaincre qu'il n'y a que des manières de voir, que chacune d'elles contredit l'autre, et que nous pouvons,

(1) (1) ‘Après les essais philosophiques de Kant, de Fichte et de Hegel, et le lyrisme des grands romantiques, son effort (van M. Barrès) est le plus formidable de l'individualisme contemporain.’ Henry Bordeaux, *Deux Méditations sur la Mort.*

avec un peu d'habileté, les avoir toutes sur un même objet. Ainsi nous amoindrissons nos mortifications à penser qu'elles sont causées par rien du tout, et nous arrivons à souffrir très peu... Chercher continuellement la paix et le bonheur, avec la conviction qu'on ne les trouvera jamais, c'est toute la solution que je propose. Il faut mettre sa félicité dans les expériences qu'on institue, et non dans les résultats qu'elles semblent promettre. Amusons-nous des moyens, sans souci du but[(1)].'

'On connaît ma méthode: je tiens en main mon âme pour qu'elle ne butte pas, comme un vieux cheval qui sommeille en trottant, et je m'ingénie à lui procurer chaque jour de nouveaux frissons... Soyons convaincus que les actes n'ont aucune importance, car ils ne signifient nullement l'âme qui les a ordonnés et ne valent que par l'nterprétation qu'elle leur donne[(2)].'

Zoo leerde Barrès. Hij bekende zelf: 'Ce système excellent pour l'individu serait, à la vérité, déplorable pour l'espèce. Les voluptueux de mon ordre demeurent stériles. Mais je ne crains pas que la masse des hommes m'imite jamais: il faut, pour garder la mesure que je prescris, un tact, une clairvoyance infinis.' Zoodat, feitelijk, die philosophie weer neerkwam, lijk die van Nietzsche, op de erkenning van eene bizondere moraal voor hen die deze geestelijke gymnastiek behendig kunnen volvoeren en eene voldoende kwantiteit van fijngevoeligheid en helderziendheid bezitten om werkelijk te zijn: des hommes libres, vrije menschen!

Toen hij zoo verre geraakt was, ging ineens Maurice Barrès andere wegen op. Hij stelde, op een zeker oogenblik, de keus tusschen het intellectueel standpunt en het traditionalisme en zoo kwam het dat na de analyse van een *zoeken* - ons gegeven in *Sous l'OEil des Barbares* en *Un Homme libre* - *Les Déracinés* en *L'Energie nationale* ons eene *conclusie* brachten. Uit het individualisme had Maurice Barrès getrokken eenige nieuwe 'grands principes de subordination', die echter ook weer eene 'moraal' vormden en die dan ook door vele zijner vroeger-getrouwe discipelen werden ontkend.

Barrès' philosophie kon dus niet het innerlijk leven onzer jeugd regelen. Zijn egotisme bleef eene zeer elegante formuul, een

(1) *Un Homme libre.*
(2) *Un Homme libre.*

fijne, dilettantische gedachten-flirt, maar maakte geen practisch levens-programma uit voor al dezen die zich niet tot de politiek wilden bekeeren.

Een daadzakelijk, sociaal programma werd eerst, eenige jaren later, samengesteld door Ibsen en Nietzsche. Hunne leer wortelde immediaat vast in den diep-voorbereiden bodem der Fransche cultuur.

Nu konden al de tegenstrijdigheden der jongeren - socialisten, semieten, neo-katholieken - samensmelten tot eene hartstochtelijke liefde voor het krachtige, intense leven, voor het volle leven, het leven van integrale verwezenlijking der persoonlijkheid, zooals het door de natuur zelf werd gemaakt, vrij, zonder vrees en zonder schaamte. De mensch voelde zich los van alle banden, meester van zijn willen en van zijn denken en van zijn voelen. Hij had het recht verworven het leven te beleven, zooals hij verkoos; den boog van zijne wenschen mocht hij spannen zoo sterk hij wou, ter verovering van het hoogste deel geluk.

De philosophische evolutie, aldus langzaam gebeurd in de geesten der jeugd, heeft onmiddellijk haren weerklank gehad op sociaal gebied. De sociale instellingen staan altijd op gelijke hoogte met de gedachten van eene eeuw.

Fataal moest heel die lange en complexe gedachten-progressie, die er naar gestreefd had aan den eenling een meer verlicht en vrij bewustzijn van zijne rechten te geven - de XXe eeuw vertegenwoordigt in den stand der beschaving de vorming van een individueel geweten - het verlangen doen ontstaan in de harten der reeds spiritueel-zelfstandige menschen van dezen tijd om zich ook, in de maatschappelijke orde, los te rukken van allerlei conventies - zooals het denkbeeld der sexueele solidaritelit, van 't huwelijksstatelijk vaderschap, van de onverbreekbaarheid van het huwelijkscontract, van de vaderlandsche onderworpenheid, van het overheidsprinciep van den Staat, enz., vroeger regelen eener vaste sociale overeenkomst en artikelen van een solemneel sociaal verbond, dat iedereen verplichtte - en zelfs om zich vrij te stellen tegenover de burgerlijke wet.

Practisch kan de vooruitgang dier veronafhankelijkende beweging allerwege waargenomen worden, in ons modern maatschappe-

lijk leven, zelfs in onze laatste wetgeving. De studie harer vooruitschrijdende werking behoort echter niet tot het programma van dit historisch-literair proef schrift.

Mei 1909.

ANDRÉ DE RIDDER.

Schetsen.

De Kalfkoe.

Aan de groen-verweerde renboom, in schuine avondzonneschijn, staat de zwangere koe!

Eén rijkdom en één schat!

't Goud-ros kleed, goud-wit getijgerd en gepanterd, breed geschaduwd met levend-bruine zijde en kostelik purper, doorglanst van de smaragde weerschijn van de weide, siert de ronde lenden en heup en schoften!...

Eén mildheid!

Die goede kop, gekroond met gladde, sierlik omgekromde horens en open luisterende oren! Die vochtige ogen in pas ontwaakte moederliefde wijd weg, in wijze dromen van vage blauwte!...

Eén wellust!

Die brede muil kauwend gestadig!...

Eén weelde!

Die zware uier van roos-gele satijn met een net van bleekblauwe aders geborduurd!... Die vier gladde spenen - vierling van zusjes even groot - in vier gespannen boezems!...

Ongeduldig staat de koe, stampvoetend... De fijne kwispel slaat gestadig de felle heupen; de ruige tong likt plots de brede dij en rug en schoft, dat zilveren speekselvlekken de gouden huid doorstrepen...

Kwaadaardig om haar heen de dazen rustloos ronken!

Dan loeit de koe op 't eind, de open muil over de renboom, en heel de zwangere romp wordt pijnlik saamgetrokken!

Ginds oostwaarts loeit ze en doet de renboom kraken in ongegeduldig duwen: dáár loopt, door rijpend graan en sappige klaverdries, de witte wegel recht naar de hoeve, die op de grauwte rijst der kimme, gloei-rood in goud-en-purperstof van uiterst zonnegloeien.

De Linde.

't Was een honderdjarige boom met bleekgoude, machtige kruine...
Gloriedronken in 't edel herfst-zonnelicht stond hij te vonken op een bleke, paarsblauwe morgenlucht.
't Blanke rijmkleed dekte de weiden...
In z'n kostelike mantel was de felle boom een koning!
De vijvers aan z'n voet weerkaatsten, door dunne damp, de laaiende kleding...
Daar blies heimelik, door de rustvolle hemel, de wind, en een schittering van goud gleed neer van de hoge kroon: goude vlinders en vogels van vuur daalden, wiegelend of schichtig, van schouders en lenden...
De broedende zon dooide alle blaadjes los, die de nacht liet vervriezen, en wemelend volgde nu de ene vlucht op de andere, ontsierend in 't einde de stralende boom...
De reus, kalm en statig, bewust van eigen diepte en krachten, liet vallen, vallen en vallen de ritselende schatten van lichtend kadmium; vorstelike zaaier, zwierde hij zijn rijkdom in 't ronde op 't lommer en 't licht van de weide en 't lis, in 't spiegelend water, op de halzen en ruggen der pronkende zwanen, de lichtblanke met blauw-purpere ombers.
In blonde middag stond de Linde, naakt, met brede takkenzwaai boven 't landschap, sterk en eeuwig - een godheid van marmer! -

***

O Dichter, begroet in vreugd mijn Linde!
Zoals Zij, strooi neer de goude pracht van uw dromen, gevoelens en gepeinzen! Om 't even, waar ze ook voere de Wind en het Toeval!...
- De Ziel, die gebaard heeft, is een godheid boven de mensen! -

EDMOND VERSTRAETEN.

Balder's Dood.
Dramatisch Gedicht in drie Bedrijven

Derde bedrijf.

Licht omfloersde sterrennacht. - Op don achtergrond van het toooneel ziet men rechts een opstijgend rotsgesteente, met hoogen, steilen top; links, in de schemerige verte, een gedeelte van Wodan's burg, op een hoogte. Tusschen rots en burg, een uitgestrekt vergezicht in het ijle. - Aan beide zijden van het tooneel liggen met boomen en struiken bewaste heuvelen; ter rechterzijde een door de heuvelen gesneden doorweg. - In 't midden van het tooneel een grazige vlakte.

WODAN zit links in slapende houding tegen een heuvel geleund. - Hier en daar liggen of zitten, in allerhande houdingen, slapende GODINNEN.

HERMOED staat vóor Wodan, onbewegelijk als een standbeeld, in slappe, moedelooze houding, den blik neerslachtig op Wodan gevestigd.

WODAN

(tusschen slapen en waken. Spreekt lijzig, als in droom).

Ik vezelde hem in het oor
het heimelijk woord der wijsheid, -
't gevolg der oorzaak: -
Zonde, - Verzoening, - Verrijsnis!
Ik stak aan zijn vinger
den ring des eeuwigen raadsels: bestaan...
Begin is einde en
einde is begin:
Waar is aanvang?
Waar is einde?...
Begin - van wat? ...
Weg gaf ik
één mijner oogen

om het te weten,
en - wat weet ik?
Dit éene, dit éene:
het duister daalt!
Maar dán, na den nacht, -
eeuwigheid, dàn? daarna?...

(Wordt schielijk wakker. Ziet verschrikt rond zich. Ontwaart Hermoed. Aarzelend, zacht:)

Ha, Hermoed!

HERMOED.
Hier - ben ik -

WODAN

(met een lichte, weemoedige ironie).

- met Balder?

(De godinnen ontwaken, de eene na de andere, en springen recht; zien angstig naar Wodan en Hermoed.)

HERMOED.
Hier - ben ik...
Gezegend het licht mijner oogen!
Gezegend de lucht mijner longen!
Gezegend des levens adem!

Ik heb ze gezien, de Dood.
Rampzalig hij die gedoemd is
te zien wat ik zag...

(Voor zich.)

O, dat zuigen - zuigen!

(Zich onderbrekend.)

Neen - ach! Friga -
vraag me niets...

WODAN.
Zij is niet hier.

HERMOED.
Dan - wèl haar -

GODINNEN

(onderbrekend).

Wee! Wee!

HERMOED.
...dat ze niet hooren moet
wat een moederhart
niet te hooren vermag...

GODINNEN.
Wee! Ach! Wee!

HERMOED.
O! dat zuigen - zuigen
diens kouden monds
aan die warme wonde!
O! die killige bangte
zinderend mij
door merg en been!...
Daar hing ze, de Hela,
van wellust hijgend,
aan 't lijf van Balder -

GODINNEN

(invallend).

Wee!

HERMOED.
en zoog - zoog - zoog,
een echel gelijk, -

GODEN EN GODINNEN.
Ach!

HERMOED.
het bobbelend bloed
uit zijn bleeke borst.
Stom stond ik, versteend,
bij d'aakligen aanblik.
- Wodan! O Wodan!
ruk uit mijne oogen
dit beeld des gruwels! -

Een rauwe schreeuw
zwol mij op in de keel, -
koud zweet
barstte mij uit...
'Hela! Hela!'
gilde ik heesch,
'los! laat los!'

Ze zoog - zoog, -
gulzig hijgend,
en lekte bijwijlen
heur wakke, lekende lippen...
'Zoet! Hoe zoet!
O lust!' zuchtte ze,
'welk een lust! O wellust!' -
Smakkend kleefden
heur klamme lippen
aan Balder's wonde dan weer.

Ik bad, smeekte, weende,
kromp en kroop voor dat
gruwelijk wijf ten gronde
en, grijpend heur lenden,
huilde ik: 'Los! -

Hela! Hela!
hoort gij niet Waalhal weenen?'
- Ze lachte, - lachte! -
'Heel de schepping
weent om Balder -'
- 'Waarlijk?' schimpte ze en
borst in gelach uit... -
- 'Alle de wezens
op aarde en in Waalhal,
levend en levenloos,
bidden u, Hela:
schenk het ons weer,
het heilige, schoone,
wonnige licht des levens!'

'Zoo! Zoo!'
grinnikte en grijnsde heur mond,
'meent ge dat? - Waarlijk?'
En weer - lag ze aan 't zuigen.

WODAN.
Los laat
geen doodenrijk zijn roof;
dat doet geen Hela...

GODINNEN.
Wee! Wee!

HERMOED.
'Hoor!' zeide ze opeens,
Alles leeft
door mij, de Dood.
Opzuigen moet ik

het neerdeinende leven,
opdat het, nieuw,
vanher verrijze.'
- 'Hebt gij' riep ik,
'geen lijken genoeg
om uwen dorst te laven?'
- 'Neen, - nooit,'
zuchtte ze dof...
'Zóo als eeuwig
het leven is,
onverzaadbaar
is de dood.'

GODINNEN.
Wee! Wee! Wee!

HERMOED.
'Lijken genoeg?' lispte ze,
'Geen als dees...'
En nijdig, gierig,
een hongrigen wolf gelijk,
in een winternacht,
hijgend naar warme, dampend
hartebloed,
hechtte Hela
heur dorstig blakende
blikken op Balder -
en, bevend geil
van wilde wellust,
wierp zij weer
heur smachtende lippen wulpsch
aan 't smijdige lichaam - en zoog.
Heure oogen zogen,
heur lippen zogen,
heur sidderende armen,

alles - alles in haar,
geheel heur hijgende lijf
zoog - zoog,
bevende woest,
het warme leven
weg uit Balder.

GODINNEN.
Gruwelijk! - Zwijg! Zwijg! -
Genoeg! Genoeg! - Afgrijslijk!

HERMOED.
Fluks doorvloog me
een vlammende wanhoop:
woedend wierp ik me, dreigend,
op het van wellust
stuiptrekkende
stugge wijf.
'Weg!' ijlde ik,
Weg van dat heerlijk lichaam!
Ons behoort het, niet ù!
Los! laat los!' -
Onwrikbaar, lachend, zoog ze...
- 'O Hela! Hela!
Zij niet wreed!'
- knarste ik huilend
en knielde voor haar, -
'Vergifnis! Vergeef me
dit woord des waanzins!
Hoort gij niet Waalhal weenen?
Erbarming, Hela,
met Balder, met ons!
Ach, erbarming!
Schenk het ons weer,
het schoone, wonnige

licht des levens!'
- IJskoud
keek ze mij aan... -
'Vraag, eisch, kies:
Friga biedt u een losprijs!'

Wrevelig toen
en bitter lachend
beet ze mij toe:
'Een losprijs? - Neen!
Onnoodig! Onmooglijk!
Meester is 't Noodlot,
Hela gehoorzaamt...
Ik dien, - ik diene...'

Star in het ijle
staarden heure oogen,
en dralend vaarde ze
voort als in droom:
'Gedaan... Gedaan...
Dagen komen,
nooit gezien;
zaden kiemen
ten nieuwen lichte.
Het heerlijkste licht
is hier - hier - in dezen, -
verdoken in doodesdonker.
Uit hèm ontwaakt
het hoogere leven.
Hela bewaakt de wiege.'

WODAN

(woest opspringend, de armen in de hoogte).

O Nornen! Noodlot!
Gruwzaam groot is uw macht!
Wee - mij!

(Plotseling dwarst hij gejaagd het tooneel, springt op een heuvel en werpt doorvorschende blikken naar buiten.)

GODINNEN

(verschrikt, Wodan met de oogen volgend).

Wodan?...

WODAN

(voor zich).

De goden, - waar blijven de goden?...

(Pauze. Wodan, na een oogenblik, wendt zich om en zegt kalm en gelaten tot Hermoed:)

En dan? -

HERMOED

(na eenige aarzeling).

Mij duizelde 't...
Stom, verplet,
bestaarde ik Hela.
Plots - (ik deinsde, huiverend)
stond ze vóor me, vervaarlijk...
Angstig kneep
heur knooklige vuist mijnen arm;
‘Zóo? Is het zóo?’
siste zij somber,
- en heur glazig oog
gluurde mij aan
en boorde mij door en door, -
‘Is 't waar dat om Balder
alle de wezens op aarde,
levend en levenloos, weenen?
Zeg, is het zóo?’
Vlug - wemelend weerlicht -
flitste bevend
een boos laaiende
lach in heure oogen:
‘Ei! Welnu,
in Heia's naam, -
dan laat ik hem los!’

GODINNEN

(uitgelaten).

Ha! Hermoed!
Balder terug? -
Waar is hij, Balder? Waar is hij?

HERMOED.
‘Hela!’ riep ik
bevend, biddend,
‘is 't waar wat ik hoor?’

‘Ziet ge,’ zei ze, ‘mijn halle?
Ziet ge die wakke,
ziltige wanden
druipen, druipen
van 't slijm dier slangen?
Ziet gij die hangende,
lekende lijken?’

GODINNEN

(afwerend, smeekend).

Hermoed! Hermoed!

HERMOED.
‘Ziet gij die slangen
kronkelen, kruipen
de lijken langs,
bezig te bijten?’

GODINNEN.
Gruwlijk! Afgrijslijk!

HERMOED.
‘Ziet ge dien berg gebeenten?
Ziet ge daar rond mijnen troon

die drabbige plassen bloeds,
rookend, rookend?...
Zoo waar als wat gij ziet,
zoo waar is 't wat ik zeg.’

Ze sprak - en plots
als een rukwind sprong ze,
plonsend en wadend door bloed,
op de waggelend raatlende
trappen heurs troons -
‘Ik zweer het,’ riep ze,
en zwaaide een flikkerend
vlammende toorts
uit den beenderentas
omhooge boven heur hoofd, -
‘'k zweer het bij de
bleek-blauwe
varende laaien
huiverend boven de
hijgende lijkenvelden, -
zweer het bij de
muffige misten, bij -
de lijkenlucht
walmend door
mijn doodsgewelven: -
Balder, beweenen hem
alle de wezens
op aarde en in Waalhal, -
Balder laat ik los!’

GODINNEN.
Ha, Hermoed! Ha!
Waar is hij? Waar is hij?

HERMOED.
O driftig gedronkene woorden!
Waanzins wonnige droom!

Weg waren
van Hela's halle
wanden en welfsel;
alleen nog Balder zag ik,
Balder in 't zachtglimmende
glimmende licht van zijn lieflijkheid
glanzen in zege - en,
vóor zijn voeten
neergezeten,
de trouwe Nanna:
het hoofd op de hand,
de droevige blikken
zwemmend in blinkende tranen,
zwijgend betrachtte zij Balder, -
een beeld der Wanhoop.

GODINNEN.
Ach! Arme Nanna! -
Zoete zuster! - Nanna!
Zien wij ooit
u weer? O wee!

HERMOED.
'En deze,' stamelde ik, 'Hela...?'
'Die?' steende ze, 'Neen. -
Hei, kom!
Neem ze maar mee!
Wat kan me dat maken!'

GODINNEN.
Balder en Nanna! Beide!
Wanneer? Wanneer?

HERMOED.
‘Ga nu,’ gekte ze,
‘ga, - 'k ben bezig!’

GODINNEN.
Wanneer? Wanneer?

WODAN

(de godinnen beziende, schokschouderend, bitter grimlachend).

Blinde gekheid!

(Weer naar buiten ziende; verdrietig.)

Waar blijven de goden?...

(Langzaam aangroeiende verduistering. Friga op met Hauder. Ze blijven onbewegelijk, en onbemerkt, op den achtergrond.)

HERMOED.
Hoe vroolijk, frisch,
heider en wonnig
hinnikte, Wodan,
uw rusteloos ros mij tegen,
toen het me weerzag!
Stampende sloeg
uw vier-paar-voetige Slijper
de rots aan stukken
waar hij op wacht stond!
Weg! Hoe schudde
zijn brieschende muil
het bruisend-rillende
schuim in 't ronde!
Hoe vlamde zijn vliegende mane,
toen ik, op tocht
naar Waalhal weer,
in zege zijn siddrenden
rug bereed!

GODINNEN.
Eiho! Eiaho!

HERMOED.
Snuivend doorsneed hij
den nachtlijken nevel
en blies in blijde
wolken hem uit.
Welkom, nachtlijke nevel!
Hoe bonsde mijn hart
in den boezem, hei!
van louter geluk
en zalig-zijn!

En wij holden heen...

Alles op aarde,
in de lucht, in de wateren,
weende en lag
in een wade van weedom!
Tranendruppelen beefden
op huivrende bloemen en planten
en leekten van 't hangende
loof der boomen;
zelfs uit de rotsen, de ruwen,
zimperde ziltig-
zwammige zweet.

GODINNEN.
Eiho! Eiaho!

HERMOED.
En wij holden heen...
Treurig sleepten

in sluimerend trage vaart
de vlieten en vloeden
hun weenende wateren voort;
kruipend in holen en krochten,
huilden verdoken de dieren:
angstig wierpen ze
jammergejank
ten wolken uit
in den naren nacht; -
wij holden heen. -

GODINNEN

(invallend).

Eiho! Eiaho!

HERMOED.
De menschen mede
rouwden, en riepen luid,
biddend om Balder, den lichtgod...
Boven dat eindeloos wee
flapten woest
de vliegende vleugels der winden;
ze gaârden het op,
dat eindeloos wee,
en gooiden het uit
over de gansche wereld...

GODINNEN.
Ho! Eiho!

HERMOED.
'Welkom,' juichte ik,
jagende winden, -
in grijzen, grauwen

nachtlijken nevel
weenend doorwarend
de weenende wereld!
Treurnis heelende tranen,
heilige zuchten en weeklacht,
weest gezegend!
Heil u, weenende wereld!'

GODINNEN

(invallend).

Heil! Heil! Heil!

HERMOED.
'Hela! wij hebben hem weer,
onzen lieven lichtgod!'

GODINNEN

(even).

Ho! Eiaho! Eiaho!

HERMOED.
Schielijk schalde
een lach in de ruimte...
Pal, met een ruk,
stopte mijn paard, -
rilde, steigerde,
schuw, verwaaid...
Wie - Wat?
Walmt een schim daar
op uit den bodem? -
Wild springt
mijn bevende ros -
'Ei! - gij daar!' roep ik,
zijt ge uit den goede, spreek!

zijt ge uit den booze, verzink!’
Niets roert. -
Aarzelend nader ik... - Ha!
Onder een hangende rots
hurkt, in een hol,
een rimpelig-oude
grijze kwene -
en ziet me grijnzend aan
met kwaden, zinloozen lach.
‘Wijf! ge lacht?’
- ‘Wat zou ik weenen?’
- ‘Weet ge dan niet
dat Balder dood is?’ - ‘Bah?!’
‘dat eeuwige nacht
op aarde daalt?
dat ieder weent
om 't verloren licht?’
- ‘Wat laat ik aan licht me gelegen?
Wat baatte mij Balder?
Met droge tranen
beween ik uw wee.’
- ‘Wie zijt ge, zeg?’
- ‘De Donkere heet ik,
heet de Verdokene...
Wat scheelt mij Balder? Bah!’
Ze schaterlachte
- en heel heur lijf
schokte van 't schateren -:
‘Hela behoudt hem
en laat hem niet los!’

(Het is geheel donker geworden.)

Wodan, ik weet niet
wat er mij verder weervoer...
Mij was 't of Donar's hamer
beukend bonsde op mijn hoofd

en mij duizelen deed...
En hoe ik, Wodan,
nu - weer hier ben,
ik weet het niet...

(Lang zwijgen. Algemeene verslagenheid. De godinnen verspreiden zich moedeloos, en gaan hier en daar liggen of zitten, zooals bij den aanvang van 't bedrijf. - Wodan, van op zijnen heuvel, inwendig strijdend met zichzelf, bestaart Her moed. Plotseling wendt hij zich om, ziet naar buiten, en roept met ingehouden drift:)

WODAN.
Loki! Loki! - Waar blijven ze?...

HERMOED.
Wodan! deed ik mijn plicht?...

GODINNEN.
Wee! - Dood! -

(Friga komt, begeleid van Houder, langzaam tot bij Hermoed, en legt zwijgend de hand op zijne schouder. Hermoed wendt zich snel daarbij om, ontwaart verwonderd Friga en valt haar te voet, het aangezicht in de handen verborgen.)

HERMOED.
Moeder! O moeder!

(De godinnen springen op.)

FRIGA.
Tweemaal dwong ik
een hoop mijn hart in, -
tweemaal heeft ze
mijn hart verraden;

een derde hoop
aanroep ik nu: de dood.
Die - verrade me niet!
Ik wensch - ik wacht - ik wil haar.

(Wodan nadert tot bij Friga, vat haar krampachtig bij den arm, wil spreken, maar blijft haar zwijgend, in uiterste droefheid, bestaren. Opeens stijgt een gejaagd hoorngeschal in de verte.)

GODINNEN

(luisterend).

Heimdal's hoorn!

(Men hoort, als bij vlagen, onduidelijke brokstukken van een koorgezang, buiten.)

De jacht! De jacht!

(Ze vliegen in verwarring naar de heuvels, beklimmen ze en schouwen opgehitst naarbuiten.)

WODAN.
Wraak! Wraak!

GODEN, HELDEN en WAALKEUREN

(buiten).

(Het gezang wordt duidelijk.)

Heiaheiahei!
Jagouw! Hiahouw!
Jago! Hiaho!
Ariouw! Hoehoe! Woewoe!

GODINNEN

(in wilde vreugd met de armen zwaaiend).

Hialahi! Hialaha!

(Groot rumoer buiten en op het tooneel. De GODEN verschijnen, aangevoerd door DONAR, op de heuvels en op den middenweg, met brandende pekfakkels. - LOKI, aan armen en beenen met boomtwijgen vastgebonden, wordt door den middenweg, op den grond voort-

gesleurd tot vóor Wodan. Gedurende het gansche volgend tooneel krimpt en woelt Loki naar alle zijden, met uitpuilende oogen, opgezwollen en rood gezicht, blazend en hijgend.)

DONAR

(van op de hoogte eens heuvels).

Hier, Wodan!
Wodan, hier!

GODEN.
Ariouw! Hoehoe!

DONAR.
De vuige booze
gevangen, gebonden!

(stijgt op het tooneel af.)

GODEN.
Woe! Woe!

DONAR.
Hier is de moordenaar,
hier is het monster!

GODEN.
Woe! Woe!

DONAR.
Hier is het manwijf -

(Grof, misprijzend spotgelach onder de goden.)

DONAR.
wijf voor Hermoed
en man voor ons!

GODEN

(gelach en geroep:)

Woe! Woe! Woe!

DONAR.
Ei, de grappige boert!
Ge weet, Wodan?
Dien booswicht daar, -
wij moesten hem grijpen;
maar - jawel!
Willen is iets,
en doen iets anders!
Wie volgt, wie vangt
den loopenden Loki?...
Wij waren dus weer
op weg naar Waalhal,
toen - dáar - roef!
de rat in de val, haha!
de vos gevangen!

GODEN.
Haoe! Hoehoe!

DONAR

(lachend).

Hoe? Ik zal het u zeggen. -

(Loki maakt eene woelige beweging, wringt het hoofd op naar Donar, dreigende blikken naar hem werpend. Donar zijnen hamer zwingend:)

- Koest, hond! -

GODEN

(lachend, tergend en spottenderwijze Loki ophitsend).

Ksss! Ksss! Ksss!
Woe! Woe! Woe!

DONAR.
Wij waren op weg naar Waalhal, -
moê, mat,
zwaargemoed en
zwijgend door het
donker schuivend.
Schel bliksemt plots
een laaiende lach!
Wij keeren ons om,
kijken ons aan, verbaasd, -
en voorbij schiet schuw
- als een windenhoos
in de ruimte geslingerd, Wodan, -
Slijper, uw ros, met Hermoed.
En luide, zinneloos lachend,
wat zien we daar
uit een krochte krabbelen?
Wat? Wie?... Hem!

GODEN

(lachend).

Een hekse, Donar!
Haar! Haar!

DONAR.
Hem - haar -
een wijf - een man - wat weet ik! -

GODEN

(even).

Een wijf dat man werd!
Haha! Hoe! Hoe!

DONAR.
Een wijf dat man werd,
juist, ja! Maar hoe? -
Zeg, Wodan,
zaagt gij nooit
een natten poedel
die pas uit het water opduikt?
hoe hij, zich schoorend,
het water schudt
van zijn rillende, lekende leden?
zoo ruttelde en schudde
dit wijf nu ook
heur lompen en lappen
van 't schurftige lijf af,
en - wie stond er vóor ons?...

(Woelige beweging van Loki.)

Stil, vod!

GODEN

(lachend).

Foei!

DONAR.
Die - dáar!

GODINNEN.
Loki?!

DONAR.
Loki, -
het man geworden wijf,
Loki de moordenaar,
Loki het monster!
.....

Ter sluik slopen we
dicht tot hem, en
toen juist hoorde ik hem
schaterend roepen:
‘Hela behoudt hem!’
- ‘Schurk!’ riep ik
en greep hem de keel,
dat hij grauw en blauw me bekeek, -
‘wij houden u ook!’

GODINNEN.
Ha!

DONAR.
Ei! daar ligt hij
te blazen nu, Loki, -
blazende puffende pad, -
zijn derde gedaante...
Wodan, weze 't zijn laatste!
Wij deden het onze, -
doe gij het uwe!

(Algemeene verslagenheid. Al de blikken zijn op Wodan gevestigd. Dan, na een oogenblik, schreeuwen al de GODEN, GODINNEN, WAALKEUREN *en* HELDEN *tot Wodan:)*

Dood hem! Dood hem! Dood hem!

(Pauze.)

WODAN.

(Nadert stil tot Loki, bestaart hem zwijgend een oogenblik en dan spreekt hij traag en dof:)

Gij zegdet, gijzelf, wie ge zijt, -
noemdet uw naam:
de Verdokene, Donkere;
de vuige, de valsche,
de huichelaar heet gij.

Ik gruw, - ik gruwe...

Ha, monster!
hebben moest ik u
vóor mijn voeten!
Morzelen wilde u
den goren kop
mijn godlijke woede,
en - daar ligt gij nu,
en - ze 'n kan niet...
Verlamd ben ik en
bang voor uw boosheid.
Ik griezel - ik gruwe...

Neen, bezoedelen
zal ik mijn voet niet, neen, -
met het vuile spog
dat speerzen zou
uit uw zondig, uw hatelijk hoofd, -
met uw zwalpenden zwadder
zal ik bezoedelen niet
de godengaarde, - neen!
Weg! Weg!
uit mijne oogen, ondier!
Weg uit Waalhal!

Te moorden hem, goden,
eischt ge van mij?...
Neen. - Gaat!

(Algemeene verbazing. Goden, godinnen en Waalkeuren bezien vragend elkander en Wodan.)

Ach! moorden mag ik,
wil ik hem niet.

GODEN EN GODINNEN.
Wodan?...

WODAN

(beslist).

Loki leve!

(Allen, onthutst, bezien Wodan.)

Loki leve!
Dat hem de marteling moorde
zijns eigen euvels!
't Eenige zaad die hij zaaide
was zaad des doods:
het eigen kroost
dat zijn lenden ontkroop
- Wali de Wolf en
Narfi de Nijd -
doode hem! doode zijn liegen!
Voort de verrader!
Voort met den vuige
ter rotse toe,
getuige van
zijn laatste laffe daad!
Spijkert hem daar
op de spitse vast
- hoog òp -
in 't aangezicht
der heilige zuivere zon, die
hij, de onzuivere,
hij, de lichtverloochenaar,
zocht met zijn vuil te bezeeveren!
Bindt hem daar
met de darmen vast
zijner ontlijfde zonen;
boven het huichelend
leepe hoofd hem
bindt een adder,
zijn evenbeeld:
zenge zijne oogen en
lave zijn lippen

heur lekende zog...
Zóo ligge
de booze geboeid
tot den laatsten dag van Waalhal!
Dàn, Loki,
wacht u Wodan!
Tot dàn, tot dáar, -
lage leugenaar, Loki,
venijnige, nijdige,
sluw sluipende slange,
loos laaiende vlam,
ik vloek u! - vervloek u!

Goden, - gaat!

(Pauze. - Een gedeelte der goden verzamelt zich eindelijk rond Loki; de stoet zet zich traag en met eenigen tegenzin in beweging om Loki naar buiten te sleuren. Als hij weg is, en terwijl de blijvenden Wodan zwijgend bezien, in afwachting van wat komen moet, zegt deze:)

En nù, wat nù?
Geschonden, gescheurd,
gebroken, gebrijzeld
de band, die der goden geest
tot een garve bond te gaâr.

GODEN EN GODINNEN.
Balder! Balder!

WODAN.
Veete en gevecht
wetten hun wapens...
De roode haan kraait!
en wijd en zijd
waaien zijn huivrende wieken
op 't sidderend krimpende Waalhal;

moede zinkt
der goden dag
in den gapenden muil des nachts.
Noodlot, zijt ge voldaan?

Hij zinke, de dag!
Hij zinke! verzwinde!
Verzwelg' hem de nacht des Niets!

Maar - mijne macht, mijne macht, waar zijt ge?
Schiet er geen àndere
wereld op
bij 't scheppingswoord van Wodan?
Of - is de nacht een
eeuwige baaierd?

GODEN EN GODINNEN.
Balder! Balder! Balder!

(De nacht begint langzamerhand te wijken.)

BRAGI.
Neen, niet eeuwig!
eeuwig niet!
Bragi breidt
zijne armen uit -
hij ziet - hij ziet...

Rook rolt
- kwalm des Kwaads -
en wentelt rond
en omhoog tot de wolken...
Dampen en duister
omhullen het heelal:
los waggelt

de band die het bindt.
Loeiende winden waren,
gierend en gillend:
Nachtnood!

GODEN EN GODINNEN.
Wee! Wee! Wee!

Wodan zet zich en omwikkelt zich het hoofd in zijnen mantel.)

BRAGI.
Wintergeweld!

GODEN EN GODINNEN.
Wee!

BRAGI.
Wind-tijd!
Wolfs-tijd!
Dood en verdelging!

GODEN EN GODINNEN.
Wee!

BRAGI.
Strijd! Strijd!
Een stroomende, blakende
zee van bloed
wijd en zijd overal!
De wereld éene wonde!
Waalhal weent -

GODEN EN GODINNEN.
Wee!

BRAGI.
Wee! vanwaar in de lucht
dit laaiende zweerdengezwaai?
Wee! vanwaar
die flappende vlammenvlerken
vliegende huilend
om hulp omhoog?

WODAN

(springt op).

Hulp omhooge?
Bij wie? Waar?

GODEN EN GODINNEN.
Wee!

BRAGI.
Waar heur zetel is
weet de zon niet, -
waar hun stand is
weten geen sterren, -
noch weet de mane
wie haar ment.
Ze vallen! ze vallen! ze vallen!
Dwarrelend dwalend
onder elkander,
botsen ze opeen
en buitelen, woest, verward,
en rollen verblind in de ruimte!
Als de blaadren des booms
waarboven de rukwind roeit,
vallen ze, vallen ze, vallen ze!
Wervelend, woelend,
den vlokken gelijk

der vliegende sneeuw
die de lucht doorsnijdt,
ze vallen! ze vallen! ze vallen!
En de schrikkende reuzen en goden
gillen en schreeuwen
den rillenden rotsen en bergen:
Verbergt ons! Haast u!
Valt op ons hoofd!
Beveiligt ons tegen hun toorn!

GODEN EN GODINNEN.
Wee Waalhal!

BRAGI.
Wee! Waalhal
vliegt in vlammen op!
Het brandt, het laait,
en los brokkelt het,
ruischend en rookend
en stort in stof
in den eeuwigen afgrond. -
Weg... De zwervende wind
zweept weg
van over de naakte
woestenij
- wijd, zijd -
wat ooit bestond...
We zijn geweest...

GODEN EN GODINNEN.
Dood! dood! dood!

(Gaan, hier en daar, moedeloos neerzitten of liggen.)

BRAGI

(zet den eersten stap op de rots, om van nu aan ze hooger en hooger te beklimmen).

Geen dood bestaat...
Niets dan gedaanten
sterven en wijken,
deinende weg
voor nieuwe gedaanten.

(Hij stijgt.)

Balder! uw broeder
ben ik, Bragi,
Bragi, de Ziener, de Zanger.
Uw stervende stemme, Balder,
gebood me te zingen uw doodslied.
Tijd is het, tijd...
Wat zie, wat zing ik?
Wat roep ik der ruimte?
Verrijzing! Verrijzing!

(Stijgt. De morgen begint te schemeren.)

Reeds ontwaar ik
haar schemerschijn
in de wazige verte:
ôp klimt de schemering,
verder en verder omhoog,
en hooger klaart - steeds hooger -
alles op...
Van droomende hoop
en blijde verwachting
trillen de blozende luchten
in 't wordend licht...
Daar is het! daar is 't!
en zijn blinkende blijheid
werpt een wonnigen weerglans
over der wereld
waatren en wolken.

GODEN EN GODINNEN.
Balder! Balder! Balder!

BRAGI.
Den nieuwen Balder
ken ik niet,
maar weet gewis dat hij komt;
vaak in mijn droomen
dreef hij vóor me...

(Stijgt. De zon wordt zichtbaar. De goden, godinnen, helden en Waalkeuren, in betrachting verslonden, werpen zich hier en daar, en allengs talrijker, ten gronde, en geraken van lieverlede in extase. Wodan alleen blijft, leunend op zijnen staf, rechtstaan.)

Ziet! Ziet!
Daar is hij - dáar!
Het daagt in den Oosten...
Hij komt, hij komt -
stralend in stroomende glansen
van rozeroode glorie...
Hij komt! hij komt!
en onder zijn adem,
zijner oogen aanblik,
wast weliger
- badend in
't gelouterd licht -
de boom des levens.

(De zon is geheel boven den horizont.)

Dieper delft
de levensboom
zijn geweldige wortelen door;-
breeder breidt hij
dan ooit voordien
zijn takken wijd - uit -
over de wereld;
steviger staat zijn stam,

en heerlijker, hooger,
heft hij zijn hoofd naar boven.
Der Nornen boom
is hij niet langer, neen, -
hij is de boom van Balder:
en in zijn looveren
varen de golven
eens heiligen zangs:
de gevederde geesten der lucht
zingen het hooge lied
van leven en vreugd
in vrede en liefde...

Want - zijn wortelen
drenkte het bloed der onschuld;

(Doorschijnende nevelen drijven vóór de zon en omringen haar derwijze dat, tot zachte wolken verdicht, zij rechts en links en boven en onder, heur stralen doorlaten, zoodanig dat een groot LICHTKRUIS *in de lucht zich vertoont.)*

GODEN EN GODINNEN.
Ach!

BRAGI.
ze dronken het op,
ten blijvenden zoen der zonde.
Verzoening is zege -

GODEN EN GODINNEN.
Zege!

BRAGI

(stijgt).

Zege
van 't levenslicht
op 't doodesdonker.

(Lichtregen zijgt op het tooneel. Bragi stijgt nog op, en staat

thans op de spitse der rots. Zijne stem klinkt meer en meer als van uit de verte.)

Nieuw is de wereld,
Waalhal nieuw:
ze heffen omhoog hunne oogen -
en òp stijgt in de wolken
en wandelt in zege
de hen zeegnende Sterke van boven.

Ik steek hem beî
mijne armen uit, in aanbidding...
Hij komt - hij komt,
de Sterke van boven!
En aller oogen
zullen hem zien
die was, die is,
die wezen zal -
van eeuwigheid
tot eeuwigheid, -
in 't eindeloos licht der liefde!
.....

(De gestalte van Bragi is langzamerhand, in nevelen half omhuld, tot een schaduwbeeld verzwakt. - Het licht, dun en rozig, overstroomt het tooneel, alles in een doorzichtigen, trillenden sluier omfloersend.)

De gordijn schuift zeer langzaam toe.

Oostende, 1906.
DR. EUGEEN VAN OYE.

Onderaardsche gevangenissen en burgverliezen. (*Slot*)

De Putten van de Armenkamer.

De Armenkamer werd te Gent ingesteld ten jare 1534 ten gevolge van de algemeene ordonnantie van Keizer Karel, 7 October 1531[1].

De ‘ordonnantie ghemaect up den dienst van den vier cnapen van den aerme, anghenomen den 9en in Maerte 1543’ bepaalt dat, ‘indien de vremde passanten..., van den cnapen gheadverteert... zijnde, niet en laeten ofte af en houden van mendicerene, zoe zullen zij, knapen, ghehauden wesen de zelve passanten te vanghen ende leverene in vanghenesse daertoe gheordonneert[2].’ Een voorbod, denzelfden dag door de schepenen uitgevaardigd, verbiedt het bedelen ‘up peijne ghepugniert te zijne bij den *Put*, gheesselinghe, privatie van aelmoessenen ofte andersins, ter discretie van scepenen ofte besurghers[3].’

De Armenkamer had haar zetel tot in 1901 in een afhankelijkheid van het Stadhuis, vormende den hoek van de Stadhuissteeg en de Poeliersmarkt. De onderaardsche gevangenis van deze instelling ligt onder de oude *Ledenkamer*, tot vóór het Fransch bewind de vergaderzaal van het dagelijksch bestuur der Staten van Vlaanderen, en thans *Commissiënzaal*. Heden heeft men er alleen toegang langs een binnenplaats van het Stadhuis[4]. Hoewel den naam van *Put* dragende, bestaat die gevangenis uit twee kelders, even onder het peil van

(1) De Potter. *Gent*, II, 32 en 513.
(2) Stadsarchief te Gent. *Register BB*, f° 312 v°.
(3) *Idem*, 312.
(4) Vroeger kon men ze zoowel van liet Stadhuis als van de Armenkamer bereiken. (*Rekening van de stad Gent* 1610-1611, f° 21 v°.

genoemde binnenplaats liggende. Rechthoekig op deze, daalt men eerst 6 treden af, draait dan rechts om, weer een trap af: 10 treden omlaag is een deur links, die toegang geeft tot een ruimte met spitsbogig gewelf, lengte 5 m., breedte 2,90 m., hoogte 3,70 m. Daar rechtover is een deur rechts, waarlangs men in een tweede ruimte komt gedekt met een tongewelf, lengte 5,30 m., breedte 3,40 m., hoogte 3,75 m. In een hoek van elke gevangenis is een gemetselde bak van 0,60 × 0,55 m. met een opening te midden: dit is het gemak(1). Al het metselwerk is van Doorniksche, zeer onregelmatige schorren: de twee gevangenissen kunnen wel tot de XIIIe eeuw behooren. In den zuidelijken muur langs de zijde van de gang is in elke gevangenis een opening in vorm van schietgat; de opening in den kelder rechts meet 0,55 m. × 0,30 m. en is versperd met 4 dikke ijzeren staven; de andere opening meet 0,70 m. × 0,50 m. en heeft meer, doch dunner staven. Die openingen zijn thans toegemetseld: lucht kon zeker in de *Putten* komen, doch licht niet.

Doordien men niet door een gat in het gewelf, maar door een deur(2) in een der zijdemuren toegang had, was de mogelijkheid van een ontvluchting niet uitgesloten(3). Gewoonlijk noemde men die onderaardsche gevangenis den *Put*(4), den *Put van den Arme,* den *Armenput*(5), den *Donkeren Put*(6), la *Prison des Pauvres*(7), le *Puits des Pauvres*(8), maar men vindt ook den juisteren naam *Kelder van de Armenkamer*(9), *Armenkelder*(10), *Kelder onder het Stadhuis*(11), *Stadskelder*(12).

(1) 1713 ‘Ontfaen... voor het ruijmen van twee vauten (gemakputten) in den *Donkeren Put* van d'Arme Camer’. (Reeks 533, n^{r} 3, *Armenkamer*).

(2) ‘An Frans Roelant over het ternen van... de deure van den *Donckeren Put* in de Aerme Caemer... (*Rekening van den Ontvanger der Werken 10 Mei-10 Augustus* 1693, f° 3 v°).

(3) In 1563 ontvluchtte inderdaad een gevangene (Stadsarchief te Gent. *Bouck van crime*, 1563-1565, blz. 68).

(4) 16de *bouck van den crime*, f° 57 v°.

(5) 16de *bouck van den crime*, f° 20 v°.

(6) 15de *bouck van crime*, f° 1.

(7) 18de *registre criminel*, f° 83, 20ste *idem*, f° 151.

(8) 29ste *bouc van crime*, f° 19.

(9) 17de *bouc van crime*, f° 44.

(10) 34ste *bouc van crime*, f° 174.

(11) 136ste *register van het crim*, f° 118 v°; 137^{e} *idem*, f° 200.

(12) 153^{e} *register criminel*, f° 69 v°.

De Putten of Kelders van de Armenkamer als voorloopige gevangenis.

De vier ‘officiers van de Aerme Caemer’ - we zagen het reeds - werden betaald ‘ter causen van haerlieder... debvoiren int vanghen en recommanderen van diveersche bedelaers in den *Donckeren Put*[(1)]. Alle bedelaars werden, vooraleer door de schepenen veroordeeld of uit de stad gezet te worden, in één van de donkere kelders gestoken. Soms zaten daar verschillende personen te zamen[(2)], ook kinders[(3)], meisjes[(4)], vrouwen[(5)]. Eén van de kelders diende naar allen schijn voor vrouwen, de andere voor mannen. Uit de ons bekende gevallen blijkt, dat de bedelaars één, twee, hoogstens drie dagen in den kelder zaten, vóór de Schepenen ze veroordeelden, bijna altijd tot uitdrijving.

Niet alleen de Armenkamer, ook de Schepenen van de stad maakten van de *Donkere Kelders* gebruik als voorloopige gevangenis, vooral in de XVIIIe eeuw[(6)]. Soms daalden de Schepenen er in, om over te gaan tot het verhoor van een gevangene[(7)].

De Putten of Kelders van de Armenkamer als strafplaats.

Enkele malen werd de onderaardsche gevangenis van de Armenkamer gebruikt om er veroordeelden te straffen te water en te brood.

Ziehier de ons bekende gevallen:

1559	kleine diefte	6 dagen opgesloten	*Andere straffen*: vergiffenis vragen; in één jaar in geene taverne gaan	3de *Criminelen bouck*, f° 148 v°.
1562	zijn vader mishandeld	5	vergiffenis vragen	4e, f° 129.

(1) Zie o.a. de *Rekening van de stad* 1638-1639, f° 188 v°.

(2) *Criminelen bouck* 1561-1563, f° 58; 15de *idem*, f° 1 (1600); 22e *idem*, f° 37 (1609); 24e *idem*, f° 118 v° (1613).

(3) 20^{e} *bouc van crime*, f° 79 (1606); 29^{e} *idem*, f° 16 (1618); 37^{e} *idem*, f° 14 en 38e f° 1 (1625); 91^{e} *idem*, f° 151 (1681).

(4) 16^{e} *bouck van den crime*, f° 57 v° (1602).

(5) 20^{e} *bouc van crime*, f° 59 v° (1606); 21^{e} *idem*, f° 87 v° (1608); 23^{e} *idem*, f° 45 (1611).

(6) 141^{e} *register van het crim*, f° 3 (1718); 145^{e} *idem*, f° 15 (1719); 147^{e} *idem*, f° 1 (1719); 149^{e} *idem*, f° 154 (1731).

(7) 136e *register van het crim*, f° 118 v° (1716); 137^{e} *idem*, f° 200 (1717).

1589	zijn mooder mishandeld	8	geeseling vóór en na de gevangenzetting	12e *Criminelen bouck*, fo 16 vo.
1595	jooge straatschender, 15 jaar oud	3	geeseling	l4e *Idem*, fo 87 vo.
1603	jonge dief, 14 jaar oud	1	geeseling	17de *Idem*, fo 44.
1621	opntand tegen de politie	8	uit de stad gezet	32e *Idem*, fo 43 vo.
1624	drie vagebonden	8	uit de stad gezet	35e *Idem*, fo 9 vo.
1624	bedelaar	3	uit de stad gezet	‘*Idem*, fo 28.
1625	zijn boete niet kunnen betalen	3		36e *Idem*, fo 58.
1625	kleine diefte	3		‘*Idem*, fo 65 vo.
1626	luiheid	10		37e *Idem*, fo 76 vo.
1718		1	berisping	141e *Idem*, fo 26.
1718	dief, 13 jaar oud	7	berisping	142e *Idem*, fo 115.
1718	dief, 18 jaar oud	3		143e *Idem*, fo 145.
1755	zijn boete niet kunnen betalen	3		153e *Idem*, fo 69 vo.

De Donkere Put van het Geestelijk Hof.

Het bisdom van Gent was de opvolger van de abdij van Sint-Baafs, in 1540 op aanvraag van Keizer Karel door den paus afgeschaft om op het grondgebied van Sint-Baafsstede het Spanjaardskasteel te bouwen, bestemd om de oproerige Gentenaars in bedwang te houden. Wat van het grondgebied der kleine voorstad was overgebleven kwam bij de oprichting van het bisdom onder het bestuur van het Geestelijk Hof, dat zijn zetel had tusschen de huidige Gouvernementstraat en het Frans-Laurentplein. Voor het burgerlijk gerecht was aldaar een gevangenis gebouwd, die ook werd benuttigd door het Geestelijk Hof op het einde der XVIe eeuw en later,

toen aldaar godsdienstzaken, echtscheidingen en dergelijke meer werden berecht. Daar was, evenals in alle andere gevangenissen, een *Donkere Put*. Deze wordt

zeker door Van Vaernewijck bedoeld, als hij in 1566 spreekt van ‘den kaercker van Sente Baefs,’ die niet schoon is, maar ‘romatijck en doncker als een helle[1].’ Vermeld wordt hij uitdrukkelijk in een stuk van 25 Februari 1630: ‘Pierre de Wevere aurait esté mis et bouté en ung obscur et puant *cul de fosse* (sous la prison de la Cour spirituelle de Gand)[2].’

De Donkere Put van Sint-Pietersabdij.

De abt van Sint-Pieters, leenheer van den graaf van Vlaanderen, had in zijn gebied, Sint-Pietersdorp nevens Gent, een schepenbank, die evenals te Gent en te Sint-Baafs, lage, middelbare en hoogere justicie had, en dus ook een onderaardsche gevangenis. Van Vaernewijck spreekt, op de hierboven aangeduide plaats, van den kerker te Sint-Pieters, en bedoelt daarmede zeker den *Put*, den *Donkeren Put*, die uitdrukkelijk wordt vermeld in de volgende stukken. Hierbij dient opgemerkt te worden, dat bijna alle crimineele registers van Sint-Pieters verloren zijn.

1535	diefte van lood in het klooster	? dagen in den *Put*	*Andere straffen*: vergiffenis vragen	's-Rijksarchief te Gent, *Sint-Pieters, n^{r} 519*, *n^{r} 6*, f° 1.
1537	straatschenderij	3	Idem	*Idem, ibidem*, f° 2.
1542	straatschenderij; vloeken, iemand gekwetst	3	Idem, 60 pond parisis boete	*Idem, ibidem*, f° 3 v°; n^{r} 525, f° 201 v°; n^{r} 522, f° 77 v°; n^{r} 1827. *Rekening*, 1541-1542.
1542	boete niet kunnen betalen	?		*Sint-Pieters, n^{r} 1827, Rekening*, 1541-1542, f° 4 v°.
1544	zijn broeder op straat beroofd	3	met een toorts in zijn lijnwaad blootshoofds in de processie, 24 pond parisis boete	*Idem, ibidem, Rekening* 1544, f° 5 v°.

(1) *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden en voornamelijk in Ghendt*, I, 181.

(2) 's-Rijksarchief te Gent. Raad van Vlaanderen, *Briefwisseling* n^{r} 142.

1550	gewelddaden	3	*Sin-Pieters, n*^{r} *519, n*^{r}, f° 5.

1552	gewelddaden	3	vergiffenis vragen	*Idem, ibidem*, f° 6.
1553	gewelddaden	3		*Sint-Pieters, n*r *1831, Rekening*, 1553, f° 5 v°
1558	overspel	3	10 pond parisis boete	*Sint-Pieters, n*r *1832. Rekening*, 1558, f° 4.
1562	dronkenschap, gespeeld met teerlingen lijf om lijf	8	vergiffenis vragen; in zijn lijnwaad rond het dorp gaan	*Sint-Pieters, n*r *519, n*r 6, f° 6 v°.
1568	overspel	3	vergiffenis vragen	*Idem, ibidem* f° 8 v°.
1569	slecht leven	3	Idem	*Idem, ibidem*, f° 9.
1732	overspel	21	Idem	*Sint-Pieters, n*r *613*. Reg. 40, f° 19.

De donkere gevangenissen van het Tuchthuis en van het Jongens-Weezengesticht.

Het tuchthuis werd te Gent ingericht in 1702. Daar schijnt geen put geweest te zijn, maar een *Penitentie-Camere*, waar men opgesloten werd ‘etende ende drinckende alleenelijck water ende broodt,’ zooals blijkt uit artikels 5, 7, 8, 9, 10, 11, 16 van het ‘Reglement ende ordonnantie politicque[(1)].’

In een ander gedeelte van Geeraard-Duivelssteen, nevens het Tuchthuis, was het Jongens-Weezenhuis gevestigd. Uit een verslag van 1829 over den toestand van de aldaar opgevoede (?) kinderen, treffen we het volgende aan onder de beschrijving van de strafplaatsen:

‘Un autre cachot voûté et humide, connu sous le nom de *Ysere muyte,* destiné, à ce que l'on nous disait, à la punition de fautes graves, est établi dans l'intérieur de la brasserie: le pavé de dalles de Tournay est jonché d'un peu de paille qui couvre à peine la pierre.

C'est un véritable *cul de basse fosse*, où le jour et l'air ne peuvent percer. Une petite fenêtre, qui éclairait un peu cet antre, a été murée. Les latrines du cachot exhalent des miasmes fétides.

(1) Stadsarchief te Gent. *Register* ZZ, f° 125.

Les élèves qu'on y enferme sont effrayés et assaillis pendant la nuit par les rats, qui s'y glissent à travers une étroite porte grillée qui communique avec la brasserie[1].'

De kerkers van het Recolettenklooster te Gent.

Dat er in de gevangenissen voor geestelijken ook kerkers of donkere plaatsen waren hebben we hooger gezien; dat er ook putten waren is niet te betwijfelen: volgens de begrippen van de middeleeuwen maakten die deel uit van alle gevangenissen. Marcus van Vaernewijck spreekt van de kerkers van het Recollettenklooster, maar zijn beschrijving is ongelukkiglijk niet duidelijk genoeg om te begrijpen of het hier wel degelijk putten met verdiepingen geldt, zooals wij er elders zullen ontmoeten:

'Maer dit wilde wederom waerachtig zijn, als dat haer kaerkers zeer eenlic ende stranghe waren, zeer dicke van mueren an dwater vander Leije, de mueren binnen beleijt met eecken plancken, ende daer wasser diversche deen boven dander, daer men met zeer nauwe ghancskins ende steijle leerkins toeghijnck ofte upclam; daer waren cleen tritsen oft coetskins in ghemaect, ende de beddekins waren met vloeken gevult ende met ander stoffe niet zoo ghoet, tschenen rechts hondecoten te zijne; maer wie en weet niet, dat men de kaerckers niet schoone en maect, alst blijct an den put int Sausselet, in de vanghenesse van Sente Pieters ende van Sente Baefs ende eldere ghenouch, die som romatijck ende doncker als een helle zijn[2].'

Donkere Putten in de Nederlanden.

We gaan nu in korte woorden één en ander mededeelen nopens *Donkere Putten* in de Nederlanden.

(1) Gedrukt door Ch. Verstraete in: *Des établissements charitables considérés au point de vue de l'amélioration et de léducation de la classe ouvrière*, blz. 260-266.

(2) Van Vaernewijck. *Van die beroerlicke tijden*, blz. 80-81.

In een stuk van 1310 is er spraak van den *Diefput* van het kasteel van Beveren: ‘Item que aveques ce il (de dienaars van Jan van Beveren) mistrent 1 des enfans à la dite dame (de hertogin van Lotharingen) et 1 sien chevalier et 2 de ses cousins en la *Fosse as larrous* (du château de Beveren), les fers ès piez, et les tindrent en la dite *Fosse* en l'estat dessus dit tout continuellement par l'espace de 8 jours et plus[1].’

In 1436 werd de baljuw van Maldegem tot verschillende straffen veroordeeld, om Hannekin de Macy te hebben gelegd ‘in eenen diepen *Put* ende in den stoc ghesloten met beede de beenen,’ hem gepijnigd te hebben en dergelijke meer[2].

Men kent de *Diefputten* van het Steen te Antwerpen. Ze hebben veel gelijkenis met onze *Putten* van de Armenkamer. Génard vertelt er het volgende van[3]:

‘Les caves (du *Steen* d'Anvers) sont divisées en plusieurs compartiments; l'un a porté le nom de chambre de la torture (tortuerkelder), trois autres s'appelaient puits aux voleurs (diefputten). On prétend qu'un tuyau de fer, qui traverse un des murs du premier de ces locaux, servait de cornet acoustique aux prisonniers qui désiraient se confesser, mais il est probable que le tuyau y fut placé pour espionner les personnes qui avaient été mises à la torture.

A côté de la torture se trouve la cave aux exécutions par asphyxie (smachtkelder); bon nombre de condamnés y furent noyés dans des tonneaux remplis d'eau.’

Of dit laatste te bewijzen is, weten wij niet; maar wij kunnen verzekeren, dat zoo iets te Gent nooit heeft plaats gehad. Volgens de *Rechten ende Costumen van Antwerpen*[4] schijnt men van de *Putten* van het Steen veel minder gebruik gemaakt te hebben dan te Gent van de verschillende *Putten*:

‘X. Item de Heer oft Officier en mach eenen Poorter oft Ingesetenen ghevangen wesende / inde dieff-putten oft op den steen beneden niet setten / doen / oft laten setten: maer moeten den sel-

(1) 's-Rijksarchief te Gent. *Inventaire De St-Genois*, n^{r} 1224.

(2) 's-Rijksarchief te Gent. *Raad van Vlaanderen. Register 1425-1437 en 1421-1422*, f° 16.

(3) *Anvers à travers les âges*, II, 299.

(4) Ceulen, 1597, blz. 28-29.

ven ghevanghen laten sitten / op de Poorters-camere... Ten waere dat de selve Poorter oft ingheseten om eenich enorm delict gevangen waere / oft op-loop / rumoer / fortse / of rebellie op den steen / oft binnen de ghevanckenisse aenden Steen-weerder / buyten oft binnen sluyter / oft aen yemanden anders / van 't huys-ghesin of familie vanden Steen / oft aen ander ghevangene dede / oft andere merckelijcke ende onbehoorlicke insolentien bedreve / In welcken ghevalle d'Officier den ghevangen wel soude moghen beneden doen setten / Altijts nochtans by advyse van Borgemeester ende Schepenen die hen daer op eerst moeten informeren / ende dat alleen / naer dat de voorseyde Wethouderen daer toe consent ende believen ghedraghen hebben / maer niet eer / ende dat oock niet langer / dan den selven Wethouderen naer gelegentheyt der saecken/ goet dunckt.'

In het Jongens-Weezenhuis te Antwerpen, het *Knechtjeshuis*, ten jare 1558 gesticht, was ook een *Put*, waar de politie de jonge bedelaars, op straat ontmoet, voor 8 dagen te water en te brood stak, vooraleer ze uit de stad te zetten[(1)].

In middelnederlandsche romans en andere geschriften is er ook spraak van onderaardsche gevangenissen:

'In den donckeren afgront des kerkers daer ie in ligge[(2)].' -

'Si leidene onder den tor daernaer,
Ende wijsden hem een hol daer,
Daer die vrouwe in lach gevaen[(3)].'

'Si leeden mi.. in eenen pit, die was so diep,
Dat ick er node binnen stiep[(4)].'

In 1903 werd, zoo schijnt, een *Put* gevonden bij de opgravingen in de bouwvallen van het oud kasteel van Logne in de provincie Luik: 'Une oubliette profonde taillée dans le roc a été mis au jour et déblayée[(5)].'

Te Vlissingen in de Westpoort is een *Put* met een opening in

(1) Mertens en Torfs. *Geschiedenis van Antwerpen*, IV, 247 en 600.
(2) *Mnl. Bibl.*, 44, blz. 56.
(3) *Lancelot*, uitgave Dr. Joncbloet, II, 4557.
(4) Oud-Vlaamsche liederen en gedichten, 244.
(5) *Bulletin des Commissions royales d'Art et d'Archéologie*, 42e année, p. 222.

het gewelf, maar waarin men tevens kan neerdalen langs een trap. In Arnhem was onder de Sabelspoort een gevangenis, bekend onder den naam van Slagenhol[1]. Groningen had onder het stadhuis het Schomakersgat[2]. Te Nijmegen in het Valkhof en te Leiden in den Burg schijnen diepe ronde *Putten* bestaan te hebben, waarin men door middel van een ladder moest afdalen[3].

De Putten in Frankrijk.

'Je ne sais, frère André, quelle est en France la chose la plus pressée à faire. Suivant moi, c'est de démolir ou plutôt de combler nos 80 ou 100 mille prisons seigneuriales, creusées comme des

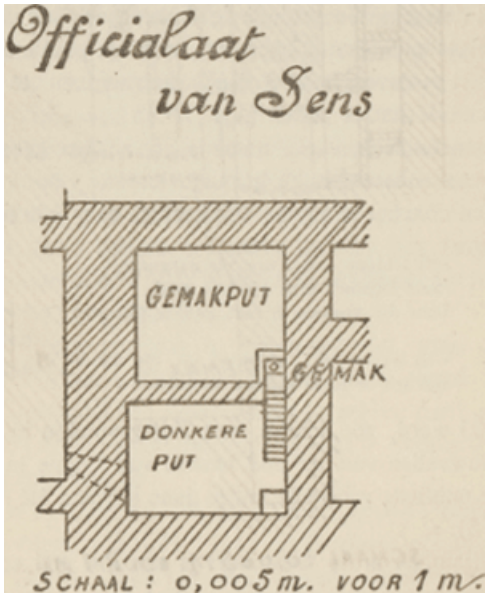

FIG. 5

(1) Van Hasselt. *Arnhemsche Oudheden*, III, 36.
(2) Feith. *Groningsche Volksalmanak*, 1896, 102.
(3) Nijhoff's bijdragen N.R., II, 64. - Deze nota over Noord-Nederland is een verkorting van een mededeeling van Mr W. Bezemer in den *Amsterdammer. Weekblad voor Nederland*, 1 Augustus 1897, blz. 8, kol. 3.

puits, au-dessous de la région du jour et de l'air.' Monteil, die dit aanhaalt, voegt er in nota bij: 'Jusqu'à Charles IX les prisons seigneuriales n'étaient guère que des souterrains. L'ordonnance d'Orléans, rendue en 1560, art. 55, défend que "les prisons des hauts justiciers soient faites plus bas que les rez-de-chaussée[1]."'

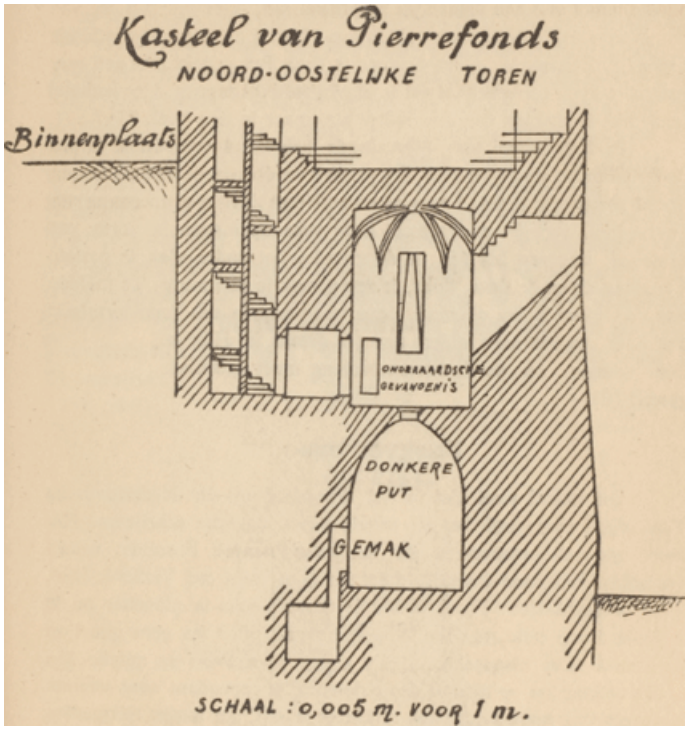

FIG. 6

Van die talrijke *Putten* heeft Viollet-le-Duc er ons eenige getee-

(1) Monteil. *Eistoire des Français*. 1843, II, 56.

kend en beschreven. Wij verkorten hier wat hij over een drietal vermeldt.

In het Officialaat te Sens, zooveel als het Geestelijk Hof te Gent, is een *Put* die veel gelijkenis heeft met den *Donkeren Put* van 1180 in 's-Gravensteen. Fig. 5 geeft er den plattegrond van. Daar de bodem van den nevensliggenden gemakput niet lager ligt dan die van de gevangenis, is het gemak zelf in een 11 treden hooger liggende nis geplaatst. Evenals in 's-Gravensteen is deze *Put* gedekt met een tongewelf, waarin een vierkant gat is uitgespaard tot ingang. Het luchtgat komt niet te midden van den zijdemuur, maar in den hoek(1).

In het kasteel van Pierrefonds hebben 4 van de 8 torens onderaardsche gevangenissen. Fig. 6 geeft de doorsnede van die in den noord-oostelijken toren. Langs een wenteltrap daalt men in een eerste gevangenis, verlicht en verlucht door twee openingen in vorm van schietgat, waarvan het één in doorsnede, het ander vlak is gezien. Tusschen dit en de deur, links, is een gemak in den muur. Te midden van den vloer is een opening, langs waar men in een kogelvormigen *Put* daalt, waarin niets anders dan een gemak is. Hier komt dus geen licht binnen, en de luchtverversching moet geschieden langs het gewelf(2).

Burgverliezen.

Dit woord staat niet in het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, doch men vindt het bij enkele hedendaagsche schrijvers. Het moet zooveel beteekenen als het even nieuwe Fransche woord *oubliettes*. Wat men daardoor moet verstaan, leert ons Viollet-le-Duc.

'*Oubliettes*: Fosse profonde creusée sous le plancher ou la voûte d'une salle, et dans laquelle on précipitait les gens que l'on tenait à faire disparaître. Il n'y a pas de château du moyen âge dans lequel on ne montre des oubliettes, et cependant nous devons avouer que nous avons très rarement trouvé des fosses auxquelles on puisse donner ce nom; généralement ce que l'on considère comme des oubliettes, sont des fosses d'aisances dont il est bien

(1) Viollet-le-Duc. *Dictionnaire raisonné de l'architecture française du XIe au XVIe siècle*. Paris. 1864, VII. 478-480.

(2) Viollet-le Duc. Gemeld werk, VII, 481-483.

aisé de reconnaître l'emploi, pour peu que l'on soit familier avec l'art de la construction. Nous avons vu dans beaucoup de châteaux, d'abbayes et d'officialités, des cachots, des *vade in pace;* mais nous ne connaissons que trois oubliettes considérées comme telles avec quelque raison. Les unes se trouvaient au château Chinon, les secondes à la Bastille et les troisièmes dans celui de Pierrefonds. Il faut constater aussi que les romans et les chroniques du moyen âge parlent souvent de *chartres*, de cachots; mais d'oubliettes, il n'en est pas question. Nous ne serions pas éloigné de croire que les oubliettes du château Chinon sont des latrines, ce qui réduirait les exemples cités à deux... Nous sommes d'autant plus disposé à considérer les oubliettes du château Chinon comme une fosse de latrines, que l'espèce de puits à plan carré qui les compose est percé à peu près à mi-hauteur d'une porte qui semble être la voie d'extraction des matières, à moins d'admettre que cette porte n'ait été pratiquée pour voir si le condamné était bien mort. Quant aux oubliettes de la Bastille, elles pourraient passer pour une glacière. En voici la coupe (fig. 7). Elles consistaient en une salie voûtée à

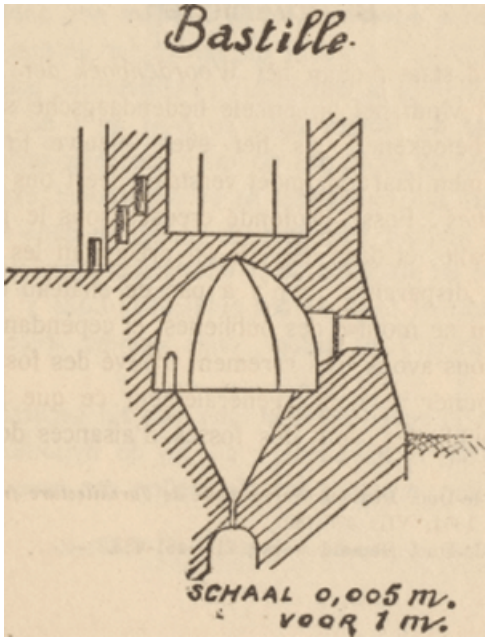

FIG. 7

six pans, située dans le soubassement d'une des tours, à laquelle on n'arrivait que par une petite porte communiquant à l'escalier à vis; tout autour de cette salle était un trottoir d'un mètre de large, et au milieu un cône renversé terminé par un petit orifice destiné à entraîner les eaux. Il est certain qu'un malheureux descendu dans le fond de eet entonnoir ne pouvait s'asseoir, ni se coucher, ni se tenir debout. Il faudrait admettre que le petit canal était une vidange, et que les gens qu'on descendait dans ce cul de basse-fosse étaient placés là pour leur donner le loisir de faire des réflexions. C'était une sorte de question prolongée. Mais ce cône peut bien être une glacière, et ce ne serait pas le seul exemple d'un magasin de glace existant dans un château. Nos ancêtres aimaient à boire frais, le petit canal inférieur est alors bien expliqué.

Quant aux oubliettes du château de Pierrefonds, on ne peut douter de leur destination; en voici la coupe (fig. 8). Elles consistent en un puits creusé au milieu d'une salie qui était certainement un cachot, puisqu'il contient un siège d'aisances. On ne peut même descendre dans ce cachot que par un orifice A percé au centre de sa voûte. On descendait du rez-de-chaussée à la salie C, qui devait servir également de prison, par un escalier à vis. A cette salle C est joint un cabinet d'aisances; elle ne recevait de jour que par une très-petite ouverture D. *Si l'orifice des oubliettes restait béant dans le cachot, s'il n'était pas fermé par un tampon*, on conçoit quelle devait être la situation du malheureux prisonnier craignant sans cesse de tomber dans ce trou qu'il ne pouvait voir, puisque le cachot ne reçoit pas de jour. Les deux orifices, celui de la voûte et celui des oubliettes, se correspondent exactement, de la trappe A on pouvait faire tomber quelqu'un dans le puits sans prendre la peine au préalable de le descendre dans le cachot. Nous sommes descendu au fond de ces oubliettes; nous y avons trouvé le rouet qui à servi è les fonder, mais aucune trace d'être humain[1].'

Wij hebben in bovenstaanden tekst een zin gecursiveerd. Want Viollet's redeneering is onvolledig: als hij de hypothesis stelt van twee geopende vallen, moet hij ook die stellen van twee gesloten val-

(1) Viollet-le-Duc. *Dictionnaire d'architecture*. V, 451-454.

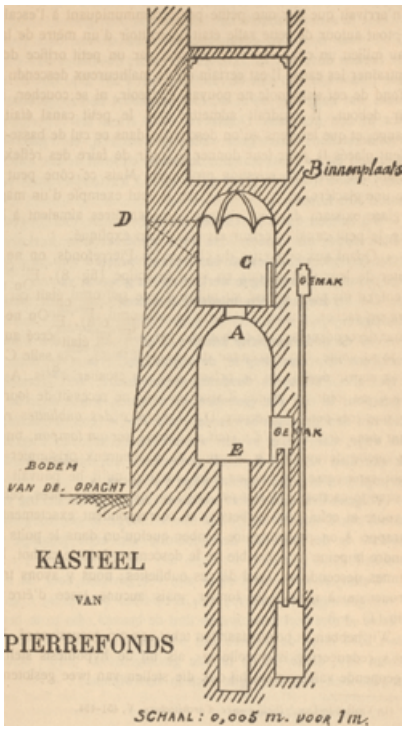

Binnenplaats
D
C
A
E
BODEM
VAN DE GRACHT
KASTEEL
VAN
PIERREFONDS
SCHAAL: 0,005 m. VOOR 1m.

FIG. 8

len. Het is buiten twijfel, dat men met deze dichter bij de waarheid staat. Hoe kan men immers het bestaan van een gemak uitleggen in een *Put*, waar men den gevangene wil doen sterven door hem den nek te breken door een val, zooveel te meer, dat het gemak een veel veiliger plaats zou zijn dan de rand van den *Put*? Zijn dus de vallen gesloten, wat nagenoeg zeker is, dan verandert het zoogezeide *burgverlies* in een gewonen *Donkeren Put*. Niets laat overigens toe te veronderstellen, dat er geen vallen geweest zijn, en Viollet-le-Duc voegt er zelf bij:'Nous sommes descendu au fond de ces oubliettes; nous y avons trouvé le rouet qui a servi à les fonder, mais aucune trace d'être humain.'

Wij hebben dus alle redenen om te besluiten, dat die gedeelten van Pierrefonds niet anders dan twee onderaardsche kerkers zijn, waarvan de onderste, de *cul-de-basse-fosse*, bestemd was om als voorloopige gevangenis krachtig te werken op het geweten van een beschuldigde, die hardnekkig een misdaad loochende, waarvan men hem beschuldigde.

Van de onderaardsche kerkers, *Putten* of *Donkere Putten*, is er overigens maar een stap tot de legendarische burgverliezen. Konden niet alle *Putten* als dusdanig dienst doen? Veronderstelt, dat een persoon, in een *Put* gestoken, er vergeten wordt door de nalatigheid van den gevangenbewaarder: die *Put* is een *oubliette*. Het is zóó waar, dat Viollet in den westelijken kerker van Pierrefonds, gelijk aan dien van fig. 6, heeft gevonden 'un squelette de femme accroupi dans la niche formant siège d'aisances.'

Volgens Frans de Potter werd 'bij de laatste herstelling van het kasteel van Ooidonck te Bachte-Maria-Laarne in een zoogenaamde *oubliette* in de fondatiën het geraamte van eene jeugdige vrouw ontdekt[1].'

Welnu, zoo iets moet meer zijn voorgevallen door de nalatigheid van gevangenbewaarders, die, zooals het bekend is, nogal dikwijls zelve al niet veel beter waren dan de boeven, die ze te bewaken hadden. Zóó moet de legende zijn ontstaan: het volk zal zich gaan inbeelden zijn, dat er in de meeste gevangenissen putten bestonden om er personen voor eeuwig te doen in verdwijnen.

(1) *Bachte-Maria-Laarne*, 29.

Overigens, om de waarheid te vernemen, moet men historische bewijzen voorbrengen. In de eerste plaats: kan het bewezen worden, dat personen werden ter dood gebracht in het geheim, zonder onderzoek en zonder vonnis? Zeker, en niet alleen gewone vertegenwoordigers van de vorsten, maar dezen zelf hebben zich daaraan schuldig gemaakt. Dat men daarvan nog bewijzen vindt in een of ander archief is een buitengewoon feit, want de schuldigen zullen zooveel mogelijk alle geschriften in zulk geval hebben vermeden of ten minste voor hun vernietiging gezorgd hebben.

In 1414 ‘beval’ hertog Jan zonder Vrees aan den kastelein van zijn kasteel te Beveren ‘de faire mettre secrètement à exécution Symonnet Coqueriel, canonnier, tèle que de sa personne ne soit jamais aucunes nouvelles[1].’ Zoo ooit, dan was het nu een geval om het burgverlies van het kasteel van Beveren zijn rol te doen spelen - als er een was ten minste. Welnu, een ander stuk leert ons, dat men betaald heeft ‘vingt solz de groz monnoie de Flandres pour le salaire de l'exécuteur, fraiz et missions servant à l'exécution de la personne du dit Symonnet[2].’ Het blijkt dus, dat men den soldaat onthoofd heeft, want om hem in een burgverlies te sluiten, waar hij zelf wel neervallen of verhongeren zou, was er geen beul noodig.

We kennen nog een feit, dat gedeeltelijk 's-Gravensteen voor tooneel had, waar men gemakkelijk een persoon langs de opening in den *Donkeren Put* werpen kon, of hem er in neerdalen om hem te laten verhongeren. Het stuk, dat ons met de zaak bekend maakt, dagteekent van 1306, tijdstip waarop een onderzoek werd gedaan nopens de misbruiken van de baljuws en van hun bedienden[3]. De oorkonde is een geschreven beschuldiging, gericht aan de onderzoeksrechters tegen Jan de Lange, onderbaljuw van Gent:

‘Lieven heren, ic, Kerstiaen die Sausemakere, clage onsen here den grave ende hu, heren, hover Janne den Langen[4], die honder baelihu was te Ghent, dat hi met sinen knape quam Donresdages voer Sente Barnebas dach, dien men heet apostele, te vesper-

(1) 's-Rijksarchief te Gent.
(2) Idem.
(3) Zie de *Uitleggingen tot de Gentsche Stads- en Baljuwsrekeningen 1280-1315*, nagelaten werk van J. Vuylsteke, blz. 106 en vooral 114, regel 20.
(4) Later werd hier bijgevoegd: “ende Gillise den Mester.”

tide dages in een huus, dat staet voer Heinrix Jongen porte. In dat selve huus nam hi Pietre, minen zone, de wellec Pietre noient was bedregen in Vlaendren of te buten Vlaendren van eenegen quaden feecte[1]; ende dien Pietre si leedden sonder letten in tsGravensteen, ende ghinghene bernen[2] stappans ende jammerlicken tormentene[3]; ende nachts leedde hine huut ende meerdene[4] jammerlicke ende dalfene[5] in eene onsuvere gracht, daer hi noch in leghet; ende dit dede hi al sonder wet ende vonnesse, nochtan dat hic hem maecte kenlic, met vele goeden lieden, dat Pieter, min zone, was portre in Ghent ende poerterskint, ende dat dit aldus es waer, dat kennen vele goeder liede, beede ervachtege ende porters.'

(Bijschrift van een andere hand:) 'Omme dat hem die beken was betiende van mannes ende adant fu surballiu messire Daniel de Belleghem[6].'

Dit stuk is van buitengewoon belang voor ons onderzoek. Inderdaad, had Daneel de Lange er nu maar een oogenblik aan gedacht, dat hij zich best van Pieter de Sausemakere kon ontmaken door hem in den Put te duwen, wat ware het hem gemakkelijk geweest! Maar neen! na den ongelukkige met vuur gefolterd te hebben, leidde hij hem half dood uit 's-Gravensteen buiten de stad, om hem daar van het leven te berooven en zijn lijk te delven in een 'onzuivere gracht', alzoo de gelegenheid gevende aan den vader en zijn vrienden, die niet nagelaten hebben zich in de nabijheid van 's-Gravensteen te houden, om te zien wat er met Pieter gebeurde. Men zegge niet, dat het een gerechtelijke uitvoering was: de vader zegt, dat alles gebeurde zonder rechtsgeding, noch vonnis.

Het geval van Pieter de Sausemakere is kenschetsend. En indien het nu al eens gebeurde, dat iemand in een *Donkeren Put* moedwillig werd verongelukt of er den hongerdood stierf, dat was

(1) = feiten.
(2) = branden.
(3) = pijnigen.
(4) = vermoordde hem.
(5) = dolf hem.
(6) 's-Rijksarchief te Gent. *Inventaire analytique des chartes des comtes de Flandre*, par Graillard, p. 130, n° 870.

een uitzondering, en met afzonderlijke gevallen hebben we geen rekening te houden, als we geschiedenis schrijven.

De legende van *oubliettes* of burgverliezen is niet in de XIXe eeuw uitgevonden. Ze bestond reeds in de XVIe eeuw, want Marcus van Vaernewijck vertelt op 30 Maart 1568 zulk een verdichte geschiedenis, uitgestrooid door de Spaansche soldaten van Alva:

'Te Vilvoorde int casteel zoude een secrete duwiere ghemaect zijn onder een schoon camere, in welcke duwiere oft put ghevoucht waren bij consten veel snijdende messen oft partisanen ende pinnen metten scheerpen upwaert als een hekele, ende men zoude eenen grooten hoop edelmannen, waer onder die zonen van Batenburch zouden gheweest zijn, commende in de voornoemde camere, nieuwers af wetende, ende daer zijnde zoo zoude van onder een clijncke ghetrocken zijn ende zouden alzoo in de voornoemde instrumenten ghevallen zijn, alwaer zij deerlic duerwont ende duerspeet zouden gheworden zijn ende langhen tijt int leven in zucker pijne ghebleven hebben. Maer dit es al bevonden onwaerachtich te wesen; want twaren sommighe Spaensche soldaten te Ghendt diet upghaven, die tijrannich van herten waren ende moghelic zulcke wreetheijt gheerne ghezien hadden, als van Nabins[(1)] ende Nicocreontus[(2)] bloet in haer lijf hebbende[(3)].'

A. VAN WERVEKE.

(1) Tyran van Sparta.
(2) Koning van Salamine.
(3) *Van die beroerlicke tijden in die Nederlanden*, IV, 1-2.

Nederlandsche Letterkunde.

Over Dichters.

Dante en Beatrice van Frederik van Eeden (Amsterdam, W. Versluys) bevat eerst een cyclus van XXV sonnetten, ontstaan bij het herlezen van Dante's eerste ontmoeting met Beatrice en waarin Van Eeden meent te mogen wijzen op een overeenkomst tusschen enkele bittere levenservaringen van den grooten Florentijn en zijn eigen onaangename bevindingen der laatste jaren. Uit dezen cyclus blijkt dat de schepper van *Kleinen Johannes* en *Ellen* nog maar altijd in den overspannen gemoedstoestand verkeert, die hem de schampere uitvallen tegen het 'klein gevoelend' Hollandsche volk in de pen gaf, waarover wij vroeger (4^{e} Jg. n^{r} 6) reeds een woordje repten (Ve Reeks zijner *Studies*). Nog steeds voelt hij zich in ballingschap, al blijkt het, dat hij nu weer in Holland zelf 'gaat aan der liefste hand' en niet meer te Guernesey op een vermoedelijke rots zit. Nog steeds jammert hij over het 'onbegrijp' der Hollanders, waaronder hij lijdt:

> En daar was géén, ik zeg u, die verstond
> De taal der stroeve plooien om mijn mond.

Hoe groot en oprecht onze eerbied voor Van Eeden's altruïstisch streven ook zij, komt deze heele cyclus ons wat grootsprakerig voor en wellicht niet het minst om de familiaire kameraadschappelijkheid, waarmede Van Eeden zich naast een Dante komt stellen als 'een telg van één geslacht.'

Ook bevat deze cyclus weinig vlekkelooze sonnetten, die als onvergankelijke aanwinsten voor onzen letterschat mogen beschouwd worden. Wij laten hier een der mooiste volgen:

> Wie eens uw watervelden heeft aanschouwd,
> O zee! waarover zilvren glanzen glijen
> En zag uw eindelooze golvenrijen
> Aanstrijken van de kimme, grijs en goud,

Wie éens met uwer blauwe woestenijen
Schriklijk bestaan verzoend werd en vertrouwd,
En voelde aan uwe rotsen, grauw en oud,
D'ontroerde ziel tot ruimer bloei gedijen,

Hoe kan die anders dan in smachtend dulden
De droefheid ondergaan van enger sfeer?
Hij kent geen vrede in 't veilig landschap meer,
Schoon aarde en zon hem eiken wensch vervulden.
Hij wil de vrijheid der verlaten kusten,
Als kon hij nader daar aan gods hart rusten.

Het bundeltje bevat buiten deze sonnetten een reeks grootere en kleinere gedichten, waarin Van Eeden zich als een wijze boven de kleinzieligheid gevoelt en het hoogste heil meent gevonden te hebben in christelijke vergevingsgezindheid tegenover degenen, die hem kwaad deden, en in vrome verootmoediging voor God. Verscheidene dezer gedichten wentelen om gevoelens en gedachten, die Van Eeden in den *Kleinen Johannes* en elders reeds ontwikkelde. Ook een paar heerlijke liefdezangen komen in dit tweede gedeelte voor. Tot het beste wat Van Eeden hier geeft behooren *Een Minnezang, Alles voor U*, dat trots eenige reminiscenties aan Verlaine toch mooi van gevoel is, *Het Gebergte, Shelley's Epipsychidion, De Schat mijns Haften, Stem van Generzijds* en het zoo doorvoelde *Vrees niet*, waarin de liefde tot de vrouw met het vertrouwen op Gods liefde heerlijk samenvloeit:

Lieve gezicht, met uw angstige oogen,
Vrees niet! wat blinken uw blikken zoo bleek?
Denk onzer minne geweldig vermogen,
Waar zooveel onrust en euvel voor week -
En dàn gedenk hoeveel volmacht'ger min
Ons sluit met haar getrouwe vleugelen in.

Had je mij altijd door, avond en morgen,
Bleef je mij overal eeuwig nabij,
Dan zou je rustig zijn en niet meer zorgen -
Waarom dan ben je nu angstig om mij?
Vergeet je den veel liever minnaar dan,
Die nooit en nergens ons verlaten kan?

Van Eeden's dichtbundel werd door de Hollandsche critiek niet zeer gunstig onthaald. Vooral Carel Scharten viel hem in den *Gids* (Februari 1909) in zijn artikel *De Stand onzer hedendaagsche Dichtkunst* heel hardhandig aan. De toon van dezen criticus is over 't algemeen vrij scherp. Hoor maar wat hij over twee Vlamingen, Jan Van Nijlen en Karel van den Oever, zegt naar aanleiding van hun bundels *Verzen* en *Het drievuldig Beeld*: ‘Nijlen, dier de rij der Noord-Nederlandsche Verweytjes en Perkjes met een Kloosje completeert; Van den Oever, zeurig en groezelig zooals alleen sommige Vlamen,

onwel door een mengelmoes van verslobberde Nieuwe-Gids-vrijheden en een soort van huilerige, klamme Christusvereering, 't weten te zijn.' (Juni 1909). Er ligt wel een grond van waarheid in hetgeen Scharten over deze jonge Vlamingen zegt, doch beiden blijken kunstaandrang genoeg te bezitten om zich door den scherpen toon dezer critiek niet te laten ontmoedigen en ze in volgend werk door meer persoonlijkheid en zelfbewaking te beschamen.

Ontzaglijk meer bijval dan Van Eeden's *Beatrice* genoot die andere *Beatrijs* van P.C. Boutens (Bussum, C.A.J. van Dishoeck). In minder dan een jaar beleefde dit mooie boekje een tweeden druk, en wij hoorden o.a. van een Amsterdamsche jonge dame, die haren boekhandelaar kwam schoon spreken om toch eenige Beatrijzen tegen andere boeken te mogen uitruilen, daar ze op haren verjaardag van verschillende zijde niet minder dan vijf exemplaren van Boutens' gedicht gekregen had!

Dit boekje, een zeer vrije bewerking van de heerlijke middelnederlandsche sproke van zuster Beatrijs, bewijst eens te meer welke aanlokkende bekoring er van dit vrome verhaal uitgaat. Maeterlinck gaf er ons voor enkele jaren een mislukte tooneelbewerking van en in Maart ll. liet de Spaansche componist Chapi hetzelfde onderwerp, dat in Spanje tot den Don Juan-cyclus behoort, als opera in het *Teatro Real* opvoeren onder den titel: *Margarita la Tornera.*

Boutens' bewerking is in alle opzichten de verleidelijke stof waardig. Er ligt in zijn werk een eenvoud, een ware toon van kinderlijke vroomheid, een zangerigheid en een frischheid van beelden, die 't geheel tot een verrukking maken. Ziehier een staaltje in het fijne beeld van Beatrijs:

> Zij was de jongste der zustren al,
> En needrig was haar dienst en werk:
> Zij luidde de klok en keerde de hal
> En de stille leege kerk.
>
> En sloot en opende de poort
> Met handen teer voor dag en nacht,
> Als haar stille lach en zachte woord
> Der menschen harten placht.
>
> En kende alom in dorp en duin
> Al kinderoogen diep en klaar,
> Als in den bonten kloostextuin
> De bloemen van het jaar.

Nog deze strootjes, waarin geteekend wordt hoe de Moedermaagd hare nis verlaat om Beatrijs' kleed aan te trekken:

In eens, als viel een ster, zoo stond
De donkere hal vol van verlichte geur:
Maria's oog en wang en mond
Won gloed en kleur.

Zij zette 't kindeke van haar arm,
Zij sloeg den mantel van om haar leên;
Als een menschkind zoo bloot en arm
Stond zij op 't kille steen.

Zij wrong heur haren gebenedijd
Ouder de kap van Beatrijs,
Zij sloeg om haar leden gebenedijd
De pij van Beatrijs.

Willem Kloos schreef over Boutens' werk: ‘Hij heeft nu de middeleeuwsche historie van Beatrijs opnieuw verteld en wel op zoo'n wijze, dat ik voor mij de moderne bewerking boven de oude verkies.’ (*Nieuwe Gids*, Januari 1909).

De Hollandsche critiek was ook nagenoeg eenstemmig om P.N. van Eyck gulhartig welkom te heeten in de letterwereld met zijn eersteling, den verzenbundel *De getooide Doolhof* (Zeist, Meindert Boogaerdt). Er ligt een zekere verwantschap met Boutens en vooral met Karel Van de Woestijne in Van Eyck's werk. Subtiel teere aandoeningen worden hier in edele geluiden vertolkt. W. Kloos noemde Van Eyck's bundel ‘een zeer bijzondere, omdat een aantal bladzijden ervan wezenlijk echte poëzie is, en tot het beste behoort wat (hem) in de laatste jaren aan Hollandsche verzen onder de oogen kwam.’ *(Nieuwe Gids*, Juli 1909). Heel voorname gedichten zijn *Avondzang, De Dichter en de jonge Vrouw, Een Droom uit het Zuiden* en het teere *Verlangen*:

Dan is er nog dit vaag Verlangen,
Waarin geen ding mij zeker blijft,
Dat als een vlottend, niet te vangen
Geril der lucht rondom mij drijft.

Het doet de dingen om mij henen
Als onvoldane vragen staan,
Door 't wankel twijfellicht beschenen
Van bange lamp en bleeke maan.

't Is zelf gewis het langzaam loomen
Van stervensreeden kaarseschijn,
Of een vermoeden licht door boomen,
Die in de nanacht roerloos zijn.

Ik tast in grijze schemeringen
Naar iets dat, onbestemd en mat,
Steeds weer vervliet, zoek vreemde dingen
Al ongerust, maar weet niet wat.

Van Eyck's kunst is ook nauw verwant met die van Frans Bastiaanse, die ons een tweeden bundel *Gedichten* (Mij. voor Goede en Goedkoope Lectuur) schonk, waarin de distinctie van gevoel en de zilveren klanken, die zijn eerste werk *Natuur en Leven* zoo zeer onderscheidden, weer een vreugde zijn voor oor en hart. De poëzie, die ons hier gegeven wordt, is stemmig als een stille zomeravond en zoetluidend als de zang van zacht en ver snarenspel. Luister naar dit *Nachtliedje:*

Ik schrijf u thans
Waar de avondglans
Nog nalicht; en van verre
Klokketoon klinkt; waar langzaam aan
De koeien door den avond gaan
En opblinkt ster na sterre.

O weten zoet
Dat gij nu doet
Naar mij, als ik, verlangen...
En de oogen heft, op 't eender uur
Naar 't eender vuur, om, gloed in gloed,
Te geven en te ontvangen.

En, onbewust,
Waar alles rust,
Het huis, het dorp, in duister,
Strek ik de biddende armen uit
En kus, als kuste ik U mijn bruid,
Der heil'ge starren luister.

Enkele Hollandsche verzenbundels als Theod. Islees *Recitatieven*, E.H. du Quesne-Van Gogh's *Gedichten*, Johannes Bordewijk Jr.'s *Zieleklanken* e.a. kunnen zonder veel schade voor schrijver en lezer voorbijgestapt worden.

De *Verzen* van Volker (Amsterdam, P.N. Van Kampen en zoon) verdienen meer belangstelling. Deze gedichten, die hier in ‘tweeden, herzienen druk’ verschijnen, zijn geestig en gevoelvol, eenvoudig van taal en zangerig. Als een soort van kunstcredo schrijft de dichter:

'k Heb lief het klare, heldre woord,
Waardoor den geest geen twijfel blijft
En de gedachte ongestoord
Op 's dichters rythmen verder drijft.

Het spreke dus in raadslen niet,
Alsof het kap en masker droeg,
Tot kwelling worde nooit het lied
En - 't raadselt me in mij zelf genoeg.

De critiek heeft hem verweten, dat zijn poëzie te koel-verstandig was, te ‘cerebraal’ zooals men dat nu met een mode-woord heet.

Niet ongevat antwoordt de schrijver daarop met het volgende puntdichtje:

> Het groot verwijt, de groote vreeze
> Dat cerebraal geschrijf men geeft -
> Hoe zalig moet de dichter wezen,
> Die ganschelijk geen cerebrum heeft.

Wie de liedjes leest, die in de drie eerste afdeelingen van het bundeltje voorkomen, zal dadelijk inzien, dat Volker's poëzie heel zeker geen louter kopwerk is, maar vol, weliswaar niet heel diep, maar toch zuiver gevoel steekt. Volker lijkt een fijn, gevoelig man te zijn met stille levenswijsheid, die liever zijn leed onder een lachje verbergt dan het met geweldigen adem uit te schreeuwen. Hij stelt zich in tal zijner stukjes voor als

> ..... Pierrot de droomer,
> Die met zich zelf alleen
> De dingen van de wereld
> Ziet door zijn droomen heen.

Die Pierrot is als een broertje van den Franschen Pierrot uit *Le Baiser* van De Banville: gevoelig en geestig, soms wel eens tot in 't gekunstelde toe. Bijwijlen doen Volker's liedjes ons denken aan Heine. B. v.:

> De allerschoonste liedjes
> Die komen toch alleen
> Als alles stil en eenzaam is
> En alle vreugde heen;
>
> Ze hebben weinig woorden,
> Maar de eigen melodij
> Ruischt als de regen en de wind
> Al klagende ons voorbij.
>
> De allerschoonste liedjes
> Die gaan al schreiende om
> En snikken doen ze in de eenzaamheid
> En zeggen niet waarom.

Meer dan een drukte zijn bevreemding uit, dat de poëten der jongere geslachten zooveel onverschilligheid aan den dag legden voor de aangrijpende sociale en politieke gebeurtenissen, die onzen ‘schoonen en vreeselijken tijd’ kenmerken. De romantiek bezong in vlammende strofen den strijd der Polen, de worsteling van Hellas en wat weet ik al meer. De dichters van ons geslacht schenen noch oog noch oor te hebben voor de machtige schokken in het leven der natiën en der volkeren. Dat was de keerzijde van het hyper-individualisme, dat hier tientallen van jaren den staf zwaaide.

Scheltema's *Grondslagen eener nieuwe Poëzie* en enkele voortbrengselen onzer jongste dichters toonden ons reeds, dat in den laatsten tijd zich hiertegen een reactie liet gelden. Volker ook uit in zijn poëzie het gevoel in hem opgewekt door groote gebeurtenissen als b.v. de Transvaalsche oorlog, het Vredecongres, het Russisch oproer, e.a. En dat dergelijke stof even dichterlijk en kunstrijk kan behandeld worden als heel persoonlijke vreugden of weeën, toont Volker zegevierend aan in stukken als II van Boek drie en X van Boek vier.

Volker kan gerust de tot hiertoe betreden banen blijven voortbewandelen. Ons en heel, heel veel Nederlanders met ons zal zijn kunst steeds welkom zijn. Hij houde zich bij de waarheid die hij geestig opgeeft:

> ..... Wie eigene geboden
> Laat voor andrer blaam of lof
> Maakt wel aan de kunst het hof -
> Maar zal trouwen met de mode.

Gustaaf De Mey schonk ons een bundel *Herfstbloemen, een boek van kleine poëzie* (Gent, Ad. Herckenrath), die in alle opzichten warme belangstelling verdient. Als dichter kenden wij De Mey door een paar bundeltjes ‘lichte rijmen’, waarin een zekere gemoedelijkheid met Heiniaansch getinte scherts afwisselde, doch die door ware woordkunst niet uitblonken. Nu blijkt uit den nieuwen bundel, dat er bij De Mey een waarlijk verrassende ommekeer heeft plaats gegrepen wat de strengheid der woordkeuze, de nauwgezetheid van den teekenenden trek en de natuurlijkheid der uitdrukking betreft. Eigenaardig genoeg schijnt de schrijver het zich zelf niet bewust te zijn, dat er zoo'n werkelijk verschil tusschen zijn vroegere en de pas verschenen verzen valt op te merken. In het gedichtje, dat de *Herfstbloemen* sluit, zegt hij:

> 'k Weet, ik spreek geen grootsche taal,
> Niet de taal van heden;
> 'k Sta met de oude dichterpen
> In een spraak-verleden.

Neen, De Mey, ge staat niet in een spraakverleden met uwe eenvoudige, doch door en door oprechte zegswijze! Slechts hier en daar komt een ‘oude dichterpen’ of een ‘winterhermelijn’ nog heel even aan verouderde rhetoriek herinneren, maar 't heele boekje door zegt en beschrijft gij de dingen werkelijk op een heel eigen wijs, en de moderne kunsteischen kunnen niet meer verlangen. Eigen uiting van eigen zien en voelen is de eenige duurzame verovering onzer verjongde dichtkunst en in dit opzicht zijn de *Herfstbloemen* heel en al in de strooming.

De lectuur van G. Gezelle's gedichten is blijkbaar niet vreemd gebleven aan die gelukkige stijging in kunstwaarde, die wij bij De Mey vaststellen. Vooral in de allerliefste *Natuurschilderijtjes*, waarmede de bundel aanvangt, is de goede invloed van den West-Vlaamschen natuurverheerlijker niet te loochenen. Scherp toekijken en met bewust kunnen het gevatte beeld en de verkregen stemming weergeven leerde De Mey van Gezelle. Er sloop zelfs hier en daar iets van 's meesters taaleigenaardigheden in De Mey's stijl! Al de stemmingslandschapjes als *De Waterplas, De Poel, Zonnestralenspel, Voorjaarsochtend, Lentesproei, De Lente komt* en andere nog, die hier vereenigd zijn, dragen de eigen kleur van heerlijke Vlaamsche natuurhoekjes in hunne eenvoudige, getrouw schilderende woorden. De Mey weet wat hij als schilder met het woord vermag en gaat met Em. Claus als het ware een wedkamp aan, waar hij een der mooiste schilderijen van den meester van Astene vertolkt in het gedichtje *Wintermorgen*:

Op de nog duttende Leie
Dobberen, zilvergrijs,
De dunne schilferschollen
Van 't eerste winterijs.

Vroeg wakkere eenden ontzwemmen
Haar leger van oeverriet,
Kwaakschetterend door 't halflichte
Een dreunend trompetterlied.

En de naakte berken en iepen,
Langs den wazigen waterzoom,
Ontwaken met bibbergeritsel
Uit hun lachenden zomerdroom...

Daar priemt boven de oosterkimme
De voorste morgenstraal,
Boort stout zijn gulden spietse
Door 't verre nevelvaal.

En gansch 't ongerepte blanke
Van 't alom ondersneeuwde land
Glanst op tot een eindloos gewriemel
Van gesprankel en diamant.

In de tweede rubriek van den bundel, *Simpele Fantasieën*, krijgen wij ook landschapjes, doch minder objectief voorgesteld. Met de schildering wordt hier een vluchtig opwellende aandoening of een geestig invalletje van den schrijver vereenigd. Echte pareltjes treffen wij hier ook aan, als b.v. *Herfstrijp, Avondgevoel* en *Zomeravond* met zijn bekoorlijk begin:

Avond, zomeravond komt
Uit het woud geslopen.
Hem doen alle gaardekens
Minzaam 't deurken open.

De twee laatste indeelingen, *Ditjes en Datjes* en *Liederen en latere Gedichten*, bevatten kijkjes in het huiselijk leven, nu eens vol luim, of dan weer vol teeder gevoel, als b.v. in het verrukkelijk *Heimpje.*

De Mey betitelde zijn bundel *Herfstbloemen*, omdat de stukjes, die hij bevat, geschreven werden toen ‘de najaarswind reeds over zijn dichtergaarde waaide’, doch onwillekeurig zou men het lieve boekje ‘Lentebloei’ willen heeten èn om de frissche stemming die er in leeft èn om den zoo gelukkig verjongden trant van den dichter!

De heer J.M. Thomissen gaf op 't einde van 1908 de *Sonnetten en Gedichten* van Huibrecht Haenen uit (Antwerpen, Nederl. Boekhandel). Daardoor volbracht hij niet alleen een daad van piëteit tegenover de nagedachtenis van zijn dooden vriend, maar hij maakte aldus ook in ruimeren kring een waar dichter bekend. Beter dan de drie vorige werken, die Haenen gedurende zijn leven uitgaf, is deze bundel geschikt om den dichter naar waarde te doen schatten; hij bevat het voldragenste en het karakteristiekste werk van den ongelukkigen Hasselaar, die in Juni 1908 overleed, ‘afgetobd van lichaam, doodmoe van geest en oververzadigd van 't leven, ofschoon nauwelijks 35 jaar!’ ‘Nog 'n héél klein kind, liet hem 'n dienstmeisje achteroverschieten van haren arm: die noodlottige val veroorzaakte 'n ongeneesbare breuk.’ Dit was het noodlot, dat H. Haenen's voelen en denken gansch beheerschte. Zijn gedichten zijn een volgehouden, grievende klacht:

't Zijn altoos tonen die hun lijden klagen,
't Zijn altoos zuchten die hun droefheid dragen,
Tot blijde zangen (is hij) machteloos

Zij trekken, trekken voort, de lange karavanen
Van (zijn) gedachten; 't zijn gestalten, diep gebogen,

Vermolmde hoop, beroeste wilskracht, brokklend pogen.

De dood komt hem voor als een verlossing:

Ik heb genoeg geleefd, genoeg geleden,
Ik ben zoo levensbeu, zoo lijdensmoe;
Ik doe tot sluimeren mijn oogen toe,
En waan den strijd voor eeuwig uitgestreden.

Mij was 't bestaan een harde geeselroê.
Het sloeg met wreed geweld mijn zwakke leden.
Verkrimpend heb ik vaak gezucht, gebeden...
Vergeefs! - dit hitste nog der slagen woê.

Paars-blauw gestriemd, met wonden overtogen,
Lig ik hier neer, verzadigd van de pijn,
Ik wacht, totdat de dood vol mededoogen,

- Zij zal barmhartiger dan het 't leven zijn -
Haar mantel over mij heeft heengesmeten.
O! ik wil rusten, slapen en vergeten!
.....

O, laat me in vrede gaan, ik bid u, Heer!
Laat dan mijn rustelooze ziele zijn
Zoo stil gelijk een spieglend avondmeer,
Waarover waast de laatste zonneschijn.
Laat zacht mij sterven... zijge ik zachtjes neer...
Zoet slapen lijk een argloos knapelijn.

Zwakheid van uitdrukkingsvermogen zal men in dergelijke verzen wel kunnen aanstippen, doch door hun eerlijk gevoel ontroeren ze stellig dieper dan de lijdenssonnetten van zoovele jongeren, die in de wandeling allerjoviaalste kerels zijn en maar wanhopig en levensmoede worden als zij zich tot rijmen neerzetten. Men voelt in Haenen's gedichten het hijgen van waarachtig wee, geen mode-pessimisme, en, laat zijn stijl dan al wat zeer naar die van Kloos en P. Van Langendonck zweemen en zelfs hier en daar wat onzeker zijn, toch hebben enkele zijner stukken blijvende waarde.

De Kempische vlakte met haar ‘wijers’ en dennen en de zee met haar rustelooze branding konden Haenen bij wijlen in verrukking brengen. In die vlugge oogenblikken schilderde hij indrukken en stemmingen, die hem tot een der ‘prachtigste *natuurdichters*’ van Limburg maken, doch telkens vervalt hij bij 't aanschouwen dier natuurheerlijkheden toch weer in zijne droeve gepeinzen. Ook zijn het de grauwe, sombere natuurtafereelen, die hij het treffendst maalt. Bij voorbeeld het sonnet *Regen*:

Gestadig trekken lange karavanen
Van wolken door de woestenij der lucht,
Hun grauwe slepen sleepend boven lanen
Waardoor de wind zijn weeklacht klaagt en zucht.

En eenzaam rekken zich de modderbanen.
De regen streept en striemt met suisgerucht
Van zijpling. klettrend op het half-vergane
Verschrompeld loof, dat rijst in zwierlende vlucht.

En de avond schemergrauwt vol grijzen smoor
Van regendamp, waarin de boomen doornen...
En 't lekt en 't druipt en droppelt immer door.

'k Voel om mij heen een konden weemoed stroomen,
Die mij doorzijpt, wijl 'k ga langs modderwegen
Door avondzwart en killen najaarsregen.

Wat aan H. Haenen's sonnetten het meest ontbreekt is de schittering der verbeelding, die een der edelste gaven is van Hélène Swarth, de meesteres van het klinkdicht, wier bundel *Verzen*, een bloemlezing uit haar vroegere werken, voor enkele maanden een derden druk beleefde (Amsterdam, P.N. Van Kampen & Zoon). H. Swarth's onuitputtelijk rijke verbeelding laat haar toe voor de inkleeding van haar lyrisch gevoel gewoonlijk een plastisch beeld te vinden, dat treft en bijblijft, terwijl dit bij Haenen niet dikwijls het geval is. Verre van ons te willen voorhouden, dat het procédé van H. Swarth het eenig goede is, doch wij kunnen ons niet uit het hoofd praten, dat de indruk van eentonigheid, die Haenen's sonnettencyclus bij de lectuur teweegbrengt, veroorzaakt wordt door dit gemis aan plastisch voorstellingsvermogen. Veel meer afwisseling van gevoel dan bij H. Haenen treffen wij bij H. Swarth niet aan, doch op haren éénen ondergrond van weemoed en droefenis weet hare verbeelding steeds een verrassend nieuw en bekoorlijk rank kunstbouwtje op te tooveren.

Den lof van H. Swarth's poëzie nogmaals te verkonden ware water naar de zee dragen. Wij kunnen alleen wenschen, dat al wie iets voor Nederlandsch letterschoon gevoelt zich ten minste de bloemlezing uit hare werken aanschafte. Deze derde druk bewijst wel dat H. Swarth's poëzie door velen genoten wordt, doch op veel ruimer schaal nog behoorde haar heerlijk werk verspreid te geraken. Geen heerlijker kunstgerecht dan die *Land- en Stadsgezichtjes*, die *Sonnetten*, die *Aquarellen uit de Kinderwereld* en die *Liederen en Elegieën*, waarvan de mooiste met kennershand in Van Kampen's bloemlezing werden bijeengebracht.

Caesar Gezelle's *Leliën van Dalen* (Kortrijk, J. Vermaut) geven ons de weerspiegeling van een dichterlijk priestergemoed. Alles wat hem in leven en natuur omgeeft, alles wat in zijn hart leed of blijheid wekt stemt zijn vroom gevoel tot een zang van erkentelijkheid, vertrouwen of vereering, aan den Schepper gewijd. In woordkeuze en -schikking doet Caesar Gezelle meer dan eens aan zijn grooten oom Guido denken; - dit werd reeds vroeger gezegd, bij het verschijnen van *Primula Veris*, en men is genoodzaakt dit voor de *Leliën van Dalen* te herhalen. De natuurbeelden van Caesar Gezele zijn echter niet zoo zinnelijk diep doorvoeld, noch zoo spontaan en oorspronkelijk geteekend als bij den dichter van *Rijmsnoer* en *Tijdkrans*. Sommige lyrische uitboezemin-

gen van Caesar Gezelle, als b.v. *Gebed*, zijn maar een heropdisschen van geijkte beeldspraak. In meer dan een gedicht echter wordt C. Gezelle's waar gevoel tot ware, mooie poëzie, als in *Wie geeft me?*

Wie geeft me 't eenig goed,
Dat immer mij voldoen kan,
Waar naar mijn hart verlangt,
Waarbij mijn ziel moet leven
En dat zoo schaarsch haar wordt
Hier toebedeeld beneden?
Is 't schoonheid weelde, is 't heil,
Is 't stille vree? Wat wete ik?
Is 't wiegend'harmonie
En maatgang, klank of kleuren,
Is 't wetenschap en kracht?
Mij dunkt 't is alles saam,
Met licht en lucht en leven,
Met zomer, zang en zonneschijn,
Met een verzadigd zijn,
Zoo vol den diepen kroes
Mijns ganschen wezens, dat
Het, reize met den rand,
Bij 't lichtst beroeren, leekt
En laaft, met eigen zoetheid,
Met echten zielewijn,
De dorstende' aan mijn voet.
Wie mag, wie zal 't me geven?
Niet ééns, één korte wijl,
Maar immer en gedurig?
Niet in een zwak begin,
Maar tot den bodem uit?
Zult Gij, zult Gij 't me niet,
O bron van alle goedheid,
O zoetst van alle zoet,
Gij schooner, klaarder. dan
De hemelen schoon en klaar zijn?
Gij welzijn, weelde en kracht,
Gij zon van alle licht,
Gij levend' harmonie,
Gij alles mij,
Gij God??

De broeder van den bekenden katholieken, Vlaamschen redenaar Frans van Cauwelaert, de heer August van Cauwelaert, bracht ons zijn eersteling *Verzen* aan (Leuven, Vlaamsche Drukkerij). Wij hebben hier met een waarachtig dichterlijk gemoed te doen, dat open is voor grootsche zoowel als liefelijke indrukken. Het uitdrukkingsvermogen heeft echter zijn volle rijpheid en zelfstandigheid nog niet bereikt. Te zeer hooren wij hier nog reminiscenties uit Van Langendonck's en Van de Woestyne's poëzie. Blijkbaar onbewust bezondigt A. Van Cauwelaert zich aan die navolging, die geenszins pastiche, en nog veel minder plagiaat is. Men kan alleenlijk aan Van Cauwelaert's verzen nog te gemakkelijk gewaar worden met wien hij dichterlijk verkeert, zooals men, volgens zekere volkswijsheid, aan den

honig kan merken welke kruiden bij voorkeur door de bij bezocht werden.

Het hoogst stijgt de jonge dichter in de fragmenten *In memoriam*, gedicht bij 't afsterven van vader en moeder. Een naïeve, meer volksche toon klinkt heel frisch in *Voor Mia, Het Kindje* en het kuisch teere *Voor een Maagdeken*. In deze stukjes is hij ook meer zich zelf. Ziehier het laatste:

O mooie meisje die treedt,
Zoo luchtig in uw kleurig kleed
Van lichte zomerdracht;
Ge wendt en keert zoo speelsch en draait
Zoo zwierig dat uw rokje zwaait
In bonte plooienpracht.

Ge treedt met teer en rank gebaar.
Een blauwe bloemeke in uw haar
En op uw borst een bot;
De zonne is in uw oog.. en in
Uw maagdeziel van de eerste min
Het vreemdst en puurst genot.

Ge rankt gelijk een bloem naar 't licht
Uw hoofd op naar mijn aangezicht
En spreekt zoo zangrig zacht,
Terwijl ge mij een tuiltje biedt
En schuchter in mijn oogen ziet
En heel teer glimme acht.

Me meisje die vol kuische lust,
Uw eigen schoonheid onbewust,
Weer spelend verder terdt,
Ik voel mijn harte sneller slaan ...
Dat heeft uw har te ken gedaan
Mijn maagdeken, mijn hert.

De Rodenbachsfeesten, op 22 Augustus ll. met geestdrift te Roeselare gevierd, ter gelegenheid van de onthulling van 's dichters standbeeld, hebben ons van alles gebracht: ‘hoogfijne Rodenbach's sigaren’, ‘Rodenbach's bruischaard, champy ofte champagne’, enz., maar gelukkiglijk ook een goede uitgaaf van Rodenbach's gedichten. Met Rodenbach zal ten minste niet gebeuren wat b.v. met Frans de Cort gebeurd is, die in steen ‘vereeuwigd’ werd, doch van wiens werken op dit oogenblik nog steeds geen ernstige uitgaaf bestaat. De uitgave van Rodenbach's gedichten, bezorgd en ingeleid door Leo Van Puyvelde (Amsterdam, L.J. Veen - Antwerpen, Ned. Boekhandel), ‘is (wij citeeren L. Van Puyvelde) volledig in zooverre hier alleen het volstrekt minderwaardige en de vertalingen weggelaten werden, behalve de door Boeken zoozeer geroemde *Prometheus*. Al wat letterkundige waarde heeft of zelfs maar van belang is om het

wezen van Rodenbach te leeren kennen staat hier opgenomen.' Het standpunt, waarop de heer Van Puyvelde zich plaatste, is zeer goed te verdedigen. Het is stellig niet steeds wenschelijk dat àlles wat een schrijver naliet gedrukt of herdrukt wordt. Doch uit de bibliographie, die de heer Van Puyvelde geeft op blz. XIII e.v., vernemen wij, dat het hem niet gegund geweest is alle gedichten van Rodenbach te lezen. Hij geeft namelijk de titels op van een dertigtal gedichten, die 'nergens verschenen' en waarvan er hem 'ondanks zijn beste pogen' maar een negental in de hand kwamen. 'Rodenbach zelf zal wel enkele stukken vernietigd hebben. Misschien gingen er ook te loor,' verklaart de heer Van Puyvelde. Het blijkt echter dat zulks althans voor de hier vermiste gedichten het geval niet is.

Nagenoeg tezelfdertijd als Van Puyvelde's bloemlezing kwam ons een prospectus toe van *Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij met de verzameling zijner voordrachten, artikels, nota's en vele andere onuitgegeven wetenswaardigheden in dicht en ondicht... door zijn broeder Ferd. Rodenbach* (Amsterdam, S.L. Van Looy). Op de lijst der hier aangekondigde stukken vinden wij nagenoeg al de gedichten vermeld, die niet in handen van den heer Van Puyvelde geraakten. Wij kunnen het dezen laatste volstrekt niet tot een grief aanrekenen, dat hij alles niet te lezen kreeg, doch mogen het wel betreuren dat hij en Ferd. Rodenbach het met elkander niet eens werden om samen de gedichten van Albrecht uit te geven. Dan ware er stellig niets, dat maar eenig belang opleverde, achterwege gebleven, en de lezer die alleen belang stelt in Albrecht Rodenbach's *dichterschap*, zou, om zich werkelijk volledig uit te rusten, niet genoodzaakt geweest zijn èn de *Gedichten* èn *Albrecht Rodenbach en de Blauwvoeterij...* te koopen. Zoodra dit laatste boek zal verschenen zijn, zullen wij weten of dit hem onontbeerlijk is.

Een zeer ernstige studie over *Den Dichter Albrecht Rodenbach* (Brugge, Uitgave van de Kunstkamer 'Kerlinga'), wellicht de diepstgaande, die ooit geschreven werd, kregen wij van iemand, die zich schuil houdt achter den deknaam I. Oorda. De schrijver van dit werk is met Rodenbach één verwante ziel, die hem door en door begrijpt. Dit blijkt al uit het eerste hoofdstuk, waarin een treffend beeld geschilderd wordt van Rodenbach's ziel, die 'gebreidelde zee', die in hare dichterlijke opvatting geen halfheid kende en steeds een groote voorliefde voor het geweldige vertoonde. De bespreking van Rodenbach's werk in de volgende hoofdstukken is ook zeer oorspronkelijk en raak. Meer dan eens opent Oorda uitzichten op Rodenbach's poëzie, die men noch bij Van Puyvelde noch bij anderen, die over Rodenbach handelden, aantreft. Sommige gedichten, als *Klokke Roeland, Kerels-*

kind, Fierheid e.a. worden met zooveel methode, gevoel en scherpzinnigheid ontleed, dat wij deze besprekingen in onze schoolbloemlezingen zouden willen zien, naast de behandelde stukken van Rodenbach. De toon dier bespreking is hooggestemd geestdriftig, doch geeft geestdrift voor een bewonderden dichter niet vaak den besten vorm aan voor een degelijk commentaar? Wij bevelen Oorda's werk zeer warm aan.

De heeren E. Cammaerts en Ch. Van den Borren gaven, onder den titel *Poèmes Choisis*, een reeks Fransche vertalingen van gedichten van Guido Gezelle uit (Leuven, Peeters). Het was den vertalers niet te doen om het oorspronkelijke te evenaren, enkel om den Franschlezenden liefhebber de schoonheid van Gezelle's poëzie eenigszins te laten gevoelen. Dit doel hebben zij volkomen bereikt. Uit de niet onaardige voorrede knippen wij het volgend oordeel over Gezelle: ‘Il a chanté, durant la deuxième moitié du dix-neuvième siècle, en pleine efflorescence rationaliste, les cantiques les plus ardents et les plus purs que l'on ait produits depuis le moyen âge.’

Een ernstige hulde werd aan het dichterlijk talent van *Emmanuel Hiel* gebracht door Herman Baccaert in een vloeiend geschreven en goed doordachte studie (Antwerpen, Nederl. Boekhandel), die gunstig onthaald werd. Wat de machtig geschouderde, breedgebaarde Dendermondsche Bard voor zijn volk geweest is als strijder, als vaderlandsch zanger, als verheerlijker van ons Vlaamsch landschap, als minnedichter en kinderpoëet wordt hier met gezag van rijke documenteering, gezond oordeel en goeden smaak in een prettig verhalend proza ontwikkeld. Herman Baccaert is ter dege beslagen om ons nog dergelijke studies over andere Vlaamsche dichters te geven.

Een interessante bijdrage tot de betere kennis van Julius Vuylsteke troffen wij aan in het *Bulletin de la Société pour le progrès des études philologiques et historiques* 1908 (Brussel, Vandamme & Rossignol). De heer Paumen, leeraar aan het Atheneum te Bergen, begint daar een studie over den invloed van Heinrich Heine op de Vlaamsche dichtkunst en in 't bijzonder op Julius Vuylsteke, den voornaamsten navolger van Heine. Deze studie is zeer methodisch aangelegd. De verschillende motieven van Heine's poëzie: Weltschmerz, ongelukkige liefde en ‘niedere Minne’, romantische ironie en zelfironie, satire met persoonlijke, sociale en politieke elementen, natuurbezieling en -symboliek, en liederenvorm worden alle bij Vuylsteke nagespoord en besproken. De heer Paumen had volledigheidshalve ook moeten wijzen op het verschil, dat, trots alle overeenkomst, tusschen de twee dichters bestaat. Vuylsteke's vaderlandsche en sociale poëzie is dieper van gevoel dan eenig gedicht in dien aard

van Heine. Deze laatste kent hier alleen scepticisme. Vuylsteke's ‘pessimisme’ is er ook een van bijzonderen aard, zooals Prof. P. Fredericq eens aantoonde, het is maar een vorm, waarin zich zijn rotsvast Vlaamsch geloof kleedde.

Een heel boeiend studiewerk over een bepaalde uiting der hedendaagsche Vlaamsche poëzie leverde Aran Burfs in zijn lijvig *Onze Dichters der Heimat* (Brussel, De Vlaamsche Boekhandel).

Weinig ingenomen met het streven der jongere Vlaamsche poëten, die ‘hoe langer hoe meer, naar 't gezochte, 't oneigene, het vage en ongewone stevenen’, wil hij aantoonen, dat de ‘echte kunst van Vlaanderen eene Vlaamsche kunst, eene kunst van Vlaamsch karakter, met eigen ziel en bezieling, eigen geest en geestdrift, eigen beeld en beeldenrijkdom, eigen kleur en kleurenschat’ is. En die echt Vlaamsche poëzie vindt hij vooral bij de dichters, die hun bezieling zochten in de heimat, ‘den kleinen, beperkten gezichtskring rondom ons.’ ‘De stille stonden poëzie, die Vlaanderen in de twintig laatste jaren doorleefde, werden vooral tot hun volledigschoon genot gewijd door de rustige driftenlooze liefde voor het hoekje lands dat de jeugd der dichters bezielde.’ Aran Burfs omvat in zijn begrip ‘heimat’ niet alleen het landschap ‘om den kerktoren’, maar ook de reine aandoeningen, die daar 't hart van onverdorven stille menschen doen kloppen. Van dit standpunt uit worden dan vijf en twintig Vlaamsche dichters besproken, bedild en geprezen, volgens zij met meer of minder talent ‘heimatliche’ poëzie leverden.

Aran Burfs' bespreking is zeer zeker interessant en laat een opheldérend licht vallen op meer dan een dichterlijke eigenaardigheid der uitverkoren schrijvers. Steeds loont dergelijke lectuur de moeite. Het boek is bovendien met een jeugdige geestdrift geschreven, die zich wel eens aan een ‘Zuviel der Wörter’ bezondigt, doch medesleept en aanwakkert om nadere kennis met de behandelde dichters aan te knoopen. Wij wenschen dit werk in vele handen.

De eigenaardige voorliefde voor het gemoedelijk ‘heimatliche’, die Aran Burfs in de poëzie der laatste twintig jaren wil aantoonen, is echter een karaktertrek van de Vlaamsche poëzie geweest sedert hare wedergeboorte na 1830. Men vindt ze reeds bij dichters als Van Duyse. Terecht kan men zich dan afvragen waarom Aran Burfs in 't nagaan dezer karakteristiek niet hooger opklimt en haar wezen niet grondiger nagaat in verband met het wederopgewekt gevoel van liefde tot alles wat ons eigen is. Die vraag rijst met des te meer aandrang op, daar Aran Burfs onder de vertegenwoordigers der zoogezegde twintig laatste jaren dichters bespreekt, die in bedoelde jaren geen enkel vers schreven, wier productie van vóór de door hem

getrokken tijdgrens dagteekent. Waarom deze wèl en andere nièt? Waarom b.v. de stemmige en fijne heimatpoëzie der gezusters Loveling in dergelijk werk niet ontleed? Eenvoudig omdat Aran Burfs zich onzes dunkens in den heelen opzet van zijn boek vergiste door een te korte tijdspanne te overblikken en niet genoegzaam over de ware oorzaak van de voorliefde der Vlaamsche dichters voor het ‘heimatliche’ na te denken.

Nog één opmerking! 't Is de gewoonte in sommige uitgeverscatalogen naast de werken, die vraagpunten behandelen, welke min of meer den godsdienst aanraken, een vermanende K of P te plaatsen, volgens de schrijver van het werk een katholiek of een protestant is. Daarmede wordt de goedjonstige lezer verwittigd, dat hij te doen heeft met het werk van iemand, die, zekere bepaalde praemissen vooropzettende, noodzakelijkerwijze tot zekere bepaalde conclusiën komen moet. Bij de aankondiging van Aran Burfs' werk past evenzeer een vermanende K, en als wij er die plaatsen, dan weten wij zeker, dat wij den schrijver aangenaam zullen zijn, want hij zelf heeft in zijn boek geen uiterlijke teekenen verwaarloosd om ons op de hoogte van zijn geloof te brengen. Voor die overtuiging van den heer Aran Burfs hebben wij allen eerbied, doch van zijnen kant zal hij dan ook aannemen, dat wij aan sommige zijner oordeelvellingen (b.v. over zekere strekkingen van Pol de Mont en Willem Gyssels) niet meer waarde hechten dan aan het oordeel van een vooringenomen iemand.

Wijsgeerige, godsdienstige of politieke vooringenomenheid kan zich in letterkundige critiek werkelijk op zeer bijzondere wijze uiten. Eén staaltje maar!

P. Evarist Bauwens, S.J., heeft sedert lang reeds een Nederlandsche bloemlezing, *Zuid en Noord*, uitgegeven, die met smaak en paedagogische ondervinding samengesteld is. Bij een nieuwe uitgaaf (IIe Deel, Brugge, Desclée-De Brouwer) heeft de verzamelaar een alphabetische naamlijst der aangehaalde schrijvers gevoegd, waarin voor elk van hen, naast eenige datums en titelopgaven, ook een ‘Confessionszettel’ voorkomt! Daar lezen wij b.v. bij Vermeylen: ‘jammer genoeg heeft hij met allen godsdienst afgebroken’; bij Douwes Dekker: ‘vrijdenker, materialist, zeer gevaarlijk voor geloof en zeden’; bij Tollens: ‘schijnt nooit een ware godsdienstige overtuiging gehad te hebben’; bij A. De Vos: ‘vrijdenker’; bij Max Rooses: ‘hevig liberaal’! Van Pol de Mont zegt P. Ev. Bauwens: ‘liberaal, gevaarlijk voor jongelingen’ en die schuldigheid deelt de dichter van *Iris* met... Vader Jacob Cats, die ook heet ‘gevaarlijk voor jongelingen’. Die inlichtingen zijn al even vroolijk als de bordjes, die men in zekere beestenspellen aantreft met de menschlievende vermaning: Ne touchez pas; animal dangereux!

Edelmoediger en verdraagzamer gaat de heer H. Van Kalken te werk in zijn *Nederlandsche Bloemlezing*, die nogmaals een nieuwe uitgaaf mocht beleven (Brussel, J. Lebègue et Cie). De inlichtingen, die hij in zijn aanteekeningen over de schrijvers geeft, zijn van uitsluitend aesthetischen en biographischen aard. Het boek vangt aan met een uitstekend kort overzicht op de Nederlandsche letterkunde, dat de algemeene stroomingen en de eigenaardigste figuren juist kenschetst. De eigenlijke bloemlezing zelf loopt parallel met dit overzicht en biedt de noodige uittreksels aan om alles wat daarin bevestigd wordt door voorbeelden te verduidelijken. De verzamelaar koos zijn uittreksels tot in de werken der jongste schrijvers. Het werk van den heer Van Kalken is niet alleenlijk een uitstekend schoolboek, maar ook een degelijk propagandewerk voor onze letterkunde.

Een studieboek van allereerst gehalte kregen wij van R. Casimir, onder den titel: *Lessen in Letterkunde* (Deventer, AE. E. Kluwer). De heer R. Casimir behoort tot die jongere Hollandsche schoolmannen als J. Ligthart, Rijpma, De Vooys, Koopmans e.a., die hun beste krachten aanwenden om de studie van de Nederlandsche taal en letterkunde te verjongen en te verlevendigen. Op dien heilzamen weg is de verschijning van Casimir's boek een nieuwe, gewichtige stap vooruit. Vrij van alle ijdele schijngeleerdheid, geeft dit boek betrouwbare wenken aan al wie tot de studie van letterkunde wil ingeleid worden.

Eerst omschrijft Casimir het begrip letterkunde, daarna geeft hij een indeeling van de letterkundige vakken, zeer gezonde beschouwingen over de letterkundige beoordeeling, verklaring van enkele vaak voorkomende termen als subjectief, objectief, individueel, mystiek, symbolisch, idealisme, romantiek, realisme en naturalisme, een hoofdstuk over de paraphrase en eenige gedachten over het gezag der spraakkunst. Daarop volgen dan een reeks ontledingen van romans, tooneelspelen en gedichten, alsook voorbeelden van karakterontledingen, vergelijkingen, enz. De behandelde werken koos Casimir met eclectischen smaak en zonderde de modernen niet uit. Wij vinden er o.a. studies in over werken van Couperus, V. de la Montagne, F. Van Eeden, e.a. Uit die vluchtige inhoudsopgave blijkt, dat wij hier het heele materiaal krijgen voor een degelijken en uitvoerigen leergang in de letterkunde. Het boek kan uitstekende diensten bewijzen zoowel aan de leerlingen als aan de leeraars van de hoogere klassen der athenaea en der Normaalscholen; ook voor zelfonderricht is het een aanbevelenswaardige gids. Het leidt zeker tot dieper inzicht in een letterkundig werk en tot loutering van den smaak.

MAURITS SABBE.

Duitse Letteren.

De letterkunde is de spiegel van het leven in zijn rijkste gedaanteafwisseling. Kneedbaar als ze is, blijft geen gebied voor haar gesloten. Zo hebben nu ook de steeds zich uitbreidende grote nijverheid en de wassende invloed van het kapitalisme, die onze moderne tijden kenmerken, in haar een levensgetrouwe uiting gevonden.

Een karakteristiek werk op dat gebied is de roman *Moderne Menschen*, door F.H. Meissner, waarin de schrijver ons een van die ‘moderne mensen’ voorstelt, die zich door wilskracht en taaie volharding rijkdom en geluk verschaffen. Met het geld, dat ze, dank zij hun geestelike hoedanigheden, aldus verzameld hebben, hebben ze zich, ten koste van de vroeger overheersende adel, aan de spits van de samenleving gesteld en op die samenleving de stempel gedrukt, die ze heden draagt. Zulk een natuur is de hoofdheid van Ompteda's nieuwste roman: *Droesigl* (Berlin, Egon Fleischel).

Sinds zijn roman *Minne*, die we in een vorig nummer aanbevolen hebben, verscheen, is Ompteda een der meest geliefkoosde schrijvers in Duitsland geworden, en deze roman is van aard, die roem nog te versterken. Zelden heb ik een boek gelezen, waarin inhoud en vorm zo harmonies overeenstemden. Het streven van die jonge krachtnatuur uit een nijverheidsmidden wordt ons beschreven met een aanschouwelikheid en met een hier bij het karakter van de hoofdpersoon zo wonderbaar passende kloekheid van stijl, dat we getroffen worden door de kracht van Ompteda's talent. En dat is een nieuwe zijde van de schrijver, die ons in deze roman van ijzer en staal geopenbaard wordt.

Ook de Weense school heeft ons, door de hand van haar twee beste vertegenwoordigers, Rudolf Hans Bartsch en Emil Ertl, een paar merkwaardige boeken geschonken. Daar bereikt, zoals tegenwoordig bijna gans Duitsland door, de kultuurroman een hoge trap van bloei. Bij Bartsch, in zijn *Haindlkinder* (Leipzig, L. Staackmann; M. 4, geb. M. 5), met een zeer sterk romantiese tint. De inhoud van het boek laat zich niet zo licht samenvatten. Bartsch beschrijft ons een familie, die met de toestanden van het huidige Weenen en het Oosten-

rijk van nu geen vrede heeft, idealer geslachten droomt en die vormen wil. De mensen die hij voorstelt hebben voorzeker nooit bestaan, maar hij vindt de gelegenheid beschouwingen te maken over het wezen van de mens, zijn verhouding tot de godheid, tot de natuur, tot de medemensen en doet dat op zulk een dichterlike en tevens diepzinnige wijze, dat men het boek steeds weer ter hand neemt en er over nadenkt. Maar zijn mensen zijn idealisten. Dat is ook de held in Bernhard Kellermann's roman (Berlin, 1909, S. Fischer; 468 S.; M. 5, geb. M. 6), waaraan de schrijver de betekenisvolle titel *Der Tor* gegeven heeft. Het is de geschiedenis van een man die, trots alle smaad en spot die hem te beurt vallen, door liefdevolle zelfopoffering de samenleving beteren wil. Iemand heeft het boek niet minder betekenisvol genoemd: ein Traum vom wahrhaft guten Menschen. Wat Emil Ertl's roman betreft, *Freiheit, die ich meine* (Leipzig, Staackmann; M. 6, geb. M. 7,50), Roman aus dem Sturmjahr, die is door de gehele pers zeer gunstig onthaald geworden. Dat ‘Sturmjahr’ is het jaar 48 te Weenen. Ertl beschrijft er een Weense familie in, die uit haar stil geluk binnenshuis medegesleept wordt in het rumoer van de straat en het gebrul der omwenteling. Men roemt de ongewone kracht waarmede de schrijver dat kontrast doet uitschijnen en A. De Nora zegt in de ‘Augsburger Abendzeitung’ dat die roman is ‘das literarisch wie historisch gleich vorzügliche Werk eines starken Künstlers.’

Een eigenschap, die deze Weense kultuurromans vertonen, en die overigens uit de aard zelf van de kultuurroman voorvloeit, is de zorg, die de schrijvers van deze werken besteden aan de plaatselike beschrijvingen. Een werkje, dat in dit opzicht uitmunt, is de kleine roman *Ein tschechisches Dienstmädchen*, van Max Brod (Berlin und Stuttgart, Axel Junckers Verlag; 124 S.; M. 1,50). Het boek van de slechts 25jarige, veelbelovende auteur, is, wegens zijn oorspronkelikheid van vorm en zijn kleurrijke en treffende schildering van Praagse hoekjes, zeer gunstig onthaald geworden. - Terug naar Weenen brengt ons: *Das offerte Tor*, van L. Andro (München, 1909, Süddeutsche Monatshefte; 158 S.; M. 2), de geschiedenis van een kunstenaar, een komponist, die volle vertrouwen heeft in zijn kunst, maar miskend wordt. Als eindelik de bijval komt, is het te laat: hij blijft er onverschillig aan, want zijn hart is gebroken. Auguste Hauschner noemt het boek ‘een klein meesterstuk.’

In de laatste tijden is het leven der prostituees herhaaldelik behandeld geworden, ook door vrouwen. Twee werken van betekenis zijn die reeks komen vermeerderen: *Der heilige Skarabäus*, door Else Jerusalem (Berlin, 1909, S. Fischer) en *Der Roman der Marianne Vanmeer*, door Anna Reichert (Berlin, 1909, Egon Fleischel). De

eerste roman heeft Weenen, de tweede Berlijn als achtergrond. Franz Servaes, die ze bespreekt in het ‘Literarische Echo’ van 15 Juni 1909, zegt van Else Jerusalem dat nog nooit iemand vóór haar dat leven met zulk een diepgaande, bijna wetenschappelik strenge ontleding aanschouwelik gemaakt heeft, en van Anna Reichert, dat ze een groot beschrijvingstalent en een diep gevoel bezit.

Tendenswerken zijn in deze tijd van grote waarheidsliefde op bellettristies gebied niet iedereen welkom. In een letterkundig overzicht nochtans, ook in een onvolledig, mogen ze niet vergeten worden, wanneer ze getuigen van een niet gering talent van de schrijver. Dat is het geval met Hans von Hoffensthal in zijn roman *Lori Graff* (Berlin, 1909, Egon Fleischel). Het is een geneeskundig tendensroman, waarin de schrijver het gevaar doet uitschijnen van een lichtzinnige jeugd, met het oog op het verdere leven. Het werk wordt geroemd om zijn tekniek, die aanschouwelik en flink afgaat op het doel van het onderwerp. Nog meer is dat het geval met het boek van Walter Harlan, *Die Sünde an den Kindern*. Eines Schulmeisters Leben, Sterben und Fahrt in das Allherz (Berlin, Egon Fleischel; M. 5, geb. M. 6). De schrijver laakt de ouders die, uit vrees voor de dwang die de kerk uitoefent, hun kinders konfirmeren laten, alhoewel zijzelf niet geloven, en zeer goed weten dat de kinders slechts naspreken, zonder nadenken. Het boek verhaalt van een professor, die om die redenen zijn zoon niet konfirmeren laat, maar ook uit zijn ambt ontslagen wordt en verplicht is als privaatgeleerde een ellendig leven te slijten. In de ‘Preussische Jahrbücher’ zegt degene, die het werk bespreekt, dat ‘de harmonie tussen vorm en inhoud door te lange overwegingen gestoord wordt, maar dat de toestanden zo treffend beschreven worden, dat de psychologiese ontleding zo fijn is, dat de personen zo levenswaar, onbevangen aanschouwd en met weinige trekken zo levendig gemaakte typen zijn, en dat de handeling zo spannend is, dat het werk een grote dichterlike waarde bezit.’

Een vorm, die vroeger in de letterkunde veel, maar sinds verscheidene jaren slechts weinig meer beoefend werd, is de satire. Met voorliefde hekelde men daarin de lagere standen wegens de menigvuldige gebreken die men daarin te recht of ten onrechte meende te ontdekken. Friedrich van Oesteren onderscheidt zich van zijn voorgangers, doordien hij in *Die Exzellenzen* (Berlin, Egon Fleischel; 173 S.; M. 2) beweert, dat het volk goed is, maar dat de bedorvenheid van de hogere standen komt (de handeling grijpt plaats in Oostenrijk).

Verder verdient nog, te oordelen naar de bijval die het genoot, een werkje van E. von Keyserling aangestipt te worden. *Bunte Herzen*

is de titel van twee novellen, die hij uitgaf bij S. Fischer te Berlijn (251 S.; M. 3); en ten slotte wou ik ook nog onder de prozawerken de aandacht vestigen op een bundel essays: *Sehnsucht*, Ernste Plaudereien, door Georg Hermann (Berlin, Egon Fleischel; M. 2). Het zijn overwegingen van de schrijver over onderwerpen van zeer uiteenlopende aard. Enkele titels van hoofdstukken, die ik er uit grijp, mogen doen uitschijnen wat het boek zoal bevat: Von der Abhängigkeit; Ruhm; Ueber die Würde; Kunst; Ueber Reisen; Ueber Bücher; Ketzergedenken zum Thema Theater, enz. Al die overwegingen hebben een echt persoonlik karakter en stellen ons de persoonlikheid van de schrijver van *Jettchen Geberts Geschichte* in een helder daglicht. Reeds dáárom alleen verdient het boek onze belangstelling.

Het talent van Clara Viebig, de bekende schrijfster der Eifelgeschiedenissen, is onuitputtelik. Sedert 1896, het jaar waarop haar eerste werk verscheen, heeft ze ons niet minder dan 11 romans, 4 novellen en 3 toneelspelen geschonken. Nu krijgen we van haar een nieuw theaterstuk: *Das letzte Glück*, drama in 4 bedrijven (Berlin, Egon Fleischel), waarvan de eerste opvoering te Frankfurt veel bijval genoten heeft. Mij schijnt het echter, dat die bijval in de eerste plaats zal te danken geweest zijn aan enkele dramaties aangrijpende toneelen, want het drama, als kunstwerk beschouwd, is niet van aard diegenen te bevredigen (ik ben niet onder hen), die zich vastklampen aan de traditionele eisen welke tot nog toe aan een toneelstuk gesteld werden. Clara Viebig houdt in haar theaterstukken (en als men het aanneemt voor haar romans, is er ook geen reden dat niet te doen voor haar dramatiese poëzie) evenmin rekening met de eenheid van handeling als in haar romans. De lezer oordele zelf: Het huwelik van Peter Landscheid is kinderloos gebleven, maar zijn vrouw Maria neemt liefdevol het kind in huis dat Peter, vóór zijn huwelik, met Sus Endenich gehad heeft. Na jaren keert die Sus terug en eist haar kind. Van daar een strijd tussen de twee vrouwen om het bezit van het kind. Die strijd verandert in een strijd om het bezit van de man, en wanneer het kind sterft door Peters onvoorzichtigheid, ontstaat een derde konflikt: het konflikt tussen plicht en liefde in Peters hart. Hij twijfelt of hij bij Maria blijven zal, of wel Sus zal volgen, die hij van haar ‘laatste geluk’ (het kind) beroofd heeft.

Drie thema's dus, zullen die heren roepen, zonder de vereiste samenhoudende band! Men ziet, dat de kunst van Clara Viebig niet bestaat in het traditionele, gekunstelde, onrealistiese opbouwen en ontknopen van een konflikt, met een stijgende handeling, en het zoeken naar effekt door een min of meer behendig gebruik van tekniese middeltjes. Clara Viebig bouwt zelf niet; ze geeft het mensenleven weer

zoals het is, met zijn afwisseling van hoogte- en laagtepunten; in haar kunst is niets berekends: zij is wáár, en haar kracht ligt in het meesterlike weergeven van wat waar is. In dat opzicht is haar drama op het toneel een baanbreker. De toekomst zal uitmaken of die baan is waarvoor ik ze houd: de goede.

Genoot insgelijks veel bijval het blijspel, in drie bedrijven, van Lothar Schmidt: *Nur ein Traum* (uitgegeven te München en te Leipzig, bij Georg Müller), dat ik aanstip wegens de pittige, humoristiese inhoud: Een echtgenote wordt door haar man bedrogen in dezelfde nacht waarop zijzelf bijna viel. Uit gewetenswroeging vertelt zij het haar man, maar alsof het slechts in een droom gebeurd ware, en daarop bekent hijzelf zijn misstap. Nu vergt ze van hem, dat hij voor zijn straf die droom voor werkelikheid houden zou, waarin hij dan ook toestemt. Men prijst van dat blijspel de zekere psychologie en de schilderachtigheid, waarmede talrijke Berlijnse typen geschetst worden.

Wat de literatuurwetenschap betreft, hier wijst het ‘Literarische Echo’ op twee belangrijke werken: 1° *Geschichte der deutschen Literatur*, in twee delen, door Adolf Bartels (Leipzig, Avenarius; M. 10). Carl Busse vindt er de gewone hoedanigheden, alsook de gebreken van Bartels in, die goed ontwikkelen en de betekenis van een tijdperk doen uitschijnen kan, maar aan zijn lievelingen de vlekken niet merkt; 2° de zesde, vermeerderde uitgave van *Meyers grosses Konversations-Lexikon*, in 20 delen, elk aan 10 M. De lof van dat werk dient niet verder gemaakt te worden, daar elkeen goed genoeg weet, wat een schat zo een lexikon is.

Het nummer van 1 September van het ‘Litarische Echo’ kondigt aan, dat enige uitgevers een vereniging tot stand gebracht hebben onder de naam *Der Tempel Verlag*, met het doel Duitse klassieken onder een degelike vorm en aan goedkope prijzen uit te geven. Aan het hoofd van deze tempel-uitgaven zal een Göthe-uitgaaf verschijnen.

Les Dieux s'en vont! Van de zo plotseling afgestorven grote Duitse lyrieker Detlev von Liliencron zal, onder toezicht van Richard Dehmel, een bundel novellen verschijnen, waarvan de dichter zelf nog het plan ener uitgave opgevat had, en verder een dichtbundel, onder de titel: *Gute Nacht*.

O. VAN DOORSSELAER.

Lijst der medewerkers

ADRIAENSEN, RENÉ	15
BASSE, M:	40, 180, 380
BRANS, J.M.	226, 227, 228
CASTEELS, KAREL	224, 225
CORNETTE, ARTHUR H.	155
DE CNEUDT, RICHARD	38, 39
DE JANS, C.	263
DE MONT, POL	118
DE RIDDER, ANDRÉ	301, 305, 481
FRANCK, LOUIS	1
FREDERICQ, LÉON	342
FREDERICQ, PAUL	97, 191, 289
FRIS, VICTOR	229
HOSTE, JULIUS JR	385
J.M.	217, 298, 469
LAMBRECHTS, LAMBRECHT	34
LOGEMAN-VAN DER WILLIGEN, D.	279
LOVELING, VIRGINIE	105
SABBE, M	74, 193, 554
TERLINCK, DR AEG.	120
VAN DOORSSELAER, O.	370, 572
VAN OYE, DR EUGEEN	310, 410, 500
VAN RIEL, LEO	366, 476
VAN WERVEKE, A.	354, 439, 535
VERCOULLIE, J.	171, 458
VERSCHOREN, FRANS	109
VERSTRAETEN, EDMOND	31, 220, 498